

AZ ELTŰNT
RÉGI VÁRMEGYÉK.

ÍRTA

PESTY FRIGYES

A M. T. AKADÉMIA TAGJA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

TARTALOM.

	Lap.
Királyhágón-túli részek (Erdély).....	3—142
Szegen.....	92
Besztercze.....	108
Brassó.....	126
Dráván-túli részek (helytelenül Slavonia és Cruatia).....	143—318
Slavoniának eredetéről.....	145
A görög birtoklás a két folyó közt.....	164
Az első püspökségek határai Görögország felé.....	166
A Dunán-túli vármegyék részei a Dráva-Száva közén.....	172
A Slavonia név eredetileg nem a Dráva-Száva közére vonatkozók.....	176
Mikor kapta a Kulpa és Száva, továbbá a Száva és Dráva közötti vidék: Zágráb, Zagoria, Varasd és Kőrös vármegye a Slavonia nevezetét.....	182
Az ország harmadrésze, mint a királyi herczegek kormányzási kerülete.....	183
A zágrábi püspök hűbéri állása.....	212
A mai állapotok szülemlése.....	215
A földirati korszakok áttekintése.....	222
<i>Megye-leírások:</i> Csázma, Dombró, Dubicza, Garics, Gerzeneze, Gora, Goricza, Gordova, Hraschina, Ivanios, Kemlek, Marócza, Bodgoria, Rovische, Sziszek, Ugra, Vaska, Zagoria.....	319—499
Száván-túli részek (Bosznia, Horvátország, Dalmatia).....	321
Bosznia és Ráma neve.....	321
Bosznia fekvése.....	324
A boszniai címér.....	325
A királyi cím.....	327
Bosznia általános földrajza.....	329
Zentha.....	332
Herczegovina.....	333

	Lap.
Fiume	348
A zsupánságok intézménye	363
Horvátország	370
Dalmatia	370
<i>Megye-leírások:</i> Rocsác, Brebir, Busán, Cszazin, Cétina, Corbavia, Dreznik, Drid, G-ecske, G-las, Hlevno, Hotusa, Imota, Klisza, Lapacz, Lika, Luka, Modrus, Mosor, Mren, Kína, Nőne, Odorja, Orbász, Ozora, Pesenta, Plas, Pleva, Podgoria, Poljicze, Primörje, Pset, Rab, Rasz- tooza, Sebenioo, Sidraga, Timiin, Vinodol, Zagoria, Zana,	
Zeng	372—499
Visszapillantás	500—501

**KIRÁLYHÁGÓNTÚLI RÉSZEK
(ERDÉLY)**

Ki mondja inog, mit ád az Ég?
Harag, káromlás volt elég;
Gyűlöltünk mint kurucz, tatár,
bánkódtunk mint a pusza vár;
Ügyünk azért
Sikert nem ért.
Pedig neked virulnod kell, ó hon,
Lelkünk kihalna hanvásodon.

Magyarországnak keleti része, melyről őstörténetünk mondja, hogy azt Árpád vezér engedelmével Tuhutum a maga és utódai számára elfoglalta, kezdetben Fekete-Magyarországnak (*Hungaria nigra*) nevezetett, és e nevet viselte még a XI. század közepén. E név viszonyításban van Fehér-Magyarországhoz, vagy Nagy-Magyarországhoz, úgy, hogy Tuhutum hódítmánya Kis-Magyarországnak tekintetett. Mindez elnevezések az első századokban használatban voltak.

A magyarok foglalása előtt az ország e részének saját neve nem volt, mert itt különféle népek vegyüléke volt ugyan, de ország nem létezett, mely e vidékre nyomta volna sajátját. A magyar monarchia keletkezésétől fogva, a latin oklevelek az ország e keleti részét Ultrasilvaniának, később Transilvaniának nevezték, és e két név még a XIII. század közepén vegyesen használtatott, míg a Transilvania elnevezés kirekesztő uralomra jutott.¹⁾ Vájjon micsoda nemzet, a magyarokon kívül, adhatta volna Erdélynek ezt a nevet?

Régi időben Közép-Szolnok és Kraszna, más írók szerint Zaránd és Kraszna rengeteg erdőséget képezett, a miért e

¹⁾ Bombardi igen merészen koczkáztatja azt, az állítást, hogy 1150. év körül Ultrasilvania, 1200. éven túl a Transilvania név használtatott. Hunfalvy Pál szerint Szent István idejében, legalább uralkodásának elején, az Erdély országnév sem vala még ismeretes, annak Fekete-Magyarország lévén a neve. Egy lappal előbb azt mondá nevezett tudósunk: A Fejérvár, Erdély, Ultrasilvanensis nevek csak Szent István *után* keletkeztek. (A székelyek 36—37. l.) Mily' vegyesen használtatott az ország-név, számtalan példa mutatja. Az erdélyi káptalan — *capitulum ecclesiae Transilvanensis*— 117a. évi levelében nevezetik Miklós vavvoda Transilvanensis, és Paulus archidiaconus Albensis Transilvaniae: 1204. Imre király említi Johannem Latinum inter Teutonicos Transilvanenr.es in villa Hívétől, 1206, 1213, és 1217. Wilhelmus Transilvanus episcopus,

vidék syilvániának nevezetett. A föld, mely ez erdön túl esett, a magyaroknak erdön túli rész volt, — *trans silvam*. Hasonló politikai eszme nyilatkozik, hogy midőn a nemzet mindinkább kelet felé terjeszkedett, az Erdély után következő tartományt Havasontúli országnak nevezte. A magyarok a közéletben természetesen magyar nevet adtak a Tuhutum által megszállt tartománynak, melyet — midőn seregeik a meszesi kapuhoz értek, állami szervezet nélkül élő szláv és más vegyes népségek laktak. Ezek országalkotó képességgel nem bírván, az általuk bebarangolt, vagy lakott földet magokról el nem neveztették. A magyar Erdő-elve (*Erdewelu*) annyi, mint erdőntúli rész, és így megfelel a Transilvania nevének. Így érti Heltai krónikája a Duna-elve név alatt Felső-Magyarországot; így Havaselve annyi, mint a havason túli rész, azaz a mai Oláhország. Az *Érdy-codexben* (Szent István király legendájában) Transilvania Erdőség néven fordul elő; az Erdély névalak is, mely a többieket kiszorítá, szintén igen régi, és ez hangzik vissza a török *Erdei* és oláh *Ardialu* elnevezésben. ¹⁾ Nem volt ismeretlen a múltban az »erdélyi részek« szólásmód sem, mikép azt okleveleink a XIII. századtól kezdve folytonosan tanúsítják.

Így például 1248-ban *Burcia in partibus Transilvanis*, 1298-ban *in comitatu Doboka in partibus Transilvanis*, 1291 *saxoues parcium transilvanarum*, 1289 és 1344 *nobiles Ungari, Saxones et Siculi partis Transsilvaniae*, 1511 *saxones et siculi*

és az idézett 1213. levél szövegében: *coi'am ultrasilvano episcopo. Monasterium Clusa, in dioecesi Ultrasilvanensi, 1264 eoclesia Ultrasilvana, dux Transilvaniae, 1291 partes Ultrasilvaniae*. Felmer azt írja, hogy a Transilvania elnevezés csak IV. Béla idejében kapott fel, mire Eder megjegyzi, hogy egy 1195. évi oklevél szerint, ez már III. Béla király alatt történt. De láttuk, hogy sokkal korábbi példát is lehet idézni. Némely író azt a tényt, hogy épen csak Vilmos nevezetik transilvaniai püspöknek, tolihibának akarja magyarázni. De e felfogásnak ellene mond azon körülmény, hogy Vilmos e néven különféle években kelt oklevelekben fordái elő. Egyébiránt ugyanon oklevelek, melyek Vilmost transilvaniai püspöknek nevezik, az Ultrasilvania nevet is használják.

¹⁾ Söllner J.: *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen* I. 151. lapján szintén állítja, hogy az oláhok Erdély elnevezését a magyaroktól vették át, a mi felett nagyon csodálkozik, mert mint véli, az oláhok

partium Regni nostri transilvtiuarum stb. és e kifejezés egy maga elegendő annak megmutatására, hogy Erdély a mohácsi csata előtt nem volt egyéb, mint Magyarország része, épen úgy, mint a Tiszán, a Kőrösön, vagy a Maroson túl bármelyik vidéke.¹⁾

A II. Gejza alatt Erdélybe bevándorolt szászok okozói voltak, hogy Magyarország e része idővel még egy más nevet nyert. Az a telep, mely kedvező körülmények közt fel virágozván, a szászok fővárosává emelkedett, csak 1223. évben fordul elő először villa Hermamii, azaz Hermannsdorf néven, melyből a későbbi Hermannstadt lett, de kezdetben a telepedek a hegységet és a mellette hullámozó folyót Cibin- vagy Sieben-nek nevezték, a miből a magyarok Szebenje keletkezett. E nevet a bevándorló flandriaiak, ősi hazájokból, az Alsó-Rajna vidékéről hozták magokkal, hol a Sieben összetételű helynevek igen gyakoriak. Azonban a Sieben itt nem számnevet jelent,

Erdélyt már a magyarok bejövetele előtt látták. Az oláli nép nyelvéből vett elnevezés hiánya — ugymond Stülinél' — annál feltűnőbb, minthogy a legtöbb hegy és vidék az oláhok adta neveket viselik. (?) Látszik, hogy az oláhok ugyau hegyeket és völgyeket, bírtak, de hogy nem voltak urai az országnak. Ma már tudjuk, mit tartunk az oláhok itt. lakásáról a magyarok bejövetele előtt-----Az 1473. évben nyomtatott Chronicon Budense az Erdeel nevet már említi. A XV. század idején élt nápolyi történétíró Rítius (Ris) Mihály Ultra silvaniát *Herdechel-* nek nevezi.

¹⁾ A politikai aspirációk a történetim; terén is sokszor virágzásba hozzák a chauvinizmust. Így nemrég egy újabb szász történétíró, kiindulván a fennebbi partes transsilvanae-félc kifejezésből, azon fejtegetéssel lép meg, hogy a Királyhágón-túli résznek, melyet a nemzet több mint nyolcz száz év óta Erdélynek nevez, az egész területre vonatkozó neve sem volt. Szerinte a partes szó azt jelenti, hogy Erdély politikai egységet nem képezett és azért mindegyik független (?) rész élén külön politikai főnök állt, a vármegyék területén a vajda, a székely földön a székely ispán, a szászok vidékén a szász gróf. (Archiiv d. Ver. fiir sieb. Landeskunde. Neue Folge XII. 42. 1.) Az ilyen rögeszmecczafolásába bocsátkozni valóban nem érdemes. Szilágyi Sándor (Erdélyország története 1.17. 1.) Szent István koráról szólván, melyben az erdélyi vajdaság és a székely ispánság két egymástól elválasztott, hivatal volt, hozzá veti ugyan: »ily módon Erdély nemcsak Magyarországgal nem volt egy hon, hanem önmagában sem« — de hogy nagyérdemű írónk e két erdélyi hivatalért Erdélyt még sem tartja Magyarországtól külön politikai testnek, mutatja az, mit i. m. 22-ik stb. lapjain mond.

hanem személynevet, mely egy nemzeti mythologiai hős emlékére nyert népszerűséget. A Cibin és Sibin név a mai Nagy-Szebenre alkalmazva, (villa Hermanni t. i. későbbi név) már a XII. század második felében ismeretes, de minthogy későbbi Írók azt számnévnek tekintették, az a további balvélemény keletkezett, hogy Erdélynek német neve Siebenbürgen, annyit jelent, mint hét vár, septem castra. Nagy-Szeben vidékén egy mons Oibinii említetik és Rösler Róbert úgy véli, hogy egy korán eltűnt vár szintén e nevet viselhette. Ezen castrum Sibin ősnémet hangzása *Sibinburc*; valamint azonban Sibin nem számnév, úgy a biirgen sem jelent többes számot, hanem csak az egyes szám dativusát (büre, bürge) fejezi ki. A Sibinburc, vagy dativusban Sibinbürge kezdetben csak a későbbi Herinannstadt körül megtelepedett flandriai vendégek területére vonatkozott; idővel azonban a szeltem telepnek és kerületnek neve az egész szász ispánságra kiterjeszkedett, sőt idővel Transsilvania és Erdély synonymja lett. A Barc.zaság lakói joggal azt mondák, hogy ők nem laknak Siebenbürgenben; Barcza folyójuk csak úgy adta az ő kerületöknek nevét, mikint a Sibin folyó a maga vidékének. Még ma is így beszélnek a Szebenbe utazó brassaiak: »Wir reisen nagy Siebenbürgen«, és ez által hamisítatlanul tárták fenn szójárásukban azon igazságot, hogy e név csak localizált értelemmel bírt eredetileg, és hogy nagy hiba, azt még a német telepítők földén túl eső tartományra alkalmazni. *)

Hogy a Siebenburg ősi jelentése korán feledékenységbe ment, mutatja az, hogy a régi krónikák már a XIII. század közepe felé használják a Septem Castra elnevezést, földirati fogalomul. Azonban az, vájjon mindannyiszor egész Erdélyre értik-e, vagy csak a szebeni tartományra? külön vizsgálatot érdemelne. Hogy a mit a krónikások kezdtek, később a mindent latinizáló és római kaptafára verő írók folytattak, abban semmi meglepő. A XY. század vége felé Erdélyben keletkezett *sodaltium*, *septem castrense*, a legrégibb ily tudományos társaságok egyike.

¹⁾ E nézetet már több évvel azelőtt vallottam. Lásd Századok 1868. évi folyam 118. lap. iteissenberger K. a Sieben névnek Siebengebirgről való származását, melyet Schröer Gyula fejtegetett, vissza-Utasítja.

Phrasisnak a dolog megjárta, de midőn a név eredetét, és területi vonatkozását értelmezni kellett, akkor a vélemények már nagyon eltértek. Schlözernek teljesen igaza van, midőn azt mondja, hogy Benköre (Milkovia I. 49. és 55. lap) Erdély német nevének kérdésében már nem leket hivatkozni, ki a magyarok, sőt épen a hunok hét váráról beszél, — és hozzátehetném, hogy a hetes szám Erdélyben máskép is előfordul, így van Erdélynek hét vármegyéje, a szászoknak, de a széke-lyeknek is hét széke. E hármás hetes szám történetileg fejlődött és kivált a szászokra nézve bizonyos kortól kezdve nem volt szigorú értelemben vehető. Schlözer IX. Gergely pápa 1232. évi levelére hivatkozik, melylyel Jakab prenesztei püspöknek a német lovagok ügyét ajánlja,^{x)} és ennek alapján azt a kérdést veti fel, honnan vette Erdély német Siebenburgen nevét. A pápai levél szerinte ezt megfejtí, mert — úgymond — csak nem árt a megfejtésnek az a körülmény, hogy benne csak hat vár soroltatik elő. Nem soroltatok bizony elő névszerint egyetlen vár sem, a Schlözer által idézett pápai levélben, hanem csak az mondatik, hogy a német lovagok Erdély szélén öt (nem is hat) erős várat építettek. Schlözer e szerint a német lovagok e várairól származtatja Erdélynek német nevét, és e meggyőződésében Schlözer hozzáférhetlennek érzi magát, mint-hogy nem lehet 1220. év előtti időből adatot találni, mely e nevet emlegetné.²⁾ Igaza van. De a kérdés nem annyira az, mikor keletkezett a Siebenbürgen és septem castra név, hanem mit jelént e név, és miféle vidéknek volt ez eredetileg adva.

A fennebbi kérdés indokolásában legnagyobb eltérés van a történetíróknál. Némelyik a Barczaságra tekint, és azt hozza ki, hogy ott a német lovagrendüek hét várat építettek: Földvár (Marienburg), Heltvény (Heldenburg), Feketehalom (Schwarczburg), Törzburg, Bohrmauerburg, Brassoviaburg és Kreuzburg;³⁾ mások az egész szászszágot veszik alapul, és azt

¹⁾ Közli Fejér III. 2. k. 302—306. 1.

²⁾ Schlözer: Kr.itischo Sammlungen zür Geach. d. Deutsclien in Sieb. 551. lap.

³⁾ Schullor J. K. szerint a német lovagrend öt várai ezek voltak: a Kápolnahegy = Kapellenberg (mely nevét csak 1712. év óta viseli, értsd tehát Brassó várát); Zeiden (Feketehalom), Kreuzburg (okleveles Kruz-

állítják, hogy az általa épített várak, u. m. Nagy-Szeben, Medgyes, Segesvár, Brassó, Kolosvár, Besztercze és Szászsebes adták a tartománynak német nevét. Ezek voltak Székely István szerint is a kerített szász városok. E felsorolásban is olykor eltérés van, a mennyiben némely író Kolosvár helyett Szászvárost nevez.

Oláh Miklós következő hét szász várost számlál elő: Szeben, Szászsebes, Segesvár, Szászváros, Vincz, Berthalom és Holtzonia, mely utóbbi alatt kétségkívül Újgyház értendő. Oláh azt hiszi, hogy ezek képezik a székek főhelyeit, melyek élére a király a királybírókat nevezte ki.¹⁾

A mi a német lovagokat illeti, nem valószínű, hogy az általok, az ország valamely zugában épített várak, védelmi fontosságuk elismerése mellett, elég okul szolgálhattak volna egész Erdély elnevezésére. Különbö a német lovagok azon törekvéséért, hogy a hűséges védelemre nekik átadott földet árulólag magoknak megtartani akarták, IT. András király által 1225. évben az országból fegyveres erővel kifizetvén,²⁾ távol sem állottak a tisztelet és szeretet oly magas fokán, hogy alig 14 évi szereplősök a Barcaságban ily kihatással bírt volna az egész tartományra.⁸⁾

A másik törekvés, t. i. a hét szász városról magyarázni a, Siebenbürgen vagy semptem castra nevet, más nehézségekbe ütközik. E városok keletkezésének idejére nézve bizonyos hagyományos chronologia terjedett el, mely azonban semmit se bizonyít. E chronologia szerint, mely többnyire templomi felírásokon alapszik:

burg, Nyén falu közelében), Kosenau és Marienburg. (üinrisse und Krit. Studien zür Gescli. v. Siebenbürgen.) Philippi is ez öt várat a német lovagrendüekuek tartja, Bosenau helyett, mely szerinte nem volt lovagvár, Törösvárat nevezvén. Különbö aBarcaság majdnem valamennyi várait a német lovagoktól származtatják. A Barcaságon kívül fekvő Bálványosvár, a Haraly melletti kőtorony, a Bodza melletti Tatárkon levő építést is nekik tulajdonítják. Mindezt azonban nehezen lehetne bebizonyítani.

¹⁾ Harum quarumlibet praefecturam, quae jndicatus regius vulgo vocatur, rex confert. Bél Mátyásnál: Adparatus 27—28. 1.

²⁾ Kiüzetésök gr. Bethlen Elek szerint 1225. év június havában, Schuller szerint ez év júliusának végén vagy aug. elején történt.

³⁾ II. András adománya a német lovagok javára 1211. évben kelt és ez évben kezdték megszállani a Barcaságot.

Medgyes 1142. vagy 1146. évbéli.

Szászsebes 11B0. évben.

Nagy-Szeben 1160. évben, az erdélyi püspöki névtár már 1143. évben vél itt plébániát.

Kolosvár 1178. évben.

Segesvár 1178. 1193. 1196. vagy 1198. évben.

Szerdahely (Reuszmart) 1198. évben.

Szászváros 1200. évben.

Brassó 1203. évben.^{x)}

Besztercze 1206. (mások szerint 1180.) évben épült.

Maga Schlözer bevallja, hogy e kilencz város közül egyetlen egy sem fordul elő azon kor okleveleiben, az egy N.-Szeben kivételével, mely azonban Cibiniumnak nevezetik. E város még a XIII. század végén csak villa Hermanni; Medgyes is még 1283. évben villa Medies, 1275. évben villa Kulusvar; a mai Szászsebes 1224. évben még csak terra Sebus, Besztercze várkerítése még későbbi időből származik, stb.

Így látjuk, hogy a szász írók azon állítását, mintha az Erdélyben megtelepedett szászok, történetök és megtelepedésük első hatvan esztendejében, hét várost építettek volna, lényegileg alap nélkülinek kell tekintenünk.

Daczára a történet e tanúságának, a krónikások már igen korán kezdtek a septem castra és hasonló kifejezésekkel élni, és én nem kételkedem, hogy az ebbeli adatok közül épen a legrégiebbek e kifejezéssel nem egész Erdélyt, hanem csak a szászok által lakott bizonyos földet értettek. ²⁾ Én a dolog

¹⁾ Brassó ez évben már csak azért nem épülhetett, mert II. Andrásnak 1211. évi oklevele azt írja, hogy a német lovagoknak terram desertam et inhabitatam adományoz. (V. ü. Philippi Fr. Die deutschen Ittiter im Burzenlande 20. 1.)

²⁾ Habitabat tunc (II. Endre korában) in partibus Ungariae in terra quae *septem castra* vocabatur, nobilis quidam et dives vir philosophus... Hic magister Clingsor nomine. (Theodreti: Vita S. Elisabethae. Canisiusnál Antiquae lectiones című munkájában IV. köt. 118. 1.) Tartari terras Pannóniáé, *Septem Urbium*, Moraviae vastaverunt, (Monumenta Germaniae, Scriptorum Vol. X. pag. 59. Annales Zwifalteuses.) Terra quae *septem castra* dicitur, ... terra septem castrorum. (U. o. Vol. XVII. pag. 294. Annales S. Trudperti.) Egy párisi codexben: terra quae VII. castra dicitur totaliter vastata et destructa est.

fejlődését a közlött adatok alapján következőnek gondolom. A Cibin folyó partján letelepedő szászok a vidék fölött emelkedő begyen építették a Szibin várát; róla neveztetett el azon város, mely okleveleinkben jó ideig Cibinium, utóbb villa Hermamii) Hermannsdorf, Hermannstadt néven fordul elő. Midőn 1224. évben II. András szabadságlevele kimondó, hogy a szászok egy népet képezzenek (uuus sit populus) azon szász telepek, melyek Szebenben látták központjukat, Szeben részeinek érez-

Végre az erfurti évkönyvekben: Köriem anno (1242.) Tartari in Ungaria, terra scilicet septem castrorum, civitatem diétám Hevinani villám in Aprili expngnantes, ----- (Monum. Germán. Script. XVI. 34. 1.) Piccolomini Aeneas azt írja: Teutones (Transilvani) viri fortes et, bello exercitati a VII. civitatibus, quas inhabitant, Siebenburgenses a patrio sermone appellati. (Scriptores rerum germanicarum, Freber II. 41. 1.) Ez adatokból kiviláglik, hogy csak az erdélyi szászok értettek még akkor a siebenbürger név alatt, nem pedig Erdélynek más lakói is. Hasonló utón jár Palina, midőn azt írja, hogy a szászok hét széke Siebenburgnak neveztetett. (Notit. remin Hungar. I. 110.1.) A Septem Castrensis régiót. Cluveriusnál is találjuk, ő e név alatt egész Erdélyt érti. —Kőváry László (Erdély történelme I. 60. lap 4. jeg.vz.) azt állítja, hogy Erdély Septem Gastra néven már egy 1006. évi oklevélben említetik, és hivatkozik Fejér Codexének II. 16. lapjára, egyúttal ez oklevél valódiságát kétségbe vonván. De kár volt ezt tennie, mert az idézett helyen ily oklevélnek nyoma sincs. Ivánfy Ede (A magyar birodalom czimerei 54. 1.) még is Kőváry állítását vakon elfogadja, még kétségét sem fejezván ki az iránt, hogy mintegy másfél századdal a szászok bejövele előtt ily tartalmú oklevél nem is létezhetett. Kőváry után mondja ő továbbá, hogy a Sept. Gastra elnevezés Kézay Simonnál (t. i. a XIII. század végén) előfordul, saját emberségéből pedig állítja, hogy azt 1160. és 1223. évi oklevelekben is található, az utóbbi kettő igazolására hivatkozván a Századok 1868. évi folyamának 114. lapjára. Azonban a Századok idézett helyén a Sept. Castráról nincs szó, és ezt kiemelni személyes igazolásomul is tartozom, mert a Századok idézett cikkét — magam irtani. Igazi boszorkánytánc az, czáfolgatni oly állításokat, melyeknek közlöi a forrást meg se nézték. A budai krónika nem használja a Septem Gastra formulát, hanem Transilvania, olykor Erdeel-ről szól. Még Bonfin is (Lili. I. Decas. I.) szokatlan óvatossággal azt mondja Transilvaniáról, »hogy itt hét szász város létezik, melyek — ha nem csalatkozom — Septem Castra neveztetnek.« Ez író is tehát a Septem Castra elnevezést a szászok vidékére szorítani látszik. Erdélynek nevével és hetes számával a néprege is foglalkozott. (L. Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia 61 — 63. 1.) Gróf Kemény József is még nem tartja eldöntöttnek a kérdést, vajjon a Siebenbirgen név valóban a német gyarmatosok állítólagos hét váráról kapta-e nevét. (Kurz:

ték magokat. Természetes, hogy így a Siebenburg neve az egész grófságra ment át, és így a brassaiak — kik igen soká nem tartoztak Siebenburg grófsághoz, — joggal mondhatták, ha Szeben tartományába indultak, hogy Siebenburgba mennek. Midőn idővel Brassó, Besztercze, Medgyes és más székek Szebenhez csatlakoztak és II. András kiváltsága azokra is kiterjesztett, a Siebenburg név is az alkotmányuk által összetömörült százok közt tért nyert. Néma valószínűleg csakhamar összeomlott Sibenburg, Szibin vára vitte véghez e bődítást — hisz nevének jelentését is már elfelejtették az emberek — hanem a szász népek mindinkább emelkedő jelentősége.

Az a tény, hogy a Siebenbürgen név eredetileg csak a százok lakta földre vonatkozik, még a XYI. század végén nagy-jelentőségű kifejezést talált, a midőn t. i. Báthory Zsigmond fejedelem először egyesítette az erdélyi három nemzet czimereit. A hét vártorony, mely Erdély közös czimerén előfordúl, a százok külön czimerének van elfogadva.

Mintha Aeneas Sylvius szelleme megszólalna, az előadott eljárásban rősz nyelvészkedést, de jó geographiát találunk, és miután szász írók is vannak, kik tagadják, hogy a Siebenbürgen név a szász városokról származik, egyelőre a vizsgálat eredményével meg lehet elégednünk.^{x)}

Turóczy és llanzan a Septem Castra név alatt az erdélyi hét vármegyét értik, melyeknek alkotói szerintök a hét magyar kapitány. Ide tartozik, hogy Oláh Miklós vélekedése szerint, a hét hún vezértől kapta volna Erdély a Septem Castra nevét.²⁾

Magazin, I. 238. 1.) Müller Miksa » újabb felolvasásai a nyelvtudományról e tárgyra is kiterjeszkeduek, ezt mondván róla: Erdélynek német Siebenbürgen neve félreértésből támadt. Tulajdonkép *Sebenburg*-nak (Szebenvárnak) nevezték, mert Szeben volt az első német gyarmat. A népetymologia e nevet érthetőbbé tette az által, hogy Siebenbürgenre változtatta s ennek következtében aztán a tartománynak czimerébe is hét várat vettek fel. (i. m. 566. 1) E közlés nagyjában helyes úton jár, de ez nem Müller Miksának tulajdonítandó, hanem munkája magyar fordítójának toldaloka.

¹⁾ Lublói Schuller Frigyes, az erdélyi jogtörténet írója is ez utóbbiakhoz tartozik. A Blattéi' f. Geist-, Gemüth- und Vaterlandskunde 1858. év 4—5. számában,

²⁾ Oláh: Attila, 18. fejt.

Ebből folyólag a magyarok lettek volna a német Siebenbürgen névnek keltői. E vélemény el nem fogadható, mert a magyar diplomatika csak a Transilvania és Erdély névvel élt, melynek egyike sem áll értelmi összefüggésben a Siebenbürgen névvel. A magyarok geographiai terminológiáját használták a német írók is, de megfordítva nem történt az. A XIII. század végén és a következőnek elején élt Horneck Ottokár, Transilvaniát mindig Vber-Walt-niik írja, valósággal a magyarok erdőelvi része. Söllner T. azon állítása, hogy a magyarok még a szászok bevándorlása előtt Erdélyt septem castrens régió-nak elnevezték, semmi alappal nem bír, mert a septem castra csak a Siebenburg (Nagy Szeben) félreértett névnek latin fordítása.¹⁾ Benkő József is ilyesmit állít, vélvén, hogy a Septem castra név már a XI. században előfordul.²⁾

Kézay Simon szolgálhat nekünk átmenetűi Erdély régi geographiai felosztásának fejtegetésére. E krónistánk a királyhágóntúli részek elnevezésére felváltva az erdő elve (in partibus Erdewelu) és Septem Castra nevet használja. Emez utóbbit tevén, korántsem a szászok váraira, vagy városaira gondolt, hanem inkább azon hagyomány hatása alatt állt, hogy a honfoglaló magyarok hét vezére Erdélyt hét vár kerületévé osztotta. E hagyományt krónikásunk még más helyen is akarja érvényesíteni, elbeszélvén, hogy a Kió felől bejövő magyarok az Ung folyónál szállának meg, hol várat építének. S miután ezenkívül még más hat várat is alapítottak, egy ideig azon vidéken maradtak. Tehát hét vár innen is, túlra is a Meszesen.

Ily alakban a hagyományt még III. Béla kir. névtelen jegyzője nem ismerte, mert neki Erdély csak partos ultra silvanae, és ez nagyjelentőségű körülmény.

Az a viszony a melyben Tuhutnm hódítmáuya Magyar-

¹⁾ Katancsich: Orbis antiquus I. 380. lapon írja, hogy a geták e város Szinin nevét ismerték. De vajjon honnan veszi tudomását? Böslér a Cibin és Szeben szót. az erdélyi régi szláv lakóktól származtatja. (Romanische St.udian 131—133. l.)

²⁾ Benkő egy állítólagos 1096. évi oklevélre támaszkodik, de ez az oklevél háromszáz évvel később kelt, t. i. Zsigmond király idején. A septem Castra előfordultáról lásd Edur jegyzeteit Schesaeus munkájához: Ruinac pannonicae 197—199. l.

országhoz állt, alkalmasint soha sem fog kellőleg felderíttetni. Legrégibb forrásaink úgy tüntetik fel a dolgot, hogy midőn Szent István 1002. évben Tuhutum utódját, a lázangó Gyula herezeget legyőzte, Erdélyt szorosabban fűzte Magyarország-hoz. Ha még is a Királyhágón túli rész a külön név mellett bizonyos közigazgatási területet is képezett, ezt csak az árpád-kori királyok szerencsétlen házi politikájából lehet magyarázni. Már I. András király, öcscsének I. Bélának az ország harmadrészét engedte át kormányzásra, hercegi cziminel. Béla tartománya, ha annak nevezhető, a Tiszán-túli részekből, és Erdélyből állt. Habár biztos történeti adatunk erről nem szól, de az akkori politikai viszonyok lehetségessé teszik, hogy I. Béla fiai, Géza és László is kormányozták az ország e részét mint hercegséget.¹⁾ Álmos, Lamport herceg fia, I. Lászlótól nem Erdélyt, hanem Horvátországot kapta.²⁾ II. Béla akként gondoskodott fiairól, hogy Gézának a királyságot, Lászlónak Boszniát, Istvánnak állítólag a Szerémséget, bizonyosan a Dráva Száva közének valamely vidékét rendelte osztályrészéi *) Erdélyről ez úttal nincs szó.⁴⁾ II. Endre sem volt erdélyi herceg, mielőtt trónra jutott, hanem számos oklevél tanúsága szerint, Dalmát és Horvátország, Ráma és Chulmia hercege. O volt az, ki már határozott ellenzékét képezett a trón ellen. Fia (IV.) Béla ezt növekedő mértékben tette. Midőn öcscse. Kálmán herceg Dalmát-Horvátország kormányára küldetett, ő Erdély és a tiszai részek igazgatását vette át, utóbb ifjabb magyar király czimmal is élt. A történet ez iránya ismétlődik V. István életében, de az utódok valóban lélekemelő küzdelemet nem láthatnak apa és fiú közt, és mind abban, a mi ily események kíséretében jár. V. István, mielőtt a trónra lépett, ifjabb magyar király és Erdély hercegének címeztetett. Soha senkiuek nem jutott eszébe Erdélyt külön országnak tekinteni, vagy azt Magyarorszáig többi területétől elválasztani, még is az olykor

¹⁾ Eder: Observationes in Felmerem 12. I.

²⁾ Lucius Jibro HI. cap. I. — L. alább a Száva-Dráva köze leírását.

³⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme II. kiad. I. 259. lap.

⁴⁾ Felmer azt véli, hogy László és István erdélyi hercegek voltak,

de forrást ez állításra néni tud felhozni. Turóczi, Bonfini és Ranzan erről hallgatnak.

elég soká tartó epizód, mely alatt Erdély királyi lieczeg és trónutód igazgatására volt bízva, azzal egyúttal saját udvartartásnak látása, érlelhetett az egységnek nem kedvező gondolatokat. Azonban ha találunk is a XIII. században *Rer/num Transilvanum*-féle kifejezést,¹⁾ ezt magok az ország hű tisztviselői használták, és nem kapcsolak azzal össze különállási törekvést. IV. Béla és fia István közt nem léteztek változhatlan országhatárok, és IV. Béla Erdélyre minden jogát fenntartotta, a miben őt István gátolni sem kívánta.²⁾

Erdély a magyar királyság első századában már vármegyékre volt felosztva, de hétre-e, vagy kevesebbre, azt forrásaink jelen állapotánál nehéz eldönteni. Gr. Kemény József, kinek nyomozásai e téren a magaméival oly sokban találkoznak, az erdélyi vármegyék, nevezetesen Fejérét Szent István koráig viszi fel. Eljárása ez: Midőn a küküllői főispán Almakerek, Keresd, Besse, Felső telek, Újfalu és Kundal nevű helységeket a maga megyéjébe akarta bekebelezni, Tamás erdélyi vajda 1322. évben megkérdezte az erdélyi püspököt és káptalant, valamint a rendeket e helységek hová tartozandósága iránt, és ezek egyhangúlag odanyilatkoztak, hogy a nevezett helységek, azóta, hogy Fehérváron Sz. Mihály temploma épült, mindig Fehér vármegyéhez tartoztak. Hogy mikor épült Gy.-Fehérvárt Sz. Mihály temploma, kitűnik Máté erdélyi vajda és szolnoki főispán 1277. évi leveléből, melyben világosan nevezi Szent Istvánt az erdélyi püspökség alapítójának és a templom építőjének (eccles. beati Michaelis Archangeli in Alba Transsilv. quae sedes est episcopalis, per divum, sanctu inque olim regem nostrum Stephanum beate memorie jain fundatam, et edificatam.) Gr. Kemény ehhez folytatja, hogy miután Szent István csak 1002. évben győzte meg Gyula erdélyi vezért, és csak akkor fűzte Erdélyt közelebb Magyarországhoz, és vezet-

¹⁾ így Benedek, az erdélyi alvajda helyettesének 1201. évi levelében (Teutschli és Firnhaber Urkundenbncli 169.1) De ugyanez évben Ducatus Transilvaniae néven is lordul elő. Mindez a mohácsi csata előtt igen ritkán történt. A székely krónika in regno Siculo találja székelyeit, sőt Csikországot is ismerünk. Látjuk, liogy a szavaknak itt nincs betűszerinti értelme.

²⁾ Kovachich: Vestigia Comitiorum, az 1267. évi oklevél.

hette be Magyarország intézményeit Erdélybe, természetesen Erdélyt csak 1002 és 1038. év közt oszthatta fel vármegyékre. Kurz Antal még tovább megy, és a gr. Kemény által közlött két oklevélhez megjegyzi, hogy azokból szükségkép nem az következik, hogy éppen csak Szent István hozhatta be az intézményt (a vármegyéket), mert azok már *ö előtte is* fennállottak és léteztek. (Magazin f. Gresch. Siebenhürgens I. 233—236. lap.) Ezek alapján kimondhatjuk, hogy hétnél több erdélyi vármegye soha sem létezett. Azokból Fehér (1175), Doboka (1169), Küküllő (castrumja már 1197), Kolos (1175. 1201.) már a tatárjárás előtti időben létezett.¹⁾ Hunyad vármegye első említésére 1276., Tordáéra 1282. évben találunk. Belső-Szolnokot még csak a XV. század végétől lehet erdélyi megyének tekinteni, egész addig az egységes Szolnok megyének része volt, mely magyar és erdélyi területből állt.²⁾ Még is Róbert Károly egy 1320. évi levele az erdélyi hét vármegye nemességéről egyetemlegesen szól.³⁾

A vármegyékre való felosztást a II. Gréza alatt bevándorolt flandriaiak (szászok) már előtálták, és a föld, melyen megtelepedtek, nem lehetett más, mint az ősrégi Fehér vármegye, mely nézetem szerint Erdélynek déli határáig terjedt, és így a mai Szeben vidékét, Fogarasvidékét és Brassóvidékét is magában foglalta.⁴⁾

¹⁾ Lásd a jelen munka I. köt. 18 — 19 lapját.

²⁾ Az egységes Szolnok megye első ismert főispánja Fulco 11(16. évben említették. A megye területi alkatrészeiről lásd a jelen munka I. köt. 84—107. lapjait.

³⁾ Univerzítás nobilium septem Comitatum Transilvanorum. — Lelső-Szolnok első említését. 1321. évben találtuk. (L. a jelen munka I. k 89. lapját.) Gróf Kemény József abból, hogy már a régi erdélyi vajdák egyúttal szolnoki főispánok is voltak, nem tud következtetést vonni Erdély vármegyéinek számára, mert szerinte még nincs eldöntve, vajjon az erdélyi vajdák a magyar Szolnok vármegyét is bírták-e, vagy csak az erdélyi szolnokot. (Kurz: Magazin I. 232. l.)

⁴⁾ E nézetet nagyjában Marienburg is vallja Geographiája II. 235. lapján; ő azonban a szászok letelepedése utáni időt tartja szem előtt midőn azt írja: E s tvurde alles als Theil des Albenser Comitats vorgestellt, was in Sachsenlande sildlich lag und was nicht die Saclisen eben benutzten, so diese Gegenden (értsd: Talmacs, Lotorvár, Verestorony), sőt die Törzburger Gegenden, so dér Fogaraser District, denn sonst ist nich

Némely szász író véleménye szerint, Hunyad vármegye a Strehl folyó határ-körében létezett három nagy báróság, avagy királyi várakból alakult, talán egykorúan a szászok első bevándorlásával. Hátszeg, Hunyad és Déva tartozandóságából keletkezett az egyetlen magyar vármegye, a Maros balpartján. E körülmény nélkül a szászok valószínűleg még tovább dél-nyugotra előnyomultak volna, egész Magyarország határáig.¹⁾

A szászok távolmaradása Hunyad vidékétől azonban más okban is kereshető. A szászok számbeli ereje ugyanis nem volt oly túlságos, hogy szertelen sok földet elfoglalhattak volna; azzal, a mit elfoglaltak, gyarmatosítási nagy képességük eleendőképp volt igénybe véve, és Hunyadnak vadonjaira még soká nem került a sor, hogy a megye alkotásra szükséges elemeket szolgáltatssa. Hunyad várának 1267. év, a vármegyének 1276. év előtti említését nem találom.²⁾ Nincs kizárva tehát az a lehetőség, sőt igen valószínűnek tartom, hogy a huuyad-megyei terület is egykor Fehér megyének kiegészítő része volt. Ez állítás későkori igazolásaképp hangzik, midőn Zsigmond király 1409. évi levelében, melylyel Hunyadvárát Yajknak, Hunyadi János apjának adományozza, olvassuk, hogy e királyi vár és tartozandóságai Fehér megyében fekszenek.³⁾

Fehér vármegyének e roppant kiterjedése fölött csak akkor fogunk csodálkozni, ha nem tudunk kibontakozni a geo-

einzusehen, wie diese Theile nicht eher zum Hunyader Oomitato hatten gerechnet werden sollen, und wie gerade nur dér Albenser Comitatus so sehr unverhältnissmassig gross gegegen die übrigen siebenbiirgische Comitatus hatte sein sollen. Gr Kemény József is több mint valószínűnek tartja, hogy Fehér megyéhez Fogaras vidéke és Hunyad megye területe is tartozott, mely utóbbi csak később lett önálló vármegyévé. (Kurz: Magazin etc. I. 236, lap.)

¹⁾ Archív des Vereius f. sieb. Landeskunde I. 102. 1.

²⁾ Castrum de Hunod és Comitatus de Hunod. Teutsch és Firnhubernél. Urkundenbuch I. 86. és 111. 1. A XV. század első felében már előforduló hunyadi fősporesaég nem Vnjda-Hunyadtól, hanem Bánfl-Hunyadtól Kolosmgyében vette nevét. Úgy látszik, hogy 1433-ban az erdélyi püspök még egyetlen plébániát, sem birt a hátszegi völgyben. A hittérítés még csak akkor kezdődött, az ó-hitflek közt. >

³⁾ Fejér: Genus, incunabula et virtus .Tohannis de Hunyad 32. lap, és (Cod. diplom. XI, 484. 1.

graphiai felosztás mai fogalmából. Fehér megyének egy része okleveleink által desertának jellegeztetik, a mi ugyan nem az illető terület néptelenségét és lakatlanságát jelenti, de minden esetre annyit mond az akkori állapotokról, hogy itt tömör városok és helységek nem léteztek. Eszmeileg Fehér megye határa Erdély legvégső déli határáig terjedhetett kezdetben, a nélkül, hogy a szélek lakóiról bármi kis említés történjék. Eavágók, szénégetők, vadászok, szegényes nyájzörzök rendszeren nem nagy feltűnést okoznak, és csak akkor, ha elszaporodnak, ha a közigazgatás haszna merül fel és tulajdonjogi sérelmek származnak a lakók érintkezéseiből, vesz tudomást rólok az állam közege. Kicsinyben az államképezés itt csak olyan fokozatokon ment keresztül, mint ezt Amerikában ma is látjuk.

Ismételve mondom, hogy eszmeileg Fehér megye a legrégibb időben Erdély déli határáig terjedhetett, mert legkisebb nyoma sincs annak, hogy a szászok bevándorlása előtt, a Maros és Olt közt, a Retyezát és ojtózi szoros közt más megyei közigazgatás létezett volna. Ilyeneknek képzelvén az akkori állapotokat, azt tartom, hogy a Székelyföld is eredetileg Eehér megye részét képezte¹⁾ és így el kell vetnem Benkő József azon állítását, hogy a Székelyföld székekre való felosztása régibb, mint Magyarországnak felosztása vármegyékre, mi szerinte Szent István által történt a XI. században. Elismeri azonban ő is, hogy Szeben, Eogaras és Brassó vidékei a régi Eehér vármegyéhez tartoztak.²⁾

Alább lesz megmutatandó, hogy a székely-székek keletkezése jóval későbbi időben keresendő.

Ha a vándorlási és csatangolási kedv még ma is oly nagy a székelyeknél, képzelhető, mily nagy lehetett az a honfoglalás első századaiban. De e faj számra és munkaerőre nézve mégis jelentékeny lehetett, és midőn hegyeiről, melyeken vé-

¹⁾ Midőn IV. László király Lőrinczet, Illés fiát és Leustachot, nevezett Lőrincz fiát a telegdi székelyek kiváltságaiban részesíti, egyszersmind Szederjes és Szentkereszt nevű birtokait a vajdai hatóság alól kiveszi (ab omnibus comitatibus vajvodarum). Az érdekes oklevél kelt 1279. évben. (Hazai Okm. VI. 244. lap.) Miért történt volna ez, ha akkor már külön székely-hatóság létezik?

²⁾ Benkő: Milkovia TI. 53. és 254—255. lap.

delmi művei ma is láthatók sajátyszerű idomaikban, lassankint a völgyekbe szálltak, irtották az erdőket. Az ősvadonban az első állandó, habár elszórt hajlékok keletkeztek, és az erdő sűrűségeinek oszlásával tér nyilván a földművelésre, a vidék a társadalmi élet első alakzatát vette fel. A székelyek ma is a gliimesi szoroson át, a Moldvába siető Tatros völgyében mutatják, hogy a civilisatio ily fokozatban halad, és az irtványok szűz földéhe vont első barázdák ismétlik saját civilisatiójok első történelmi vonásait, a harcos és pásztor népek földművelőkre való átmeneteiét.¹⁾

De szóljunk most a székelyek eredetéről, a mennyiben ez lakó földjük geographiai alakulására vonatkozik.

Ez iránt háromféle vélemény nyilatkozik az irodalomban.

Egy rész a székelyek bűn eredetét vitatja. Ezeknek főte-kintélyök: Kézay Simon, ki krónikájában (IV. fejezet 6. §.) azt írja: Maradt volt még a hunokból háromezer ember, kik a, krimhildi csatából futással menekültek, kik is félvén a nyugoti nemzetektől, Árpád idejéig a Sziklamezón²⁾ maradtak s ott magokat nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték. Ezen székelyek ugyanis a hunok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodszer visszajöttek, a visz-szatérőknek Puthenia határszélein eléjük ménének, s Pannó-niát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pan-noniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt.³⁾

A székelyek hun' eredete erős hagyománynya fejlődött, és mint történelmi tényt említi I. Ferdinánd király egy levelé-ben, mely a székelyek ököradóját megújítja, hogy azok Attila

¹⁾ V. ö. Kozma Ferencz: A székelyföld közgazdasági és közmíve-lődési állapota 77—78. l.

²⁾ Kézaynál: in Campo Chigle, a pozsonyi krónikában campus Siglamezei, a budaiban campus Chigladmezei, Turóczynál campus Czvg-lamezew. Oláh Miklós szerint (Attila 18. fej.) a sicanibriai csatából 3000 hűn megmenekülvén, Czegléd mezején, hol most a hasonnevű város áll (*in campo Czegléd, ubi nunc oppidum est ejus nominis*) megszálltak, innét Erdélybe vándoroltak és ott nevéket székelyre változtatták.

³⁾ Krónikáink azon helyre nézve, melyen a székelyek követsége állítólag Árpáddal találkozott, nem egyeznek egymással. Szabó Károly e találkozást Butheniába teszi. (A magyar vezérek kora 58—60. l.)

vezérlete alatt Erdélybe jöven és ott megtelepedvén, azóta adómeutességet élveztek, melyben őket a magyar királyok mindig megtartók.¹⁾ E levél, hivatalos alakja daczára, éppen anynyit ér, mint I. Leopold császárnak 1687. évi levele, melyben elismeri, hogy galanthal Esterházy Pál nemcsak Attilától és a hunoktól, hanem épen Női patriarchától származik.

Azon írók táborába, kik a székelyek hűn eredetét vallják, tartoznak Turóczy, Bonfin,²⁾ Bód Péter, Desericzky, Pistorius János, Palma, Benkő József, Eelmer, Kállay Ferencz, Szabó Károly, Heltai Gáspár, Kerékgyártó Árpád, Horváth Mihály, Yerböczy István, Yerancsics Antal, Székely István, Orhán Balázs, Szamosközy,³⁾ Sigler, Oláh Miklós (Attila 18. fej.) Kőváry, Nagy János és mások.

Katona ugyan sok mesés elemet felismer Turóczy közlésében, de azért nem kételkedik a székelyek hűnságában, sőt épen abban sem talál valószínűtlenséget, hogy háromezerén lehettek a hunok, kik a Székelyföldön rejtőzködtek. Katona a nemzet hagyományait addig Ítéli megtartandóknak, míg azok ellenesei azokat alapos érvekkel meg nem döntik.⁴⁾

¹⁾ Fejér VII. 5. k. 80. lap.

²⁾ Berafin: Multi sículos, qui oxtremam Dáciae partém cum Atilla occuparunt ot hucusque tenuerant, quam Transilvaniam nunc appellant, liis (a magyaroknak) occurrisse referunt. Alább mondja, hogy multi unni qui post Atilam in Pannónia remansere, Szvatoplug táborát követték. Ezek nyelvét értették Árpád magyarjai, és azért nekik megkegyelmeztek. (Decas I. lib. IX. v. az 1744. kiad. 102. és 104.1.) A leghatározóbb hely ez: Neque ut tempestate nostra videmus, Unni Pannoniis fuere penitus extincti. Nam qui captivi e caede superfuerant (értsd az Attila halála utáni harczokat) cum prope Germaios, quibus erant. iufensi, commode habitare non possent, in posteriorem Dáciaé oi'am, quam Transilvaniam dicimus, secessere. Seque sículos, mutata T in C literam (értsd, hogy a Scithuli névből Siculi lett) appellarunt: quoniam Unnorum nómén, omnibus tunc finitimis gentibus nimis infensum esse intelligebant. (U. o. Decas I. liber VII. vagy 83. lap.)

³⁾ Ő így nyilatkozik a székelyekről: Vetustissimos se Ungarorum gloriantur, Atillanique exercitus reliquias sese profitentur. Quibus nihil hac in parte üdém derogo. Quamquam, quod ad vetustatem attinet, non vidéo quibus aetatibus sint illi priores caeteris Ungaris. (Szamosközy tört. maradványai, kiadta Szilágyi Sándor II. köt. 375. lap.)

⁴⁾ Katona: Historia pragmatica Hung. I. 20—22. lap.

Timon Samu külön állást foglalni hun eredetre nézve, azt mondván, hogy ő nem tudja, micsoda régibb Írókból merítették az újabbak annak tudomását, mintha a székelyek Attila fegyvertársai lettek volna. Ha ez így volna — úgymond — felesleges lenne a kérdés, vajjon a magyarok hun eredetűek-e? ¹⁾ Istvánfy óvakodva úgy nyilatkozik, hogy a székelyeket scytha eredetűeknek vélik.

A nagy tudományú Pray György, Turóczy azon állítását, hogy midőn Csaba, a sok csatavesztés miatt, a hunokkal Ázsiába visszatért, népéből háromezer ember Erdély havasai közt magát meghúzta, hol félvén, hogy ellenségeik által hunoknak tartassanak, nevüket székelyre változtatták, — egyenesen nevetségesnek nyilvánítja.²⁾ Szamosközy már előbb ostobának bélyegezte.

És valóban el nem gondolható, hogy egy nagy nemzet-től elszakadt háromezer ember négy századon keresztül idegen és ellenséges népek közt magát fentarthatva volna, míg Árpád seregeivel egyesülhetett, — oly századokon át, melyek éppen keleten nagy nemzeteket láttak elenyészni.

Szalay László azért, panaszolván a székelyek eredetét és őstörténetét fedő homályért, melyet szerinte újabb időben még azon körülmény is nevelt, hogy történetvizsgálóink a »csíki krónika« nevével felruházott fonák gyártmányt némi szeszélyből hiteles iratnak akarják tartani, — nem habozik a székelyeknek a hunoktól való származtatását csalódásnak nyilvánítani.³⁾

A helyes ítéletű Eder Károly a székely népnévről, és a székelyek politikai viszonyairól elég bőven nyilatkozott, bíráltilag összevetve a korában használható Írókat, de feltűnőleg

¹⁾ *Imago antiquae et novae Hungariæ* 97. lap.

²⁾ Pray: *Annales Hunnorum, Avarum et Hungarorum* 179. I.-ip. Turóczy meséje emlékeztet a keletindiai lakókra, kik lia egyik-másik tagja a családnak az oroszlán vagy tigris áldozatja lett, nevüket változtatják, nehogy e kegyetlen állatok rájuk ismerjenek.

³⁾ Szalay László: Magyarország történelme. Második kiadás, 1-11. lap, 4. jegyzet. Ellenkezőleg Horváth Mihály azt írja, hogy Szabó Károly o krónika hitelességét az 1854-ki Uj M. Múzeumban erős okokkal bebizonyította. (Magyarország történelme. Második kiad. I. 21. 1.)

kerülte, hogy a székelyek származásáról véleményt mondjon. Később e magatartását azzal indokolá, hogy ő haszon nélkül nem akart darázs-fészekbe nyúlni.¹⁾ E szavak jellemzik állását a fenforgó kérdéshez. Ezzel egészen összhangzik, a mit báró Prónay Sándor 1794. június 8-án Aranka Györgynek ir. »On tisztelt barátom, nem tudja, mit csináljon székelyeinkből? El-hiszem! mert ha a székelyeket a hunoktól származtatja, akkor Schlözert ellenségévé teszi, ha pedig azoknak más származást tulajdonít, akkor jó hírnevének Erdélyben, a székelyek közt vége van. Tauácslom tehát, hogy a székelyek származását ne is érintse.«²⁾

Kurz Antal Ravennai Guido, IX. századbéli geogra-plius zavaros szövegét igyekezik magyarázni, és kihozza, hogy az ő korában Dácia két részre volt felosztva: Dacia prima, és Dacia secunda, mely Gepidiáuk is neveztetett. Ezt az utób-bit hunok lakták, Attilának utódjai, és e tartomány magába foglalta a mai Erdély keleti és északkeleti részeit, és Moldá-viát a Seret folyóig. Így volt ez még a magyarok bejövetele idején. Kimutatja — és a mi különös— épen Pray Annalesei-ből, hogy a hunok még a VIII. század végén, megkülönböztetve neveztetnek az avaroktól, a kik közt éltek, és hogy semmi ok, miért fel ne tellessük, hogy még száz évvel utóbb a hunok nagy szorultságukban keleti birodalmukba, t. i. a mai Székelyföld és Havasföld egy részébe vissza ne vonulhattak volna. Ra-vennai Guido tehát constatálja, hogy még alig száz évvel ez-előtt tűnt el a hunok utolsó történeti nyoma. Kurz idáig elvezeti az olvasót, de nem vonja a következtetést, micsoda erdélyi népet tart ő a hunok utódjának, a mi ily előzmények után már szinte felesleges.³⁾

A kérdés sok komoly tudóst foglalkoztatott, és tán még sokáig nem fog a tudományos vita teréről leszoríttatni, de még is akadt már évtizedek előtt bátor ember, kinek nézete szerint

¹⁾ Schesaeus: Ruinae pannoivicae, 58. és 199. lap. Eder jegyzetei. A kritikai tartalomjegyzékben Pálmát követi, ki a székelyeket hegyek őrzőinek tartja. U. o, 296.1.

²⁾ Kurz: Magazin f. Gesch. Siebenb. I. 207. 208. 1.

³⁾ U. o. 358 — .179. 1.

történetileg bizonyos az, hogy a székelyek kétségtelenül magyarok és Erdélyt már az V. század óta lakják.¹⁾

Más vélemény, hogy a székelyek valóságos és igazi magyarok, kik királyaink által Magyarország valamely vidékéről mostani területökre, az ország délkeleti határára, Oláhország felé telepítették, hogy az országot a kunok ellen védelmezzék. E vélemény legalaposabb védője tudós Hunfalvy Pál, ki egyúttal megjegyzi, hogy a székelyeknek Erdély szélére való megtelepedését nem lehet évszám vagy évtized, de igen is század szerint meghatározni. Helyesen tudja azt Hunfalvy, hogy az erdélyi székelyek 1213. évben említettnek oklevelesen először, de említettnek az ország nyugoti szélein is székelyek (siculi.) Hunfalvy a székelyeket közönséges magyaroknak nézi, kik eredetileg ott laktak, hol a magyarok, és székelyekké csak a keleti szélekre való telepedésök által lőnek,²⁾ azt tartván, hogy a székelynév határört jelent.³⁾

Azonban Hunfalvy maga idéz példákat a XIII. századból, melyek szerint székelyek a Vág mentén, és Pozsony megyében is előfordulnak.⁴⁾ De nemcsak az ország éjszaknyugoti szélein találunk székelyeket, hanem az ország közepén is. Erzsébet királyné 1285. évi levelében említetik Zekul nevű földje, melyet az ő népei laknak; — terra conditionariorum nostrorum Zekul vocata, — s mely alatt a mai Nagy- és Kis-Székely Tolna megyében értendő.⁶⁾ Ezenkívül említettnek már 1325. Székely-

¹⁾ Archiv für Sieb. Laudeskunde, II. 336. lap. Hogy a székelyele valóságos magyarok, azt Hunfalvy Pál is mondja. De akkor miért nem nevezik magyaroknak?

²⁾ Hunfalvy Pál: A székelyek. Felelet a székelyek liun-scytia eredetiségére. 62 — 63. lap.

³⁾ Fejér is azt hiszi, hogy a székely név határört jelent. Cod. IV. 1. k. praefatio; és IV. 3. k. 548. 1. Hogy ez nem népnév, hanem foglalkozási név, mondja VI. 1. k. 159. 1. Schhözer már előhh hasonlót vallott, mint Fejér. Horvát István állítja, hogy a Sicilia annyi, mint marchionatus, siculi (székelyek) pedig = circatores, Helyes megjegyzéseket tesz Szabó Károly a székelynév határör jelentése ellen, a Székely Oklevéltár I. 52. lapján, és Századok 1880. óv 410. lap, Hunfalvy Pálnak is a székely szó szék-elü = marchia.

⁴⁾ Lásd Fejér IV. 2. k. 373. és IV. 3. k. 548. 1. VI. 1. k. 159. 1.

⁵⁾ Fejér VII. 2. k. 110. 1. E században a Zekul személynév is ismeretes. H. Okm. V. 50. lap. A Szerémségben 1320. Székelytelek, v. Kajántó.

lud Biharban, a XV. században Székely nevű puszták és falvak Zala, Szabolcs, Pilis és Pest megyében, 1492. Székelyteleke Temesben. Ezek fekvésüknél fogva nem lehettek határőri telepek, és miután a magyarországi székelység nyoma szórványosan fordul elő, az erdélyi székelyek pedig éppen tömör együttlét által tűnnek fel, és korábban tűnnek fel okleveles forrásainkban mint a nyugotiak és általában az Erdélyen kívüliek, kérdés, vajjon ha már kitelepítésről kell szólnunk, miért ne lehetne Hunfalvyval ellenkező irányban haladni, és azt állítani, hogy a mai Székelyföld nem Magyarországból kapta lakóit, hanem megfordítva, a magyarországi székely telepek, akár határőrzés volt rendeltetések, akár nem, az erdélyi Székelyföld oda átköltöző fiainak köszönik eredetüket?

E nézetet elfogadván, nem okoz nehézséget többé az a kérdés, vajjon a székely nép intézményeinek és nyelvének sajátosságai miért nem maradtak fenn Magyarország azon részeiben, melyekből állítólag a Székelyföld benépesített. A megtelepítésről akár Erdély, akár Magyarország felé nem szól a történet, de e tény még is érthetőbb lesz, ha a csekély és szórványos magyarországi székely telepekre gondolunk, mint ha a Székelyföld tömeges megtelepítésére esküszünk, mely észrevétlenül nem történhetett, és nem úgy, hogy minden egykorú okleveles bizonyíték elvesztése után,¹⁾ a székely telepedés Erdély keleti szélén, legalább utóbb visszatekintőleg nem említett volt, a mint ez például a szászok letelepedésére nézve történt.

A magyarországi székely telepekről még csak napjainkban újra érkezett Szabó Károly,^{a)} mely alkalommal, midőn maga is azon eredményre jut, hogy a Magyarország belső vidékein feltűnedező jelentékeny székely telepek nem lehettek határőrök, ezekről szintén bevallja, hogy az erdélyi székelyföldről nyerték népségöket. Kár, hogy csak a székely nemzetség, avagy eredet kérdése választ el bennünket.

¹⁾ A kik a Székely krónikának hitelt adnak, a legrégebb oklevelek pusztulását azzal indokolhatják, hogy I. Endre király öcsese, Béla vezér, még 1063. előtt a székely családok irományait összegegetetni parancsolá. (Új M. Múzeum I. 271. lap. Czáfolata u. o. 448. lap.)

²⁾ Századok, 1880. évf. 490—499. lap.

Egyébiránt Hunfalvy Pál nem volt az első, ki azt állította, hogy a Székelyföld lakói Magyarországból telepítettek oda. Állítják ezt már Pasching, Pray, Engel¹⁾ és Fejér György.²⁾ Schlözer azt véli tudhatni, hogy Zoltán a bessenyőket, mint határőröket telepítette nyugaton a németek ellen, egy másik csoport (mikor?) a Vág folyó mentén Morvaország felé szállásoltatott el, sokkal későbbben egy harmadik keleten, mely legnagyobb valószínűséggel kán csoport volt.³⁾ Tehát bessenyő és kún = határőr, bessenyő és kun — székely. És midőn észreveszi, hogy a II. András-féle szabadalomban székelyekről van szó, azt jegyzi meg, hogy a székelyeknek, kik akkor (1224.) vagy nem sokkal előbb ide telepítettek, még alig utalványoztattak állandó lakhelyek, és tán még nomádszerűleg nemez sátorokban laktak, mint eleik. Tehát szerinte nomádok, mint határőrök telepítettek Erdély délkeleti szélére!

A harmadik vélemény azt tartja, hogy, midőn az Etelközben lakó magyarok hadakozva nyugoti Európát bejárták, a lebediai bessenyők, egyesülve Szimeon bolgár fejedelemmel, az otthon maradt őrségre rárontottak, és azt Erdély keleti havasai közé szorították. E vélemény forrása Constantin Porphyrogeneta, ki valamennyi tanú közt az illető korhoz legközelebb áll. Hazai forrásaink közül Béla névtelen jegyzőjének közlése teljesen egyeztethető a görög császár adatával, mint-hogy nevezett legrégibb krónikásunk szerint a székelyek már Árpád idején Ocsőb és Yelek vezetése alatt Mén-Marót ellen harcoltak.⁴⁾ Névtelen jegyzőnk a XII. században élt, és így közlése régibb, mint bármely okleveles adatunk, és teljesen megegyezik a történeti nyomozás azon eredményével, mely szerint a XII. században Erdélybe bevándorló szászok az Olt folyó mentén tovább elő nem nyomulhattak, mert itt már a székelyekre találtak; ezek tömörsége miatt a szászok bevándor-

1) Gesch. des ung. Reichs I. 281. 348. lap.

2) Aborigines et incunabula Magyarorum.

3) Schlözer: Kritische Sammlungen 182. 183. lap. Más helyűn (219. lap) azt mondja, hogy a székelyek azon kunok maradványai, kik a király hívei maradtak.

4) Anonymus, 51. fejt.

lása itt megtorlódott, és visszafelé vette folyását, a Küküllő völgyébe.¹⁾ Megengedem, hogy ez előadás föl nem ér egy biztos okleveles adat szabatosságával, de azt is meg kell engedni, hogy e korból okleveles adat nem lévén, ilyen nem is reménylhetvén, a fennebbi vélemény sokat megfejt, a mit a hun eredetiség és a meglepítés nem fejthet meg.

Szabó Károly az idézett harmadik véleményt nem fogadja el, és azt erőszakoltnak mondja oly írólc által, kik, mint Engel, előre feltett szándékkal, a székelyek Attila hunjaitól való származását tagadni akarják.²⁾ Rösler is e tant, mintha a székelyek az Etelközben szétugrasztott magyarok volnának, tarthatatlan hypothesisnek állítja, a mire erősebb érvet nem tud felhozni, mint azt, hogy a székely népnév aszók szótól jő, mely meglepedett embert, gyarmatost jelent. Mint a Vág folyó mellett, úgy Erdély szélén is a határok őrzése volt rendeltetésük, és azért oly hasonló az ő intézményeik a szászokéival.³⁾ De vajjon a későbbben (1272.) előforduló vághmenti nyilasokról — sagittarii de Vagh — miért nem mondja, hogy határőrzés volt rendeltetésük? Ezek is nemcsak az ország szélein, hanem belséjében is előfordulnak.

Constantin császár fennebbi előadását követik Engel, Fessler és Szalay László, ez utóbbi úgy adja elő a dolgot, hogy a havasok közt magokat megvédő székelyek kivételével, a honmaradtak részben levágattak, részben a Pruth mögé vonultak, hol a Pannóniából visszatérő sereggel találkoztak.⁴⁾

¹⁾ Archív, d. Vereins f. Siebenb. Laudeskunde. Neue Folge. XIII. köt. 155—156. lap. Teutsch Frigyes czikke — és XII. 39. lap.

²⁾ Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 53. 1.

³⁾ Bösler Bobért: Bomanisclie Studien 335. lap. A határőrzéssel is furcsán vagyunk. Teutsch Frigyes ugyanis azt véli, hogy a székelyek soká lehettek az ország ellenségei, mert különben a XII. századbeli német bevándorlók aligha oly erős várakat emeltek volna keleten, a székely határon. (Archív. Neue Folge. XII. 39. lap.) A székelyek tehát egyszer határőrök, másszor az ország ellenségei, kik ellen a határokat őrizni kell. Közhiedelem szerint az ország keleti határait a kunok ellen kellett védelmezni. Több író azonban úgy vélekedvén, hogy a székelyek kún ivadék, kérdés, hogyan képzelik ők az ország biztosságát, midőn a határt kúnok, a kúnok ellen védelmezték?

⁴⁾ Szalay: Magyarország tört. Második kiad. I. 9—10.1.

Pray, ki a székelyek hun származását tagadja, szintén előadja a magyarok kipusztítását Etelközből a bessenyők és bolgárok által (mi szerinte és Szalay szerint 892., Engel szerint 893, mások szerint 895. történt), de azzal össze nem kapcsolja a következtetést, hogy a szétugrasztott magyarok egy része magát a Székelyföldre meghúzta volna.¹⁾ Neki a székelyek paczinaczták, azaz bessenyők. Ha Szalay László még is Prayt és követőit csalódásról vádolja, midőn a székelyeket csak a XIII. században költöztetik jelen lakhelyeikbe, akkor magára nézve a székelyek beköltözését más korban elismerj, de ezt a megtelepítéssel össze nem zavarja. Más helyen is írja Pray, hogy a magyarok Moldáviából kifizettek, de nem mondja, hogy ennek folytán a mai Székelyföldre visszahúzódtak, hanem, hogy a Tisza, Kőrös, Temes és Tutes folyó mentén megtelepedtek; a Marosról, melyről Constant Porphyrr szintén szól, Pray megfejtkezik. ²⁾ Miután azonban a Tutes alatt az Olt folyó értendő, semmi erőszakot nem követünk el a történeten, midőn az ott megtelepült rajban a székelyek eleit látjuk, és így Constantin császár közlését a tényekkel összhangzásba hozzuk.

Egyik vélemény sem kerülheti annyira, sőt kerüli is a mesterséges magyarázatot és érvelést, mint az, mely a székelyekben nem hunokat, nem Magyarországból jó későn oda telepített gyarmatosokat, hanem a magyar nemzet egyik törzsét látja. E törzsnek jövőjére nézve irányadó volt az etelközi csapás, melyet a hódítás korában szenvedett.

Nem akarok túlságos fontosságot tulajdonítani annak, hogy az 1273—1331. közt élő tudós arab író Abulfeda, a IX. századról szólván, a *mai* Székelyföldet már régió Sekel-nek nevezi, mert gr. Kemény József megkísérlette ugyan erejét az arab író, Hammer által latinra fordított szövegének magyarázásával, ³⁾ de nincs kizárva az a lehetőség, hogy e szöveget mások másképp fogják magyarázni.

Nem tudjuk, vajjon a II. István és II. Géza háborúiban magokat oly rosszúl viselő székelyek erdélyi székelyek voltak-e,

¹⁾ Pray: Annales Regum I. 328 — 329.

²⁾ Pray: História Regum Hungáriáé I. not. prael. XXXVI. lap.

³⁾ Kurz: Magazin f. Gesch. Siebenbürgen II. 255 — 268. 1.

vagy olyanok, kik jóval korábban onnan a Vág vidékére, vagy máshová telepítettek. Bennünket e helyen az érdekel, hogy a székelyek történeti forrásainkban már 1116-ban szerepelnek. ¹⁾

Semmi nyoma sincs annak, hogy a székelyek a XIII. század előtt külön politikai kerületet, saját igazgatással bírtak volna. A székelyek legelső *okleveles* említése Vilmos erdélyi püspök 1213. évi levelében fordul elő, melylyel tizedjogát a Barczaságba netán kivándorló magyarokra és székelyekre fenntartja. ²⁾ II. András kir. 1222. évben a Barczaságot bíró lovagrend embereinek vámmentességet biztosít, ha a székelyek vagy oláhok földén átmennek. A harmadik eset 1224-ben fordúl elő és pedig II. Andrásnak a százszok javára kiadott szabadalmában, melyről még többször lesz szó. Itt a Sepsividek székelyeinek emlékezete tartatik fenn. Hasonlóképp említetnek 1257—1272. közt a kézdii és aranyosi székelyek,³⁾ és 1280. évben a telegdi esperességben ⁴⁾ lakó székelyek, és noha Aranyos várát már 1176. évi levélből ismerjük, ⁵⁾ az aranyosi székelyek mégis még 1289. évben is csak mint ilyenek említetnek, a nélkül, hogy önhatóságuk kiemeltetnék. Az idézett évben IV. László megjutalmazni akarván a székelyek hadi érdemeit, melyeket a kánok és tatárok ellen szereztek, azokat Torda vármegye azon részének birtokában megerősíti, melyet azoknak V. István az Aranyos és Maros közt átengedett. E forrásokból azt is tanuljuk, hogy Aranyos vidékét a kézdii székelyek népesítették, a mint Aranyos szék valóban a többi székelyfölddel összefüggő területet nem is képez.

A székelyföld némely elpusztult helyeit: Kanta, Pesel-

¹⁾ Ha nem is dicsőén. Turóczy ugyanis krónikája II. r. 63. fejezetében Bisseni atque Siouli vilissimi; — a 65. fejezetben: Bisseni pessimi et siculi vilissimi-féle epithetonnal vezeti be.

²⁾ Pray: Specimen Hierarchiae II. 253. 1. — Schlözer, ki Prayt, oly nagyra becsülte, azt illivé, hogy a székely név csak II. András király privilégiumában fordul elő először. (Kritisclie Sanxmlungen 219. 1.)

³⁾ Székely Okltár I. 18.1.

⁴⁾ A telegdi főesperesség gr. Kemény József szerint Telegdi-Bacson környékén keresendő, mely Udvarhely széken fekszik. (Kurz, Magazin II. 42.) Lásd a jelen munka I. k. 10. lapját.

⁵⁾ Tentach és Pirnhaber után Wenzel, Árpádkori Új Okmánytár. I. 75. lap.

nek, Volál, Karathna, Szárazpatak, és Szentlélek falut besenyők szállták meg, ezek később Fehér vármegyéhez kapcsolóttak.

A székelyek ezentúl gyakran szerepelnek történetünkben, de székely székek a XIV. század második fele előtt soha nem említettek.¹⁾ A legrégebb székely szék ismét a Sepsí, miről tudomást veszünk, midőn Nagy Lajos király 1366-dik évben rendeli, hogy az erdélyi káptalan hídvégi Jakab mestert és Demetert ígtassa vissza némely Oltszemen és Málnáson felevő, székely öröködési jogon bírt telkek birtokába. Még 1349-dik évben Sepsí Dem székeknek (sedes), hanem kerületnek nevezetik.²⁾

Fontos, Lőrincz milkói püspök azon levele, melylyel Kezdi, Orbai és Sepsí székek székelyeit felszólítja, hogy a milkói székesegyházat helyreállítsák és a lóföket és gyalogokat buzdítsák, hogy a pogányok ellen fegyvert fogjanak. Ez oklevél első közlője, Benkő József, ki hibás másolatot használván, az oklevél keltét 1096. évre tette.³⁾ Követték őt Eder, Katona, Fejér, sőt Szabó Károly is,⁴⁾ (gr. Kemény József legalább kételkedett az évszám helyességében) és így, ha ez esztendő megállhatna benne, nemcsak a székelyek, hanem székeiknek is első említését találunk, és mi több, Erdélynek Septem Castra nevezete jóval korábban lett volna használatban, mielőtt a százok ide bevándoroltak. Már Schlözer tagadá az 1096. évi oklevél hitelességét, de nem egyedül az évszám miatt, hanem mert a

¹⁾ Kállay Ferencz (Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről. 5. 1.) írja: »Hégen hét fő székekből állott, majd Aranyos is a XIII. században Torda vármegyéből kiszakítván, nyolez székekre osztott a székely nép, és négy fiúszékekre, úgymint Udvarhely, Sepsí, Kézdi, Orbai, Miklósvár (Erdővidék), Csík, Maros, Aranyos székekre, Bardocz, Keresztül-, Gyergyó és Kászón fiúszékekre.« Látjuk, hogy Kállay a históriai fejleményre nincs tekintettel és az összes székeket — az egy Háromszéket kivéve — már a XIII. században előtalálhatni véli.

²⁾ Székely Oktár I. 56. lap. Ez évben Küküllő is csak districtus néven említetik.

³⁾ Benkő: Milkovia I. 55—57. 1. — és 85. 1.

⁴⁾ Új M. Múzeum II. 406. lap.

milkoviai püspökök minden 1096—1228. közti leveleit álműveknek tekinté, Kállay Ferencz mind e levelek védelmére kelt, ¹⁾ míg végre Szabó K., módosítván régibb nézetét, az évszámot belső okoknál fogva 1396. évre igazította.²⁾

E szerint az említett évben Kézdi³⁾ és Orbai szék létezése is bizonyos.

Stibor erdélyi vajda 1395—1399. évek közt *Miklósvara* lakosainak szabadságot adott külön szék alakítására, és Zsigmond király 1404. évben megparancsolá Sepszi széknek, hogy Miklósvár helységet e szabadságban ne háborgassa, és így ez elvált Sepszi széktől.⁴⁾ Már 1211. évben említettnek Miklósvár gyepűi, midőn II. András a Barczaságot a német lovagrendnek adományozta, mely alkalommal megtudjuk, hogy az Olt partján már akkor fennállott Miklósvara, és ugyanott Halmágy és Gáltvára. Hasonlóképp említi III. Honorius pápa 1222. évben Miklósvár gyepűit (indagines Nicolai). Mily viszony állott fenn Miklósvár és Sepszi közt Stibor szabadság-leveléig, erre nincsenek adataink, de sejthető, hogy az elválási törekvések, melyek forrása ismeretlen, igen régiek. Lábatlani János székely ispán és temesi gróf, 1459. évben azt írja, hogy néhai Zsigmond császár, és Mátyás mostani király leveleiből megértette, hogy a miklósvári szék soha a sepszi székhez nem tartozott, hanem független volt, mint a többiek.⁵⁾ Ez arra mutat, hogy a sepszi székelyek előbb is, utóbb is a miklósvári széket (sedes S. Miklósvara) magoknak alávetni töre-

¹⁾ A székely nemzet constitúciói. 11.1.

²⁾ Székely Oktár I. 2. lap, az oklevelet azonban nem a XIV. századbeli oklevelek végén, hanem az egész gyűjtemény elején közli.

³⁾ Még 1311. csak kézdi székelyekről van szó: Comes Blasius filitis Olcy de Kizdy. A kizdi esperesség pedig 1349. évben említettik.

⁴⁾ Székely Oktár I. 97. l.

⁵⁾ Az illető oklevél az egyik széket folytonosan Sedes Szentmiklósvara, a másikat, melytől emez elválasztandó, akkép nevezi, hogy két Sepsziszéket kell feltenni. A miklósváriak ellenfeléi ugyanis azt mondják, hogy ezek mindig a Sepsziszék, nevezetesen a Szentgyörgy széke alá tartoztak (ad sedem Sepszi et praesertim sedem Szentgyörgyszéke pertinuisset), alább ismét azt mondják, hogy ad praedictam sedem Sepszi-Szentgyörgy széke pertinuisset. (Székely Oktár II. 182. 183. és Eder, Observationes 250. lap.)

kedtek, a miért is Zápolyai János király 1531. évben újra fentartá a miklósváriak szabadságát; utóbb ez mégis veszendőbe ment, de mikor olvadt be Miklósvara végleg Sepsibe, nem tudni, — a XYII. század végén túl, a különvált kis szék nem említették többé.

Csík és Gyergyó együttesen, mint székek, egy 1406. évi esperességi levélben fordulnak elő.¹⁾ Zápolyai János, szepesi örökös főispán és székely ispán 1519. évben a csíki szék szabadságait említi, mint melyek Hunyadi János és Mátyás király idejéből származnak.

Kászonszékot Zsigmond király a csíki szók azon helységeiből alakította, melyeknek lakosai neki a havasalföldi háborúban kitűnő szolgálatokat tettek. Ezt Mátyás király maga vallja, midőn 1462. évben e székek kiváltságait megerősíti, és azt Csikszék beolvasztási törekvései ellen védelmezi, mely Kászont mindig akadályozta, hogy magának hadnagyot (belliductorem) és bírót választhasson.²⁾ Mint látni fogjuk, Kászonszék utóbb Csíkkal mégis egyesült, — és így támadhatott talán az önérzetes »Csikország« elnevezés, mely a csíki avagy székely krónikában előfordul. Ez időtől fogva *Csili*, *Gyergyó* és *Kászonszék* egyesült székek gyanánt tűnnek fel. Ezért szól Bethlen Gábor egy 1628. évi levele Csík, Gyergyó és Kászonszék királybiráinak és ülnökeinek.³⁾ A vezérszerep persze Csíknél volt, mely különben Fel- és Al-Csíkra volt felosztva; 1685. évben azonban Nagy-Csikszék említették.

Marosszék oklevelesen először 1409. évben tűnik fel, azután még gyakran a XY. század folyamában, II. József császár (1784—1785.) Marosszékot Küküllő vármegyével egyesítette, és azóta a hatóság címe: »Küküllő vármegye és a vele egyesült Marosszék.« A jegyzőkönyvben és hivatalos irományokban ily formulával éltek: *Protocollum marchalis Comitatus de Küküllő cum sede Marus uniti, Congregationis*. A két ható-

¹⁾ Benkő Károly: Csík, Gyergyó és Kászonszék XI. 37—39. és 84. l.

²⁾ Székely Oktár I. 194—196. lap.

³⁾ 1635. évben Petky István volt Csík, Gyergyó és Kászonszék liármasszék kapitánya.

ság címerének egyesítésére (nem beolvasztására) nézve is történetek felterjesztések.¹⁾

Udvarhelyszék székelysége, melyről történet-forrásaink már 1301. évben szólnak (Schuller Umrissé I. Urkunden 2. lap) 1448. évben tartott közgyűlésével teljes szervezetben mutatkozik.²⁾

III. András királynak egy 1291. évi levele kétségtelenné teszi, hogy Aranyos székét kézdii székelyek gyarmatosították.⁸⁾ Azonban Aranyosszék (sedes) csak 1459. évben említetik először e minőségében. Abhoz eredetileg 29 helység tartozott, melyek közül, ha ugyan a régi neveket tekintjük, nem sok maradt fenn, de van Aranyos székben sok oly helység, mely későbbkori ülésnek köszöni eredetét, ilyenek Harasztos, Inakfalva, Kövend stb.⁴⁾ A *Kizdi széket* két társától, melylyekkel egy főszéket alkotott, 1427. év óta néha külön megnevezve is találjuk.

Az Orbaiszék, mely szintén egy hármasszék tagja volt, még csak 1499. évben fordul elő külön neve alatt is.⁵⁾

ügy látszik, hogy a székely székek keletkezése csak az idő fokozatos fejleménye, oly formán, hogy a székely törzsek fogalma átment a későbbi székekre, illetőleg a törzsek területéből székek lettek. Azontúl székek, nemzetségek és azok ágazatai közt folyt a javadalmak osztálya.⁶⁾

Egy 1528. évi térképen e székek Comitatus néven vannak feltüntetve.

A székely székek száma időnkint változott, többnyire az által, hogy a fiókszékek majd elváltak és önállókká lettek, majd másokkal egyesültek.

A székelyek nemzeti gyűlésén, mely 1506. évben Agyagfalván tartatott, következő hét szék volt képviselve: Udvarhely, Maros, Aranyos, Csík, Kézdi, Sepsi és Orbai.

¹⁾ Benkő K. Marosszék 115. lap.

²⁾ Székely Oktár 29. és 157. lap.

³⁾ Siculi nostri de Keezd super terra Aranos residentes — mondja a király. (Székely Oktár I. 26. 1.)

⁴⁾ Kállay: A székely nemzet eredete 187.1. A helységeket előszámlálja R. Károly 1313. évi levele. Fejérmél YUI. 1. k. 500. 1.

⁵⁾ Székely Oktár I. 294. lap.

⁶⁾ Kőváry László: Erdély történelme I. 43. lap.

A gyergyói szék, mely itt nem említették, akkor Csíknak még fiókszéke lehetett.

Az 1542. évi Unió cikkében neveztetnek Csík, Gyergyó, Kézdi, Sepsi és Orbai szék székelyei.

Reichersdorf György, ki 1550. évben Erdély chorographiáját írta, szintén hét, de más székely széket számlál elő, u. m. Sepsi, Orbai, Kézdi, Csík, Maros, Gyergyó, Aranyos. A mint látjuk, ez író kihagyván Udvarhelyt, helyette Gyér gyét vette fel.

Azon hivatalos jelentésben, melyet Bornemisza Pál és Wernher György, az I. Ferdinánd által Erdélybe küldött biztosok annak 1552. évben felterjesztettek, a székely székek következőleg soroltatnak elő: Aranyos, Maros, Udvarhely, (Keresztúr fiókszékkel), Csík (Kászony és Gyergyóval), Sepsi, Kézdi, Orbai.

Ebből az a két adat tűnik ki, hogy nevezett évben Gyergyó és Kászony már Csíkkal egyesült és egy főszéket képezett, ¹⁾ továbbá, hogy akkor még Sepsi, Kézdi és Orbai székek nem egyesültek a mai „*Háromszék*“ neve alatt.²⁾

A segesvári országgyűlés törvénycikkében 1562. évről következő lázadó székelyek székei neveztetnek János Zsigmond ' által: Maros, Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kézdi, Sepsi, Orbai. Itt tehát Csík és Gyergyó ismét elváltán említetnek, Sepsi, Kézdi és Orbai pedig még mindig nem egyesültek. Aranyos végre azért nem említetnek, mert a lázadásban nem vett részt.³⁾ Ez így lévén, kérdés, miért czímezi János Zsigmond 1569. július 14-én Telegdi Mihályt a *hat* székely szék kapitányának és Székelytámadt parancsnokának? ⁴⁾ miért van, hogy a tordai országgyűlésen 1658. évben hat székely szék: Udvarhely, Ma-

¹⁾ Szárhegyi Lázár András és Szemere Mihály 1593. évben együttes királybírák Csík, Gyergyó és Haszonban.

²⁾ Kállay Ferencz 1480. évre Czirjék Antalt Háromszék főkapitányának nevezi. De ennek okleveles czíme: partiam Alutanarum Capitaneus.

³⁾ Istvánffy, *ki* ugyanazt tanúsítja, e széket Sedes Aureanak nevezi.

⁴⁾ Chartaé Transilvanicae, a magyar nemz. Múzeumban, és Orbán Balázs I. 57. lap.

ros, Csík, Gyergyó, valamint Sepsi, Kézdi és Orbai kertére, ugyan ő a nevezett hat székely szék nemeseinek házi használatára a szükséges sót adományozza? (Gr. Mikó: Erdélyi történelmi adatok. I. 271. lap.)

Mossóczynak törvénytárában, mely 1583. évben megjelent, következő hét székely szék számláltatik elő: Maros, Csík, Sepsi, Kézdi, Orbai, Aranyos és Udvarhely, mely a többiek közötti kiválónak mondatik. Gyergyó szék nem említettik. Eből azt kell következtetni, hogy ez 1583. évben ismét Csíkszékben benfoglaltatott. Sepsi, Kézdi és Orbai még akkor sem egyesültek »Háromszék« neve alatt.

Báthory Gábor 1612. évben rendeletet intéz Sepsi, Kézdi és Orbai szék helyettes kapitányához.¹⁾

I. Rákóczy György fejedelem 1636. évi kiváltságlevelében szintén hét székről van szó, a nélkül, hogy megneveztetnének. Alig kételkedhetni, hogy ugyanazon székekkel van dolgunk, melyek 1583. évben léteztek; mert ha Gyergyó nem volna befoglalva Csíkban, a fejedelmi kiváltság nem hét, hanem nyolcz székről szólna; ha pedig Háromszék már megalakult volna Sepsi, Kézdi és Orbai egyesüléséből, akkor a székek száma nem érné el a hetet. Megemlítendő azonban, hogy a nevezett fejedelem hidvégi Mikó Ferenczről, mint néhai tanácsosáról és Gsik, Gyergyó és Kászon székek főkapitányáról szól, mely hivatalokat ez 1635. évben viselte.²⁾

Mikor keletkezett Háromszék széke Sepsi, Kézdi és Orbai egyesüléséből, pontosan meghatározni nem lehet.⁸⁾

Kézdi szék még 1591. évben mint fiókszék szerepel.

A székelység kérésére 1559. szeptember 12-én Gyulafehérvárott némely articulások hozattak. Nevezetesen a bűnök és kihágásokért fizetendő birságról Maros, Udvarhely, Aranyos, Csík, Gyergyó, Kézdi és Orbai széken.

Itt hét szék soroltatik fel, de Csík nem teljes, mert

¹⁾ Trauschenfels; Deutsche Fundgruben, Neue Folge 226. lap.

²⁾ Erdélyi történelmi adatok I. 278. l.

³⁾ Orbán Balázs: A Székelyföld III. k. 5. lapon azt írja: ha a néveredet logikáját akarnánk követni, akkor a *Háromszék* helyeit már Négyzék nevet kellene használnunk, mert a kezdetben szövözött három székhöz *később* egy negyedik, Miklósvárszéke is csatoltatott.

Gyergyó ott lévén, hiányzik Kászon,— továbbá Háromszék sem teljes, mert Kézdi és Orbai mellett kimaradt Sepsi.

De vajjon létezett-e már akkor az egyesült Háromszék? Úgy látszik, hogy nem. Az idézett articululus ugyan azt mondja alább: Miértbogy törvényben bizonyíttatott meg, a főszékelyek a lófejektől nemcsak a »Háromszék«-ben, de a többiben isdézsmát szedtek, végeztetett az: hogy ő fölségöknek is dézsmáról tartozzanak.¹⁾ De fenn láttuk, hogy a kézdi fiókszék még 1591. évben létezett, és hogy a segesvári országgyűlés 1562. évi cikelyeiben Sepsi, Kézdi és Orbai még külön nevezetnek.

Ha tehát Háromszék neve már 1559. évben előfordúl, ez még nem vált tulajdonnévvé, hanem csak a közös királybíró alatt álló székek számát jelenti, mely később csakugyan földirati névvé vált. Udvarhely anyaszék levéltárában van egy lustra-könyv 1614. évből, melyben a tárgymutató szerint Maros, Udvarhely, Sepsi, Kézdi, Orbai, továbbá Csik, Gyergyó és Kászon, és némely fiókszék városai, oppidumjai, falvai és birtokai foglaltatnak. Csak Aranyosszék nincs benne. E felsorolás mutatja, hogy akkor még Háromszék nem keletkezett a több ízben említett három szék egyesüléséből.²⁾ Uzoni Béldi Kelemen 1624. évben ily című levelet kap Bethlen Gábortól: *supremo capitaneo nostro trium sedium siculicalium*. Béldi háromszéki főkapitány volt, és e levél czíme azt látszik mondani, mintha az ő provinciájainég nem nyerte volna meg mind a három részre szóló földirati nevét, — a három szék még mindig csak számnév. De a geographiai név már megszületett, mert a levél belső szövege már *Háromszékről* szól, és erről ismételt bizonyítványt nyerünk, midőn Bethlen Gábor 1627. évben azt írja: Lippa, egész Zaránd és Szörény vármegyével, Hunyad vármegye és egész Csik, *Háromszék*, Udvarhelyszék egyedül én reám néztenek.³⁾

¹⁾ Gr. Mikó Imre: Erdélyi tört. adatok. III. 267. lap.

²⁾ Benkő Károly: Marosszék ismertetése 93. I. A szövegben említett tárgymutató zárszavai ezek: *Einis indicis libri Registrationis anni 1614. tempore beatae memoriae Principis Domini Gabrielis Bethlen universos Siculos nobiles Agiles pariter et ignobiles exceptis Sedis Aranyos registrantis.*

³⁾ Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. 407. 409. 441.1.

Hegyes András ¹⁾ diariumában azt írja 1617. ápril 4-ik napjára, hogy a *háromszéki* székelység, valamint a vármegyék a fejedelem parancsára hadiszemlét tartanak.²⁾ De még ez adat sem dönt, mert még 1653. évben fordul elő Zabolai Bassa Tamás mint (trium sedium siculicalium) Sepsi, Kézdi és Orbai, Petki István pedig mint Csík, Gryergyó és Kászon főkapitánya, mely utóbbi esetenél különös, hogy a számnév (trium sedium) nem használtatik, mint az előbbi székcsoporthal. Ezentúl a Háromszéket alakító Sepsi, Kézdi és Orbai többé külön nem neveztetnek, és így Háromszéket csak a XVII. század második felében tekinthetjük végleg megalakultnak.

Miklósvár széke ma *Háromszék* egy részét teszi. Még a gubernialis bizottság 1775. év február 28-án kiadott rendelete kimondja, hogy Miklósvár derékszéke Háromszék irányában minden alárendeltség alól felmentetik, és hogy a felebbezés onnan egyenesen a királyi táblához történjék. Hasonlókép Mária Terézia 1776. május 3-án Miklósvárnak ily értelmű függetlenségét Háromszéktől kimondja. De miért Háromszéktől? A felmentés maga bizonyítja, hogy egy ideig Háromszéktől függött, és bizonyára azon időben, midőn Háromszék az említett három szék egyesülése által megalakult. Háromszék átvette Sepsi örökségét és Miklósvárat úgy iparkodott magába olvasztani, mint azt egykor Sepsi tévé, — és ez végre, mint a tényállás mutatja, sikerült is. Mikor? — azt megint ki nem mutathatjuk.

Az ország politikai beosztásában sokszor szeszély és terjeszkedési vágy szerepelt, hol a természeti határok és a köz-igazgatási czélszerűség nem vétetett tekintetbe. Példa erre *Bardoczsék* is, mely bár távol esik Udvarhelyszék kormányzati székhelyétől, s bár Udvarhely széktől roppant hegységek által elkülönített és egészen más folyamvidékhez tartozó fekvéssel bír, azért még is mintegy fiúszék, kiegészítő része Udvarhelyszéknek. És e piczi, kilencz faluból álló zugban is éb-

¹⁾ Meghalt 1627. évben.

²⁾ Haltén die Székelység in *Háromszék*, wie auch die Varmegie und Zekel auf Befehl im Gin. (azaz fürstliche Gnaden) Musterung. (T rauschenfels Deutsche Fundgruben. Neue Folge 361. lap.)

resztette a helyzet a különválási vágyat, melyet I. Rákóczy György 1635. év július 13-án védlevél által törvényesíteni jónak talált, rendelvén, hogy Vargyas kerülete, másképp Bardoczsék, alkirályhirót választhasson, kitől felebbezés útján vigyék pereiket az udvarhelyi derékszékre. Megkísértette e kis kerület az országgyűlésen való külön képviseltetést is, sőt az 1790—91. évi országgyűlésre külön követet küldött, de e tervét az országgyűlésen keresztül nem vihette.

Midőn a múlt században (1764.) az erdélyi határórség felállított, nemcsak Bardoczsék, hanem Csík, Gyergyó, Kászón, Kézdi, Sepsi, Orbai és Miklósvár egészen, Aranyos-szék egy része pedig bevonatott az új katonai területbe, — és ekkor egy másik anomalia keletkezett, t. i. hogy az alkotmányos közigazgatás mellett a katonai közigazgatás is működött. Ez állapot tartott 1848-ig, u. m. a katonai terület szervezetének eltörléséig. Bardoczsék 1868-ban ismét visszahelyeztetett régi állapotába. ¹⁾

Egyesítések és bekebelezések által végre a székelyszékek száma ötre olvadt le, és a XIX. század elején csak Udvarhelyszék, Háromszék, Csík, Maros és Aranyos képviseli a székelyek területét, melynek felosztása napjainkig tartotta fenn magát, míg t. i. az 1878. évi törvény gyökeresen nem javított a területi felosztás ferdeségein.

E törvény által alakított az egyesült Torda-Aranyos megye, melyet Torda megye alsó kerülete és Aranyos széke képez, hozzá csatoltatván még Alsó-Fehér és Kolos megye némely részei.

Alakított továbbá az egyesült Maros-Torda megye, Torda megye felső kerületéből, Marosszékből, Kolos megye és Naszód vidékének némely részeiből és Szász-Bógenből.

Az eddigi Csíkszék Csíkmegyévé alakult.

Udvarhely megye a régi Udvarhelyszéket foglalja magában, kibővítettvén Küküllő és Felső-Fehér megyék, valamint Segesvár és Kőhalomszéknek az udvarhelyszéki határszéllel

¹⁾ Orbán Balázs: A Székelyföld I. 211. lap. Söllner: Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen I. 157. lap. Kállay: Historiái értekezés a székely nemzetről 117. 1.

területi összefüggésben lévő némely községeivel. Az új megyéhez csatoltatott Oláhfalú is, mely már 1301. évben, mint az udvarhelyszéki székelyek közé telepített oláh lakosokkal hírő, királyi birtok tűnik fel.

Végre Háromszék megye, ezt képezvén a hasonló nevű egykori székely szék, továbbá Felső-Fejér megyének Háromszék és Brassóvidék között fekvő két, Háromszék és Csíkszék között fekvő egy darabja, valamint Sepsi-Sz.-György, Kézdi-Vásárhely, Ilyefalva és Bereczk.

Mind ebből kitűnik, hogy az új rendezéskor székely föld sehol sem csatoltatott valamely más megyéhez, de ellenkezőleg sok vármegyei föld, és némi szász föld csatoltatott az egykori székely területéhez, hogy az új vármegyéket ki lehessen kerekíteni.

A magyar alkotmány a székely területet egyetlen comitatus gyanánt tekintette, a székely ispán soha sem tartozott ugyan az ország bárói sorába, de mindig az ország egyik fő-tisztviselője volt. Azok közül az első, kit ismerünk, Moyus, ki 1291. évben fordul elő, III. András egy levele záradékában. Legközelebb hozzá Fogas Péter mester, ki 1299. évben említetik és az erdélyi püspök testvére volt. A székelyek mindig külön ispán alatt álltak, mely hivatalt, mint mást is, néha ketten viselték együttesen. Később az erdélyi vajdák nyerték a székely ispánságot, tekintélyük emelésére. Az első erdélyi vajda, ki egyszersmind székely ispán, Bozgonyi Sebestyén volt 1461. évben. Ez év mintegy válpontot képez, mert míg Rozgonyi Sebestyén május 4-én fordul elő említett méltóságával, ugyanez év október 13-án Bozgonyi Ozsvát és Losonczy László, kik nem voltak erdélyi vajdák, neveztetnek székely ispánoknak. De ezután nincs többé ingadozás. Már 1462. év elején dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda fordul elő, mint székely ispán, és ez időtől fogva az utóbbi hivatal állhatatosan megmarad az erdélyi vajdánál, úgy, hogy annak címét e révén Zápolyai János is megtartá, midőn erdélyi vajdából Magyarország királya lett; megtarták ezt Báthory István és a többi önálló erdélyi vajdák és fejedelmek; és midőn az Apaffyak után az erdélyi fejedelemség a habsburgi dinastia kormánya alá került, az ezen házból származó királyok is a székely ispánság címét átvették többi fényes címek közé, melyek közt

mai napig díszük. E tény emlékeztet a római Caesarok szokására, kik a néptribuni címet nem ejtették el az imperatori hatalom mellett.¹⁾

Végre megjegyzésre érdemes, hogy a székely székek is gyakran egyetemlegesen léptek fel, és akkor universitásnak nevezték magokat (Universitas Siculorum septem sedium Siculicalium).²⁾ De ez az universitás nem volt olyan, mint a szászoké. A székelyek közt nem volt szabadalmi által kiváló szék, mely szabadalmaiban később a többi székeket is részesítő, nem volt főhely, melyhez a többi székek felebbezték, és melyből ítéletöket kapták, nem létezett állandó közös tanácskozás és határozat. Csak a székely ispán közössége képviselte a székelység összeségét.

A szászok bevándorlása Erdélybe új földirati alakulásokat idézett elő.

Nemcsak a székelyek eredetével foglalkoztak a tudósok, hanem a történet sokkal ifjabb népével, a szászokéval is. Honnan származnak ezek? Egyik vélemény szerint, a mai erdélyi szászok elei a III. Konrád német császár és VII. Lajos francia király által 1147. évben Magyarországon keresztül vezetett keresztihad hátramaradott csoportjai. De e vélemény, mely ellen Schlözer is kikelt,³⁾ nem soká tartá fenn magát. A szász irók az Alsó-Rajna vidékére mutatnak, mint az erdélyi szászok eredeti lakhelyére, egy kis részök Flandriából is származhatott, és Wattenbach azt fedezte fel, hogy éppen a nevezett vidéken (az ardenni hegység erdei) már korán fejlődött ki forgalmi viszony Magyarországgal, és hogy főleg a Rajna melléki lakosoknak a XII. században Magyarország azon országkép lebegett szemök előtt, melyben szerencsét lehet csinálni, a miért is sok rajnamelléki ember vándorolhatott ki oda. Reissenberger nem tudja, vajjon jöttek-e Westfaliából is gyarmatosok, pedig éppen ez eset legjobban magyarázná meg a szász név eredetét Erdélyben, a mely különben oklevelesen legkésőbbben fordul elő; mert

¹⁾ Eder, i. h. 38. lap. Az 1490. évi 12-ik, és 1492. évi 8-ik törv. czikk rendeli, hogy az erdélyi vajdaság és székely ispánság tiszte csak is magyaroknak adassák.

²⁾ Székely oklevéltár I. 272. lapon. 1493. évi folyamodvány.

³⁾ Kritische Sammlungen zur Gesclx. d. D. etc. 209. lap.

III. Coelestin pápa 1191. év december havának 20-án kelt levelében a II. Géza által hívott gyarmatosokat erdöntüli teutonoknak (Teutonici Ultrasilvani), Gergely pápa követe 1189. évi levelében flandriaiaknak nevezi (Flandrenses), megjegyezvén ez alkalommal, hogy csak azon korábbi flandriaiak (priors Flandrenses) tartoznak a szebeni prépostság alá, kiknek II. Géza a desertumot adományozta, nem pedig más flandriaiak is, kik t. i. később érkeztek.¹⁾ 1199. évben maga III. Inoze pápa az erdélyi püspökség területén elhelyezett flandriai papokról szól. Végre II. András király egy 1206. évi levelében, a szászok (Saxones) fordulnak elő.²⁾ Az erdélyi németek háromféle elnevezése bizonyosan nem azt jelenté, hogy a XII. és XIII. században nem ismerték azok származását, hanem, hogy germán keverék nép volt, és hogy azon faj neve jött használatba, mely a successiv gyarmatosítás megadásakor, a másik fölött túlsúlyt nyert. A szászok neve jött utóbb kirekesztő használatba. Így vélném módosítandónak Wenzel Gusztávunk nézetét, ki azt állítja, hogy az erdélyi szászok nem szászok, hanem flandriaiak, és közép rajna-mellékiek. Elismeri azonban maga is, hogy e gyarmatosok Németország más vidékeiről, nevezetesen Nürnberg környékéről és Frankoniából is származnak.³⁾

A bevándorlás és gyarmatosítási előmenetelre nézve a kutatás már biztos eredményeket mutat fel. Az első német telepítők délen az Olt folyó irányában felfelé haladtak, egész addig, míg annak hullámai a Homoród patakot fel nem veszik. Itt tovább előnyomulni lehetetlen volt, mert ezt a tömör székelység gátolta. A nevezett folyó jobb partja mentén a szászok először a szebeni, újgyházi (leschkircheni) és selyki káptalanokat telepítették és azok területét a szász nép ma is régi tartományának (das alté Land) nevezi. Ezek után a számban növekedő bevándorlók még II. Géza alatt feljebb haladván, a kosdi káptalant népesíték, megerősíték Kóhalmot (Reps) és a Homoród völgyeiben terjeszkedtek. Keletre el lévén zárva

¹⁾ Fejér II. 250—251. lap.

²⁾ Fejér III. I. k. 34. 1. és Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch 8-ik lap.

³⁾ Wenzel: Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreámon előtti időből.

az előnyomulás, a bevándorlók áramlata nyugatra torlódott vissza, és ez által a kezdi káptalan községei, a későbbi segesvári szék tetemes része, és a kosdi káptalan azon községei népesültek, melyek bosszú keskeny hegyek és völgyekből álló zavarában keletről nyugatra a kezdi és selyki káptalan közé be vannak szorítva, a kosdi káptalan selyki és magyarai részeit képezvén.¹⁾

Későbbi bevándorlók valószínűleg a Szamos völgyéből jöttek, kik a Maroshoz közeledvén, Szászsebesről az Erdőalját (Unterwaldot) megszállták, és a Székes völgyéből²⁾ felkerekedvén, a Küküllő folyók mellékeiben szétáramlottak. Így keletkeztek a selyki és medgyesi káptalan községei.³⁾

Az új népességgel meggazdagodott tartomány ezen egyházi beosztása nem azonos a későbbi politikaival, mert mint látni fogjuk, a szász székek csak fokonkint váltak ki, és úgy látszik, még a székely székeknél is későbbi keletkezésűeit.

Tudván azt, hogy a Szamos völgyében lakó németek az erdélyi szászoknál is régibb lakói Magyarországnak, és tudván, hogy a gyarmatosítás különféle vidékből, és időnkint különféle csoportokban történt, kétségtelen, hogy az erdélyi szászok nemzeti egységet nem hoztak magokkal, hanem ázt csak itt nyerték. II. András kiváltságlevelekor az egység még igen laza volt, és daczára, hogy a történeti viszonyok és a királyok kiváltságai ez egységet nagyon elősegítették, ez a nyelvjárás tekintetében még ma sem jött létre teljesen.

Mi a politikai felosztást illeti, a szász írók véleménye szerint alig lehet kétség, hogy a szászok legrégibb telepei: Nagyszében, Ujegyház és Nagy-Seuk, egyszersmind azok, melyekből idővel a legrégibb szász székek fejlődtek. Ezen telepek bizonyára már II. Géza idejében keletkeztek (tán kormányzása utolsó 15. esztendejében) és ez lehet oka, hogy az ugyne-

¹⁾ Wenzel Gusztáv szerint a német jövevények előbb a Maros jobb partján telepedtek meg, később a Marost átlépve, a Küküllő, és Olt közti vidéket szállták meg állandóan. (Lásd az idézett Adalékot.)

²⁾ Veresegyház és Gregerfája 1313. évben in Zekes fekszenek (Fejér IX. köt. 465. lap.)

³⁾ Teutsch G. D. Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Második kiadása. 15. lap. Archiv. Neue Folge XIII. köt. 155—156. lap.

vezett Deserturnak többi szász székeivel nem csatoltatok a fehérvári püspöki megyéhez. E három legrégebbi szék képezi a szebeni káptalan területét.

A septem sedes területének többi négy széke II. Géza halála *után* keletkezett, mert csak így magyarázható: mikép történhetett, hogy e négy szék az erdélyi püspök hatósága alá került. Ez utóbbi csoportból Kőhalmot (íteps) illeti az elsőség, utána következtek Szerdahely (Reussmark) és már a Desertum éjszak nyugoti részében a Maros felé Szász-Sebes és Szászváros. ¹⁾

Tekintve a szász csoportokat, melyek Erdély egyes részeit állandóan megszállták, következő területeket lehet megkülönböztetni: 1-ör az erdőelőtti, vagy erdőalji földet (Unterwald, régió antesilvana vagy subsilvana), mely magában foglalta a mai szászvárosi, szászsebesig szerdahelyi széket; 2-or az Olt vidékét, mely magában foglalta a n.-szebeni, nagy-senki, és kőhalmi széket. E három széket kivált a barczasági, sárkány! és fogarasi szászok: das alté Land nevezik, nem mert az Olt mellett fekszenek, és nem mintha azért Altland-nak akarnák elnevezni, hanem, mert ezek a legrégebbi szász gyarmatok. A mit az oláhok Olt földének neveznek, az a folyó bal partján fekszik és alatta Eogaras vidéke értendő; 3-or a Borföldet (Weinland) úgymint a medgyesi és segesvári széket; 4-er a Barczaságot (Burzenland); 5-ör Besztercze vidékét (Das Nösnerland).

Azonban a székekre való felosztás csak későbbi kornak volt fentartva. A székek keletkezésének nyomozása igen érdekes, és habár a szász székek korábban említettek mint a székelyeknek székei, még is valószínű, hogy az utóbbiakat kor szerint az elsőség illeti, a törzsek természete sokkal előbb vezetvén hatósági szervezkedésre, mint a csoportosulások véletlensége, melyekben sem származási közösség, sem a helyszínen mohosodott hagyományok, sem régi együttlét még nem gyakoroltak befolyást, hogy különálló igazgatási kerületek támadhassanak.

1) Archiv Des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. I. 101. 102. lap.

Vizsgálódásunknál kiindulási pontúi II. András lires 1224. évi szabadalmi levelét veszszük, melyet az erdélyi szászok (theutonicí Ultrasilvani) javára adott ki. Ebben azt rendeli, hogy a Yárostól Boraltig a nép egységes legyen, és csak egy bíró alatt álljon, minden más Comitatus a szebenin kívül teljesen eltöröltetvén. (Universus populus incipiens a Varas usque in Boraitunus sit populus et sub unó iudice censeantur, omnibus comitatibus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus.) Világos, hogy itt Szeben megyéje alakíttatik, és pedig némely más, már akkor fennállt hatóságok eltörlésével. Székek (sedes) voltak-e ezen hatóságok, melyek a királyság által Szeben javára eltöröltettek? Bizonyára nem, mert ha e testületek eltörlésében a II. András korabeli szászok szabadságuk növekedését látták, vajjon későbbben a székek keletkezését és szaporodását túrték volna-e? Az ellenzésnek nyoma sem fordul elő, pedig tudjuk, hogy a szászok inkább szabadságaik tágítására törekedtek, mintsem, hogy feladtak volna valamit, a mit jogos úton nyertek.

Már feljebb megmutattam, hogy azon hét városnak létezését, melyről Erdély állítólag német Siebenbtirgen nevét kapta, — az egy Szebenen kívül — még a XII. században nem lehet oklevelesen kimutatni. ¹⁾ Kérdés, vajjon ezek az András-féle kiváltság idején léteztek-e már? A kiváltságlevél legalább ezekről mélyen hallgat, és nem ismer egyebet, mint erdőelvi német vendégeket, az összes népséget, és szebeni comitatus, (hospites theutonicí ultrasilvani — universus populus, — Comitatus Chybiniensis). Ez így lévén, nehezen gondolható el, hogy 1224. évben már szász székek is léteztek volna.

Úgy látszik tehát, hogy II. András előtt a szászok csak egyes szállásokra voltak felosztva, melyek egymástól független törvényszéki kerületet (Mahlstättensprengel) képeztek,²⁾ és hogy *ezek* eltörlését érthette az Andreanum, mutatja annak

¹⁾ A hagyománytól és Honter fali krónikáitól azonban el kell tekinteni.

²⁾ Pesty Frigyes: A perdöntő baj vívások története Magyarországon, 82—83. lapján, e törvénykezés módjának helye kijelöltetik hazai intézményeinkben.

azon kifejezése, hogy a szászok ezentúl azon egy bíró alatt álljanak, — sub uno iudice censeantur.

A szebeni ispánság tehát ez időtől fogva soká az egyedüli bíraskodási és közigazgatási fórum volt a szászok által megszállt desertumban, és e nézetben bennünket meg nem zavarhat az a körülmény, hogy a XIV. század elején a szék (sedes) szó már előfordúl; sőt inkább, miután e kifejezés csak is Szebenre nézve használtatik, ez csak újból támogatja azt az állítást, hogy Szeben volt az egyedüli törvénykezési hely, és így méltán székeknek lehetett nevezni, a nélkül, hogy mellette más székek létezését már akkor feltegyük.

E felfogást igazoljam. András 1291. évi levele is, mely bennünket egy Gyula-Fehérváron, — tehát magyar földön — tartott gyűlésről értesít, és a melyen szász, székely és oláh nemesek, (székekről semmi szó) vizsgálatuk eredményéről tesznek jelentést Fogaras jogos birtokáról. ¹⁾

Már 1302. évben említetnek a *szebeni szék* egyeteme, és az odatartozó szászok; hasonlókép 1309. újra a szebeni szék és annak egyeteme.²⁾ Midőn Róbert Károly 1317. évben II. András szabadalmi levelét megerősíti, e kegye határozottan a szebeni egyetemnek, és a szebeni székhez tartozó szászoknak szól (. . . . pro tota universitate Saxonum de Cibinio et ad sedem Cibiniensem pertinentibus). Ugyan ez évben a király a szepesi szászok szabadalmait erősíti meg; leveléből kitűnik, hogy a szepesi szászoknak saját ispánjok volt (Comes ipsorum saxonum provinciális), ki azonban a megye főispánja alatt állt, és így csak comes terrestris hivatalát viselte. ³⁾ Schlözer, a ki különben állítja, de nem bizonyítja, hogy 1309. évben a nagselyki szék is említetik, a kerczi apátság 1322. évi szabadalmára hivatkozik annak bizonyosságául, hogy a szász terület akkor már fel volt osztva székekre. Róbert Károly e levelében azonban comes provinciális Cibiniensis, provincia Cibiniensis, Communitas provinciáimra Cibiniensium stb. kitételek fordulnak elő, de semmi célzás a székekre.⁴⁾

¹⁾ Fejér YI. 1. k. 118. 1. — ^{a)} Fejér VIII. 5. k. 47—48. lap.

²⁾ Fejér VIII. 2. k. 58 — 59. lap.

³⁾ U. o. VIII. 2. k. 328—336. lap. Már 1317. évben a szepesi szászokról szólván: Comes provinciae = szepesi főispán.

Daczára az Andreanum megerősítése alkalmával használt »szék« (sedes) kifejezésnek, Schlözer mégis a székek alakulását későbbi időre teszi, a miben neki igaza van.¹⁾ De a székek alakulását még sem lehet későbbre tenni, mintsem Szebenen kivftl, más székek is említetnek. Teutsch Gr. D. odanyilatkozik, hogy a szebeni ispánság először Róbert Károly és ellenkirályainak idején tűnik fel székekre való felosztással, a miből azonban, véleménye szerint, még nem következik, hogy e székek már előbb nem léteztek.²⁾

Történetforrásaink arra mutatnak, hogy a szász székek a XIV. század második és harmadik tizede közt keletkeztek. Ez időszakban a szebeni tartomány egyes vidékei individuális vonásokat nyernek. Már 1318. évben Megyes-*Selk* és Schad-Selk székek mint azok említetnek, melyekre Róbert Károly király a szebeni szászok kiváltságait kiterjesztő.³⁾

Előfordulnak 1337. évben *Szélén*, *Medgyes*, valamint *Segesvár* és *Kőhalom*, (Reps) székek.⁴⁾ Nem sokára 1340. évben a szebeni tartomány széke mellett, ahhoz tartozó más székek is elismertetnek, ez időben ugyan is már e formulával élnek: universi provinciales sedis Cibiniensis, ac universi provinciales *aliarum sedium* ad eosdem provinciales pertinentes. (Hasonlókép 1349. seniores ac viri providi sedis Cibiniensis et *aliarum sedium*.) De, hogy épen *hét széket* kell érteni, azt a szebeni ispánság 1359. évi levele tanúsítja, mely így kezdődik: Nos provinciales *septem sedium* Transilvanarum.⁵⁾ Ez a *hét szék* említésének első esete. ®) Névszerint azonban még csak egy évtizeddel utóbb soroltatnak elő.

¹⁾ Kritische Sammlungen 532. lap.

²⁾ Teutsch: Gesch. dér Siebenbürg. Sachsen I. 101. lap.

³⁾ Fejér VIII. 2. k. 161. lap. Más olvasás szerint: sedes de Medies-szék, Selk et Saachzelk.

⁴⁾ Seniores sedium de Oibinio, de Megies, de Zeguzvár et Koz, 1411. évben Andreas de Stein judox regius sedis Kozd.

⁵⁾ Fejér IX. 3. k. 75. lap.

⁴⁾ Schlözer tévesen 1366. évre teszi e formula első előfordul tát. (Kritische Sammlungen III. Stück XI. XII.) Az 1366. évi levelet közli Fejér IX. 3. k. 558. lap és nem mint Söllner tévesen idézi IX. 4. k. 218 és 242. 1. és ki abban is téved, hogy az idézett oklevélben a szászok hét széke már névszerint elősoroltatik. Tudom, hogy a szászok a hét szék

Be a hét szék közül még eddig nem ismerjük mindnyáját névszerint. A fennebbiekből egyelőre csak a szebeni tartomány köréhez tartozókat veszem figyelembe. Úgymint Segesvárt és Kőhalmot.

Az előbbinek emléke meg van egy 1349. évi oklevélben, mely Nicolaus Sydener de *castro schez* mellett a többi népekről is szól, melyek e székhez tartoznak. Ez utóbbi nehezen tudott főhelylyé emelkedni, mert az e vidéken alakult káptalan a kosdi folyótól vette nevét, sőt mint láttuk, a szék is igen soká kosdi széknek nevezetett, és e nevét még 1449. évben is megtartá, csak 1456. évben emelkedik érvényre a *Kőhalom*, szék — sedes Ruppes — (Reps) neve, de még ugyanez évben a sedes de Kozd is volt használatban.¹⁾ A szék magyar Kőhalom nevezete 1491. és 1509. fordul elő, a castrum Kūhalom azonban már 1324. Tamás erdélyi vajda levelében.²⁾

A Kozd szék első ismert említése egy 1349. július 14. kelt schellenbergi oklevélben, melyben az *universitas provincialium sedis Schenk, et sedis Kozd in ipsum Cibinium pertinentium* fordul elő.⁸⁾

Kőhalomszék területe több helyen vármegyei földeket zár magába. Az ilyen területi becővekelések eredete részint az, hogy székbeli szászok nemesi kiváltságokat nyervén, földjeiket a vármegyei hatóság alá áthúzták, részint, hogy nemes emberek különféle módon a szászok székeiben fekvő birtokot tudtak megszerezni. Így tett Sükösdí Gáspár a XVI. század elején, ki Sombor (Sommerburg) falu egy részének, és egy kőhalmi ház birtokába erőszakkal behelyezkedett. A szászok ezért 1502. évben a királynál panaszt emeltek, de nem nagy eredménnyel, mert a port 1506. évben ismételték. A Sükösdí-féle sombori birtokok vármegyei föld lettek, és mai napig Fe-

előforduhat már 1355. évben találják, de én az illető oklevelet nem láttam, és így nem tudok érdeméről nyilatkozni. Ez az 1355. évi oklevél állítólag megemlíti a *provinciales sedis Cibiniensis, ac aliarum 7 sedium.* (Archív X. 120. lap.)

¹⁾ Archív. Neue Folge XIII. 159. lap. Kurz: Magazin II. 332. lap.

²⁾ Fejér VIII. 2. k. 590. lap.

³⁾ Archív. Neue Folge XII. 218. 1.

hérmegeyéhez tartoznak. E jelenség más helyeken is előfordul, úgy hogy néha csak egy utcza választja el a megyei földet a szászok által bírt területtől. Itt meg kell említenem, hogy Alvincz és Borberek — Zsigmond, Ulászló és Ferdinánd király leveleinek tanúsága szerint — hajdan a hét székhez tartozott, ma pedig Fehér megyében fekszik. Ily magábaolvasztó képességet tanúsított e megye, mint láttuk — a székely föld irányában is.

így hát II. Andrásnak azon czélját, hogy a szászok lakta földön ne legyenek idegen területi beszögellések, melyet eléggé világosan kifejezett, míg a sebesi területen levő székely földet is a szászok ispánságához kapcsold, a nemzet élete kijátszá.

Különben megemlítésre érdemes, hogy a II. András 1224. évi szabadalmában, mint a szász gyarmatok határa említett Darócz (terra Draas) ma is legszélső faluja Kőhalomszéknek Udvarhelyszék felé; ott van Halmágy is, az Olt mellett, melynek vára már 1211. évben a Barczaság leírásában szerepel.

Szászváros (Brooz) emlékét az Andreanum tartja fenn, hol a jövevény német gyarmatosok területének nyugoti határa Yaras-nál (a mai Szászváros) kijelöltetik. Egy 1349. évi levél említi először Sybold comest de sede *Waras* és e szék többi provinczialeseit. A *Waras* név a XIV. század közepéig marad használatban.

Szász-Sebes (Mühlbach) az idézett Andreanumban csak területnek — terra Sebus — nevezetik, a hasonló nevű szék első említése nem ismeretes, noha vannak, kik létezését 1309. évre előtolják.¹⁾ Előfordul 1349. Petrus judex et Nicolaus villicus de Mullenbach, és mások de eadem sede. De Nagy Lajos 1370. évi levele szász-sebesi (és szebeni, nagysenki, kőhalmi, ujgyházi és segesvári) követekről szólván, ebből a szék már korábbi létezésére vonhatunk következtetést. Említetik 1439. évben: Mgr. Sachs de Enyed, alias Sz. János de Hegyes, comes nostrae civitatis, ac *sedis Szász-Sebes*, et nótárius cancellariae nostrae.²⁾

Feltűnő volt Mátyás király azon intézkedése, mely sze-

¹⁾ Die Existenz des Stuhles »Sebus« d. i. des Mühlbacher Stulies im Jahre 1309. steht fest. (Archiv. Neue Folge XIII. 165. 1.)

²⁾ Marienburg II. 277. lap.

rint dengelegi Pongrácz János erdélyi vajdának és testvérének Pongrácz Andrásnak, a felső részek kapitányának és trencsényi főispánnak Szász-Sebes királyi várost és a hozzá tartozó Ri-liamfalva (Reho, vagy Reichau), Lamkerek, Péterfalva, Szász és Oláh-Pihen (Pián), Szeszcsor, Rekite, Dál és Lelnek falvakat, hű szolgálataikért, valamint a királyválasztás óta a közszolgálatra fordított tetemes összegek tekintetéből 20,000 írtban átírt és elzalogosított. A város, valamint az említett helységek az erdélyi Fehérmegyében fekvőknek mondatnak, (és pedig, a mi figyelmet érdemel, nem egy magyar főúr javára történt elzalogosítás folytán, hanem már e tényt megelőzőleg) és a kolosmonostori convent parancsot vesz, hogy a két Pongrácz testvért azokba beigtassa. E községek az újabb korig a szász-sebesi székben, feküdtek, az egy Lelnek kivételével, mely e néven ma már nem létezik.¹⁾ Ez a Fehérvár a geographiai kincstár szerepét játszsza, melybe a székely és szász foglalások lerakattak, de a magyar föld sem volt kiméivé. Így tudjuk, hogy Balásfalva 1451. évig Kiiiküllő várinégyéhez tartozott, ez évben azonban Hunyadi János azt magához ragadván, Fehér vármegyével egyesítette, melyhez most is tartozik.

Az újegyházi szék (Leschkirch, sedes Olczna) mint olyan, világosan már 1349. évben említetik, akkor lévén comes Sifridus de Alczina és comes Nicolaus de Meyerpoth de sede Leuskirch. Nagy Lajos 1361. évben rendeli, hogy az e székben fekvő Zalathna az erdélyi káptalannak visszaadassék.²⁾ E szék mindig a szebeni provinciához tartozott.

Szerdahely szék (Reusmarkt 1452. évben fórum Ruthe-norum) hogy mikor keletkezett, erről hallgatnak forrásaink. Először 1349. említetnek provinciales de sede Ruzmargt, későn, úgymint 1456. újra sedes de Ruzmark. Az újabbkori oláh írók a hasonnevű várost Mercureanak nevezik, és ráfogják, hogy ez régi római telep. Rösler nagyon értelmesen bizonyítja, hogy a

¹⁾ Oklevél, Teleki: Hunyadiak kora. XI. 99. 1.

²⁾ Fejér IX. 3. k. 245. 1. Említetik 1435. évben Henricus de Oltzna. 1456. évben sedes de Olczna. 1432. körül: Henricus de Alcina, judex regiuB de Lusohkirch. A szék főhelye ma is Olczina, Alzen vagy Alcziná-nak nevezetik. Másik nevét 1415. évben találjuk, ebben: Hedrich de Olczna, judex de nova Ecelesia = Ujegyház.

régi írók és források Mercurea nevű római várost nem ismer-
tek, és hogy a Mercurea nem egyéb, mint a magyar helynév-
nek fordítása, mert szerda = dies Mercurii.^{x)} Hozzá tehetem,
hogy a magyar régi diplomaticában is ismeretlen a civitas és
sedes Mercuriensis, melynek hivatalos használata csak a XVII.
század végén tűnik fel.²⁾

Nagy-Sitik széke (Gross-Scheuk) Schlözer állítása szerint
már 1302. évben említetik, a miben egyelőre kételkedem.
Nagy-Senk követe 1370. évben más öt székével jár a királynál,
(L. fenn Szász-Sebest.) Egy 1413. évi adat szerint Janus niger
lett volna a senki szék királybírája, sőt említi, hogy a szék Fo-
garassal egyesítve közös pecsétet használt ily körirással:
Sigillum utriusque sedis Senk et terrae Fugrasch (lásd Fo-
garas alatt.)

A Szebenhez tartozó hét szász szék tehát Segesvár, Kő-
halom, Szászváros, Szászsebes, Újgyház, Szerdahely és Nagy-
Sink, — a melyek persze még II. András szabadalma idejében
mint ilyenek nem léteztek, mint ezt Palma és mások vélik.³⁾

Tirnon Samu következő szász székeket sorol elő: Med-
gyes, Segesvár, Kőhalom, Nagy-Sink, Szetten, Szászsebes és
Szászváros. Kifejezti tehát Szerdahelyt és Uj egyházat és be-
veszi Medgyest, melynek a hét székhez saját viszonya van, —
Szebent pedig, a provincia főhelyét a hetes számba befoglalja.⁴⁾
Ez összeállítást tehát nem vezérlteté a történeti fejlemények
tudata.

A szász-kézdi szék egykor önálló volt, a király által
kinevezett saját comessel, a mi különösen Zsigmond királynak
Kézd oppidum javára 1419-ben kiadott megerősítő leveléből
kitűnik.⁵⁾ Megjegyzésre méltó, hogy épen Nádosy Mihály szék-
ely ispán közvetítésére, ki Kézdnek már Nagy Lajos alatt
élvezett önálló közigazgatására hivatkozott, adta meg a király
a megerősítést. Mutatja e tény, hogy a szász-kézdi szék, mint

¹⁾ Romanische Studien 133. 134. lap.

²⁾ így 1698. évben a szász egyetemi határozmányban. Kurz: Ma-
gazin II. 171—173. 1.)

³⁾ Palma: Notitia rerum Hungaricarum I. 110. 1.

⁴⁾ Imago antiquae et novae Hungariae 78. 1.

⁵⁾ Katona: XII. köt. 319. lap. — Fejér X. 6. k. 188. lap.

olykor mások is, ez időszert a székely ispán hatósága alatt állt. Utóbb a kézdi szék a *segesvári*-val egyesített és azóta a szebeni provinciával is összefüggött, mert pereit a segesvári székhez, ettől a provincia hét bírójához felebbezhette. Segesvár lassankint egészen magába szívtá a kézdiszéket.

Egy csoportról kell most szól írnom, mely a szebeni provinciának történetében szerepel. Medgyes és Selyk székekről. A vizsgálódások az iránt, vájjon micsoda szállások egyesüléséből alakúit idővel a medgyesi szék, mi volt e szállások neve, mennyi a számuk, — még távolról sincsenek befejezve, és teljes eredményre tán nem is fognak vezetni, az e kérdéseket felvilágosító oklevelek valószínű elpusztulása miatt. Schuller nem mer véleményt mondani a medgyesi (és besztlercei) százsz telepek keletkezési idejéről. (Umrisse I. 69. 1.)

Medgyes és Berthelm plébániái már a XIII. század végén említettek, midőn Péter erdélyi püspök alatt tizedviszonyukat rendezik. Akkor már Medgyes egyházi kerület lehetett, mert a fehérvári káptalannal szemben álltak a medgyesi plebánusok (omnes sacerdotes de Medgyes) és ezek közt nemcsak a medgyesi, hanem a berethalmi, eczeli, szászsárosi, nagykapusi, szász-musnai, magashegyi? (de monte majore) és rechvini. ¹⁾ Itt tehát valami összetartozás nyer kifejezést legalább egyházi téren.

László, a hatalmas erdélyi vajda, (1306—1313.) ki Bajor Ottó királyt fogolylyá tette és a koronát tőle elvette, sőt a trónra is vágyódott,²⁾ nem kímélte a szászok lakta földeket sem, és Medgyes, Selyk és Berethalom területét a maga hatósága alá hajtotta. Vájjon e területek akkor a szebeni ispánsághoz tartoztak-e? Szilágyi Sándor azt írja, hogy egy része csakugyan az ispánsághoz tartozhatott,³⁾ Theil Rudolf azonban

¹⁾ Az illető oklevelet Fejér egyszer 1280. évszámmal, csonkán, máskor 1293. évszámmal közli. God. dipl. V. 3. k. 191. és VII. 3. k. 100. lap, ellenben Teutsch és Firnhaber, Urkundenbuch 131. 1. 1283. évre teszik azt.

²⁾ A monda szerint a székely földről Budáig utazhatott saját területén, két-csekély terjedelmű idegen föld kivételével. 1315. évi levelekben már néhainak mondatik.

³⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország tört. I. 90. lap.

tagadja, hogy ez az 1224. év óta eddig lefolyt korszakban történt volna.¹⁾

Bárhogy legyen, Róbert Károly 1315. évben Medgyes, Selyk és Berethalom területét, melyet László erdélyi vajda halála után, ennek a vajda címmel jogtalanul élő hasonló nevű fia lefoglalva tartott, a szebeni ispánsághoz kapcsoló, vagy azért, mert e három terület szabadságát jobban megvédvé Ilivé a szászok politikai szervezetében, vagy mert a szebeni ispánság igényt emelt e területekre, melyet a megszorult király elmelőzni nem akart.

A vitás terület azonban ez alkalommal nem nevezetik székeknek, — az 1315. évi királyi levél csak Medgyes, Selk és Berthalamonban lakó szászokról szól.²⁾ Hasonlóképp 1317. évben nem ismer Róbert Károly medgyesi széket, hanem csak *saxones et hospites de Medgyes*, kiknek ajánlja, hogy Simon bán küiküllőmegyei birtokait oltalmazzák.³⁾ Miután a bekapcsolás ismeretlen okokból végre nem hajtatott, a király 1318. évben a medgyesi szászokra is kiterjesztő II. András kiváltságát (*saxones de Medgyesszék, Selk et de Sachalk*),⁴⁾ sőt őket a hadkötelezettség és szállásadás alól is felmenti. Azonban ez által, és mert területük ez időtől fogva a székely ispánok által kormányoztatott, a medgyesiek és selkiek a szebeni ispánságtól, melyben az említett kötelezettségek még fennálltak, még inkább különváltak.

Ha a király az 1318. évi levél latin szövegében előforduló Medgyesszék kifejezés, kivált Selkre alkalmazva, tán még kétséget hagyna fenn, ezt elosztatja az 1322. és 1336. évi levél,

¹⁾ Gehörten die »zwei Stühle« seit dein Jalire 1224 zür Hermannstadter Provinz? című cikkében, Archiv. Neue Folge XII. kötet.

²⁾ Ez oklevélnek Fejér codexében semmi nyoma. Töredékeket közölnek belőle Eder, *observationes ad Felmer* 27. 1. Quartalschrift. VI. 254. 1. Archiv I. 41. Schuller: *Umriss* 50. 1. De egészen még sehöl sem volt közölve. Legterjedelmesebb, Gräser: *Gesch. dér Stadt Mediasch* 9.1. Lásd továbbá Seiwert Gusztáv: *Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze* 19. 1. Teutsch: *Gesch. dér siebenb. Sachsen*. I. 160. 1. 2-ik kiadás.

³⁾ Anjoukori Okmánytár I. 419. 1.

⁴⁾ Teutsch szerint Medgyes, Selk és Kis-Selk. Lásd *Quartalschrift* 6. 259. lap.

mely világosan mondja, hogy Martonfalva *Selkszék-ben* (in sede Selk) fekszik. ¹⁾

Medgyesszék kinevezett ispánja, (comes) 1320. évben volt Simon, Mihály fia, ki a megelőzőtt évben Somlyó és Krassó vármegyék főispánjának nevezetik. Vájjon ez a Simon székely ispán volt-e? határozottan nem tudjuk, azonban a székely ispánok hatóságának nyoma Medgyes és Selykszékben a XIV. század első felében több nyoma van. Így László, Dénes fia 1339. évben székely, Csanádi, besztercei és medgyesi ispánnak (comes trium generum Siculorum, Csanadiensis, Bistriciensis, et de Medgyes) írja magát.²⁾ 1349. András mester volt székely, brassói és medgyesi ispán, a ki ugyanakkor Oroszfáji Istvánt, mint a maga helyettesét, kinevezte Medgyesszékre. ³⁾ András már jóval korábban volt székely ispán, de egyszer majd brassói és besztercei, majd szatmári és mar amar ősi comesnek is nevezi magát egyúttal, úgy, hogy a medgyesi czim elhagyásából nem következik, hogy Medgyesszék azelőtt még nem tartozott volna hatóságához. Hogy Medgyes még soká nem csatlakozott a szebeni provinciához, tanúsítja Nagy Lajos király 1366. évi levele, mely Szeben, Medgyes és Selk székekhez (saxonibus sedium Oibiniensis, de Medies et de Selk) intézve lévén, azok szorosabb viszonyát egymáshoz szóval sem érinti.⁴⁾ Előfordul 1357. évben Miklós nevű selyki ispán (Comes de Selk.) Ez a nép által választott ispán lehetett, ki a székely ispán mellett Selkszékben hivataloskodott, mert ez időben a székely ispán hatósága Medgyes és Selkszékben még fennállott. Hasonló viszony dívott akkor Brassó székében.

A medgyesi-selki terület sokszor csonkítási kísérleteknek volt kitéve. Segesvári Mihály leánya, Vizaknai János felesége Reuszdorf falura, Hondorf, Ebesfalva, Gogány és Gugendorf némely részeire emelt igényt 1378. évben. Már-már azok birto-kába volt igtatandó, midőn Ebesfalvi Imre fia, László ellent-mondott. Az ő kérelmére, valamint Gobelinus püspök tanácsára

¹⁾ Fejér XI. 465. és 471. 1.

²⁾ Székely Oktár I. 48. 1.

³⁾ U. o. 58. 59. 1.

⁴⁾ Pap Miklós: Történeti Lapok III. 643. lap.

⁵⁾ Fejér IX. 2. k. 606. 1.

Nagy Lajos király 1381. évben László birtokait a medgyes-selki területtel teljesen egyesíté, de a király nem sokára bekövetkezett halála miatt, a végrehajtás elmaradt. Erre nevezett László Bethlen Gergelyvel és Almakeréki Péterrel örökösödési szerződésre lépett, mely által Ebesfalva (Epeschdorf), Erzsébetváros, Szász-Szent-Iván (Johannisdorf), Szász-Ernye, (Erlgang, Teutschnél: Irrgang) Hondorf, (Jogán (Gogeschdorf), Szász-Magyaros (Manyereseh, Teutschnél: Manyersch) és Jövedics (Boleschdorf, vagy Belesclidorf, oláhul Idith) többnyire a Bethlen és Apafi család kezére jutott. Most ezek mind Küküllő vármegyében fekszenek. ¹⁾

De habár a medgyesi és selki szék különálló igazgatással bírt a szebeni provinciától, az igazságszolgáltatás és törvénykezés hasonló volt, mint a szebeni ispánságban, mert ez volt értelme a II. András-féle kiváltság azon székekre is történt átruházásának.²⁾

Zsigmond király 1402. évben Medgyes és Selk széket a székely ispánok hatósága alól felmenti, és nekik megengedi, hogy magoknak ispánt vagy bírót (comitem seu iudicem) válaszszanak, ki ügyes-bajos dolgaikban a hét szász szék módjára eljárjon. ³⁾ A selki szék külön is említettik 1414. évben.

Nem osztom Szabó Károly véleményét, hogy ez időtől fogva Medgyes és Selk szék a szebeni ispánság hatósága alatt álló 7 szász székkal egyesült. Ezt az idézett oklevél nem is mondja.

Nem osztom pedig azért, mert fejedelmeink, kormányzóink még soká parancsait egyenesen a két szék, úgymint Medgyes és Selk szász lakosaihoz (saxonibus duarum sedium Selk et Medgyes) intézik. Így Albert király 1439. július 5-én, Erzsébet királyné 1440., Hunyadi János és az országtanács 1446. évben. ⁴⁾

¹⁾ Teutseh: Gescli. dér siebenb. Sachsen I. 139. 1.

²⁾ Teutsch u. o. 138. lapon írja, hogy a szebeni ispánság 1365. évben mint felebbezési fórum ítelt egy Mikeszásza (ma Küküllőmegyében) és Kis-Selk közt fenforgó pörben. Akkor mi különbség lett volna a két szék és a szebeni ispánság többi székei közt V

³⁾ Székely Oktár I. 93. lap. Szabó Károly jegyzetével.

⁴⁾ Archiv. Neue Folge. XIV. k. 575. 1.

Csak 1453. évben akadunk először oly kifejezésre, mely a két szék kapcsára a szebeni ispánsággal mutat, (septem sedes saxonicales, item aliae duae sedes.¹⁾) Mátyás király 1469. évben a »bét és a két székben« lakó szászok azon panaszára, hogy az ottani királybírák által nagyon zaklattatnak, és hogy ezek ügyeikbe avatkoznak, őket felhatalmazza, hogy a királybírókat (iudices nostros) területökből kiűzzék, és azok helyébe másokat válasszanak. Csak a szebeni királybíróval történik kivétel és azt a király hivatalában meghagyja. Egyúttal a király az illető királybírókat arra utasítja, ²⁾ hogy minden bíraskodástól tartózkodjanak. Csodálatos, hogy a király nem eléglette meg ezt az utolsó parancsot, és szükségesnek látta a szászokat egyes-nesen felszólítani, hogy az általa kinevezett királybírókat elűzzék. A »hét és a két szék« más ez évi oklevelekben is fordul elő. (Teleki XI. 376.)

Zsigmond király egy 1419. évi levelében Nagy-Selkről azt mondja, hogy e város egyike a két szász széknek. Mátyás király 1464. évben megerősíti a medgyesiés selki széket azon jogában, hogy magának külön ispánt vagy comest válasszon, a miből egyszersmind kitűnik, hogy a két szék a szebeni provinciával még nem egyesült. A két szék szorosabb egyesülése utáni időben, nevezetesen Bethlen Gábor 1619. évi levelében a medgyesi szászok alsó és felső széke (inferioris et superioris sedium saxonicalium Medgyes) féle kitétel jó használatba.³⁾

A végleges egyesülés idejét a szebeni provinciával nem lehet biztosan megállapítani, de ez valószínűleg a XV. század közepe után történt,⁴⁾ és így Teutsch G. D., ki a »két szék« elszakadásának tartamát 180 évre teszi, téved, bármily idő-

¹⁾ Schlözer azt mondja, hogy ennél régibb oklevelet e formulával nem ismer. (Kritische Sammlungen, III. darab XI. XII.)

²⁾ Teleki: Hunyadiak kora XI. 394. 1.

³⁾ Schuller: Umriss II. 50. 1. A selki káptalanhoz, mely először 1303. évben említették 1694—1771. év közt a medgyesi, besztercei, királyi, selyki, kézdi, kozdi (kóhalmi) pluviai (végeni) és szászvárosi decanatus tartoztak.

⁴⁾ A kérdésre Theil Rudolf szép cikke: Zür Geschi eh te dér »zwei Stühlet in der zweitem Hälfte des XV. Jahrhunderts, nem ad felvilágosítást. (Archiv für siebenh. Landeskunde. Neue Folge XI. k. első füzet.)

ponttól kezdje ezeket számítani. Ez egyesülés óta a diplomatika e tartományt a »hét és két szász széknek« (septem et duó sedes saxonicales) nevezte.

Ez állandó formula alatt azonban nem értetődött a *Barczaság*, mely már 1422. évben, sem Besztercze, mely először állítólag már 1366. évben, utóbb újra a XV. század második felében csatlakozott a Királyföldhöz. E tény kifejezést talál a királyok későbbi leveleiben, melyekben Brassót és Beszterczét külön említik, a hét és a két szász szék mellett.¹⁾ És egy évvel az első unió előtt t. i. 1436. évben, Zsigmond király szavait s a szebeni szász polgársághoz, a hét székhez; de még a többi bármily szász székhez intézi, miből világos, hogy Besztercze, a Barczaság és a két szék nem voltak részei a hét széknek.

És itt helyén vélem megemlíteni, hogy az úgynevezett hét szász szék, az az a szebeni ispánság tulajdonkép 8 székből állt. Hét széknek azért neveztetett, mert a főhely: Szebenszék hozzá nem számíttatott. A szokás azonban itt olykor ingadozott. A szász egyetem két ítélete például, melyet 1559. és 1589. években Riomfalva és Nagy Selk ügyében hozott, előbb Brassó és Besztercze városok polgármestereit, bíráit és a többi esküdt és öregebb polgárait, azután a hét és két szász szék (septem et duae sedes) valamint az erdélyi szászok egyetemét említi, sőt már 1355. évben neveztetnek provinciales sedis Cibiniensis et *aliarum septem sedium*,²⁾ az az: Szebenen *kívül* még hét szék.

¹⁾ így szól II. Ulászló király 1498. évi levele: saxonibus septem et duarum sedium saxonicalium, Saxonum terrae Barcza et districtus Bistriciensis,— és ugyané király 1507., 1508., 1510. és 1511. évi levelei: Universis saxonibus nostris septem et duarum sedium saxonicalium, ac Brassoviensis, Bistriciensis et terrae Barcza. (Archív. Neue Eolge XII. 299. Székely Oktár I. 324. I.)

²⁾ Archív. I. 120. 121. lap. — Egy tréfás példabeszéd azt mondja, hogy az erdélyi szászok sajátos számlálási móddal élnek. Valahányszor t. i. több embert összeszámlálnak, a számláló saját magát mindig kihagyja a számításból, így kezdvén: ez *én* vagyok, aztán másnál folytatja a számlálást az *egy* stb. számmal, a midőn aztán hiány van a számban. Teutsch G. D. azt írja (Geseh. d. Sachsen in Sieb. I. 101, 1.) hogy Medgyes elszakadása óta a szebeni ispánságban nyolcz szék létezett; minthogy azonban a szebeni szék, mint törzs oda nem számíttatott, a szebeni tartományt a

Ez adatok azonban nem változtatják a szabályt, hogy már 1359. év óta, daczára, hogy Szebenszéken kívül még 7 szász szék létezett, az egész szebeni ispánság még is »a hét szász szék« nevezetét viselte.¹⁾

Mellékesen legyen mondva, hogy mint a fennebbi példa mutatja, az *universitas saxonum*— szász egyetem — kifejezés, legelőször a XVI. század második felében fordul elő, és mint könnyű kitalálni, csak változéka az »universis saxonibus«-féle formulának, mely eddig a nyilvános oklevelekben használtatott. (1. Szeben) Ezzel párhuzamosan már a Hunyadiak korában említetnek az egész székelység — *universitas siculorum* — közgyűlései, valamint az egyes székek universitása is gyakran, és még korábban felemlítetik. Hogy ily kifejezések értelme a korról változik, alig szükség mondani. János kalocsai érsek 1292. évi levelében áll: *Universitas nobilium Ungarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum.*²⁾

Az erdélyi fejedelmek idején kiadott törvények helyesen a »Szászságról« szólnak, midőn a szebeni ispánságot lakó népet értik.

Az erdélyi szászok nemcsak magok közt, hanem a többi társ-nemzetekkel is kötöttek szövetséget. Első ilyen eset, midőn a magyar és oláh parasztok lázongása miatt, a szászok és székelyek 1437. évben Kápolnán egyesültek. Az Unió a hét és a két szász széket, a besztercei szászokat, és az összes székelységet karolja át. A brassóiak nem említetnek, holott ezek már 1422. évben csatlakoztak a szebeni ispánsághoz. E hallgatás Brassóról nem lehet a véletlenség dolga. Albert király 1439. évben megdicséri Brassó városát és a barczasági kerületet hűségükért, biztosítva azokat egyszersmind, hogy oly székely ispánokat fog legközelebb leküldeni, kik őket ellenségeik ellen

XIV. század második felében hét székelnek kezdtek elnevezni. E közlés csak annyiban nem helyes, mert Medgyes 1315. évben forrásainkban még székelnek nem nevezetvén, a szebeni ispánság székelnek számát kilenczre nem nevelhette, és a tartomány elnevezésére még akkor befolyással nem volt. — A tényt, hogy nyolcz szász szék »hét szék«-nek nevezetik, felemlíti Jakab Elek is: A királyföldi viszonyok ismertetése. II. k. 212.1.

¹⁾ Fejér IX. 3. k. 75—76. 1.

²⁾ Fejér X. 5. k. 502. lap.

(ab omni aemulorum insultu) védelmezendik. A király e levélből kitűnik, hogy Brassó vidéke — legalább bizonyos határig — megint a székely ispán hatósága alá (sub ipsorum praesidio) utasított. Az összefüggés a szebeni ispánsággal ez időben csakugyan meglazulhatott, különben alig volna értelme a király fennebbi külön intézkedésének. A többi szászság valóban mint versenyző és nem testvérkép viselte magát, midőn 1447. évben a brassaiaknak megtiltó, hogy a hét szék területén borokat és rőfös posztót áruljanak. Ide tartható, hogy a szászok Szebenben 1452. évben tartott közgyűlésén egyetlen brassói bíró sem fordul elő. E viszony persze utóbb megjavult, és Mátyás király 1475. évben a hét és a két szász szék, valamint Brassó, Barcza és Besztercze kerületeihez intézi rendeletét a beszedendő tízezer forintnyi adóra nézve, és ez egyszersmind a legrégebb példája a szászok együttes fölemlítésének.¹⁾

Ezért Mátyás király 1486. és II. Ulászló király 1491. évben ismét csak a hét és a két szász székhez, valamint a Barczaság és Besztercze vidék szász lakosaihoz intézi leveleit. Itt a Barczaság mellett Brassó külön nem említetik.²⁾

Az Unióban, melyet az erdélyi szászok 1613. évben létrehoztak, az általok lakott területek csakugyan teljesen vannak képviselve. Elő soroltatnak t. i. Nagy-Szeben, Segesvár, Brassó (Cronen) Medgyes, Besztercze; (Nöszen) Szászsebes, Nagy-Senk, Kóhalom (Rupes), Szerdahely, IJj egyház és Szászváros székek fő királybírói, polgármesterei és többi tanácsosai a nélkül, hogy a székek csoportulásában az eddigi történelmi fejlemény figyelembe vétetett volna.⁸⁾ A selyki szék elhallgatása azt jelenti, hogy ez már teljesen összeolvadt a medgyesi székkel.

Részletek Szeben, Brassó és Besztercze földirata és politikai állományáról alább fognak közölni.

Az Olt folyó balpartja, és az ahhoz délre eső hegylánccsal közt eső terület az erdélyi történelmi földiratban szintén figyelemreméltó helyet foglal el. Értjük Fogaras földjét.

¹⁾ Eder: *Observationes in Felmenő*n 67. 1.

²⁾ Schuller: *Umvisse etc. I. Urkuuden* 5.1.

³⁾ Schlözer: *Kritische Samlungen zur Gesch. d. Deutachen in Siebenbürgen I. Theil, Urkunden* 107 1.

E terület története szoros összefüggésben áll az oláhok történetével. Avlach nevet legelőször 976-ban halljuk Kastoria és Prespa között Bulgáriában, hol az oláhok 1020. még inkább láthatók. Már gr. Kemény József tudá, hogy az oláhok először a bizantinusok, nevezetesen Anna Comnena (élt 1083—1148.) és Lupus Protospatha (élt 1102. körül) által említettnek — a latin írók csak egy századdal később figyelnek az oláhokra, — melyek közül Operius Panis legelőször szól rólok 1205. év alatt. A duuáninenni, avagy balparti oláhokról azonban a történelem a IV. század elejétől fogva, a XII. század közepéig egy árva szót sem tud. ¹⁾ A magyar történetbe legelőször Anonymus vezeti be az oláhokat, elbeszélvén (a 26. és 27. fejezetben) miként mentek Tuhutum hadai Gelu erdőelvi fejedelem ellen. De Anonymus előadása nemcsak semmi más történeti forrás által nem igazoltatik, hanem annyira magán viseli szokott hajlamának képét, élő helyneveket személyesíteni, és azokhoz eseményeket fűzni, hogy a tényleges viszonyok megítélésére e tekintetben alapú nem szolgálhat. Kénytelenek vagyunk okleveles források után körülnézni. És itt legelőször II. András király 1222. évi levelére akadunk, melylyel a Barczaságot újra adományozza a német lovagrendieknek, és melyben e kereszteseket a székelyek és az oláhok földén (terra Blaccorum) jártokban minden vámfizetés alól felmenti.²⁾

Történetíróink általános nézete szerint ez a terra Blaccorum (oláhok földje) a mai Bogaras vidéke, és e nézet ellen semmi kifogásom, de igen is van az ellen, hogy Hasdeu oláh író Fogarast már 1160—1170. közt ismeri mai nevén, állítván egyúttal, hogy Fogaras akkor a Szörénységhez járult.⁸⁾ Fogavas vidéke még 1224. évben is ismeretlen, és lakói csak in silva Blaccorum laknak, valószínűleg Fehér vármegye hatósága alá tartozván.

Az erdélyi káptalan egy 1231. évi levelében olvassuk, hogy terra Bóje (ma Yojla az Olt hal partján) Szombathelylyel (terra Zumbuthel, ma Alsó-Szombatfalva, vagy Mühlen-

¹⁾ Hun fal vy Pál: A rumun nyelv. 20. 1,

²⁾ Fejér III. 1. k. 372. Teutsch és Fimhaber, Urkundenbuch 18. lap. Gr. Bethlen Elek: Dér deutsche Orden in Siebenb. 82. lap.

³⁾ Hasdeu, Hunfalvynál: A rumun nyelv. 18.1.

dorf) határos, és a Blaccok földjén fekszik, továbbá, hogy a nevezett Bője föld emberi emlékezetet meghaladó időben, már akkor t. i., midőn a Blaccok földje állítólag még Bulgáriához tartozott, Fogaras vidékéhez (terra Pugros) kapcsolatot volna.

A káptalani levél azt az állítást, hogy Pogaras földje egykor Bulgáriához tartozott volna, a kétely hangján mondja ki, és e kételyt a bűvárlat mai állapotja sem oszlatja el. A inívelt-ség alsó fokán lévő népek terjeszkedésének nem a folyók, hanem a hegységek vetnek gátot, és azért ezek képezik rendszeren a régi országok határát. Már e szempontból is alig lehet elhinni, hogy a magyarok birodalmuk körülhatárolásánál délkeleten az Olt folyónál, és nem a délfelé emelkedő nagy hegységeknél álltak volna meg,¹⁾ és viszont, hogy a bolgárok, ha már képesek voltak az oláhországi síkságra kékelő hegységen áttörni, az Olt felső vidékén előnyomulásukat beszüntették volna.

Igaz, hogy III. Incze pápa 1204. évben Kalojant bolgár és oláh királynak czimezi, de abból még nem következik, hogy a II. András leveleiben előforduló terra Blaccorum is olyan oláhoklakta föld lett volna, mely Kálóján országához tartozott, és annak részét képezte, mint ezt gr. Kemény József., és Kurz Antal vélik.²⁾

Ha a két ország királyainak egyike terjeszkedett, akkor nem Kálóján, hanem Imre magyar király volt az, mi abból kiteszik, hogy Kálóján a pápánál Imre királyt épen azzal vádolta, hogy öt bolgár püspökséget tart lefoglalva, és azokat ki nem adja.³⁾

Gr. Kemény József még tovább megy és azt állítja, hogy a terra Blaccorum, (mely alatt ő is a fogarasi földet érti) Erdély egy részével a rómaiaknak Dacziában való uralkodásuknál sokkal előbb terra Bulgarorum neveztetett volna, sőt egy XVII. vagy XVIII. századbéli compilált krónika alapján nagyon hajlandó hinni, hogy a mai Pogaras várát Octavianus

¹⁾ Szilágyi Sándor is azt véli, hogy Fogaras vidéke Szent István korában még nem tartozott Erdélyhez. (Erdélyország története I. 17. 1. második jegyzet.)

²⁾ Magazin fiir Gresoh. Siebenburgens I. 177. 1.

³⁾ Fejér II. k. 426. 1.

Augustus császár építette.) Az érdeemes magyar történetbuvár tehát nem tudja, hogy a szlávok bevándorlását a Balkán vidékére sok szláv író az V. század végére, senki a III. századnál korábbi időre teszi, és hogy e bevándorlás századokon át tartott.¹⁾

Némely szász író is azon vélekedésen van, hogy egykor az Olt folyó képezte az ország határát, hozzá tevén — nem tudom mi alapon, — hogy a XIII. században azok, kik az Olt hal avagy déli partján megtelepedtek, nem vélték, hogy Erdélyben telepedtek le, mert a megszállt vidéknek külön nevet adtak. Az oláh például a fogarasi vidéket Tzara Oltului (= terra Olt avagy Olt melléki föld), a brassói szász Burzenlandnak, csak a székely nevezi Háromszéknek, az általa az Oltón túl lakott földet, de tán ez is, úgy mondják, egykor tán saját országnév volt, mint a másik kettő.³⁾ Ez az okoskodás nem csekély felületességet, ha roszabbat nem árú el. Tudjuk, hogy a Háromszék csak a XVII. század közepén kezdett használatba jönni, és hogy sem ez, sem azon székek, melyekből alakúit, országnevet nem jelentettek. Hogy a brassóiak a Barczaságot Burzenland-nak nevezik, ebből szintén oly kevésbé lehet következtetni, hogy ez országnév, mint nem, ha más szászok Besztercét Nösnerlandnak, vagy ha a csíki székelyek abban gyönyörködnek, hogy földjüket Csíkországnak nevezik. Különben a Barczaság már előbb viselte a Borza nevet, mielőtt azt II. András a német vitézeknek adományozta.

Azok, kik a Tzara Oltului (terra penes fluvium Olt) névnek oly nagy fontosságot tulajdonítanak, azon következtetést kénytelenek elfogadni, hogy a Barczaság és a Háromszék, mint Oltón túli földek szintén nem voltak Erdély területi részei, — de aztán az ilyen hóbortnak a megczáfolására csakugyan nem vállalkozunk.

Miután az idézett 1231. évi oklevél csak terram Fugrost említ, ebben csak földbirtokot lehet érteni, de várat nem. III. András király 1291. évben a székely, szász és oláh nemesekkel

¹⁾ Kurz, Magazin I. 180. 1.

²⁾ Jirecek Const. Gesch. der Bulgaren 72. 1. stb.

³⁾ Archiv f. siebenb Landeskunde I, 98. 99. 1.

Gyula-Fehérvárott tartott gyűlésén Fogros és Szombathely Olt melletti birtokokat Ugrin mesternek visszaadja, minthogy ki világosodott, hogy ezek tőle jogtalanul elsajátítottak, még itt sincs szó akár fogarasi várról, akár ily nevű városról.¹⁾

Az oláh történetírók, hivatkozván krónikákra, melyekről még az is kétséges, vajjon léteztek-e valaha, azt regélik, hogy Fádul Negru (a fekete Fádul) fogarasvidéki vajda 1291. évben e földet, számos népségével elhagyván, a déli lapályokra leszállt és ott Oláhországot alapította. Az oláh krónika szerint Fádul Negru Fogaras vidékét már őseitől bírta volna.

Az egész előadásban semmi történeti elemek nem rejlenek. Ha III. Endre király 1291. évben oly gyűlésen, melyben oláhok is részt vettek, Fogaras birtokát Tjgrin mesternek azon okból újra adományozza, mert ezt tőle hatalmas kezek — valószínűleg az erdélyi püspök—jogtalanul elfoglalták, és midőn ez intézkedés okául felhozzatik, hogy a gyűlésező szász, székely és oláh nemesek a. dolgot megvizsgálván, azt találták, hogy nem csak Ugrin, de már ősei is Fogarast és Szombathelyt törvényesen bírták,²⁾ lehetetlen feltenni, hogy ugyanakkor Fádul lett volna Fogaras vidékének ura, és kiváltságolt állású vajdája.³⁾

A nevezett Ugrin tán azonos azon Ugrinnal, ki 1274. és 1275. években mint Szörényi bán szerepel. Vegyük hozzá, hogy IV. Béla király már 1237. évben Kúnország királyának címét vette fel,⁴⁾ és az egyszerű igazság előtt el nem zárkozható, hogy mindkét Oláhország a XIII. században magyar főtisztviselők által kormányoztatott. Nehéz feladati lett volna egy csapat fogarasi kivándorlóknak, bármily számosnak képzeljük azt, a Dimbovicza partján országot alapítani és azt Magyarországtól függetlenné tenni, a nélkül, hogy az összecattanásnak még híre sem maradt volna fenn.

¹⁾ Fejér VI. 1. k. 118. lap.

²⁾ U. o.

³⁾ Fejér IV. k. 71. 1. Wenzel VH. 31. 1.

⁴⁾ Eöslér ezt megdönthetetlenül bizonyítja: Rumänisehe Studien című munkájában 263—312. 1. Zür ältesten Geschichte der walachischen Wojwodschafft.

Rádul Ncgru személyisége a mesék körébe tartozik,¹⁾ és így azon feltevés is, mintha Fogaras a XIII. században Erdélytől különálló terület lett volna.

Az Anjouk korában az oláhországi vajdák kétszínű politikát gyakoroltak Magyarország irányában. Ha nem teheték másképp, a magyar király hívének, sőt vazallusának színlelték magokat. Így találjuk László vajdát, ki 1368. és 1369. évben magát a magyar király kegyelméből fogarasi hercegnek címmezte.²⁾ Ugyanő 1372. évben utóbbi címét így módosítja: a fogarasi új telepítvény hercege, dux novae plantationis de Fogaras. Ez arra látszik mutatni, hogy Fogaras földje Nagy Lajos király idejében új oláh telepítőket nyert, nem értjük azonban miért kellett e körülményt abercegi címbe felvenni, midőn László (Lajk) már négy évvel azelőtt fogarasi hercegnek volt elismerve. Sokat magyaráz Nagy Lajos buzgalma a keresztyén bit terjesztésére. azért adta beleegyezését László oláh vajda intézkedéseire, azért, tüntette ki címekkel és javakkal. A pápa maga kifejezi megelégedését, 1372. január 25-én, hogy László vajda a római keresztyén hitre tért, azonban az oláh vajda egyetértése a római egyházzal nem tartott soká, és ISI agy Lajos kegyessége meddő földre volt, kiszórva. Már 1440. évben az oláh vajdák ismét schismaticusoknak neveztetnek.

László után Mirse havaselföldi vajda fordul elő mint fogarasi herceg 1390. és 1395. években.

A XY. század elején, midőn a Szörényi bánóság széke üres volt és Magyarország csak jogát tartotta fenn e tartományra, Fogaras nem követte e tartomány sorsát, hanem mint Magyarország közvetlen része, 1413. évben Nagy-Senkben fekvőnek mondatik.⁸⁾ Ez évben Senk és Fogaras székek állítólag közös pecsétet használtak, (lásd Senk alatt) de az illető oklevél hamis, és hihetőleg csak azért készült, hogy Fogarasnak önál-

¹⁾ A derék Eder Károly különben a Radul Negru-féle mesét elhiszi. Hurmuzaki báró őt országalapítónak nevezi. (Fragmente zur Geschichte der Humanen I. 211.1.)

²⁾ Pesty Frigyes: A Szörényi bánóság története. I. 30—35. 1. és 262. 263. 268. 270. lap. V. ö. Rugel, Gesch. d. Moldau und Walachei 157. 159. lap.

³⁾ Fejér XI. k. 485. 1.

lóságát Fehérmegyétől kimutassa.) Ettől el lehet tekinteni, mert más adatok ez évből is bizonyítják Fogarasnak függését a nagy-senki széktől. Különben az 1413. évi adat megingatja Rösler véleményét, mintha a XV. század végéig a fogarasi és omlási hercezség az oláh vajdasághoz tartozott volna.²⁾ Mátyás király 1469. évben Fogaras és Omlás *districtusról* szól, midőn az ottani oláhok megsarczolását megengedi, ha ezek a szászok birtokain kárt okoznak. 1651. évben Sárkány és Poro tartozik Fehér megyéhez, mely két helységet a brassóiak a fejedelemtől visszakaptak, kik ezért Rákóczy Györgynek 10,000 fírtot fizettek.⁸⁾ Még 1430. évben Fogaras földé a senki székhöz tartozik, de van oly nézet is, mintha a terra Fogaras sedis Senk csak annyit jelentene, hogy a senki székek közös erdei voltak Fogaras földén.⁴⁾ A kapcsolat az oláh vajdasággal később újra létrejöhetett, mert Wlád (Johannes Wlád) 1431. évben isten kegyelméből a liavasontúli Oláhország urának, Omlás és Fogarjs földé hercegének nevezi magát.⁸⁾ Wlad Drakul 1432. évben és III. Wlád vajda még 1442. évben tesznek a hercezségben adományokat. A fogarasi területet e században még is magyar főurak birtokában találjuk, de Mátyás király 1467. évben a fogarasi kerületet Fehér vármegyébe kebelezte, és egyúttal Fogaras, Omlás és Rodna kerületeket elidegeníthetlen korona-jószágoknak nyilatkoztató. 1470. évben Fehér vármegye székének, — sedes Fogaras — nevezetik. Mátyás király 1471. évben arról tudósítja azt, hogy noha ő azelőtt Fogarast és annak kerületét bizonyos okokból vingárti Geréb Jánostól és fiaitól: Péter, László és Mátyástól elvette, és azt a hét és két szászszékhez kapcsolta, mégis Geréb Péter kérelmére, Fogarast megint Geréb Jánosnak és fiainak hagyta, miért is a kerületnek meghagyja, hogy őket újra urainak tekintse.⁶⁾

¹⁾ Archív. II. k. 92 — 95. 1.

²⁾ Roesler: Kománische Studien 303.1.

³⁾ Lásd az e korú viszonyokat Marienburg: Geographie Siebenhürgens III. 363. 1.

⁴⁾ Schuller, Umriss I. 80. 1.

⁵⁾ Kurz, Magazin II. k. 45. 1.

⁶⁾ A királyi levél szól Judicibus et Juratis ac servitoribus praedialibus et Boliarys in possessione et districtu Fogaras. (Acta Transsilvanica Fasc. 14. Nro 37. a magyar országos Itárban.)

Ez intézkedésnek módosítását, vagy visszavételét látjuk abban, hogy Mátyás király a következő évben Fogaras és Omlás vidékét a benne lakó oláhokkal a szebeni ispánsághoz csatolá. Különösen azért, mert az oláhok nagyon megkárosíták a szászok birtokait.¹⁾ Fogaras közjogi, politikai és birtokviszonyait Teleki József a Hunyadiak koráról irt nagy munkájában hallgatással mellőzi.

Omlás-ról megjegyzendő, hogy ez 1383. évig magyar nemesek birtokában volt, a nevezett évben azonban Mária királyné Omlást, négy oláh faluval együtt, melyeknek azonban német nevök van, (Grossdorf, máskép Galusdorf, Grafirdorf, Budinchbach és Gripsbach), Göbiin erdélyi püspöknek adományozza. ²⁾ De ez intézkedés, ha életbe is lépett, sokáig kiható nem volt, mert Mircse oláh vajda 1390. évben magát többi közt Omlás herczegének is nevezé. Omlás ezentül Fogaras sorsát követte, de különben Szeben megyében fekszik, Nagy-özében és Szerdahely közt. Az 1383. évben nevezett oláh falvak közül ma csak Grossdorf, máskép Gallis létezik.

Zápolyai János király 1531. év tavaszán Erdélybe ment és tekintvén, hogy a megelőzőtt évben Nádasdy Tamás Budát sikerrel védelmezte Rogendorf ellen, annak Fogaras várát ajándékozta, mely ez idétt még Majláth István birtokában volt. A vár visszafoglalása meg sem lön kísértve, és tényleg még most nem is ment a Nádasdy birtokába. Ennek testvére Anna neje volt Majláthnak, és sógora nemcsak nem háborgatá őt az urodalom birtoklásában, sőt részére azt át is engedé, miután Majláth 1531. év végén János királyhoz állottát.³⁾ Gritti fondorkodásai miatt Nádasdy Tamás I. Ferdinánd királyhoz szegődött, ki őt Fogarasvár birtokában megerősité. Az első adományozás óta Nádasdy Fogaras örökös ura címével élt, melyet utódjai mai napig megtartottak. Fogarast Majláth Istvántól Békés Gáspár vette meg, — ettől elfoglalta azt Báthory István vajda 1573. évben, mert Békés az erdélyi fejede-

¹⁾ Teutsch: Geschichte der siebenbürg. Sachsen. I. 47. lap. Második kiadás.

²⁾ Fejér X. 1. k. 68.1.

³⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország tört. I. 250. 251. 1.

lemségre törekedett, Báthory Zsigmond fejedelem pedig Bogarast 1595. évben nejének Mária Krisztierna főhercegnőnek hozományul leköté. Bogaras földje fejedelmi kapitány alatt állt, és Báthory András bíbornok-herceg is jószágái megtartá, az 1599. évi kolosvári országgyűlés csak arra kérte, hogy e kerületet katonáskodás és fizetés tekintetében ki ne vegye a vármegyék praestatiói alól.

Mihály oláh vajda, ki azt színiette, hogy Rudolf császár érdekeit szolgálja Erdélyben, ügyesen mindent előkészített arra, hogy e tartományt örökre megtarthassa. Erre mutat többi közt, hogy 1600. évben Bogarast, ez idő szerint még Mária Krisztierna tulajdonát, azon ürügy alatt, hogy az oláh vajdáknak régi czímen joguk van hozzá, nejének adományozó, Rudolf megkérdezése nélkül. Még ugyanez évben a bécsi udvar alkudozott Mihály vajdával az iránt, hogy mily feltételek alatt hajlandó kivonulni Erdélyből. Kívánta Bogarast, Görgényt és Vécset.²⁾

Bethlen Gábor is Bogarast beírta nejének, Brandenburgi Katalinnak, 100,000 forintban, hasonlóképp tett I. Rákóczy György, ki, miután Brandenburgi Katalint a munkácsi és fogarasi uradalmak eladására kényszerítő, Bogarast nejének Lorántffy Zsuzsánnának nászajándékkül kijelölő. Az ország azonban már 1634. évben 80,000 írtban obligálta Bogarast Rákóczynak. A fogarasi uradalom, kevés kivétellel, e rendeltetéssel bírt egész Apafi koráig. A XVII. század elején az Erdélyben és a részekben fennálló liber haronatusok mind eltöröltettek, az egy Bogaras és az ahhoz tartozó fiscalis jószágokon kívül. A vármegyék és a székek tisztei azért soha sem mentek Bogaras földére gonosztevőket kergetni, hanem a »czirkálás« az oda való kapitányok tiszti teendőjének tekinték.³⁾ így fejlődött Bogaras vidékének politikai különállása. Midőn Apafi Mihály a fejedelemségről lemondott, a fogarasi kerület kamarai birtok lett. Mária Terézia 1765. évben ebből a kamarának megma-

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. IV. kötet. 354. 541. lap.

²⁾ U. o. 394. lap.

³⁾ Approbiata Constitutio III. rész. Tit. XVIII. art. 1. és III. rész. Tit. 46. art. 4 és 5.

radt részét, tekintvén azt, hogy néhány szász falu az oláh határőrezredhez csatoltatott, a szász egyetemnek 80,000 forintért inscribálta 99 évre, fenmaradván benne a magyar közgazgatás. ¹⁾).

Fogaras vidéke, külön kapitány alatt, saját közigazgatással bírt, 1876. évig (az ötvenes évek absolutismusától eltekintve), a mely évben a vidék, — kibővítettvén Felső-Fehér némely részeivel — Fogaras megyéjévé alakítottatott a törvényhozás által.

Kővárvidéke az erdélyi fejedelmek idejében szintén külön politikai állással bírt. A XIV. században a kővári uradalom a Drágfy családnak volt, és Közép-Szolnok megye kiegészítő részét képezte. Zsigmond király 1405. évi adománylevele szerint Kővár várához 56 helység tartozott, mely kevés kivétellel ma is ott létezik, egynémelyül eltűnt, más kevés pedig Szathmár megye területén felismerhető.²⁾ így volt ez még Mátyás király idején. A XVI. század alatti sorsáról keveset tudunk, még is ennek lefolyása alatt készült elő e vidék különválása az eddigi földirati szervezettől. Kővárnak különválását Közép-Szolnok megyétől hihetőleg a XVI. század végére tehetni. Bethlen Gábor fejedelem egy 1626. évben kelt levelében Prépostvári Zsigmond közpészolnoki főispánt erősen megrójjá, hogy Kővár igazgatásába beleártotta magát, »holott tudhatja — mondja a fejedelem — hogy az egész kővári jóság és districtus egy liber baronatusság, privilegiatus hely lévén, sem ispánnak, sem másnak ott jurisdictiója nem volt; hanemha valamely azon jóságbeli részeket, falukat mások bírtak is, az fejedelmi beneficiumból azok között való casusok is az várbán tisztviselőnk előtt arra plánáltattanak.«³⁾

Államjogi tekintetben Kővár területe egykor Magyar-

¹⁾ A brassaiak birtokába jutott fogarasi helységek ezek: Bethlen, Bnsor, Huretz, Kis-Berivoj, Szevesztrény, Lndisor, Brán, Vajola, Todoritza, Dviilrit', Szeszcsör, Herszény, Illyén, Mundra, Alsó-Veucize, *Paro*, *Persány*, *Sárkány*, Sarkaitza, Újfalu, Uj-Sinka, Felső-Venicze, Lupsa, Kutsolata, Felső- és Alsó-Komana, *Grid*, Felső-Utsa, Szaráta, Alsó- és Felső-rorumbák. Ez uradalmat azelőtt a gr. Bethlen nemzetség bírta.

²⁾ M. Nemz. Múzeum föl. latin 2234.

³⁾ Pesti Napló 1874. évi folyam.

országához tartozott, ¹⁾ mint Közép-Szolnok megye, melyből kivált, mint Bihar, Maramaros, Zaránd, Kraszna. Az erdélyi fejedelmek, kik uradalmukat idáig terjeszthették, e megyéket magyarországi részeknek nevezték, a diplomatikai nyelven. Az erdélyi kancelláriának 1730-ban tett hivatalos nyilatkozata szerint, I. Apafi Mihály alatt Erdélyhez a magyar megyék között a következők tartoztak: Kraszna, Közép-Szolnok, Kővárvidék, Maramaros, Zaránd és Bihar s Arad megyéknek a török által elfoglalva nem tartott részeik.

E részek megtartása képezte az erdélyi fejedelmek egyik főgondját, Szuhay István egri püspök, 1599. évben azt javasolá a császárnak, hogy miután Bihar, Közép-Szolnok és Maramaros megye az ő hűségében maradt, hívja meg ezeket a magyarországi gyűlésre, mint Magyarország valóságos részeit, Ezek sorát Kővár is követte, mely Erdélynek egyik legfontosabb végháza volt. Schwendi Lázár azt 1565. évben beveszi Miksa császár számára. A vár még is Erdély befolyása alá visszakerült; 1603. évben azt panasolja a gyula-fehérvári országgyűlés a felségnek, hogy a nemesség Jenő, *Kővár*, és *Szilágy* tartozandóságaiban sok zaklatásnak van kitéve.²⁾ itákóczy Zsigmond fejedelem 1607. évben azt írta a kolosvári országgyűlésnek, hogy Homonnay Bálint Husztot vette kezébe, »Kővárt pedig Perneszi Gábor ki számára tartja? bizonyosak benne nem vagyunk.« Perneszi nem sokára Kővárt csakugyan a fejedelmi székre vágó Homonnay kezére játszotta, és azért országgyűlésileg hűtlennek bélyegeztetett.³⁾ Még 1613. évben inti Thurzó György a kővári kapitányt, hogy a várat Báthory Gábor fejedelem özvegye és a császár számára tartsa fenn.

Kővárnak különállása nem volt kedves dolog a szomszéd municipiumoknak. Nevezetesen Közép-Szolnok vármegye alkalmat vevén a kővári tisztújításból, 1721. évben a váradi káptalan előtt tiltakozott a kővári kerület fennállása ellen. Felhozá, hogy e kerület a megyének hajdan kiegészítő része volt, mely

¹⁾ Kővár nem Erdélyhez, hanem a részekhez számítottatott 1603-ban. (Erdélyi orsz. emlékek. V. k. 52.1.)

²⁾ Trauschenfels: Deutsche Fundgruben. Neue Folge. 153. 1.

³⁾ Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. köt. 257. 541. lap — és V. k. 491. 1.

csak akkor vált el, midőn a kővári vár építése után az ottani kapitányság hatásköre nőtt. De miután Kővár sem a királyi könyvekben, sem az ország közlajstromában elő nem fordul, sem az országgyűlésekre nem szokott meghívatni, a felség is a vár felhagyását elrendelé, Közép-Szolnok befolyását követeli a kővári tisztújításba, és kirekesztése ellen tiltakozik. ¹⁾

A magyar országgyűlés, mint tudjuk, 1715. év óta (92. törv. czikk) Kővárnak nem Szolnokhoz, hanem az országhoz való visszacsatolásával foglalkozott.

Kővár, valamint Fogaras nem tartozott a megyék közé, hanem mindenike zászlós uradalom volt, tehát várkerület, külön kapitánnyal, mint ez az 1614. évi törvényből tisztán kivethető. ²⁾ Visszacsatolásának történetéről alább lesz szó, az összes részek hovátartozandóságának eldöntésénél. Kővárról különösen annyi legyen itt felhozva, hogy már 1693. évben, az Alvinczy-resolutio 19-dik pontjában kimondatik, miszerint Kővár vidéke Magyarországtól el nem vonható.³⁾ Azonban e kérdésben sokszor törvényellenes áramlatok jöttek érvényre, mint az úgynevezett Carolina-resolutio 1732. évben, mely Közép-Szolnokot, Krasznát, Kővárvidéket, és Zarádnak felét újra Erdélyhez csatolá. A közügyek látszólag jobbra fordultak Mária Terézia alatt, midőn az 1741. év 18-dik törvényczikke Krasznát, Közép-Szolnokot, és Kővárt, mint Magyarországhoz tartozókat visszacsatolni rendelé, hanem, hogy e rendelet valósuljon, arra még előbb egy századnál többnek kellett lefolynia.⁴⁾ Az ország területét szabályozó 1876. évi 33. törv. czikk 1. §-ának 2. pontja Kővár vidékéből a Belső-Szolnokkal határos részeket az új alkotásu, egyesült Szolnok-Doboka megyéhez, a többi részeket Szatmár megyéhez csatolá és így Kővár megszűnt

¹⁾ Nagyvárad káptalan. Protocolluin Töm. 3. Nro 261. p. 274.

²⁾ Approbata Constitutio. III. rész. Tit. 46. art. . 5.

³⁾ Districtum autem Kőváriensem regno Hungariae substralii, aut cum Transilvania commisceri supra dictae rationes non patiuntur.

⁴⁾ Kölseý Ferencz alkalmat vett Kővár vidékéről ekként nyilatkozni: »ez a Werbóczy által megnevezett 64 megyék közt nem említett-ik. Régi időkben nem is volt egyéb Közép-Szolnok egy részénél, mint Timon (Imago novae Hung. 17. l.) megjegyzi, azért hinnünk kell, hogy sorsa Közép-Szolnokéhoz volt-kötte s azzal együtt 1571. évben vándorolt János Zsigmond kezére.«

külön törvényhatóság lenni. Vára 1849. évben légberőpítettett, és nincs község, mely nevét örökölné, és az utókorra átvinné.

A legújabb időben keletkezett Naszódvidéke is, mely azonban Kővárral és bogarassal össze nem hasonlítható.

Régi időben Naszód és a szomszédfalvak az egész Rodua völgy gyei együtt Dobolta megyéhez tartoztak. De midőn Mátyás király 1475. évben Rodna várost és a Rodna völgyet Beszterczének ajándékozta, a radnai völgy 30 falvával együtt Naszód is a beszterczei székhez került. Azonban 1763. és 1764. években Erdély egy része határőrvidéki területre kihalattatván, Besztercze vidékéről 23 falu 4600 családdal kirekesztetvén, az úgynevezett második oláh határőrezred alakítottatott, mely székhelyétől Naszód vidékének neveztetett. A határőrvidéki szervezet legelső Erdélyben szüntettetek meg, a hová legkésőbbben behozatott. Ez az 1848-ki események egyik következtése volt. Az ötvenes esztendőkből a naszódai terület, részint Besztercze, részint Deés császári kerülethez tartozott. A magyar udvari kancellária 1861. évben rendeleti úton, Naszód vidékét alkotta, polgári igazgatással, — így vette át a területet az alkotmányos kormány 1867. évben. Az 1876. évi törvény 33-dik cikke egy »egyesült Besztercze-Naszód nevű új megyét alkotott, melynek része lett Naszód vidéke, kivévén ennek azon darabját, mely akkor Torda megyében feküdt.

A török korszakban két féle *hódoltság* létezett, t. i. a magyar és erdélyi, és értődnek alatta azon részek, melyeket a török elfoglalt, és melyekben a helységek nem csak a töröknek, hanem Magyarországon a magyar királynak, a partiumokban az erdélyi fejedelemnek is adóztak. II. Szolimán idejében (1545) Chalil bég, a török kamara Budán lakó elnöke adózási tekintetből jegyzékbe foglalta, és ez képezi ama híres deftert, mely minden békekötés alkalmával a porta és a császáriak közt heves viszály és nagy akadály alapjául szolgált. A hadierő ugyan sok nehézséget és sok okoskodást leküzdött, de midőn a császáriak foglalásaikat nemzetközi békekötésben biztosítani akarták, a törökök Chalil defterére hivatkoztak, — mert azon helységek, melyek abba be voltak írva, nem lehetek alkudozás tárgyai, azokat soha sem lehetett Ferdinándnak vagy bárki másnak átengedni. Ez elvhez vallási fanatizmussal ragaszkodtak.

Az erdélyi fejedelemséghez tartozó Biharnak nyugoti és déli része Debreczennel együtt, erdélyi hódoltság volt. Hasonlókép Békés, Csanád, Arad, Zaránd megye és Szabolcs déli része. Ezeknek falvai közül Békés, Bihar és a Kunság részei Chalil defterébe be voltak írva.¹⁾ Később a törökök még újabb részeket bekódoltattak, nevezetesen 1589—1591. év közt Bihar megyében terjeszkedtek Várad és Bél vidékén, de ezen új hódoltsági falvak természetesen nem voltak Chalil bég defterébe beírva.³⁾

A lugosi és karánsebesi bánóság Erdélyhez tartozott. Ha Ráth Károly azt írja, hogy egész Csanád, Arad, Békés, Krassó a karánsebesi bánósággal fejedelmi hódoltság volt,³⁾ világos, miszerint nem tudá, hogy akkor Krassó már nem létezett, hanem Szörény vármegye részét tette. Különben egy 1585. évi lajstrom, mely az aradi és lippai szandzsáksághoz tartozó falvakat feltünteti,⁴⁾ az utóbbinak kerületében több oly helységeket mutat fel, melyek a mai Krassó és egykori Zaránd megyében fekszenek. Ezek se lehettek Chalil defterébe beírva, miből csak azt következtethetni, hogy az erdélyi hódoltság határai a török birtok felé véglegesen soha meg nem voltak állapítva, és gyakran ingadoztak. Ha az erdélyi fejedelem, (mint nevezetesen Báthory Zsigmond) panaszosan felszólalt, hogy a törökök az ő országához tartozó földeket és falvakat elfoglalják, a temesvári pasa mindig Chalil defterére hivatkozott, és az erdélyi fejedelmet azzal akará megnyugtatni, hogy a törökök nem foglalnak el több helységet, mint a melyek az említett defterben a török hódoltsághoz számíttatnak. Hasszán temesvári pasa egy viszály alkalmával határozottan kiemelte, hogy Chalil bég és Kaszim pasa állapították meg a határt Erdély és Temesvár közt; így készült a defter, és a mi abba be van írva,

1) Lásd azokat nóvszerint közölve Szalay Lászlónál: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században 200—206. lap. Ezek a szolnoki szaudzsákság alá tartoztak.

2) Ötvös Ágoston az így behódolt helységek lajstromát közlé Ráth Károlylyal, mely olvasható a Magyar Akadémiai Értesítő (philos. törv. és tört. Közlöny) III. köt. 49 - 52. 1.

3) Értesítő i. h. 27. 1.

4) TT. o. 46 —49, lap,

»annak úgy kell lenni, a mely falukat ide írt, azok ide valók, mert ő osztotta.«¹⁾

Eltekintve a hódoltsági viszonyról, Szörénymegye, vagy is a lugosi-karánsebesi bánóság Zápolyai János idejétől fogva mindig Erdélyhez tartozott, — Lutsch János naplójában Lúgost és Karánsebest die beiden Mark nevezi, az az határgrófságoknak²⁾, és midőn 1658. évben annak birtokára vágyakoztak, nem fegyveres hatalommal foglalták ezt el, hanem Barsay Ákostól alkudozással, — melynél persze a douce violence sem hiányzott, — szerezték meg, ígervén és oda adván neki ezért az erdélyi fejedelemséget. És midőn a török, 30 évi birtoklás után innét kiszorítatott, a köztudomás még a következő században is ébren maradt, hogy azon vidék Erdély földje volt.

Nem hiányzanak azonban ingadozások sem, mert a Báthory István alatt 1571. november 19-én Kolosvárott hozott törv. czikk, az erdélyi három nemzet és a magyarországi megyék: Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros, Zaránd és Lugos-Karánsebes »tartománybeliek « kívánságait törvényesíti. (Mikó: Erdélyi tört. Adatok I. 283. 295 lap.) A tordai országgyűlésen 1572. évben hozott törvényczikkek Erdély 3 nemzete mellett már épen az annak alávetett magyar részekről: partium regni Hungariae üli subjectarum, szól. (Mikó u. o. 295. lap.) így az 1574. évi kolosvári gyűlés. De az ugyanez évi Székely-Vásárhelyen tartott gyűlés cikkelyei csak nőbiles partium regni Hungariae, — az 1576. évi kolosvári gyűlés: partium regni Hungariae, ditioni videlicet huic Transilvaniae adjacantium et adhaerentium, kifejezéssel él. A kolosvári 1573. évi cikkelyek: annexarum partium Hungariae. A tordai 1573. évi, és segesvári 1574. évi gyűlés kevés szabatossággal említ: nobiles et ordines trium nationum Transilvaniae et Hungariae vagy partium Regni Hungariae, — Magyarországra nézve nem lévén alkalmazható a három nemzet kifejezése. Az 1575. évi beszterczei gyűlés ismét szól partium regni Hungariae ditioni nostrae *subjectarum*, 1577. évben Tordán: partium Regni Hungariae ditionis scilicet nostrae.

¹⁾ Pesty 'Frigyes: A Szörényi bánóság I. 67—70. lap, hol Halil defterének befolyása a két ország birtokviszonyaira tárgyalatik.

²⁾ Gr. Kemény József: Deutsche Fundgruben. 298. lap.

Az erdélyi vármegyék legsajátosabb alakulása Fehér vármegye volt, mely a XVIII. századig számos szomszéd törvényhatóságokkal összevegyült és 13 darabra szakadozott területekből állt. A tordai országgyűlés 1540. április 23-án azt határozta, hogy minden erdélyi megyének legyen két, Fehérnek, nagysága tekintetéből három főispánja. Mária Terézia 1764. évben két törvényszéket állított itt fel, meghagyván a megyét egy főispán igazgatása alatt, de 1765. évben a megyét két területre osztá, mindegyiknek adván külön főispánt. Így keletkezett Felső- és Alsó Fehérmegye.¹⁾

Ha Falco János 1490. évben azt írja, hogy Erdélynek 4 vármegyéje van, hét várban (in septem castris), melyet a nép hét széknak nevez, — bizony alig értjük, minőnek képzelte ő Erdély felosztását.²⁾

Náprágyi Demeter erdélyi püspök 1602. évben Erdély felosztásáról a császárnak emlékiratot adott be, melyben azt mondja: Van hét szász város: Szeben, Brassó, Besztercze, Segesvár, Medgyes, Szász-Sebes, Kolosvár. Földjük hét székre osztatik: Szászváros 12 faluval, Szász-Sebes 8 vagy 10 faluval, Segesvár 16 faluval, Sink-szék 22 faluval, Szerdahely (Reusmark) 10 faluval, Olchna (Uj egyház) 15 faluval. — Van itt 8 parochia vagy káptalan, u. m. Besztercze 25 faluval, Régen 28 faluval, Barcza (a folyótól elnevezve) bírja Brassót és 14 falut. A kézdi káptalan bir 46 falut. Két-Sink káptalan Medgyes várossal és 46 faluval. A szebeni káptalan 49, a sebesi 18 faluval. A székelyeket 7 székre osztja, u. m. Orbai, Sepsi, Kizdi, Csik, Gyergyó, Maros, Aranyos; miben feltűnő, hogy Náprágyi a XVI. században kétségtelenül létezett Udvarhelyt kifelejtí.

A magyarok szerint 9 vármegyében laknak, melyek Kolos, Torda, Fehér, Küküllő, Doboka, Belső-Szolnok, Huuyad, Zaránd, Kraszna.³⁾

Azon várak közt, melyek rendszerint az erdélyi fejedelem jövedelmeit adják, elősorolja többi közt Kővár, Szamos-Ujvár,

¹⁾ Benkő: Milkovia II. 254. lap és a jelen munka I. k. 55. lapja.

²⁾ Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen III. köt. 458. lap.

³⁾ Kraszna a kolosvári gyűlésen 1603. február 28-án nincs képviselve, hanem csak a többi 8 vármegye, és Karánsebes. A gyűlés még is a Szilágyság és Kővár dolgait tárgyalja.

Zsidó vár, Lippa (confinium) Világosvár, Sólymos, Jenő várakat, Lúgos és Karánsebes kerületét.

A XVIII. század végén Erdély új felosztás alá vétetett, mely a történelmi alapot egészen mellőzte. Megtartatván ugyanis a katonai határvédelmi terület, Erdély következő tizenegy vármegyére osztott fel: Hunyad, Szeben, Fogaras, Háromszék, Udvarhely, Torda, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Kolos, Küllő, és Alsó-Fehér, melynek megfelelő Felső-Fehér megyéje nem volt, mert a mely terület eddig e nevet viselte, Háromszék, és Szeben vármegye közt osztott fel. Atalában száz terület székelyfölddel és laksági területtel igen erélyesen összekevertetett, és viszont. E beosztás csak II. József haláláig (1790) tartotta fenn magát, ezután a régi alakulások újra feláramadtak.

B. AVolgemuth Lajos cs. altábornagy és Erdély polgári és katonai kormányzója, az akkori absolutizmus szellemében, 1849. szeptember 21-én az eddigi vármegyéket, a székely és száz székely hatóságait megszüntette, és Erdélyt hat katonai vidékre osztotta fel: a szebeni, károlyfehérvári, kolosvári, retégi, udvarhelyi és fogarasira.

E felosztás is eltűnt, midőn a történelmi jog a közelet minden nyilvánulásait áthatni kezdte.

Egészen más nézetpontok merülnek fel, Im Erdély országgá alakulásának történetét tekintjük. Az erdélyi rendek 1541. július 22-én Tordán hűséget esküdtek János Zsigmondnak és Izabellának. E naptól kezdődik Erdély önálló élete, mely az események háttéréből azonnal kidomborodott, midőn negyven nappal utóbb Buda árulással a török kezébe került.

Szolimán Buda várának magánál megtartását Izabella előtt azzal indokolta, hogy ezt Izabella fia érdekében ideiglenesen elfoglalta, kinek, ha felnőtt és országlásra képes lesz, azt azonnal visszaadandja. Most pedig átadja Erdélyt, Magyarországon azon részével, mely Kassától kezdve a Máramarosig és Temes vármegyéig terjedő tartományt foglalja magában. Ennek megtartására az istenre, prófétára és kardjára esküdt.

A körvonalozott tartomány Erdélyen kívül magában

foglalta Szalmái', Zaránd, két Szolnok és Máramaros megyét, Temesvárt és Lippát. ¹⁾

Verancsics Erdélynek akkori határait úgy írja le, mint a milyenek ezek az újabb időkig voltak ismeretesek, kivéven, hogy délnyugatra a Tiszát említi határnak Szegedtől, egész annak a Dunába szakadásáig.

Fráter Gy. 1542. évben a királyné birtokában levő nyoloz magyarországi megyének: Külső-Szolnok, Bihar, Zaránd, Békés, Csanád, Csongrád, Arad és Temes rendét, Nagyváradra hívta össze országgyűlésre. A tiszai megyék ugyan is, melyek Izabella uralma alatt állottak, eddig külön országgyűléseket tartottak; érezvén azonban, hogy együttesen egy szervezett egész, történelmi múlttal nem képeznek, érezvén továbbá, hogy érdekeik Erdély érdekétől el nem válhatok, 1544. évben arra határozták el magokat, hogy ők is részt vesznek a török adóban, és a reájok eső részt magok közt ki is vetették. Ez nevezetes lépés volt a két rész egyesülésére, és már az említett év augusztus 1-én Tordán Erdély és a tiszai' megyék közös gyűlést tartottak, ez által az egyesülést tényleg végrehajtván.²⁾

Ha a tordai gyűlés 1543. évben azt határozta, hogy a királyné Lippán, Tömösvárott, Váradon, Kassán vagy birodalma bármely városában lakhatik, egyúttal e birodalom határait, Erdélyen kívül kellőleg megjelölte.

Néhány magyar főúr francia közbenjárás által a portánál ki akarta eszközölni, hogy az egész Magyarországot János Zsigmond alá adja. De e tervezetetés a portát inkább arra ösztönözte, hogy Fráter Györgytől Temesvárt, Becsét és Becskereket követelje. E kívánság többször ismétlődött, a miért is 1547. évben az erdélyi rendek szultánt kérték, hagná meg e városokat János Zsigmond birtokában. Nem is vétettek azok el tőle, hanem I. Ferdinánd királytól, ki az Izabellával

¹⁾ Így Miké Imre: Erdély különválása Magyarországtól 74. lap, hozzá tévén, hogy a nevezett két erősséghez utóbb (1555) Karánsebes és Lúgos is számított. Gr. Mikó szűkre szabja Izabella tartományát, mert Zápolya! országa már kezdettől fogva a Szörényi bánágot, de Temes megyét is magában foglalta. Práter György meghívója a nagyváradai országgyűlésre, Szolimán felosztásának még tágabb értelmet ad.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. 289. lap.

folytatott alkudozások következtében a Tisza és Maros közti tartomány, — ide nem értve a lugosi és karánsebesi bánásgot — birtokába lépett. De már e birtok-változásnál a háború sorsa döntött, Temesvár falai alatt.

Az 1552. évi törvény mondja, liogy János király adományai érvényben maradjanak Erdélyben, Bihar, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Békés, Torontál, Temes, Külső-Szolnok és Szörény megyében. Krassó akkor nem létezett. A Zápolyai-birodalom magyarországi alkatrészei tehát itt majdnem olyformán soroltatnak elő, mint Fráter Györgynek tíz évvel ezelőtt kelt országgyűlési meghívójában, a melyben t. i. Torontál és Szörény megye nem említettnek, tán mert ezeket a temesi tartomány neve alatt értette.

Életének utolsó esztendejében, 1559-ben az orszáágért sokat küzdő Izabella királyné I. Ferdinánddal alkudozásra lépett. A királyné megbízottjai kérték: Munkács, Huszt, Maramaros és a mit a tiszai részekből bír, Erdélylyel együtt, legyen János Zsigmondé, Abauj Ferdinándé, Bereg és Ugocsa adóz-zék mindkét részre, Ferdinánd egyik leányát adja nőül János Zsigmondnak és ez tartsa meg a királyi címet.

A királyné halála véget vetett az alkudozásnak.

János Zsigmond 1564. évben Szatmári és más várakat elfoglalta a császáriaktól, de már következő évben újra elvesztő azokat. Báthory István, mint János Zsigmond követe (1565) Miksa császárnál szorgalmazá, liogy ez az erdélyi fejedelemnek, a Tiszán-túli részt Erdély felé legalább élte fogytaig engedje át, indokolván azt azzal, hogy a császár az ország e részét a törökök ellen nem fogná védelmezhetni. De Báthory sikert nem ért. ¹⁾ Midőn Szolimán 1566. június havában Magyarország határához ért, János Zsigmond hatalmas pártfogójával Zimony vidékén találkozott, kitől az ő kérelmére Debreczen környékét, s a Duna, Tisza, Kőrös és Erdély közti darab földet nyeré.

A fejedelem és a császáriak közt ez idő után sem nyugodtak a fegyverek, míg végre Békés Gáspárnak 1570. évben (augusztus 16-án) a két fél közt békét sikerült létrehozni. E

¹⁾ Történeti Lapok III. 501. stb. lap.

szerint János Zsigmond lemond a királyi címéről, helyette a fenséges fejedelmet nyeri. Erdély övé marad örök jogon, azonkívül haláláig mindazon várak, városok és faluk, melyek Szatmáron és Erdődön belül vannak, tartozzanak Erdélyhez, de Debreczent a császár, szultán és fejedelem bírják közösen. Ezen kívül a magyar megyékből Bihart Váraddal, Marmarost Husztal, Kraszna és Közép-Szolnok megyét kapta. Ennyi az, a mi a fejedelemség területi viszonyára vonatkozik. ¹⁾

Kölcsey Ferencz, Szathmár vármegyének egykori híres országgyűlési képviselője, azt a kérdést veti fel, vajjon mikor jutott Arad és Zaránd megye, melyekről az 1570. évi békekötés hallgat, Erdélyhez, mert — úgymond — ez az előtte fekvő adatokból nem világos. ²⁾ Bizonyos, hogy mind Bethlen, mind Rákóczy György bírták azokat.

A békekötésnek e két megyéről való hallgatása abból magyarázható, mert mindkettő hódoltsági föld volt, és így a szerződő felek közt nem lehetett alkudozás tárgya.

A két megye, mint láttuk, Izabella királyné birtokához tartozott 1542. évben, és e viszonyt a későbbben létrejött Chalil féle defter nem zavarta, sőt azt az 1552. évi törvény is elismerte. Ily hódoltsági megye volt Békés is³⁾, melyről mind azt el lehet mondani, mit fenn a két megyéről elmondtam.

A *bécsi békekötés* alkalmával 1606-ban, Bocskay István, azon megyéken kívül, melyeket már Báthory Zsigmond bírt a Tisza halpartján, még Ugocsa, Bereg és Szatmár megyéket, ezen felül Tokajt és területét szerezte meg, de úgy, hogy csak élte fogytiglan bírhasa. A fehérvári országgyűlésen, mely ez évben tartott, a katona állítási köteleesség és jutalék következő megyékre vettetett ki: Fehér, Küküllő, Kolos, Torda, Doboka, Belső-Szolnok, Zaránd, Maramaros (Huszitái), Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar. E 12 megyén kívül még Fogaras, Görgény és Kővár külön-külön.

A titkos szerződés, mely még 1615. évben Nagyszombaton Mátyás és Bethlen Gábor közt kötött, inkább a kölcsö-

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története I. 123. 358. lap.

²⁾ Kölcsey minden munkái IV. 204. lap.

³⁾ Approbata Oonstitutio III. Rész. Tit. 71. art. 1.

nős segílyt biztosító, mintsem hogy az erdélyi fejedelem országát tágította volna.

Bethlen Gábor győzelmes fegyverei őt a protestantizmus hőségé tették és Magyarország érdekét magasan emelte fel paisára. Az ő követé Thurzó Imre, 1621. évben már egész Magyarországot kívánta számára II. Ferdinándtól, és midőn ez indítvány elvetetett, megkínálták Ferdinándot a Dunántúllal és Slavoniával. A Haimburgban megszakadt alkudozások *Nikolsburgban* folytattalak, és itt az 1621. év utolsó napján oly béke jött létre, mely szerint Ferdinánd Oppelnt és Ratibort örök jogon Bethlenre szállítja, Sáros, Szepes, Abauj, Zemplén, Ung, Borsod, Torna, Heves, Gömör megyéket minden jövedelmeikkel, Árvát pedig a királyi jövedelmek nélkül Bethlennek adja birtokul, életének idejére.¹⁾ A megyék azonban a nádor és országbíró törvényes hatósága alatt maradjanak, és a magyar országgyűlésen is képviseltessék magukat.

A nikolsburgi béke nem nyugodott szilárd alapokon, a protestáns külhatalmak új támadásra készültek és beavatták céljaikba. Azonban a császár is, Bethlen is a portánál magoktartását tisztázni igyekeztek. E feszültségnek véget vetendő, 1624. május 8-án Bécsben új békekötés jött létre, melyben II. Ferdinánd a nikolsburgi pontokat újra elismerte, Bethlen újra lemondott a királyi címéről, helyette a »magyarhoni részek ura« címét felvevén. A sziléziai kopár herczegségéért Ecsed várát kapta vissza családja számára.

Bethlen Gábor őszintén akart közeledni Ferdinándhoz, de ennek kétszínűsége kényszerítette oly politika követésére, mely az általa alkotott ország fenmaradását jobban biztosítható. A fejedelem 1627. évben egy új magyar birodalom felállításáról kezdett gondolkodni, mely Egertől kezdve, és Pesten alól, a Tiszától kezdve Erdélyt Temesvárral, Szolnokkal,

¹⁾ Szilágyi Sándor u. o. II. 137. lap. Vele egyezik Fessler VIII. 527. lap, kivévn, hogy ez Tornát kihagyja. Szalay László IV. k. 542 lap írja, hogy Bethlennek Abauj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocea és Szatmár megyék adattak át, és hogy 8 a békekötés után hadát Ung, Torna, Szepes és Sáros megyéből kihúzta, s e részeket Ferdinánd biztosának átadta. Szalay Lászlóval Horváth Mihály egyezik a megyékre nézve. (III. 572. lap.)

Szegeddel Bácscsal, Gyulával együtt a két Oláhországot a Duna torkolatáig foglalta volna magában.¹⁾ Máskor meg Báthory István példájára gondolván, Lengyelország megszerzését tervezte.

I. Rákóczy György a porta kegyét még inkább kereste. Sok bajjal 1644. szeptember végén csak annyit tudott elérni, hogy őt a »hét megye« elfoglalásában nem gátolta, sőt inkább a magyarországi beglerbégek parancsot kaptak, hogy Rákóczyt a hét megye birtokában megtartsák. Világos, hogy itt Abauj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és Szatmár megyék értendők, melyek Bethlen Gábornak élte fogytáig voltak átengedve.

A felső-magyarországi vármegyékben, hová Bethlen Gábor győzelmes fegyverei ültették be a protestantismust, a fejedelem halála után, császári hatóságok vették kezükbe a közigazgatást. Azonban az Erdély felől jött szellemi felszabadítás emléke nem halt ki. I. Rákóczy György is vágyott azon utakon haladni, a melyeken Bethlen Gábor haladt, és erre azt az időt vélte legjobbnak, midőn a svédekkel és francziákkal szövetségben állt. De alkudozott a törökkel is, ígérvén, hogy ha megengedi a III. Ferdinánd elleni támadást és abban segíti is, évenkénti adófizetést, és pedig, ha Rákóczy a *tizenhárom vármegyét* elfoglalhatja, 40,000 tallért, ha csak a hét vármegyét, 20,000 tallért. A támadás megengedéséért azonnal fizet 25,000 tallért.²⁾ Itt először találom a »13 vármegye« névnek diplomatisz használatát, noha azok szellemi összetartozandósága már előbb meg volt.

Fegyveres előmenetele is a császárt alkudozásra tette hajlandóvá. Azonban Lippai György esztergomi érsek 1644. év január 23-án óva intette a királyt, hogy Rákóczyval alkudozásba ne bocsátkozzék, mert ennek bizonyos következése volna a protestáns felsőmagyarországi megyék elvesztése. Ezek ugyan eddig állandó hívei voltak a királynak, és azokat Erdélyhez csábítani nem lehetett, de ez másképp lesz, ha Rákóczy a vallásszabadság kérdését fogja felvetni.

¹⁾ Erdélyi tört. adatok I, 364. 1. 694. és 695. lapon.

²⁾ Kemény János.önéletrása 304. 1.

Rákóczynak 1644. február 17-én Kállóban kiadott nyilatkozványa e feltevést igazolta, és itt felhozá azt is, hogy a *tizenhárom vármegye* sokszor feltalálta a császárt és nádort, és mindannyiszor feddással, dorgálással, pirongatással bocsátották vissza.¹⁾

A nyilatkozványban előforduló, a 13 vármegyére vonatkozó vádat Eszterházy Miklós nádor, 1644. márczius 14-én a fejedelemnek irt levelében visszautasította.

Az alatt folyt a háború, melyben a szerencse eleinte a fejedelemnek kedvezett, mely azonban ápril végén ellene kezdett fordulni. Rákóczy nem mulasztotta el céljaira a törökök segélyét is igénybe venni, és a nagyvezér pártfogását is nagy áldozatokkal megnyerni, de az eredmény nem felelt meg várakozásának. Érdekes e tekintetben 1644. ápril 4-én Maurer Mihályhoz, a portánál tartózkodó követéhez intézett levele. Zokon veszi, hogy nevezett követének jelentésében » nincsen mind az *tizenhárom* vármegyéről emlékezet, csak hétről, mely hogy esett — úgymond — nem érthetjük, holott megírtuk vala kegyelmednek, hogy mind a tizenhárom specificálva legyen az parancsolatban, mivel eleitől fogva mind az tizenhárom Kassához tartozó vármegyék voltak. Mi az hozott parancsolatot megfordítván, (így) az originált Budára, Egerre küldöttük. Ezen tizenhárom vármegye, az mint eddig is egy tiszt alatt szokott lenni, úgy most is nem akarnak megszakadozni, kiváltképpen már ezek Erdélylyel együtt hatalmas császár (értsd: szultán) hűségére megesküdtek. Erre nézve az regnicoláknak még sem mertük jelenteni, hogy az parancsolatban csak hét vármegyéről van emlékezet, mivel az palatínusnak is sok szeme füle lévén, tartunk attól, meg ne sejdítse. Az mint azért az előbbi levelünkben is, melyet kegyelmed az fővezérnek ő nagyságának beadott volt, megírtuk vala, az porta küldjön egy assecuratoriát nekünk arról, hogy mind magunkat, maradékinkat ez 13 vármegyékben, és az erdélyi fejedelemségben megtart és oltal-

¹⁾ Esterházy munkái, Toldy Ferencz kiadásában 409. lap. Horváth Mihály azt írja (i. h. III. 689. 1.) hogy a 13 vármegye 1604. óta óvenkint megtalálta a császárt és a nádort, — de e visszapillantás az időre a nyilatkozványban nem fordul elő. Kazy II. 77. lap, *annis superioris* kifejezéssel él, mely szintén oda nem való.

máz, és mi is életünk fogytáig híven akarunk szolgálni az fényes portának, az vármegyék lakosinak is stb.«¹⁾

Egyik főokául, mely miatt Rákóczy a 13 vármegyét követelte, azt adta elő, hogy a király nem képes ezeket a török hatalom ellen megvédeni, oly érv, melyet a nádor, tekintettel Rákóczy viszonyára a portához, kellő értékére leszállított. Láttuk fenn, hogy ezt az érvet már Báthory István sikertelenül hangoztatta János Zsigmond mellett, a hécsi udvarnál.

A mozgalom azonban nőtt és az erdélyi fejedelem nem sokára 14 vármegye nevében szólt. A nádornak 1644. augusztus 13-án Lónyay Zsigmondhoz intézett leveléből megérthetjük e szaporodás módját, midőn a gyülekező 14 vármegyéről és hat szabad városról mondja, hogy ott sokan vannak, kik egyet nem értenek, és kiknek ő (Esterházy) consensusát nem adta, és míg Bákóczy György azt akará, hogy a császár alku-dozásba bocsátkozzék e »regnicolákkal«, a nádor kételkedik, vajjon pars-oknak (feleknek) kell-e azokat tartani, a kiket eddig és ezelőtt oppositiónak tartott.²⁾

Következő napon (aug. 14-én) Rákóczy is tudósítja a nádort Kassáról, hogy ott a 14 vármegye, a nemesek és szabad városok követei összegyülekeztek, sérelmeikről tanácskoznak, és hogy hajlandók ezek megszüntetése végett a császár bizto-saival tractálni.

Az ügyek azonban alig haladtak, sőt úgy látszik, Rákóczy a már érintett vádat, mintha a nádor a 13 vármegye követségét feddással, dorgálással és pirongatással elbocsátotta volna, ismételte, mert a nádor 1645. június 11-én a fejedelemnek írt levelében újra elhárítja magától e vádat, mint a melyet a fejedelem nem tud bizonyítani. Különös azonban, hogy ez utolsó levelében a nádor 14 vármegye követségéről szól, midőn azelőtt ugyanazt a cselekvést 13 vármegye követségével hozza kapcsolatba.³⁾

¹⁾ Esterházy Miklós munkái, 414. 415. lap. Kazy II. 82. lap, — az utóbbi helyen azonban nem az mondatik, hogy a 13 vármegye a szultán hűségére' esküdött, hanem Rákóczy fejedelemére.

²⁾ Esterházy Miklós nádor munkái 325. lap.

³⁾ U. o. 292. és 294. lap.

Megújult a háború 1645. évben, és Rákóczy Morvaországba betört.

A szorongatott császár Nagy-Szombatban békealkudozásokat kezdett, melyekben Rákóczy Kassát és azon 7 vármegyét követelte, melyeket II. Ferdinánd Bethlen Gábornak átengedett. A fejedelem békejavaslatát támogatták a felsőmagyarországi részek, nevezetesen Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben, Nagy-Bánya kir. városok, valamint Szepes, Sáros, Abauj, Torna, Zemplén, Ungh, Bereg, Borsod, Szabolcs, Ugo-csa és a többi tiszai megyék.¹⁾ Tehát az ismert hét vármegyén kívül (mert a nem nevezett Szatmár bizonyosan ide számítható) még Torna, Szepes, Sáros, — a hiányzó három megye hallgatólag lehet bennértve a tiszai megyékben. A fejedelem Szatmári és Szabolcsot a maga fiai számára kérte, életük tartására.

Nem lehet itt foglalkoznom a diplomatikai alkudozások további menetével, és csak az 1647. évi országgyűlés 20. és 32. cikkére utalok, melyek által a 7 vármegye Rákóczynak átengedett, de úgy, hogy ezek politikailag a nádor és a magyar törvények alatt álljanak, és a magyar országgyűlésre követekét tartozzanak küldeni. Különben Rákóczy a hét vármegyét szerződés szerint, már 1646. év tavaszán átvette volt III. Ferdinándtól, a fegyverrel elfoglalt vármegyékről pedig lemondott.

Szokássá vált, a tizenhárom vármegyét külön egészenek tekinteni, melynek együttes összeműködésre van szüksége. III. Ferdinánd birtokai közé már 1649. évben, daczára a Rákóczynal kötött szerződésnek, csak Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zólyom, Hont, Bars, Nógrád, Liptó, Turóc, Esztergom és Árva, továbbá Pest, Pilis, Szolnok és Heves számíttatnak, de az utóbbiaknak legnagyobb részét a török birta.²⁾ Hiányzik tehát a sorozatból épen a tizenhárom vármegye, ámbár kétséget nem szenved, hogy ezekre is kiterjedt III. Ferdinánd felségi joga. Magyarország többi részeit — a mennyiben nem voltak az erdélyi fejedelemséghez szerződésileg kapcsolva — a török tartotta elfoglalva.

¹⁾ Kazy: História Regni Hungariae II. 97. lap.

²⁾ U. o. 142. 1.

Az együttes összeműködés szükségét a vallásszabadság érdeke hozta magával. A tizenhárom vármegye külön országgyűlést tartott és azokon gravaminális politikát gyakorolt. A templomok elfoglalása, vallási viszályok, katonateher, török zsarnokság képezték a panaszok tárgyát. E részlet-országgyűlések figyelemmel voltak területi competentiájokra, rendszeren elháríták más ügyek tárgyalását, a milyen Bákóczy Erzsébet és Kis-Tapolcsán ügye. De van példa az ellenkezőre is. Így tett felterjesztést az országgyűlés, midőn tudomására esett, hogy az evangelicus hitűek Szent-Györgyben és Bazinban a polgári tisztségekből kizártnak, — azon megjegyzéssel: »noha nem 13 vármegyéből vagyon azont ő felségénél orvosoltassanak.« A competencia kivételes áthágása pillanatában, az arról való tudomás élénken nyilatkozik.

A tizenhárom vármegye 1668. évben Zemplénben tartott országgyűlést. A felséghez intézett felirat aláírási formulája ez: »A felső-magyarországi tizenhárom vármegye, a jelen gyűlésre kellő utasításokkal küldött követei, N. N. legalázatosb és örökös jobbágyok.*

A sokszor emlegetett tizenhárom vármegye következő: Zemplén, Abauj, Sáros, Szepes, Ungvár, Beregh, Szathmár, Szabolcs, Gömör, Ugocea, Torna, Borsod, Heves.

A Tizán-túli felső-magyarországi megyék, u. m. Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna, Ugocea, Beregh, Szabolcs, Szathmár, Liptó, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén, Ungvár, Torna, Borsod, Gömör és Heves az 1546. évi országgyűlésen (1. 32-ik t. ez.) azon kérelmükkel támogattak, hogy az egész királyi törvényszék keblökbe áthelyeztessék, vagy hogy legalább a királyi személynök, prothonotánusaival együtt, ott hivataloskodjék. E megyéknek ez összetalálkozása semmi okozatos kapcsolatban nem áll a 13 vármegye csoportosulásának történetével.

Országgyűlésen kívül is e megyék összetartozandósága fenmaradt. Látjuk ezt abból, hogy gr. Nádasdy Ferencz országbíró, 1669. január 30-án a törökök garázdálkodásai ellen felterjesztést tesz a királynak, mely így kezdődik: »A felső-magyarországi részek tizenhárom vármegyéje egyetemlegesen és Nógrád, Zólyom, Heves, Külső-Szolnok, valamint Pest, Pilis és Zsolt különlegesen, bizonyos követeik képében felséged

kegyes trónjához közelednek.« A felterjesztés szövege még azt említi, hogy a 13 vármegyén kívül még öt vármegye csatlakozik a kérelemhez, miből mellékesen kitűnik, hogy Hevest és Szolnokot külön megyéknek kellett számítani, dacára az 1569. évi t. cikknek, mely a két megyét egyesítette; de ugyan akkor Pest, Pilis, Zsoltot csak egy megyének kell számítanunk, noha ezek 1659. évben szintén végleg egyesültek.

Gróf Forgách Adám kassai generális azon hírben állt hogy a felső-magyarországi 13 vármegyét a királyi felségnél lázadóknak és árulóknak bélyegezte volna. Székely András, a 13 vármegye egyik követe ezt adá okúí, midőn tőle gr. Csáky István kérdezte gr. Forgách Adám nagy népszerűtlenségének okát, Felső-Magyarországon. Az utóbbi Forgáchot 1668. július 3-án e hírekről értesítő, és felszólító öt oly válaszára, melyet Székely Andrásnak is megmutathasson. Porgácli csakugyan válaszolt Bécsből július 18-án és a vele közlött bírt rágalomnak nyilatkoztatta. A 13 vármegye, melyekben tizenhárom ezer jeles és okos férfi van jelen, ilyesmit róla nem fog elhinni. A 13 vármegye — írja — nem lázadó és áruló nevet érdemel, mert azok hú alattvalók, a kiknek engedelmisségében sohasem volt hiány.¹⁾

Evek hosszú során át a felső-magyarországi részletgyűlések a császár egyik biztosa jelenlétében tanácskoztak és tették felterjesztéseiket a felséghez. A kassai gyűlést azonban, melyet 1670. év elejére Zemplén vármegye hívott össze, Leopold császár conventiculumnak nevezte, melyet január 15-én kelt rendeletével betiltott, állítólag mert a bécsi békekötésbe, és az 1597. évi törvénycikkbe ütközik.

A kassai gyűlés ily aláírási formulával élt: »A felső-magyarországi részek 13 vármegyéjének és szabad királyi városainak kiküldött követei.«

A rendek ugyanez évben újra gyülekeztek Besztercebányán, számban megszaporodva. Márczius 7-én a felterjesztés történik »a 13 vármegye, valamint Magyarország bizonyos Dunán inneni részeinek kiküldött követei« nevében. A megszaporodást okozó vármegyék, melyekre itt célzás van: Nó-

¹⁾ Herczeg Lobkovitz raudnitzi levéltára C. 38.

grád, Zólyom, Liptó, Nyitra, Trencsén, Hont, Bars, Turóc, Árva, Pest-Pilis-Solt. Összesen 23. Még is az országgyűlési jegyzőkönyv márczius 21-én azt írja, hogy az ülésben huszonnégy vármegye vett részt. Heves-Szolnok jelent-e meg időközben, vagy másutt rejlik e számkülönbség oka? nem döntöttem el. A márczius 26-án tartott ülés megint csak tizenhárom vármegyéről és általánosan a Dunán-inneni megyékről szól.

Rövid idő múlva a rendek ez évben egy harmadik helyen találkoztak, és pedig Eperjesen, hol az ülések ápril 30-ától május 22-ig folytak, résztvevőn azokban a 13 vármegye az odavaló városokkal, de nem a Dunán-inneni megyék.*)

Még az 1681. évi országgyűlés szabályozta a királyi protonotarius hivatalos teendőit, a felső-magyarországi 13 vármegyében. (32. törv. cikk, 3. §.)

A 13 vármegye közössége mindinkább feleslegessé lett az udvar szemében, minél inkább közeledett az az idő, melyben Apafi kezéből Erdély kormányzását átvette.

Midőn a fejedelem 1645. elején a 13 megye rendeit Bártfára összehívta,²⁾ épen ezek birtoka képezte a fő nehézséget a császár és a fejedelem közt folyó békealkudozásokban. A császár azt kívánta, hogy Rákóczy elégedjék meg a hét vármegyével, melyeket egykor Bethlen Gábor bírt, — Rákóczy azonban 14 vármegye örökös birtokát követelte. Lónyay Zsigmond terjesztette föl a bártfai gyűlés ebbeli kívánságát, Esterházy Miklós nádor azonban az ország elszakadása ellen február 7-én kelt levelében erélyesen felszólalt, és e követelést teljesíthetőnek nem találta.

I. Rákóczy György halála után, fia II. György lépett az erdélyi trónra 1648. évben. Elismertette magát a zultán által, adófizetést Ígervén, a magyar királyt pedig megbékíté, az öt megye visszaadásával (Abauj, Zemplén, Bereg, Borsod és Ugocsa.) Szabolcs és Szatmár megyéket az új fejedelem meg-

¹⁾ Aota et statuta 13 comitatum superioris Hungariae in Conventibus eorum Cassoviae, Neosolii et Eperjesini anno 1670. celebratis condita. Kézirat a Nemzeti Múzeumban, folio latino 1787. szám.

²⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme III. 694. és 695. lapon 14 vármegyéről szól. Bél Mátyás: Notitia Hungariae Novae I. 256. lap: 14 felső magyarországi vármegyéről.

tarthatá, mert ezeket a király I. Rákóczy Györgynek és fiainak örökségi joggal engedélyezte.

Erdélynek a törökökkel mindinkább meggyült a baja, — a Zápolyaiak kora letűnt. Már 1660. évben tervezték Bihar, Kraszna és Szolnok megyéknek a váradi pasaságba keblezését, — e czélra a termán is ki volt adva. De a dolog elmaradt. Az 1664. évben kötött *vasvári* béke több pontja Erdélyt is érdeklé, t. i. ennek értelmében a német és török őrsegek elhagyják az erdélyi területet s várakat; Szatmár, Szabolcs és az ahhoz tartozó hajdúság a magyar király uralma alá visszakerülnek; Nagyvárad pedig, és a Barcsay Ákos által 1658. évben hitványul átadott lugosi és karánsebesi bánság a szultáné maradnak.

Midőn I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem lett (1661.), a fejedelemség már alig volt árnyéka a réginek. Csorbították ezt a német és a török, úgy, hogy az eddigi behódoltatások ezt birtokainak csaknem negyedétől fosztották meg.

A területi változások történetében kiváló érdeket érdemelnek a »Partium« (a részek) alakulása. Azok keletkezése az említett speieri békében keresendő, mely 1570. évben Miksa császár és János Zsigmond közt kötöttet, és a melyben az erdélyi fejedelem a Partium Regni Hungariae dominus — a magyarországi Részek ura — czímét nyerte, mely utódaira is átment. Diplomatikai iratokban és az Approbatákban így nyert a Partium név szentesítést.

A partiumbeli megyék száma azonban a történeti események behatása alatt, majd kisebb, majd nagyobb volt. E megyék közül Bihar és Békés már a XVI. század vége felé, Máramaros és Arad pedig 1733. évben teljesen Magyarországhoz visszacsatoltattak. Az 1698. évi gyulafehérvári gyűlésen Fejér, Küküllő, Torda, Kolos, Doboka, Belső-Szolnok, Hunyad, Zaránd, *Máramaros*, Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék voltak képviselve, tehát Bihar vármegyén kívül mindazok, melyek a bécsi békekötés idején ugyanitt gy ülészetek. A partiumi megyék 1687. évtől bezárólag 1732-ig azon sajátos helyzetben voltak, hogy adózási tekintetben Magyarországhoz tartoztak, azaz a magok adóját Magyarországnak fizették, míg a közigazgatás minden más ágaira nézve Erdélytől függtek és

annak kormánya alatt állottak. Ez abnormis helyzet azon egyezségből származott, melyet I. Apafi Mihály, Leopold császárral a végre kötött, hogy Erdélyt ennek birtokába adja; továbbá, hogy midőn ebből folyólag Károly lotharingiai herceg a császári seregekkel Erdélybe vonult, az a megállapodás történt, hogy a seregélelmezés költségeit egyedül Erdély viselje. A Részek tehát adókat Magyarországnak fizették.

A legelső országgyűlés, mely a szatmári békekötést követte, t. i. a pozsonyi 1715. évi országgyűlés a 92-dik törvénycikkben több megye visszacsatolását kívánta. E kívánság nem teljesedvén, az 1723. évi országgyűlés 20-dik decretuma ezt újra sürgette. Most a császár egy udvari bizottságot nevezett ki a visszacsatolás végrehajtására, — e bizottság azonban az 1729. évi pozsonyi országgyűlésig munkálatát be nem fejezte, de ezt befejezte és a királynak felterjesztette 1732. évben, melynek utolsó napján királyi leirat által a visszakeblezés a magyar helytartótanácsnak, és az erdélyi kormányzásának kötelességévé tétetett.

E visszacsatolás abból áll, hogy egyfelől Máramaros és Arad megyék adózásra valamint közigazgatásra nézve, és így teljesen Magyarországnak visszaadattak, — másfelől Közép-Szolnok, Kraszna megyék és Kővár vidékének kettős függése megszüntetvén, e törvényhatóságok egyedül Erdélyhez tartozóknak mondattak. Zarándmegyére nézve rendeltetett, hogy az két részre szakíttassék, úgy, hogy ennek két nagyobb kerülete, a borosjenői és zarándi Arad megyébe kebleztessék, más két kerülete pedig maradjon fenn Zaránd vármegyéül, és mint ilyen csatoltassék Erdélyhez. De a megyének elrendelt ketté választása, a felmerült nehézségek miatt, foganatba nem vétetett, s így Zaránd megyének két országtól függése tovább is fenmaradt. Ebből érthető, hogy az 1741-beli 18-dik törvénycikkben miért tétetett különbség a többi partiumi megyék és Zaránd között: mivel a nevezett megye t. i. adózási tekintetben akkor is még Magyarország alatt állott.

A többször említett 1741. évi törvénycikknek az a közvetlen eredménye lett, hogy Zaránd megyére nézve, az elvileg már 1732-ben elhatározott visszacsatolás, egy 1744. aug. 25-én kelt újabb rendelet következtében, valósággal teljesedésbe vé-

tetett: a borosjenői és zarándi két nagyobb és termékenyebb kerülete Arad megyébe kebleztetett; ellenben halmágyi és brádi két kisebb kerülete, egyedül örökölven Zarándmegye nevet, egészen s így adózásra is az erdélyi kir. kormányshoz alá adatott. Egyszersmind Mária Teréziának egy 1746. augusztus 16-án kelt királyi leirata, a VI. Károly császár által 1732-ben elhatározott, s most már végrehajtott visszacsatolási ügyet változhatlannak nyilvánítja.¹⁾

Fábián Gábor Arad vármegye monographusa, sejtellel sem bírt Zaránd vármegye ősrégi nagy terjedelméről.²⁾ Szerinte Apafi Mihály fejedelem idejében, 1664. évben a borosjenői török hadőrség felzendült, és azt vitatta, hogy a nagyúr nekik e vidéken 40 helységet ígért, melyek számát azután 49-re, végre 62-re emelték.

Igen kemény hangon követelték a fejedelemtől e helységek kiadatását; ki ugyan e pert három esztendeig huzta-halasztotta, de végre is engedni vala kénytelen. A végrehajtásra kiküldött kapudsi pasa ajándékokkal megszelidítetvén, 49 helységet foglalt el a borosjenői törökök számára, de nem, mint ezek ide s tova válogatva kívánták, hanem egymás mellett. Innét látszik származni — mondja Fábián — Zaránd vármegyének egykori kiterjedése, mely aztán csak később, úgy-mint 17⁴. évben hozatott új rendbe.³⁾

Bizonyos, hogy Zaránd az 1538. évi nagyváradi békekötés következtében Erdélyhez csatoltatott. Azonban a politikai és háborús viszonyok e megállapodást gyakran módosíták, sőt azt lehet mondani, Zaránd megye volt azon pont, mely körül a két versenyző hatalom összehullámzott. Zaránd megye sem a Miksa római császár és Zápolyai János Zsigmondközt 1570-ben, sem a Rudolf császár és Báthory Zsigmond közt Prágában 1595-ben, sem a Rudolf császár és Bocskai István közt Bécsben 1606-ban, sem a Mátyás főherczeg küldöttjei és Báthory Gábor követjei közt Kassán 1608-ban, sem a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közt Nikolsburgban 1621-ben, sem a III.

¹⁾ Szilágyi Ferencz: Az erdélyi unió 6 — 8 lap.

²⁾ Lásd a jelen munkai. 36 — 37 lapját.

³⁾ Fábián Gábor: Arad vármegye leírása I. 13-14 lap.

Ferdinánd és I. Rákóczy György közt Esztergomban kötött béke pontjaiban nem említették, sőt az 1602-ben február 22-én tartott pozsonyi országgyűlésen kelt 3-dik törvénycikkben is az Erdélyhez tartozó magyarországi megyék közül csak négy, u. m. Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Máramaros említettek. Kozma Pál ezt abból magyarázza, mintha az egyezkedő felek hallgatólag abban egyetértettek volna, hogy Zaránd vármegyét az bírandja, a kinek fegyvere szerencsésebb.¹⁾ De az említett ténynek kulcsa nem ez, hanem a hódoltsági viszony melyről már több ízben szólottam, és, mely Zarándra is kiterjedt.

A »magyarországi Részek« visszacsatolásának története sok tekintetben igen érdekes. Első sorban áll az a tény, hogy az anyaország az elvált részeket visszahódítani törekszik. E törekvés egyelőre csak részben sikerült. A partiumi megyék közül az anyahon kettőt egészen, egyet félig kapott vissza, míg három s egy fél törvényhatóság, u. m. Közép-Szolnok, Kraszna megye s Kővár vidéke, és a megcsonkított Zaránd az 1741. évi 18-dik törvénycikk²⁾ daczára is Erdélynél maradt.

Az új nemzedék, az állameszme győzelme után, már nem saját tapasztalásból, hanem esake haza történetéből fog megismerkedni azzal, mily hosszadalmas, fárasztó és meddő volt azon gravaminális politika, melyet a magyar országgyűlések másfél századon át kénytelenek voltak követni.³⁾

Midőn a részek visszakapcsolása már törvényileg kimondott, az illető megyék rendei (nevezetesen a halmágyi és brádi kerületből álló Zaránd) nem tudván az új helyzetben

¹⁾ Kozma Pál: Zaránd vármegye földirati, statisztikai és történeti leírása 86. lap.

²⁾ Ez rendeli, liogy a király Zaránd megyét, mely adózási tekintetben nyg is már ide tartozik, politikai és törvénykezési ügyeiben Magyarország alá visszahelyezze.

³⁾ Hét világos törvény, u. m az 1715. évi 92-ki, 1723. évi 20-diki, az 1729. évi 7-diki, 1741. évi 18-diki, 1751. évi 24-diki, 1792. évi 11-diki, és 1832/36. évi 21-diki cikk rendelte el a magyarországi megyék visszacsatolását. Itt még az 1764, 1802, 1825/27, 1830. 1839/40, és 1843/44. évi országgyűlések említendők, melyek e kérdést az előleges sérelmek sorábfelvették. Csak a nyolczadik, rendkívüli körülmények közt hozott törvény (az 1848. évi 6-dik cikk) után lehetett azt végrehajtani.

eligazodni, követeket mind a magyarországi, mind az erdélyi országgyűlésekre küldöttek.

A partiumi megyék — azonban Kővár kifejejtésével — az 1839. évi magyar országgyűlésre meghívtattak, Kraszna és Zaránd megye követjeiket oda el is küldötték, de Közép-Szolnok nem, a követválasztó közgyűlésen történt rendetlenségek miatt.

A megye számos birtokosa panaszt adott be a magyar országgyűléshez, mellékelvén, a történetek felderítésére — az erdélyi udvari kancelláriának levelét a középszolnoki főispánhoz, melyben bizalmasan felkérte, munkálkodjék arra, hogy a megye ne küldjön Pozsonyba követeket. Az 1843/44. pozsonyi országgyűlés meghagyása folytán, a ítések meg nem jelent követei a királyi táblán bepereltettek. Viszont Kraszna, mely a Kolosvárra 1841. nov. 15-re összehívott erdélyi gyűlésre követeket nem küldött, királyi leirat által követválasztásra kényszerítettet.

Zaránd megye azonban nem sokáig élvezte külön állását. Midőn 1876. évben a megyék kikerekítéséről szóló törvény hozott; a XXXIII. cikk 11. pontja szerint a nevezett megye körösbányai és brádi járása, és nagy-halmágyi járásának némely községei Hunyad megyéhez, többi fenmaradt részei pedig Aradmegyéhez csatoltattak, — ős így Zaránd vármegyének neve eltűnt a térkép színéről. E területi szabályozásnál nemcsak a közigazgatás érdeke, hanem az a tapasztalás is volt mérvadó, hogy Zaránd megye közszelleme a haza egységének követelésével nem azonosítja magát.

Önkénytelenül Xativa valencziai város sorsára emlékezünk, mely azt V. Eülöp spanyol király alatt (1707.) érte. Törvényhozásunk azonban sem Xativa, sem Lyon (1793. okt. 12.) eltörlését nem akarván utánozni, Zaráudnak nem is állított emléktáblát.

Az erdélyi unió kérdése már az 1790/91. évi magyar és erdélyi országgyűléseken tüzetesen tárgyalatott. Az egyesítést/kimondáaz 1847/48. évi magyar országgyűlés 7-dik, és az 1848. évi erdélyi gyűlés 1-ső cikke. E törvények alapján hivatott össze — a nagy reactio korszakának bukása után, — az 1861. évi országgyűlés Budapestre.

A nagy forradalom után a bécsi bel-, igazság- és pénzügyi minisztériumok 1854. év június 4-én rendeletileg Erdélyt tíz kerületre osztották fel, mely alkalommal a történelmi fejlődésre semmi tekintettel nem voltak. E beosztás csakhamar elpusztult, a nélkül, hogy nyomokat hagyott volna maga után, azzal nem érdemes foglalkoznunk.¹⁾

Az 1876. évi területi rendezés egész Erdélyt vármegyékre osztotta fel, mely alkalommal az egykori Erdély határai Magyarország felé lehullottak, a régi vármegyék határai teljesen elmosódtak.

¹⁾ Bielz Albert K munkája: Handbuch der Laudeskunde Siebenbürgens, 1857-ben jelent meg, mely e beosztás alapján készült. A 10 kerület következő volt: Szeben, Brassó, Udvarhely, Maros-Vásárhely, Besztercze, Beés, Szilágy-Somlyó, Kolosvár, Gyula-Fehérvár és Szászváros.

Szeben.

Az oláh és bessenyő erdőnek még állandó, megtelepedett^ földet művelő lakosai nem voltak, és azért ezt II. Géza király desertumnak nevezte, midőn az Alsó-Haj na vidékéről flandriai és más gyarmatosokat meghívott, Erdély e déli részeinek megszállására. (1141—1161.) Hogy II. Gézának e tette üdvös volt, azt bizonyítja a gyarmatosoknak átengedett tartomány mai virágzó állapota.

Kezdetben a német községek függetlenül éltek egymástól, egyik a másikkal egyenjogúságban. A községek első csoportosulására kétségkívül a vallás és egyház érdekei szolgáltak okúí, különös csak az, hogy az egyházi kerületek a későbbi politikai beosztással sehogy sem esnek össze.

Midőn II. András 1224. évi szabadalma e híres szót kimondá: a Varastól Boraltig egy legyen a nép, (a Varos usque in Boraith unus sit populus) a német gyarmatosok jövő politikai történetök legfontosabb alapját megveté.

E szavakban a megszállt terület legszélsőbb határai nyugotról keletre kijelöltetnek, mert Varas a mai Szászváros, Boraltk pedig a mai Barótlí, a székely miklósvári székben. Melékesen még megjegyzi a király, hogy a szászok kijelölt földjéhez még a sebusi székelyek földje (terra siculorum terrae Sebus) és a Daraus nevű föld tartozik.

Régi helyszín-megállapítás forogván fenn, megemlítem, hogy azon tételt: a Varastól Boraltig, mások ellenkező irányban magyarázták, állítván, hogy e szavakkal a szászok telepei nem nyugotról keletre, hanem megfordítva keletről nyugöt felé kijelöltetnek, azt vélvén, hogy Varas nem Brooz, hanem

Városfalva Udvarhelyszékben, Boraith pedig nem a székely Baróth, hanem vagy Som-Sor, vagy Koburg, azaz *Ko-bor*, mindkettő a kőhalmi székben az Olt folyó mellett. Ma minden tekintélyes író tisztában van magával, hogy Varas = Szász-város, Boralth pedig Baróth, mely nem távol a kőhalmi szék határától fekszik, és — mint már Beschner és Schuller sejdítették, — egykor tán területileg azzal összefüggött. Ma Fehérmegye egy területi részecskéje választja el a kettőt, de a szász köznép e tájon az ősrégi okleveles Borait helynevet ma is Bovalten alakban használja határjelzőül.

A következő helytájékozó adatok szintén vitára adtak alkalmat. Azok, kik a szász gyarmatok földjét keletről nyugotra nyomozzák, azt vélik, hogy az említett terra Darans, a mai Drassó, Szerdahely és Szász-Sebes mellett, és ez által is támogathatni vélik állításukat, hogy az Andreanum a szászok földjét keletről nyugöt felé jelöli ki.)

De e vélemény nyomtalanul elveszett. Ma senki se kételkedik, hogy a terra Daraus a mai Darócz, németül Draas, Kőhalmoszék legszélső faluja, Udvarhelyszék felé.

Mit kell érteni a terra sicularum terrae Sebus alatt, ez oly kérdés, mely az írók tollait már erősebben hozta mozgásba. Maga Szabó Károly, ki földirati kérdésekben oly biztos kalauzoló, ez úttal nem találja el az igazat, úgy vélekedvén, hogy II. András az idézett kifejezéssel a Sepsiszéknak egy részét a szebeni ispán hatósága alá vetette.²⁾ Különbén a terra Sebus alatt az írók Heldmanntól (1726.) Benkőig mind Szász-Sebest értették. E nézetet vallja Teutschli Gr. D. is, ki azelőtt Sebest Sepsire magyarázta. Ily ingadozások más alkalommal is fordulnak elő. Benkő ugyanis ⁸⁾ Sebus alatt Sepsit akar érteni, Schlözer ⁴⁾ ez állítást csak félig fogadja el, a mennyiben Sebest ő is Sepsire magyarázza, de úgy véli, hogy II. András szabadalma azt a szász föld utolsó határának és ahhoz tartozónak jelölte ki. Schuller .T. C. eleinte Szász-Sebes felé hajlott, azonban tíz

1) Archív. Neue Folge. XIV. köt. 545. 1.

2) Székely Oktár I. 5. 1. 3-ik jegyzet.

3) Benkő, Tvansilvama I. 445. stb. lap.

4) Kvitische Sammlungen 568. 1.

évvel utóbb e véleményt határozottan elejté. Marienburg Gr. Frigyes, egy szép értekezésben Szászsebes mellett szól. ¹⁾

Egy 1397. évi oklevélnek e szavai: in decimis de terra Siculorum, et argento in districtu de Sebes, melyek tehát a székelyeket és a (szász) sebesi kerületet együttesen említik, visszahatólag is bizonyítják, hogy az Andreanum-féle terrae Sebus nem Sepsit, hanem Szászsebest jelent,²⁾ és az Andreanumban előforduló terra Siculorum nem a Székelyföld, nem a comitatus Siculorum, hanem egy darab föld Sebus területén, melyen székelyek laktak.

Ez így lévén, II. András azon kitétele: a sebesi föld székely földével együtt (cum terra Siculorum terrae Sebus) a mint egyfelől elismeri, hogy a kijelölt szász földön székely telepek támadtak, úgy nem akarván, hogy ezek különállásra törekedjenek, e székely telepet határozottan a szász földbe beolvasztja. A király azonban e célját el nem érte, mint ezt Fehér megyének sok beszöggelése és beröppenései a szász földre, tanúsítják.

A területi meghatározás után, következik II. András szabadalmának egy másik fontos rendelete, mely a közigazgatásra vonatkozik. Azt rendeli t. i. a király, hogy a szász nép csak egy bíró alatt álljon, és hogy a szebenin kívül minden más comitatus eltöröltessék. E szavak minden esetre alkotják a szebeni ispánságot, mely később provincia Cibiniensis néven is előfordúl. Az Andreanum szövege többféle magyarázatot enged meg, a mi annak okozója volt, hogy a szász írók annak igazi értelme kihüvelyezésében gyakran fáradoztak. Bennünket e helyen az a kérdés érdekel, vájjon azon testületek, melyek eltöröltettek, hogy az egységes szebeni ispánság alkottassák, az Andreanum előtti korban egyenjogúak voltak-e azon testülettel, mely Szeben nevét viselte? Az Andreanum következő szavai azt mondják, hogy bárki legyen szebeni ispán, ez a fennnevezett comitatusok élére senkit ne merjen állítani, mint olyat, a ki köztök lakik, akarván, hogy a nép azt válaszsza, kit legérdemesebbnek talál. (Comes vero, quicumque fuerit Cibini-

¹⁾ Zur Berichtigung einiger alturkundlichen siebenbürgischen Ortsbestimmungen. Archiv. Neue Folge. V. köt.

²⁾ Archiv. XIV. köt. 550. lap. Tentsch Frigyes czikke.

ensis, nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sitintra eos residens; et ipsum populi eligant, qui melius videtur expedire.) Azonban láttuk, hogy a »fennevezett« comitatusok eltöröltettek, mikép juthat tehát a szebeni ispán azon helyzetbe, hogy azok élére comest állítson? és ha ő olyant, ki az illető területen az övéi közt lakik, comesi minőségben kinevezhet, vajjon mit jelent az, hogy a nép a maga comesét választhatja?

A rendelkezésünkre álló forrásokból, melyeket minden szakember ismer, és melyek szaporodására már semmi kilátás azt vélem kihozhatni, hogy az Andreanum előtti korban a szász területek, bármikép nevezzük ezeket, egyenjogúak voltak, egyik a másiktól nem függött, egyik a másik fölött joghatósággal nem bírt. II. András szabadalma azonban más állapotokat teremtett. Ő az eddigi külön területeket, — comitatusokat, mint nevezi, — eltörölő, és azok helyébe a szász gyarmatokat összeforrasztván, a szebeni ispánságot (Hermannstadter Gau) alkotá. E tény mutatja, hogy a szászok az egységet nem magokkal hozták származási helyeikről, hanem hogy azt itt nyerték és itt szerezték.

A szászok egysége érdekében eltöröltettek az 1224. évig fennállott, és a szebenivel egyenjogú comitatusok. Ez évben a szebeni ispán majdnem absolutisticus hatalommal ruháztatott fel, mint láttuk, csak kevés szabály által lévén korlátolva, a közigazgatási, vagy inkább törvényszéki főnökök kinevezésében.

Ha az Andreanum. azon egy perczen, midőn az eddig fennálló szász comitatusokat eltörli, megint comitatusokról beszél, melyeknek főnökei a szebeni ispán által bizonyos módon behelyezendők, — ebben ellenmondás csak az esetben nem található, ha felteszszük, — a mit teljes alappal lehet, — hogy az Andreanum előtti comitatusok a szebenivel egyenjogúak voltak, a későbbiek pedig a szebeni ispánság joghatósága alá helyezetttek. Megjegyzendő még azon fölül, hogy a szebeni provinciában előfordult comitatusokban nem is kell politikai kerületeket gondolnunk, hanem törvényszékeket, — mert ezek külön létezésének eltörlésével fejezte ki II. András azon célját, hogy a szász nép egyetlen bírótól függjön — sub unó iudice censeatur.

A szász gyarmatok gyarapodásával és megszorodásával a II. András utáni szász comitatusok előkészíték a székek keletkezését. A népségnek gyarapodását többször emlegetik Nagy Lajos király levelei, és alatta a székek bizonyosan már teljes számban megalakultak, azonban már Róbert Károly alatt neveztetik egyik vagy másik, mindenekelőtt legelső a szebeni szék. II. Andrástól fogva tehát, az Anjouk koráig gyakorolta a szebeni ispán fenhatóságát a provinciájához tartozó comitatusok (törvényszéki kerületek) fölött, a székek alakulásával ez utóbbiak nagyobb autonómiát nyervén, Szebenszék ezentúl csak mint főhely (Vorort), és felebbezési fórum áll a többi székek élén.

A szebeni Comes kinevezését a király az Andreamban magának tartá fenn. A király által kinevezett férfiak nagy tekintélyű magyarok voltak, kik közt nádort, országbíró, erdélyi vajdát, kir. főlovázmestert találunk, csak kivételes esetben fordul elő az első korszakban oly szebeni ispán, a ki egyúttal más főbivaltal nem viselt volna. Mind ez bizonyosan nem a véletlenség dolga, és királyaink ez által bizonyosan azon meggyőződésüknek akartak kifejezést adni, hogy a Comitatus, vagy Provincia Cibiniensis kiváló nagy fontosságát elismerik.

Máskép fogja fel a dolgot Seivert Gusztáv chronologiai névmutatójának magyarázója. Ő szerinte is semmi sem mutat arra, mintha a XIII. századbeli szebeni comesek erdélyiek vagy németek lettek volna, de nem is hiszi, hogy ezek ténylegesen az ügyek kezelésével foglalkoztak, mert ezek a helyszínén nem is laktak. A szebeni ispán hivatala a nevezett udvari méltóságok viselőire csak cím volt, tekintélyük nem csekély emelésére, és más kötelességet alig ismertek, mint hogy legfeljebb évenként egyszer a tartományi gyűlésen elnököljenek, és a megyét az udvarnál képviseljék.¹⁾

Ez állítás, melynek kapcsolatos részeit fel sem hozzuk, igen sokat akar bizonyítani. Mit tartunk róla, mutatja az analógia, mely szerint a régibb századokban igen sokszor több vármegye igazgatása egyesült azonagy főispán kezében, de maga Omode példája, ki 1280. évben egyedül csak szebeni ispánnak

¹⁾ Archiv. Neue Folge 191.1.

neveztetik, — kit azonban Seivert névsorából kifelejt, — mutatja, hogy a XIII. században a szebeni ispánság valóságos kormányzása volt czélba véve.

Mátyás király 1464. évben lemondott jogáról, hogy a szebeni ispánt kinevezhesse, a kit tehát ez időtől fogva a nép választott.

ügy látszik, hogy a szebeniek csak évek múlva léptek e jog gyakorlatába, mert még 1469. évben megengedi a király a szászoknak, hogy a hét szék királybiráit, *kivéven a nagyszebeni királybirót* — választhassák, mint ezt már fenn előadtam.

Nincs kétség, a szebeni ispán előbb is, utóbb is, fontos és tekintélyes méltóság volt, mely Erdély viszonyaira nagy befolyással bírt. Históriai jellemét azonban rontja Schlözer, midőn nagy emphasiszal felkiált, hogy ez egyedüli a maga nemében, nyomban még is hasonlításokat keresvén, azt írja: Gróf ő (a szebeni comes), mint a néhai grófok Német- és Franciaországban, mint valamennyi Earle Angol- és Jarle Svédországban, a milyenek voltak, de nincsenek többé: valóságos gróf, ki, mint neve igényli, bíraskodásra van hivatva; egyúttal nemzetének hadvezére (legalább sok századon át), megválasztva nemzete által csak élte tartamára, nem örökös, de megerősítve az ország fejedelme által: egyúttal székhelyének, Nagyszeben különbirája, hol őt a szászok testületé többséggel választja; úr (Gewaltshaber) 380,000 ember fölött, a mennyi embere napjainkban sem a parmai, sem a modenai herczegnek nincs.¹⁾

Vajjon a szebeni ispánság volt-e olyan vármegye, mint a többiek, erre egészen igenlőleg nem lehet felelni, noha Eder Károly, támaszkodván II. András szabadalmára, melyben eltörölt comitatusokról van szó, határozottan állítja, hogy a szászok földje comitatusokra volt felosztva a XIII. században.²⁾

Egy erős elvi különbség nem engedi, hogy a szebeni ispánságot magyar vármegyével egyforma intézménynek tart-
suk. Az előbbiben egyenjogú szabad polgárok képezték alakoságot, a vármegyékben nemes és jobbágy létezett. A szebeni ispánság tehát már kezdettől fogva bírt azon alappal, melyet

¹⁾ Schlözer: Kritische Sammlungen 674. 1.

²⁾ Eder ad Schesaeum, 64. 1.

az 1848. évi szabadelvű törvényhozás rakott le az ország többi vármegyéiben, a politikai élet hatásosabb fejlesztésére és a közigazgatási célok elérésére.

A szebeni ispánság autonómiája, és az a körülmény, hogy főnökeit a király nevezte ki, legalább addig, míg ez történt, a Comitatus Cibiniensist külsőleg hasonlóvá tették a vármegyékkel. Midőn a király 1464-ben a szászoknak megengedte, hogy ispánjokat ezentúl magok válasszák, e hasonlatosság is megszűnt, és akkor a szász universitás működése még inkább előtérbe lépett, mint eddig.

Az András-féle szabadalmon kívül még Lőrincz erdélyi vajda nevezi a szebeni ispánságot megyének (Comitatus Scybiensis), midőn 1248. évben Vincz és Burgberg német lakosainak a szebeni ispánság kiváltságait engedélyezi.¹⁾

Ennek diplomatikai elnevezése Comitatus vagy Provincia Cibiniensis volt, mielőtt a székekre való felosztás létrejött. Ez megtörténvén, előbb az *universitas* provinciáimul sédis Cibiniensis et ad eandem partinentes (1342), azután már a szebenin kívül más székek is általában, végre határozottan hét szék — a septem sedes említettnek.

Az universitás elnevezés a hét székre is alkalmaztatott, mint például 1372. évben a sebesi és szebeni comes után az *universitas omnium seniorum septem sedium partis Transilvaniae* említettik.³⁾ E formulának azonban még akkor különös jelentősége nem volt, és nem is volt egyedül csak a hét szék attribútuma, mert Tamás erdélyi vajda (1321—1342), egy Temesvárod kelt évnélküli levele a beszercezi szászokhoz így van czimezve: *universitati saxonum, et aliorum homimim de Besterche.*³⁾

A szebeni ispánság terjedelme nemritkán változott. Seges-

¹⁾ Teutschli és Pirnhaber: Urkundenbuch I. 68. lap.

²⁾ Archiv. I. 120. 1.,

³⁾ Archiv. Neue Folge. I. 298. lap. Az universitás de Sebys, — és universitás sedis Cibiniensis, mely 1309. évben említettik, még nem használják a későbbi értelemben, noha valóban az Andreanumból folyik. Egyébiránt a vármegye közönsége is, hivatalos irataiban ily formulával él: Universitás nobilium comitatus N. N. és a midőn magyarul írtak: N. N. vármegye nemes közönsége.

vár, Selyk és Medgyes szék által bekerített Pese, Keresd, Földszén, Szászujfalu, Almakerek és Rudaly birtokosául Apa, az Apafi és Bethlen családok egyik őse tűnik fel a XIII. század végén, ki Chiel, a kelneki gróf leányát vette feleségül. Utódjai már nem akartak a szász ispánsággal összeköttetésben lenni és az erdélyi országgyűlés 1322. évben állítá, hogy a nevezett helységek Fehérmegyéhez tartoznak, végre a szebeni ispánság 1340. évben azok kihatását elhatározta, noha oly kifejezéssel, melyből kitűnik, hogy azokat egész addig a maga területéhez tartozóknak tekinté. Azóta e helységek Fehérmegyének egy enclavéját képezték, a Királyföld területén.

Ellenben a N.-Szebenliez délre, az Olt partja mentén fekvő rész, a XV. század közepéig Fehér megyéhez tartozott, és így az erdélyi vajda hatalma alatt állt, azonban 1453. évben V. László király Talmács és Lotorvár várait, a Vöröstoronyt, valamint Nagy-Talmács várost, Kis-Talmács, Boycza, Plopy, Porcesed, Alsó- és Felső-Sebes helységet, Creutzerfeld praediumot, és Revka (ma Rakovicza) falunak felét, a hét szász székhez kapcsolja, azon föltétellel, hogy Talmács vára leróniboltassék, Lotorvárt és a Vöröstoronyt ellenben a szászok minél inkább erősítsék.¹⁾ Azóta e helységek és várak, rövid időt kivéve, mikor ezeket Majláth István erdélyi vajda elfoglalta, a szebeni tartományhoz tartoztak, és Talmács fiókszéket képezték. Morgonda, mely 1472. évben fehérvármegyei helység volt,²⁾ az 1876. év előtti rendezésig Nagy-Sinkszék területét növelte.

Különben a földrajzi jelölés úgy történt, mint a vármegyéknél. Vecsésd, Tamásvölgye és Ostelke falvak, az Anjouk idejében Szeben megyében (in Comitatu Cybiniensi) fekvőknek mondatnak, de Zsigmond király ezeket fehérmegyeieknek nevezi, a mi úgy történt, hogy annak birtokosai, a nagysenki Henningiek, kik közül egyik szebeni ispán is volt, a szász nemzet kebeléből elváltak és a magyar részhez csatlakoztak.³⁾

Ilyen csorbításokért azonban némi pótlást is nyertek. Róbert Károly már 1332. évben a kerczi apátság birtokait az

¹⁾ Gierend Joan. Andr. Notitiae Castellanus Tholmach. 1832.

²⁾ Teleki: Hunyadiak kora XI. 472. lap.

³⁾ Dessewffy Oktár 338. lap stb.

eddiginél szorosabb viszonyba hozta a szebeni tartományt, és azt a szebeni comes pártfogása alá helyezte. Mátyás király eltörölve 1477-ben az apátságot, Kerczet a szebeni egyháznak adományozta.

Később a szebeni ispánságot Omlás és a hozzátartozó Szelistye és más öt falu tetteles birtokában találjuk. Mátyás király 1472. évben megerősíti a hét széket azok birtokában; de egy 1486. évi határjárásban Omlás már oppidum regale Omlás, — később 1554-ben: villa regalis Omlás. Szelistye és társfalvai *Szelistyeszék*-nek is neveztetnek, természetesen nem oly értelemben, mint a szász és székely székek.¹⁾ A szelistyei fiókszék hat falvai ezek: Tiliska, Gales, Szelistye, Vallye, Szibiel, Kakova. Ezek hajdan, mint mondám, Omlás várához tartoztak.

Nagyobb súlyt nyert a szebeni ispánság a politikai események folytán, melyek más, eddig külön álló szász vidékek csatlakozását a szebeni ispánsághoz okozák.

Medgyes és Selkszékjónnek itt legelőször tekintetbe, mert ezek már Róbert Károly első éveiben voltak futólagos összeköttetésben a szebeni ispánsággal. Véglegesen csak a XV. század közepe után csatlakozott ahhoz, megtartván »két szék« diplomatikai nevét.

Következett Besztercze vidéke, mely állítólag már 1366. évben, de véglegesen bizonyosan a XV. század második felében csatlakozott a hét székhöz, avagy a szebeni ispánsághoz.

Harmadik volt a Barzaság, vagy brassói kerület, mely 1422. évben csatlakozott az Andreanumban kijelölt tartományhoz. Még ezután is a Barzaság olykor külön említetik, mint például V. László király 1453. évi levelében, melyben a szászokat megnyugtatja, hogy területökből semmit sem fog elidegeníteni. Nevezetes, hogy Hunyadi János még 1451. évben a szász területi részek egyesülésére a formulában *nincs tekintettel, a szászokat így emlegetvén: saxonos septem sedium et aītorum saxonum parcium Transilvanarum.* (Teleki X. 292.)

Az egyesülés eleinte csak a törvénykezésre vonatkozott,

¹⁾ Omlás és Szelistye viszonyáról a hét székhöz, lásd Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése II. 222 — 234. lap.

és Nagy-Szeben az összes szász székek fő felebbezési helye volt. A legkorábbi ismert tartományi gyűlések egyike az, mely 1349. évben Nagy-Szebenben a Schellenberg és Disznód (Heltau) közt fenforgó határpörben ítélt, és melyben hat székek come-sei és a többi tartománybeliek, valamint a sinki és kozdi (kőhalmi) szék összes tartománybeli szászok részt vettek. ¹⁾

Mikép vont a szász egyetem idővel politikai feladatokat működési körébe, ezt fejtegetni nem ide tartozik.

A teljes egyesülés után Nagy-Szeben főhelye volt a *hét* székeknek, és pedig (1870. évi népszámlálás szerint)

Szebenschék és város 40 mérfölddel.

Segesvárszék	9
Nagy-Sinkszék	11
Szász-Sebesszék	5
Uj egyházszék	4
Szerdahelyszék	3
Kőhalomszék	10
Szászvárosszék	7

A két szék-nek: Medgyes és Selkszék 11 mérfölddel.

Besztercze vidék 22 mérfölddel.

Brassó vidék $31^{868}/_{1600}$ mérfölddel.

Erdély 1854. évben tíz kerületre és 79 járásra osztatott fel és e kerületek közt a legnagyobb volt a szebeni, 131 □ mérfölddel. Ehhez tartoztak Szászsebes, Szerdahely, Nagy-Szeben, Medgyes, Segesvár, Nagy-Selvk és Ujegyház egykori szász székek, és Alsó- és Eelső-Fehérvár megye, Küküllő vármegye és Fogaras vidékének némely részei.

Az 1860. évi októberi diploma után a vármegyék és történetileg alakúit vidékek és székek régi terjedelmökben újra feléledtek és hatóságaik 1876. évig szerepeltek, a midőn a törvényhozás legelőször valóságos Szeben vármegyét alakított, mely belső szervezetében semmikép sem különbözött más vármegyétől.

E megye alkatrészei az eddigi Szebenschék Nagy-Szeben városával, Szászsebesszék és város, Szerdahelyszék, Ujegyházszék a Nagy-Küküllőhöz csatolt rész kivételével; Alsó-Fehér

¹⁾ Archív. Neue Folge XIII. 165, 1.

megyének azon két része, mely a Királyföldön lékszik, valamint Mág és Szecsell helységek, végre Felső-Fehér megyének azon két része, mely Szebenzék és Ujegyház közt fekszik. Ez új vármegyének első főispánja lett Wächter Frigyes.

Szebeni ispánok. (Királybírók.)

(Comites de Cibiniu.)

1266. *Domokos* nádor, bácsi főispán. (Wenzel: Árpád kori Új Okmánytár. VIII. 147. lap.)
1269. *Benedek* nádor, István király országbirája. (Majláth cs. levéltára.)
1270. *Albert* mester, kir. főlovászmester. (Árpádkori Új Okm. VII. 287. lap.)
1271. *Albert* mester, királyi főlovászmester. (Árpádk. Új Okm. VIII. 343. 346. és XII. 695. lap. Seivert Gusztáv csak ez évnél kezdi a szebeni comesek névsorát.)
1272. *Albert* mester, k. főlovászmester. (Árpádk. Új Okm. III. 273. VIII. 380. 382. 384. 385. lap. XII. 50. 53. lap. Fejér Y. 1. k. 236. VI. 2. k. 396. 1. Ez évre Miklós is neveztetik, ki egyúttal szintén főlovászmester, Fejérnél V. 1. k. 241. lap, de ez adat hibás lehet, mert minden mással ellenkezik.)
1273. *László* országbíró, banai várispán. (Fejér V. 2. k. 87. és VII. 5. k. 381. 1. Hazai Okmánytár VI. 194. Gr. Dessewffy Oklevéltára 65. lap. Seivert: Archiv, Neue Folge XII. 191. 1. Mind e források azonban Lászlót tévesen baranyai főispánnak nevezik. Ez évben Hédervári Lőrincz nádor volt baranyai főispán.)
1274. *Sándor* bán, dobokai főispán. (Árpádk. Új Okm. IV. 36. lap.)
1275. *Sándor* bán, dobokai főispán. (Fejér V. 2. k. 298. és Árpádk. Új Okm. IV. 51. 1. Ugyanez évre Alexius, Fejérnél V. 2. k. 174. 1., a mi azonban hibás.)
1279. *Péter* mester, kir. főlovászmester. (Fejér V. 2. k. 492. L Árpádk. Új Okm. III. 273. XII. 253.1. Teljes neve Csák Péter, ki 1276. évben még hátszegi comesnek neveztetik. Fejér V. 2. k. 340. 1. Új M. Múzeum 1851. év I. 210.1.)

1280. *Omodé Comes de Scybinio.* (Fejér V. 3. k. 61.1.)
1306. *Gobolinus* és *Blafuz Miklós*, comites Cibinienses. (Baththyány Leges ecclesiasticae III. 71.1.)
1309. *Gobolinus* és *Miklós*, comites *sedis* Cibiniensis. (Fejér VIII. 5. k. 47. 48. lap. Seivert Gobolint, mint királybíró, a másikat mint székbíró, tünteti fel, semmi más okból, mint, mert második helyen neveztek. E két férfi Ottó király híve volt, és az ő trónra jutását támogatták. Mikép kerültek ők magok e zavaros korban hivatalukba, nem tudhatni. Nevük, hivataluk minősége stb. sokszoros, de kevés eredményű vizsgálódás tárgya volt a szász írók közt. Lásd Archiv 1.57—58.1. Archiv Neue Folge. XII. 214. lap és XIII. 161. lap. Ungrisches Magazin II. 274. Teutsch Gr. D. Geschichte der Siebenbürger Sachsen, ki I. 94. lapon az egyik comest Gobolinusnak írja, Miklósban pedig helyesen Blafuzt ismeri fel, noha a Seivert tabelláinak magyarázója kételkedik annak azonosságában az 1306. évben említett Nicolaus Blavus-sal. Schlözer: Kritische Sammlungen 530. 531. lap, Seivert ellenében nagyon kétségbe vonja, hogy Gobolin és Miklós szebeni királybírók lettek volna, comites voltak ők, de lehet, hogy csak székbírák.)
1312. *Gobolinus.* (Seivert tabellái, Archiv Neue Folge. XII. 204. 1. forrás idézése nélkül, Miklóst ez évre székbírónak teszi.)
1313. *Miklós.* (Seivert, mint fenn. Szerinte Henning ez évben székbíró.)
1316. *Miklós.* (Seivert, hivatkozván a magyar udvari kamara egy 1316. évi oklevelére, mely róla így szól: Comes Nicolaus filius comitis Goblini in Cibinio iudex provincialis pro tempore constitutus. Archiv, Neue Folge XII 214. lap.)
1317. *Blafuz* és *Henning.* (Fejér VIII. 2. k. 62. lap, ki az elsőnek nevét majd Blanz, majd Blassuncz-nak írja. Mindkettő comites, kik pro tota universitate saxonum de Cibinio et ad sedem Cibiniensem pertinentium, Róbert Károlytól az Andreanum megerősítését kéri. Seivert Henninget csak székbírónak veszi. Teutsch G. D. szerint

die beiden Gráfen Blafuuz und Henning des Hermannstadter Gauē s.)

1322. N. N. *Gomeaprovinciae* Cybinien. (Fejér VIII. 2. k. 328.)
1324. *Tamás* erdélyi vajda, szolnoki főispán, Comes Cibiniensis. (Fejér VIII. 2. k. 589. 599. 1. Székely Oktár. I. 38. 40.1. Archiv, Neue Folge XII. 215. lap.)
1325. *Tamás* erdélyi vajda, szolnoki főispán, Comes de Cibinio. (Fejér VIII. 6. k. 85. lap. Az oklevél kelt márczius 29. A szászok múlt évben fellázadtak, mert Tamás erdélyi vajda szebeni ispánná kineveztetett, ki tán erőszakos, a szászok szabadalmait nem kímélő férfi volt. A király 1324. a szászok ellen indult és augusztus 10-én Nagyszében közelében állt. Augusztus végén és szeptember elején a szászok megtámadtván, megverettek, vezérük Henning is a csatában elesett. Teutschli G. D. a béke helyreállítását azzal hozza kapcsolatba, hogy Tamás 1325. évben már soká nem volt szebeni ispán. Gesch. d. sieb. Sachsen, I. 100. 1.)
1337. *Sinki Henning*, Comes Hennengus de Senk, comes Cybiniensis, (Dessewffy Oklevéltár 337. lap, Károly király levelében. Seivert ez évre *Jakab* nevű királybíró említi. Ez a *Jakab* judex Cibiniensisnek neveztetik, egy 1339. évi levélben pedig előfordulnak *Jacobus*, *Michael*, *Nicolaus*, *Martinus* comites Cibinienses, Seivert tabellái, *Jakabot* királybírónak tüntetik fel, mert a névsorban az első három más társának székbirói és városkapitányi hivatalt osztogat. Ily módon Mihály 1338. és 1341, Márton 1346, Mihály és Miklós 1349, Mihály 1351, Márton 1357. évben szerepelnek a táblán, mint szebeni királybíráb. Ez eljárásban sok lévén az önkény, ez összeállítást nem vehetem tekintetbe. V. ö. Archiv. Neue Folge XII. 216. 217. 1.)
1359. *Conradus*. (Provinciales septem sedium una cum comite Conrado de Cybinio pro tunc existens judex regalis. Archiv. N. Folge XII. 219.1.)
1361. *Conradus*, comes de sede Cibiniensi. (Egy másik, ez évi oklevélben — hihetőleg tolihibából — Gerardus. Archiv, N. Folge XII. 219.1.)

1365. *András* de Mulbach, comes. (Archív, Neue Folge XII. 219. 1.)
1366. *Hammer Vilmos* pécsi püspök, a király főhelytartója a hét szék tartományában. (Teutsch, Gesch. d. siebenbürg. Saclisen I. 118.1. Még 1370. évben is Vilmos püspök az erdélyi szász dolgokat intézi, ámbar a helytartói címet nem használja. Fejér IX. 4. k. 218. lap. Az Archív i. li. Conrad van királybírónak feltüntetve, szerintem nem elégséges okból.)
1367. *András*, Miklós fia, judex de Cibinio (Archív, u. o.)
1370. *Vörösmarty Lőrincz*, Comes Laurentius de Ruffomonte. (Seivert magyarázója szerint, János. Archív, u. o.)
1372. *Andreas de Sebes* (Mühlbach) és *Janus*, comes Janusch de Cibinio, judex regiae majestatis. (Archív, u. o. 222. lap.) Az oklevél hiányos szövegezése megengedi, hogy *Andreas de Sebes* itt, és 1365. év alatt a sebesi szék királybírójának tekintessék.)
1374. *Janus*. (Oklevél bekezdése. Archív, u. o. 223. lap.)
1376. *Szent-Agotai János*, Johann von Agnethlen. — Kétes. (Archív, u. o. és Seivert. Bizonyosabb, hogy sinki királybíró volt.)
1380. *János*, comes Johannes judex regius et provincialium sedis Cibiniensis. (Archív, u. o.)
1384. *János*, comes Yanusch de Cibinio.
1387. *Jakab*, comes Jacobus judex regius et provincialium, nostrae sedis Cibiniensis.
1393. *János*, judex regalis de Cibinio.
1395. *János* és *György*, judices regii de Cibinio. (U. o. 22 7.1.)
1406. *János*, comes Johannes judex Cibiniensis.
1411. *András*, judex regius Cibiniensis.
1413. *András*, (Comes Andreas filius condam Comitis Jolianis de Cibinio. Seivert őt 1411—28-ig királybíróul mutatja be.)
1419. *András*, judex regius. Így is: *Andreas Greb*, judex regalis sedis Cibiniensis.
1423. *András*, szebeni királybíró. (Archív. Neue F. 232. 1.)
1425. *András*. Nobilis vir Andreas filius Gyan, judex regiae majestatis sedis civitatis Cibiniensis. (Egy 1419. évi okle-

- vélben csak providus vir volt; filius Gyan anyyi, mint János fia.)
1428. *András*, szeltem királybíró.
1429. *András*, csak judex civitatis néven fordul elő.
1430. *András*, avagy *Ándreas Greb Cornes Cibiniensis*, másutt judex regalis.
1431. *Trautenberger Antal*, Szebenzék királybírája.
1432. *Trautenberger Antal*. (Egy hivatalból megsemmisített oklevélben. Később, u. m. 1440. és 1441. években, még mint szebeni polgármester fordul elő.)
1446. *Szász János*, Szeben és Szászsebeszések és városok királybírája. (Archív. N. Folge XII. 238.1.)
1449. *Lemmel János*, comes regius Cibiniensis, — vele: *Sigismundus* alkirálybíró vice judex regius Cibiniensis. (Archív, u. o. 238. 239.)
1452. *Lemmel János* comes Cibiniensis. (U. o. 241.)
1453. *Lemmel János*, judex regius Cibiniensis.
1454. *Lemmel János*, comes Cibiniensis.
1455. » » comes Cibiniensis, aulae regiae miles.
1456. *Vörösmarthy Gréb Péter*. (U. o. 244. 1.)
1460. *Vörösmarthy Péter*, judex regalis Cibiniensis; más helyen judex regius sedis Cibiniensis; itt egregiusnak is címeztetik.
1462. Szentiváni *Székely Mihály* és *Hederfái István*, Besztercze várának porkolábjai, és comites Cibinienses. (Eder ad Schesaeum 238. lap, és eredeti oklevél a szebeni szász levéltárban II. 217. 1.)
1463. Szentiváni *Székely Mihály*, beszterczei kapitány és szebeni comes. (Levele, mely Beszterczen kelt, július 19-én, a szebeni szász levéltárban. II. 220. 1.)
- 1464 Ez évben Ziglewr Miklós szebeni alkirálybíró.

Mátyás király 1464. ápril 6-án lemondott arról, hogy a szebeni királybíró kinevezhesse, és a polgároknak megengedte a szabad választást.

Még eddig nincs felvilágosítva, mi okból volt kénytelen Gréb Péter királybíró hivatalát Székely Mihálynak és Héder-

fői Istvánnak átengedni. Gréb Péter 1456. és 1460. évben volt királybíró., vagy tán 1456. évtől 1460. évig.

Feltűnő, hogy a szebeniek a királytól nyert szabad választási joggal nem éltek, — legalább 1466. évig nem fordul elő szebeni király-bíró. Ekkor megint Vörösmarthy Gréb Péter nevével találkozunk e hivatalban.

Gréb Péter, mint tudjuk, 1467. évben fejvesztéssel lakolt a szászok összeesküvéséért Mátyás király ellen.

A választásból kikerült szebeni királybírák névsora nem tartozik e munka tervéhez.

Besztercze.

Erdély északi részében egy más szász telep tűnt fel, mely a szászság déli területével össze nem függött, és soká külön fejlődött és külön politikai életet élt. Ez északi szász terület telepítői nem azokkal jöttek, kik az Olt, Küküllő és Maros mellékeit megszállták, hanem Magyarország oly vidékeiből, hol már korábban német gyarmatok léteztek.

Besztercze vidékének lakói közt, — mert e vidék lesz most ismertető, — az a hagyomány él, hogy ők a szepesi szászok egy raja, mely a Rodna völgyébe jött bányamívelésre. Bizonyos azonban, hogy tekintélyes írók, mint gr. Kemény József, Schuller és mások, nem mernek határozottan nyilatkozni, mikor történt Besztercze első megtelepítése, és honnan származtak telepítői. Azé kérdéseket megvilágosító oklevelek, úgy látszik, menthetlenül elvesztek.

A beszterczeiek tájszólási eltérései, a II. Géza által behívott szászokétól bizonyítják amazok külön származását, azon tény pedig, hogy Beszterczének már 1222. évben saját ispánja volt, azt engedi következtetni, hogy Besztercze megtelepítése régiebb, mint a II. Géza német népeinek gyarmatai Erdély déli részeiben. A történet fejleményei is igazolják e felfogást, mert ha a beszterczei németek is II. Géza »vendégeiből* valók lettek volna, vájjon mi okból szorította volna II. András az ő szabadalmát 1224. évben csak azon szászokra, kik Szászvárostól Baróthig megtelepedtek?

Besztercze vidékét négy csoportra lehet felosztani, 1-ső a beszterczei, 2-ik a királyi, 3-ik az azok két oldalán fekvő egyes nyelvű, községek, 4-ik a tekendorf-régeni. Feltűnő, hogy

az első két csoport elhatárolt területet képez, melyen majdnem vegyületlen német lakosság található, míg a harmadik csoport csak vegyes népséget, a negyedik csoport pedig vegyes népség mellett el nem zárt területet mutat fel; miből azt kell következtetni, hogy az a lakatlan föld, melyet a két első csoport — Besztercze és Király — megszállt, vármegyei földből liasított ki, és mint beszterczei kerület külön, önálló, elzárt politikai egészszé emeltetett, míg a harmadik és negyedik csoportnál ily kihasítás a vármegyei területből, a honi lakók számos szállásuknál fogva lehetetlen volt. A szójárás még ma is tesz különbséget e csoportok közt; az olyant t. i. ki a beszterczei kerületből származik, Gebieter-nek szokták nevezni, az az olyannak, ki a a Gebiet-ből való, mely utóbbi kifejezés az illető kerületnek mintegy urasági fenségét, a többiek felett, akarja visszatükrözni. ¹⁾

A beszterczei vidék területe eredetileg Doboka vármegyéhez tartozott,²⁾ és bizonyos szabadalmakkal, külön ispán alá helyeztetett. Ennek okleveles említése legelső biztos alapját adja Besztercze történetének. Habár II. András 1224. évi szabadalma Beszterczére, és vidékére (az előbbit a szászok Nösen, Nösen, az utóbbit Nösnerland-nak nevezik) nem vonatkozik, de későbbi oklevelek visszapillantásából értjük, hogy a beszterczei gyarmatosok már kezdetben saját kiváltságokat nyertek. Maga az a tény, hogy Besztercze más vármegye hatósága alatt sem állt, ennek igazolására szolgál.

A tatárjárás idején kifejtett erély, Besztercze akkori szilárd állapotának tanúsítása, ez alkalommal is külön előjárói és comesei említetnek.

A meddig a történeti tudás visszaér, Besztercze a magyar királynék birtoka volt. Orbán pápa 1264. évben V. István magyar királyt inti, hogy az anyjától, Máriától elfoglalt jószágokat, nevezetesen Beszterczét, Radnát, Szőlöst és Királyt annak adja vissza, mert ezeket a magyar királynék emberi em-

¹⁾ Müller Frigyes cikke az Archívban, Neue Folge V. köt. 267 — 268. lap.

²⁾ Jakab Elek úgy véli, hogy e vidék Zonuk vármegye részeiből alakult. A királyföldi viszonyok ismertetése II. 88 lap.

lékezetet meghaladó idő óta folytonosan bírják. ¹⁾ Maga IV. Béla király, követe által kérte a pápát, hogy a királynéknak igazságot szolgáltatson. Tudjuk, hogy a besztlerceiek 1287. évben adót fizettek IV. László király feleségének.²⁾

Erzsébet királyné 1334. évben január 1-én a »besztlercei polgároknak és gyarmatosoknak, és azoknak, kik e törvényszékhez tartoznak, Róbert Károly beleegyezésével azt a szabadságot engedélyezi, hogy semmi más bíró elé ne idéztesse nek, és csak a királynénak, vagy a királyné által kinevezett, és jövőre kinevezendő comesnek, vagy a gyarmat által választandó bírónak feleljenek.

Ez oklevél több téves állítást hozott forgalomba. Egyik állítás szerint Besztlerce vidéke 1334. évben a vajdai hatalom alól felmentetett, mert egész addig vármegyei hatóság alatt állt.³⁾ Ez ellen a besztlercei ispánok névjegyzéke szól, amelyből látjuk, hogy László mester nemcsak 1334., hanem már 1333. évben volt besztlercei comes; a királyné szabadalma tehát a politikai illetékesség tekintetében nem hozott be változást. És miután László mester egyúttal székely ispán is volt, már csak azért sem függhetett valamely vármegyei hatóságtól; végre László előtt még négy más besztlercei ispánról van emlékezet.

Másik, hogy Besztlerce a királynénak csak jövedelmi forrásul szolgált, — a mi legalább az 1366. év előtti korra nézve nem áll, mert ha a királyné az egész vidéknek, különbség nélkül: vájjon az ő, vagy a király collatiójára tartoznak-e a helységek, szabad kereskedést, és polgári önállóságot engedélyez, ez jóval túlmege a jövedelmek befolyására való gondoskodáson.

Nagy Lajos 1366. évben közelebb hozta a besztlercei százszokat azokhoz, kik a déli vidéken letelepedtek, II. András 1224. évi szabadalmát a besztlerceiekre is kiterjesztvén. Némely szász író szerint a besztlerceiek Nagy Lajos e levele által nyerték szabad bíró-választási jogukat, a mi azonban nem he-

¹⁾ Fejér, IV. 3. k. 216. lap.

²⁾ Batthyány, *Leges ecelesiasticae* II. 486. lap.

³⁾ Archiv, régi folyam I. 57—58 lap. Neue Folge II. 243 1..

lyes, mert a nép által választott bírakat már a királyné 1334. évi levele említi.

Nagy Lajos idézett oklevelének fontossága abban fekszik, hogy felebbezést enged meg a besztercei törvényszéktől a szebeni székhez, mi által Besztercze vidékének csatlakozása a szebeni ispánsághoz mondatott ki.

Már Erzsébet királyné fennközlött levelében, a királyné által kinevezett bírákon kívül, olyanok említetnek, a kiket a nép választ. Nagy Lajos nem hozott be új rendszert, mert ő is azt rendeli, hogy a felmerülő perekben a bíró (Judex, ki tehát itt megkülönböztetik a Comestól) az esküdtek és tanácsársak, a besztercei ispánnal együtt (simul cum comite *nostro* Bistriciensi), kit a király kinevezett vagy ki fog nevezni, vagy az utóbbinak helyetteseivel és tisztjeivel ítélnenek. ¹⁾

Kérdés, különbség van-e az olyan besztercei ispán közt, kit a király, és olyan közt, kit a királyné nevezett ki?

E kérdést önmagában csak a királyné 1334. évi levele indokolja. Tekintetbe véve azonban, hogy épen akkor a székely ispán volt egyszersmind a besztercei comes, és hogy a székely ispán kinevezése bizonyára nem függött a királynétól, kétszemélyes, vájjon betűszerint kell-e vennünk azt, ha a királyné az általa kinevezendő besztercei comesokról szól, és vájjon a kinevezés nem volt-e formaiság, mely a király beleegyezése nélkül nem történhetett, úgy, hogy a szabadalmakat csak egyetértésben a királlyal adhatta ki a királyné.

Bárhogy legyen, ha gyakorolta is a királyné egyik-másik esetben kinevezési jogát, ez, mint láttuk, nem maradt soká gyakorlatban. Az, hogy Nagy Lajos királyi bírák mellett olyanokat is említ, kiket a nép választ, szintén nem új állapot, mert ezt már két évtizeddel előbb megtaláljuk.

Beszterczének csatlakozásából a szebeni ispánsághoz és a két székhez az következne, hogy a a székely ispán hatósága Besztercze vidékén megszűnt, mert II. András szabadalma, mely Beszterczére is kiterjesztetett, nem tűr idegen bíróságot.

Es csakugyan Nagy Lajos idézett rendelete, és Hunyadi János ideje közt oly székely ispán, ki egyszersmind besztercei

¹⁾ Archív, Neue Folge IV. 284—285 lap.

comes, nem fordul elő, és e tény jelentőségét nem csorbíthatja az a körülmény, hogy épen az említett korszakban a beszterczei ispánok névjegyzéke igen hézagos. Gr. Kemény azon esetre, ha 1366. év után valamely székely ispán mint heszterczei comes előfordulna, hajlandó lett volna ezt úgy magyarázni, hogy az ily székely ispánok csak czimszerinti beszterczei comesek, nem lévén más feladatuk, mint az adókat, melyekkel a beszterczeiek úgy mint más gyarmatosok a királynak tartoznak, és melyeket a királyok a királynéknak, tán jövedelmük nevelésére ajándékoztak, beszédni és a királynéknak beszámolni.¹⁾

Nem akarunk ez okoskodással, mely ellen súlyos érveket lehetne felhozni, továbbá foglalkozni, de utalunk azon adatokra, melyek mutatják, mennyire több szabadsággal ruházta fel Nagy Lajos a beszterczeieket 1366. évben.

Róbert Károly 1311. évben heszterczei Göbel fiának Jánosnak, a Jád és a havasok közt Besztercze megyében (comitatus) fekvő Pettendorf falut örökségi joggal adományozta, megjegyezvén, hogy nevezett Pettendorf királyi birtok, és az ő adományozási jogához tartozik.²⁾

Összevetvén ez adatot IV. Orbán pápa fenn idézett levelével, és tekintettel a székely ispán egy később ismertető 1441. évi levelére, úgy látjuk az állapotot, hogy Besztercze vidékén a királyné az egész jövedelmeket húzta ugyan, de legalább 1366-ig az adományozási jog részben a királynál, részben a királynénál volt. Besztercze, Radna, Szőlös és Király az utóbbi jog alá eshetett.

Nagy Lajos idézett, 1366. június 11-én kelt levelének szelleme szerint ezentúl az adományozási jog megszűnt Besztercze vidékén, de azért ki nem volt rekesztve, hogy a királyné e vidékből jövedelmeket ne húzzon, mint ezt későbbi példák is mutatják.³⁾

¹⁾ Kurz, Magazin I. 414. lap.

²⁾ Fejér, VIII. 1 k. 395. lap. Éder véleménye szerint ez a Pettendorf vagy Ependorf a mai Alsó-Borge, (ad Schesacum 216. lap.) Ez ma Doboka megyébe esik.

³⁾ Nagy Lajos levelének hitelessége kifogás alá vétetett. Én erre nem látok alapos okot. Éder az 0 jegyzeteiben Schliesaenslioz (29. lap),

A következő (1367) évben Besztercze ily formulával fejezi ki hatósági jogkörét: Mi Besztercze városának és a hozzá tartozó Provincia esküdt és öregebb polgárai, valamint lakosságának egyeteme (universitas incolarum).¹⁾ Hasonlóképp előfordul 1412-ben Civitas et Provincia Bistriciensis kifejezés.

A XV. század elején Stibor erdélyi vajdát találjuk a beszterczei ispánság hivatalában, a mi ennek emelkedő fontosságát bizonyítja. Ki nem tűnik azonban, vajjon az erdélyi vajdaságot és a beszterczei ispánságot együttesen viselte-e; egy 1407. évi oklevélben Stibor csak néhai erdélyi vajdának nevezetik.

Nádasy Mihály, Salamon fia, 1407. évtől 1415-ig székelly ispán volt, de hivatalához már nem ragadt a beszterczei grófság, sőt inkább Stibor vajda volt az, ki a Besztercze vidékiek ügyeit védte a szomszédos nemesek, tisztjeik és jobbágyaik ellen, és nevezetesen, midőn 1412. év július 30-án Beszterczén törvényszéket tartott, a jádiak panaszára, hogy határuk használatában háborgattanak, megparancsolta a nevezett székelly ispánnak, hogy a jádiakat ily zaklatások ellen oltalmazza. Ennek megértésére szükséges megjegyezni, hogy Stibor a király parancsából tartott törvényszéket Beszterczén, melyen a székelly ispán és az erdélyi alvajda is résztvett; Stibor tehát ez ügyben királyi megbízás (auctoritate regia) folytán intézte a meghagyást Nádasy Mihályhoz.²⁾

kivonatokat közöl belőle, a nélkül, hogy a szöveg hitelességét gyanúsítsa. Az oklevelet nem közli Fejér, de közli Schlözer, Urkundenbuch 19. lap. Marienburg is (Geographiája II. 211. lapján) de hibásan. Történeti fejtegetéseik alapjául veszik gr. Kemény József, és Teutsch G. D. — Ráth Károly ugyan sehoh sem mutatja ki, hogy a király ez évben Beszterczén tartózkodott volna. (Magyar királyok utazásai, mindkét kiadás), de munkájából még is kilátszik, hogy ez évben Erdélyben sokat utazott. Bizonyos, hogy a király már június 4-én volt Beszterczén. Ez évszámmal közöltetik Besztercze városának egy oklevele, mélylyel ez birtokviszonyait az oláhokkal rendezi (közli Fejér IX. 7. k. 252. lap.), de ez ellen magok a szászok élnek gyanúperrel. (Lásd Klein József. Traugott czikkét, im Programul des evang. Obergymnasiums in Bistritz 1870/71.)

¹⁾ Eder, Observations in Felmerum 213 — 214 lap.

²⁾ Székely Oklevéltár I. 107. lap.

A beszterczei bíró-választás mindig sok rendetlenséggel, és lázadó mozgalmak közt történt. Zsigmond király azért 1414. évben a beszterczeieket rendtartásra inti, különben büntetéssel fenyegetvén őket Nádasy Mihály székely ispán, vagy a jövőben kinevezendő székely ispán által, (per Michaellem Salamonis de Nádas, modernum et etiam in futurum constituendum Siculorum Comitem nostrorum.)¹⁾ Mindenesetre meglepő, hogy a király a rendtartást nem a beszterczei grófra bízta. Ennek nevét ugyan e korban nem ismerjük; de bárki lett legyen az, bizonyos, hogy 1344. óta forrásaink már nem említenek székely ispánt a beszterczei comes hivatalában, és ilyen 1366. után már nem is lehetett. Es a király nemcsak 1414. évre helyezi kilátásba a székely ispán beavatkozását, a midőn gondolhatólag oly beszterczei comes lehetett hivatalban, kinek erélyében a király nem egészen bízott, hanem jövőre is, mely ezen comesek képességét még fel nem tárhatta. Úgy látszik, az eddigi székely ispánok működése Beszterczén, nem hagyott rász emlékezetet az udvarnál.

Az 1437. évi kápolnai gyűlésen, melyen az erdélyi nemeség, a hét és a két szász szék, és a székelyek egymás segítségére találkoztak, Besztercze is külön volt képviselve.²⁾

Losonczy Dezső, néhai erdélyi vajda, és Bánfy István székely ispánok 1441. évben Besztercze városát megintik, hogy a királynénak tartozó, de még hátralékos adót beszállítsák. A királyné tehát még akkor is jövedelmeket húzott Besztercze vidékéről, és azok beszédésével és elszámolásával még most is a székely ispánok voltak megbízva.³⁾

E vidékre nézve korszakot alkotó Y. László királynak 1453. évi oklevele, melylyel Besztercze várost, kerületét és tartozandóságait vármegyévé alakítja, és azt örökös főispáni címmel Hunyadi János volt kormányzóra és utódjaira ruházza, (in perpetuos et liberos Comites maiores, dictum verum districtum in Comitatum perpetuum), fölmentvén e vármegyét a vaj-

¹⁾ Archív Neue Folge IV. 290 lap.

²⁾ Székely Oklevéltár I. 134 lap.

³⁾ Az oklevelet közli gr. Kemény József, Kurz Magazinában I. 415. lap.

dák és más bírák hatósága alól, és csak a király, a nádor és az országbíróét tartván fenn rajta.¹⁾

Ebből megérthető, hogy V. László ez évben egy másik alkalommal Besztercze vidékét már nem számítá a szászság tartozékához, és az utóbbiak alatt csak a hét széket, tovább a két széket Medgyest és Selyket, a Barczaságot, sőt Kolosvárt és Vinczet is említi.²⁾ megígérvén hogy azok területéből semmit sem fog eladományozni.

Ez időben Besztercze városon kívül még következő 26 helység tartozott a grófsághoz, mely Benkő szerint Doboka és némely Belső-Szolnok megyei részekből alakult:

1. Lekencze, németül Lechnitz, oláhul Kintza.
2. Vermes, németül is Vermes, vagy Warmisch.
3. Szent-György, németül St.-Georgen.
4. Dipse, németül Dürrbach, oláhul Dipsa.
5. Eejéregyház, németül Weiskirch vagy Weiskirchen (régí okiratokban Félegyház alakban is.) E falut a király 1441. évben György diáknak, udvari lovagnak adományozta, de a beszterczeiek az adománynak ellenmondottak, a mit 1366. után alaposan tehettek.

6. Tács, magyarul és németül egyformán, oláhul Toncsa, Egykor csak németek lakták, most többnyire református magyarokból áll népessége. Oklevelesen Tath.

7. Király-Németi, azelőtt csak Németi, németül Bayersdorf.

8. Szépnýir, v. Szépnýér, Schepner, németül Zippendorf, oláhul Szipnik vagy Kipnik.

9. Besenyő, villa Bissenorum, németül Heidendorf. Innét származik a heidendorfi Panzer nemes család.

10. Malomárka, oklevelesen Molnark, németül Minarken, oláhul Manáru.

11. Budák, ma Szász-Budak.

12. Solna vagy Zolna, németül Senndorf.

¹⁾ Teleki, Hunyadiak kora. X. 347. lap.

²⁾ Libloy-Schuler Fr.: Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. k. 196 lap. De I. Ferdinánd egy 1559. évi levele Vincz m. várost, oppidum nostrum in Comitatu Albensi partium nostr. Transilvauarum nevezi.

13. 14. Aldorf, másképp Walldorf, vagy Wallendorf. Az örökös grófság alakítása idején Felső- és Alsó-Walldorf különböztetik, ma csak egy ily nevű létezik.

15. Kis-Demeter, Waltersdorf, oláhul Dumetrica. E faluval Hunyadi János még 1453. évben egyesítette Ráglya falut, mely határori helységkép az újabb korban Naszód vidékéhez tartozott.

16. Péterfalva, Petersdorf.

17. Újfalú, Neudorf. Ma Besztercze vidékén két hasonnevű falu található: Szász-Újfalú, és Petres-Ujfalú.

18. Vinda, Wendau v. Windau.

19. Kis-Besztercze, Klein Bisztricz, Aszu-Besztercze, Oklevelesen is: Azyw-Beztricie.

20. Jád, németül Jooden.

21. Péntek, Pintak, Pintach, oláhul Pintyik.

22. Nagy Demeter, németül Mettersdorf, oláhul Dumitre.

23. Törpény, németül Treppen, oklevelesen Therpen.

24. Selyk, németül Sebeiken, oláhul Sej ka; oklevelesen Zeelk.

25. Nagyfalú, mely 1763. évben a katonai határőrséghez csatoltatott.

26. Szent-Iván, 1763. óta szintén a katonai határőrvidékbe kebeleztetett.

E város és ezen falvak birtokába beigtatta Hunyadi Jánost a fehérvári káptalan. ¹⁾

E jegyzetből kimaradt Rodna, melynek adójáról Hunyadi János 1453. évben intézkedik, a helységet a maga birtokának (possessio nostra Rodna) nevezvén. ²⁾

Az erdélyi szász Írók igen nagyon erőlködtek azt bizonyítani, hogy V. László király a beszterczei örökös grófsággal Hunyadinak és örököseinek czimet adott, és hogy nem adta oda Beszterczét birtokául az eddigi kormányzónak. De az említett írók csak azt bizonyíthatták, hogy a király a szá-

¹⁾ Fejér XI. köt. 497. lap. és budai kamarai levéltár N. B. A 1524 cs. 13. sz.

²⁾ Libloy-Schuler: Siebenbürg. Rechtsgesichte I. 215. lap.

szók szabadalmainak ellenére tette azt, a mit tett,— a tulajdoni jogot meggyengítem azonban nem sikerült,¹⁾ mert a király levelének e szavai: de Prelatorum et Baronum, ac Nobilium Regni nostri predictorum consensu et collaudatione de manibus nostris Regys dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus, jure perpetuo et irrevocabiliter possidendum, tenendum et habendum, bajosan félreérthetők; hasonló szavakkal nyerte jogerejét minden adomány, és hasonlókkal sőt ugyanazokkal élt Y. László király, midőn egy másik, szintén 1453. január 30-án kelt levéllel Hunyadi Jánosnak Görgey és Déva várát Torda és Hunyad megyékben, valamint Sudya, Monostor, Bosár és Supán oláh kerületeket Temes megyében ajándékozta. Hunyadinak ezekre való tulajdonjogát soha senki nem vette kétségbe.

Mig Hunyadi János élt, Besztercze város és vidéke minél kevesbbé érezte sorsának kedvezőtlen fordulatát, mert a nagy hős érzékkel bírván a szászok fájdalma iránt, veszteségeket bölcs kormányzásával enyhíteni gondoskodott.

Már 1453. juh 22-én bizonyos szabadalmakat engedélyezett Beszterczének, melyek közt az is foglaltatik, hogy régi szokás szerint, a szászok hét székének gyűlésére elmehetnek, és ott ügyeikben tanácskozhatnak és azokat elintézhetik, a menyiben ez örökös grófsági jogának sérelme nélkül történik.²⁾

A trónra lépett fia Mátyás a beszterczei örökös grófságot Szilágyi Mihálynak engedte át; meghagyván egyúttal a fehérvári káptalannak, hogy őt e vidék és tartozandóságainak birtokába — *in domínium* ejusdem et earundem — bevezesse. Ez történt 1458. márczius havában.³⁾

A Hunyadi János által épített beszterczei várban ülő várnagyok a népnek és a polgárságnak igazi elnyomói és zsarnokai voltak, és midőn ez másképp nem tudott magán segíteni, fellázadt azok ellen. A lázadás azonban véresen elnyomatott, Besztercze város elhamvasztatott. (1458.)

Hunyadi János után, sőt részben vele együtt, az ő fiai

¹⁾ Eder jegyzetei a Schesaeus-féle Kumae pannonicæ kiadásához 221—248 lap.

²⁾ Libloy-Schuler: Siebeub. Rechtsgeschichte I. 213. lep, oklevél.

³⁾ Eder, u. o. 242—243 lap.

neveztetnek besztlercei örökös grófoknak, midőn pedig Mátyás a trónra lépett, horogszegi Szilágyi Mihály követte őt a grófságban, a király meghagyván a gyulafehérvári káptalannak, hogy Szilágyit abba beigtassa.

Az ifjú király és az öreg hős közt, midőn az utóbbi magát elmellőzve látta, 1458. évben egyezés jött létre, többi közt azon föltétel alatt, hogy Szilágyi a kormányzói címéről lemondjon,¹⁾ lemondott mint Magyarország kormányzója, de 1460. évben az erdélyi részek kormányzójának címével él a besztlercei örökös grófság mellett, és így nevezetik visszaplántóikig 1461. évben is.

Mátyás király nemsokára az elszélyedt lakosokat visszahívta, 1464. évben pedig Zob Péter várnagynak meghagyta, hogy a vár őrizetét a besztlerceiek hűségére bizza, a következő esztendőben mély belátásának tanúságát azzal adta, hogy a »besztlercei örökös grófságot« örökre eltörlé.²⁾ A besztlerceiek valóban csak is Mátyás trónraj utasa által nyerhették vissza szabadságukat.

Besztlerce csakhamar állítólagos politikai követelményeknek áldozatul esett. Lengyelország ugyanis fennhatóságot iparkodott gyakorolni Moldova fölött, a melyet Mátyás király is akart hatalmi körébe vonni. E tekintetből nyert adományokat a moldovai vajda besztlercei földön, ezért hozta 1467. év végén az országgyűlés azt a végzést, hogy Bogaras, Omlás és Rád na oly moldvai vagy havasalföldi vajdák számára tartatnak fenn, kik Magyarország iránti hűségökért tartományukat elvesztenék, vagy kiket más tartományok hódítására buzdítani kell.³⁾

Agyülés rendeletéi még teljesen nem voltak végrehajtva, midőn Mátyás király híret veszi az Erdélyben kitört lázadásnak, melyben a szász városok közül Szeben és Besztlerce, velők az oláhság és majdnem az egész nemesség részt vett.⁴⁾

Volt-e Besztlerce részvételének a lázadásban politikai lételére nézve rossz következménye, nem tudjuk, — bizonyos

¹⁾ Teleki: Hunyadiak kora. III. 92. lap.

²⁾ Oklevél Edernél: ad Schesaeum. 246. lap.

³⁾ Epistolae Mathiae Corvini III. 11. lap. Eder ad Felmeruni 146.1.

⁴⁾ A lázadásról és annak következményeiről, a szászságra és az erdélyi vajdaságra, lásd e munka I. 97—100 lapjait.

azonban, hogy a beszterczeiek rögtön a lázadás után kérték a királyt, hogy őket azon szabadságokban fentartsa, melyeket a régi királyoktól, Hunyadi Jánostól, és magától Mátyás királytól nyertek. A kérvényezők Besztercze nevében, oda való magyar polgárok voltak: Korláth László, Tímár György, Biró Márton, Szabó János és Pánczél Lőrincz; — a király pedig már 1468. év január 4-én erősítette meg Beszterczét a régi szabadalmakban, részint hogy polgársága számban gyarapodjék, részint hogy a község hűségében erősödjék és hűséges szolgálatokra alkalmasbbá váljék.¹⁾ A tavalyi lázadásra semmi ezérlást nem tesz a király.

Mátyás király 1472. évben a Doboka megyei adószedőkhöz eltöltő parancsot intéz, kik noha a király elődjei a Radnavölgyben lakó oláhokat örök időre Besztercze városának adományozták, még is azokat nem rég Besztercze városától elválaszták, és e város szabadalmának ellenére, Doboka megye nemességéhez számítván, megadóztatá, (Marienburg, II. köt.)

Nem sokára Mátyás király Radna völgy fölsegéllésére nagy lépést tett, a mint hogy 1475. évben Rodna oppidumot és tartozandóságait Doboka vármegye alól kivévén, azt Besztercze városához visszacsatolja, és az erdélyi vajda itteni hatóságát megszünteti.

A beszterczeiek változó sorson mentek keresztül, s így jónak találták 1492. évben II. Ulászlót Budán követséggel megkeresni, hogy Mátyás király 1465. és 1474. évi leveleit, melyek politikai szabadságukat illetik, megerősítse. A megerősítés megadatott márczius 11-én. Hasonlókép buzgólkodtak a Radnavölgy oly fontos bekebelezésére is a megerősítést megnyerni. E völgyet már Mátyás király egyesítette 1469. évben Beszterczével; de minthogy e völgy azelőtt Belső-Szolnok megyéhez tartozott,²⁾ ennek nemessége azt kívánta, hogy az egyesülés után is a Radnavölgy és a hozzá tartozó falvak minden adója ne Besztercze vidékéhez, hanem a nevezett megyéhez számíttassék, az egyesülési oklevél világos szövege ellenére. II. Ulászló a beszterczei tanács kérelmére 1498. december 5-én rendelő

¹⁾ Teleki: Hunyadiak kora XI. 302. lap.

²⁾ Mátyás király ezt Doboka megyéhez számítá.

hogy Radnavölgye Besztercze vidékétől el nem választandó, és Belső-Szolnok megyéhez semmikép nem számítandó. ¹⁾

A vidék geographiai viszonyainak ismertetésére szükség felhoznom, hogy a beszterczei örökös grófsághoz Mátyás király trónra lépése idején már több új szerzemény járult; nevezetesen Radnavölgye Doboka vármegyében, Theke és Sajó Kolos megyében, Sárpataka Torda megyében. Mily jogcím alatt és mikor kerültek e birtokok a beszterczei grófság alá, arról nincs tudomásunk, azoknak említése Mátyás királynak azon 1458. évi oklevelében fordul elő, melylyel Szilágyi Mihályt beszterczei örökös gróffá kinevezi, ezen oklevél különösége különben az, hogy a beszterczei vár, és Besztercze város, valamint a többi, a beszterczei grófságot képező részek, Doboka vármegyében fekvőknek mondatnak. ²⁾

Az itt említett falvak utóbb Kolos és Torda megyéhez visszakerülhettek, mert azokban találjuk ezeket újra még e században is. Hasonlókép Alsó- és Felső-Borgó dobokamegyei falvak, melyeket a beszterczeiek 1506. évben megvásároltak, soká nem tartoztak a beszterczei vidékhez, ezek már régebben újra Doboka megyébe kebeleztek.

A XVI. század elején a beszterczei vidék, ide számítván a radnai kerületet is, 48 helységet foglalt magában. Ezek a XIX. század közepéig nyolczvanra felszaporodnak, a Hunyadi-uradalomhoz tartozó községeken kívül t. i. még a következő falvak kebeleztek ide: Bács, Bongárd, Bikis, Borgobrund, Fattendorf, Felára, Gallaczi, Gaurény, Nagy-Rebra, Kis-Rebra, Hordó, Szent-János, Kis-Illova, Leses, Lésza, Lunka vagy Milite, Magúra, Major Sz.-Józseffel együtt, Makód, Naszód, Nepos, Vorajával együtt, Pojen, Prandu-Szekuluj, Radna, Új-Radna, Romoly, Telcs-csel együtt, Runk, Rusz, Szálva, Todoskány, Zagra, Zigendorf.³⁾

Lenk von Treuenfeld névtára csak 54 beszterczei községet ismer, a várossal együtt. Nála Bács, Bongárd, Borgobrund,

¹⁾ Ipsos in médium illius Comitatus pro quocunque negotio nullo modo debeat connumerare, Wittstock Henrik czikke: Nösner Zustande, Archiv, Neue Folge IV. 28. lap.

²⁾ Az oklevelet legelőször közíé Eder, Schesaeus kiadásában. 242. 1.

³⁾ Lipszky Repertoriumából.

Fattendorf, Gallaczi, Szent-János, Lésza, Prandu-Szekuluj, Busz és Zigidorf nem Beszterce vidékbeli helységek, ellenben ide számítja Nagy-Ilva, Oláh-Szt.-György, Parva, Petres, és Szupláy falvakat.

Az említett 54 faluból 30 (mások sz. 23.) a második oláh gyalogezred kerületébe volt bekeblezve. A katonalábra nem állított besztercei polgári kerület Doboka megye által két részre volt elválasztva.

Az 1849. évi forradalom lezajlása után az absolut kormány az eddigi besztercei vidékből, valamint Torda, Kolos Doboka és Belső-Szolnok némely részeiből egy 128 □ mértföldnyi besztercei kerületet csinált, mely 1861. évig fennállt, míg t. i. az ország régi felosztása újra életbe nem lépett.

A törvényhozásnak volt fentartva e vidéket véglegesen rendezni, és az 1876. évi XXX. törvénycikk az » Egyesült Beszterce-Naszód« megyét alkotta, alkotó részét képezik egész Beszterce vidéke, beleértve Beszterczét; Naszód vidéke, kivéven annak azon darabját, mely Torda megyében fekszik, — Doboka megyének azon részei, melyek Besztercevidék két része között, valamint Beszterce- és Naszód vidéke között terülnek el; végre Belső-Szolnok megyének Beszterce- és Naszód vidékek közé benyúló része.

Ezek előrebocsátása után azzal a kérdéssel akarunk foglalkozni, vajjon Beszterce és tartozandóságai képeztek-e valaha vármegyét önhatósági joggal a többiek módjára.

A szász és székely terület székekre voltak ugyan felosztva, de ezek nem ritkán, kivált a XIII. században, Comitatusoknak neveztetnek. Olvasunk Beszterce megyéről — Comitatus de Besterce 1311. évben,¹⁾ melynek főnökei Oomites de Bistricia czimmel élnek. Mind a mellett nincs kétség, hogy a vármegyei intézmény csak a magyarok földjének sajátja, a hol nemesség és jobbágyság létezett, míg a szászok és székelek kerületei az olykor ráruházott Comitatus név daczára, egészen más közjogi helyzetben voltak.

Beszterce már az első telepedés ideje óta az erdélyi vajda és dobokai főispán, a nemesbírák hatósága alól ki volt véve.

¹⁾ Eder ad Schesaeum 226.1.

Bizonyítja azt nemcsak a többi szász székekkel való analógia, hanem az a körülmény is, hogy már a legrégebbi korban a beszercei comesek intézik a vidék dolgait, soha valamely főispán.

A székely ispán, ki Beszterczét kormányozta, gyakran más szász kerületek gondozásával is meg volt bízva. Brassó, Medgyes fordulnak elő e kapcsolatban. *)

Hunyadi János ezért már 1453. évben a fennálló jogra és régi szokásra hivatkozván, kívánja, hogy Besztercze és annak tartozandóságai neki évenként 60 ezüst márkát adózzanak, a mely összeget ők azelőtt a székely ispánoknak szoktak fizetni; még II. Ulászló is emlékezik 1508. évben arra, hogy a beszercei szászok egykor a székely ispánoktól függtek. (Obnoxios fuisse.²⁾)

Az örökös grófság megszüntetése a beszerceiek főnhatóságát, és egyenlővé tette őket a körülfekvő vármegyei terület lakosaival. Béltre nem érhetőleg kitűnik az Mátyás királynak 1458. évi azon leveléből, melylyel Szilágyi Mihályt beszercei örökös grófnak kinevezi, és melyben megjegyzi, hogy *Besztercze vár, és város, annak kerülete és a Badnavölgye Doboka vármegyében fekszenek*, és Doboka vármegye kiegészítő részének kell tartani Besztercze vidékét,³⁾ mint a Hunyadiak magán birtokát egész addig, míg Mátyás király 1465. évben az örökös grófságot el nem tori.

¹⁾ A Comes trium generum Siculorum czim alatt a háromféle székelyek: főemberek, lófők, és gyalogok értendők. Ily czimmal élt 1409. évben Michael filius Salamonié de Nádas, trium generum Siculorum Comes. Valóságos székely ispán volt. László 1339. évben nemcsak székely hanem Csanádi, beszercei és medgyesi, — János és Jakab 1341. évben beszercei és brassói,— András 1344. évben szintén nemcsak székely, hanem brassói és beszercei ispán is volt. A székelyek nemzeti öntudatáról azt írja Libloy-Seliuler: dass sie selbst nach der Anschliessung an die ungarische Monarchie als *Edelleute dreier Kriegsdienungen* in dem Staatsoberhaupt inehr einen patrimonialen Herrscher, als den König des ganzen Reichs erblickten. (Siebenbürg. Rechtsgeschichte I. 201. 1.)

²⁾ Fejér: Genus et incunabula 196—199. 1. és Eder ad Sclesaeum 65. 1.

³⁾ Ha Besztercze vidéke 1453. évben, midőn örökös grófsággá alakítottatt, nemcsak a vármegyei, de még a vajdai hatóság alól is kivételt, 1457. évben pedig a király azt mondja, hogy Besztercze és tarto-

E kegyességet a király 1475. évben még azzal tetézte, hogy Rodnát, mely tulajdonkép Beszterczénél is régibb telep, de általa csakhamar tulszárnyaltatott, Beszterczéhez ússzacsatolta, és annak szabadalmaiban részesíté.¹⁾

Azon időtől fogva, a melyben Besztercze vidéke a királyföldhöz csatoltatott,²⁾ közjogi tekintetben annak sorsát követte. E korszakban viselte a szék = sedes elnevezését.

Ezekből láthatni, hogy a beszterczei vidék soha sem volt külön vármegye, és hogy részint saját fejlődése, részint kapcsolata a Királyfölddel, helyét a hazai alkotmányban kijelölte.

Beszterczei ispánok és grófok.

1222. *Imre* de Vízakna, Emerich v. Salzburg, Königsgraf von Bistriz. (Archív. I. 65. Teutsch.)
1274. *Pál* mester, Comes de Rodna et de Bysterce. (Wenzel IX. 56.1.)
1295. *Vivianus* mester, comes camerae regiae et comes de Besztercze. (Siebenh. Urkundenbuch I. 190. és Archív, N. Eolge. IV. 262. 1.)
1317. *János* mester, Comes de Beztercze, de Kulus et de Kulusvár. (Fejér, VIII. 2. k. 72. 1.)
1331. *Tamás* mester, comes de Bistricia. (Kovachich: Polyarcliia. Fejér VIII. 3. k. 570.)
1333. *László* mester, székely ispán és beszterczei gróf. Comes de Bistricia. (Fejér VIII. 3. k. 732. 733.)
1334. Ugyan ő. (U. o. 763. Székely Okltár. I. 45. 46.1.) Gróf Kemény József úgy szól róla, mintha csak ez évben neveztetett volna ki.

zékai Doboka megyében fekszenek, ezt csak úgy magyarázhatni, hogy a beszterczei szabad grófság Doboka megye politika területéhez tartozott.

¹⁾ Teutsch szerint Mátyás király 1472. évben ajándékozta a beszterczeieknek Eadnavölgyét. (Geschichte der Siebenburg. Sachsen. 1. k. 47.1. Második kiadás.)

²⁾ Ez történt 1366. évben Nagy Lajos által. (Dibloy-Schuler Fr. Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. 55. 1.) Az egyesülés azonban még csak a következő század második felében volt biztosítva. (U. o. 193.1.)

1337. Ugyan ő. (Fejér VIII. 4. k. 219. 221. 223. Székely Oklevéltár I. 47.)
1339. *László* mester, a Hermán nemzetségből, Dénes fia, comes trium generum Sicularum Csanadiensium, *Bistriciensium*, et de Megyes. (Eder ad Schesacum 64. lap.) Ez a Csanád = Scholten.
1341. *János* és *Jakab* mester, Miklós fiai, Besztercze és Brassó ispánjai. (Fejér VIII. 4. k. 494. Teutsch G. D. véleménye szerint ez Grosz von Rosenau. Archív. II. 50. 1.)
1344. *András* mester, comes trium generum Sicularum, de Brassó et de Bistricia. (Székely Okltár I. 51. Fejér IX. 1. k. 263. 1.)
1366. ————— (Névszerint nem ismeretes. Sclüözer, Archív II. 168. 1.)
1385. *Losonczy László* és *István*, István fiai, Besztercze ispánjai. Comites Bistriciensis.
1407. *Stibor*, néhai erdélyi vajda, Nyitra és Besztercze főispánja és az egész Vág folyóúak ura. (Fejér X. 4. köt. 641. lap.)
1418. Ugyan ő.
1453. *Hunyadi János*, Besztercze örökös grófja. (Már február 1-én; oki. a szász nemz. ltban. II. 138. 141. 148. 151.1.)
1453. *Hunyadi László*, comes Bistriciensis. (Fejér: Genus et incunabula 195. lap.)
1454. *Hunyadi János*, Besztercze örökös grófja. (Teleki: Hunyadiak kora. X. köt. 430. 431. lap. Dessevffy Okltár 420. Szász nemzeti ltár II. 154. 157. 158. 159.1.)
1454. *Hunyadi László*, comes Bistriciensis. (Teleki u. o. 429.)
1455. *Hunyadi János*, alias de Bolonducz, *Bistricie*, Trenchiniique Comitatum comes, et totius Wagheri dominus. (Fejér XI. k. 544. lap.) Egyedül beszterczei gróf. (Dessevffy Oki. 422.1.)
1456. *Hunyadi János*, beszterczei örökös gróf. (Szász nemzeti ltár II. 166. 168—170. lap.) V. László kir. ez évi levelében Hunyadi János és *Mátyás* beszterczei grófok.
1456. *Hunyadi László és Mátyás*, beszterczei örökös grófok és kir. főlovászmester. (V. László királynak Temesvárott pov. 30-án kelt levelében.)

1457. *Hunyadi László*, besztercei gróf és bír. főlovászmester. (Hazai Okm. VII. 476. lap.)
1458. *Hunyadi László*. (Mátyás király szept. 1-én kelt levelében, Kaprainai II. 202. Szász nemzeti ltár III. 6. szám. Teleki X. 583. 1.)
1458. *Horogszeghi Szilágyi Mihály*. (Eder jegyzetei, Ruinae pannonicae című Schesaeus-féle munkához. 242. lap, oklevél.)
1458. Héderfáji István és Székely Mihály, vicecomites Bistriciensis. (Eder ad Schesaeum, Ruinae pannonicae 244. lap. Mindkettő Klein József Traugott szerint 1456. évben Hunyadi János várnagya Besztercze várában, (í eschichte der Deutschen in Hord-Siehenhürgen, im Programra des Obergymnasiums in Bistritz. 1870—71.)
1459. Héderfáji István és szentiváni Székely Mihály, Comites de Bistricia. (Székely Okltár I. 180.1.) Ugyan ők 1462. évben: Capitanei castri Bistriciensis et Comites Cibinienses. (Eder, Schesaeushoz irt jegyzeteiben 238. 1.) Sőt Héderfáji István még 1467. évben, mint castellanus Bistriciensis fordul elő. (Kovachich: Polyarchia, kézirat.) 1463. évben szentiváni Székely Mihály csak capitaneus Bistriciensis.
1460. Horogszeghi *Szilágyi Mihály*, besztercei örökös gróf. (Teleki: X. 637. lap.) Egyúttal még erdélyi kormányzó és az alsó részek főkapitánya. A Székely Oklevéltár I. 188. lapján a székely ispánok egy 1461. évi október 13. kelt levelüket közli, melyben Szilágyi Mihály besztercei grófról és az erdélyi részek kormányzójáról szó van, a nélkül, hogy néhainak neveztetnék; Kovachich is a Polyarchiában őt 1461. évben — ily czímezzel említi. Ez adatok a soká vitás kérdést Szilágyi halálának idejéről újra feleleveníthetnék; azonban vannak 1461. évi oklevelek márczius 24-ről, ápril 21-ről és május 5-ről, melyek Szilágyiról, mint néhairól emlékeznek Egy jún. 1-én kelt levelet, mely Szilágyiról mint holtról szól, lásd Teleki: Hunyadiak kora. XI. 12. lap.)

Brassó.

Erdély legdélkeletiebb részét, a Barczaság foglalja el, mely még a XIII. század elején is, mikor legelőször biztos történeti adatok szólnak róla, pusztá és laktalan föld, egyébre nem alkalmas, mint bogya a kóbor kunok betöréseinek kapujául szolgáljon az országba, hol embereket, kincset, élelmet marhát raboltak.

A határszélek e veszélyeztetett állapotát ismervén, II András király 1211. évben a kunok felé eső Borza nevű földet (terram Borza) a német-rendűeknek, avagy máriánus lovagoknak adományozza, kivévén azt az erdélyi vajda hatósága alól, és nekik megengedvén, hogy e vidéken fa-varakat és városokat építsenek.¹⁾

A legközelebbi évek okleveleiben terra Borza ismételve laktalannak és pusztának (vasta et deserta, vacua et inhabitata, deserta et inhabitata) neveztetik, mondják azt is, hogy a lovagok az adományozott földet benépesítették.

Ez időben a II. Géza alatt bevándorolt szászok az Olt jobb partját, a Küküllő és Maros mellékeit már megszállva tartották, gyarmataik emelkedőben voltak, és egyházilag az erdélyi püspöktől függetlenek lévén, a nagyszebeni prépost alatt rendezkedtek.

A német lovagoknak adományozott föld kezdődött Halmagy vár gyepűinél, mely a mai kőhalmi székben az Olt bal

¹⁾ Fejér III. 1. kötet. 106. lap. Teutsch és Firnhaber Urkundenbuch. I. 8. 1. Téved Engel, ki azt írja, hogy a német vitézeket Imre király telepítette a Barczaságba.

partján emelkedett, innét a határ az Olt jobb partján fekvő Gált (az oklevélben castrum Noilgiant) vár (Ugra) gyeplőjéig húzódott,¹⁾ követte az Olt folyását Miklósvárig, hol alkalmassal még a lovagok bejövetele előtt, azon kor szokása szerint fa- és földtorlaszok léteztek, ismét, tovább vonult egész azon pontig, hol a Tatrang (oklevelesen Tertilon) az Oltba szakad, sőt a Tatrang forrásáig, melyet Tartlau (Prázsmár) lakói ma is Tuörtel-nek neveznek.²⁾

Kevesbbé szabatos a további határleírás, mely szerint t. i. ez a Tömös folyó forrásaitól a Borcza patak forrásáig terjed,³⁾ de ebből is annyi világos, hogy a határ, Tatrangtól keletre a Tömös forrásáig ért, és onnan a barczasági déli hegylánczolat mentén a Barcza patakig tört, Töröcsvár és Zernes közt, honnan a hegylánczolatot követve visszakerült Halmágyra.

Barczaság területének határa tehát nagyjában azonos a maival, mert az Olt folyó még ma is annak éjszakkéleti határát képezi Apácztól kezdve (Miklósvár mellett) Tartlau tájáig.⁴⁾

A királyi adománylevélben kijelölt határokból alig lehet kimagyarázni, mint némelyek akarják, hogy az adomány a mai Bogaras vidékére is kiterjedt. Kiviláglík azonban belőle, hogy a Barczasághoz akkor több, ma Belső-Fehér megyébe és a kőhalmi székbe zárt helység tartozott, mert Halmágy és Gált, vagy Ugra ma a kőhalmi székben fekszik. Minthogy továbbá a Barczaság határai a miklósvári székely fiókszékig terjedtek, a Belső-Fehér megyében fekvő s a gróf Nemes család tulajdonát

¹⁾ Szabó Károly vélekedése szerint ez a Noilgiant nem más, mint Nagy-Ajta Háromszékben. Az e várhoz tartozó gyeplők ugyanazon liegylánczolatban feküdtek, mint a halmágyi vár gyeplői. (Székely Oklevéltár I. 3. 1.) E nézet meg nem állhat, mert az oklevél határleírása bennünket Halmágyról Noilgiantra, innét Miklósvárra vezet: ha tehát Noilgiant Nagy-Ajta volna, akkor a határleírás visszavezetne Miklósvárra, a mire semmi szükség.

²⁾ A király 1222. levele ezt így fejezi ki: ubi Tartelowe cadit. in Alt. (Teutsch et Firhhaber I. 18.1.) Ide tartozik az 1240. évben említett mons Tartilleri. (U. o. 63'. 1.) 1377. villa Tortalen. (Fejér IX. 5. k. 158.)

³⁾ Az oklevélben áll usque ad eflnum aquae Borza — egy 1222. évi oklevélben azonban: ortum, és ez utóbbi a helyes.

⁴⁾ Philippi Frigyes: Die deutschen Bittér im Burzenlande, 17. 18. lap.

képező Híd vég, Liget, Árapataka, Nyáraspatak és Erősd nevű helységek szintén a lovagrend birtokát képezték.

Ennyi bizonyítvány mellett valóban meglepő, hogy Katona terram Borcza, a Barczaságot Máramaros megye szélén keresi.¹⁾ Ezt azzal véli indokolhatónak, hogy III. Honorius pápa 1224. évben e kis tartományt terram Boze nevezi, és miután az itt gyakorlandó joghatóságra nézve az egri és erdélyi püspök közt viszály támadt, következteti, hogy e föld a magyar és erdélyi széleken feküdt, különben nem képezhette volna a viszály tárgyát. Így jó reá, hogy Koeler magyarországi térképén Botzka néven Máramaros szélén tüntette ki a pápa által értett terram Boze-t. Azonban se a máramarosi Bocskónak, sem a Borsa pataknak semmi köze a német lovagokhoz.

A pápai kancellária a hely- és személynevek leírásában semmi szabályt nem ismert, és nem törődött, ha az illető névben egy pár betűvel több vagy kevesebb fordul-e elő. A pápai levelek a Barczaságot Boze, Burza, Bursza, Borsza, Borza, Börze, Boza, Borcze, Burcze alakban írják, — analógiákat bőven lehet találni. A király 1240. évi Burcia földet említ in partibus Transylvanis.

Alig szükség mondani, hogy a Boza-szoros fensíkos vidéke a fennebbi Barcza földtől különböző, és még a legújabb időkig Eelső-Eehér megyéhez tartozott.²⁾

A terra Borcza névből lett a magyar Barczaság,³⁾ és a német Burzenland, melyhez csatlakozik a kerület főhelye Brassó (Corona, Kronstadt.) A lovagrend birtokai a Barczaságon kívül a fogarasi kerület sárkányi járását, és az egykori Eelső-Eehér megye azon részét is magába foglalta, melyet a fogarasi kerü-

¹⁾ Katona V. 173.1.

²⁾ Benkő mondja, hogy a bozai szoros vidéke részint Háromszékhez, részint Felső-Fehér megyéhez tartozik, és nem hiszi, hogy e vidék egészen adatott volna a német lovagoknak. (Milkovia I.) Marienburg csak Felső-Fehér megyéhez tartozónak mondja, de megjegyzi egyúttal, hogy szokás szerint a brassói szorosokhoz számítják. (Geogr. v. Siebenb. 309. 1.)

³⁾ Gr. Teleki József mindig Bárczaságot szokott írni a Hunyadiak koráról szóló munkájában. Hasonlóképp Horváth Mihály, nagy történeti művében, Bethlen Gábor egyszer Bárczaság, máskor így ír: az Barczán lakjanak. (Bethlen Gábor politikai levelei.)

let, az Olt folyó, Miklósvár és a mai Barczaság határolnak körül, és így terjedelmüket 40—45 □ mérföldnyire tehetni.

A Barczaság nem a szászok lakta földről népesítetett, hanem a lovagok német gyarmatosokat hoztak ide. A barczaságiak külön származását mutatja nemcsak nyelvjárásuk különbsége a szászokétól, hanem következtethető a magyar királyok politikájából is, kik, ha nagyobb terjedelmű földeket benépesítési célból eladományoztak, megkivánták, hogy az új gyarmatosok másunnak, ne Magyarország területéről hozassanak, mert különben a népesség szaporodása nem volna elérve. Magyarok és székelyek bevándorlása mégis meg volt engedve. Midőn IV. Béla király 1247. évben a János vitézeknek a Szörényi bánságot adományozta, határozottan megtiltotta, hogy szászokat vagy németeket, vagy bármi sorsú jobbágyokat Magyarországból, királyi engedelem nélkül, telepítvényesekül befogadjanak. ¹⁾ Későbbi időben, a Barczaság szorosabb érintkezésekor a hét székkel, a nép természetesen mindinkább összevegyült.

A barczaságiak különben már IV. Béla 1252. évi oklevelében nevezetnek szászoknak.

A király 1212. évben újabb kedvezményekben részesítő a lovagrendet, és azt az erdélyi vajda hatóságától függetlenné tévén, a pénzváltás tekintetében is kielégíti, megtiltván, hogy a pénzváltók a Barczaságba ne jöjjenek. Ez évben vagy nem sokára ez után a király Kreuczburgot (*castrum quod Crucburg nominatur*) adományozza a lovagrendnek, a körülfekvő mezőséggel, megjegyezvén e várról, hogy ezt a lovagok újra felépítették. Az erről szóló oklevélnek nincs évszáma, de az írók majdnem egyhangúlag 1212. évre teszik keltjét. Kitűnik belőle az is, hogy csak akkor és nem az 1211. évi adománylevelé által jutott a lovagrend a bozai fensík birtokába,²⁾ mert Kreuczburg a mai Nyén területén feküdt, és mezősége így épen a bozai szoros fensíkjaig ért. Fekvésüknél fogva ekkor a.gr, Bély-féle Bodola és Márkusfalva területe is a lovagok birtokába jött.

¹⁾ Pasty Frigyes: A Szörényi bánság története. I. 22. 1.

²⁾ Ezt állítja gr. Bethlen Elek, *Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen* 21.1.

Ha alig egy évvel a máriánus lovagok behívása után, Kreuzburg már mint újra épített, tehát ezelőtt összerombolt vár említettik, fel kell tenni, hogy ez már a lovagok bejövetele előtt létezett, és így az adománylevélben a Barczaságra vonatkozó terra deserta et inhabitata nem egészen szigorú értelemben volna veendő. Azonban a várnak német neve ez esetben rejtély maradna. ¹⁾

A lovagrend 1213. évben az erdélyi püspöktől azt az engedélyt nyeri, hogy a Barczaság összes lakóitól tizedet szedhessen, kivéven az oda bevándorló magyarokat és székelyeket, a kiktől a tizedfizetést ezentúl is a püspök magának tartja fenn, a mire III. Honorius pápa 1218. évben beleegyezését adta.

Az ország zilált állapota a gyorsan emelkedő lovagrendet elbizakodottá tette; pénzt veretett, kőből építtetett várakat, és területének határait előbbre tolt. A király ezért haragra gyűladt, és a Barczaságra vonatkozó adományát 1221. évben visszavonván, a lovagrendet ennek elhagyására szólítá fel. De mielőtt a rendelet végrehajtatott volna, a királyt sikerűit kibékíteni, és pedig az alkalommal, midőn leányát Erzsébetet Lajos thüringiai örgrófnak feleségül adá. Egy 1222. évben kiadott aranybullás oklevél a lovagrendet újra megerősítő az annak 1211. évben adományozott tartományban, hozzá adván Kreuzburgot a körülfekvő mezőséggel, sőt azt kibővíté Oláhország egy részével a Dunáig. Azt is megengede a lovagoknak, hogy kővárakat építsenek, a Barczaságban megtelepedett gyarmatosokat pedig, bármely nemzetiséghez tartozzanak, szabadságaikban biztosítá; a miből mellékesen az is kitűnik, hogy a lovagok az első adomány azon törekvésének sem feleltek meg, hogy gyarmatosokat ne a király országából gyűjtsenek. Ha a király az idézett 1222. évi levélben a lovagrendet arra jogosítja, hogy az országából a lovagrend birtokába átköltözött embereket kiűzhesse (si aliqui de nostris hominibus sive hospitibus terrae nostrae ad ipsos transmigraverint) és azokat, kik ily

¹⁾ A németek, a hol idegen népek, különösen szlávok közt megtelepedtek, rendszeren pusztaságnak, Wüstenei, szokták jellemezni az áltatok megszállt tartományt; több érdekes példát a XI. és XII. századból közöl Jung Gyula: Roemer und Románén in den Donaulaendern czimti munkája 268—272 lapján.

embereket behoznak, a királynak vagy küldöttjeinek kiszolgáltatassák, ¹⁾), ebben hajlandóbb vagyok a király tilalmát látni, hogy az ő országából a Barczáságba telepítők ne csődíttessenek. A király a múltra nézve a tényállást elfogadta, a lovagrendnek pedig semmikép nem válhatott kárára, ha a Barczáság népessége megszorodott. A király azt a tilalmat is fentartá, hogy a lovagok az ő engedélye nélkül pénzt ne verethessenek.

Figyelmet érdemel a második adománylevél azon kedvezménye is, mely szerint a lovagok és embereik vámmentesek, ha a székelyföldön vagy az oláhok földén (terra Blaccorum) keresztül utaznak. Tudván, hogy az utóbbi név alatt a mai Fogaras vidéke értendő, e második adomány megerősít engem azon felfogásban, hogy a fogarasi földnek semmi része akkor még nem tartozott a Barczásághoz,²⁾ mert ha ez így lett volna, mikép mondhatná a király, hogy a lovagok, ha Fogaras vidékén keresztül utaznak, adómentesek?

II. András megújított és megbővített adománya már nem csak a lovagrendnek, hanem első sorban mesterének Sal'zai Hermannak szól, ki az időben Rómában a pápánál tartózkodott, és az ő befolyásának tulajdonítják némelyek II. András hangulatának jobbra változását a lovagrend iránt.³⁾ A pápa az új adományt megerősíté ez év december 19-én.

A német rend mestere, Hermann von Salza tapasztalásait most úgy vélte érvényesíthetőnek, hogy a Barczáságot még a király ellenére is megtarthassa, és azért a pápa pártfogása alá helyezé magát. Már 1223. évben megtiltá III. Honorius az erdélyi püspöknek, hogy a Barczáságban püspöki jogokat gyakoroljon, minthogy e tartomány közvetlenül Róma alá tartozik. A pápa több rendbeli intézkedése a következő évben hasonló irányban folyt; 1225. július 10-én a lovagrendet megdicsérte azon állhatatosságáért, melylyel tartományukat a király ellen

¹⁾ Fehér III. 1. k. 372 l. Teut.sch és Firmhaber I. 18. lap.

²⁾ Philippi i. h. 73. l. állítja, hogy Fogaras egy része ide tartozott, mert a lovagrend birtokának határa Halmágytól a Borcza forrásáig és a Dunáig. kitalatott.

³⁾ Így Voigth, Geschichte Preussens. Gr. Bethlen Elek a befolyást. Lajos thüringiai grófnak tulajdonítja, ki apósát 1222. október havában meglátogatta.

védelmetkék. A német rend ilykép minden köteléket, mely őt a király és az országhoz fűzte, széttépvén, nem sejtett következményeket vont magára. II. András király, felismervén a veszélyt, szokatlan erélylyel, minden eddigi adományait visszavonta, még 1225. évben a Barczaságba nyomult, és a lovagrendet fegyveres kézzel úzte ki. A pápa 1225. és 1226. évben többször ismételte kísérleteit a király akaratának megváltoztatására, és a lovagrend visszahívásának eszközlésére, — de minden siker nélkül.

Az előadott történet időrendje mutatja, hogy a nagy szabadalom, melyet II. András 1224. évben az erdélyi szászoknak adott, a Barczaságra nem terjedett ki, nem is terjedhetett, mert ez akkor még a német lovagrend birtoka volt.

A német lovagrend eltörlése után, birtokának nagyobb része, alkalmasint az, melynek német gyarmatosai voltak, új központot keresett, lakói szorosabb viszonyba léptek egymással, egy kicsiny rész a magyar és székely földhöz jutott. Az előbbihez különösen az úgynevezett terra Zek, melyen ma a fennemlített Hidvég, Erösd, Arapatak, Nyáraspatak és Liget fekszik. ¹⁾ E Zék nevű földet egy Eulcun nevű szász magának sajátítá el, és ennek birtokában maradt a tatárjárásig, a midőn is az egész telep elpusztult. IV. Béla király 1252. évben a földet Vince comesnek, a sepsiszéki hatalmas székely Akadás fiának adományozta, ki egyúttal Sombor, Gerebenes és Solyomkö ura volt, — és a hídvégi gróf Mikó, és hídvégi gróf Nemes család közös törzsatyjává lett.²⁾ Ez a vidék még 1349. évben Küküllő vármegyéhez tartozott, egyik fényes tanúságái a középkori geographia zavartságának. ³⁾ Ma Sombor és Gerebenes már nem léteznek, Arapataka pedig Felső-Fehér vármegyének Háromszék és a Barczaság közé zárt részében esik.

1) Határai az oklevél szerint inter terras olacliolum de Klrcz, saxonum de Barasu, et Siculorum de Sebus.

2) Gr. Bethlen Elek és követője Pliilippi őt a Nemes és Kálnoki grófok ősatyjái tekintik A Kálnokiakat azonban Nagy Iván csak Nagy Lajos királyig viszi fel.

3) Gr. Bethlen Elek i. m. 44. 1. Az oklevelet közli Benkő: Milkovia II. 272. 1.

Ugyanott fekszik Hí ti vég is, a hozzátartozó Liget, Eger és Nyáraspatak falvacskákkal.

A havasontúli rész (Oláhország) a Barczaságra ugyan veszendőbe ment a máriánusok kiűzése után, de nem Magyarországra,¹⁾ mert, mint tudjuk, e részeket pár év múlva a magyar király egy más lovagrendnek adományozta.

A Barczaság igazgatásáról a XIII. század folyama alatt alig van adatunk, úgy látszik azonban, hogy akkor emelkedett túlsúlyra Brassó városa a többi telepek fölött, és gyakorolt bizonyos hegemoniát. Neve magyar eredetű és hasonló nyelvi eljárás fejlesztett a Város szóból Brassó, mint másutt a Városból Broos nevet. Első okleveles előfordulása 1252. évben a Barassu (saxones de Barassu) alakot mutatja.

A brassói kerület kormányzóit csak a XIV. század elejétől fogva ismeri történetírásunk; elsőcomese nevezetesen Salamon, Simon fia, ki 1326. évben említetik. Nincs kétség, hogy a székely ispánok, mióta ezek léteztek (1291), mindig igazgatták a brassói kerületet. Salamon, és egy-két utódja azon kevesek közé tartoznak, kik nem neveztetnek székely ispánoknak.

Kállay Ferencz azt írja, hogy a Barczaságon ma is sok magyar falu van és volt régen, ilyenek Apácza, Krizba, Bácsfalu, Türkös, Csernátfalva, Szent-Mihályfalva, Mikefalva, Hosszúfalva, Tatrang, Zajzon, Pulcheretz, Zernyest, Tohán, Újfalva, Komlós, melyeket a régi magyar királyok a székelyek közötti telepítettek oda, a véghelyek, de kivált Törösvár őrizetére, vagy önkéntesen át is mentek lakni, kiket aztán a székelyek ispánja igazgatott, honnan ezek neveztettek *comites Siculorum Brassoviensium*.²⁾

De Kállay e következtetése hibás, mert ha a barczasági székelyek kedvéért egy comes siculorum Brassoviensium kineveztetett volna, e hivatal alkalmasint állandóságot nyer, mert hisz az ottani székely telepek is mindig megmaradtak. De fő ellenvetés az, hogy ilyen címet, milyent Kállay felállít, (comes Siculorum Brassoviensium == a brassói székelyek ispánja) nem

¹⁾ Mint Philippi tévesen véli, i. m. 123. lap.

²⁾ Kállay: Históriai értekezés a székely nemzet eredetéről, 160. 161. lap.

is viselt soha senki, — hanem az illetőknek ezíme ez: Comes Siculorum, Brassoviensis, Zathmariensis et Maramarusiensis, — azaz székely gróf, Brassó, Szathmár és Máramaros főispánja; a mi, mint mindenki látja, egészen más.

A székely ispánok nemcsak a Barcaságban lakó székelyeket kormányozták, hanem magát egész Brassó vidékét. Mutatja ezt Nagy Lajos királynak 1370. évi levele, mely István székely ispánnak és az ő alispánjának Brassóban szól, és melyben parancsolja, hogy Brassó városát, a kereskedelmi törvénykezést illetőleg hagyja meg régi szabadságában. *)

Hasonló példákat, melyekből kitérünk, hogy a székely ispánok közigazgatási jogukat Brassóban és vidékén alispánjaik által gyakorolták, még 1385. és 1406. évekből lehet felhozni, tehát jóval túl még azon időn, a melyig jelen munkámban az oklevelileg kimutatható brassói comesek névsora terjed.²⁾

Azon kevés esetben, midőn nem maga a székely gróf volt egyszersmind brassói ispán, mégis Brassó vidéke a székely gróf hatósága alatt állt, és ő nevezte ki a brassói ispánt.³⁾

Báthory István erdélyi vajda és székely ispán 1484. évi Ítéletéből világosan kitetszik, hogy in terra et districtu Barcza a székely ispán volt a közigazgatás főnöke, és hogy a lakosság annak fizette meg a királyi adót.

A brassói kerület a XIV. század közepén Coniitatusnak nevezetik; így Nagy Lajos király 1355. évi⁴⁾ levelében, de széknek (sedes) is, mikép e király 1377. 1395. évi levelei mutatják. Még eredetibb, hogy Nagy Lajos 1344. évi levele szerint. Höltevény vára (Heltzdorf, castrum Holtven) egyszerűen Brassóban (in Brassó) az ország szélén fekszik.⁵⁾ A districtus Brassóra is vannak példák (1398.), miből látható, hogy ez elnevezésekben értelmi különbség nincs.

Nagy Lajos király 1353. évben Brassó városának kivált-

1) Székely Oktár 1. 7 5. 1.

2) Observationes Criticae ad Felmeri Históriám 36. 37. 1.

3) Székely Oktár I. 60. 1.

4) Fejér IX. 2. k. 386. 1.

5) Gr. Desewffy Oktára 244. lap. Hasonlókép 1370. évben található a székely ispán helyettese »in Brassó.«

ságait állapítja meg.¹⁾ 1377. évben pedig tizenhárom falut, u. m. Widenbach, Keresztényfalva, (civitas nova, Neustadt), Rosnyó, Volkány, Feketehalom, (Cydinis, vagy Zeiden), Mergenburg? (ma Marienburg vagy Földvár), Nussdorf (villa nucum, ma Nussbach), Yeresmarth (rufa rippa, Rothbach), Höl te vény, Honigberg (mons mellis), Petersberg, Brigondorf, (ma Brenndorf, Botfalu) és Tartlau helységet egyesített Brassóval,— »úgy a mint eddigelé azzal régóta egyesítve voltak.« Egyúttal megengedi a városnak, hogy a Detre sziklán (in lapide Tydrici) újra várat építsen, mely alatt Törösvára értendő.²⁾ E bekelezést megerősítette Zsigmond király 1395. és 1428. évben, és azért nevezetnek e helységek Brassó város tartozékainak. (Pertinentiae civitatis.)

A brassói comitatus egész addig, míg a szebeni ispánság hét székehez csatlakozott, a székely ispánok alatt állt, a miben nincs kétség, noha a székely ispánok névsorát, kik határozottan egyúttal brassói comeseknek neveztetnek, csak 1373. évig vihetjük. A brassaiak a székely ispán kormányát nem tartották nehéz tőrésű dolognak, mert 1373. és 1385. évekbeu állandó állapotkép eszközlék ki, hogy a székely ispán mindig az ő come-sők legyen. De 1406. évben Zsigmond királyhoz követeket is küldtek, kérvén őt, hogy Nagy Lajosnak 1370. évben István székely ispánhoz intézett levelét erősítse meg, a mit a brassaiak bizonyosan nem tettek volna, ha a székely ispán igazgatása terhükre van, avagy a nevezett évben náluk az ő hatósága többé fenn nem áll.³⁾

A székely ispánnak Brassóban helyettese volt, kit ő nevezett ki, — több ily alispánnak neve ismeretes.

Zsigmond király 1395. évben az ország minden főúrának, nemeseinek és' törvényhatóságának szóló levélben meghagyja Brassó városa szabadságának épségben tartását. Panasz esetében a vádlottak Brassó városa elé idéztessenek, és az esetben,

¹⁾ Fejér IX. 2. k. 236. 1.

²⁾ Fejér IX. 5. k. 158. 1.

³⁾ Eder, Observaciones ad Felmerum 37. 1. Nagy Lajos idézett 1370. évi levelében megint a székely ispánt, *hogy* saját jogkörét és a brassói bíró (comes terrestri) jogkörét figyelemben tartsa. (Fejér IX. 4. k. 227. lap.)

ha kielégítő ítéletet nem hozna a brassói bíró, nem a vádlottak, hanem maga a brassói bíró és az esküdt polgárok idéztesse nek a székely ispán elé, a ki tehát most a kerület igazgatási főnöke. ¹⁾

A maga helyén már elő volt adva, hogy a Barcaság 1422. évben a szebeni ispánság szabadalmaiban részesült, hogy tehát a hét székhez csatlakozott — valamennyi szász csoport közt az utolsó — és ügyeit a szebeni királybíróhoz felebezhette.

A Barcaság 1452-ben még külön fizette adóját, de már 1475. évben tényleg a hét és két szász székkel, a beszterczeiekkel együtt. Ez azonban jogi alapot csak 1484. és 1487. évben nyert, midőn az erdélyi vajda alatt a hét és két szász szék a Barcza és Besztercze vidéki szászokkal együtt közös gyűlést tartottak s már ekkor némely pereik is folytak a hét bírák szebeni törvényszéke előtt.²⁾ A tettleges egyesülés tehát jó későn jött létre.

Az egyesülés utáni korszakban a szász gyarmatok összetartozandósága ily formulával fejeztetett ki: a hét és a két szék, valamint Brassó és Besztercze összes szászsága; — de olykor Brassón kívül még a Barcaság külön említetik; így II. Ulászló király 1507. 1508. 1510. 1511. stb. leveleiben *Universis saxonibus septem et duarum sedium saxonicalium, ac Brassoviensibus, Bistriciensibus et terrae Barcza.*³⁾ De olykor Barcza és a többi kerületek előszámláltatván, egyedül csak Brassó külön említése maradt el, a mily esetek Mátyás király 1486., II. Ulászló király 1491. és 1498. évi leveleiben fordulnak elő.

Ez eljárás magyarázata abban fekszik, hogy Brassó városa a hozzá csatolt helységekkel egy, a Barcaság a másik kerületet képezte, mindkettő a székely ispán hatósága alatt állván.⁴⁾ És ez eljárás történetileg mélyen okadatolva van az

¹⁾ Fejér X. 2. k. 292. 293. lap.

²⁾ Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése. II. 19. 20.1.

³⁾ Archív. N. Folge. IV. 293, XII. 299. Eder in Felmerum 186. Székely Oktár I. k. 325. 1.

⁴⁾ Ez még az 1422. évi egyesülés után is a hét székkel így volt; mutatják ezt a székely ispánok intézkedései 1427. és 1484. években. (Székely Oktár I. 247. 1.)

által, hogy a német lovagok által bírt tartomány nem volt királyföld (fundus regius) mint a hét szék földje, a miért is a király a lovagok kiűzetése után a tartományt királyi adományozási jogához tartozónak tekinté, és politikailag Fehér megyéhez számítá. A brassói kerület úgy támadt, hogy a király Brassó városnak bizonyos falvakat ajándékozott. A kerület székeknek is neveztetett, tekintettel viszonyára Fehér megyéhez. A Barczaság földjén feküdt Töröcsvár, a hozzá tartozó helységekkel, és királyi birtokokkal. A Töröcsvár alá tartozó helységek Tohány, (már 1398.), Zernest, (1395.), Újfalu, Krizba, Vledény, Apácza (1460.), Bácsfalu, Csernátfalu (1460.), Tiirkős (1460.), Tatrang (1484.), Hosszúfalu (1460.), Zajzon és Pürkeretz. Nincs kétség azonban, hogy az egyik és a másik kerület neve alatt mindkettő is volt értve, a mint ezt Zsigmond király 1395. és 1398. évi leveleiből látjuk, melyekben a barczasági Tohány és Zernest falvak Brassó kerületben fekvőknek mondatnak.¹⁾

A Brassó városa tulajdonát nem képező helységek és földek kincstári jószágoknak tekintettek, és innét van, hogy már 1460. évben a Barczaság az erdélyi Fehér megyében fekvőnek mondatik, a midőn t. i. Mátyás az e kerületbeli Bácsfalu, Csernátfalu, Türkös, Hosszúfalu, és Apácza helységekre fele részben néhai bölöni Forró Péter fiának Simonnak, fele részben pedig szentgyörgyi Forró Mihály fiának új adománylevelet ad, és az e helységekben netán lappangó királyi jogot is nekik adományozza.²⁾

Honerus 1542. és a következő évben kiadott munkáiban világosan megkülönbözteti a brassói kerületet a Barczaságtól.³⁾

Nagy Lajos 1377. évi levele szerint a brassai polgárok Töröcsvárát szabad akaratból, saját költségökön és saját munkájokkal építették, miért a király nekik viszonzásul lényeges szabadalmakat adott. Az akkor emelkedő erősség, mely Brassó

¹⁾ Fejér X. 2. k. 298. 566. 1.

²⁾ Székely Oktár I. 185. 1.

³⁾ Munkái ezek: Formula reformationis ecclesiae Coronensia ac Barcensia totius Provinciáé; és: Biformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis Provinciae.

biztosságára is szolgált, királyi vár maradt, és annak porkolábjai által őriztetett.

Töröcsvár, Höltyvény¹⁾ és Királykő végvárakkal 1459. évben a székely ispán alatt állanak. Az utóbbi két vár neve 1486. már eltűnik. A bét falu, 1492. évi oklevelek szerint, már ekkor Töröcsvárhoz tartozott. Brassó városa sok panaszt emelt a töröcsvári várnagyok és tisztek ellen. II. Ulászló király ezért, és pénzübeli érdekből 1498. évben az egész várterületet, mely eddig közvetlen vármegyei föld volt, Brassó városának zálogosította el, oly feltétellel, hogy ha a király ezt tíz év alatt ki akarná váltani, tartozzék a most tőlök felvett 1000 forintot kifizetni. De a király még ugyanez évben újra 3000 forintot kölcsönzött, mely okból a tíz évi birtokolást úgy magyarázta, hogy a brassóiak a korábbi feltételek mellett úgy tartásuk kezökbe a töröcsvári uradalmat, mintáz erdélyi vajdák. Nemsokára (1500 évben) Töröcsvár és 9 faluja, a vármegyéek hatósága alól kivétetvén, a királyi adó és katonáskodás tekintetében a szászokkal egyenlővé tétettek. Brassó még ezután is több ízben adott kölcsönöket, melyek már 6300 írtra felszaporodtak, a miért a zálogjog 25 esztendőre terjesztetett ki. Az erdélyi országgyűlés 1615-ben Töröcsvárt ismét a púra fiscalítások közé sorozta, de ennek daczára 25 évből 100 évi zálogos birtoklás lett és Bethlen Gábornak már 1616-ban egyik gondját képezte, hogy ezt kiválthassa.²⁾

Brassó városa 1625. évben felszólíttatván zálogjogának igazolására Töröcsvárra, e felhívásnak eleget nem tett, az ország tehát ítéletileg kimondá, hogy Töröcsvár és tartozékai korona birtok. Azonban a fejedelem ez év november 9-én Kassán

¹⁾ Jakab Elek állítja, hogy Höltyvény, más néven Krizba. Ebből csak annyi igaz, hogy Krizba közelében Höltevény vár régi romjai láthatók. Marienburg is gyanítja, hogy e falu a régi Höltyvény várral valami összeköttetésben lehetett. (Geogr. von Siebenbürgen. H. 309—341 lap. Quartalschrift VII. 241. 1.)

³⁾ Ez év márczius 21-én így ír a fejedelem Bhédey Ferencnek: A pénzre nekünk is most felette nagy szükségünk van; mert Töröcsvárrát akarnék a brassaiaktól redimálni, mely 39 ezer irtot meghalad. (Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei 49. lap.) E szerint tévesen állítja, Marienburg (Geographiie Siebenbürgens H. 361. lap), hogy a brassaiak 1625. évben vették legelőször zálogba Töröcsvárat.

kelt levelében a töröcsvári uradalmat még is visszabocsátá a brassaiaknak több feltétel alatt. Nevezetesen Gird, Persan, Holbach nevű, *Fagaras* vidékén (districtus.); Parro és Sárkány *Fehér megyében* fekvő falvakat, az utóbbit csak ideiglenesen, Brassó városa örökre engedje át a fejedelemnek.¹⁾ Továbbá átengedik a Forgács Zsigmond 15,000 frtnyi tartozásához való jogokat. Egyéb feltételek a vár védelmére vonatkoznak.

II. Rákóczy György 1651. évben megerősíté ugyan a Bethlen Gáborral kötött szerződést, kívánámég is, hogy abrasaiak a fennevezett Sárkány, valamint Szunyogszegh faluról örökre mondjanak le. A fejedelem viszont a brassaiaknak Töröcsvárt és a hozzá tartozó Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hoszszufalu, Tatrang, Zajzon, Purkeretz, Apácza és Krizba nevű, *Fehér megyében* fekvő helységeket adományozza, határozottan megjegyvezvén, hogy a vár és a hozzá tartozó 9 falu ne királyföldnek (fundus regius), hanem Fehér megyében fekvő fiscalis jószágoknak tekintessenek, melyek Brassónak cserébe adattak; és feltételül szabván, hogy Töröcsváron mindig magyar parancsnok legyen, és hogy a fejedelem abban tetszése szerinti számú őrséget tarthasson.²⁾

Áttekintvén az eddig mondottakat, látjuk, hogy a XV. század végéig a töröcsvári uradalom és az egész Barczaság Fehér megyéhez tartozott, de a székely ispán által kormányoztatott. Brassó városának pedig régi birtokjoga volt a nevezett uradalomra.

Apafi Mihály idején maga Brassó városa is Fehér vármegyéhez tartozott, és e város 1687. évben egy magyar nyelven irt levélben hűséget fogadott a fejedelemnek, a fejedelem-asszonynak és ifjabb Apafi Mihálynak.³⁾

A XIX. század első felében Brassó vidéke 31 □ méröldnyi területből áll, beosztva kilencz részre, u. m. 1. Brassó

¹⁾ Mikép kerültek e helységek vissza Brassóhoz, erről lásd Bogaras alatt.

²⁾ Approhata Const. Pars III. Tit. 82. Art. 1.

³⁾ Az eredeti oklevél, melynek bekezdése így szól: s>Mi Fejér vármegyében Brassó Varassanak Bírája, Tanács, és egész Communitása Becognoscimus stb.« megvan a gróf Teleki család levéltárában Maros-Vásárhelyen, Missilisek h. 285. szám.

város és egy hozzá tartozó falu; 2. a feketehalmi járás egy m.-várossal és két faluval; 3. a földvári járás egy m.-várossal és három faluval; 4. a prásmári járás egy m.-várossal és két faluval; 5. a rozsnóijárásegy m.-várossal és két faluval; 6. atörcsvári uradalom tizenegy faluval.

Minthogy a XIV. és XV. században a Brassó városhoz 13, és Törcsvárához ugyanannyi falu tartozott, a birtokterület a jelen században is alig változott, mert az elősorolt beosztás szintén 26 helységet mutat ki. Azonban határváltozás még is történt, a törcsvári uradalom itt csak tizenegy faluval fordulván elő. Az uradalom egyik alkatrésze Ó-Tohány ugyanis a katonai határőrvidékbe kapcsolattott, a távolabbi Szunyogszeghhez együtt, mely azonban eredetileg nem tartozván a törcsvári uradalomhoz, a brassaiak által Bethlen Gábornak adatott cserébe.

A törcsvári uradalom álladékát, mint láttuk, eredetileg hét székely népségű falu képezte, úgymint Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu egykor Nagyfalu, Tatrang, Zajzon, és Pürkerecz; már a XIV. század végén megszorodik ez álladók néhány mással, közte oláh faluval is, így Tohan, Zernest, Újfalu, Vledény. Az erdélyi approbatákban 9 falu számlaltatik elő, mint Törcsvár tartozéka, a fennebbi hét faluhoz még Krizba és Apácza járulván, melyek a XV. század második felében még Fehér megyéhez tartoztak.

Mind a mellett a helységek számára való tekintet nélkül a törcsvári várkerület határában fekvő helységek *Hétfalu-nak* neveztettek, mely név alatt még a legújabb időben is küzdöttek az ellen, hogy Brassó városa által jobbágságra ne szoríttassanak.

Az 1876. évi törvényhozásnak volt fentartva, hogy Brassót és vidékét valóságos vármegyévé alakítsa, az új vármegye az idézett törvény alapján 1877. évben megalakult és első főispánul Szentiványi Gyulát nyerte.

Brassói ispánok.

1326. *Salamon*, Simon fia. Comes de Brassó. (Fejér VIII. 7.

k. 191.) Engedetlen Bobert Károly ellen.

1327. *Salamon*. (Bethlen Elek gróf: Geschichtliche Darstellung

- des deutschen Ordens in Siebenbürgen. 37. lap. Fejér VIII. 3. k. 246. lap.)
1341. *János* és *Jakab* mester, Miklós fia, Besztercze és Brassó ispánjai. (Fejér VIII. 4. k. 494. lap. Másik Kosenau Grrosz Miklós fiai, kik 1331. évben Brassó várát a királynak átadták.)
1344. *András* mester, Comes trium generum Siculorum, de Brassow et de Bistriczia. (Fejér IX. 1. k. 263. 1.)
1348. *András* mester, székely ispán, Brassó, Szatmár és Máramaros comese. (N. Múzeum. Egy másik ez évi oklevélben, *András*, *Loche* fia comes Siculorum et de Brassow. Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból. II. 316. lap.)
1349. *András* mester, székely és brassói, valamint szatmári, és máramarosi Comes. (Fejér IX. 1. k. 734, 735, 754 lap. Székely Oklvtár. I. 57.)
1351. *Miklós*, *Bereczk* fia, Comes de Brassou. (Fejér IX. 2. k. 85. lap. Székely Oklvtár I. 60. lap. *Czinár* a Fejérhez írt Indexében, hibásan *Bereczket* veszi brassói ispánnak.) Alatta alispánok is említetnek. *Kállay* Ferencznel hibásan: *Nicolaus filius Gritii*.
1352. *Miklós*, székely és brassói Comes. (*Kállay*: Históriai érték, a székely nemzet eredetéről. 206. lap. Helyettese volt *Szemere*.)
1353. *Lökös*, székely és brassói ispán. (Székely Oklvtár I. 62.)
1354. *Lökös*, székely és brassói ispán. (Archiv für Siebenbürg. Landeskunde II. köt. 168. lap.)
1355. *Lökös* mester, székely és brassai ispán. (Fejér IX. 2. k. 386. lap. Székely Oklvtár I. 64. és *Eder*, ad *Sche-saeum* 238. lap. *Petrus filius Dominici*, Vice Comes Comitatus de Brassow. *Kállay* 207. lap.)
1361. Comes de Brassow (név nélkül *Schlözernél*.)
1370. *István* mester székely ispán (helyettese ült Brassóban. Archiv i. h. és Székely Oklvtár I. 75. lap.)
1373. *László*, *Dezső* fia, székely ispán. (Fejér IX. 4. köt. 499. lap.) *Nagy Lajos* király itt a székely ispánt megint, hogy a brassóiakat régtől birt erdőjök birtokában ne zavarja. Kitészik ebből, hogy noha *László* itt nem neveztetik brassói Comesnek, még is e hivatalt bírta.

tír. Bethlen Elek (der deutscke Orden in Siebeubür-
gen 36. lap.) hasonlókép írja, hogy a Barczaság László
székely ispán alatt állt, de tévesen nevezi: filius de
Séri. Szabó Károly ezt a Lászlót a Losonczy családtag-
jának ismeri, (Székely Oklevéltár I. 76. lap,) a mi külön-
ben egy 1392. évi oklevélből is összevethető, (u. o. 85.1.)

1398. *Perényi Péter* és *Maróthy János* székely ispánok. (Fejér
X. 2. k. 568. lap. Kern neveztetnek comites de Brassó,
de miután a király nekik meghagyja, hogy a brassóiak
kiváltságait épségben tartsák, világos, hogy a kerület
hatóságukhoz tartozott.)

DRÁVÁNTÚLI RÉSZEK.

(HELYTELENÜL SLAVONIA ÉS CROATIA.)

Kié e hon, ha nem miénk?
Ha érte mindent megtevének,
Ha tiszta kézzel áldozánk,
S lettünk, mi eddig nem valánk:
Nincs hatalom,
Mely visszanyom.
És még neked virulnod kell, oh hon,
Mert isten, ember virraszt pártodon.
Vörösmarty

Slavoniának eredetéről. A latin közmondás szerint: verba valent sicut nummi. Minden szónak meg van a maga értéke, a mely addig tart, míg a szokás ugyané szót más értékkel, más értelemmel forgalomba nem hozza. A szónak régi értéke ilyenkor sokszor egészen feledékenységbe is megy. Láttuk eddig, hogy a comes és comitatus szó mily különféle fogalmat fejezett ki egykor, és mily nehezen tudnak az új-kor emberei megválni azon gondolattól, hogy a comitatus szó mindenkor azt jelentette, mint ma. A következő lapok a comitatus szót még egy új oldalról fogják ismertetni.

De a neveknél is azt tapasztaljuk, mit a szavaknál, mert a forráspk tárgyilagos megszólaltatásából az tűnik ki, hogy tartományok és országok oly nevekkal foglalják el helyüket a világ statusainak családjában, melyek azokat nem illetik meg, és mely nevek alatt régebben egészen más országok értettek.

E megjegyzésre indít engem Slavoniának története, és hogy azt igazoljam, szükség Slavoniának eredetét nyomoznom.

A VI. század második felében a szlovének, kik eddig a Kárpátokon túl laktak, a Duna mentiben Pannónián át Noricumba, Krainba, Eelső-Ausztriába, Stájerországba és Karinthiába *) költözének. A longobardok ez országokból 569. évben kivonulván, a tér szabad lett új telepítésekre; és ők e tért az avaroknak engedték át, kik már 568. évben Baján khan alatt Sirmiumot ostromolták.

A szlávok, mint az avarok előhada 568, és 592. évek közt Pannóniát, Noricumot és minden tartományt a Dunától Istriáig megszállottak. Ok különösen szlovéneknek neveztet-

¹⁾ Racki szerint a szlovének Kavantaniát 568—592. közt foglalták el. (Documenta 247. lap. Dimitz: Gesch. Krains I. 100. 1.)

nek, kiket csakhamar a sirmiumi és pannoniai dombos tartományban találunk.

Nem valószínű, hogy a szlovének már akkor Dalmatiába és a Száva alsó folyása közelébe nyomultak volna. Theodorich gót király 508. évben Oswin comesnek a dalmát ügyeket ajánlja, ugyan ezt az Oswint pedig 526. évben Atbalarich gót király Dalmatiába és a Száva melletti tartományokba (ad Dalmatorum atque Saviae provincias) küldi kormányzási dolgokban.¹⁾

Ebből tehát kitűnik, hogy a Száva mellékét a gótok bírták, és hogy e vidéknek még akkor geographiai neve nem volt.

A VII. század első felében, 634—635. év táján ismét a Kárpátok mögül, a horvátok nyugati Galicziából, mely akkor Fehér Croatiának nevezetett, — a szerbek pedig keleti Galicziából, mely akkor Fehér Szerbiának nevezetett, kerekedtek fel és a Száván túl kerestek új hazát. Itt a horvátok az ádriai tenger mellékeit foglalták el, a szerbek azoktól keletre a Drina, Bosna és Verbasz folyók mellékein terjeszkedtek.

A horvátok Dalmatiába nyomulásának idejét 640—642. évek közé tehetni.²⁾

E század közepén a Balkán félszigetnek szlávok általi megtelepítése már bevégzett tény volt, — ezentúl a szlávok betörése a Dunán és Száván át dél felé megszűnik, mert a félsziget majd minden zugát már elfoglalták.

II. Justinián császár alatt (szül. 670. — 711.) az Adria és a Rhodope közti egész tartomány már Slaviniának nevezetett, a mi akkor természetesen nem volt országnév, hanem csak a lakosság fajbeliségének jellemzésére szolgált.

A bevándorolt szlávok igen soká nem alkottak önálló tartományokat, habár egyes csoportok saját főnökeik alatt állhattak.

Az avarok, hatalmuk tetőpontján, a keletrómai birodalom urai voltak Konstantinápoly kapujáig és Heraclius császár csak fővárosára szorítkozott. Ebből kitűnik, hogy az egyes

¹⁾ Cassiodorus, Ep, variarum Lib. IX. Epist. VIII. Kukuljevich: Cod. diplom. Regni Croat. Dalmatiae et Slavoniae I. k. 2. és 194. 1,

²⁾ Racki: Documenta 277. 1.

szláv népek különlétre nem vergődhetek. Sirmium praefectura Salomon, gyenge hadvezér volt, és így annál könnyebben sikerült az avaroknak a várost 579—581. közt elfoglalni. Ez időben Sirmiumot, és általában a Száva, Dráva és Duna közti részt szlovének lakták, kik az avarok alattvalói lévén, ezek nekik 586. év táján hajókat készítettek a Duna és Száva átkeelésére hadjárataik alkalmával. A szlávok az avarok alatt a Tiszánál hadakoznak, és segélyhadakul küldetnek a longobard királyhoz.

A frankok 781. év táján Pannóniának szávai és szerémi részét lassankint felszabadíták az avarok uralma alól, és ebben a szlovének által segítettek. (Racki: Documenta 297.) E frankok Pannóniája majdnem hasonló határokkal bírt, mint a rómaiak idején. Kelet felé a Duna volt annak határa, hol abba a Tisza és Száva befolyanak. (Racki: 321. lap.) A Dráva és Száva torkolatánál érintkeztek a bolgár és a frank birodalom határai. (U. o. 330.1.)

De a frank birodalom (788.) közvetlenül ama tartományokkal is érintkezett határaival, melyek a byzanti császársággal csak a leglazább összefüggésben álltak, t. i. Dalmatiának horvát vidékeivel, melyek függése valóban csak névszerinti volt. Érintkezett továbbá a román jellemüket megtartó Yeglia, Arbe, Cherso és Lussin szigetekkel a dalmát partokon, valamint Zara, Traw, Spalato, Raguza tengerparti városokkal, melyek alattvalói viszonyuknak Byzanczhoz valóban csekély adóval adtak kifejezést. E vidékek élénk kereskedelmi viszonya Olaszországgal, valamint az egyházi összetartozás a frank hatalom közelsége mellett, a byzanti kormányban annál inkább keltett aggodalmat, minél könnyebben forgott fenn az összekocczanás és háború lehetősége a byzanti alattvalók és a horvátok közt, az utóbbiak rablókalandjai miatt. ¹⁾

A háború csakugyan kitört. Erich herceg, friauli határgróf 796. évben állítólag a horvátokat ideiglenesen alávetette a frankoknak, és őt Wonomir, egy szláv fejedelem, tél közepén az avarok elleni hadjáratba követte. (Dümmler: Slaven und

¹⁾ Dr. Hamack, das karolingische und das byzantinische Reich, 32. lap.

Dalmatien 34. 1.) A békekötés 798-ban jött létre a byzanti császár és a frank birodalom közt; a békefeltételek csak a tényleges birtokot erősíték meg: Benevent és Istria a frank, Horvátország még akkor a byzanti felsőség alatt maradt. (Harnack Ottó u. o. 39. lap.)

A határok végleges megállapítása 803. év augusztus havában történt, midőn a császár Regensburgban tartózkodott, a hol az avarokon kívül különféle szláv népek is követségileg hódoltak. A horvátok a friauli határgrof hatására alá helyezték, és a frank monarchia megosztása alkalmával Olaszországhoz jöttek. A horvátok kötelességei azonban nehezen álltak másból, mint a frank felsőség elismeréséből, és szabad ajándékok felajánlásából. (Dümmler: Slaven in Dalm. 35. 1.)

Valószínűleg e békekötés hagyta meg Pannóniának a Dráva és Száva közt fekvő részét is a frank birodalomnál, legalább az egész IX. század folyamán frank kormányzókat találunk itt, a nélkül, hogy a két folyó közti vidéknek külön tartományi neve lett volna.¹⁾

Velenczének és Dalmatiának római lakosai (a tengerparti városok) látván azt, hogy minden oldalról a frank birodalom alattvalói vagy védencei veszik körül, e nyomásnak engedve, (805.) a nyugoti császárnak hódoltak, és Velenczével együtt, úgy látszik, a horvátok is elismerték a frank felsőséget, úgy, hogy most az egész dalmát part, és a belső ország horvátok lakta éj szaki része Nagy Károlynak meghódoltak. (Dümmler: Slaven in Dalmatien 35. lap. Harnack Ottó: 48. 1.)

Nicephorus byzanti császár, ki alatt e változások előfordultak, 811-ben meghalt, jelentéktelen utódjai. Mihály a frankoknak azt engedélyezte, a mit ő eddigelé megtagadni jónak látott: a császári címet. A békekötés, melyben ez kimondatik, Nagy Károlynak Dalmatia belföldét engedte át végkép, mely úgy is már 806-ban magát a frankoknak alávetette. E belföld a horvátok hazája volt. (Harnack u. o. 54. 1.)

A IX. század közepén lézengő gyenge kormányok alatt a görög birodalom hatalma mindinkább süllyed, és nevezetesen

¹⁾ Pannoniae pars inter Drávám et Savam, a comite Prancornm Vasallo toto saeculo regebatur, hja Backi: Documenta 368. 1.

a déli szerbek, kiknek hercegei a VIII. század végétől vagy a IX. század elejétől egymást követve, a byzanti udvartól függetek, II. Mihály császár idején megalapítók önállóságukat. A horvátok azonban összetartozásukat a frank birodalommal ezután is fentartották,¹⁾ a frank és byzanti írók egyező állítása szerint.

II. Lajos császár 875. évben bekövetkezett halála ismét fordulatot jelez, mert halála után Croatia és Dalmatia ismét a görögöknek jutott, kik fölött akkor Basilius császár uralkodott; Nicetas patrícius hadjárata óta a frank uralom többé fenn nem tartható magát. A 877. évben kormányra jutott Szdeszlav herceg jónak találta, hogy magát a hatalmas görög császárnak alávesse. A horvát hercegek, és mint később látni fogjuk, a királyok soha sem örültek teljes politikai függetlenségnek.

Így találták a helyzetet a Száván és a Balkán félszigeten a magyarok, midőn hódító fegyvereik a Közép-Duna mellékein megcsendültek, a IX. század második felében.

A hódítás történetét az alsó-pannoniai részeken — megengedem — nem lejjel mindenben Béla király Névtelenje után közleni, nem mindenben Szabó Károly oly ékes előadása után indulni, ki legrégebb krónikásunk buzgó védelmezője.²⁾ De nem akarunk eltekinteni a magyarok benyomulásáról Bolgár- és Rácországba, sem az ádriai tengerig való száguldozásról, Spalato és Horvátország meghódításáról, a Kulpa és Száva délfelől jövet átkeléséről, Zágráb bevételéről, és a Száva-Dráva közti vidék elfoglalásáról. Mind e dolgokat nem akarjuk a költőknek átengedni, mert ezek későbbi tényekkel és állapottal megegyeznek.

Roesler legfőbb ellenvetéseinek egyike, melylyel a Névtelen hitelességét a jelzett eseményekre nézve megdönteni akarja, a krónikásnak azon állítása, mintha Árpád hadai Rác-

¹⁾ Hirsch: Byzantinische Studien 198. 199. lap. Bíboros Constantin azon jelentését, hogy a déli szerbek magokat a byzantiaktól felszabadították, elveti, mert szerinte a szerbek is a nyugoti császársághoz tartoztak, Nagy Károly korától fogva, a mi azonban téves. (Lásd Racki: Documenta 338—341. lap. Gfrörer II. 126. lap. Harnack Ottó: Das karolingische und das byzantinische Reich. 70. lap.)

²⁾ Szabó Károly: A magyar vezérek kora 85—88.1.

országban (in terra Racy) száguldoztak volna, azt vélvén Roesler, hogy e név 1234. év előtt nem ismeretes, és hogy azt csak a Nemanja családbeli fejedelmek kapták fel. Ez ellen hivatkozom arra, hogy már Bíboros Constantin császár (32. fej.) Kasa városról szól, mely Safarik szerint a mai Novibazar mellett, tehát a régi Rascia vidékén létezett. Sőt András herceg, III. Béla fia győzelmei Chulmiában és Rasciában (terra Rasse) már 1198. évi, tehát egykorú levelekben említettnek.¹⁾ Nem lehet tehát mondani, hogy a Névtelen krónikás a Racy = Rascia nevet még nem ismerhette,²⁾ mert épen hazai történetünk hordta azt szét leginkább.

A magyarok hadjárata az Adria felé, és visszajövetelök Zágrábon át, Íróink által 894. és 895. évre tétetik. Mint alább látni fogjuk, Brazlaw tartományának meghódítása valamivel később, t. i. 900. év táján esett, és így a Dráva-Szávának nyugoti és keleti része a magyarok hatalmában volt, és ez időtől fogva a Száva volt Magyarország déli határa, a mi oly tény, melyen a görögök ideiglenes foglalásai nem változtatnak.

Valamint az Alsó-Száva folyása a görög és a frank birodalom közti határt képezte, úgy a frankok idején (a VIII. század végén és a IX. század elején) a Dráva közigazgatási kerületek elhatárolására szolgált. A frankok ugyanis birodalmuk délkeleti határvidékeit nem mindjárt keblezték be egyenjogú részekül a Pyrenéktől a Tiszáig nyúló uralmuk államszerkezetébe, hanem megelégedtek az adóval és segédhadak küldésével; úgy látszik, megyei kerületeket sem alkottak, hanem az alávetett nép igazgatását megtért belhoni fejedelmekre bízták, kik fölött valamely határgrof állt, mint hadiparancsnok, és egy bajor praefectus, mint főbíró. A karinthiai herceg alatt állt Stájerország nagyobb része, Krajna, a délkeleti Tirol, Istria, Libumia, Dalmatia és a Dráva-Száva közti tartomány. Egy másik frank határkerület a Drávánál kezdődött, magába foglalta Alsó- és Felső-Pannoniát, és az Enns melletti Ausztriát.

A történet első századaiban Dalmatia és Horvátország mindig együttesen neveztetnek, de hol érintkeznek, és hol külön-

¹⁾ Kukuljevics: Cod. dipl. Regni Croatiae, etc. II. 192. 1.

²⁾ Lásd a kritikai ellenvetéseket Boesler: Die Anfänge der Uugarn und der anonyme Notár. Romänische Studien 209—213.

búznak e két országnak határai, azt sem a horvát írónak nem sikerült tisztába hozni, sem más nyomozóknak; a melynek oka nem lehet más, mint a rendelkezésünkre álló források és adatok elégtelensége.^{x)}

A két országot későbbi századok sem különböztették meg egymástól.²⁾

A Dráva és a Száva közti tartomány a rómaiak alatt Saviának nevezetett; és alsó Krajnától Sirmiumig terjedt. Theodorich gót király alatt e Saviának tartományi igazgatása volt, melynek elnöke Fridilad gót ember vala, a frankok uralma idején sokszor semmi külön névvel nem bírt, hanem csak a két folyó által jeleztetett meg, — valamint Savia sem népnévtől vétetett át. A görögök e tartományt Francochorion-nak neveztek, az az frankok tartományának, és Roesler azt véli, hogy Sirmium, Fruskagora hegységének neve e frank tartomány nevének származéka.³⁾ Később, már a magyarok korszakában, e tartományt Sirmiumnak neveztek a görögök, a miből azt kell következtetnünk, hogy a frankok tartományából csak a Dráva és Száva torkolatánál fekvő rész volt a görögök kezében.

¹⁾ Jobb ezt bevallani, mint a dolgot kerülgetni. Bécsi Emil ezt írja: a mi a Croatia és Dalmatia közti régi határokat illeti, azoknak fűrköszésébe bocsátkozni itt fölösleges volna; annyi bizonyos, hogy némely tengermellőki vidékek hol az egyikhez, hol a másikhoz számítottak. — (Magyarország közjoga 55. lap.) Kerchelich is megöldhatlannak tariga a kérdést.

²⁾ Mátyás király 1474. évben Sándor telki apátot adóügyben Raguzába küldvén, azt írja a városnak, hogy az apátot amaz országaiba, t. i. Jalmatiába és Horvátországba, ennélfogva hozzájuk küldi. (Hazai Okm. III. 429. 1.) Pedig Raguzá csak egyik vagy másik országban feketett.

³⁾ Roesler: Romänische Studien 202. lap, Moet de la Forte-Maison azt állítja, hogy csak a három folyó összefolyásánál fekvő rész kapta a Francochorion nevet, és pedig a XII. században élt János és Manuel Comnen császárok alatt. (Le Francs I. 28. 35. 1.) Chorium de *Χορίου* comme de *Χορία*, mérne sens, on a dit aussi *Chora* autrefois en latin. Már Bátoros Constantán ismerte a Francochorion nevet a X. században: Du Cange azon véleményét azonban, hogy a Francochorion név már a VI. században Theodebert Metz királyának idejében divatozott, nem fogadhatom el, mert akkor a frankok még nem bírták Sirmiumot. (Századok, 1868. év 561. 1.)

Azon időben, a midőn Béla Névtelenje Árpád vezéreit a byzanti birodalomban kalandjain száguldoztatja, az általa említett Horvátország egészen másutt feküdt, mint a mai. A horvátok a IX. században ugyanis a dalmát partok mellett laktak, a mennyiben a római dalmát városok által e partoktól el nem voltak zárva. Országuk határa éjszakon az Albona (Labena) vagy Arsa folyónál, Istria régi határánál kezdődött és délfelé a Cetina torkolatáig nyúlt; sőt e folyón túl is két zsupánságuk feküdt Chlewno és Imota. Éjszakkeltre Plewo (ma Pliva) tűnik fel a Verbász hasonnevű mellékfolyójánál, és ez a leginkább előre tolt állomás ez irányban, miből Safarik azt a jogosultságot meríti, hogy a Verbász folyót, annak torkolatánál a horvátok határának tekintse. Éjszak-Nyugat felé, hol Horvátország állítólag még a hegységek közt Istria fölött a belső tartományban terjedett el, körülbelül a Kulpa forrásáig ^{x)} kinyújthatni a határt, azonban itt már semmi helységeket nem ismerünk fölfelé azon vonalon túl, mely Zeng és Szluin között elhúzódik.

A Kulpa, mely jó darabig éj szaki irányban folyt, Mötling táján ismét keletre kanyarodik Kamanye felé. E pont képezi a legéjszakai vonalt, mely a zágrábi püspökséget a Krajnai hercegségtől elválasztja; és e tájon a zágrábi püspökség határai egyszersmind a régi Horvátország határai. Közvetlen a tengeren a Fiúméval határos Tersakt volt a legéjszakai pont.

Ha Bíboros Constantin császár azt írja, hogy Horvátország a Zentina (Cetina) folyónál kezdődik, és az istriai határig terjed, ²⁾ akkor ugyan a horvátok lakta földet jelölte ki, de nem különböztette meg Dalmátiát Horvátországtól.

Horvátország részét Dalmátiából kifogni nehéz dolog, maga IV. Miklós pápa még 1288. évben Dalmátia nevében még Horvátországot benn érti. ³⁾

Bizonyos, hogy a régi Horvátország a mai ogulini,

1) A Kulpa a Karst hegységhez tartozó Hóhegy délkeleti oldalán mintegy 5332 lábnyi magasságban ered, Krajnában Kosteltől nyugotra.

2) Constantinus Porphyrogeneta: De administrando imperio 30. fej. bonni kiadás 145—6.1.

3) Wenzel: IV. 355. 361. 362. 364. 366. 368. 372. 374. 375. 1.

szluini, otocsányi határhozredek területeiből, a Capella hegység vidékétől a tengerpartig, Zengtől kezdve kelet felé azon országokból állt, melyek éjszakon az Unna és Száva által határoltatnak, befoglalván a már fenn jelzett tartományokat.

Nem foglalta tehát magában a Kulpa és Száva közti vidéket, (ezt ugyan Spruner még hozzá számítja), nem Turo-polyát, nem Zágrábot és a hasonló nevű vármegyét, nem Kőrös és Varasd megyét, és általában semmiféle tartományt, mely a Száva éj szaki vagy bal partján elterül.

E geographiai fogalmakkal tisztában kell lennünk, lui Magyarország első megalakulását a Száva vidékén megérteni akarjuk. A horvát herczegek és későbbi királyok azon Horvátország fölött uralkodtak, melynek határait fent leirtam, és ezt hódította meg László király 1091. évben, míg a Dráva és Száva közti részek már előbb hódítottak meg a magyarok által, mint más helyen kimutattam.

A legrégebb oklevelesen ismert horvát herczeg Mislavus, kit Trpimir herczeg 852. évben a maga elődjének nevez.¹⁾ Következett Domogoj, ki 865/6. évben a velenceiekkel békét kötött, (Racki 364.) és kit VIII. János pápa 873. évben dux gloriosus-nak, egy krónika Sclavorum pessimus dux címez.²⁾ Majdnem ugyan ez időben (875. év.) Illicus Sclavoniae princeps az istriai tengeri városokat pusztítja. Ismét VIII. János pápa ír 879. évben Sedesclavo glorioso comiti Sclavorum. O, ki Trpimir családjából származott, Konstantinápolyba ment, hol Basilius császártól a szlávok berczegévé tétetett és Domogoj fiait száműzetésbe küldte. Valószínű, hogy ekkor engedte át a görög császár a dalmát városok által fizetendő adót a nevezett horvát fejedelemnek. Ez által aborvátok összefüggése a frankokkal, mely a friauli határgrófság felbomlása után úgy is lazább lett, most egészen megszűnt.³⁾

¹⁾ Az illető oklevelet Kukuljevics (Codex I. 45.) 837. évre, Racki (Documenta I. 3. lap) 852. évre teszi. Az utóbbinak számítása lielyes, mert miután Lothár uralkodása mint frank királyé 840. évben kezdődik, bizonyos, hogy az indictiót nem lehet korábbi időből számítani.

²⁾ Kukuljevics: Codex I. 56. Racki: Documenta 366. lap. A krónikás velencei volt, ki Domogojhan nemzete ellenét látta.

³⁾ Racki: Documenta 373. lap.

Még ugyan ez évben (879.) a pápai levelek Branimir hercegről szólnak, ki 880-ban is előfordul, és kit a pápa majd princeps, majd comesnek czímez.

Muntimir, midőn 892-ben Trpimir kiváltságait, melyeket a spalatói püspökség javára kiadott, megerősíti, magát Chroatorum dux-nak nevezi.¹⁾

Tamislaus v. Tomizlav. X. János pápa egy 925. évi levelében még dux Croatorum, a spalatói zsinat alkalmával (925. 927.) már Croatorum rex — királynak czímeztek.²⁾

Ezt követte idősb Crescimir, kinek fia Dirciszlav 994. és 1000 évben volt király. A némelyek által felsorolt Svetoslavot korvát királynak el nem ismerhetem, mert egy oklevél sem nevezi királynak, hanem csak azon Crescimir testvérének, ki Crescimir Péter nagyapja volt. Ez utóbbi után István nevezetik királynak, ki az említett Crescimir Péter apja volt.

Crescimir, máskép Péter, egy 1059. évi levelében és egy másban, mely Racki szerint 1062. év körül Nonában kelt, magát Chroatorum Dalmatinorumque rex-nek nevezi. Ez időben még is a görög császár tisztjei ültek Dalmátiában, és habár birtokadományozásnál és határkijelölésnél a korvát király beleegyezésére történik hivatkozás, Dalmátiának császári katapanusa még is Comnen, vagy Constantin Ducas császár nevében adta ki rendeletét,³⁾ sőt maga Crescimir király levelei bekezdésében hivatkozik a konstantinápolyi császár kormányzására, az időszámítás meghatározásául; mint ezt például 1066. évi adománylevele a jaderai monostor javára bizonyítja.⁴⁾

Crescimir még 1073. évben szerepel, mint a horvátok királya. A következő évben, Kukuljevics és Racki állítása szerint, Szlaviz volt horvát király, a mi tán nem egészen bizo-

Racki: Documenta 15.

¹⁾ Racki a zsinatot határozottan 924. évre teszi, de akkor Kukuljevicsnek 925. évszáma sem állhat a pápai levélen, mert nem valószínű, hogy a 924-hen királynak nevezett Tomiszlav, egy évvel reá megint herceggé legyen.

²⁾ Kukuljevics, Codex I. 118. és 128. 1.

³⁾ Racki: Documenta 373. 1.

nyos, mert az idézett oklevelek őt egyszerűen királynak nevezik, országának elhallgatásával.

Érdekes fejlődés, hogy 1076. évben Demeter, máskép Szvinimir azt vallja, hogy ő Gergely pápától nyerte a királyi hatalmat, és hogy a salonai Sz.-Péter egyházában a zsinatilag összegyűlt papság és nép által megválasztatván, Horvátország és Dalmátia királyává koronáztatott, zászló, kard, jogar és korona átadásával. Más ez évi oklevelekben csak a Szvinimir névvel él, egyikében Tirpimirt és Mutimirt elődjeinek és királyoknak nevezvén, mely utóbbi állítás, mint láttuk, nem egyezik meg a tényekkel. *)

A horvát királyi méltóságra vonatkozólag megjegyzendő, hogy Dircslav utódjai a királyi uralkodás jelvényeit a konstantinápolyi császártól kapták, és a tényleges függés Konstantinápolytól így formailag is vazallusi viszonyná lett. (Racki Documenta 428—430 lap.)

Szvinimir még 1087. évben viselte a koronát, az oklevelek, melyek őt ez időn túl emlegetik, vagy hamisak, vagy azok korát nem lehet biztosan megállapítani.²⁾

Már 1089. évben neveztetik II. István horvát-dalmát királynak. Előfordul neve egy más oklevélben is, melynek keltjét Kukuljevics 1088. évre, de Racki határozatlanul 1088/9 közé teszi.³⁾

Ő volt a horvátok utolsó királya, mert László magyar király 1091-dik évben egész Horvátországot és Dalmatiát elfoglalta.

Az ország, mely a liorvát hercegek, és későbbi királyok uralma alatt állt, együttesen Slavóniának is neveztetett, a horvát királyok czíme volt rex Croatiae et Dalmatiae, vagy rex Croatorum et Dalmatorum. A Slavonia név e korban tehát senkit se ejtsen tévedésbe, mert alatta nem a Dráva és Száva közti vidék volt értve, hanem a régi Horvátország, melynek határait már leírtuk.

¹⁾ Kukuljevics, Cod. X. 152 — 154. 1. Racki 106. 1.

²⁾ Szalay László: Magyarország története I. 181. 1. írja, hogy Zvonimir 1089-ben halt meg, — ezt nem lehet biztosan állítani.

³⁾ Kukuljevics: Codex I. 181. Racki 147. 119. 1.

Soha valamely horvát király levelei a Kulpa és Száva-inneni helyről nem keltek, soha ők, vagy tisztjeik intézkedést nem tettek, mely e tartományokra vonatkoznék, mert ezek, ha horvát vagy szlovén népséggel bírhattak is, jogkörükön kívül estek.

A szláv név sokféle alkalmazásban fordul elő, és soká nem lett valamely ország állandó nevévé. Sedesclavus 879. évben comes Sclavorum, ez azt jelenti, hogy Comes Chroatorum; a pápa 890. évben ír Zuentopolco regi Sclavorum, azaz, a morva Szvatopluknak, 926. évben neveztetik Mihály rex Sclavorum, ki pedig tulajdonkép zachlumorum dux; a pápa is ír 1078-ben Michaeli Sclavorum regi, a ki szintén záchulmiai herceg. IV. Miklós pápa 1288. évi levelében Ilona regina Slavorum, fiai István és Uros reges Slavorum neveztetnek, pedig szerb királyné és királyfiak voltak.¹⁾

A keresztes had, mely Raimund toulousi gróf alatt 1096-ban Slavónián keresztül vonult, tulajdonkép a régi Horvátország és Dalmátia földjét taposta, mert csak azon keresztül lehet Jadra, Salona, Spalato, Ragusa és más tengeri városokhoz jutni; ez volt az egykorú külföldi írók tudomása Slavonia mibenlétéről.

Mi neve volt tehát a Dráva-Száva közti tartománynak és kit lírait ez a magyarok bejövetele előtt?

Erre történetforrásaink elégséges feleletet adnak.

Az avarok birodalma, mely a görög császárságot majdnem megsemmisíté, és melynek határai a dalmát partok voltak, a VIII. század második felében már jóformán megszűnt fenyegető veszély lenni Európa keletén. Nagy Károly, megboszulni akarván a segílyt, melyet az avarok szövetségesöknek, Thassilo hercegnek nyújtottak, 791. évben hatalmas fegyveres készültséggel berontott az avarok országába, kik nagy szorongatásba hozattak, a nélkül, hogy a háború döntő lett volna. Az avarok még is meggyengítettvén, 795. évben a Lüneburgban táborozó frank királynál követséggel megjelentek, alávetést, és a keresztyénség befogadását ígervén. A következő évben Erich friauli herceg frank és longobard sereggel

¹⁾ Wenzel IV. köt. 318. lap.

és Wonomir szláv herczeggel szövetségbe, az avarok birodalmába betört, és feloszlásának egy új lökést adott.

Erről a Wonomir-ról Dümmler úgy vélekedik, hogy tán borvát nagyzsupán lehetett, megemlékezvén, hogy Zwonimir nevű horvát király is előfordul, de ép oly lehetségesnek tartja, hogy Wonomir szlovén fejedelem volt a Dráva és Száva közt, ki az avarok szétszórása után a felszabadított nép élére állt.¹⁾

A következő években ismételt harcok folytak a görögök és frankok közt, az avarok horvát örökségéért, míg végre a frank birodalom délkeleti határai 803. év augusztus havában Regensburgban véglegesen meg nem állapítottak.

ügy látszik, hogy a byzanti és a frank császárok egyaránt meghagyták a szláv fejedelmeket az egyes tartományok kormányán, megelégedvén azok vazallusi viszonyával, és azzal, hogy őket valamely közelebbi császári határgróf hatósága alá rendelték. Ilyen szlovén fejedelem lehetett Ljudevit, ki dux Pannóniáé inferioris neveztetik, Sziszeken, a Száva és a Kulpa összefolyásánál székelt, és a Dráva és Száva közti vidéken kormányzott. Ő 818. évi ősszel Lajos császárnál panaszt emelt Radolaus friauli herczeg határgróf állítólagos kegyetlensége és féktelensége ellen, de már ez alkalommal kitűnt lázadási szándéka, a mint 819-ben valóban fel is zendült. A frankok több évig háborúskodtak vele, míg 823. évben Ljudevit erőszakos halállal kimúlt Dalmátiában.

Ljudevit minden egykorú krónikában lázadónak van címezve, és ez világosan jelzi alárendeltségét a frank császár, és annak határgrófjai alá. A Dráva és Száva közti tartomány, külön név nélkül, a frank birodalom része volt.

Utódja, és tán közvetlen utódja volt Ratimir, kinek tartománya a Dráva és Száva közé és tán az utóbbi folyó némi déli részeire is esett. Ő is mint Ljudevit függetlenségi törekvéseket árult el, és azért 838-ban bajor hadsereg küldetett

¹⁾ Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien 34. 1. Ugyanő: Über die südöstlichen Marken des frankischen Reiches 6. 1. Dimitz sz. tVonimir a Priaul és Pannónia közt lakó szlávok fejedelme volt, tehát valószínűleg azoké, kik a friauli herezeg alól magukat felszabadították. (Gesch. Krains I. 108. 1.)

ellene, melyet be nem várván, és saját erejében nem bizván, futással menekedett. .

Ugyan ez idő táján a felső Szávánál Salacho gróf tűnik fel, alárendelve a karinthiai batárgrófnak. Salacho igazgató-sára tehát az a vidék lehetett bízva, mely Arnulf császár egy 895. évi levelében, mint marchia juxta Souvam, Riechenberg helységgel előfordul. *)

E belföldi fejedelmek birtoklása azonban a bolgárok betörése által megzavartatott. Omortag bolgár fejedelem már 824. évben emelt panaszt a frank császárnál, az ország határait nézve, — követei nem értek célra, a bolgárok azért 827. évben a Dráván felfelé hadi hajót küldtek, a Száváig az országot pusztíták, és elűzván a szlovén fejedelmeket, bolgár kormányzókat helyeztek be. ²⁾ De az idők változtak, és a bolgároktól oly kegyetlen bánást tapasztaló szlovének 853. évben azokkal szövetkeznek, és Lajos német király ellen fellázadván, attól elszakadni akartak. E törekvésnek hadivereségök vetett véget. ³⁾

Az a Mutimir, kit VIII. János pápa 875. v. 876. évben felszólít, hogy a pannoniai dioecesisbe visszasiessen, és az ott felállított püspökségben találjon vigaszt, Ráüld szerint a Dráva és a Száva közti vidék fejedelme volt, ki habozott, vajjon Methodius püspökségébe, kinek Németország papsága, mert a szláv liturgiát alapította, oly nagy ellene volt, bemenjen-e. Támogatja ez összevetést az a tény, hogy Mutimir horvát hercegnek el nem fogadható, mert Domogoj után Sedeslav és Branimir következvén a horvát hercegségben, itt Mutimir számára ez időben nincs hely, csak Ljudevit és Ratiimir egykori tartományában. ⁴⁾

A pápai levél, Fejér szerint, Duci Sclavoniae, Kukulje-

¹⁾ Racki: Documenta históriáe croaticae periodum antiquam illustrantia 337. 1. Dummler: Über die siidöstlichen Marken des frankischen Reiches 32. 33.1. Ma Beichenburg a Száva hal partján, Felso-Krajinában fekszik.

²⁾ Einhardi annales ad a. 827. Pertz I. 216. 1.

³⁾ Backi: Documenta 358. 1. azt véli, hogy a szlovének lázadásának oka a Ljudevit és Batimir leveretésökből származó sértett hangulat.

⁴⁾ Racki: Documenta 367. 368. 1.

vics sz. duci Salvinicae, Rackisz. duci Sclavinicae szól. Nekem úgy látszik, hogy ez utóbbi a helyes formula, mely annyit jelent, mint szlovének hercege, — dux slovenicae gentis, és így Kukuljevics, midőn Oklevéltára indexében e Mutimirt slaviniai berczegnek nevezte, anachronismust követett el.¹⁾

Ez ország rész utolsó ismert belföldi fejedelme Brazlaw, ki a Dráva és Száva közt lakó szlovéneket kormányozván, már 884. évben Vastag Károlynak hódolt és vazallussá szegődött.²⁾

Arnulf király 892. évben Brazlaw-val Hengistfelden, a mai Graetzben, Stájerországban találkozott, és vele megbeszélte a Morvaország elleni hadjáratot.

Morvaország legyőzése után Arnulf császár 896. évben Pannóniát, Mosburggal (Szalavár) a Prívina herceg által itt alapított fővárosával, Brazlaw herceg hűséges kormányára bízta,³⁾ — és ez az utolsó alkalom, a melyen Brazlaw és az ő országa említetnek.

Valószínűleg 900. évben foglaltatott el a magyarok által, és pedig akkor, midőn olaszországi hadjáratukból visszajöttek.⁴⁾

Brazlaw országának feldúlása és elfoglalása nem azt bizonyítja, mintha a magyarok akkor Horvátországot foglalták volna el, mert Brazlaw tartománya nem Horvátországban feküdt; nem t. i. a IX. és X. századbeli Horvátországban, mely a Szávához délre feküdt, és Dalmátiából és a később úgynevezett török Croatiából és horvát határszélekből áút. Bizonyára nem csak véletlenség dolga, hogy a Dráva és Száva közti tartományban 900-dik éven túl a fejedelmek névsora — mely ugyan eddig is hézagos volt, — megszűnik, míg a horvát királyoké még 1091-ig szakadatlanul folyik.

A történet eddigi folyamából kitűnt, hogy Brazlaw és elődjeinek országa sem a frankok, sem az avarok alatt saját

¹⁾ Kukuljevics, Cod. dipl. Begni Croatiae etc. I. 242. 1.

²⁾ Annales Fuldenses 884. évhez. Pertz: Monum. (lenn. Script. I. 401. 1.

³⁾ Annales Fuldenses, u. o. 413. 1.

⁴⁾ Dimitz azt írja: Brazlaws Herzogthum war schon ura 900 in die Gewalt der Ungavn gerathen. (Gesch. Kvains I. 137. 1.)

névvel nem bírt. Területe vagy benfoglaltatott a Pannónia inferior elnevezésben, vagy, mint a két folyó köze jelöltetett meg; olykor az idő szerint kormányzó herceg nevét vette fel; szokássá válván a frank határtartományról, vagy Ljudevit, Brazlaw stb. földéről szólni.

Foglalkozunk most e vidék hova tartozandóságával, és geographiai fejleményeivel, a magyarok korszakában.

Egy századnál több telik le, mielőtt újra biztos tudomást nyernénk a frankok egykori vazallhercegségének sorsáról. Szent István 1009. évi levele, melyben az általa alapított pécsi püspökség határait leírja, vonja ismét magára figyelmünket. Ez alapítólevelél azt mondja, hogy a negyedik határ (Kőárok) a Dunánál kezdődik és a Szávánál végződik.¹⁾

E teljes hitelű oklevél mutatja, hogy Szent István király idejében Magyarország határai a Szávaig terjedtek. Bizonyítja ezt Szt. László király 1093. évi levele is, midőn a pécsi püspökség keleti határait azon terjedelemben megerősíti, a melylyel azokat Szent István kijelölte²⁾ de azon tény is, hogy a pécsi püspökség határai a Száva mellett változatlanul megmaradtak, míg a XIII. században a sirmiumi püspökség újra fel nem állított. Most a pécsi püspökség Dráván-túli részei a sirmiumi püspökség megyéjét alkotják.³⁾

Időközben a Dráva és Száva közti rész rövid időre veszendőbe mehetett, tán a görögökhöz, mert Itadó nádor 1057. étkben az általa alapított száva-szt.-demeteri apátságról mondja, hogy ő azt és az egész provinciát sok hadi fáradsággal visszaszerezte; mondja továbbá, hogy e monostor a Száva mellett (a mai Mitrovitz helyén) a pécsi püspökségben fekszik, a miért

¹⁾ Fejér I. 292. lap. Koller: *História Episcopatus Quinqueecclesiensis* I. 62—72.1. Timon *Imago antiquae et novae Hung.* 60.1.

²⁾ Fejér I. 480. 481. lap. Még is Sz.-István király 1009. évi levele is gyanúsítva volt, csak azért, mert benne kegyesnek íratik, és mert keltezési helye Jauriana, Geur helyett. (Kerékgyártó míveltségi tört. II. 85. lap.)

³⁾ Otrokosi Ferencz azt mondja, hogy csak 1313. évben találja az első sirmiumi püspök, György nevét. Timon i. h. 61.1.

is a kegyúri jog gyakorlatára Maurus pécsi püspököt kéri fel,¹⁾ és alapítványát megerősíti.

Midőn a kalocsai püspök önkénye folytán a pécsi püspökség határai megzavartattak, Szent László király 1098. évben a pécsi püspökségnek azon határait megerősíti, a melyekben azt Szent István alapítja, és e szerint ő is elismeri, hogy annak határai a Szávaig terjedtek.²⁾

Racki oda nyilatkozik, hogy Radó nádor 1057. évi alapító levele álmű, a tudósok majdnem általános véleménye szerint. ⁸⁾ A nádor levele, igaz, némely akkor szokatlan kifejezéssel él, és ez által a kritikát kihívja; de azért azon benne említett tények, melyek tárgyunkra vonatkoznak, az akkori eseményekben is találják igazolásukat. Cinnamus, a jól értesült görög író, azt írja, hogy a magyarok gyakran behohantak a byzanti birodalomba, és kevéssel azelőtt, hogy Alexius Comnen a császári trónra lépett, Sirmiumot foglalta el; Procop vértanú kezével tértek vissza, és azt Sirmiumban, Szent Demeter vértanú templomában (az az Mitroviczon) tették le, a mely templomot Illyriának egykori praefektusa emelt. A magyarok száguldozásait Sirmiumban, a Száva mellékein, Thráciában, és Macedoniában, Nicephor Bryennius is említi. Ebből az tűnik ki, hogy a magyarok e betörését a görögök foglalása előzte meg, mert saját hazájukban nem pusztítottak volna hadaikkal. De ebből nem következik, hogy Radó idején a magyarok Sirmiumot nem bírták volna, — bírták, mert akkor is a görögöktől visszafoglalták. A száva szt.-demeteri templomot a görög írók is említik.

Azonban feláldozzuk az 1057. évi oklevelet, habár egészen más okból, mint minőket Kukuljevics egy jegyzetben ellene felhozott,⁴⁾ feláldozzuk, mert a történeti tények, me-

¹⁾ Fejér I. 394—396. 1. Koller i. h. I. 147. 1. Podhraczy az ő jegyzeteiben Anonymushoz 305. 1. Kukuljevics: Coel. Regni Croatiae etc. I. 116. 117. 1. Csak Pray teszi az évszámot 1056. évre. (Annales I. 60. 1.)

²⁾ Fejér I. 480. 1.

³⁾ Racki: Documenta 454. 455. 1.

⁴⁾ Kukuljevics, Cod. dipl. I.117.1. Wenzell. 27. lap. Évkeltezés nem lévén az oklevélben, Wenzel, ki azt Czech közléséből közzé teszi, azt 1067. év körül keltnek állítja. Más oklevelet használhatott Czech, midőn a nádorok névsorát összeállítja, (Frankl: A nádori és országbírói hivatal 155. 1.)

lyek benne foglaltatnak, más oklevelek által igazolhatók; és az, hogy a magyarok királyságuk elejétől fogva, a Száva vidékét birták, nem egyedül Radó levelével bizonyíttatik.

Valamely hamis oklevélben, lehetnek a hamis adatok mellett olyanok is, melyek kétségbe nem vonhatók. Az ál-oklevélkészítőt mindig bizonyos cél vezérletté, többnyire birtokelsajátítás, vagy családi összeköttetések hazudása, de a mi e czéllal nem függ össze, azt hamisítani az illetőknek nem állt érdekükben, sőt inkább érdekükben állt való tények és viszonyok felsorolásával, a hamis adatok fölfedezését nehezíteni, vagy lehetetleníteni. Nem akarok azonban történelmi kémiai élén, és egy hamis oklevélben elválasztani a valót a valótlan-tól, csupán csak azt akarom említeni, hogy abból, mert egy 1067. év körüli oklevélben Radó (Radován) nádor előfordul, szükségkép nem következik, mintha Radó 1057. évben is nádor nem lehetett volna — mint ezt Kukuljevics Iván liinni lát-szik, sőt inkább az 1057. évi oklevél e részét igazolja. Radó valószínűleg 1057—67-ig (tán előbb vagy utóbb is) volt nádor, legalább nem ismerünk más nádort, ki ez évtizedben élt volna. A tihanyi apátság 1055. évi alapító-levelét hitelesítik, többi közt Zache, comes palatii, — ki ha nádor volt, Radó ez év előtt nem lehetett nádor.

János guercesei esperes azt írja, hogy midőn András király az ország birtokát magának biztosi tá, öcscsét Adalbertét slavoniai hercegnek (erről máshelyen), Radót pedig nádornak nevezte ki. Miután I. András 1061. évig uralkodott, világos, hogy Radó szükségkép már 1067. év előtt viselte a nádorságot. János esperes is Radó nádor hadi előmeneteleiről szól a Dráván túl, holott a száva-szt.-demeteri apátság alapítására vonatkozó álműnek bélyegzett oklevelet nehezen ismerte — mi is azt csak 1404. évi átiratból ismerjük.

Az idézett 1057. évi oklevelet Grebhardi, Engel, Szentiványi, Csegovich, Kukuljevics, Racki, stb. álműnek tartják, Farlati, Koller, Péterfy, Pray, Gyurikovich, Wenzel, Podhraczky József, Récsi Emil, Horváth István, Szalay László, Horváth Mihály valónak fogadják el.

mert ebben Rodovan nádor, mint Bugar fia fordul elő 1071. vagy 1072 év alatt.

De valónak fogadja el III. Honorius pápa is, ki midőn 1218. évben a laberiai kolostort, részint Magyarországon is fekvő jószágainak birtokában megerősíti, azok közt mindkét száva-szent demeteri monostort is említi, — az egyik t. i. görög monostor volt; és mind kettőről mondja, hogy *Magyarországon* a Száva mellett fekszik.¹⁾ Megerősíti az egyik monostornak azon haszonélvezeteket és szabadalmakat is, melyeket ez Béla királytól nyert. Ez csak I. Béla lehetett, ki bátyja: András király után 1061. évben trónra lépett, és Badó nádor levelében mint dux Adalbertus, és a király testvére említetik. Kitetszik a pápa leveléből az is, hogy Béla király szabadalmi nem a görög monostornak szóltak, hogy tehát Badó alapítványa ama másikra vonatkozott.

Dönthetlen adatok bizonyítják, hogy a Dráva és Száva közének nyugati részét, melyet ma Horvátországnak neveznek, már Szent István és I. Béla király mint közvetlen magyar földet bírták. Kiténik ez azon birtokpörből, melyet a Yojkfy család nevében Bubin folytatott Thetényi Péter és családja ellen. A peres birtokok a Pakra és Toplicza táján feküdtek, és többi közt Keresztur és Megyurics falu is tartoztak azok közé, melyek közül az utóbbi ma is található a Pakra és Illova folyó' közt, az első báni ezredben. Dénes nádor a király megbízásából e pört megvizsgálta és 1228. évben ebben ítéletet hozott. A felek közül Yojkfy a maga jogainak védelmére Szent István, I. Béla király, és utódjainak legteljesebb hitelű okleveleit mutatta elő (instrumentis autenticis inclite memorie beatissimi Stephani et Béla Belyn condam Regum illustrium, Begni Hungariae, et aliorum ipsis succedentium), a miért is az ítélet az ő javára ütött ki, mi megtörténvén, Yojkfy az ő ellenfelével kiegyezett. A pör alatt a Dráva és Száva közt lakó főurak tanúságára történik hivatkozás, ezek tehát nem valamely külön névvel bíró tartomány főurai. Dénes nádor ítéletét még ugyanez évben megerősítette II. András, és még 1488 évben Mátyás király is.²⁾ Az ilyen bizonyítékkal szemben el kell hallgatni a legnagyobb kételynek is.

¹⁾ Az itteni apátságot Ugrin kalocsai érsek 1228. IV. Béla 1237. alkatiám S. Demetrii de Sinnia nevezi. (Wenzel I. 249. II. 57. 1.)

²⁾ Wenzel: Árpádokori Új Okmánytár VI. 454. 457. 1. V. ö. Gyuri-

Midőn így Szent Istvánt a Száva mellékének valóságos birtokában találjuk, a történet pedig nem őt nevezi a vidék hódítójának, világos, hogy e részek birtoklását csak elődjétől örökölhette, és így a magyarok hódításai a IX. század végén e vidékre nézve csak újabb hitelességet nyernek.

A görög birtoklás a két folyó közt. Szent István idejében a Duna és Száva közti részekben majd belföldi fejedelmek uralkodtak, majd a görögök.]. Basilios görög császár 1018. megsemmisíté a bolgár államot, az utolsó Ochridai czár Durazzónál elesett. Csak Sirmiumban ült Sermo herceg és nem akart a görögöknek meghajolni. A görög parancsnok Constantinus Diogenes ezért barátságot színelvén, 1019. évben Sermot egyezségi tanácskozásra szólította fel, és ez alkalommal meggyilkolta. ²⁾ Az említett Constantinus Diogenes Bulgária és Sirmium praefektusa lett, és a görögök az így elfoglalt Sirmiumot sokáig bírták.

A boldvai missale 1068.. évre följegyezte, hogy Salamon király Bolgár-Fejérvárt elfoglalta, de csakhamar a bolgárok és görögök csellel visszafoglalták. Az ostromnak története, a mint azt Turóczy előadja,³⁾ nem enged kételkednünk, hogy a Szeréinség akkor a magyarok kezében volt. László és Géza hercegek ugyanis a Száva folyót tekintik hadműveleti vonalul, Zalankamenben tanácskoznak, Fejérvárt megrohanják, Bulgáriába betörnek, a mit nem tehetnek, ha hátuk mögött a görögök Szerémbe ülnek. Az ellenség országából visszatérő hercegek a Buziás melletti halmokon megállapodnak, hogy itt a hadi prédául nyert kincseket és foglyokat megosztják. E Buziás földre csak nem rég a bessenyők Fejérvár felől jöve és a Szávát átúszva betörték, és itt »Magyarországon« (írja Turóczy) zsákmányt gyűjtve, és foglyokat magukkal hurczolva, visszavonultak. Buziás ma nem létezik, de Róbert Károly

kovics: De situ et ambitu Croatiae et Slavoniae III. 29. Palugyai Imre: Kapcsolt részek 13. lap. Kaprinai kéziratai, Tóin. I. sub B. 157. 158. Nro XCIII.

¹⁾ Így írják variánsokkal Cedrenus, Scylitza, Zonaras, Bryennius, Cinnamus görög írók, megjegyezvén, hogy Sermo alattvalói horvátok valának.

²⁾ Schwandtnernél ívrét alakban I. köt. 117. stb. 1.

1320. évi levelében még említetnek: Magyar-Buziás, Tót-Buziás és Kyus-Buziás nevű helységek Szeréin megyében, és ugyanazokkal Székely telek, máskép Kajántó falu,¹⁾ több más magyar faluval együtt.

Mellékesen bizonyítja ez a hadjárat azt is, hogy Szt. László nem 1091-ben lépte át először a Drávát.

Salamon nyughatatlansága és a királyi hercegek iránti féltékenysége lehetővé tette, hogy a görögök Szerémet ismét kézrekerítsék. Ezt nem túrték soká a magyarok.

Még mielőtt Alexius Oommen a császári trónt elfoglalta, tehát 1081. előtt, nem csak Sirmiumot visszafoglalták, hanem Thracziába és Macedóniába is betörvén, egész Scopiáig (az az Skoplje, Vardar mellett) és Nissáig előnyomultak.²⁾ Határozottabban teszi ez eseményeket Bucid 1073. évre, mert Nicephorus Bryennius szerint, a magyarok betörései és Sirmiumnak és a Száva mellékének elfoglalása nagy gondot okoztak Mihály császárnak. Mihály uralkodása 1071—1078-ig tartott.

A görögök a Sze rémséget csak Péterváradig bírták mint maga Cinnamus vallja, ki Szerémben görög tartományi főnök volt.

Midőn Bouilloni Gottfried lotharingiai herceg 1096. évben kereszteshadával Magyarországon keresztül vonult, a Szerémség magyar kézben volt.

És ezt az állapotot szentesíté egy nyolczszázados történet.

¹⁾ Oklevél a gr. Draskovics család levéltárában.

²⁾ Nycephor Bryennius, Liber III. Cinnamus láb. Y. 5. Nr 8. Bonni kiadás 100. és 227. lap. Osegovich: Unius e Croatis Besponsa 74. 1., írja, hogy a Száva, Dráva közét, vagy inkább Sirmiumot már Crescimír horvát király bírta, ki 1069. évi kiváltságában így nyilatkozik: Igitur quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit Begnum. E szavak elegendők Osegoviclinak, annak állítására, hogy Crescimír országterjesztése Sirmiumot is magában foglalta. Miután a görögök ezentúl a sirmiumi praefecturát többé nem említik, szabad következtetni, hogy Sirmium a szerb zendülés alatt vagy maga, vagy segítettve a szerbek által, valamely horvát bánnak magát megadta, és hogy azután Crescimír azt a »többi« Croatiával egyesítette. — Bizony nagy hódítónak kellett volna lenni Crescimírnek. Osegovich e mellett felejtí, hogy az ő állítása szerint a görögök Sirmiumot 1019-től 1081. évig szakadatlanul bírták.

A Dráva-Száva közének sem nyugati, sem keleti fele nem viselte még a XI. században a Slavonia nevet.

Az első püspökségek határai Görögország felé. A kalocsai püspökség alá a Duna és Száva köze is, avagy Szirmiumnak egy része is tartozott.¹⁾ Ez kiténik Sz. László király 1093. évi leveléből, melyből megtudjuk, hogy Dezső kalocsai püspök a pécsi püspökség keleti határait megsértette, a miért is azokat Sz. László úgy megújította, a mint ezek Sz. István által voltak megállapítva. Dezső (1075—1093-ig) a Duna és Dráva közén érintkezett a pécsi püspökséggel oly módon, hogy határsértés előfordulhatott. Az érintkező pontok Szerémségben léteztek, Erdővéghez keletre. Az idézett két királyi oklevél a Kőárok vizét említi, mely nem más, mint Kuvesdin görög monostor mellett a Száva felé folyó patak.²⁾

Lehet, hogy a határok azért is megzavartak, mert Szent István után a Szerémséget hosszabb időnkig, ámbár ismételt megszakadásokkal, a görögök is bírták.

Mihály császár e vidéket ismét elvesztvén, a pécsi és kalocsai püspökség határai a Duna, Száva és Dráva közén megújítottak. A kalocsai püspökséghez a két folyó közti csúcs (Sirmium) tartozott, a pécsi püspökséghez az attól nyugatra eső rész, bizonytalan határokkal, a melyek még akkor sem állapítottak meg, midőn Sz. László a zágrábi püspökséget alapította (1093. év körül) mely tehát kelet felé a pécsi püspökséggel érintkezett. Később e határpör utáni időben, Sz. László a bácsi püspökséget is alapítá³⁾, mely aztán 1135. évben a kalocsáival egyesült.

A pécsi püspökség marchiai főesperessége a XIII. és XIV. században is fennállott. Miután amarchia értelme határ

¹⁾ Katona: *Históriametr. Colocensis ecclesiae* I. 202. lap.

²⁾ Koller: *Hist. Episcop. Quinq. I.* 42 — 47.1. Osegovich azt tanácsolja, hogy a Kőárok nevű vizet Tolna vagy Fehér megyében, vagy még jobban: Pest megyében és a Jászságban keressük, hol szerinte a Savas, máskép Sadva v. Zagyva, legtöbb hasonlatossággal bír, a Száva folyó névvel, és a melyből könnyebben húzható valamely kőárok a Dunába, mint Slavóniában a Dunától a Száváig. Valóban ennek a pécsi püspökségnek szép határai lehettek, lia a Zagyva folyóig terjedtek. (Unius e Croatis itesp. 82. lap.)

³⁾ Katona: *História metrop. Colocensis Ecclesiae* I. 162. 1.

vagy határtartomány, e vonalon kellett érintkezni a magyar és görög birodalomnak. Koller véleménye szerint e vonal a Dúnától Bánostor mellett Kuvedin érintésével egyenesen a Szávaig Grk mellett húzandó.

A kalocsai püspökség pedig szintazon korig szerémi főesperességgel bírt.

Fel sem tehetni, hogy Szt. István a pécsi püspökség határát a Szávánál tűzte volna ki, ha országának határa nem ott lett volna, azonban a görögök betörései és foglalásai miatt o tájon végmegállapodásra nem juthatott.

A pécsi püspökségnek a Dráván túl eső területének határai még akkor sem voltak megállapítva, midőn Sz. László király először szállt át a Dráva folyón. Megállapította tehát II. András király 1235. évben oly formán, hogy a Lisnicze, máskép Valkó folyó képezze a határt a zágrábi és pécsi püspökség közt; a Lisnicze folyótól kezdve pedig körülölelvén egész Posega megyét, a pécsi püspökség határai azon pontig mennek, hol éjszak felől az Almás folyó a Drávába szakad.

Ez azonban csak egyik oldalon tisztázta a viszonyokat, míg a kalocsai egyházmegye felé még igen soká húzódott az átörökölt bonyodalom. IV. Incze pápa meg akarván szüntetni az e rendetlenségből táplálkozó viszályokat, 1247. év szeptember 27-én némely apátokhoz parancsot intézett, hogy a pécsi és kalocsai egyházmegye közti határok kijelölhetésére szükséges vizsgálatot tegyék meg.¹⁾

Mind ezekből világos, hogy a pécsi püspökség sem a zágrábi, sem a kalocsai püspökséggel nem érintkezhetett másutt, mint a Dráva és Száva közt; határvillongások ez egyházmegyék közt másutt, mint a nevezett két folyó közén nem fordulhattak elő.

De még itt sem értük el Magyarország határát, mert IX. G-ergey pápa, midőn a kalocsai érsek kérelmére annak 1229. évben megengedi, hogy »Magyarország azon részében, mely innenső Szerémnek nevezetük«, új püspökséget alakítson, ez által kimondá, hogy eddig Szerémnek egyik része a kalocsai egyházmegyéhez tartozott. Ha I. András 1057. évi levelét,

¹⁾ Katona: Historia metr. eccl. Golocensis I. 294,

melylyel Radó nádor alapítványát megerősíti, figyelembe vehetjük, Száva Szt.-Demeter (Mitrovitz) a pécsi egyházmegyében feküdt. Ezt elfogadván, a Száván túli Szerémségről egyházmegyei tekintetben azt kell feltennünk, hogy ennek az a része, mely a kalocsai püspökséghez közelebb feküdt, ez utóbbihoz tartozott, — egy másik pedig, valószínűleg mely Mitroviczhoz délre esett, a pécsi püspökségtől függött. Következtetni kell azt a pápa azon szavaiból, melyekkel a szerémi püspökség felállítását azzal okadatolja, hogy a nagy terjedelmű kalocsai érsekségben, nagy terjedelme miatt a lelkesi teendőök nem végezhetők. A pápa meghatalmazza Ugrin kalocsai érseket, hogy ha a Száván túli Szerémségben (Sirmia ulterior) püspöki szék volna, ezt az új szerémi püspökséggel (melynek székhelye a kői monostor) egyesítse.

A pápa tehát nem tudta, hogy van-e a Száván túli Szerémségben püspökség, ne csodálkozzunk tehát, ha nem tudjuk, hogy ezen Szerémség mely részei tartoztak a pécsi, és melyek a kalocsai érsekség alá. Bizonyosnak csak annyi látszik előttem, hogy a Szávántúli Szerémségből olyan részek nem tartozhattak a kalocsai érsekség körébe, melyek Mitroviczhoz délre esvén, a pécsi püspökségnek mintegy folytatását képezik.

Elmondtam már más helyen, hogy II. András király unokájának, Jánosnak, a Száván túli Szerémséget adományozta.¹⁾

II. András idézett 1235. évi levele sok tekintetből érdekes; érdekes többi közt azért is, mert Szent István király 1009. évi alapító-levelét a pécsi püspökségről átírja, és ennél fogva hitelesnek elismeri.²⁾ Az oklevél továbbá a nádor és országbíró hatóságáról is szól, melyet ezek a Dráván túl gyakoroltak, a mi e föld magyarságát tanúsítja. Különös fontosságú végre az a tétel, mely szerint II. András látszólagosan úgy nyilatkozik, mintha Sz. László az első magyar király lett volna, ki a Drávát átlépte.³⁾

1) Lásd I. köt. 257. lap.

2) Fejér: III. 2. köt. 422. lap.

3) Az oklevél szavai ezek: Quoniam ultra Drave fluvium limes seu terminus Quinqueecclesienis Ecclesiae nondum fuerat stabilitus, cum sanctus rex Ladislaus primus transiverit Drave fluvium, et partes sibi

Lehetetlen nem csodálni a szöveg ilyenén magyarázatát.

II. András ugyanazon pillanatban és ugyanazon oklevélben, a melyben Szt. István alapításáról, a pécsi püspökségről szól, nem mondhatta azt, hogy Sz. László volt az első magyar király, ki a Drávát átlépte, nem mondhatta közvetlenül azon szavai után, melyekkel elismeri, hogy a pécsi püspökség határai a Dráván túl még nem voltak kellőleg megállapítva.

Koller e tételt oda véli értendőnek, hogy Sz. László a Drávát azon táján lépte át először, hol ez a határt képezi Magyarország és Horvátország közt, megjegyezvén, hogy a király az átlépés után a szláv részeket (partes sclavicas) foglalta el, és az oklevél e szavai megmagyarázzák, hogy az első átlépés csak a nyomban elfoglalt szláv részekre vonatkozik.¹⁾

E magyarázat csak az esetben fogadható el, ha a szláv részek (partes sclavicae) alatt nem a mai, hanem a régi Horvátországot értjük, —mert például Zágráb és a szomszéd vármegyék területeit nem volt kitől elfoglalni, ezt a horvát királyok úgy sem bírták, és még akkor nem nevezték Slavóniának.

Úgy látszik, hogy ez Túróczy felfogása is, mert Sz. Lászlóról szólván, azt mondja, hogy ő volt az első, ki Dalmatiát és Croatiát meghódította és birodalmával egyesítette. (Pars. II. cap. 56.)

A marchiai esperességhez tartoztak többi közt Erdővég, Lezsimir, Vizics, Gibaracz, Morovich (Marót) Mangyelosz, Nestin, Szuszek, Illók (Újlak.) Ezekben felismerjük a vonalt, melyen túl kelet felé a szirmiai esperesség elterült. A pécsi püspökséghez különben nemcsak a marchiai, hanem a valkói és eszéki archidiaconatus is tartozott, már Szent István korától.²⁾

Azonban nemcsak a pécsi és kalocsai püspök megyéjének a Száváig való terjedése veszi igénybe figyelmünket, hanem az a tény is, hogy még a távoli pannonhalmi apátság is bírt tizedszedési joggal, Somogy megyének a Dráván túl eső részében. Erről a pannonhalmi apátság Szent István király eredeti kivált-

sclavicas, regno primum occupavit adducto, — következik a két püspökség határainak leírása.

¹⁾ Koller: História Hpisooop, Quinqueeccles. II. 88. lap.

²⁾ Századok 1868. év 456. lap. Botka Tivadar czikke, hol azt is

ságát mutatta fel, melyet II. Sándor, II. v. III. Orbán és III. Kelemen pápa erősített meg. A pannonthalmi apátság tizedszedési joga Somogy megye Dráván túli részében, mint láttuk, Szt. Istvántól ered; ejogot megerősíték Szt. László, Géza, IV. Béla és V. István királyok.¹⁾

E tizedszedési jogra nézve az apátság és a zágrábi püspök közt per támadt; a pápa 1221. évben a bírói eljárást elrendeli,²⁾ és előírja, de a per sokáig eredménytelen maradt, míg végre a pannonthalmi apátság az őt »túl a Dráván, a zágrábi püspök megyéje *alatt*, Slavonia felé«³⁾ illető tizedekről a nevezett püspökség javára lemondott, a mint mind ez IX. Gergely pápa 1232. évi július 22-én kelt leveléből kitűnik.³⁾ A zágrábi püspökség területe itt tehát nem Slavonia földje.

Az annyszor hitelesített tény, hogy Szent István Zágráb táján tizedeket adományozott, már minden kétséget kizár arra nézve, hogy ez az egész vidék Magyarország közvetlen része volt, és e tény sajátos illusztrációt nyer azon kifejezés által, hogy az egyházi jövedelmek beszedési területe Slavonia felé, — versus Sclavoniam — kijelöltetik, a mi által ez világosan Szlavóniától megkülönböztetik, mely Sz. István idején a Kulpán túl feküdt, és a horvát királyok alatt állt, és mely alatt voltaképp a régi Horvátország értendő. Különben a területi contiguitásból is folyik, hogy Somogy vármegye Dráván túli részei, csak Kőrös vagy Verőcze megyéhez eshetnek.

Az a kifejezés: »versus Sclavoniam«⁴⁾ már korábban fordul elő, a midőn t. i. a templáriusok 1230. évben a zágrábi püspök Vaska nevű helységével túl a Dráván, határos Rasecha (Rasek) földre nézve egyezsége lépnek. Ez is Slavonia felé feküdt.⁵⁾ Vaska tehát és környéke nem volt Slavonia része, mert a mi csak Szlavónia felé fekszik, az nem fekszik Slavóniában.

Ennyi adat, melyeket még könnyen lehetne bővíteni,

mondja, hogy a szerémi püspökség alkotásától, a XIII. század elejétől fogva, a Száván inneni és túli egész Szerémségre volt kiterjesztve.

¹⁾ Wenzel: Árp. új Okmtár. I. 216. lap. XI. 470—475 lap. XII. 14.

²⁾ Wenzel: u. o. I. 176. lap.

³⁾ Tkalcsics: Monumenta Episcop. Zágráb. I. 73. lap., ki azt hibásan 1233. évszámmal közli. Wenzel XI. 243. l.

⁴⁾ Tkalcsics: i. m. I. 65. lap.

eléggé tanúsítja, hogy már első királyaink alatt nem a Dráva, hanem a Száva volt Magyarország határa, hogy a pécsi és kalocsai püspökség a két folyó közét is magában foglalta, sőt a Száván túl is terjedett.

Igaz, hogy az egyházmegyei kerületek nem mindig esnek össze valamely ország határaival, és az utóbbiakra a pápák nem voltak mindig tekintettel. A salzburgi egyházmegye önhatósága határait a pápák és császárok rendeletei alapján a Drávig követelte, a miért is a salzburgi érsek és zágrábi püspök közt már IV. Béla ideje előtt élénk viták folytak. A csehok a prágai püspöki megye határait a Vág folyóig terjesztik. Midőn az 1742. évi békekötés által Silézia, és ezzel a boroszlói püspökség Poroszországhoz került, a boroszlói püspökség megtartá hatóságát az Austriánál maradt siléziai részben is, mely visszásság megszüntetése még napjainkban sürgettetett.

De mind e példák Magyarországra nem alkalmazhatók, mert Szent István az általa alapított püspökségek területeit nem idegen földön, mint a római német császárok, hanem saját országában jelölte ki; ezen püspökségek nem azok közé tartoztak, melyeket a pápa önhatalmával, éz az országok területének megsértésével szabott ki, hanem Szt. István maga határozta meg (például a pécsi) püspökség terjedelmét, és hogy Szent István a Dráva-Száva közti vidéket, mely részben a kalocsai és pécsi püspökséghez csatoltatott, valóban bírta is, az a jelen munkában több helyen bizonyíttatik. Idegen országban Szent István nem utalványozhatott volna jövedelmeiket a pannonhalmi apátságoknak.

Ha ez nem így volna, ha a kalocsai és pécsi püspökségek azon részei, melyek a Dráván és Száván túl feküdtek, nem a magyar király, hanem idegen fejedelem országa lett volna, és ezt analóg esetnek kellene tekinteni, a prágai, boroszlói és salzburgi egyházmegyék határának más országokra tágításával, — kérdem, ha nem Magyarország, vajjon micsoda országnak része volt akkor a Dráva-Száva köze? Erre semmi pápai levelek nem felelnek.

Igaz, hogy az egyházi közösség nem szolgálhat politikai követelés alapjául, és mert a Magyarország részét képező Muraköz — mint maga Csegovich püspök mondja — a zágrábi

püspökséghez tartozik, ebből szintén oly kevésbé támaszthatnak követelést a borvátok Magyarországra, mint nem a csehek a prágai püspökség a Vág folyónál végződő határai miatt.¹⁾

Szent István korában azonban ily közösséget úgy sem teszünk fel, azon egyszerű okból, mert a Dráva nem volt Magyarországnak határa.

A Dunán-túli vármegyék részei a Dráva-Száva közén. Baranya, Somogy és Zala vármegyéknek igen lényeges területei a Dráván túl feküdtek. Ezek legrégebbi vármegyéink közül valók, és így fel kell tenni, hogy Dráván-túli részüket már Sz. László király előtt bírták, és így ezek nem lehetnek ama »szláv részek«, melyeket Sz. László elfoglalt. Hogy a Dráván-túli némely részek már a megyék keletkezése idején tartoztak az említett három vármegyéhez, következik abból, hogy a XV. századbeli állapot kétségkívül egy ősrégi állapot maradványa, mert az említett században új vármegyék már nem alakútak, sőt terjedelmük sem nőtt többé, — akkor a politikai fejlődés már inkább részletezni szerette az ország területét.

Mit kell érteni a Sz. László által meghódított tartomány alatt, kiteszik a Lucius által közlött régi jaderai feliratról:

Anno incarnationis J. C. D. M. MXOI. Alexio Constantinopoleos imperante, tempore, quo Ladislaus Pannoniorum itex *Croatiæ* invasit Regnum.²⁾ Azon korban Horvátország a Kulván túl létezett.

¹⁾ A t. olvasó látja, hogy a fennebbi érvelésnél azon feltevést, mintha a prágai püspökség a Vág folyóig, sőt némelyek szerint éppen a Mát. ráig terjedt volna, meghagytam feltevésnek. Tettem azt, hogy Osegovicli érvelésének gyengeségét még azon esetre is kiténtessem, ha a prágai püspökség határaitól szóló tan alappal bírma. E tan egyedül Prágai Kozmára hivatkozik (Clmmica Bohemorum, Pertznél, IX. köt. 91 — 93.],), ki a prágai püspökség alapító levelére hivatkozik ugyan, melynek eredetijét azonban senki sem ismeri. Mindazon téves okoskodást, melyet Stredowszky, Palacky (Gech. Böhmens I. 221. és 226. 227. 1.) Dűdik és más szláv írók annak bizonyítására felhoztak, hogy a prágai püspökség határai Magyarország területén találtattak, megdöntötte Szabó Károly (előbb a budapesti Szemlében, aztán a Magyar vezérek kora 382—385. 1.) és Knauz Nándor azon jegyzetekben, melyeket Lányi Károlynak, általa átdolgozott magyar egyháztörténelemhez (199—205. 1.) írt. L. Botka Tivadar e tárgyú tanulmányait is a Magyar Sión, II. 241 — 261. lapjain.

²⁾ Lucius, Schwandtnernél. III. 107. lap. ívrét kiadás.

Podgorács és Nassicze, melyek ma Verőczéhez tartoznak, még a XV. század elején is Baranya megyei helységeknek neveztetnek. Hová tartoztak ezek és környékök egyháziilag, királyságunk első századában? Valószínűleg az eszéki főesperességhez és így a pécsi püspökmegyéhez, míg a zágrábi püspökség alkottatván, annak rendeltettek alá.

Somogy várához terjedelmes földek tartoztak a Garics hegy és Csázma folyó mentén a XIII. században, melyek ma Kőrös vármegyében fekszenek. E földeket somogyi várjobbágyok bírták, és a várispánsági intézmény természetéből folyólag azért nem is lehet állítani, hogy Csázma vidéke politikailag Somogy vármegye kiegészítő része lett volna, mert a várispánság tartozékai távol földeken léteztek. IV. Béla király 1245. évben írja, hogy Izdencz a Dráván túl Somogy megyében, Garics mentén fekszik. Ugyanő 1255. évben Csázmafő és Izdencz fekvéséről hasonlóképp nyilatkozik. Szerintem a nevezett két helység nem Somogy vármegye határában feküdt, hanem csak somogyi várföld volt.¹⁾ A csázmai káptalan még 1272. évben Izdenczet világosan várföldnek tekinti, helyesen, bár nem mondja, melyik várhoz tartozik.

Vannak azonban más példák, melyek kétségtelenné teszik, hogy magának Somogy vármegyének területe a Dráván túli oldalra is átcsapott. IV. Béla 1245. évben Hudina comesnek a Vízkuz nevű földet, mely a Dráván túl »Sümegeh megyében* fekszik, adományozza.²⁾ E föld is a Csázma folyó közelében Kőrös megyében esik, de nem várföld, hanem valóságos nemesi birtok. Egy 1262. évi oklevélben a király birtokjogot Hudina rokonaira is kiterjeszti, de e földet szlávul nevezi el: terra Megeríza (Medjurieéje, azaz Vízköz) hol fekvéséről pedig semmit sem szól.³⁾ A Prodaviz nevű földről azt írja IV. Béla 1267. évben, hogy a slavoniai herczegségben a Dráva mentén fek-

¹⁾ Hazai Okm. VI. 185. lap, a két helységet somogy-megyei részeknek tartja. Fejér VII. 3. k. 27. l. IV. 2. k. 315. lap.

²⁾ Mikóczy- József: Series hanorum, etc. 126. l. E levelet a király 1246. évben megerősíti, és az adományozott földet újra is Süraegh megyében fekvőnek mondja. (Tkalsics: Monumenta Episcop. Zagrabensis. I. 85—87 lap. Wenzel XI. 338. 1.)

³⁾ Tkalsics: Monumenta Episc. Zágráb. I. 127. lap.

szik, és emberi emlékezetet meghaladó időben Somogy vármegye alól kivételtett.¹⁾ E föld ma ismeretlen, de még 1466. év augusztus 1-én kelt innen Mátyás királynak egy levele. Prodaviznek egy igen részletes határjárása van V. István király egy 1270. évi levelében.²⁾

Az ott említett határhelyek közötti ma is ismeretes a Kamarcha (ma Komarnicza) patak Kaproncza és Gyurgyevecz (St. Georgen) közt, a rivus Kolinoa megfelel Kallinovecz falunak Gyurgyeveczhez keletre. Említetnek a zdelai keresztelovagok is (Cruciferi de Zdela). E Zdela megfelel a Dráva balpartján fekvő mai Sdalla falunak, a hasonló nevű pataknál. A Jánosvitézek mestere Cornuti Baudon 1358. évben a király jóváhagyása mellett, nevezett Zdela faluját cserébe adja István Zala, Verőcze és Posega megyék főispánjának. A király helybenhagyó leveléből megtudjuk, hogy a már előbb említett Prodaviz (itt Prodanecz) István főispán birtoka, és hogy közvetlenül határos volt a Kőrös megyében fekvő Zdela faluval.⁸⁾ Említi az 1267. évi határjárás a Bisztra folyót is, a mely parallel irányban a Drávával foly, ennek balpartján. Mindez okok feltűnővé teszik, mikép fekketett a Zdelával határos Prodaviz Kőrös megyében. Hisz ez elég távol esik a Dráva partjától, és pedig jobb oldalán; a határjárás pedig, mely Gyurgyeveczet is érinté, szóval sem mondja, hogy a határjárók a Drávát átszállták volna. Azt kell gondolnunk, hogy a Dráva akkor más irányban folyt, oly módon, hogy az egyezkedés tárgyát képező helyek mind a Dráva jobbpartjára estek, és valóban ki lehet mutatni, hogy a török hódítások kezdetén a Dráva Eepás táján túl inkább éjszakra folyt, mint ma. Az említett Zdela a mai Répás kerületébe esik, és lehet, hogy a répási kerületért Slavonia és Magyarország közt folyt per épen a Dráva medrének változása által okoztatott. Kerchelich a répási területet, mint a Dráván túl (értsd baloldalán) Zdala mentén fekvőt ismeri; de aztán mikép állíthatja, hogy a Zdala mentén fekvő vize képezte egykor a határt Slavonia és Magyarország közt?⁴⁾

¹⁾ Wenzel: Árp. Új. Okm. VIII. 163. 1.

²⁾ Wenzel: Árp. Új. Okm. VIII. 280—286. 1.

³⁾ Hazai Okmánytár. I. 220. 1.

⁴⁾ Kerchelich: Notitiae praeliminare 521. 522. 1.

Répásnak ügye már az 1715. évi országgyűlésen hozatott szóba, de még csak az 1751. évi 13-ik cikk rendelte el, hogy Répás területe Somogy vármegyéhez visszacsatoltassék. Több évtized múlva sem volt ez ügy rendezve, sőt az 1790—91. évi országgyűlés 63-ik cikkének azon kérése, hogy a király »annak idején« vegyes bizottságot nevezzen ki, mely mindenről jelentést tegyen, a mi ez ügy tárgyalására és abban határozathozatalra szükséges, még visszaesést jelez. *) A törvényhozás tekintélyének nem kis sérelmével, a varasdi határhozi katonai hatóság megmaradt Répás birtokában, és az 1802. évi országgyűlés (27. cikk) megint csak az 1790. évihez hasonló végzést hozott. A répási kerület azonban még ma sem került vissza Somogyhoz.

A somogyi Dráván túli rész, Imre királynak egy 1201. évi levele szerint a Velika folyó által határoltatik, és így a Osázma vidékéig terjedt.²⁾

Zala vármegyének birtokrészei a Dráva-Száva közt, szintén számos oklevél által igazoltatnak. IV. Béla 1248. évben Herbort comesnek, a Dráván túl Zala megyében fekvő Raszina nevű helységet adományozza, mely ma mint város, Kőrös megye határában, Kapronczához nyugotra, fentalálható.³⁾

A Muraköz ma egyházilag a zágrábi érsekséghez tartozik. ⁴⁾ E ténynyel szemben felhozzuk, hogy a veszprémi püspök 1232. évben Vizmeth nevű földjét, melyet már *Gizella*

¹⁾ Az 1791. febr. 28-ki országos ülésen gr. Zichy Ferenc k. pohárnok jelentést tett az országgyűlésnek Répás ilgyéhen kiküldendő bizottság szükségéről. A rendek az ilyen bizottságot feleslegesnek ítélték és csak újra sürgették, hogy a különben elégséges 1751. 13. t. cikk hajtassék végre. (Országgyűlési Napló.)

²⁾ Wenzel I. 235. lap.

³⁾ Fejér: IV. 2. k. 33. lap., és Mikóczy: i. m. 127. lap. Wenzel: YII. 264. 1. Fejérnek feltűnt, hogy Baszina a Dráván túl Zala megyében feküdt, és azért a Comitatus Zala-t C. Zagrabiensisre vélte igazítandónak. Czinár az ő indexében még roszabbul Baszina helyett azt írja, hogy castrum Crisiense Zala megyében fekszik.

⁴⁾ Hogy a Muraköz Magyarország kiegészítő része, ezt fényesen bizonyíták: Botka Tivadar a Csengery Antal által szerkesztett Budapesti Szemle XIII. kötetében, avagy 1861. évi folyamában, 54—65 lapon; Palugyai Imre: kapcsolt részek 277—291 lap, hol Botka bizonyításai majdnem szóról szóra ismételteinek.

királyné (Regina Grisla) adományozott a veszprémi püspökségnek, de Ochuz bán erőszakosan elfoglalt, és mely a Dráva és Mura közt a varasdi réven innen fekszik, per útján visszaköveteli. ¹⁾ Azonban a veszprémi püspök Yizmeth földet 1239. évben Mihály comesnek eladja, és ez alkalommal megtudjuk, hogy Vizmeth a Dráva és Szaratka folyó közt fekszik. Az utóbbi a Dráva egy kiszakadása, melyből esős időben vizeit nyeri. Hogy e Szaratka a Dráva jobb, azaz varasdi oldalán fekszik, bizonyítja a határjárás, mely szerint előbb a Drávát kell átlépni, s csak azután érhetni a Szaratkához. Még nagyobb figyelmet érdemel, hogy a vizmethi határ a varasdi révhez ér, és miután ez a Dráva jobb partján fekszik, világos, hogy Gizella királyné adománya a Dráván túli vidékre szolt, mely akkor Zala megyéhez tartozott. A Sztrug vize, mely a határjárásban említetik, ma is a Dráva jobb partján található fel.²⁾ Még ugyan ez évben a zalai főispán Ítéletet hoz Yizmeth tárgyában. Mihály comes javára.

Zala vármegyének egy Dráván-túli részéről, mely a Plitvicza folyó körül feküdt, István bán 1258. évben adományilag rendelkezik.³⁾

Az idők viszontagságai, vagy inkább gondatlanságunk folytán, Baranya, Somogy és Zala Dráván-túli részei, Yerőcze, Kőrös és Varasdmegyéhez kerültek.⁴⁾

A Slavonia név eredetileg nem a Dráva-Száva közére vonatkozik, hanem a Kulpán túl kezdődő régi Horvátországra. A IX. században már található annak előjelei, hogy Slavonia az adriai tenger partjain országnévvé erősödik. Angeli Participaci⁵⁾ velencei dogé fia János, mint 817. év alatt olvassuk, Jaderában élt számkivetésben. A krónika szerint János innét előbb Slavoniába, aztán Bergamoba, Olaszországba szökött. Jaderának fekvése miatt kétséget nem szenved, hogy itt Slavonia alatt nem a Dráva-Száva köze, hanem Jadra környéke, tehát a

¹⁾ Hevenesi kéziratai XXIX. 199. lap. Wenzel XI. 250. lap.

²⁾ IV. Béla megerősítő levele Wenzelnél VII. 70. 87. lap.

³⁾ Wenzel: VII. 484. lap.

⁴⁾ Mikóczy: Series banorum 26. lap Írja, hogy különösen Kőrös vármegyének mai álladéka, nagy részben Somogy és Zalához tartozott.

⁵⁾ E családnév Particiaco és Participatio alakban is előfordul.

régi Horvátország értendő.¹⁾ Midőn Nicetas patrícius 871. évben a pápai követek elfogatását megboszulni akará, ez okból Scлавeniae terram megszállja. Lajos császár is ez időben az ő népéről Scлавoniában (populi Scлавeniae nostrae, és: iisdem Scлавenis nostris) szól, a mi alatt a dalmátokat és horvátokat kell érteni, kik a frank uralmat elismerték.²⁾

Illycus, slavoniai fejedelem 875. évben Istriát pusztítja.³⁾ O horvát fejedelem volt.

X. János pápa 924. évben János amonai, és Leó praenesztei püspököt levelekkel Croatiába és Dalmatiába küldi, János -spalatoi érsekhez, és suffragan püspökeihez, valamint Tomiszlav királyhoz és Mihály chulmi herceghez, a czélra, hogy a misének latin nyelven való olvasását eszközöljék per Scлавiniam terram, reményét fejezván ki a jó eredményre mert a sclavinusok (sclavini) a római egyháznak különösen hű fiai. A pápa egy másik levele Tomiszláv horvát királynak és Mihály chulmi hercegnek szól, valamint a *Slavoniában* és Dalmatiában lakó (per Scлавoniam et Dalmatiam commorantes) zsupánoknak, papoknak és az egész népnek, azon intéssel, hogy szűnjenek meg istennek a barbar, avagy slavinicus nyelven áldozatot hozni, és hogy az igaz hithez szilárdul ragaszkodjanak. Itt először fordul elő a Slavonia szó,⁴⁾ de a történetből világos, hogy ez, vagy a Scлавinica terra nem jelenti a Száva-Dráva közét, sem Tótországot, hanem hogy itt a régi Horvátországot kell érteni. A pápa ezt az intést nem intézhette a pogánységukban még szilajkodó magyarok keze alatti Dráva-Száva közének. Az ő levelében nevezett Slavonia és Dalmatia azonos jelentésű a horvát hercegek czímeiben előforduló Dalmatia és Croatia tartománnyal.^{B)}

E példák minden századból előhozhatók, míg a Dráva-Száva közének nyugati része nem lép fel a Slavonia név örökösül.

¹⁾ Uacki: Documenta. 319. 1.

²⁾ Racki: Documenta 362. 1.

³⁾ U. o. 366. 1.

⁴⁾ U. o. 189. 190. 194. 1.

⁵⁾ Wenzel: Árpádkori Új Okultál VI. 9. 1.

II. Henrik király 1002. ériben Gottschalk frisingai püspöknek élte fogytáig, azután az ottani kanonoki testületnek a Strasiche (praedium Strasista) nevű birtokot adományozza, a Libnicza, Tabum és Száva közt Krajnában, a valtilói grófságban (in comitatu Valtilonis comitis) fekvő földekkel. Fejér György a Száva folyó név után indulva, ebből azt következteti, hogy a Száva mellékei ez időben nem a horvát királytól, hanem a frank birodalomtól függték; a miben neki igazat kell adni, csak hogy az idézett oklevélben Krajnáról, nem pedig a Száva alsó folyásáról, s nem a helytelen elnevezésű Szlavóniáról van szó. ¹⁾

János guerchei (goriczai) esperes, ki a XIV. században élt, Szent István életéről igen vad dolgokat irt, melyek, ha azokat nem ő találta fel, valamely kortársa férczművei lehetnek. Azt írja, hogy a német császár 1031. évben Szent Istvánnal békét kötött. Miután Orescimir horvát király Szent Istvánt, a békét megelőző háborúban segítette, Szent István király »Slavoniának azon részét, mely Magyarországhoz tartozott, nevezetesen azt, hol a Kulpa a Szávába szakad, a Terebes folyóig (az egyesült Pakra és Illova folyó), aztán a Csernaveczen mentén a Drávaig a horvát királynak ajándékozta. Slavoniának másik része egy évtized óta Diogenes szerémi herczeg alatt állt. Elvégeztetett egyúttal, hogy Imre, Szent István fia, Slavonia herczegének nyilatkoztassák ki és Orescimir leányát vegye el feleségül.

Itt Imre slavoniai herczegi czíme ellen kell felszólalni,²⁾ miről azonban alább lesz szó.

A gercsei esperes közlése, I. András király tetteiről, (1046—1064.) nagy fontosságú. Azt írja ugyanis, hogy »a király országását biztosítva látván, gondoskodott az ország jogainak visszaszerzéséről. Testvérét Adalbertét slavoniai herczeggé nevezte ki, Eadót pedig nádorrá. Ezek a horvát királyt rendbe szedték (coarctarunt) és Slavoniát régi határaitra, a Zettina folyóig visszaszorították.« ³⁾

¹⁾ Pejér VII. 5. k. 46. 1. Dimitz: Gescliichte Krains I. 151. 1.

²⁾ A Chron. Hungarorumban (varsói codex a XIII. századból) Imre szintén nobilis dux Sclavoniae. (Endliclier 76. 1.) A Iiildesheimi annalesekben ad annum 1031. dux Ruizorum. (Pertz: Mon. Gén. SS. III. 98.)

³⁾ Raeki: Documenta 472. 1.

Itt Slavonia megint csak Horvátországot és pedig a tengermelletti jelenti. I. András király, illetőleg testvére Béla és Badó nádor, az előadás szerint Dalmatiában jártak, és hogy ez így van, bizonyítja Dandolo velencei történetíró is, ki azt írja, hogy András király Dalmatiára is kiterjeszté uralmát.¹⁾ így aztán érthető, és távol sem elvetendő állítás, hogy Adalbert, a király testvére, slavoniai herceggé nevezetett, mert Slavonia alatt nem a Dráva-Száva köze, hanem Dalmatia értendő, mely a régi Horvátországgal közösen Slavonia névbe foglaltatott. E példa is mutatja, hogy nem Szent László volt az első király, ki a Drávát átlépte.

De, ha a magyarok a horvát területet a Zettináig visszaszorították, kérdés, mi maradt meg ez esetben a horvát király országából?⁸⁾

Erre, minden tényleges adat hiányában, csak azzal lehet felelni, hogy a magyarok actiója a görögök ellen lévén intézve, hadseregük valószínűleg a mai Bosnián át nyomult nyugot felé és hogy ezen az úton a dalmatiai partok felé közeledtek. Ezt feltéve, a horvát király, ki ez időben Görögország vazallusa volt,³⁾ vesztett ugyan, de a Zettinához éjszakra eső régi horvát terület neki megmaradt.

A XII. században Dalmatia még mindig Slavoniának is nevezetett. Mihály scardonai püspök 1181. évi levelében írja, hogy Jaderában Farkas magyar náddal Flasco tinnini püspök, Machareusius comes és Slavoniának több nemes ura gyülekezett. ⁴⁾ Hasonló értelemben szól III. Orbán pápa 1186. évben a Boisee helységbeli Szent Péter templomáról in partibus Sclavoniae. A nevezett helység pedig a nonai püspökségben, tehát Dalmatiában fekszik. ⁵⁾

¹⁾ Muratori: Bérüm italicarum Scriptores, Töm. XII. col. 239.

²⁾ E kérdést (Jsegovicli is felveti, felel is reá, hogy a kérdéses Zentha a Tisza melletti Zentha is lehet Bodrogit megyében, vagy Zentha folyó a hasonnevű megyével Albánia körül — mely geographiai titkok igazolására Bombardira hivatkozik. (Besp. 74. 1.)

³⁾ Cedrenus írja 1019. évre: Subacta Bulgária imperatori se dedi etiam contennina Chroatorum gens. Különbön lásd a mit fenn Dircslav és utódjairól mondtam.

⁴⁾ Kukuljevics: Codex dípl. Begni Croat. II. 119'. 1.

⁵⁾ U. o. II, 135. 136. 1.

E században férczeltetett valószínűleg össze azon hártás regestrum, mely a spalatoí káptalan levéltárában találtott, és a XI. század végéig létező horvát bánokat és nemzetségeket sorolja elő. E feljegyzés szerint Horvátországban hét bán létezett, kik a királyt választották, ha ez magzat nélkül meghalt; első ugyanis a horvát bán, második a bosniai, harmadik a szlavóniai (banus Sclavoniae), negyedik a posegai (banus Posigae), ötödik a podraviai (banus Podrave), hatodik az albániai, hetedik a szerémi (banus Sremi.) ¹⁾

Erős, sőt vakhitlemre is sok, mit e feljegyzés szerint valónak el kellene fogadnunk. Nem kevesebbet, mint azt, hogy az egész Dráva és Száva közén még a XI. század végén bánok léteztek volna, kik horvát királyt választónak, midőn a horvát királyok már rég a történet homályába visszavonultak. De ilyen állapot, a milyent a feljegyzés fest, korábban sem létezett, bármily időt vegyünk szemügyre.

Lássuk az állításokat egyenkint. Nincs kifogás a horvát és a slavoniai bán ellen, ha az utóbbi alatt oly főúr értetődik, ki a régi Horvátország területén működött. Posega alatt nem lehet a Drávántúli Posega megyét érteni, hanem ily nevű területnek kellett Szerbiában létezni.²⁾ Tomaschek ugyanis a Macuretes municípiumot a Constantin-féle *Μεγυρέριου*-sal tartja össze és a Megjurió folyó környékére helyezi, mely a Morávába szakad, nevezetesen Szerbiának Posega nevű helyén keresi. ²⁾ A mi Podraviát illeti, ennek jelentése ugyan Dráva alatti vagy Dráva-melléki rész volna, de e képtelenség már Kukuljevicsnek is feltűnt, ki a Codex tartalomjegyzékében ily igazítási kísérletet tesz: »Podraviae (fors Podramae) banus.« ⁴⁾ Raéki az általa közlött szövegben felveszi a helyreigazítást és »banus Podramae«-t ír. Vájjon Rama-melléki bán és tartomány helyes magyarázás-e, nem döntöm el. Csak azt jegyzem meg, hogy Spruner az Anjoukori állapotokat feltüntető tér-

¹⁾ Kukuljevics: u. o. I. 188. 1. Backi: Documenta 486. lap. Megelégedésemre szolgál, hogy az utóbbi tudós e feljegyzés hitelességét tagadja, de Kukuljevics is ennek egyes állításait kifogásolja, p. Tán Vinodol táján is. Lásd a modrusi grófokat p. Backi: Documenta 414. 1.

²⁾ Kukuljevics: Codex dipl. Begni Croat. I. 246. 1.

képén, a szerb uzsiczai kerület és a zentai grófság közt Podrima nevű tartományt mutat fel, mely helyesebben Poddrina, azaz Drina mellékének, vagy aljának volna Írandó, mert a Drina forrásainál fekszik. Még 1459. évben említetik Marcomir Brankovich vajvoda Podrinija. A szerémi bán számára sincs hely, mert Sirmiumot (mely név már a rómaiak alatt létezett, a szlávok bevándorlása előtt, és így régibb, mint a szláv Srem) vagy a görögök bírták, vagy a magyarok, de soha sem a horvát királyok. Még a Száván-túli Sirmiát sem lehet átengedni, mert idáig nem terjedt a horvát vazallország határa.

III. Sándor pápa 1177. évben írja, hogy aldiaconusát, de Capella Rajmundot, Slavoniába küldte apostoli követül, — és itt Horvát-Dalmát országot érti e néven;*) épen úgy, mint midőn 1180. évben szavait a Dalmatiában és egész Slavoniában lakó nemességhez, papsághoz és néphez intézi.²⁾

Mióta Mamiéi a byzanti trónon ült, Dalmatiának megszerzése cs ennek bekebelezése birodalmába volt célja. A magyar királyi hercegek versenygése a magyar trónért, egyik eszközéül szolgált. — De hasonló célja volt Yelenczének is. A magyarok egy gyászos ütközete a görögökkel 1168. évben, felbátorítá a velenceieket Zára elfoglalására, s Dalmatia többi része ismét Manuel kezébe esett. III. Béla király sikerrel kísérelhetne volna meg Dalmatiának visszafoglalását, azonban szava által a császárnak lekötve volt. Alig érkezett azonban híre az Adriához, hogy Manuel 1180. szeptember 24-én megszűnt élni, midőn Spalato példájára a görög kézben volt dalmát városok önkényesen Bélához állottak, és Zára, mely évek óta a veienctieiek hatalmában volt, lerádván a jármot, szintén a magyar birodalomhoz tért vissza.

Manuel császár életének utolsó évéből van adatunk, hogy Rogeriust Slavoniae ducasnak nevezi, ki pedig Dalmatia vajdája volt. Maga Rogerius ez évben Sclavonae, dei et imperiali gratia Dalmatiae et Ohroaetiae ducasnak írja magát.³⁾

A velenceieiek Zára birtokáért nyolcz évig harczoltak, a köztársaság dogeja czímében még magasabb igényeket árult

¹⁾ Fai-lati III. 198. 1. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 101. 1.

²⁾ Kukuljevics: Cod. dipl. II. 114. 1.

³⁾ U. o. II. k. 113. 114. 1.

el, mert Oro Mastropietro magát Velence, Dalmatia és Horvátország hercegének nevezte, (1179—1191.) a mint ő előtte már Faledro Vitális, (1085.) ki azt még a görög császár kezéből kapta. ¹⁾

III. Béla király jövedelmeinek jegyzékéből, melyet Fejér György 1184. évre tesz, ²⁾ kitűnik, hogy neki a slavoniai herceg (dux Slavoniae) évenként 10,000 márkát tartozott fizetni. Tudjuk, hogy ez időben Imre, a király idősb fia volt slavoniai herceg, és tőle a király csak úgy várhatott jövedelmeket, mint a főispánoktól. Nem akarjuk a kérdést felvetni, mint Schuller, (Umrisse I. 90.) vájjon igazi oklevél-e ez? ki a szerzője? valódiak-e az adatok? Részemről az adatokat valóknak elfogadom, mert más ismert viszonyokkal megegyeznek, azonban az 1184. évszám nem a jegyzék sajátja, azt Fejér bocsátotta a jegyzék homlokán világgá, a nélkül, hogy eljárását okadatolta volna-

Még későbbi korban sem veszett ki annak tudomása, hogy az ádriai tenger keleti partjai Slavoniához tartoztak. Midőn a velencei kormány 1226. évben a kereskedést »Slavoniával« eltiltotta, bizonyosan nem a mai Slavoniát a Dráva torkolatánál értette, hanem a dalmát tengeri városokat akarta sújtani.³⁾

Oly értelemben, a milyenben a templomos lovagok mesterei magokat e rend magyarországi és slavoniai (per Ungariam et Slavoniam) mestereinek címezték, olyanban szól IX. Gergely pápa is, 1236. évben, visszatekintőleg Imréről és II. Andrásról, mint Magyarország és Slavonia királyairól.⁴⁾

Két szorosán összefüggő kérdés ragadja meg figyelmünket az ország déli részeinek földirati alakulásánál:

Mikor kapta a Kulpa és Száva, továbbá a Száva és Dráva

¹⁾ Velencei írók szerint, Orseolo Péter, velencei dogé (976—997) volt az első, ki dalmátiai hercegnek is címezte magát.

²⁾ E jegyzékről már szó volt e munka I. 13 —18. lapján. Ezt németül közli a Hormayr és Mednyánszky-főle Hist. Taslienbuch 1826. évfolyam 25. lapján; magyarul pedig Szalay László: Magyarország tört. I. 264. lap.

³⁾ Wenzel, XI. 194.1.

⁴⁾ U. o. II. 37. lap.

közi vidék: Zágráb, Zagoria, Varasd és Körös vármegye a Slavonia nevezetét.

Az ország harmadrésze, mint a királyi hercegek kormányzási kerülete.

Sokkal előbb, mintsem Grimm Jakab a német nyelvben a hangcsuszamlás (Lautverschiebung) törvényét feltalálta, szenvedett Magyarország politikai közéleté egy más változás alatt, melyet földirati csuszamlásnak szeretnék nevezni, és melynek párja a nemzetek történetében nincs.

Egy jelentékeny szláv faj az adriai tenger mellékeit elfoglalja és megszállja, és új hazáját Slavoniának nevezi el, egykorúan ez ősi székeit Dalmatiának és Horvátországnak is, élvén a megszálló faj jogával, a tartomány elnevezésére.

A XIII. század közepén a Kulpa és Száva köze, továbbá a Száva és Dráva közti vidék, körülbelül a Hekau, Bilo, Czerne Vrh és Papuk hegységeig nevezetett Slavoniának, melynek területe Zágráb, Zagoria, Varasd és Körös vármegyékre osztott fel.

Ismét nemzedékek kora telik le, és az imént körvonalozott tartomány négy megyéjével Horvátország nevét veszi fel Slavoniának neve tovább adatik, és közvetlen magyar tartományra ruháztatik, mely a két folyó közt odáig terjed, hol ez a Dunával egyesülvén, Yerócze, Posega, Yalkó és Szerém megyéket foglalta magában.

A mozgalom nyugót felől indult kelet felé, és Slavonia, mely eredetileg az ádriai tenger mellett terült el, tovább vándorlásában Belgrád kapujáig ért.

Sajátságos viszonyok összetalálkozása hozták létre ezt a csodálatos eredményt; csodálatos még abban is, hogy a nemzet most sem ismeri fel a helyzet fontosságát, a múltra nézve pedig, hogy szép tartományokat veszített — csata nélkül.

Feladatomban ez állapotok első csiráit nyomoznom. Az árpádkori magyar királyoknak legszerencsétlenebb politikája volt,) hogy a királyi hercegeknek egyes országrészeket adtak

¹⁾ Régi és újabb írók erről csak kárhóztatólag nyilatkoztak. Turóczy (II. 42.) I. Andrásról azt mondja, hogy testvérével Bélával tanácskozván, az országot három részre osztották fel, melyből két rész a kir.

kormányzásra, a mi akkor történt, ha a királynak testvére, vagy több gyermeke volt.

Kezdem Imre, Szent István király fiával, de csak azért, hogy az ő hercegi cziméből megkísérlett következtetéseket visszautasítsam. Imre a legendában egyszerűen herceg (dux) czímmel fordul elő,¹⁾ de a bilesbeimi annales 1031. évre azt mondják, hogy ő dux Ruizorum, ki vadászat alkalmával vadkan által széttépetett.²⁾ Az egykorú forrás e közleményében egy szó sem igaz, Sz. István király nevének kívül. íróink legnagyobb része, mint Pray, a dux Ruizorum alatt »oroszok lierczegét« értenek, — de mi jognál fogva? Mások úgy vélekednek, hogy Imre Slavoniát kormányozta, mióta Crescimir horvát király leányát nőül vette.⁸⁾ János guercesei (nem spalatoi — mint Palugyai Írja) esperes, rontván az eredeti szöveget, Imréből dux Raizorumot csinál, a mit Engel Rascia bercegére magyaráz, hozzáadván, hogy *együttal* a mai Horvátország, akkori Slavonia hercege is volt. Mindazt azonban Engel nem oly határozottsággal állítja, a mint az őt követő Palugyai⁴⁾ és Gyurikovics. Podhraczký végre azt állítja, hogy Imre, mint dux Russorum, a mosonyi 'provinciát bírta, melynek orosz lakosai a határokat őrizték.⁵⁾

Ha a zágrábi misekönyv címlapján Szent Imre, hagyományok szerint Dux Slavoniae, azaz slavonsiai hercegnek nevezetik, én ily későkori feljegyzésnek (a misekönyv ugyanis 1536. évből való), a midőn a déli országrészek elnevezése már

felsőnek, a harmadik a hercegnek jutott. Az ország ez első felosztása sok viszálynak és háborúnak lett termőföldje a király és a hercegek közt. Schuller J. K. is (Umriss und kritische Studien zur Gesch. von Siebenb. I. füzet, 51. l.) így nyilatkozik: a legkárosabb és legeszélyesebb eszköz, melyhez a királyok I. András óta hatalmas trónkövetelők megnyugtására nyúltak, kétségtelenül egy hercegség alapítása volt a királyi méltóság mellett.

¹⁾ Endlicher: Monumenta Arpadiana 193. l.

²⁾ Pertz: Monura. Germaniae SS. III. 76. l.

³⁾ Horváth István ezt tagadja, hivatkozván Sz. Margit legendájára, mely szerint Imre herceg felesége a görög császár leánya lett volna.

⁴⁾ Engel: Geschichte von Dalmatien, stb. 582. lap. Palugyai: A kapcsolts részek. 12. 13. l. Gyurikovics: de situ et ambitu III. 27. l.

⁵⁾ Chronicon Budense 105. lap, a 7-ik jegyzet.

nagy zavart mutatott, nem tudom azt a fontosságot tulajdonítani, mint Horváth István,¹⁾ és sem azt, sem azon másik adatját, hogy egy 1224. évi oklevélben filii jobagionum 8. Regis de Goricza említetnek, bizonyítékul nem fogadhatom el arra, hogy Sz. István a mai Horvátországot bírta; ámbár bírta.

I. Béla halála után (1063. évben) fiai Géza és László tisztelvény Salamon jogát a koronára, az országot neki átengedék, megelégedvén az »ország harmadrészével*, melyet I. András atyjuknak adott vezérségül. De nem tudjuk, miből áll e harmadrész.²⁾ Podhraczký József elegendő ok nélkül állítja, hogy Szent László a Tiszán túli részeket bírta hercezségül.³⁾

Szent László, midőn Horvátországot elfoglalta, öcscsét Álmost helyezte be oda királyul, ⁴⁾ de a királyi czímet nem kell betűszerint venni, mert a krónikák sokszor megadják azt oly kiváló hatalmú hercegnek, kit az különben nem illet. Maga Lucius, ki Álmosról, mint királyról szól, utóbb maga mondja, hogy Álmos herceg volt, csak hogy még azt sem lehet megállapítani, az ország mely táján feküdt hercegsége. Összevetése szerint tán a Dunán túl.^{B)}

Álmos kormányzási kerülete tehát bizonytalan.

Bizonyos azonban, hogy Álmos kormányzási kerületéhez nem tartozott sem Szeréin, sem Posega. Kitűnik ez Szt.-László királynak azon 1095. évi leveléből, melylyel a tihanyi apátság-

¹⁾ Horváth István: Über Croalien etc. 35. 1.

²⁾ Lásd a jelen munka II. k. 15. lapját és Horváth Mihály: Magyarország tört. I. 180. lap. János goriczai főesperes a dolgot úgy adja ölé, hogy I. Béla halála után Henrik császár, Salamont a magyar trónra ültette. Béla fiai azért Lengyelországba szökvén, onnan sereggel jöttek vissza. A főpapok és főurak azonban békét hoztak létre, mely szerint az ország két része a Salamoné, a harmadik a hercegeké legyen. Azt, hogy I. András az ország harmadrészét öcscsének Bélának átengedte, a budai krónika is feljegyezte, azt adván hozzá, hogy az országnak ez első ízben történt felosztása sok viszálynak a magvát hintette el a királyok és hercegek között.

³⁾ Jegyzetei a Chronicon budense 160. lapján.

⁴⁾ Lucius de Regno Dalmatiae libro III. cap. 1. utána Mikóczy: Series Banorum 46. 47. 1. Harlati Y. 51. 1. Wenzel XI. 28.

³⁾ Lucius u. o. Libro III. cap. 3. Szalay az elfoglalt új tartományba helyezi; hasonlókép Mikóczy i. m. 46. 1.

got a Szt. István, valamint András és Béla királyok által adományozott jószágok birtokában megerősíti. Ennek az apátságnak adományozta Dávid herceg (kit, noha I. András király fia volt, a király testvérének nevez) Sz. László beleegyezésével Posaga hercegséget (Posaga ducatum), Posagavárral, Kővel és Földvárral, a melyek birtokában Szent László szintén megerősíti a tihanyi apátságot.¹⁾

II. Géza 1148. évi, és IV. István 1163. évi leveleiben Belus bán neveztetik,²⁾ de tartománya, melyet kormányzott, nem említetik. Korbuly Belus bán korát egészen félreértette, midőn bizonyosnak állítja róla, hogy ez »az első slavoniai hán, nem volt egyszersmind Horvát- és Dalmátországnak is bánja, mert jóllehet csak egyszerűen banus néven jön elő az oklevelekben, de működése és szereplése az oklevelek szerint Slavóniában történik.« Támogathatni véli Korbuly ez állítást azzal is, hogy egész biztossággal Árpa nevű bánról szól, ki szerinte külön volt Dalmatia és Croatia bánjától.⁸⁾

1142. évben Béla, mint Dux Slavoniae viseli a kormányzást,⁴⁾ és újra 1157-ben.

A már idézett 1163. évi oklevélből kitetszik, hogy II. Béla fia, István herceg, a Dráva és Száva közének valamely részét kormányozta — nevét nem adja. A béke, melyet ez évben Manuel görög császár és III. István király kötött, többi közt azt kíváná, hogy ez utóbbi testvérének Bélának (a későbbi III. Béla) bizonyos országrészt (talán Bosniát, tán a Szerémséget), melyek kormánya őt az atyai végintézkedéseknél fogva illette, örökségi joggal átadjon.⁵⁾

Meglepőleg tapasztaljuk, hogy a szerencsétlen rendszer érdekében már külföldi hatalom is fegyvert fogott, — legjobb bizonyíték káros voltáról.

¹⁾ Wenzel YI. 70. 1.

²⁾ Fejér II. 129. 165. lap.

³⁾ Korbuly: A báni méltóság 45.1.

⁴⁾ Palugyai: Kapcsolt részek 17. lap — forrása ismeretlen.

⁵⁾ Szalay: Magyarország tört. I. 256. Pray úgy vélekedik, hogy az örökségi joggal Bélának átadott tartomány alatt a Dráva-Száva közének azon része értendő, mely később szerémi hercegségnek neveztetett, (Annales I. 150. 1.) Palma pedig, hogy ez örökség Croatiából és Dalmatiából állt.

Mikóczy szerint Béla volt az első, ki a magyar királyok idején horvátországi herceg volt,¹⁾ — első mindenesetre, kiről teljes hitelű oklevelek szólnak.

III. Béla király követte a tradíciót, és idősbbíki fiának-Imrének Dalmátiát és Croatiát adta át kormányzásra, tehát a régi Horvátországot, nem a Dráva és Száva közti új Slavóniát-Ez kitetszik Péter spalatoei érsek 1194. évi leveléből, melylyel a templáriusok valamely pörét elintézi.²⁾

Imre király egy 1197. évi levele világosan írja, mit kell a királyfiak hercegsége alatt érteni, mondván, hogy atyja Béla *in ducatu Slavoniae* létekor, sok zaklatást szenvedett bizonyos Michovoi Albert német nemből, kinek birtokai szomszédosak lévén a slavoniai hercegség Podgoria és Goritia nevű megyéjével, ezekbe gyakran betört.³⁾ Goritia a Kulpán túl, közte és a Korana stb. közt elterült; ez tehát a régi Horvátország, Podgoria a Száván túl, Jaszka körül létezett; — és így már közelebb esett az új Horvátországhoz. A következő évben András a tengermelléki Belgrádon, (Alba) »Dalmatia szélén« fekvő Szt. Kozmadamian monostorának kiváltságait megerősíti. Ebben jelen levő tanúi mindnyájan csak a régi Horvátország főurai voltak.⁴⁾

Különben Imre maga első volt, ki a kormányzási szokást mely a királyi hercegnek az ország harmadrészét odaadta, teljes keserőségében megízlelte.

III. Béla ifjabbik fiának, Andrásnak roppant kincseket hagyott azon föltétellel, hogy a Szentsír felszabadítására induljon. András a reászállott kincset fegyveresek gyűjtésére fordítá, de nem a Béla által kitűzött célra, hanem testvére Imre király ellen, kitől Dalmát- és Horvátország birtokát követeli magának. III. Incze pápa közbenjárására a testvérek közt 1198. évben helyreállott a béke, mely Andrásra nézve kedvező volt, mert ez időtől fogva, és minthogy fegyvereit győzelmesen hordta Bácsországban és Chulmiában, — Dalmatia, Croatia,

¹⁾ Mikóczy József: Series Banorum. 64—66. 1.

²⁾ Farlati III. 225. 1. Katona IV. 428. 1. Fejér II. 298. 1.

³⁾ Fejér II. 304. 1.

⁴⁾ Fejér VII. 5. k. 140. 1.

Ráma és Chulmia hercegének címezettett.¹⁾ (L. a cikket Podgoria zsupánságról.)

András herceg mind a mellett háromszor lázadt fel királyi testvére ellen.

II. András, ki 1205-ben a magyar trónra lépett, visszatekintőleg hivatkozik még sokszor hercegségi korában hírt tartományára, de midőn címe Dalmatiae et Croatiae dux, hercegségét még is Slavóniának nevezi, a miből világos, hogy ez az utóbbi a két országgal azonos.²⁾

A. inig II. András király uralkodott, fia IV. Béla a köziratokban majd a király első szülöttjének, majd ifjabb magyar királynak nevezte magát. Hercegségéről csak két oklevél szól határozottan, az első 1222. évben kelt — tehát kor szerint is a legelső — melyben magát a magyar király fiának és »egész Slavonia« hercegének nevezi³⁾ és mintegy felvilágosításul, mit kell egész Slavonia alatt érteni, azt Írja II. András egy 1226. évi levelében, hogy fia Béla Dalmátia és Horvátország »gubernátora« volt.⁴⁾

Daczára, hogy e két eseten kívül, Béla magát ifjabb magyar királynak, vagy a király fiának nevezte, tettleges működése Dalmátiában és Horvátországban még is bizonyos. Erre egyik példa, hogy 1224. évben az iránta hú Radusnak és testvéreinek Klokoclie földet adományozza, mely az adományban foglalt határleírás szerint a Korana folyó mellett, tehát a régi Horvátországban feküdt.⁵⁾

A posegai káptalan egy 1279. évileveléből kitűnik, hogy Béla, II. András fia, Valkó vármegyét is kormányozta, azt írván t. i. hogy nevezett Béla, az ő hercegsége korában Paska comesnek a valkómezei Borsod falut adományozta.⁶⁾

¹⁾ Fejér II. 311 — 316. lap.

²⁾ Fejér III. 1. k. 43. 1. De itt András 1207. évben adományokat tesz Glogonza táján. Tehát e vidék már akkor Slavonia volt 'í

³⁾ Tkalsics: Monumenta hist. episc. Zágráb. 1. 50. 1. 11 szerint téves Kerchelich azon állítása, hogy Béla nem élt »egész Slavonia« hercegének címével.

⁴⁾ Kerchelich: Notitiae praeliminares 118. 1. Mikóczy 102. J03. 1.

⁵⁾ Fejér III. 1. k. 445 — 448. 1.

⁶⁾ U. o. V. 2. k. 589.1. Ez adatról még alább lesz szó.

Kerclielicli azon véleményben van, hogy Béla 1222. évtől 1228. évig működött volna (a régi) Slavóniában. De ez téves.¹⁾ Még 1226. év második felében adta át II. András másod szülött fiának Kálmánnak azon tartományokat, melyeket eddig Béla kormányzott. Kálmán tehát ez időtől fogva ily címmel élt: Isten kegyelméből a ruthenok (értsd Galiczia) királya, és dicső apám, Magyarország királyának bőkezűségéből Dalmátia és Horvátország hercege.²⁾

Kerchelich abban is téved, midőn írja, hogy Kálmán király elődjei Dalmátia, Croatia és *Slavonia* hercegeinek írták magokat, és hogy ennélfogva a bánok is »egész Slavonia« címével éltek. Erre nincs példa, és lia Béla³⁾ II. András elsőszülöttje »egész Slavonia« hercegének nevezte magát, ez ugyan annyit jelent, mint mikor más királyi hercegek Dalmátia és Croatia hercegeinek czimezték és czímeztek magokat. Dalmátia és Croatia mellett még akkor *külön Slavonia nem létezett*, és midőn okleveleink e korban Slavóniáról, vagy egész Slavóniáról szólnak, ez alatt az egykori borvát királyok országát kell érteni, melyet már a görögök Slavonia néven ismernek.

Kálmán király lierczességét 1240. évig kormányozta.⁴⁾ Címei, melyekkel élt, szintén tanulságosak. IX. Gergely pápa 1238-ban *illustris dux Sclavorum*-nak nevezi; 1237. évben Kálmán saját leveleiben: *dux totius Sclavoniae*, a királyi cím természetesen mindig Rutheniára, azaz Galicziára vonatkozik, és noha ez valóban csak cím volt, olykor még is csak azzal élt.

Alatta hivataloskodott Jula bán (1229 —1234) és ő az első, ki slavóniai bánnak, sőt *totius Slavoniae banus*-nak neveztetik, elődjei általánosan csak bánoknak neveztetvén, a megfelelő ország nevének elhallgatásával.

¹⁾ Kerclielicli: *Notitiae praelim.* 191. 1.

²⁾ Fejér III. 2. köt. 90. 91. 1.

³⁾ Mikóczy egész indignációval szólítá fel Kerclielichet, hogy ha férfi, (si vir est) mutasson csak egyetlen herceget Kálmán előtt, ki *dux Dalmatiae et Slavoniae* cíznet viselt volna. (*Series banorum* 119. 1.) Korbuly Imre kétszeresen téved, midőn Béláról azt írja, hogy 1224. évben Horvát-, Halmát- és Tótország hercegévé tétetett. (A báni méltóság 211. 1.)

⁴⁾ Korbuly szerint 1228—1242. évig; Mikóczy sz. 1226 —1240—ig.

Az »egész Slayonia«, mely először IV. Béla lierczgségi korában használtatott, királyi kormánya alatt a báni méltóságot viselő főnemes címét egészíti ki, — de a herczegi czím is, melyet Horvátország királyi vérből származó kormányzói viseltek, a bánokra kezdett átmenni, melyek közötti Dénes bán már 1242. évben magát isten kegyelméből »Dux et banus totius Slavoniae« nevezi,¹⁾ különben ő IV. Béla egy azonévi oklevelének záradékában, sorozatban a főpapok és nádor után, mint banus Slavoniae et maritimarum fordul elő.²⁾ Buteco az egyedüli, ki csak a tenger melléknek bánja volt; ez különben rendszeres hivatal nem lévén, a liorvát-dalmát bánnak volt alávetve. ³⁾ III. András király a brebiri grófokat tisztelte meg a tenger mellék örökös báni méltóságával.

Nagy zavar kezdőpontját jelzi az 1275. év. A királyi oklevelek záradékai majdnem megfajthetetlen kérdéseket raknak elének. Egyikben Henrik egész Slavonia bánja; másokban János és Miklós együttesen egész Slavonia bánjai; ismét másban János egyedül egész Slavonia bánja, sőt egy olyan is van, melyben János *slavoniai*, Miklós pedig *dalmatiai és horvát* bánnak, vagy János *slavoniai*, Miklós pedig *tenger melléki* bánnak, vagy János egész Slavonia, még is azon fölül Miklós Dalmatia és Horvátország bánjának neveztetik. Hogy ugyan ez évben Tamás egész Slavonia bánjának neveztetik, ez csak a IV. László alatt előforduló sokszori hivatalváltozásnak a jele, és geographiai kérdésünket nem érinti. A bánok saját kiadású levelei ez időből a fennebbiek képét mutatják. Így nevezi magát Miklós *egész Horvátország* és Dalmatia bánjának és gecskői ispánnak; a szebeni comes Sándor magát bánnak írja, de miféle? ⁴⁾ Egy Dénes bán is előfordul, provincia megnevezése nélkül.⁵⁾

»Egész Dalmatiá«-ra is van példa, ilyen az, hogy Kalan pécsi püsjök 1193. évben és később »egész Dalmatia« és Hor-

¹⁾ Fejér IV. 1. k. 255. lap.

²⁾ U. o. 250. 252. 1.

³⁾ A tinnini püspök 1274. évben egyúttal tenger melléki bán. A tenger melléki bánokról röviden értekeznek Mikóczy, *Series banorum* 25. 1. és Korbulyi. m. 50. 1. Sándor zágrábi főispán 1259-ben tenger melléki bán.

⁴⁾ Fejér V. 2. k. 232—299. 1.

⁵⁾ U. o. VII. 3. köt. 77. lap.

vátország Gubernátorának nevezetik. Az olaszok őt duca-nak, az az hercegnek nevezték.

Azt hiszem azonban, hogy az ily kitételek csak nagyobb nyomatékosságért használtatnak, mert vájjon, ki fogja elhinni, hogy mert Szt. István 1025. évben totius Hungariae Rex címével élt,¹⁾ előtte valaki Magyarország csak egy része felett uralkodott volna?

János zágrábi püspök, a római császárság és egész Magyarország (totius regni Hungariae) főkancellárja volt 1432. évben. Hiszi-e azért valaki, hogy Magyarország nem volt egységes? kevesebbé egységes, mint a római császárságnak nevezett Németország?

A totius jelzésének csak Slavoniánál van értelme, mert ez Dalmatiát és Croatiát összefoglalja.

E bonyodalmas állapotból csak annyi látszik kiviláglani, hogy ez időben váltak külön neveik által a tengermellék, valamint a Dráva-Száva közének nyugoti része, — úgy, hogy mind a mellett a slavoniai név nem terjedett tovább a mai Horvátországnál.²⁾

Ez eszméket azonban tovább nem nyomozván, itt csak a királyi hercegnek kiadott tartományi harmadrész elvi befolyását a Száva vidék alakulására, kívánom felderíteni.

(IV.) Béla, ücscsének, Kálmánnak, Dalmátia és Horvátország kormányát engedvén át, maga az erdélyi részek igazgatását vállalta el; és itt erélye csakugyan jó szolgálatot tett korban előhaladott apjának és a hazának.

Ezen előzmény után IV. Béla, a királyi trónra jutván, ifjabbik fiát Bélát Slavonia kormányára küldte, lierczei címmel, — és itt már 1261. évben találjuk őt, míg a király elsőszülöttje István nemcsak Erdélyt, hanem a Tisza mindkét partján levő részeket kormányozta. Címe: erdélyi herceg és a kánok ura.³⁾ Ő is ifjabb magyar király címmel élt, mint

¹⁾ Fejér I. 322. lap.

²⁾ Ez állapot visszahangzik 1353. évűen István lierczeg címéből: (lei gratia totius Slavoniae, Croatiae at<pie Dalmatiae Dux. (Fejér IX. 2. le. 273. 1.)

³⁾ Még ennél többet látszanak mondani IV. László szavai, midőn 1273. és 1274. évben fiáról azt írja, hogy ő a dunántúli részekben kor-

egykor apja. V. István élete, herczegsége korából, legjobban bizonyítja, mily veszély rejlik az országra nézve a területi felszításban, mely eddigelé a királyi herczegek kielégítése érdekében szokássá vált. Az országnak ez időben két királya volt, két udvartartással, két hadsereggel, kétféle hűséggel, a mint t. i. a nemesség vagy az egyik, vagy a másik királyhoz csatlakozott. Mindkét király serege többször ellenségesen állt egymással szemben, csaták vívattak, a hazafiak vére folyt, — aztán békekötés zárta be az akcióit, hogy ez újra kezdje el az országot nyugtalanítani.

IV. Béla ifjabbik fia, Béla 1266. és 1268. évben magát Isten kegyelméből egész *Stavonia, Dalmátia és Horvátország herczegének* írja,¹⁾ a mely czím, tudomásom szerint, legelőször fordul elő ily összetételbeu, egy ember által használva. Herczegségében Béla 1269. évig működött,

A trónutódok közötti IY. László nem volt slavóniai herczeg, mielőtt a koronát felvette, de igenis András, az ő öcscse, kit 1274—1278. évben mint slavóniai herczeget ismerünk.²⁾ Az utolsó Árpád-házi király pedig III. András már 1278. évben egész Slavonia, Dalmatia és Horvátország herczege volt,³⁾ nem tudjuk azonban meddig, mert erre nézve adataink nincsenek.

Ez áttekintést bezárom azzal, hogy III. András, némi csend állváu be az országban, anyját Morosini Katalint behívta, a ki 1291. év szept. havában szállt ki Trawban, és királyi fia által slavóniai herczeggé és a tengermellék fejedelmévé neveztetett (*Dux Slavoniae, et partium maritimarum princeps.*)

Kevés változtatással 1295. évben: *ducissa totius Slavoniae et gubernatrix Citra-Danubialium partium usrpie maré,*

mányzott, — gerens terrae transdanubialis gubemaoulum. (Fejér V. 2. k. 95. 1. Wenzel IX. 58.1.)

¹⁾ Fejér IV. 3. k. 399—401. és 474. 1.

²⁾ Szalay László szerint meghalt ugyanez évben. (Magyarország tört. II. 106. 1.) A jegyzetben azonban mondja, hogy 1277. év második felében vagy 1278. elején halt meg. A való az, hogy III. Miklós pápa még 1278. szeptember 22-én intéz levelet András herczeghez. (Theiner: Mon. I. 329. 1.)

³⁾ Fejér V. 2. k. 471. 1.

vagy 1300. évben usque ad maritima. ¹⁾ Az idézett levelekből most kitűnik, hogy Morosini (Thomasina) Katalin Posega és Yalkó megyében kormányzott, de e címében előforduló Slavonia idáig még sem terjedett ki. szintoly kevéssé, mint Baranya és a többi Dunamenti tartományok nem, mert ezek csak az ő személyes kormányzása alá voltak rendelve. Posegát Thomasina hihetőleg úgy bírta, a mikép azt IV. Béla király anyja: Mária bírta., más királynék pedig Beszterczét és Segusdot, mely utóbbi maga Thomasina keze alatt is volt. Bírhatta Yalkó vármegyét is adományozás útján, mikép előtte Béla, IV. Béla király másodszüllött fia.

A királyi vérből származó slavoniai hercegeken kívül voltak mások is a főúri rendből, és ezek közötti első, a már említett Dénes 1242-ben. Az ő utódja Batiszló, voltaképp slavoniai bán volt, hercegi címét úgy hozta magával, mert Galicziánakhercege, és különben a király veje volt.

A hercegek méltósága rendkívüli állapotot jelez, folytonosság csak a báni hivatalban van.

Valamint a hercegek, úgy a bánok is egész IV. Béla koráig helyes címzéssel éltek: egész Slavonia, vagy a hasonló jelentésű Dalmátia és Horvátország neve fordult benne elő.

Az ország harmadrészét kormányzó királyi hercegek, tartományukban majdnem királyi jogokat gyakoroltak: pénzveretési joguk volt, püspököket neveztek ki, városi kiváltságokat osztogattak, egyes hű embereket, és' egész osztályokat is nemesi rangra emeltek, sőt a régiebb időben köziratok nem csak a király, de az ő pecsétjük alatt, az ő tanúságuk mellett is adattak ki. A tihanyi apátság alapító levele (1055) záradéka kelt András király kormányzása kilenczedik évében, regnante anno regni sui nono, et cum eo nobilissimo duce Béla; a melynek értelme nem más, mint hogy Béla akkor I. András kormánytársa volt.²⁾

A királyok annál inkább fiaik beleegyezésére is hivatkoztak,

¹⁾ Wenzel: Árpádkori Tj Okin. X. 186. 375. 1.

²⁾ Fejér I. 898. 394. 1. V. ö. Podhraczký jegyzeteit a Chronicon budense 106, lapján.

valami kormányi intézkedésben, ha ez hercegségek területére vonatkozott.¹⁾

A királyi hercegeknek majdnem hasonló udvartartásuk volt, mint a királynak. Béla herceg egy 1230. évi levele alatt például említettnek az ő kancellárja, étekgóg mestere, tálnokmestere és főlovászmestere. Sőt ezek után van Jula erdélyi vajda is, minthogy Béla akkor az erdélyi részeket kormányozta.

Alig szükség mondani, hogy a nagy kiváltságok, melyeket a királyi hercegek a Dráva-Száva közén gyakoroltak, nem az illető tartomány valamely közjogából származtak, hanem, hogy ezek a királyi ház családi politikájából folytak. Ez előjogok a királyi herceg személyéhez ragadtak, és midőn a Dráva-Száva közén nem királyi herceg, hanem a bán kormányzott, ez előjogok megszűntek, és a közigazgatás a szokott mederben mozgott. Az »ország harmadrésze« alatt szükségkép nem kellett volna a régi Slavoniát, vagy melléktartományait érteni, a mint valóban a történeti események sokszor úgy fejlődtek, hogy valószínűvé lett, miszerint ezentúl Erdély fog lenni azon tartomány, mely a szokásos harmadrészkép adatik át a királyi hercegeknek, természetesen kibővítve még szomszéd megyékkel is, mert a harmadrészt bizonyosan nem értették földmérői szigorral.

E családi politika nem csak téves, hanem káros is volt, mert a királyi hercegek szereplése a Dráva-Száva közén akaratlanul is elkülönítési eszméket érlelt. Nem lehetett elkerülni, hogy a nagy tekintélyből, melylyel a királyi hercegek ott bírtak, egy némi rész a bánokra ne jusson örökségül, midőn hercegek már nem kormányoztak. A hercegek fénye alatt nőtt a tartomány területe is, mert a mire a horvátok, mint az Adria szomszédságában lakó, és Kálmán alatt Magyarországhoz került nép, jogot nem tarthatott, azt a királyi hercegeknek adta a családi politika, — de midőn a hercegeknek tartománya nőtt, nőtt azon tartomány is, mely idegen elnevezést kölcsönözvén, e czég alatt lassankint, tán öntudatlanul és szándék nélkül az országban külön állást foglalt.

¹⁾ Wenzel IX. 543. lap. IV. Béla 1265. évi levele.

Hogy a személyes politika volt e korban, legalább a felforgó kérdésben, irányadó, mutatja, hogy a Dráva-Száva közti tartomány majd ducatusnak, majd banatusnak nevezetett, a mint vagy herceg, vagy bán állt a kormány élén, és midőn Orbán pápa 1264. évben azt írja, hogy Posega in ducatu Slavoniae fekszik, ez csak úgy értelmezhető, hogy Béla herceg, a király másodszületője, ezt az ő személyes birtokaihoz tartozónak tekintő, a miért is a pápa közbenjárt, hogy a királyné Posega birtokából ki ne zavartassák.

Kálmán király, slavoniai herceg 1231. évben Valkó vár vendégeinek kiváltságokat oszt, a nélkül, hogy Valkót Szlavóniához számítaná.)

A posegai káptalan 1279. évből visszatekintőleg azt írja, hogy Béla (a későbbi IV. Béla király) az ő hercegsége korában, a Valkó megyében fekvő Borsod nevű helységet Paska comesnek adományozta, egy szóval sem érinti, hogy a nevezett vármegye Slavóniának része lett volna, daczára, hogy a herceg kormányzása ide is kiterjedt.⁵⁾

Posega még akkor magyar vármegye volt, és nem tartozott Slavóniához. E felfogás helyességét bizonyítja azonkö rülmény is, hogy Béla herceg ugyanakkor Baranya, Valkó, Somogy és Zala várait is slavoniai hercegségehez (ad ducatumsum Slavoniae pertinentia) tartozóknak mondja,⁶⁾ holott józanül senki sem fogja állítani, hogy e vármegyék valóban Slavonia tartományának részei lettek volna, mert ezek bizony csak magánbirtokai voltak Bélának, az akkori slavoniai hercegnek, kinek apja Pozsonyt és Nyitrát is adományozta.

Így értjük aztán Béla hercegnek 1266. évben Siklós Miklós javára tett adományát, Bezim nevű föld tekintetében, melyről mondja, hogy ez az ő hercegségéhez tartozik, és Ba-

¹⁾ Fejér III. 2. köt. 237. lap. Nem volt tehát joga Kukuljevicznek (Jura I. 56. 1.) ez oklevél fölébe azt írni, hogy Valkó in inferiori Slavonia fekszik.

²⁾ Fejér V. 2. k. 589. 1.

³⁾ Fejér IV. 3. k. 234. 237. 1.

ranya megyében fekszik, (quandam terram nostri ducatus, in Comitatu Borona existentem. ¹⁾)

Mind az, a mit eddig a berczei harmadrész kapcsában előadtam, igazolja III. András király 1299. évben az alkalommal, midőn nagybátyját Morosini Albert herceget fiává fogadja, a trónöröklés jogával, ha a királynak fia nem volna, különben mindig a király fiai után jövő ranggal. III. András király már is mint trónutóddal bánt Alberttel, és neki a szlavóniai hercegséget (ducatum totius Slavoniae), »mely a király szülöttjének első méltóságát képezi« (qui est prima dignitas regiae prolis) adományozza a posega-megyei örökös főispánsággal együtt, megjegyezvén Posegáról, hogy ez a király, vagy királyné birtokjogához tartozik.²⁾ E vármegye tehát nem volt Slavonia, és azzal csak a herceg személyével függött össze.

Alig tévedek, ha azon hercegségi földeket, (terrae ducal) melyek Pestmegyében nem ritkán említettnek, olyan földeknek állítom, melyek a királyi herceg fényének fentartására voltak rendelve, még ha az ismert harmadrész kormányát is kapta. Ez czivillistai rendszer lehetett, mert az illető helységekről nem mondatik, hogy egyik vagy másik herceg tulajdonát képezik, a diplomatika azokat csak hercegségi földekül ismeri.³⁾

A király ily hercegi javakat eladományozhatott, mikép Y. István tette azt Taksony Pest megyei faluval, mely szintén hercegségi birtok volt.⁴⁾

A hercegségi birtok a tulajdon természetével bírván, a király azokat, úgy látszik, feltétlenül el nem adományozhatta.

Ha még is Taksony eladományozásánál V. István nem hivatkozik a királyi herceg beleegyezésére, ez onnan van, mert fia László, a hagyományos módon nem is kormányozta az ország valamely részét kir. herceg korában, mert az alig

¹⁾ Ez adományt megerősíti Mária királyné 1267-ben. (Fejér IV. 3. k. 399—401.)

²⁾ Fejér VII. 5. k. 547. 1. Korbuly Imre már 1292. óta tünteti fel Albertét slavoniai hercegnek.

³⁾ Ilyenek Taksony, Bád, Zoik, Nemus Pest megyében, Föl- és Al-Dobos tán Fejér-, Bajcs tán Győr megyében.

⁴⁾ Wenzel VIII. 418.1.

kilencz éves ifjút apja korai halála után a sors mindjárt Magyarország trónjára ültette.¹⁾

A Dráván-túli részek, midőn a királyi herczegek azokat kormányozták, azokat éltök tartamára, vagy helyesebben herczegségi kormányuk idejére tulajdonul bírták, és innen magyarázom azt, hogy midőn IV. Béla 1265. év előtt a Zagoria megyében fekvő Újudvart Roland bánnak adományozta, ez alkalommal fia, Béla lierczeg beleegyezésére hivatkozik. (Lásd Zagoria.)

Voltak a herczegségi kormányzásnak más különös következményei is, mint például, hogy a lierczeg a király valamely kiváltságát megerősítette, sőt kibővítette, midőn ez az ő körébe eső területre vonatkozott. Így tette ezt Béla, slavoniai herczeg 1269. évben az apja, IV. Béla által a Segösd megyében fekvő Iharos-Berény javára, 1264. évben kiadott szabadalmával, mert — mint fenn mondtam, — Somogy a királyi herczeg tartományához tartozott. (1. az I. kötet 214—215 lap.²⁾

A herczegségi méltósággal járó előnyöket, a XIII. század, úgy látszik, már nem akarta egyedül a királyi apák kegyességétől várni. V. István már herczegségi jogot emleget, és hogy azt a jogot, melyet szerinte az ő elődjei, a királyi első szülöttek megállapítottak, érvényesítse, saját atyja ellen ragadott fegyvert.³⁾

V. István, mint első szülött, igaz, nem a Száva vidékét kapta kormányzásai, hanem Erdélyt és a Dunán-túli vidéket,⁴⁾ de az általa emlegetett herczegségi jogot elődjei is bizonyára igénybe vehették, a kik nem a Tisza, hanem a Száva vidékén kormányoztak, és miután ott több folytonosság volt, a királyi herczegek személyes joga következményeiben amaz országrész kapcsának meglazulására vezetett.

¹⁾ IV. László született 1263. évben, még is már 1264. András, Marcselfia, személyében volt étekfogó mestere, magister dapiferorum. (Hazai Okmtár VI. 124. 1.)

²⁾ V. István 1270. évben mindkét kiváltságot megerősíté. Wenzel XII. 29. 1.

³⁾ V. István 1271. évi levele Fejérmél V. l.k. 103. 104. 1.

⁴⁾ Wenzel Vili. 288. 1. Herczegi minőségében István herczeg 1270. évben a futaki dunai révre intézkedést tesz (u. o. 294.) *Csak* a dunántúli vidék kormányát említi IV. László 1273. (U. o. IX. 13.)

Daczára a későbbben keletkezett zavaroknak, hatalmas emlékek maradtak fenn arról, hogy a magyar föld, és a régi horvát-dalmát föld közt roppant a különbség. A keresztes vitézek (templáriusok és jánosvitézek) mesterei, mindig per Hungáriám et Slavoniam viselték hivatalukat; és ez a helyzet leg-tisztább felfogása. E lovagrendek, ámbár főfészkük Dalmátia és a tenger melléki, vagy határvidéki Horvátország volt, ez utóbbiakat foglalták a Slavonia elnevezés alá.

Még a XIV. században sem veszett el annak tudata, hogy a mai Zágráb, Varasd, Kőrös megyék területe, beleértve az abból kiszakadt Belovárt és a határvidéket, eredetileg Magyarország közvetlen része volt. A jánosvitézek mestere, Gr amin ai Fülöp 1324. évben Hungariae priorének írja magát, és nem él per Hungáriám et Slavoniam prior szokásos formulával, — és ily szellemben írja ő folytatólag, hogy hivatalbeli kötelességénél fogva jött Magyarország részeibe, a zágrábi püspöki megyébe, (ad partes regni Hungariae in zagradiensem dioecesim.¹⁾)

A királyok czímeiben a XY. század végéig az a sorrend látható, hogy Magyarország után előbb Dalmatia, aztán Croatia neve fordul elő, — Slavonia soha sem, daczára annak, hogy a királyi oklevelek Slavoniát (egyik vagy másik értelemben) és a slavoniai bánokat számtalanszor említik. Csak Mátyás király tette Csehország nevét Magyarország és Dalmátia neve közé, midőn cseh királyvá is lett.

Lehet-e az véletlenség dolga, a mi századokon át következőes szokásnak mutatkozik?

Slavonia, bár mit értsünk alatta, okleveleinkben majd banatusnak, majd ducatusnak neveztetik ugyan, de a királyok czímeiben nem talált helyet. Hogy IV. Béla 1246. évben és IV. László 1274. évben sok egyéb czímei közt a Rex Slavoniae czímet használják, ez oly kivételes eset, melynek okát még eddig nem sikerült megfejteni. Endlicher IV. Béla királynak az iharos-berényiek javára kiadott kiváltságlevelét 1264. évről úgy közli ugyan, mintha a királyi czímei közt Rex Slavoniae is fordulna elő, de ez világos hiba rex Serviae helyett.²⁾

¹⁾ Liter privileg. Episcop. Zagradiensis. 22.1.

²⁾ Fejér IV. 1. k. 417. és V. 2. k. 169. lap. E szerint Kukuljevics

De a kivétel az általános, és századokon át *érvényes* szabályt még inkább kiemeli. IV. László egy párszor (1277.) Regnum Slavoniae-ról is szól, de ez oly kévéssé jelent királyságot, mint midőn Regnum Transilvaniae fordul elő. Maga IV László az illető oklevelekben nem nevezi magát slavoniai királynak. A regnum Slavoniae kifejezést Zsigmond király is használja néha. ¹⁾

Egyébiránt megjegyzem, hogy az idézett két királyi oklevél szövege, melyben a szlavóniai király czíme előfordul, nem minden gyanún kívül áll. Ugyanis IV. Béla király 1246. évi levelében a czímek ily sorrendben következnek: Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Serviae, Gtalliciae, Lodomeriae et Cumaniae Rex. Itt feltűnő, hogy IV. Béla elfelejti magát Ráma királyának címezni. Slavonianeve épen azon helyen áll, hol különben Ráma neve szokott állni, melynek czimével e korban folytonosan élt. Különben is ez oklevél eredetijét nem ismerjük, hanem csak ennek 1409. évi átíratát.²⁾ IV. László 1274. évi levelében a czímek közt előfordul ugyan Ráma és Szerbia ³⁾ de eltekintvén attól, hogy ez oklevél eredetijét, sőt még lelhelyét sem ismerjük, hanem csak Hevenesi másolatát, feltűnő, hogy a czímekben Slavóniának helye Dalmátia és Croatia közt fordul elő, holott a diplomatikai szokás szerint századokon át, Magyarország után mindig Dalmatia és Croatia következett⁴⁾,

helyreigazítandó, ki IV. Béla czimére vonatkozólag ezt írja: In hocce titulo Solavonia Regni nomine primum occurrit, quod nusquam suh Regibus Arpadianae et mixtae stirpis invenias. (Inra Regni Croatiae I. 67. 1.) Lásd Endlieher: Monumenta Arpadiana 506. 1. Wolff J. e forrásra hivatkozván, a kiváltságot hibásan 1265. évre teszi, mely Endlieher szövegében helyes, felírásában szintén hibás — de nagyobb baj, hogy Wolff J. e kifejezés alatt: villa Berin in Comitatu de Segusd ezt érti: Berin in der Szediner Gespanschaft Kroatiens. (Die dentschen Ortsnamen in Siebenbürgen. Programra des ev. Untergymnasiums in Mühlbach far ÍS^{18,1^}. 20. lap.) L. a Segusd cikket a jelen munka I-ső kötetében.

¹⁾ Ivánfy Ede tévesen azt hiszi, hogy a Regnum Slavoniae II. Ulászló 1496. évi levelében fordul elő először. (Gzímerek- 45.1.)

²⁾ Búd. kam. Itár, a pálosok oklevelei közt. Csatár csomag.

³⁾ Fejér V. 2. k. 171.1. hivatkozik Hevenesi kéziratának XXIX. köt. 198. lapjára, de ott az idézett oklevél nincs.

⁴⁾ A szabály az, hogy előbb Dalmatia, azután Horvátország nevezessék. Tudomásom szerint csak három kivétel hozható fel, a midőn

és midőn a XVI. században a Slavonia cím is használatba jött, ez sorozatban közvetlenül Horvátország után említett. A mikor Magyarország királyai Csehország királyai is voltak (Albert, V. László, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos stb.) Csehország neve a címekben megelőzte a Dalmátiáét. Nagy Lajos és I. Ulászló alatt Lengyelország királyi címe állt Magyarország és Dalmátia közt. Hagy Lajos 1351. évben.. Jerusalelem és Szicília királya címmel is élt, a mely sorban Magyarország után és Dalmátia előtt állt.

Midőn Zsigmond és Albert római király lett, ezen' címe még Magyarország királyáét is megelőzte, a többiben a szokásos sorozat megmaradt. Bulgária sorozatban az utolsó volt, és Cumania (Moldova-Oláhország) után következett.¹⁾

Mátyás király egyik legteljesebb címe az, melyet 1465. évben használt, — ebben sincs a sláviai királyságnak semmi nyoma.²⁾ Egész II. Ulászlóig kell felmennünk, hogy Slavóniát a királyi címekben megtaláljuk, és az 1492. évi országgyűlési végzéseiben e cím csakugyan előfordul; ³⁾ de még akkor sem nyert állandóságot, mert ez újra eltűnik a diplomatikában. E cím felvételével a király, fenségét akarta feltüntetni Corvin János fölött, kinek ő a Szerémséget és a ma úgynevezett Slavóniát és Horvátországot mint hercegséget engedte át.

Maga II. Ulászló, midőn 1496. évben Slavóniának címert engedélyez — két ezüst vízszintes folyó közt, piros mezőben futó nyest, — az oklevélben nem használja a sláviai király címét. Az itt engedélyezett címek még csak II. Mátyás király érmein jelennek meg először, a királyi pecséteken még II. Lajos nem használja. A sláviai király címet Zápolyai János és Izabella, sőt fia II. János címei közt nem találjuk. Maga I.

Croatia említése megelőzte Dalmátiáét; mindhárom eset II. Béla korából. (Fejér II. 86. 110. 1. és Wenzel I. 53. 1.)

¹⁾ Az osztrák házbéli uralkodók, a mennyiben erre jogosítva voltak, a római császár címe után, Németország, Spanyolország, Magyarország királyának címét tették, mint például VI. Károly.

²⁾ Teleki: Hunyadiak kora XI. 103. 1.

³⁾ Lehoczky azt hiszi, hogy ez az első eset. (Stemmatographia I. 87. lap.)

Ferdinánd tartózkodott eleinte attól, és csak 1527. év derekán kezd élni azzal, ¹⁾ de még ezután is gyakran elejtette azt.

Az országgyűlési végzéseken, kivéven az 1546., 1548. 1560. és 1653. évbeliakat, a slavoniai király czímét elmellözi. Végre a Szlavónia czím — a később ethnographiailag helytelenül elnevezett Tótország értelmében — sűrűbb használatra vergődött, hogy az osztrák házbeli uralkodók sok czímét még egygyel szaporítsa.

Bizonyos pontig Szalay Lászlónak is igaza van, midőn azt írja, hogy a *mai* Horvátországnak a Dráva és Száva közötti része a magyar birodalom első századában *közvetlenül* Magyarországhoz tartozván, a Szlavónia név, melyet századokig viselt, (de — mint hozzá kell tennem, — nem eredetileg) kezdetben csak nemzetiségi, nem államjelentéssel bírt.²⁾ De e fajközösség, melyre a koszorús történetíró czéloz, a királyi hercegek kezébe adott külön kormányzás nélkül, nem eszközölhetett volna mindinkább autonóm állást szerző tartomány keletkezését, ép oly kevéssé, mint a kárpátaljai több *vármegyében* létező fajközösség nem volt képes Tótországot alapítani. A királyi hercegek kormányának folytonossága nélkül, a Slavonia név csak bizonytalan határu vidék megjelölésére szolgált volna, úgy mikép Zala és Vas megye tájait Tótságnak, Szerém táját Basciának nevezték egykor. A horvátok is tudják, hogy a hatáskörükbe eső Kis-Oláh ország nem tartományt jelent.

Alig lehet hinni, hogy a Kálmánt követő királyok azt akarhatták volna, hogy a Dráva és Száva közt, az ő uralmuk alatt, királyságok kel Ákezzenek. Kálmán 1102. évben magát Biogradon horvát királynak koronáztatta, — ennek volt értelme a Kulpán-túli régi Horvátországra, de nem lett volna értelme a Dráva-Száva közötti vidékre, mely úgy szólván csak napjainkban vette föl Horvátország nevét. Kern jelentőség nélküli dolog, hogy a magyar diplomatika sok századon át a régi Croatia-nak megadta a Croatia nevet, holott a két folyó közét mindig Dráván-túli résznek nevezte, a partes transilvanæ analógiájára. Városok, helységek, birtokok e tájon mindig úgy em-

¹⁾ Brüsseli *Okmánytáv* I. 54. 64. 1.

²⁾ Szalay: A horvát kérdéshez 68. 1.

Hitetnek, Hogy vagy a vármegye, melyhez tartoznak, megnevezetik, vagy a nélkül, egyszerűen csak úgy, hogy a Dráván túl fekszenek.

A diplomatika, mielőtt a XVIII. századbeli zavarok elterjedtek, igen élesen különböztette meg a Dráván-túli részeket Horvátországtól. Így IV. Béla, midőn 1256. évben Agari Sándornak Ság nyitramegyei falut adományozza, kiemeli hűségese szolgálatait, melyeket a tatárok elvonulása után a Dráván-túli részekben, és Horvátországban tanúsított.¹⁾

Mikes slavoniai bán, egy Kőrösön 1326. évben kelt levelében mondja, hogy ő fegyveres kézzel Horvátországba akart nyomulni, hogy az ottani lázadókat a király hűségére vezesse, azonban ott vereséget szenvedett.²⁾ Ha a bán Kőrösön magát Horvátországban érezte volna, a fennebbi előadás az érthetlenségek közé tartoznék.

A magyar nemzet sajátos intézményét, a vármegyét minden tartományban, melyet hazájával egyesített, behozta. Mint alább bővebben lesz kimutatandó, az Unnán túl, a mai Bosnia éj szaki részén, szintén ilyen vármegyék léteztek, t. i. Zana és Orbász vármegyék. A régi Horvátországban, mely az Unnához nyugatra fekszik, a vármegyei intézmény soha sem vert gyökeret, soha nem fejlődött; az ott okleveleinkben említett comitatusok tulajdonkép zsupánságok, a melyeknek közjogi minősége egészen más, és viszont bizonyos az is, hogy zsupánságok sem fordulnak elő a régi Horvátország területén kívül.

Mindezt tekintetbe véve, semmi önkényes állítást nem vélek tenni azzal, hogy a meddig a vármegyei intézmény térjedett, addig térj edett Magyarország közvetlen birtoka, és hogy e részben egy ujjabkori állapot is megmutathatja az ország régibb határát.

Ebből azt kell következtetni, hogy midőn Kálmán király Dalmátiát elfoglalta, az alkalommal az Unna és Verbász közti tartományt közvetlenül Magyarországhoz kapcsolta, a régi Slavóniában (értsd Dalmátiát és Horvátországot) meghagyván a zsupánságokat, a melyek némi változással, de soha sem

¹⁾ Wenzel: Árpádkori Új Okm. VII. 422. 1.

²⁾ Oklevél a gr. Draskovics család biszági ltarában.

vármegyei törvényhatóságokká fejlődve, napjainkig fennmaradtak.

Igaz, hogy az Unna és Verbász közti tartomány, melyben két egész vármegyét ismerünk, és egy olyant, mely a Száva mindkét partján elterült (Dubicza), történet-forrásainkban *alsó Slavoniának* nevezetik, de a tartomány e neve csak azon időből származhatik, a midőn az Unna és Száva balparti részek (Zágráb, Kőrös, Varasd) Slavoniának nevezettek, csak ezekhez viszonyítva lehetett az innső részeket (Zanát, Orbászt, és Dubicza felét) Alsó-Slavoniának nevezni.

Később^ az Alsó-Slavonia elnevezés szintén más vidékre alkalmaztatott. Az 1715. évi országgyűlés 118. czikke t. i. Alsó Slavoniának visszacsatolását rendeli el. E név alatt természetesen nem az egykori Zana, Orbász és Dubicza területét lehet érteni, mert ez időben a mai Bosniát a török bírta. Gyurikovics úgy vélekedik, hogy az idézett törvényben említett Alsó-Slavonia alatt Kőrös vármegyének alsó, és Zágráb vármegyének Száván túli részeit kell érteni, melyek a gráci kamara és károlyvárosi generalatus alatt álltak.¹⁾ De Alsó-Slavoniának tágasabb értelműnek kellett lenni, mert az idézett törvény Alsó-Slavonia visszacsatolását elrendeli, a benne fekvő vármegyékkel együtt, és a visszacsatolást megújító 1741. évi 50. törv. cikk kívánja, hogy Alsó-Slavónia a bán alá helyeztessék, és oda főispánok kineveztessenek. Itt tehát egyes vármegyei részekről nem lehet szó.

Az 1741. évi 18-dik cikk is szól Alsó-Slavoniáról, és ezenkívül Szeremről, miből világos, hogy az akkori Alsó-Slavoniának semmi köze a mai Slavoniával. De itt a rendek már elárulák, hogy nem tudják, mit akarnak.

Még akkor azonban nagyon ingadozott az Alsó-Slavonia fogalma, melyről mindenesetre bizonyos, hogy nem maradt eredeti hazájában, Bosniában, hol ezt a XIII. században találjuk.²⁾

Az 1790/91. évi 59. törv. cikk Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyét *Felső Slavoniának* nevezi.

¹⁾ Gyurikovits: De sit-n et arbitu II. 58. 63. 1.

²⁾ V. ö. Palugyai: Kapcsolt részek 224—231. 1.

Ha fenn elmondhatám, hogy a *régi* Horvátország, gyakran Slavóniának nevezetett, beleértvén Halma ti át is, e név szívósságának jeléül felhozom azt, hogy ily jelentéssel hírt a Slavonia név sokkal későbbi századokban is, sőt még újabb területeket is foglalt. XVI. és XVII. századbeli törvényeink igen gyakran Slavóniáról (értsd Zágráb és a társ megyéket) szólnak, midőn e név alatt a régi Horvátországot is értették, és ez akkor történt, midőn a bánok czímeihen Halmatia, Horvátország és Slavonia neve fordult elő, kiket még is diplomatikánk csak egyszerűen slaviniai bánoknak nevez. Az 1537. évi országgyűlés (50. t. cz.) intézkedik a Slavóniában (in regno Slavoniae) kinevezendő bánról, még is dalmát-horvát-slaviniai bánként értett. Más alkalommal a harminczadra nézve tesz intézkedést Magyarországon és Slavóniában, — a nélkül, hogy Horvátország külön említették, minthogy ez utóbbi Slavonia nevezetében befoglaltatik.¹⁾ Az 1563. évi 26-ik törv. czikk a slaviniai törvénykezést, az 1599. évi 10-ik és 1613. évi 9-ik t. ez. a slaviniai közadót, az 1595: 45, — 1598. évi 33-dik t. czikk és mások Slavonia megvédését tárgyalják, mindez esetekben az intézkedések a mai Horvátországra is vonatkoznak. Általában a régi Horvátország e néven a XVI. század közepén túl törvényeinkben alig említetik.

Van arra is példa, hogy ugyan ez a régi Horvátország Dalmáciának is nevezetett. Az 1596. évi országgyűlés 32-dik czikke azt írja, hogy Zrínyi György várai: Grobnik, Bakár (Buccari) és Hrelin Dalmatiában fekszenek, mintha Halma-zának régi túlsúlya, Horvátország újra föléledt volna.

Lássuk hát, mikor nevezettek a Dráva-Száva közének nyugoti részei, úgy mint Zágráb és társ megyéi Slavóniának.

II. András király 1217. évben így szól szent Lászlóról: hogy ő Slavonia földjét, avagy a bánsgót (terram Sclavoniae sive bnnatum) az eretnokség hibájából a keresztyénségre térít-

¹⁾ Lásd az 1545: 42. — 1556: 37. törv. czikket. Az 1555. évi 9-ik czikk Horvátország kanninczáról is szól, de e szövegezés még inkább megerősíti állításmat, mert az előbb idézett két törvénynek oly értelmet adni, hogy azokból Horvátország ki legyen zárva, képtelenség.

vén, a magyar koronának alávetette, és liogy ő e bánszágban püspökséget állított fel.¹⁾

E szöveg és a későbbkori adatok tanúsítják, hogy a király itt a két folyó közének nem tartományi nevet akart adni, hanem csak oly részéről szól, melyek báni hatóság alatt álltak.

Csak a tatárjárás utáni korszakban használtatik Slavonia határozottabb értelemben. Ekkor nyer alkalmazást a Száva-Dráva közének nyugoti részére, mely a XIX. században egészen helytelenül, történetellenesen és jogtalanul a Croatia nevet hordja.

IV. Béla 1244. évben Zlonym és Worbouch nevű királyi földeket a körösi vár alól kiveszi és Junk comesnek adományozza. E várföldek a királyi levél szerint Slavoniában feküdtek; a határjárásból kitűnik, hogy Kőrös megye területére esnek, hol Yerbovecz falu ma is létezik.²⁾

A király meghagyásából István slavoniai bán 1249-ben egész Slavoniában, a Kálmán király ideje óta elidegenített várföldeket törekszik visszaszerezni.⁸⁾ Itt tehát Zágráb és társ-megyéit,⁴⁾ azaz a *mai* Horvátországot kell érteni, mert itt léteztek várispánságok, de nem a régi Croatiában. Ilyen várispáság volt például Podgoria a két folyó közén.

A Zolona föld, mely Slavoniában feküdt, és melyet IV. Béla király 1248. évben a zalai várispánság alól kivévén, Tamásnak, Fülöp zágrábi püspök testvérének adományozott, nem eshetett Zala vármegye Dráván-túli részének határába, mert különben nem mondaná a király, hogy Slavoniában fekszik, mely megjegyzés 1250. évben az adomány megújításánál elmarad⁵⁾

A megyék és várak közül Várasd megyét 1251. évben,⁶⁾ Marocztát 1279. évben.⁷⁾ Nagy-Kemlek várát 1283. évben,⁸⁾

¹⁾ Tkalcics: Monum. Ep. Zágráb. I. 45. 1.

²⁾ U. o. 80. 1.

³⁾ Wenzel: VII. 290. 1.

⁴⁾ Rövidség okáért és a zavar elkerüléséért e kifejezéssel életem munkám többi helyén, midőn a régi Slavonia, vagy az ujaiü Horvátországról kell szólni.

⁵⁾ Wenzel VII. 255. 310. 1.

⁶⁾ U. o. 322. 1.

⁷⁾ U. o. XII. 253. 1.

⁸⁾ U. o. 383. 1.

a kőrösmegyei Apparócz várat 1523—1527, ¹⁾ a szintén kőrösmegyei Berzenczét 1517., Zágráb megyét 1537. találjuk Slavoniában.

Egy 1258. évi levelében azt mondja István bán, hogy a király őt megbízta, hogy egész Slavoniában, nevezetesen Yarasd és Zagoria vármegyében a várföldeket visszaszerezze.²⁾ íme tehát eddig már Kőrös, Zágráb, Zagoria és Yarasd slavoniai vármegyéknek vannak igazolva.

De a milyen nehezen ment a kezdet, oly állhatatosan maradt a Slavonia név Zágráb és társmegyéinek. Szamobor 1550. Petrinia 1596. 1597. és 1601, Kaproncza 1575., Zágráb és Varasd 1569. években, ismét Zágráb 1572., 1625. évben, Bélavár és Yarasd megye 1650. évben, az akkor hozott törvényekben mint slavoniai részek tüntettetnek fel.

Valvasor gyűjteményének VII. kötetében a Germaniát feltüntető térképen Croatia a Száva és Unna közt terüi el; a Slavoniát., Croatiát és Bosniát ábrázoló térképen Slavoniának a Száva-Dráva közti rész van jelölve Zágrábbal együtt, Posega vidéke itasciának neveztetik, a mint ez a XVII. század közepén megjelent térképeken rendszeren előfordul. Többen Yalkó és Szerém területét is »Basciani« felirattal jelölik meg. Valvasornál Croatia a Kulpa alatti vidék Dalmatiáig, és keletre mintegy a Korana folyóig terjed. Dalmatia Carlopago alatt kezdődik. Rácok a Szerémségben már a XV. század első felében nagy mennyiségben találtak, a miért is Tamási László posegai főispán már 1437. évben írja, hogy noha a Szerémségben néhány város és helység a keresztény nevet viseli, még is a legtöbb helységben rácok és bosnyákok a keresztényekkel vegyesen laknak.³⁾ Innen van, hogy már Appiani Péter 1528. évben megjelent térképén, a Dráva és Száva folyó, valamint Yalpó, Diako és Újlak közt lakó népséget »Rátn« név alatt tünteti ki. E körülmény, hogy a Szerémségben fölös számmal rácok

¹⁾ Hazai Okmánytár II. 425. 437. 1. Báth Károly szerint a mai Apatovecz, ki az apparóczi kastélyról több adatot közöl a kőrösmegyei bélai benzés apátságról irt czikkében: Magyar Sión IV. k. 913. 1. Szerk. Knauz Nándor.

²⁾ Fejér IV. 2. k. 480. 1.

³⁾ U. o. X. 7. köt. 908. 1.

laktak, szolgált utóbb azon tragikumra okul, hogy a Brankovics György, (kinek joga e névre még kétséges) 1689. évben szerte küldözgetett kiáltványaiiban nemcsak Szerbia, Bosznia, Moesia, Thracia, Bulgária, hanem a Szerémség örökös despotájának is írta magát, és egész komolysággal állítá, hogy Eszék-től Konstantinápolyig övé minden tartomány. Itt különben csak az feltűnő, hogy Brankovics miért hozza fel Szerémet saját nevéen, mintha tudomása sem volna arról, hogy azon vidéken a Rascia név már rég divatban van. A XXI. és XVII. századbeli irók, például Broderics István és Révay Péter Rascia alatt Szerbiát értik, világosan kiemelvén, hogy ezt a Rasciát a Száva választja el Szerémtől.

A ráczság szaporodást nyert, midőn a XVI-dik század utolsó éveiben a császári hadvezérek a törökök által szétvert szerbeket (Károlyváros környékén¹⁾ és a varasdi generalatusban telepítették. Mivel ezek görögkeleti liitűek voltak, a jó katliolikus érzelmű horvátok által oláhoknak neveztetek, és régibb törvényeink is wlachoknak nevezik. Ok adták a Dráva-Szavaköz egy részének a Kis-Oláhország nevet, mely azonban még a múlt században elenyészett. Ez az úgynevezett *Kis-Oláh-Ország* Posega vármegyének jelentékeny részét foglalja magában. Határai Posega városánál kezdődnek, éjszaknyugatra Pakracz, innét nyugatra Horvátországba, továbbá dél felé a Szávan át a mai Bosniába húzódnak, és így a gradiskai határőrezrednek Horvátországgal határos nyugoti részét is a Száva mellett keríti be. A nevezett határőrezred kerületében fekvő Kralyeva Velika nevű helység egykor Kis-Oláhország fővárosa volt. A nép, melyet e tájon oláhnak neveztek, ²⁾ a XVI. század végén vagy a XVII. század elején Törökországból származott át a zágrábi püspökség megyéjébe és eleinte a Zrínyi, Dersfy és Pogány család jószágain szállt meg. De már kezdettől fogva, a tartományi kormánynak sok nehézséget okozott, a földbirtokosoknak pedig a kilenczedet megtagadta. Az országgyűlés már 1604. évben foglalkozott e renitens néppel, és (14. törv. cikk)

¹⁾ Osernovics Arzén ez okból követelt felsőséget Podgoriában.

²⁾ E népet nemzetiségére nézve Taube oláhnak, Engel bolgár eredetűnek tartja.

rendelé, hogy az uradalmi jogok elismerésére kényszerítesék. Azóta mintegy tíz országgyűlés küzdött részint e nép makacssága, részint a bécsi udvar régi politikája ellen, mely a neki nem tetsző törvényeket végre nem hajtá, és a melyben különösen akkor jeleskedett, midőn Magyarország integritása és álladalmi tekintélye forgott szóban. Oláh kivándorlók 1605. évben is jöttek Törökországból, kik előbb Gomerje és Moravicza (máskép Yaranica) faluban metelepedtek, utóbb azonban Vrbovszko, Dreznica, Ravnagora, Smrzuapolana, Starilaz és Merkopailj vidékén terjedtek el. Az oláh knézek és vajdák kérelmére II. Rudolf császár azoknak 1605. szeptember 4-én ellátási levelet (Provisionsbrief) adott, melynek alapján Krajnából évenként 200 frtnyi segélyt kaptak. Ez engedélyt II. Ferdinánd megújította. 1627 november 15-én, mely alkalommal a jövevényeket ismételve natio valacliorum nevezi, és hadi érdemeiket a határőrzésében elismeri. Az oláhok most a károlyvárosi generalatusban, fontos elemet képeztek, mely azonban az ország régibb lakosaival nem tudott megférni. Az oláhok féktelensége ellen magok a horvátok is küzdöttek tartományi gyűléseiken, de természetesen még kevesebb eredménnyel, mint a magyarok. A törvény végrehajtásának elmulasztását legelőször 1608. évben rótták meg a rendek és a koronázás után hozott 9-ik törv. cikkben határozatok, hogy az oláhok lakta vidék határai megállapíttassanak. A cél az volt, hogy az oláhok a határőri kapitányok hatósága alól kivéssenek. Azonban e törekvés nem sikerülvén, az 1618. évi országgyűlés sürgette, hogy az országos bizottság Ergélyi Ferenc/ veszprémi püspök elnöklete alatt, azonnal az országgyűlés berekesztése után, az oláhok lakta terület visszakezlezését foganatosítsa. (32. t. cikk.)

Míg az országgyűlésnek ily cél lebegett szeme előtt, II. Ferdinánd a fenn idézett 1627. évi alkalommal pártfogása alá veszi, a fővezérletet azok fölött magának fentartja, minden nyugtalan!tás ellen székhelyeiken biztosítja, rendelvén, hogy azok csak az ő általa kinevezett parancsnokoknak és kormányzóknak engedelmeskedjenkk.¹⁾ Az országgyűlés ellenben foly-

¹⁾ Vanicek: Spezialgeschichte der Militürgrenze 1. 95. I.

tatta a visszakezlelésre irányzott jámbor kísérletét. 1630. évben hasonló czélra újra nevezett ki egy más bizottságot Telegdy János kalocsai érsek, esetleg Draskovics György pécsi püspök elnöklete alatt, 1635. évben ismét Telegdy János érsek, esetleg Lippay György veszprémi püspök nyert ily elnöki megbízást, és ez alkalommal az országgyűlés (33. t. cikk) már elég élénken fejezi ki türelmetlenségét, hogy annyi törvény, mely az oláhok viszonyait Slavoniában és Horvátországban rendezni akarja, foganat nélkül maradt. Ez alatt azonban a császár május 11-én a határőröket biztosítja, hogy soha sem volt szándékában az oláhok kiváltságait eltörölni, sőt inkább azok élvezetében biztosítani akarja őket. Az ügy, minél hosszasabban foglalkoztak vele, annál távolabbnak látszott a megoldástól. Ugyanis az 1649. évi 31. t. cikk már vegyes bizottságról szól, mely a király meghívására Bécsben vagy másutt ülne össze, és arról fogna tanácskozni, miként volnának a határőri kapitányok hatalma alatt létező oláhok, praedaucusok ¹⁾ és szlávok Slavoniában és Horvátországban a korona területéhez közvetlenül visszacsatolandók.

E tanácskozásba tehát a belső-ausztriai kormány is beavatkozhatott. Mindez elejét nem vette azon kényszerűségnek, hogy az 1655. évi országgyűlés (66. t. cikk) e tárggyal újra ne foglalkozzék. A rendek egyszerűen csak annyiról értesülvén, hogy a Becsbe össze hivandó bizottság meghívást nem nyert, egy új bizottságot, mely most generális comissióvá lett, nevezett ki azon utasítással, hogy Varasdon üljön össze egyúttal nagy dolgot vélték tenni, midőn rendelték, hogy hat hét alatt üljön össze, hacsak valami komoly akadály nem gátolná a bizottságot abban. Oláhok, szlávok és praedaucusok azonban szellemileg még mindig jelen akartak lenni az országgyűlés termében, hol 1659. évben (89. t. cikk) a tíz év előtt hozott törvény végrehajtása érdekében, megint bizottságot küldtek ki, hogy ez egy év leforgása alatt Bécsben összeüljön. Gyakorlatiabb irányú volt, hogy az országgyűlés az oláhok

¹⁾ A törvényeinkben említett praedauci alatt azon rom. katolikusok értendők, kik az oláhok gör. keleti vallására áttértek, mert ott több szabadságot vélték élvezhetni, mint a római egyház kebelében.

kiváltságait,¹⁾ melyeket a német kancellária megerősített, eltörölte; de gátot vetett az oláhok csábításainak is. Ezek ugyanis ifj. gróf Erdődy György jószágaiból Ludbreggh vára elől öt falut, Auersperg Eberhard gróf feleségének a raszinyai kastély körül fekvő nyolcz falvát, és más nemesek két falvát a magok pártjára áthúzták, és ezek ennél fogva régi földesuraiknak fölmondták az engedelmességet és szolgálmányokat. A törvény fölhatalmazta az így megkárosodott földesurakat, hogy az ily áttérőkkel, mint lázadókkal bánjanak. Az ó-széki oláhokról már másutt szóltam. Az idézett év 96. törv. czikke Zrínyi Péternek Gomerie oláh faluért kármentesítést ígér. E falu az ogulíni határőrezred kerületében fekszik. Az 1681. évi országgyűlés élő tanújele volt, saját és elődjeinek hiú és eredménytelen erőlködésének, mert itt újra az oláhok, szlávok és praedaucusok alávetése az ország törvényei alá, határozatlik, ismét az ország kárára az oláhoknak adott kiváltságok megsemmisítetnek, ismét az ó-székiek ellen hozatnak határozatok. (63. 64. 65. törv. czikk.)

A sikertelenség titka abban állt, hogy a visszakehlezési bizottságok császári tagjai oda voltak utasítva, hogy ez ügyben csak annyit engedjenek, mennyi elkerülhetetlen, hogy lázadás ki ne törjön. Az 1681. évi országgyűlés kívánságát gróf Herberstein J. J. károly városi tábornok hiúsította meg, ki 1682. január 2-án a császárhoz intézett jelentésben erősen kikelt a horvát rendek hálátlansága ellen, és a határőrök hangulatáról azt írta, hogy ezek készebbek a (örök nyomorúságba visszavándorolni, mintsem magokat a horvátoknak alávetni. Ez okból a császár a varasdi generalatust meghagyta eddigi minőségében.²⁾

Heister szava döntött 1717. évben is, és ezentúl a határőrök oláh nevezete megszűnt; a visszakehlezési törekvés eredménytelen maradt, és ma a határország feloszlásának még nagyobb kérdésében rejlik. De maradandó eredmény, hogy a

¹⁾ Valachi, utcumque privilegiati, — mondja az 1659: 91. és 92. törv. czikk. Figyelmet érdemelnek Statuta et privilegia Valachorum in generalatu Varasdiensi, data Katisbonae 1630. 14. április.

²⁾ Vanicek: Specialgeschichte der Militargrenze I. 115—117. 1.

szerb faj e vidéken a horvát elemet kiszorító, ép úgy, mint régibb korban ez utóbbi a szlovén elem fölébe kerekedett.

Midőn az ország határát Stiria felé kellett igazítani, még a XVIII. századi törvényeinkben Slavonia mondatik Stiriával határosnak. Az 1812. évi országgyűlés 4-ik törvényczikke, a változott viszonyoknál fogva, Horvátországot találja határosnak Stiriával.

Az egész Dráva-Száva közti országrészt, a történet tanúsága szerint, nem illeti meg az ország (Regnum) nevezet, mert hogy valamely nagyobb terjedelmű vidék, Regnum (királyság) lehessen, fel kell tételezni, hogy az valamikor saját királya által kormányoztatott, a mi pedig a két folyó közti tartományon soha sem történt. A rex Croatiae címének van értelme a Kulpán-túli régi Horvátországban, a rex Slavoniae-félének pedig sehogy sem, mert ez csak a XV. század végén általunk ismertett politikai viszonyok egy gyümölcsöket nem termő vízhajtása. Ha a Dráva-Száva köze nem Magyarország valóságos része, hanem meghódított tartomány lett volna, mint a régi Oroatia, annak czíinét királyaink bizonyosan felvették volna többi czimeikbe, de így e részek csak partes trans Dravanae, vagy partes Slavoniae nevezettek.

Még a XVIII. század folyamán Zágráb, és társ megyéi a Kulpáig Slavoniát képezték. Ez annyira minden kétséget kizáró tény, hogy ha nem volnának nehéz felfogású politikusok és úgynevezett státusférfiak, kik soha sem tanulnak, jó ízlés elleni dolognak kellene tartani azt, hogy ez az igazság folytonosan bizonyígtassék. Az oklevelek száma, melyekből erről meggyőződhetni, ezekre megy, az irodalmi munkák, melyek e kérdéssel foglalkoztak, elég tekintélyes kis könyvtárt tesznek; a törvények és országgyűlési tárgyalások e tannak a legfőbb auctoritást adják meg. A hol ennyi nem elegendő, ott az ész és jog elleni forradalom fészkelte be magát.

Nem volt szándékom, és lehetőleg kerültem ismételni azt, mit Podhraczký József, Gyurikovics György, és Palugyai Imre

¹⁾ Wen dies nicht überführt, der steht zu tief, um durch Gründe überführt zu werden. Österreichische Zeitschrift für Geschichte und Vaterlandskunde, 1836. évi folyama Gyurikovics többször idézett munkájának megjelenése alkalmával.

külön, és önálló munkákban a Száva-vidéki részek földirat i viszonyairól közzé tettek, de új oldalról, és új adatokkal világosítani a nagy fontosságú, és gyakorlati kihatású kérdést, ez ma, fájdalom, kevesebb felesleges, mint bár mikor azelőtt.

A ki valót, és csupán csak azt keresi, kevesebb bizonyítékkal is beéri; — a ki pedig másra czéloz, annak annyi adat sem elegendő, ha azok száma a sivatag homokét meghaladja.

A történetirő nem transigál, és nem comproinittál. Jel-igéje: E pur si muove!

A zágrábi püspök hűbévúri állása. A magyar királyok, kik az egyház iránt mindig nagy kegyelettel viseltek, ezt kivált a püspökségek és apátságok iránti bőkezűségükkel tanúsították. A királyi kegyeletben első sorban részesült a zágrábi püspökség, a melyet Sz. László alapított, fontos rendeltetésének teljes öntudatában. A püspökség számos kiváltsága, a gazdag, terjedelmes birtokok, azt a legfontosabb álladalmi intézmények egyikévé emelték, és a ki annak élén állt, fejedelmi befolyást gyakorolhatott, gyakorolt is az ország ügyeire.

Azonban senki által e püspökség fontossága oly nyomatékkai, és valóban példátlan kifejezésekkel nem ajánlatott a kortársaknak, és az utókornak, mint II. András király által. A király, midőn 1217. évben a keresztes háborúba indult, Zágrábot ejtette útjába. A zágrábi püspök és káptalan ez alkalommal a királyt megkérték eddig nyert kiváltságaiknak megerősítésére. Ezek közül legfontosabbak voltak azok, melyeket Sz. László, Imre és maga II. András engedélyeztek. A király az eddigi kiváltságokat mind megújította, és arany-pecsét alatt megerősítette, hozzá adván, hogy a püspökség és a káptalan népei a bán hatósága alól kivételnek, hogy ezek szállást adni nem tartoznak, a vásárokon vámmentesek, a nyestadóval nem terhelhetők. Kimondja a király, hogy noha királyi pénz a bánóságban vagy herczegségben eddig soha nem veretett, még is, ha utódjai ezt tennék, a püspök és káptalan népei nem tartoznak árúikat e pénzért oda adni. A királyi pénzváltók kitiltatnak a zágrábi egyház területéből, 40 napi fogság, és minden holmijuk, melyet magukkal hordoznak, elvesztésének büntetése mellett.

A nevezetes záradék így szól, hogy e kiváltságokat a

bán vagy herczeg ne merészelje megsérteni, ami ha mégis megtörténék, és a sértést elkövető királyi vérből való, az atyái átokkal sújtassék örökre, és soha a koronát el ne nyerhesse, melyet örökségi jogon nyerhetett volna, hanem élte fogytaig kóbor és szökevény maradjon, mások tulajdonát koldulván. A kiváltságok sértője, ki Magyarország nemesei közötti való szelidebb büntetésben részesül, mert ilyen a püspök által a király elé idéztetvén, önvédelmét megelőzőleg ötven márkát a királyi fiscusnak, és más 50 márkát a püspöknek tartozik fizetni.¹⁾

A zágrábi püspök birtokai különböző időből származnak, és azok adományozásában kivált IV. László tüntette ki magát. Terjedelmük egyenkint és összesen igen tekintélyes volt, és így nem meglepő, hogy a diplomatikai szokás az ilyen jószágbeli központokat comitatusoknak, sőt provinciáknak nevezte el, mely név még akkor is soká ragadt az illető területre, midőn az már rég más területekbe beolvadt, E szerint helyre igazítandó Paur Iván azon állítása, mintha adatunk nem volna, hogy az egyházi nemesek székei vármegyék neve alatt, bár ezekéhez hasonló nevű tisztikaruk volt, közokmányilag előfordulnának.²⁾

Az egyes jószágkerületek főnökei comes, helyetteseik curialis comes czímen fordulnak elő.

A püspöki comitatusok legnevezetesei Ivanics, Csázma, Dombró, Ugra, Gerzencze, Garics és Vaska, melyek közül némelyik várispánság volt, mielőtt a püspök birtokává lett. Ezeknek sorsát akarom felderíteni egész azon korig, a midőn valamely politikai törvényhatóság területével egyesítették.

A zágrábi püspök már a XII. és XIII. században Somogy megyében is bírt jószágokat,³⁾ — de ezek területe nem fordul elő comitatus czímen.

A *Comitatus Bandi Mickaelis*, tudomásom szerint nem gyakran fordul elő; alatta a Kőrös megyei Miholec (hol Szt.-

¹⁾ Liber privilegiorum Episcopatus Zágrábien. 76. A király e szertelen elhatározásáról némi sejtelmek voltak Katonának és Engelnek. (Geschichte von Dalmatién 583. I.) de csak futólagosan érintették. Engltre hivatkozik Palugyai: Kapcsolt részek 19. lap.

²⁾ Új M. Múzeum, 1853. év I. 552. 1.

³⁾ Tkalcsics: Monumenta I. 15. 144. 1.

Mihály tiszteletére épült templom áll), legközelebbi környékét kell érteni. E helységhez délnyugatra fekszenek ma felső és alsó Fodrovecz falvak. Ezekről még csak mint praediumokról van szó, midőn Eberhard zágrábi püspök 1410. évben bizonyítja, hogy Komosinczi Demeter és zelnai Kengyel Mihály, adei Danoth fiait a szentmihályi egyház kerületében (in districtu ecclesiae S. Michaelis) fekvő Eodorovecz praedium birtokába beigtatták. Ez oklevelet megerősíti Eberhard püspök 1412. évben, mely alkalommal azt írja, hogy Fodorovecz in Comitatu Sancti Michaelis fekszik.

Mennyire nem kell itt a szóhoz ragaszkodni, és a szóból helytelen következtetést vonni, mutatja ugyan ezen Eberhard 1419. évi levele, melyben Hrasztovicza provinciában fekvő Kerlewcz praediumot említ. A Petriniához délre eső Hraztovicza, a dubiczai főesperességben, tudtommal sem kiváltságos állással, sem külön területtel nem bírt.

Psar, ma Psarjevo. Említetilec terra és fluvius Pzserych 1270. évben. Hodus zágrábi főispán azt a földet, melyet a marocsai ispán jogtalanul elfoglalt, a zágrábi püspöknek oda ítéli; egykoruan Joachim bán ez Ítéletet megerősíti.¹⁾

Első, ki e földet megszerezte, István zágrábi püspök volt, kinek azt Béla, II. András fia, 1222. évben adományozta, a midőn egész Slavonia hercege volt. Pzer egész addig a zágrábi vár tartozandósága volt, mely alól Béla herceg ezt felmentette.²⁾

Ma is létezik Psarjevo Zágráb megyében, Marocsához éjszakkeletre, comitatusnak különben soha sem neveztetett.

Egy 1072. évi oklevélben előfordul: Miroslaus Comes Psarensis és Desina noster judex.³⁾ Ez alapon Kukuljevics azon véleményre jött, hogy Horvátországon Psar nevű zsupánság is létezett. Azonban psar ó-szláv nyelven nem jelent egyebet, mint kutyák őrzője, és ez királyi hivatal volt a horvát királyoknál. Ilyen custos canum, vagy kutyák őrzője volt 1070. és 1073. évben Tolimir.³⁾ Mai szláv nyelven a kutya — pseto.

¹⁾ U. o Monum. Ep. Zágráb. I. 154. 155. 1.

²⁾ U. o. I. 50. 51. 1.

³⁾ Kukuljevics Cod. dipl. I. 142. és 237. 1.

Hogy itt hivatalt jelentő szóval, és nem zsupánság nevével van dolgunk, mutatja egy 1080. évi oklevél ilyen fordulata: Actum est hoc ante notitiam horum testium: ducis videlicet ... et sui psari Savide.²⁾

A zágrábi püspöki megyékben, az örökösök nélkül meghalok birtokai a püspökre (jure domini) estek vissza, ki azokat megint tovább eladományozhatta, a mi rendesen örökre és e záradékkal szokott történni: a meddig nekünk és egyházunknak híve fog maradni.

A zágrábi püspökök által használt comesi címek közül csak az egy gerenczei élte túl a többieket.

A mai állapotok szülemlése. Sok rász mag volt abban, a mit századok elhíntettek, — a vetemény kikelt a XVII. és XVIII. század határán, de még akkor is alig sejtették neliányan, vájjon milyen természetű lesz az új búza.

A történetnek még egy félszázadnál több időre volt szüksége, hogy ingadozások és zavarok közt a múlt romjaiból valamit alakítson.

I. Lipót király egy 1697. év szeptember 28-án Ebersdorf várából kelt levelében Slavoniához Posega, Verócze, és Valkó-vármegyéket számítja.³⁾

E téves felfogás már a következő években nyert helyreigazítást, nevezetesen 1699. évben, midőn a nádori concursus és porták elintézése alkalmával a Dráván-túli kerületbe Szerém, Posega, Valkó és Verócze megyék, és az attól megkülönböztett Slavonia; Horvát- és Dalmátországba, Zágráb, Várasd, Kőrös, Lika és Corbavia megyék soroztattak.

Az 1712. évi december 20-án a nádorhoz intézett kir. leirat, a Dráván-túli kerületet (a fennebbi 4 megyét), megkülönbözteti Horvátországtól.

Az 1715. évi 92-ik törv. cikk Posega, Verócze, Valkó, Szerém, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál és Szörény vármegyék visszacsatolását Magyarországhoz rendeli el, kétségtelen tehát, hogy mind all nevezett vármegye egyaránt magyar vármegye. Ugyan ez országgyűlés a 118. cikk-

¹⁾ Kacki: Documenta 82. 84. 1.

²⁾ U. o. 128. 1.

³⁾ Kerchelich: Notitiae praelim. 475, 1.

ben Alsó-Slavonia visszacsatolását kívánja, mely kifejezés alatt tehát mást, mint a fenn első sorban nevezett 4 vármegyét kell érteni.

Az 1722. évi országgyűlés az októb. 18-án és ismét az 1723. márczius 12-én kelt felterjesztésben Szerém, Posega, Valkó és Verőcze vármegyét kétségtelenül az ország keblében, Magyarorszáiban fekvőnek mondja.

Ennek következtében jöttek létre 1723 évben a 20-dik, 1729. évben a 7-ik t. cikkek, melyek a már idézett 1715. évi törvény foganatosítását sürgették.

Az 1741. évi 18. t. cikk intézkedik, hogy a szerémi kerület, és Alsó-Slavonia az országhoz visszacsatoltassék, mihelyest a közbéke helyre áll. Es ugyan azon év 50-dik cikke rendeli, (hivatkozással a 18-ik cikkre) hogy Alsó-Slavonia az ország és a bán hatósága alá helyeztessék, és hogy oda főispánok kineveztessenek. Ebből kitűnik, hogy Szerém még most sem tartozott Alsó-Slavoniához, de mit kell az utóbbi alatt érteni, azt más helyen fejtegettem.

Az 1741. évi, ide vonatkozó törvények végrehajtására kirendelt kir. bizottság nem járt el tisztében azon ösvényen, melyet az 1715., 1723., 1729. évi törvények kijelöltek, hanem az ellenkező utasítások értelmében. A bizottság, melynek elnöke gr. Patachich Sándor, somogyi főispán, és a magyar kir. udvari kancellária tanácsosa volt, 1745. évben kezdte el működését, és miután Valkó vármegye eltöröltetett, más részek pedig a katonai végvidékeknek átengedtetek, Szerém, Posega és Verőcze megyéket alakította, melyek Alsó-Slavoniának is nevezendők. A határőrség érdekében 1751. évben kiküldött bizottság, mely gr. Grassalkovich Antal, Engelshofen tábornok, Kerchelich Boldizsár történetirő, és másokból állt, ez új alakú megyéknek nem engedte meg a követküldést az országgyűlésre, azonban az országgyűlés a 23-ik cikk által visszaadta ezen vármegyéknek az egyenkinti szék- és szavazati jogukat.

E korszakban gyökerezik azon kétértelműség, mely utóbb váratlan következtetéseket vont maga után. Mert midőn az országgyűlési tárgyalások alatt kérdés támadt, hogy az új három megyét Magyarországhoz, vagy Slavoniához (értsd a mai Horvátországhoz) kell-e csatolni, részint számításból, részint mind-

két rész kielégítésének szándokából határozatok, hogy a három megye a bán hatósága alatt álljon, de különben a magyar országgyűlésen is külön-külön képviseltessék magukat. E szerint a nevezett megyék mindkét ország hatóságának lévén álvetve, mindkettőitől vesznek rendeleteket. Külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre, adót mint a magyar megyék fizetnek, s mint ilyenek, a magyar helytartó tanácssal, és provinciális commissariatásával állanak viszonyban; a báni hatóság pedig annyiban terjed ki reá jók, mennyiben a horvát rendek közgyűlésére meghívatnak, mennyiben a királyi leiratokról a bán által értesíttetnek, és mennyiben azon kívül pereiket a horvát ítelőszékek előtt viszik.

Mint láttuk, az országgyűlés még ekkor visszautasította a kísérletet, hogy a nevezett három megyének Slavonia nevezet adjon, és az összefüggést (a mai) Horvátországgal csak néhány esetre szorította. De az első lépés után szokott a második következni. Az 1790/91. évi országgyűlés (59. t. ez.) Zágráb, Körös és Yarasd megyéket Felső-Slavoniának nevezé el, és ezzel utat nyitott arra, hogy Szerém, Verőcze és Posega megyéknek az, Alsó-Slavonia név jusson.

Az előzmények már az 1790. évi országgyűlési tárgyalásoknál mutatkoztak. Az országbíró a december 4-ki ülésben ajánlotta, hogy az öt új szabad kir. város: Temesvár, Theresia Városa, (Szabadka) Károlyvára, Posega és Pécs, mint ilyen, beczikkelyeztessék.¹⁾ Indokolásai közben elmondja, hogy Posega egész Slavoniában csupán maga királyi város, és így ennek megmaradása, mint sz. kir. város, már e tekintetből sem szenvedhet kétséget.

Midőn a varasdi generalatus visszacsatolása tárgyalott, ennek szükségéül elmondattott, hogy ez nem csak a három felső-slavonai megyét az alsó-slavoniatól közepén, hanem

¹⁾ Az országgyűlés ez ülésen beleegyezett mind az öt város beczikkelyezésébe, de az 1791. évi 30. törvényezikkből Pécs kimaradt, pedig Pécs már 1780-ban lett királyi várossá. Még Palugyai Imre irta, hogy e város a törvénybe czikkelyeztetését a jövőtől várja. (Megyerendszer hajtand és most. IV. k. 150. l.) A. z 1848, évi 5. tczikk képviselő küldési joggal ruházta föl a várost,

magát Kőrös vármegyét oly módon kettészakítja, hogy e megyében egyik kerületből a másikba, a katonai hatóság alatti terület érintése és rajta keresztül menése nélkül jutni nem lehet. íme az egész Száva-Dráva köze, Felső és Alsó-Slavonia néven. De az még nem az utolsó fejlődés.

A Regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae cím alatt most egy csendes transfiguratio jött létre. E cím alatt kiki azt érthette, a mi neki tetszett. Egyiknek Oroatia és Slavonia azt jelentette, a mit a XIV. és XV. században jelentett, másnak Slavonia a Dráva torkolatánál feküdt. Croatiát pedig tették Zágráb és társmegyéi.

Pedig fel kell tenni, hogy ha a nemzet és annak törvényhozása érdekében találja, egy eddig még nem létezett országot alakítani, és e célra saját országa kebléből egy tekintélyes részt kihalítani, hogy ezt nem teszi, amúgy mellékes, egy pár rász szerkezetű törvényzikk becsusztatásával, hanem hogy az alkotandó törvény homlokára az ilyen szándokot nyíltan kiírja. Azonban az ilyen országalkotásnak sem szüksége, sem szándéka nem forgott fenn, és akármely oldalról néni volt bevallva.

A közügyek élén álló férfiak járatlansága a történetben és törvényekben okozta az ország épségének megsértését.

Az 1832/36. évi országgyűlésen hosszas tárgyalások előzték meg a két táblán azt a határozatot, hogy a hozandó úrbéri törvények érdekében 1834. év augusztus 28-án kelt királyi válaszában előforduló alsó-tótországi nevezet kitörlésével Szeréna, Posega és Verőcze vármegye neve használtassák az illető törvényben. E kifejezés meg is tartatott az úrbéri törvényben.

A visszatérő politikai lelkiismeretnek a jele, hogy az 1848. évi törvények 5-dik cikke az országgyűlési követek számát megállapítván, ez alkalommal Verőcze, Szerém és Posega megyét a magyar vármegyék sorában tünteti fel.

De mit mond az élet? Szerém, Verőcze és Posega, beleértve az utóbbiakba olvadt Valkót, ma Slavoniának nevezetik. Broderics István, Verancsics Faust, Istvánfy Miklós, Verbőczy István, Oláh Miklós, Bonfin, a sok középkori író, valamint Hevenesi G., Timon S., Palma, Szegedy, Pray, Gévay, Kerchelich, Kovachich, Gyurikovics, Podhraczy, Palugyay Imre, Récsy Emil, Bottka Tivadar, Wenzel Gusztáv, Szalay László

és számtalan más tudós és felvilágosodott férfi hiába írt. Hiába fekszik előttünk egy majdnem kimerítetlen diplomatikai adathalmaz, mely azt bizonyítja, hogy e megyék Magyarország valóságos részeit képezik, — mi azokat mégis elvesztettük, és nevük Slavonia.

Ha valaha, most kell azt az intést kimondani: Videant consules!

Több joggal viselik Zágráb és társ megyéi a Slavonia nevet. De mikor cserélte be az ország e része e nevet Horvátország neveéért?

Már a becsületes Kerchelich Boldizsár panaszkodik, hogy az ő hazáját (értsd: Zágráb és társ megyéit) Horvátországnak nevezik, holott e tartomány neve Slavonia. Két törv.-czikk, mely a férczelő hibáját vagy tudatlanságát elárulja — úgymond — képes volt annyi királyi diplomában kimondott igazságot zavarba hozni.¹⁾

Sietünk a történet ama pontjához, a melyben a geographiai fogalmak hamis czég alatt a közéletben elismerést nyertek. A XVIII. század végén, nem kételkedem, még sokszor küzdhetett a jobb öntudat a közhasználatba jött nevek valódi jelentése ellen, azonban a politikai körökben sokkal nagyobb volt a gondatlanság, mintsem hogy a készülő változások figyelmet gerjeszthettek volna.

Midőn Temes, Torontál és Krassó vármegyék 1790. június 6-án a budai országgyűlésnek az engedélyezendő szabad szavazás és országgyűlési szék érdekében kérelmet adtak be, a »felséges haza, tekintetes rendek« szép megszólítás alatt már a téveszmék is belopózkodtak. Elmondja ugyanis a nevezett három vármegye, hogy ámbár az országhoz törvényesen visszakapcsoltattak, a jelen országgyűlésre meg nem hivattak, holott ők tagjai az országnak, »Slavonia« pedig annak csak hozzátartozandója.²⁾

A Slavonia név itt Posega, Szerém és Verőcze megyéknek adatik.

Az 1790. évi deczember 3-án tartott országos ülésben tárgyalatott az a kívánság, hogy a »horvátországi vármegyék«

¹⁾ Kerchelich: Notitiae praeliminares 407. lap.

²⁾ Az 1790. évi országgyűlési Irományok 35. lapján.

a nemzeti főtanácstól (értsd: magyar helytartótanácsból) függenek, és abban levő fő- és altisztségekre horvátországbeliek is neveztessenek, hogy ama dolgok, melyek különösen Horvátországot egyetemben illetnék, ezután is amaz országnak a bán által, valahányszor szükségesnek találja, kihirdetendő közönséges gyűlésében elintéztessenek. Az ország rendei a kívánság érdemébe beleegyeztek, kérdés csak az iránt támadt: ha vájjon törvény szerint van-e a bánnak arra hatalma, hogy ő felsége híre nélkül Horvátországnak gyűlést rendelhessen? Erre Horvátország részéről az mondatott, hogy az előbbeni bánok, egész gróf Nádasdy Ferencz idejéig, állandóan abban a szokásban maradtak meg, hogy a midőn szükségesnek ítélték, maguk hatalmából közönséges gyűléseket hirdettek, a mely régi szokást Horvátország rendei mostani kérésük által helyreállítani kívánnak. De mivel a bán említett hatalma semmi törvényből kideríthető nem volt, azon kívül a felhozott szokás már több esztendő óta használatba nem jött, az ország rendei Horvátország kívánságát úgy akarták a királyi jogokkal összhangzásba hozni, hogy azok a szavak, melyek az országgyűlésnek mily módon leendő kihirdetésére vonatkoznak, kihagyattak.

Így keletkezett az 1790/1. évi 59. törv.-czikk, melyben még Croatia megkülönböztetik felső Slavoniától, és ennek alkatrészei az idézett törvény szerint Zágráb, Kőrös és Varasd megyék.

Figyelmet érdemel azonban, hogy az említett törvény daczára, a nevezett három vármegye már Croatiának nevezetik az országgyűlési tárgyalásokban. Még a december 3-ki ülésben ama kérelem adatott elő, hogy midőn a báni hivatalban változás történik, a hajdani szokás szerint »a horvát vármegyéknek* öregebbik főispánja azonnal közönséges gyűlést hirdessen, a mely a megüresedett báni méltóságra négy alkalmas személyt hozzon javaslatba a királynak. Másnap »Horvátország« követe emelt szót, kérvén Bukari kereskedelmi város szabadalmának becikkelyezését.

A bán hivatalos címe századok óta: Dalmácia, Horvátország és Slavonia bánja, — de a XVIII. század végén a kormányzása alatt levő részeket egyszerűen Croatiának nevezik. Hasonló értelemben a Dráván-túli tartomány egyeteme

a Horvátország Rendek (Status et Ordines Croatiae) cízzel él. Az ország határai Stiria felé kétesek lévén, ezek igazítására több országgyűlésen küldöttségek nevezettek ki; az illető törvények mindig a Slavonia és Stiria közti határokról szólnak, mert Stiria Slavóniával volt határos. De az 1790. évi törvények új szomszédot adnak Stiriának, mert ezekben Horvátország lép Slavonia helyébe.¹⁾ Ezt tapasztaljuk a határvillongások tárgyalásánál is, melyek Zala és Somogy vármegyék és a Dráván-túli megyék közt folytak. Évtizedek hosszú során át az egyik viszálykodó fél Slavonia volt, most rögtön Horvátország áll szemben Zalával és Somogygyal.

A szabad subsidium felajánlásáról szóló országos lajstromban előfordul a szerémi kerület, melyhez Szeréin, Verőcze és Posega megye számíttatott, a nélkül, hogy ezek Slavóniának nevezetnének. De a zágrábi kerületről már azt mondja a lajstrom, hogy ahhoz a horvát vármegyék és városok tartoznak. Eiume itt külön városkép van felsorolva.

Tény ennél fogva, hogy a *mai* Horvátország egészen ujdonat új ország, mely nevezetét az 1790. évi országgyűlés korszakában nyerte, a mely idő óta az új név mindinkább kirekesztő liaszhálatba jött.

Tény, hogy e zavar épen az 1790. évi országgyűlésből terjedett el, mely Magyarországnak függetlenségét Ausztriától oly erélyes, habár sajátságos módon hangoztatta. (L. a 10-ik törv.-cikket.)

A szerencsétlen háborúk, melyeket Ausztria 1809. évben a hatalma legmagasabb polczán álló Napóleon ellen viselt, a bécsi békekötést vonták maguk után (aláírva október 14-én), melyben a császár többi közt Horvátországot a Száva jobb pár tj áig és Boszniáig, valamint Istriát és Karnoliát Franciaországnak átengedte. A békét megelőző alkudozások alatt a Szávától az Adriáig terjedő tartomány egyszerűen csak Horvátországnak nevezetett.²⁾ E francia foglalásokat, beleértve Fiumét és a tengerpartot, sikerül úgyan 1814. év elején visszaszerezni, de a

¹⁾ Ezt az 1812. évi 14. törv.-cikk még világosabban kimondja.

²⁾ Thiers: A consularis és császárság története XI. kötetének

magyar koronához tartozó részek nem Magyarországhoz, hanem Istriához kapcsolattak.

Ezt a horvátok nagyon fájdalmasan vették, és a felterjesztés, melyet 1814. év szeptember 22-én Károlyvároson tartott közgyűlésükből a királyhoz intéztek, és melyben kijelentik, hogy ők nem akarnak német törvények alatt állani, nem a laibachi kormányzóságtól függni, hanem a magyar korona alkotmánya alatt élni és halni, — alkotmányos érzelmük szép bizonyítványa.¹⁾ E feliratban a Száva és Dráva közére vonatkozó semmi tartományi elnevezés nem fordul elő, a horvátok csak azt kérik, hogy az oly soká elszakadt részek Zágráb megyével egyesíttessenek. Az ideiglenes, azaz törvénytelen állapot azonban soká tartott, és csak az 1827. évi országgyűlés jegyezhette be a 13-ik törv.-cikkelybe örvendetes emlékül, hogy a »Száván-túli részek« amaz állapotba helyeztetek vissza, melyben 1809. év előtt voltak. Még egyszer, és pedig 1830. évben foglalkozik az országgyűlés e részekkel, a 12-ik törv.-cikkben amaz örökáron való eladások és Ítéletek érvényességét körülírván, melyek a francia foglalás, és az azt követő provisorium idejéből származnak.

Mindkét országgyűlés a kérdésben forgó területeket Száván-túli részeknek és magyar tengerpartnak nevezi.

A mi azóta történt, még az élő nemzedék emlékezetében van. Ez a nemzedék különben tapasztalja azt is, hogy az új korszak talaja sem meddő a történetben és diplomatikában nem gyökerező nevek előteremtésére. A »három-egységes királyság« már párszor kopogtatott a törvényhozás ajtaján.²⁾

Jól nézzenek politikusaink ez új jelenségnek szemébe. A történetírónak vele semmi dolga.

A földirati korszakok áttekintése. Az eddig előadott történeti események, királyi oklevelek, Ítéletek, feliratok, országgyűlési végzések stb. azt mutatják, hogy ama tartományok történetében, melyek a Dráva és Száva beömlésétől a Dunába,

¹⁾ Lásd a feliratot Lopasicsnál, Karlovac XXIX—XXXII. lapjain.

²⁾ Ez új elnevezés feltűnéséről és aspiratióiról lásd Palugyai: Kapcsolt részek 180—200. lap.

egész Adriáig, és annak mentén Dalmátia déli csúcsáig érnek, három korszakot kell megkülönböztetnünk.

Első korszak: Horvátország és Dalmátia hercegek, utóbb királyok alatt áll, — ezek alatt az ország Slavóniának is nevezetik.*) Határa éjszak felé a Kulpá, dél felé Ragusa. Ez időben a Kulpán-inneni rész, és a Száva és Dráva köze a byzanti, utóbb a frank uralmat ismerte el, a tartománynak külön neve nem volt. A X. században a két folyó közét a magyarok foglalták el, mely tehát külön tartományi név nélkül Magyarország része lett.

Második korszak: a XIII. század közepétől a XVIII. század közepéig. A Dráva és Száva közének nyugoti része (Zágráb és társ megyéi), mely a X. század óta magyar föld, lassankint a Slavonia nevet veszi fel, mely a Száván-túli (ma Bosznia részét tevő) vármegyékre is átszarmazik. A horvát királyok régi országa, túl a Kulpán, mindinkább csak Croatia és Dalmátia néven említettik. A két folyó közének keleti fele Zimonyig még mindig magyar föld.

Harmadik korszak: Ez kezdődik a XVHI. század utolsó tizedeiben. A Dráva-Száva közének nyugoti része (Zágráb, Varasd, Körös stb.) harmadszor változtatja nevét, és Croatiának avagy Horvátországnak nevezetik; az általa eddig használt Slavonia név kelet felé csúszik, és Posega, Verócze, Valkó és Szerém megyének adatik. A régi Horvátország katonai végvidéknek marad, a Száván-túl fekvő eddigi alsó-slavoniai megyéket Török-Horvátországnak nevezik el.

E korszakok története sokban emlékeztet a Tizenhárom vármegye történetére.²⁾ Az ország ama része, melyre ez elnevezés vonatkozik, szintén nem birt állandó határokkal, nem birt saját földrajzi névvel. A kapocs a részletes gyűlések voltak, melyeket e megyék együtt tartottak, és a kassai főkapitány, kinek kezében az akkori közigazgatás fontosabb szálai egyesültek. E vidéket fajlag szintoly kevésbé lakta egységes

¹⁾ Kukuljevics maga elismeri, hogy Slavonia alatt Dalmátia és Horvátország értendő. (Lásd Codex diplom. Begni Croatiae etc.; a II. kötet Indexe, Slavonia szó alatt.)

²⁾ Lásd e kötet 79—85. lapjait.

nép, mint nem a Dráva-Száva között az első századokban. Ha a kassai főkapitány helyét egy osztrák főherceg elfoglalja, és főleg, ha a dynastia politikájához tartozik az ország e részét a királyi trónörökös appanage földjéül és kormányzási gyakorló tereül tekinteni, itt is valami »Tótország« keletkezhetett volna, melynek a Regnum nevet oly kevés joggal adhatták volna, mint Slavoniának. A többit aztán megtették volna a compromissumok, a hátsó gondolatokat leplezgető törvénycikkek, és a testvériségi eszméért létfeltételeiről megfejtkező magyarnak jó indulata.

Átmegek most a Dráva-Száva között comitatus néven, előforduló területek egyenkinti ismertetésére, kimutatván egyszersmind ama közjogi helyet, melyet e területek alkotmányunkban elfoglalnak.

Csázma. (Zatszeszenie, Chezmicze). Szent László király, a zágrábi püspökség alapítója, Csázmát ez utóbbinak adományozta. ¹⁾ Imre király 1199. és 1200. években a csázmai föld határait leírja, miből következtetni lehet, hogy a csázmai birtok Dombró felé terült el, úgy, hogy Csázma, Dombró és Ivanics területileg összefüggve, hatalmas püspöki tartományt mutatott. A határjárásban említett Kálmánhídja, mely mellett fák vannak, Prodan püspök kérgükbe vésett nevével, a Prestika, Dobók, Zelina folyók, a Sitva hegy, ma már nem szolgálhatnak Útmutatóul. A csázmai nép (Oesmagenses) odautasították, hogy a nyest és gabona utáni adót ne a bánnak, hanem a püspöknek fizesse.²⁾

Mint Gerzencze és Garics, úgy Csázma is eredetileg várispánság volt; de ez igen régen lehetett; miután ugyanis már Szt. László adományozta Csázmát a zágrábi püspöknek, a várispánság ez által megszűnván, már ő előtte, és így valószínűleg már Szt. István alatt kellett léteznie. János zágrábi püspök 1293. évben Salamon comesnek a Csázma comitatusban fekvő Hubena földet adományozza, a melyről megjegyzi, hogy ez egykor várföld volt (quae quondam fuit castrensis.³⁾

Ez alkalommal neveztetik Andronicus néhai czázmai comesnek, de a ki akkor még élt, mert a püspök őt a fennebbi Hubena-föld határainak leírására kiküldi.

¹⁾ Wenzel I. 238. lap.

²⁾ Tkalsics: Monumenta I. 9. és II. 105.1. Az előbbi királyi oklevélben Tkalsics hibásan mondatja Imre királylyal Csázmáról, hogy ezt gloriosissimus progenitor (e helyett praedecessor) noster rex Ladislaus ecclesiae zagrabienisi contulit. Előfordul e hiba Wenzelnél is XI. 72. 1.

³⁾ Fejér VII. 5. k. 515.1. és X. 3. k. 278. 1.

A csázmái káptalant István zágrábi püspök alapította 1222. évben Új Csázmán, melyet maga telepített meg O-Csázma mellett. A csázmái főesperesség 78 plébániából állt.

A zágrábi püspök szerencsétlen választást tett, midőn garicsi várába Ugrint nevezte ki parancsnokul. Ugrin Garics várát a püspökségtől elszakasztá, és innét rabló csapatával fosztogató Osázma megyét, ölte és fogságba vitte az ottani lakosokat, úgy, hogy e megyét tönkre tette. János püspök ezért 1289. évben Ugrint hűtlennek nyilatkoztatván, minden birtokát elvette.¹⁾ Egy Ivanicsban fekvő birtokot, az Ugrinéből, Gardin comesnek adományozott a püspök.

Ilyen garázda mesekkel a zágrábi püspököknek még sokszor kellett küzdeniök.

Csázma, Ivanics és Dombró közelében 1333. évben lázas mozgalmak mutatkoztak Ezek árulások, izgatások, tizedmegtagadás, és erőszakos foglalások által veszélyes mértékben növekedvén, László zágrábi püspök 1336. évben a nevezett három provinciának közgyűlést hirdetett Csázmára, a hol Lőrinczet, néhai csázmái comest és társait, t. i. Jánost és Domokost, Marczell fiait, Gegust, Sándor fiát árulóknak és rablóknak kijelentette, s örökös jószágvesztésre ítélte. Berivoy lázadó fiait szintén megfenyítette. A megfélemlített praedialisták, és a nevezett három tartomány szabad helységei a püspök kegyelméhez fordultak kihágásaikért, és azt meg is nyerték, csak Lőrincz és társai zártak ki abból.

Nem tudjuk, vajjon ez ítélet után azonnal, vagy későbbben nevezte-e ki a zágrábi püspök Márkot csázmái comesnek. Bizonyos, hogy az Ítélet által sújtott praedialisták dühe Márk ellen is fordult, kinek házat Csázmán lerombolták, és őt Vas-kára szökni kényszerítették. Ezek után a lázadók támadásait a püspök ellen intézték, raboltak és gyújtogattak, és a püspököt halálra keresvén, őt ivanicsi házából kikergették, a melybe aztán a lázadók beültek, a honnan a püspök jobbágyaira adót vetettek ki és parancsokat osztogattak. Mind ezek után a zágrábi püspök 1340. ápril 4-én Csázmán sok egyházi

¹⁾ Tkalsics: I. 225. 1.

és világi jeles férfi jelenlétében Lászlóra és Jánosra az egyházi átkot kimondá. ¹⁾

Ez mindenesetre nagy hiba volt, mert a lázadás a király figyelmét is magára vonván, már márczius 13-án intette meg a zágrábi püspököt, hogy az általa elűzött praedialistákat egyelőre helyezze vissza, egyúttal pedig a szent királyok kiváltságait, melyek a praedialisták szabadalmait foglalják magokban, mutassa be a királynak.

Az egész Csázma, Dombró, Ivanics és Vaska megyében elterjedő lázadásról a király más oldalról is nyert felvilágosítást, ki is azért, mint látszik, a püspök eljárását bővebb megvizsgálás nélkül nem volt hajlandó jóváhagyni. Tőle kiküldve, jelent meg Demeter budai prépost Csázmán május 2-án és a püspököt, valamint praedialistáit felszólítá, hogy pünkösöd utáni nyolczadon a király színe előtt jelenjenek meg, pörös ügyüket előadandók.

A püspök hibája annál szembeszökőbb, minthogy a király ennek még márczius 28-án az ő kérelmére határidő-halasztást engedett, a szükséges szabadalmi levelek előmutatására.

Ily előzmények után még ugyan ez évben összeült a királyi bíróság, Péter szerémi püspök elnöklete alatt, és beható tanácskozás után váratlan eredményre jutott. A lázadó praedialisták ugyanis nem voltak képesek szabadalmaikat, igazoló leveleiket előmutatni, és a mire ők hivatkoztak, a zágrábi püspök által bemutatott levelek voltak, melyekben csak az áll, hogy földjeiket semmi más czím alatt nem bírják, mint a püspöknek bizonyos feltételekhez kötött adományán. A kiküldött bíróság ennél fogva azt találta, hogy a három kerület emberei — az eljárás utolsó stádiumában t. i. Ivanicsról már nincs többé szó — senki másnak, csak a püspöknek vannak alávetve, hogy ők lázadók, és hogy minden ingó és ingatlan vagyonuk, melyet eddig praedialisták czímen bírtak, hűtlenségük és az általok okozott kár tekintetében tőlük elvételvé, a zágrábi püspöknek szolgáltatassák ki. A bíróság megengette a püspöknek azt is, hogy az iránta hűségben maradt praedialistákat kiváltságos állásukról leszorítsa. Ezek ugyanis enge-

¹⁾ Liber privilegiorum Episc. Zágráb. 74,1.

délyt nyertek a püspök jószágain továbbá is tartózkodni, de csak úgy, ba közönséges emberek módjára szolgáltatásokat teljesítenek, különben a püspökség jószágából szabadon és békén máshová költözköhetnek, holmijukkal együtt, nemeségi vagy szabad praedialista czímen semmi joguk nem maradván fenn a zágrábi püspökség jószágai határában.

Ez időben (1339) említetik Szerdahely (Zredahel) és Grabroycha, mint Osázma megyében fekvő hely. Az első Szredczka, a másik Grabrovnicza, mely Csázma tőszomszédságában fekszik.

Nem sokára (1347.) Péter comes de Csázma, egy másik Péter mester dombrói comesnek neveztetik. A csázmai azonban már 1346. évben is fordul elő; 1367. évben Castellan Péter szerepel mint comes provinciae Chasmensis.

A püspöki három provincia állandó nyugalomra nem tudott jutni. Eberhard püspök 1416. évben maga egy hosszú lajstromot sorol elő azon zsarnokságokról, melyeket az ő ispánjai és alispánjai Csázma, Dombró és Ivanicsban elkövetnek, és melyek folytán az ottani nép koldusbotra jutván, más nemesek — a zágrábi egyház tartományán kívül eső — birtokaira kivándorolt, hogy életét tengődhesse. Eberhard püspök, a bajon segítő, a nép javára szolgáló szabályokat hozott, és arra törekedett, hogy telepedőket kiváltságokkal szerezzen, elhagyatott jószágaira.¹⁾

Egy 1451. évi levél szerint Krachyn, Szt.-Iván, Zkorchonz és Borsovcz a csázmai provinciában fekszenek. E helynevek ma felismerhetlenek.

Új, de eddig eléggé nem világosított birtokviszonyt tétel fel, hogy 1458. évben asszonnyfalvi Ostfy László, maga és testvérei nevében, a budai káptalan előtt Mihályfalvi György özvegyét a Osázma megyében fekvő — de ily néven ma ismeretlen — Herbarthya, Thyvanovecz, mindkét Zegenye, Kolbazna, Merslincz és Pessölcz helységek eladásától, alsó-lindvai Bánfy Pált pedig ezek vételétől eltiltá.²⁾

¹⁾ Fejér X. 6. k. 174—176. 1. Kevchelich után Histor. Epiec. Zagr. 1. 154. l., de tőle eltérőleg 1418. évszámmal.

²⁾ Hazai Okmánytár V. 259. t.

Ó-Csázmán állt a régi vár. Ez elesett, midőn a törökök 1557. évben az egész vidéket elfoglalták, a mi a káptalant is kényszerűé, hogy sok barangolás után székhelyét Zágrábra tegye át. *) Mai székhelye Varasd.

Az 1715. évi országgyűlés (113-ik czikk) rendeli, hogy a varasdi generalatus a csázmái káptalan birtokait adja vissza, a katonaságot is vonja ki Varasdból. A mint ez Magyarországon szokás volt, — ily rendelet nem vétetett figyelembe, és azért az 1723. és 1741. években ismételtetett.

A csázmái kerület a katonai határvidék szervezésekor a körösi határezredhez csatoltatott; napjainkban a szervezet eltöröltetvén, Csázma most a körösi alispáni kerületbe esik.

Dombró — utóbb Dombra, ma Dubrava, Csázmához éjszakra, ezelőtt Kőrös, most Belavár megyében. A dombrói kerület, mint comitatus, a zágrábi püspök legrégebb birtokai közé tartozik. E megye elterült a Glogoncza és Csázma folyók közt, Csázma és Ivanics megyével volt határos, és onnét egész Kőrös alá húzódott, szélessége Gradeezettől majdnem Belavárig nyúlt.

A dombrói kerületet (populum de Dumbroa cum terra et silva) már Szt.-László király adományozta a zágrábi püspökségnek, alkalmasint mindjárt annak alapításakor.²⁾ Egy dombrói alispánt, — comes curialis — Mihályt már 1193. évben ismerünk.

Midőn Imre király 1200. évben Szent László király Csázmára vonatkozó adományát, a zágrábi püspökség javára megújítja, azt rendeli, hogy a csázmáiak oly módon fizessék az adót a püspöknek, miként a dombróiak. (Dumbrogenses.)³⁾

Imre király 1201. évben a zágrábi püspök birtokainak határait egyenkint leírja. Dombróról azt írja, hogy ezek a Glogoncza folyónál kezdődnek, Prodan püspök hidjánál, említi a Csernecz, Kamnicza, Preteca, Zelina, Velika, Cognici, Cirkvenk, Xabinicza, Lubenicza, Jalsenicza patakot, Glogoncza

¹⁾ A káptalan balsorsáról olvasható: Engel Geschichte von Dalma-tián, etc. 276. l.

²⁾ Lásd Felicián esztergomi érsek 1134. évi ítéletét. Tkalesics I. 1. l., melyet IX. Gergely pápa 1227. évben megerősített. (Wenzel I. 242.)

³⁾ Tkalesics: Documenta I. 8. 9. l.

és Csázma (Cesme) folyót, Prilesia, Lupoglav helységet. Ha ez utóbbi kettő a mai Prilesse és Lupoglav, miben alig lehet kételkedni, akkor a dombrói comitatus Imre király idejében nyugotra a Glogoncán túl is terjedett, és a Zelina és a Lónya folyó közét is részben elfoglalta. Ellenben éjszak felé nem annyira terjedett, a mint ez későbbben történt.

A zágrábi püspök vétel útján is gyarapította jószágait, így neki Pongrácz bán és testvére Pál Garigfő nevű birtokukat, mely Garig vár alatt fekszik és a püspök birtokaival határos, 1304. évben eladják. A vételnél a püspököt képviselte a vaskai főesperes, és Pósa dombrói comes.

Ágoston zágrábi püspök 1317. évben Dombrón kelt leveléből megértjük, hogy az ő praedialistái Joachim és Ilyés Petk fiai testvéröknek Ivánnak Glogoncza nevű birtokukban egy földrészt 17 márk báni dénárért eladtak. Itt feltűnő az, hogy Glogoncán, mely a keresztes vitézeké volt akkor, a zágrábi praedialisták földet bírhattak, és még feltűnőbb, hogy a zágrábi püspök Glogoncát Dombró megyében (in comitatu nostro de Dombrou) fekvőnek mondja. A határjárásban említetik a Kemlukba vezető út (tehát Kálnik vidéke) és a Praznicza nevű víz, mely tán Preszenov falu körül folyt. Ez oklevél szerint Dombró megye még a Kőrösön túl is terjedett volna. Az ily részek csak dombrói enclavék lehettek, más megyék területén.¹⁾

A praedialisták lázadásában, mely a zágrábi püspök ellen 1333-tól 1340-ig tartott, a dombróiak élénk részt vettek, a mint ez Csázma leírásában van előadva.

1347-ben volt Péter mester dombrói comes.

Jakab zágrábi püspök 1348. évben Márton fiainak Baláznak és Péternek egy, Dombró megyében (in comitatu nostro de Dombro) fekvő Parisócz (ma Parussevecz) nevű helységet praedialisták módjára adományoz addig, míg a püspöknek és utódjainak hívek maradnak.

Dombró ismételve a királyok látogatásával volt megtisztelve. Így Zsigmond király 1402. évben június 5-én, Mátyás király pedig 1464. január 28-án tartózkodott itt.

¹⁾ Liber privil. Episcop. Zágráb. 37. J.

János püspök halála után (1433.) mintegy tíz évi ürese-
dés állt be, a mely idő alatt gubernátorok igazgatták a zágrábi
egyházat. Ilyen gubernátor volt 1438. évben Thallóczy Péter
dalmát-horvát bán, ki a Dombró megyében fekvő Gradecz,
Brezovecz, Bontholovcz (ma ismeretlen) és Gabrich praedi-
umokat, és az Ugra megyei Tersztenik praediumot és a Gra-
deczhez tartozó Gaj nevű erdőt, nemes Thallóczy Lukács fia-
nak, Pálnak és Benedeknek azon érdemeiknél fogva, melyeket
a zágrábi egyház, továbbá Thallóczy Matkó bán, sőt maga
Thallóczy Péter körül szereztek, adományozza, egyúttal őket
a dombrói és ugrai ispánok és alispánok hatósága alól fel-
menti. ¹⁾ Thallóczy Péter e levele Csázmán kelt.

A törökök feldúlták Dombrót 1487-ben, és 1553. évben.
De 1552. évben itt nagy csatát vesztek, melyben Hasszán
pasa elesett, ágyúit és 22 zászlaját elvesztette. Sztankovacs-
ki Gáspár zágrábi püspök még 1595. évben adott kiváltságokat
Dombrónak.²⁾

Gr. Eszterházy Miklós nádor 1628. évi levele szerint a
dombrói kerülethez (comitatus) tartozott, Behonin, máskép
Beholin, (ma ismeretlen) Verhovljan, máskép Marinkovo-Zelo
(ma Marinkovecz), Zekovecz (ma Zvekovecz), Parusovecz
(ma Parussevecz), Markovcz, Koritno (ma Koritna), Fuka,
Zaberdje, Giurgievecz, vagy Gyurgiek, máskép Szlovenczi, (ma
Gyurgyicz, Kőröshöz délre), Tochenick (ma Tuchenik), Ve-
szelkovecz, utóbb Venekorecz, máskép Dragiebevezelo (ma
tán Dragicsevecz, Csázma közelében), Hegen (ma Hagen),
Bolch, Kebel, Vuksincz (ma Vuksinecz), Lubena (ma Lyubena),
Lemes Szt.-György, máskép Gyurgy, azzal együtt Ozubinecz
és Lemessovo (ma Lemes, Gyurgyicz mellett), Kápolna más-
kép Kapella, valamint Kápolna-Habianovecz, (ma Habjano-
vecz, Kapella mellett.)

Az itt említett Ozubinecz falu 1659. évben országgyűlési
tárgyalásra szolgált alkalmul. Az akkori Slavóniában megte-
lepedett oláhok ugyanis az ország valódi csapásai voltak; kato-
likus vallású fiúkat a törököknek adtak el pénzen, és a vagyon-

¹⁾ Oklevelek a zágrábi érsekség levéltárában,

²⁾ Kerchelich: Hist. Episcop. Zágráb I. 60—64. lap.

biztosság, a bová férhettek, teljesen megsemmisült. Az országgyűlés a 92-dik cikkben, kivált az Ó-Széken lakó oláhokról szól, kik a Kőrös megyében fekvő Czunovicz, mintegy mért-földnyire hozzájuk eső faluban a nemesi birtokokat rabolták és pusztiták. Az országgyűlés szigorú visszatérásokat rendelt el. A mi a nevezett helységeket illeti, Ó-Szék csak a mai Sztaravecz lehet, melyhez a kitűzött távolságban fekszik Ozubinecz, éj szak felé.

Az ó-széki oláhok ez után sem nyugodtak, és miután a zágrábi káptalan toplicai kastélyához tartozó területekbe folytonosan berontottak: az 1662. évi országgyűlés (46-ik cikk) a báni hatalmat rendelte ki ellenök.

Végre az 1681. évi országgyűlés (65. cikk) a folytonosan garázdálkodó ó-széki oláhokat mostani helyükről elköltöztetni, és közvetlenül a török határszélen megtelepíteni parancsolta.

Dubicza. A közigazgatás Dubicza vármegyét, a védrendszer dubiczai várispánságot ismert,¹⁾ mind ezek után e vidék még a magán-dinasta uradalmának sorsára is jutott, hogy a közéletben közvetlen részt nem véve, pályáját idő előtt befejezze. Dubicza kerületről szól legelőször Imre királynak ama 1197. évi levele, melylyel Ursini Istvánnak, az Unna közelébe eső Vodicza földet adományozza.²⁾ E föld Zana és Dubicza kerületekkel volt határos, és ma is Bosznia területén létezik, Vodicsevo néven. Ebből kitűnik, hogy a dubiczai kerület a Száva jobbpartján is elterült, határait azonban alig lehetséges kijelölni. Már 1235. évben Dubicza vármegyét emlegetik forrásaink (Comitatus de Dobiéba), a melyben Maladin föld feküdt,³⁾ de holfekvése bizonytalan. Bertalan pécsi püspök 1239. évben egy, Kálmán ruthen király és slavoniai herceg és a templáriusok közt a Posega megyei Licenissa feléért, és a Dubicza megyei Maladin földért fenforgó pört úgy egyenlíti ki, hogy Licenissa és

¹⁾ Dobiclia megyének is írják. Dobicza férfinév már 1166. évben fordul elő.

²⁾ Fejér II. köt. 307. lap, hol hibásan áll Bubiza, Dubicza helyett. Ma is láthatók a Blagay család várának romjai Vodicsevon.

³⁾ Roller: Hist. Ep. Quinque eccl. II. 30. lap.

Nessicha tizedeit a templáriusoknak átengedi, kapván e helyett Kálmántól Valkó és Baranya megyék nyest tizedeit.¹⁾ A dubiczai várjobbágyok Kosztajnicza területét, mintha ez dubiczai várföld volna, magoknak követelték vissza, és követelésük 1258. évben egyezség által nyert elintézését. Igaz, hogy a várispánságok földjei némelykor idegen megyék határában feküdtek, de miután semmi adatunk sincs arra, hogy Kosztajnicza ez időben más megyében feküdt, Kosztajniczát Dubicza megyei helységnek lehet elfogadni, annál inkább, mert így értelmet nyer az 1197. évi oklevél azon kifejezése, hogy Vodicza föld Zana és Dubicza kerületek közelében (in contiguitate) fekszik, Vodicza délre esvén Kosztajniczához. TV. Béla király 1269. évben maga írja le egész Dubicza megye határát, ez a Guerssenicha föld, a Száva és Pukur folyó egyesülésénél. Említetik még Ozy wpoker, mi tán = Hoszupukur, Kossaduna, Reveneche és Velike patak. Guerssenichán kívül még csak Vrachiche és Kalistu helység említetik. ²⁾ Mind e határhelyekből csak a Pukur, ma Pakra folyóra lehet ráismerni, és erről tudjuk, hogy ez Trebess-nek neveztetik, mielőtt a Szávával egyesül. István slavoniai bán 1249. évben bizonyítja, hogy Volkudrug, Abrahám fia, Polana nevű örökös földét, mely a Száva mentén Dubicza megyében fekszik, Baboneg comesnek eladta. Határai ezek: Kossiuздеvech (Coyziusdenek alakban is) föld, Voiszka folyó, Braholbo hely, Jeszenova folyó, Kónszkysztrug, Vun (Unna), Száva folyó, Verhy, Vulchya hely és folyó, Alseunicka víz, Temechech mocsár, Medvegak, Lucia, Kallysche és Terlevik (Terlevilik) vár. Mind e részletek Polana fekvésére nézve csak annyit tudatnak velünk, hogy e falu a Száva mellett feküdt, hol azonban ma nem található. A Kónszkisztrug azonos lehet a Veliki Sztrug folyóval, a gradiskai határ övezredben. A zágrábi káptalan egy 1355. évi leveléből sem tanulunk többet, mint hogy Polana a Száva mellett feküdt.³⁾

Van azonban nyoma, hogy Dubicza megye az Unna és

¹⁾ Fejér: XV. 1. k. 172. lap.

²⁾ Fejér: IV. 3. k. 506. lap, kinél az első helynév Smerssenicha, helyesebb Theinernél Guerssenicha.

³⁾ Gyurikovics, a Tudományos Gyűjt. 1836. év V. füzet 54. lap* Innen Tejér: VII. 4. k. 102. lap. Palugyai: Kapcsolt részek 234. lap.

Száva tulsó részére is elterjedett, és Boszniának némely részeit, mint Slavóniához tartozókat foglalta magában. Nevezetesen a dubiczai főesperesség ¹⁾ nemcsak a hasonló nevű kerületet vagy megyét, hanem Zana és Orbász megyéket is átkebelezte.²⁾ Appiani Péter 1528. évi térképén JDobicza vidéke az Unna és Száva közt fel van tüntetve. A dubiczai kerület hajdan 11 plébániából állt, ebből a török invasio következtében csak 2 plébánia maradt fenn, a dubiczai és jeszenoviczai (ma jaszenoviczai.³⁾ A későbbi török hatalom alá került másik két kerület, melyből a zana 22, az orbászi 13 plébániából állt, mint a maga helyén kimutattam, régi vármegyei szervezetben élt, és Dubiczával nemcsak egyházi, hanem úgy látszik, politikai viszonyban is állt.

IV. Béla király 1256. évben megerősítvén Baboneg és István comesek javára Imre királynak adományát Yodicza (Vodischan) földre, egyszerismind annak, és a hozzá tartozó Rhezdin és Meknyn falvak határait leírja. Ez alkalommal említettnek a Zuonna csermely, mely a Zana folyóba szakad, melyben tehát a mai Svodna patakot kell felismerni. Mequin és Stergomla patak ma e néven nem létezik, de létezik az Unna folyó, melybe a Zana önti vizét. Ebből eléggé világos, hogy a kérdéses földek, mint akkor slavoniai helységek, Növi környékén feküdtek, és — miután dubiczai várjobbágyok bitoroltak itt — nem Zana, hanem Dubicza megyében feküdtek.

Gyurikovics Dubicza vármegyét a Száva, Unna, Zana és Yerbász folyók közé helyezi,⁴⁾ és noha ez állítást közelebb nem okadatolja, ezt nagyjában helyesnek ismerem el. De némileg zavart okozott a különben kritikus író, midőn az idézett 1249. évi alkulevélre hivatkozván, azt írja, hogy Baboneg gróf Polana nevű dubiczai földet 150 pénzért megvásárolta, mely

¹⁾ Dubiczai főesperes 1358. évben János. Fejér: IX. 2. k. 703. lap.

²⁾ Gerold zágrábi kanonok, ki 1293. évben Radislót a neki adományozott 8 vár birtokába igtatta, zana, orbászi és dubiczai főesperes volt. (Hazai Okin, VII. 235. 1.)

³⁾ így Kerehelich: História Ep. Zágráb. I. 24. lap. Azonban a Zágráb egyházmegyei névtár 1834. évben megint 11 plébániát mutat ki, közte Kosztajnicza és Petrinia.

⁴⁾ Gyurikovich: De sjtu et ambitu Slavouiae et Oroatae 71. lap.

föld Gyurikovics szerint a Száva, Unna és alsó Unicha folyók közt fekszik. ¹⁾ Ez által szabad röptét engedett a fantáziának, hogy Dubicza megyét és abban Polana falut, az Alsó-Unacztól kezdve, Pakracz és Petrinia tájáig keresse. Hiba volt, véleményem szerint, az oklevél Alseunica nevét Alsó-Uniczára másítani. Ebben hihetőleg csak valami Olsavnicza, vagy más hasonló nevű szláv pataknév lappang, nem pedig az Unna folyónév kicsinyítője. A zágrábi káptalan 1355. évben egy bevalló iratban Dubicza megyét, és abban Polyana helységet a Száván túl fekvőnek mondja.²⁾ A Szávát már Zágrábnál lehet átlépni, de a káptalan aligha a Száva és Kulpa közti részt értette, hanem inkább a boszniai földet. Dubiczánál csak az Unnát lehet átlépni. Ha tehát a zágrábi káptalan Száván-túli Dubicza megyéről szól, ezt az Unna torkolatától keletre kell gondolnunk.

Midőn Dubicza megye a templáriusoknak átadatott, ennek határai bőven leiratnak. A Száva folyótól kiindulván, ott, hol avval a Pukur (ma Pakra) folyó egyesül és Guersenicha helység áll, elvezet e határvonal bennünket a Hosszu-Pukur (Theinernél Zeupuker), a Nagy-Pukurhoz. Előfordul a Kossatina, Revenicze, Velika folyó, mely utóbbi a Klokonech-be szakad, a Kalista, Bratyche hely, a Granicha, Nagachin, Ispras és az utóbbiba szakadó Liscorih, Prescka hely, Rasoy, Kalista, a Rákfő hegy, a Rakovecz és Jastrobicza közti hegy, Sirugo falu, Gosd. A Meschenicza folyó és Tempnifő víz, mely az első határt képezi Dubicza és a Száva közt. A Meschenicza folyóba szakad a Jelavech patak. Előfordul Predol határhely, a Kastaynancha patak, másképp Castanicha, mely az Unnába szakad. A Jalsenicha, alább Jelsonicha, továbbá a Sukhodol, Strigonina, Turicza, Pulizka patak vagy folyóvíz. A Jamnich-árok, a Visenik, Wracha, Lonfő, Pachuch határhely. Mindezeknél fontosabb a határleírás azon kifejezése, hogy ott, hol az Ispras folyó a Szávába szakad, két határjel állított fel, mely a dubiczai földet elkülöníti Verbásztól (quae incipiunt stringere terram de Dobicha a terris de Wrbaz). Továbbá, hogy az

¹⁾ Tudományos Gyűjt. 1836. V. füz. 54. lap.

²⁾ Palugyai: Kapcsolt részek 235. lap.

egyik határvonal a hegyháton keresztül az országútra visz, mely Verbászba vezet; továbbá, hogy a Meschenicza pataknál a verbászi határ végződik. Végre azon kijelentés, hogy valami bércztől amaz útra kell térni, mely Dubicza földjeit Yodiczától elválasztja (quae separat terras de Dubicha a terris de Waudicha). Nyomban azt írja a közlés, hogy a Strigonina patak az Unnába szakad, közel oda, hol a Kosztajnicza patak az Unnával egyesül.¹⁾ Ez adatok semmi kétséget nem hagynak fenn arra nézve, hogy Dubicza megye a mai Boszniában is elterült. Ugyanis csak így lehetséges, hogy Dubicza megye határai a Verbász folyóval, vagy Orbász megyével érintkezzenek, valamint hogy nyugat felé Dubicza földje elválasztása Vodiczától említették. Vodicza az Unna folyó és Strigova patak közt fekszik — mert ez utóbbit kell érteni a ferdített Strigonina név alatt —, ott találjuk Strigova falut is, és e tájon folyik a Kostenovac hegység nyugati oldalán a Kosztajnicza patak az Unnába.

Az itt kijelölt területet átpillantván, meg kell vallani, hogy Dubicza megye nagyszerű cseretárgy volt a templáriusoktól átvett Segniáért és Gecske megyéért, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a templáriusoknak Segniában már alig volt maradásuk, az ottani polgárok ellenszenvé miatt.²⁾

Több mint valószínű, hogy a ma Posega megyei Pakracz is Dubicza megye határában feküdt, minthogy Cornuto Baudonus és Bubek Imre perjelek és dubiczai comesek némely levelei innen (in Pukruch vagy in domo nostra Pukricsa) keltek. E várostól a Lónya vonalát a Kulpáig követve, oly terület különítették el, melyben több, oklevelesen dubiczainak nyilvánított vár és helység fekszik. Nevezetesen Petrinia és az Unna közt fekszik Kosztajnicza és Komogovina (Komogoyna) vár, melyeket Erangepán Hona 1442. évben férjének, Mártonnak adományozott.³⁾ Azonban a határok ingadozását bizonyítja ama körülmény, hogy ugyané két vár 1424. és 1440.

¹⁾ Theiuer: Mouumenta Hüüg. I. 314—316. lap.

²⁾ Cum apud Scenniam propter inaltitain civium proficere non possent. (Theiner: Monumenta Hüüg. I. 313.)

³⁾ Oklevél a budai kam. ltárban NRA. 559. csom. 13. sz.

években Zágráb megyében fekvőnek mondatik.¹⁾ Ahhoz tartozott a Dubiczával határos Bachine is, ha az a régi Bachiával azonos.

Hol feküdt a Dubicza megyei Brocbina, másképp Tertina, és Dobonech, melyek 1378. évben említetnek, nem tudjuk. Ez időben Blynai Tötös fia, László, Brochynai Péter ellen port indított.

A templáriusokkal történt csere alkalmával, Béla slavoniai herceg magának, illetőleg herczegségének fentartotta a Slavoniában eddig is sedett kamarai hasznot, azonban a herczegségi országbíró és a főispánokat eltiltá, hogy Dubicza megyében bíraskodjanak, a megyét szállásadás alól felmenté, pörös esetekben a felebbezés a templáriusok mesterétől a slavoniai herczeghez szabad volt, ki a megszállás jogát is fenn tartotta magának. A birtokcserét a királyné is jóvá hagyta, a király pedig kiváltságot adott, melyben a csere erejének biztosítására 20,000 ezüst márka köttetett le Béla herczeg terhére, ha ez az alkut meg nem tartaná, vagy a templáriusokat Dubicza megye birtokában nem védelmezné, mely mulasztás azonban a templáriusok birtokjogát nem gyengítené. A király, ki a szerződés idején (1269.) még nem érte el 25 éves korát,²⁾ ünnepies esküvel erősítette meg, hogy a szerződés minden pontját megtartandja.³⁾

A zágrábi püspöknek Dubicza megyében tizedszedési joga volt. Mikes slavoniai bán 1333. évben Gora, Dubicza és Zana megyéket tudósítja, hogy a bán fia, Ákos fogja a tizedeket a püspök részére beszedni. Ez időben László volt zágrábi püspök, ki, mivel a királyt a hadsereghez követte, R. Károly 1334. évben maga is felszólítá a tizedfizetésre köteles kerületeket pontos fizetésre,—s ezekben comitatus Dubicha nemeseit és városait.

A császári káptalan 1360. évben bizonyítványt adott arról, hogy a Kosucha, Brede, Peech és Wruchina községekben és Dubicza vármegye más helyein lakó nemesek, valamint őseik is, amaz időtől fogva, hogy e vármegye csere útján a

¹⁾ Tudományos Gyűjt. 1836. év V. füzet 60. lap. Itt Kosztajniczáról csak 1424. év alatt van szó.

²⁾ Még csak 20 éves volt.

³⁾ Theiner: Monumenta Hung. I. 313. 314. lap.

templáriusoktól a jánosvitézek kezébe került, mindig a dubiczai komtbur bírászkodásának voltak alávetve.¹⁾ Az említett községek fekvését ma nem ismerjük; ha csak az említett Peech alatt a Korana folyóhoz keletre fekvő Pécsi, Bosznia éjszaknyugati csúcsában nem értendő, mely esetben ez adat is mutatná, hogy Dubicza megye területe részint Bosznia mai határa közt is keresendő.

A pálos remeték évkönyvéi kétségtelenné teszik, hogy e megye alsó és felső Dubiczára volt felosztva, és e felosztás megmaradt az újabb korig, mely a megyét Unnán inneni, és IJnnán-túli Dubiczának nevezte, — ez utóbbi 1741. évben a törököknek engedtetett át.

Dubicza megyeiségének egyik bizonyítványa, hogy 1380. év Péter-Pál utáni hétfőn Zágráb, Orbász, Zana, és Mereu nemességével és más rendű lakóival Zágrábban közgyűlést tartott, a mely nemesi birtokpörben intézkedett.

Még a XVIII. század bírt arról tudomással, hogy Dubicza a mai Boszniára is kiterjedett, és azért 1743. évben az ország határainak megállapításakor olvassuk, hogy az Unnán-túli Dubicza, valamint Kozara és más vidékek a törököknek engedtetek át.²⁾

Dubicza történetében az 1269-ki év nagy forduló pontot képez. Ha e vidék megyeiségét, azaz: azt keressük, vajjon létezett-e egykor Dubicza vármegye, ezt csak a nevezett évet megelőzőt korszakban kereshetjük.[^] Itt tehát csak Miklós és Baag mester jöhetnek tekintetbe, kik okleveleink szerint dubiczai comesek voltak. De vajjon a comesi cím itt várispánt jelent-e vagy főispánt, meghatározni nem lehet.

Dubiczának terjedelme, a fennebbi adatok szerint, igen nagy, és habár e megye határait alkalmasint soha sem fogjuk minden oldalon és minden korszakra nézve megállapíthatni, mégis Kosztajnicza, Petrinia, a Pakra folyó, Jaszenovacz, és túl a Száván és Unnán ismeretes részek oly végpontokat jelölnek, melyek e tartomány terjedelmét igazolják. Úgy látszik,

¹⁾ Hevenesi, I. 262. lap. Fejér, IX. 3. köt. 195. lap. Ugyanezt, bizonyítja a zágrábi káptalan már egy évvel előbb, a fennebbi községek nevei azonban itt Greda, Peerch stb. Fejér, IX. 7. köt. 178. lap.

²⁾ Kerchelich: Kotitia praeliminares 405. lap.

hogy Bosznia mai földén, a régi Alsó-Slavóniában, Zana és Orbász vármegye nem terjeszkedtek az Unna és Száva partjáiig, hanem hogy nevezetesen Zana vármegye éjszak felé csak a Kozara hegység magaslatáig terjedvén, [az, a mi e magaslat és a Száva közt feküdt, Dubicza vármegyéhez tartozott. Ily országrész nem lehetett csak várispánság, hanem a vármegyei alkotások közé sorolandó.

De más körülmények is mutatnak arra, hogy e vidéken várispánságon kívül vármegyei törvényhatóság is létezett így bizonyítja István slavóniai bán (1249.), hogy bizonyos Vulko-drug, a Száva-mentén fekvő Polana nevű földét, melyet Dubicza comitatus-ban létezőnek mond, Baboneg grófnak eladta. E vidéken tehát birtokos nemesek laktak, és ez oly körülmény, mely vármegyei szerkezetet föltételez.

IV. Béla király 1269. évben a templáriusoktól visszaveszi Segnia várost és Gecske megyét, ezekért nekik Dubicza vármegyét adományozza, egész kerületével, a törvényhatósági joggal, és a báni zsolozsmával. Ez időtől fogva a templáriusok voltak Dubiczának urai, de egyetlen templárius mester sem viselte a dubiczai comes címét. Vájjon a templáriusok egész Dubicza megyét birták-e, ezt az adománylevél ily magyarázást megengedő helye daczára, bizonyossággal állítani azért nem lehet, mert a határjárás vonalai boszniai területre nem vezetnek.

Midőn a templárius vitézrend 1312. évben eltöröltetett, a tőlük elvett nagyszerű jószágok ideiglenes igazgatásáról gondoskodni kellett, és ez történt 1314. évben a Zágrábban tartott zsinat által.) Azóta azonban Dubiczának története homályba rejtőzködik. Úgy látszik, hogy a jánosvitézek még csak igen későn lettek a templáriusok utódai Dubiczában, mert Mikecz, egész Slavóniának bánja, még 1333. évben is oda utasítja dara, Dubicza és Zana városait, hogy a tizedet a zágrábi püspök javára szedjék be, — így elintézvén azt a vizsályt, mely e tizedre nézve a boszniai és zágrábi püspök közt fenforgott.²⁾ Idővel a tulajdonjog Dubicza megyére nézve

¹⁾ Pesty Frigyes: A templáriusok Magyarországon 62. lap.

²⁾ Fejér: VIII. 7. kot. 257. lap.

kétségessé vált, és a zágrábi káptalan 1359. évben kénytelen volt Nagy Lajos királynak jelenteni, hogy Kosucha, Greda (másutt Breda), Peech (másutt Pereli), Wrucbina és más helyeken lakó Dubicza megyei nemesek, más szóval: hogy Dubicza megye az időtől fogva, hogy e megye a templáriusoknak cserébe adatott, mindig a templáriusok, utóbb a jánosvitézek törvényhatósága alatt állt.¹⁾ Minthogy e jelentés a jánosvitézek magyarországi és slavoniai mestere, Baudon Cornuto indítására és megkeresésére történt, nincs kétség, hogy a jánosvitézek legalább már ekkor birták Dubicza megyét. És valóban Cornuto az, ki, mint vránai perjel, először a dubiczai comes címét viseli, — az sem történt 1357. évnél előbb.²⁾

Történeti forrásaink a vránai perjeleket nem mindig a dubiczai gróf cízmével mutatják be, de e körülménynek jelentősége nem lehet, mert miután nincs kétség, hogy Dubicza megye a jánosvitézek birtokába átment, vajjon miért tennők fel, hogy egyik vránai perjel volt dubiczai comes, a másik pedig nem? Hasonlókép nagyobb súlyt nem akarunk arra fektetni, hogy az 1402. évben élt Bertalan óta a vránai perjel dubiczai örökös grófnak írta magát, hisz ez volt tulajdonkép minden perjel, e minőségében egyszersmind Dubicza kormányát is átvevén.

Az általam közlött névsor világosan mutatja, hogy mióta a jánosvitézek Dubiczának valóságos birtokába léptek, a lovagrend magyarországi főnökei azok voltak, kiket mint vránai perjeleket és dubiczai comeseket ismerünk, és ez addig tartott, míg a lovagrend Rho dűsnál el nem bukott.

Midőn Rhodus-sziget elfoglalásával (1522.) a jánosvitézek rendjének világtörténelmi szerepe lejárt, Magyarországon is eltűnnek, és Dubicza megye részükről elárvúlt. Az utolsó vrániai perjel Baracscai Mátyás, a mohácsi csatában nem vett részt, de magyarországi rendtársai sem, a mi arra látszik mutatni, hogy ezek a Rhodus védelmében estek.

A mohácsi csata után a vránai perjelség élén világi kor-

¹⁾ Fejér: IX. 7. kot. 178. lap.

²⁾ Fejér: IX. 2. köt. 624. lap.

Hiányzók álltak: ezek 1527. évben Tahi János, 1535. évben enyingi Töröli Bálint és János, és 1543. évben Zrínyi Miklós.

Megszűnván ezek után a gubemátori hivatal, a zágrábi kaptalan nagyprépostja vette fel a Prior Auranæ czímet, melyet utódai mai napig is megtartottak.

Dubiczában a keresztények részéről uem volt már mit kormányozni. A dubiczai vár és városa ¹⁾ 1539. évben a törökök hatalmába esett és ezek tarták meg mintegy harmadfél századon át.

A törölt járom nagy sokára lehullt ugyan, de azért Dubicza még sem tért az anyaország keblére. A varasdi generalatus alkotásakor a dubiczai vidék katonai szervezést nyert, és a város manapig a második báni határőrezred parancsától függ,²⁾ valamint az egész vidék is, mely a magyar korona mai területén Dubicza megye részét képezte.

Azon körülmény, hogy Dubicza megye már 1269. évben a templomos vitézeknek adatott, eléggé magyarázza, hogy Dubicza megyeiségéről többet nem tudunk. Gyurikovics György Dubiczának vármegyei minőségét elismervén, annak megszűnését azon időre véli teendőnek, amidőn Mátyás király Zágráb megyét eltörölte; és ez okból véli, hogy neve a vármegyéek névsorozatában nem fordul elő.³⁾ Miután Zágráb vármegye sem törvény, sem királyi rendelet által soha nem töröltetett el, a tudós író Zágráb vármegye helyett hihetőleg Zagoriát akart írni. De ez hibás nézet, mert a vránai perjelek Dubicza megyét a mohácsi csata idejéig bírták; persze, hogy valóságos vármegyéről már rég nem lehetett szó.

Csak Gyurikovics hitelére mondom — mert magam még nem láttam oly oklevelet —, hogy a Yodiczai-család egy 1348. évi oklevelében e kitételek: »Comes terrestris de Dubicza« és »Supanus terrestris de Dubicza« fordulnak elő. (De situ et ambitu III. 71. 72.) Gyurikovich hajlandónak látszik

¹⁾ Dubicza már 1244. évben szabad helység, libera villa volt; ilyennek nevezi V. István is 1270. évben. A pálosoknak itteni monostora alapított 1244. évben. (Fejér: IV. I. k. 349. lap és Y. I. k. 00. lap.)

²⁾ Delioczky sejteni véli, hogy a dubiczai kerület Kőrös megjével egyesült. (Stemmatographia, I. 161. lap.)

³⁾ Gyurikovics: De situ et ambitu, III. 72. lap.

Dubicza megyeiségét elismerni,¹⁾ és magam is hiszem, hogy a Supanus hivatalnévnek ily késő korban előfordultából nem lehet e vidéknek egykori zsupánsági minőségét következtetni. Történeti adataink, legalább a magyar uralom előtti korból, dubiczai zsupánt nem ismernek. Azon időből, midőn a jánosvitézek már bírták Dubicza vármegyét, és pedig 1358. évből ismerünk ilyen Comes terrestris-t, névszerint Fiilöp, Wark fiát. (Fejér: IX. 2. k. 709. lap.)

Dubicza megyének saját törvény széke* volt, és a Sedria Comitatus de Dubicza, nevezetesen 1411. évben, — tehát a jánosvitézek birtoklása idejében — említetik, míg természetesen a helyhatósági jognak semmi nyoma.

A XV. századból több adatunk van, mely Dubicza megye terjedelmére világot vet. E megyében fekszik 1413. évben Poderisye, Oremosnicza, Grilichia, Ulcsics, Zwabina, Paposije, — 1417-ben Policha, Lokanech, Dolech, mindkét Leszkócz, Petrunicha, Stepel, Voruch, mindkét Verbócz és Zabnydia.²⁾ 1360. évben említetnek a kossuchai nemesek Dubicza megyében.³⁾

Ide tartozik, hogy Frangepán Ilona 1442. évben férjének, Mártonnak, a Dubicza megyében levő Kosztajnicza és Komogoina várakat adományozta.⁴⁾

Gyurikovics szerint, az 1715. évi törvényhozás a 118-ik cikkben Alsó-Slavonia alatt Dubiczát értette;⁵⁾ — talán nem egyedül azt, hanem Dubiczát is, lenne a helyes kifejezés. Mindenesetre — habár az akkori törvényhozás ez iránti tájékozottságáról eleget nem tudunk — Dubicza Alsó-Slavoniának, nem Horvátországnak részét képezte, akár beleértjük a később Boszniához került területet, akár nem. A visszacsatolás, mely 1741. évben a 18. és 50-ik törvénycikknek által sürgettetett, csak ama tartományokra vonatkozhatott, melyek nemzetközi szerződések által ismét a magyar korona alá jutottak.

¹⁾ Palugyai nem. Lásd: Kapcsolt részek 300 lap.

²⁾ Oklevelek a gr. Erdődy cs. galgóczi ltárában.

³⁾ Fejér: IX. 3. k. 195. lap.

⁴⁾ Országos levéltár NRA. 559. cs. 13. sz.

⁵⁾ Palugyai is így vélekedik: Kapcsolt részek 228. lap.

Dubiczai comesek.

1249. *Miklós* tárnokmester és dubiczai comes Slavóniában. (Timon után Katona VI. 130 lap. Hol azonban évszámot nem talállok. Czinár indexében nem fordul elő. IV. Béla király nagyon kidicséri az ő vitézségét, melyet Bosniában az eretnekek ellen tanúsított. Oklevéltörredék Fejér IV. 2. köt. 55. lap. Azonban egy más ez évi levélben, melyben IV. Béla király neki a Baranya megyében fekvő sársomlóói várat, és a Harsán nevű baranyai várföldet adományozza, Miklós dobichai ispánnak és István ifj. magyar király tárnokmesterének nevezetik. Cornides Diplom. IV. 190. lap.)
1260. *Baag* mester, dubiczai Comes. (Fejér XI. 408. lap.)
1268. *Baag* mester, comes deDobicha. (Fejér IV. 3. k. 475. és XI. 408. lap. Katona VI. k. 494. lap. Árpádkori új Okm. Tár VIII. 204. lap. Tkalsics I. 138. lap, ki azonban nevét Baasnak írja.)
- Templáriusok birtoka, a lovagrend eltöréséig, útonok a János-vitézek. ¹⁾
1315. Fráter *Rolandus de Gragnana*, sanctae domus hospitalis S. Johannis Hierosolimitani magister per Hungáriám et Sclavoniam. (Anjou-kori Okmánytár. I. 376. 389. 1.)
1323. Fráter *de Gragnana*, prior prioratum per Hungáriám et Capuam. (Fejér VIII. 2. k. 495. lap.)
1324. Fráter *Philippus de Gragnana*, ordinis cruciferorum
- ¹⁾ A János-vitézek mesterei Magyarországon, mielőtt Dubicza megyét kapták:
1234. Bembold. (Fejér VII. 1. k. 249. 1.)
1238. Bambáid de Voczon. (Fejér IV. 1. k. 105. 1.)
1247. Bembald.
1254. Bembald. (Koller, Hist. Episcop. Quinq. II. 33. 1.)
1259. Arnold. (Fejér IV. 2. k. 494. Tkalsics I. 123. 1.)
1262. Ferrustan. (Fejér IV. 3. k. 98. 1.)
1272. Pontius. (Fejér V. 1. k. 212. 1.)
1275. Fr. Pontius de Fayn. (Wenzel IX. 128. 1.)
1276. Fr. Pontius de Fay, (ordinis hospitalis prior Ungariae et Slavoniae. Diplomatai emlékek az Anjoukorból I. 39. 1.)
- 16*

- sancii Johannis Hierosolimitani de Roma et Hungária prior generális. (Fejér VIII. 2. k. 544.1. Más oklevélben . . . prioratum almae urbis et Hungariae prior.)
1326. Fráter *Philippus de Gragnana*, sanctae donms hospitalis S. .Toannis Hierosolimitani prioratus Capuae et Hungariae. (Fejér VIII. 3. k. 147. 1.)
1328. Fráter *Philippus de Gragnana*, czíme mint 1326. év alatt. (Fejér VIII. 3. k. 341. 1.)
- . . . Fráter *Olivér*. (Fejér VIII. 4. k. 204 1.)
1335. Fr. *Petrus Cornuto*, prior per Hungáriám et Sclavoniam. (Fejér IX. 4. k. 614. lap.)
1336. Fr. *Petrus Cornuto*, prior per Hungáriám et Sclavoniam. (0 azt mondja, hogy Fráter Olivér per Hungáriám et Sclavoniam *magister* domis liospitalis, az ő elődje volt, tehát a prior és a magister czím azonos. Fejér VIII. 4. k. 205. 1.)
1340. Fr. *Petrus Cornuto*, prior, mint fenn. (Fejér VIII. 4. k. 466. lap.)
1341. Fr. *Petrus Cornuto*, prior mint fenn. (Fejér VIII. 4. k. 530.1.)
- A vránai perjelek sorában elsőnek találjuk Praynál (de prioratá Auranae 14. lap.) Raimundot de Bello monte, és pedig 1345. évre, és a híres történétíró megjegyzi, hogy Raimund előtt nem létezett vránai perjel. Második perjel 1350. évben Morialis, ki a nápolyi hadjáratban nem elég vitézséget tüntetett ki. Pray szerint Nagy Lajos király négy évvel trónra lépte után Yránát a Jánosvitézeknek adományozta, a perjelségi czímmel, rendelvén egyszersmind, hogy a lovagrend magyarországi birtokai a perjeltől függjenek. Részemről a nevezett két perjelre csak azt kell megjegyezmem, hogy ezek semmi oklevélben nem említettnek, de különben is, az oklevelesen hitelesített perjelek névsorában nem találnak helyet. Nem a Pray-féle Raimund lehet az, ki 1374. alatt említettik.
1347. Fr. *Petrus Cornuto*, prior, mint fenn. (Fejér IX. 1. k. 515. lap.)

¹⁾ E név okleveleinkben Gragana, Gragna, Gramana, Gratigiano, stb. alakban is előfordul.

1349. Fr. *Baudonus Cornuto*, prior mint fenn. (Fejér IX. 7. k. 94. 1.)
1352. Fr. *Baudon Cornuto*, prior fratrum Crucigerorum S. Joannis Hierosolimitani per Hungáriám et Selavoniam. (Fejér IX. 7. k. 152. lap.)
1355. Fr. *Baudon Cornuto*, mint fenn. (Fejér IX. 7. k. 138. és IX. 2. k. 369.1.)
1356. Fr. *Baudon Cornuto*, mint fenn. (Fejér IX. 2. köt. 566. és IX. 7. k. 153. 1.)
1357. Fr. *Baudon Cornuto*, mint fenn. (Fejér IX. 2. k. 573. és. 582. 1. egyúttal dubiczai Comes, Fejérnél. IX. 2. k. 624. 1.)
1358. Fr. *Baudon Cornuto*, mint fenn. (Fejér. IX. 2. k. 747. 1. IX. 7. k. 174. 1. Hazai Okmtár. I. 219. 1.) Ez évben fráter Éliás praeceptor de Dubicza.
1359. Fr. *Baudon Cornuto*, prior ordinis S. Joannis Hierosolimitani per Hungáriám et Selavoniam, — vagy prior Cruciferorum stb. (Fejér IX. 3. k. 42. és 123. lap.)
1360. Fr. *Baudon Cornuto*, prior mint fenn. (Fejér IX. 3. k. 195. I, egyúttal Comes Dubiczensis. u. o. 198. 3.)
1361. Fr. *Baudon Cornuto*, prior fratrum Crucigerorum S. Joannis Hieros. per Hung. et Slavon. (Fejér IX. 3. k. 265. 1.)
1364. Fr. *Baudon Cornuto*, vránai perjel. (Fejér IX. 3. k. 390. és 455. 1.)
1366. Fr. *Baudon Cornuto*, prior mint 1359. alatt. (Fejér IX. 7. k. 246. 248. 1.)
1367. Fr. *Baudon Cornuto*, vránai perjel és dubiczai comes. (M. országos ltár.)
1370. Fr. *Baudon Cornuto*, prior Cruciferorum S. Joannis etc. (Fejér IX. 4. k. 258. 1. Prior ecclesiao S. Joannis Hieros, etc. u. o. IX. 7. k. 301. 1. Egyúttal Comes Dubiczensis, Fejér IX. 4. k. 263. 1. L. Pr'ay: De prioratu. Auranao 19. lap.)
1371. Fr. *Baudon Cornuto*, sacrao domus bospitalis S. Joannis Hieros. Hungariae ot Slavoniae prior, et comes Dubiczensis. (Fejér IX. 4. k. 371. 1.)
1374. Fr. *Baudon Cornuto*, vránai perjel. (Szepesi Jakab,

- országbíró őt még ez év elején mint perjelt említi. (Fejér. IX. 7. k. 347—356 lap.)
1374. Fr. *Eaimundus de Bellomonte*, sacrae domus hospitalis S. Joannis Hieros. per Hungáriám et Slavoniam, Comes Dubicensis. (Fejér IX. 4. k. 613. 1. Ismét, a dubiczai comes czíme nélkül, és Baudonust a maga elődjének nevezvén, Fejérnél IX. 4. k. 614. 615. lap. E levelek pünkösdkor és szeptember elején keltek. Kai mund de Bellomonte, mint a Jánosvitézek mestere, M. országos ltár. Ecclesiastica 43. csom. 4. sz. mint egyszersmind dubiczai comes, a zágrábi káptalan ltárában. A következő évben előfordul: fr. Albertinus, praeceptor de Dubicza.)
1381. Fr. *János*, vránai perjel. (Fejér. IX. 7. kötet. 439. 345.1.)
1382. *Palisnai János*, vránai perjel. (Pray: De prioratu Auranae 21. 1. Fejér. IX. 7. k. 467. és X. 1. k. 52.1.)
1387. *Palisnay János*, vránai perjel. (Lucius, Monum. Trag. után Mikóczy: Series banorum 36. lap.)
1388. *Locovich Albert* vránai perjel. (Fejér X. 1. k. 443. és X. 3. k. 76. 1.)
1388. Graboriai *Beriszló János*, vránai perjel: (Pray: De prioratu Auranae 32. lap.)
1389. *Nagy Mihályi Albert*, vránai perjel. (Fejér X. I. köt. 517.1.)
1395. Pelsőczy *Bebek Imre*, Detre fia, vránai perjel. (Hazai Okmtr.III. 253. 1.)
1398. Pelsőczy *Bebek Imre*, vránai perjel és dubiczai gróf. (Pray: De prioratu Auranae 33. 1. Nagy Iván: Magyarország. családai I. 259. 1.)
1401. Pelsőczy *Bebek Imre*, mint fenn. (M. országos ltár.)
1402. Pelsőczy *Bebek Imre*, vránai perjel. (Fejér X. 4. köt. 169. 1.)
1405. *Pécsi Pál*, és ezdegei *Bessenyei) Pál*, Dalmatia, Horvátország és Slavonia bánjai, egyúttal *a vránai perjelség gubernátorát*. (Acta mon. Garicli a zágrábi országos levéltárban.)
14** *Ferrandi Mihály*, vránai perjel. (Lásd 1417. év alatt.)
1417. *Nagy Antal* és *Bessenyei Imre*, dubiczai comesek. (An-

- tonius magnus, et Emericus Bissenus. Oklevél a gr. Erdődy család galgóczi ltárában.)
1417. *Nagymihályi Albert.* (Zsigmond király Constanzban október 16-án, november 10-én és december 22-én kelt leveleiben a vránai perjelségben megerősíti, megjegyezvén, hogy Nagymihályi Albert utolsó és közvetlen elődje Eerrandi Mihály volt, ki a vránai perjelségről önként és szabad akaratból lemondott. E szerint Pray — de prioratu Auranae 39. lapján, — korán teszi NagyMihályi Albertét már 1416. évben perjellé. (L. Hazai Okmtár III. 307—310 L) A János-vitézek nagymestere Naylbató Eilibert. Nagymihályit 1417. december 15-én nevezte ki vránai perjellé, és Zsigmond király e kinevezést 1418. évben erősítő meg.)
1423. *Nagymihályi Albert* (Albertus de Ungh) vránai perjel, Dalmát és Horvátország bánja. (Hazai Okmtár. III.
- 346.1. 1425. *Nagymihályi Albert*, mint fenn. (Hazai Okmtár. V. 222.1.)
1434. *Thallóczy Matkó*, a vránai perjelség és a zágrábi püspökség kormányzója. (Egyéb polgári hivatalait lásd I. köt. 409. lapján.)
1439. *Thallóczy János* vránai perjel. (Oklevél a M. Nemzeti Múzeumban, különben világi ember, mert még 1438. évben csak nándorfehérvári kapitány volt.)
1442. *Thallóczy János*, vránai perjel. (Pray: De prioratu Auranae 47. 1. .Máskép Zoványinak nevezetett, ki Budai Perencz szerint, már 1440. évben volt vránai perjel.)
1446. *Szentgyörgyi Tamás* vránai perjel. (Pray u. o. 48—51. lap.)
1450. *Szentgyörgyi Tamás*, vránai perjel, Dubicza örökös grófja. (M. Országos ltár, N. R. A. 1711 csom. 44 sz.)
1452. *Szentgyörgyi Tamás*, vránai perjel. (Fejér IX. 2. k. 194. l. hol az évszám hibás 1352.)
1453. *Szentgyörgyi Tamás*, custos. A dubiczai comes czimét elhagyja. (Pray, u. o. 48 l.)
1460. *Algona.* (Pray, u. o. 51 l.)
1463. Kewendi *Székely János.* (Pray, u. o, 54 l.)

1489. Kewendi *Székely Tamás* vránai perjel. (Pray u. o. 56.1.)
1490. Graboriai *Beriszló Bertalan* vránai perjel. (Pray u. o. 57. lap.)
1495. Graboriai *Beriszló Bertalan* vránai perjel. (Ez a glogonczai prépostságot, továbbá a zágrábi püspök bárom kőrösmegyei kastélyát: Krachinowcz, Zopia és Iwancz, fegyveres kézzel elfoglalta, és megtartá. Midőn sok bűne miatt Pécssett fogságra tették, nála a budai káptalan egy hamis pecsétjét találták; saját bevallása szerint a fehérvári keresztes convent hamis pecsétjét is bírja Pökröcz várában. Hamis arany és ezüstpénzt is veretett. Mind ezekért a király 1495. évben Csáktornya várát, mely eddig a vránai perjelséghez tartozott, tőle elveszi, és Som Jósa temesi főispánnak adományozza. Oklevél a gr. Csáky család lőcsei ltárában.)
1499. *Bálint*. (Pray u. o. 61. 1.)
1505. *Bertalan*, vránai perjel és dubiczai comes. (Fejér VIII. 6. k. App. 90. 1. Egy 1405. évi oklevélben szintén említetik Bertalan vránai perjel és dubiczai comes Fejérenél X. 4. k. 169.1., de én azt hiszem, hogy ez oklevél száma 1505. évre teendő. A családnévre vonatkozólag, Pray e Bertalant graboriai Beriszlónak tartja, ki már 1490-ben mint vránai perjel tűnik fel. De prioratu 60. lap. Jászay Pál azonban a Bazini családból valónak véli: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, 155. lap. A Szentgyörgyiek családfáján semmi Bertalan sem fordul elő. Bertalan az 1505. évi rákosi gyűlés végzéseit írta alá; jelen volt a perjel 1506. évben a fehérvári gyűlésen is.)
1512. *Grimanus* vránai perjel. (Pray, u. o. 61. 1.)
1514. Graboriai *Beriszló Péter* vránai perjel. (Pray u. o. 62. lap. Háj-Szent-Lőrinczi prépost volt 1502—1506. A törököket Dubicza mellett megverte, mire Pray — De prioratu 63. 1. — megjegyzi, ab hac victoria factum puto quoniam arx Dubicensis cum liono.ro Comitatus pencs Auranae priores fere crat, ut Petrus ab rege cam diguitatem praemii instar obtineret.)
1521. *Baracska* *Mátyás* vránai perjel. (Pray u. o.)

A vránai perjelség világi kormányzói:

A XV. században többször megtörtént, hogy hadférfiak vagy polgári méltóságban levő egyének az egyházi javadalmakat magokhoz ragadták, vagy politikai okokból az ilyenek kezelése rajok bízott. Erre a vránai perjelség is példát nyújt, mint azt az 1405. 1417. 1434. 1439. 1442. 1463. 1489. évi adatok tanúsítják. A XVI. század elején a világi kormányzók már folytonosságban voltak Auranában és e rendszer fennmaradt a törökök hódításáig.

1526. *Tahi János.* (Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 51. l.)

1527. *Tahi János.* (Pray i. h. 88. l.)

1530—32. *Tahi János.* (Zágrábi országos ltár.)

1535. Enyingi *Török Bálint* és *János.* (Pray i. li. 95. l.)

1543. Gróf *Zrínyi Miklós.* (Pray i. li. 99. l.)

Megszűnván ezzel a kormányzói hivatal, a zágrábi káptalan nagyprépostja vette fel a Prior Auranae címet, Vitkovics Benedek volt az első ilyen nagyprépost, ki vránai pejjel lett (1632.), ő és utódai az 1652. 61. törv. cikk erejénél fogva a magyar főrendi házban foglalhattak helyet.

Garics. Körös vármegyében és részint a körösi liatármezreelben emelkedik a szép alkotású moszlavinai hegység, melynek éjszaknyugati részét garicsi, keleti részét berlenicski hegységnek szokták nevezni.

Azon hegygerincz-görbületnél, hol e két liegyláncz találkozik, fekszik a garicsi várhegy, rajta azon híres vár romjaival, melynek fontosságát egykori honvédelmi rendszerünkben, történetfoiásaink gyakran tüntetik fel.

Építési jelességét a nagy, négyszögre faragott terméskövek és tömérdekség mutatja; félórányira innét van a paulinusok egykori monostora; mellette Monoszló vagy Moszlavina (az oklevelekben mons Claudii) a gróf Erdődyek egyik l'öbirtoka, melytől címekben az örökös grófságot viselték, és melyben három várkastély díszük.

Pauer János nem jól van tájékozva, midőn azt írja, hogy Garichvár, utóbb világiak: a Garák kezére jutott, honnan Gara-

vich, vagy Garavárnak is neveztetett.¹⁾ Tudtomra a Garai család soha sem bírta Garics várát, mely nevét már régen bírta, midőn a Garai család hazánkban szerepelni kezdett.

Schedius térképén hibásan Govich-nak nevezetik a vár, a hegység, melynek oldalán fekszik, Garik.

A vár neve okleveleinkben századokon át Garig, Garygh, Garug, Guarich, Guarig, — de leggyakoribb az első névalak. Mai kiejtése Garics.

Ez volt már a tatárjárás ideje előtt egy comitatus — várispánság — székvára, oly vidék közepén, mely különben is számos várral díszelgett.

A Rohfy család ősei garicsi és gerzenczei várjobbágyok voltak, és csak 1273. évben nyertek nemesítést.

A várispánság rendeltetésének élt 1277. évig, a midőn IV. László király Aranyosban márczius 22-én kelt levelével Garicsvárat Timoté zágrábi püspöknek adományozta, ki azt a király koronáztatása ideje óta saját költségén fentartotta.²⁾ Az adományt 1280. évben megerősítette Fülöp fermói püspök és apostoli követ, 1284-ben pedig a király.

Noha az 1277. évi adomány csak Garics váráról szól, nincs kétség, hogy oda az egész kerület is értve volt, — mint ezt az 1284. évi megerősítés bizonyítja. De sajátságos, hogy csak kevés héttel az első adomány után, a zágrábi püspök birtokjogáról senki Garicsban tudomást nem vesz. Az előbb nevezett év május 8-án Zapacb fia Voynch Garig megyében fekvő Tymennicha nevű birtokát a császári káptalan előtt Stepk fiainak eladta. Az eladó még praedialistának sem nevezi magát.³⁾ A következő évben Stepk-nek egyik itt nevezett fia, Jakab, garigi várjobbágynak neveztetik,⁴⁾ a mi arra mutat, hogy a várispánság ismét feléledt, vagy meg sem szűnt.

A zágrábi püspököt azonban csakhamar e vár birtokában is zavarták. Tette ezt nevezetesen János mester 1280. évben,

¹⁾ Pauer János: Az egyházi rend érdeme. 119. 1.

²⁾ Fejér V. 2. köt. 386. lap, és V. 3. k. 124. lap. Tkalcics: Monumenta Episcop. Zágráb. I. 185. 1. Katona VII. 723.1.

³⁾ Wenzel XII. 212. 1.

⁴⁾ U. o. 241.1.

ki magát Zana, Orbász, Guarig és Gecske főispánjának nevezte, és Miklós slavoniai bán által segítettve, azzal együtt pusztított és rabolt, sőt egész Gerzencze megyét bitorolta. Ez okból a püspök 1281. évben János mestert az egyházból kiközösítette. (L. a többit Gerzencze alatt.)

Az ország története IV. László utolsó éveiben igen zavaros, de zavaros volt az ország akkori állapota is. Meglepetéssel olvassuk a király azon 1283. évi levelét, melylyel Péter slavoniai bánnak, Benedek pohárnokmester fiának, a garigi kerületet Garig várával nem annyira adományozza, mint viszaadja, és örökös tulajdonának jelenti ki, azt mondván a király, hogy az ország főurainak és nemességének jelentése szerint, Garig birtoka helytelenül és jogtalanul vétetett el Péter bántól. A zágrábi püspöknek az 1277. adományon alapuló birtokjoga szóval sem említettik. Egyúttal kiveszi a király Garigot a slavoniai bánok hatósága alól.

A király Péter bán több érdemét sorolja elő, ezek közt azt, hogy midőn a horvátok fellázadtak, a bán a lázadás elnyomására erélyesen közreműködött, (ad coercendas ferocitates croaticae gentis, qui elata obstinatione contra nostrae maiestatis culmen insurrexissent.) E lázadás idejét ki nem jelölhetjük, és erről történétíróink egyáltalában hallgatnak.¹⁾ Semmikép nem szolgálhatott ez okú Garig elvételére, mert Timoté püspök mindig hűséggel viseltetett a király iránt, és ez a püspöknek 1277. évben tett Garigra vonatkozó adományt, mint említtem, 1284. évben megerősítette, viszont elhallgatván, minden birtokjogot, melyet a király csak az imént ruházott Péter slavoniai bánra.²⁾

Néhány évvel utóbb (1289 évben.) János zágrábi püspök, Ugrin az ő egykori garigi várnagy hűtlenségéről szól, mely okozta, hogy a garigi vár idegen kézre került, és a ki e várból a császári comitatust irgalmatlanul pusztítá.³⁾ Az említett hűtlenség és az 1283. évi események közt nehezen van

¹⁾ Wenzel: Árpádkori Új Okmtár XII. 3S6. 387. 1.

²⁾ Ezt a Péter slavoniai bánt nem ismeri Mikóczy, (Series bauomm) kinek azonban feltűnt 1280. év után a bánok sorában előforduló zavar. Nem ismeri Fejér nagy terjedelmű Codexe, sem a Hazai Okmánytár.

³⁾ Tkalesics: Monumenta H. episcop. Zágráb. I. 225.

összefüggés, mert a püspök nehezen várt volna hat évig Ugrin büntetésével. A fennebbi adat azonban bizonyítja, hogy a püspök 1289. évben tettelegesen is benn volt birtokjogában, Garig megyében. Ennek megfelelőleg Mihály zágrábi püspök 1297. évben Garig és Gerzencze főispánjának írja magát.¹⁾

A XIII. századnak itt lefolyt eseményeitől búcsút nem vehetünk a nélkül, hogy meg ne említenék, hogy Garig környékén nemcsak várjobbágyok földjei léteztek, hanem oly várjobbágyoké is, kik a sümegi várhoz tartoztak. Sümegi várjobbágyok és sümegi várnépbeliek Garigban (in Garig) gyakran laknak vegyesen a garigi várjobbágyokkal és várnépbeliekkel, és ezért nem csoda, hogy a két fél közt oly gyakran birtokviszályok fordultak elő.²⁾ Sümegi várföldek is úgy említettek, hogy ezek Garigban (in Garig) fekszenek, — mintha azt mondanék, hogy egy bizonyos helység Garig megye határában fekszik.³⁾

A garicsi várnak és kerületének birtoka a XIII. század végétől kezdve kevesebbé volt háborítva, mint Gerzenczeé, de voltak a garicsi kerületben a püspöki birtokon kívül más magánbirtokok is, melyeket az illetők vétel, vagy más jogos czímen birtak.

Iván nádor 1288. évben írja, hogy Polosnicza várát és minden vétel útján szerzett birtokait Garig megyében (in comitatu Garig) cserében átengedi István bán fiainak, Egervár birtokáért.⁴⁾ Ez a Polosnicza 1317. és 1323. évben is mint Garig megyei helység említetik,⁵⁾ azonban ma bizonytalan, vajjon a mai Palesnik, vagy Sztara-Plosiczát kell-e alatta

¹⁾ Tkalcsies: I. 238.1. Kerchelich: Ilist. Episcop. Zágráb. I. 97. 1. Mihály egyszer ily czímmel él: Nos Michael dei gratia episcopus Zagrabiensis, comes de Garig, et Gersencle. Másszor: Miolial diviua miseratione episcopus Zagrabiensis, domini Albertini illustris duois Slavoniae cancellarius et comes de Garygh.

²⁾ Tkalcsies: I. 106. 110. 1. Hazai Okmtár VII. 53. 56. 1.

³⁾ Hazai Okmtár VII. 144. De midőn a 171. lapon a császári káptalan írja, hogy Decse falu sub comitatu de Garig fekszik, ez aztán nem sümegi várföld volt, hanem a garicsi várhoz tartozott. A Kolify család Decse falutól vette előnevét.

⁴⁾ Hazai Okmtár V. 71. 1. és újra VI. 333. 1.

⁵⁾ Az Erdődy grófi család galgóczi Hérában, Ladula 63.

érteni. Az 1317. évben említett Megeryucba helység és kastély talán a körösi Megyuracha helységnek a Rachachka pataknál felel meg, ámbár fekvése nagyon éjszakaias irányt vett.¹⁾

Így eladta 1304. évben Pongrácz fia Pongrácz Garigfő nevű, a garigi kerületben (sub castro Garig) fekvő birtokát, melyet elődei IV. Béla idején vétel útján szereztek, és mely a püspök földjeivel határos, Ágoston zágrábi püspöknek száz dénár márkáért.²⁾ Ez a Garigfő,³⁾ mint a püspök birtoka 1343. évben, külön kiemeltetik, midőn Nagy Lajos parancsára egy rendkívüli bizottság leírta a zágrábi püspökség jószágainak határait, — mely alkalommal azonban Dömbró, Ugra, Vaska, Ivanics és más nevezetes birtokok nem említetnek. Nem sokára maga Garig Kőrös megyébe kebeleztetett, és 1369. év alatt olvassuk, hogy Kocyan helység Kőrös megyében a garigi kerületben fekszik.⁴⁾

Diánföldre 1323. évben még Garig comitatusbelinek van írva, 1367. évben Kanisaj János birtokául találjuk, mely majd Kőrös megyei falunak, majd Kőrös megye garicsi kerületében fekvő falunak neveztetik. Utóbb, nevezetesen 1452. 1496. 1503. és 1507. években Dianvára szerepel, Kutina (helyenkint Kathena) kastélylyal együtt.

(Simonócz, 1394. évben a garicsi kerület falva, ritkán tűnik fel emlékeinkben.)

E helység valami Diane nevű birtokosától neveztetett el. Már 1250. évben írja a csázmai káptalan, hogy Mikó és társai Poloziticha nevű helységüket garigi Dyananak eladták. Poloziticia csermely a Csázma folyóba szakad. Diane fiai Péter és György egy vétel útján szerzett földjüket, a Csázma, Száva és Szlatinik folyók közt Rúh comesnek (a Rohfiak ősének) elad-

¹⁾ Gr. Erdődy család galgóczi ltára. Ladula 61. 2. cs. 1. sz.

²⁾ Liter privil. episcopatus Zagrabienensis 53.1.

³⁾ Ez a Garigfő másképp Kátkföldre, IV. Béla király 1263. évi levelében mint adományos birtok fordvil elő. Ennek visszaadását egy bitorlótól követelték Batk fiai és unokái. Nevét tehát Ratk nevű első szerzőjétől kapta.

⁴⁾ Zichy Codex III. k 370. 1.

ják, — mint a határjárásból kitűnik, mind két Ízben ugyanazon földről van szó.¹⁾

Miklós slavoniai bán 1345. évben alárendelt tisztjeinek meghagyja, hogy Garigban gondoskodjanak a tizednek pontos befizetéséről a püspök javára.

Garicsnak bekebelezése által Kőrös megyébe csak a hatósági — de nem a birtokviszony változott. Ezt lehet következtetni azon körülményből, hogy midőn 1409. évben Zsigmond magát Garics és Gerzencze kormányzó kapitányának nevezi, ugyan ez évben Eberhard zágrábi püspök az ő garicsi várnagyaihoz (castellanus nostris de Garigh) rendeleteket bocsát.

Borbála királyné 1412. évben november 25-én Garicsban tartózkodván, az itteni monostornak újólaj is kedvezményeket osztogatott.

Monoszlói Csupor Pál, slavoniai bán, 1414. évi levelében említetik Bangai György, mint comes de Garyg, 1441. évben a császári káptalan levelében Barocsai János (Johannes de Barowcha) garicsi várnagy (castellanus).

Az adományozásokkal sokfélekép kitüntetett garicsi pálos monostor²⁾ 1430. évben a szomszédos szentléleki Kasztelanfy családdal határpörbe keveredett, melyben Kasztelanfy Péter, Ade fia,⁸⁾ a maga, valamint Kasztelanfy Miklós és a hajadon Katalin, Anna, Dorottya, Sofia stb. érdekeit védte. A pörnek egyezség vetett végett, melyből tudjuk, hogy a monostor és a vár közti utón Gradistya, máskép Komosthynobro⁴⁾ nevű terület létezett.

Ez, és más alkalommal Garig megye területén ilyen patakok neveztetnek: Sumech, Denicha, Lokócz, Kobila, Garig,

¹⁾ Hazai Okmánytár VII. 39. 90. lap.

²⁾ Szokásos címe: Claustrum beatae Máriáé Virginia de monte Garig.

³⁾ Ő és Gerebeni Hermán 1439. évbe slavoniai albánok és körösi főispánok. Neve akkor Petrus Ade de Zenthlelek. Ez a Kasztelanfy Péter, valamint Kasztelanfy László fiai Zsigmond és Gáspár, Ozorai i'ülöp temesi főispán familiaresei lévén, a kivel ők a csehországi Willefftlák ellen hadba indultak, Zsigmond király 1421. évben őket felmenti, hogy ez idő alatt törvényték elé idéztethessenek. (Oklevél a felső pásztori Pásztory cs. Kárában.)

⁴⁾ Tán azonos egy 1353. évi gerzenczei határjárásban előforduló Komashynabrow nevű locussal.

Rezneth csermely, Szlatinik, Kamenicha (Comennicha), Szaploneza, Csázma, Décese, Zabrudna, Pleterna, Sidin. — Zdencz,¹⁾ az Illova folyó mellett Garig és Gerzencze megye szélén feküdt, de tudtomra egyikhez sem tartozott. Izdenczen vár is létezett, melynek castellanusa 1306. évben Posa comes volt. E vár környékén folyt a Csernareka, Szaploneza, Sztrug, két Zdencz és Lokoriavicza.

A végsors Garig várát elérte 1544. évben. A püspök katonái e várat roszúl védelmezték, és utóbb egészen visszavonultak Ivanicsra, csak húsztat hagyván hátra Garig várában. E maroknyi legénység természetesen nem állhatott ellent a törököknek. Ezek a várat elpusztíták, — azóta nem is épült föl többé soha. ²⁾

Gerzencze régi okleveleinkben gyakran szereplő comitatus, melynek neve Gresenche, Gressenicze, Grassoniche, Guerenche, Berzencze, Berzenyche, Bezenyche, Berzeniche, Bresznitze, Berzenche, Gursenche, Gyrzynch, Grizinche sth. alakban is fordul elő. A névhasználatosság után indulva, sokan a berzenczei várkerületet vagy comitatust a Somogy megyei Berzencz vidékén keresték, a mi persze eredményre nem vezetett. E téves vélemény még az által nyert támogatást, hogy Gerzenczének földjei mind a sümegi várhoz tartozóknak mondatnak okleveleinkben.

A valóság felderítésére szolgáljon, hogy Gerzencze a legrégebb időtől fogva várispánság (comitatus) volt, és mint ilyen fennállt 1277 évig. A várispánság intézménye az ősi honvédelmi rendszerhez tartozott és lényegileg kevés szóval ismertethető. Valamely királyi vár birtokai annak elidegeníthetlen tulajdonát képezték ama rendeltetéssel, hogy a vár fenntartására és a hadi célok elérésére a szükséges anyagi erőt szolgáltatassák. A várbirtok jövedelmei tartották fenn a várjobbágyokat és a várnépet. Az előbbiek voltak a valódi várkatonák, a tulaj donképeni hadierő, — az utóbbiak, sokkal alantabb fokon állva, helyhez voltak kötve, és a várnak szol-

¹⁾ Felső- és Alsó-Ezdencz 1490. évben Kőrös vármegyében, Slavonlában.

²⁾ Kerchelich: Historia episc. Zagradiensis I. 65. lap.

gálmányokkal tartoztak. A várjobbágyok is a várnép földjeiket nem tulajdonul, hanem örökös használatra bírták, az előbbi fegyveres szolgálat, az utóbbiak a várnak teendő szolgálmányok feltétele alatt. A várhoz tartozó földek kerülete képezte a várispánsági kerületet, comitatust, mely a vármegyétől különbözött; de a várispánsági földek sokszor nem összefüggő egészet képeztek, hanem szétszórva is lehettek a szomszéd, vagy távolabb megyékben.

Ez az eset fordult elő a somogyi várispánságnál is, a melynek földjei nemcsak Somogy megyében, hanem Kőrös megye déli részein, a Lónya és Illova folyók közt, nevezetesen Gerzencze tőszomszédságában is elterültek. És ezt mondva, nem felejtettem el, hogy Somogy vármegyének területe egykor a Dráván túl is elterjedett, de mely részt én épen nem tartom azonosnak a somogyi várispánság Dráván-túli földjeivel.

Glerzenczének, mint várispánságnak saját földjei voltak. De hol feküdt ez a Gerzencze? A határjárások figyelmes tanulmányozása rámutat, hogy ez nem lehet más, mint a Kőrös megyében, illetőleg körösi határőrezred kerületében, az Illova jobb partján, a garicsi és berlenichki hegyek alatt fekvő Garesnicza, melyhez délre a Kotina, Trebess, Illova, Pakra, Lónya és Száva folyók egymáshoz közelednek.

Zsigmond király felesége, Borbála királyné 1408. szept. 27-én Gerzenczén tartózkodott, — e napon *Garignichá*-ról keltezi levelét, melylyel Péchy Pál slavoniai bán ez évi ápril 25-kőn Gersenchén kelt levelét átírja.¹⁾ A helynév, melyet Borbála királyné keltezésűi használ, legközelebb jár a mai Garesnicza névalakhoz.

A Gerzencze vidékére vonatkozó határjárásokban a folyókon kívül számos patak neve fordul elő, — e nevek a helyszínén ma már többnyire ismeretlenek, mert a patakok kiszáradtak, mint azt hazánk más vidékein is szomorúan tapasztaltuk. Sambucus térképén még ki van tűntetve a garigniczai vár romja, — az újabbakban nem. A Garesniczához éjszakra fekvő mai Palesnik (1256. oklevélben Palichna) Sam-

¹⁾ Acta Monasterii de Garig 3. csom. 51. sz. és 4. csom. O. sz. Borliála királyné levelét átírta Zsigmond király 1412. évben.

bucusnál Paliczno néven fordul elő, — ez az a hely, a melyről a híres lázadó, Palisnai János vránai perjel származik.

A mai Garesniczától délkeletre egy órai távolságban az Illovski lúg (illovai erdő) azon része vonja magára figyelmünket, hol az Illova és Csernaja összefolyása egy háromszögű területet képez. Szorosan e folyók mellett a többi erdőterületnél magasabb, két földsáncz és két árok által körülvelt terület található, mintegy egy holdnyi terjedelemben. Az árkok nyugati részét az Illova, déli részét a Csernaja vize öntözgeti. Hogy e sánczok közt egykor vár emelkedett, bizonyítják az itt még 60 évvel azelőtt szembetűnt romok, a melyeknek utolsó maradványai 1823—25. évben szétbontatván, a mai garesniczai plébániai épület emelésére felhasználtattak. Néhány kidomborodás mutatja a helyet, hol a tornyok álltak. Maga a vár kicsiny lehetett, kisebb mint a garicsi vár, mert szélessége csak 17, hosszúsága pedig 51 láb. Ez a kis, bozóttal benőtt terület, melyen a vár állt, a sánczokkal együtt alig egy holdnyi, és hagyományosan Dianovacznak neveztetik.¹⁾

Ez elsánczolt helyen kívül 3½—4 holdnyi erdőtisztás létezik, mely, a nyomok után Ítéelve, 40—50 évvel ezelőtt még gazdaságilag műveltetett. Öreg emberek nyilatkozata szerint a művelés itt csak nedves esztendőekben volt jutalmazó, száraz esztendőekben a vetések kiszáradtak, mert a talaj alig egy lábnyi vastagságú volt, e réteg alatt csupa téglára és kőre akadtak. E tisztás neve Yárosna, és egy nagy, éjszakkeletre fekvő helység ittlétéről tanúskodik, melynek körfogata egy mérföldnyi lehetett. Midőn e helyen Hrastovac ²⁾ új község telepítettett az erdőirtó telepedők itt házaik építésekor nemcsak köveket és téglákat, hanem főző-edényeket, lándsákat és fegyverdarabokat is ástak ki.

Nincs kétség tehát, hogy a régi Gerzencze a mai Városna, vára pedig Dianovecz helyén állt. A mai Garesnicza névben fennmaradt Gerzencze neve.

A Garesnicza környékén folyó vizek, mint Illova, Grassa-

¹⁾ Más az a Dianovecz, mely Ivanicshoz délkeletre fekszik.

²⁾ Már 1306. évben Hraztovecz nevű kút említetik a Csemareka patakánál.

nicza, Disnicza (Desnicze), Toplicze, Csernaja a XIII. századi oklevelekben, mint Gerzencze határában levő folyók említetnek. Csernaja 1256. évben Chernalika, azaz Csernareka, (1306. Chornareka) néven fordul elő, a mikép ma is nevezik a Csernaját. Az oklevél szerint a Palisna patak folyt a Csernajába. A Disnicza név femnaradt a Garesniczával éjszaknyugatról határos Disnik falu nevében is.

IV. László király 1277. évben egész Gerzencze megyét az onnan járó adókkal Timoté zágrábi püspöknek és utódjainak örök időre adományozza, megszüntetvén egyszersmind itt a bán és az ő biráinak hatóságát. Az adománylevél kétséget kizáró határozottsággal mondja, hogy e megyét nem mint tisztséget (non ut honorem), hanem mint örökös birtokot ruházta a püspökre.¹⁾

Valószínűleg még ugyanez évben történt, hogy IV. László, szeptember közepén Zágrábban megfordulván, a gerzenczei nemesekhez és más osztályú lakókhoz azt a meghagyást intézi, hogy amaz illetményeket, melyeket ifidig a gerzenczei ispánnak (comiti de Berzencze) fizettek, megszorítás és kijátszás nélkül, úgy, mint Béla herczeg idejében, ezentúl a zágrábi püspöknek fizessék.²⁾

Megszülvén Gerzenczén a királyi várkapitányság szerkezete,, természetesen a zágrábi püspökök lettek Gerzenczének comesei, és ezt a czimet már Mihály püspök vette fel 1297. évben. De nincs ok feltenni, hogy ezt már Timót ne használta volna, átmenvén így a szokás utódjaira, kik ily módon tekintélyes terület fölötti birtok és dinasticus joguknak adtak kifejezést.

Azonban Gerzencze birtoklásának a zágrábi püspökök nem sokáig örülhettek. A pártoskodás hatalmasan emelte fel fejét, és a jogos adományt nem vette tekintetbe. Maga IV. László, ki ugyanez évben, melyben Gerzenczét adományozta a

¹⁾ Fejér V. 2. köt. 38-3. 384. 1. Tkalcics I. 182. lap.

²⁾ Év nélküli levél Fejérmél VII. 5. k. 484. lap. A levélben a király Béla herceget az ő testvérének nevezi, holott az ő nagybátyja, avagy V. Istvánnal együtt IV. Béla fia volt. Ugyanezt az oklevelet közli Fejér V. 3. k. 243. 244. lapon. 1284. évszámmal Zeguedről való keltezéssel. Daczára, hogy Kerchelichre történik hivatkozás, az ellenmondás mégis csak a zágrábi püspökség levéltárából volna felderíthető.

püspöknek, annak a garicsi ispánságot is adományozta, ugyanezt a Garicsot 1283. évben Péter slavoniai bánnak ítélte oda. (Lásd Garics.)

Németujvári Miklós, slavoniai bán, ki Martel Károly nápolyi király mellett pártoskodott, a zágrábi püspök jószágait (úgy látszik, már 1280. évben), de különösen Gerzenczét pusztító és elfoglaló, élvén János mester segítségével is, ki magát Zana, Orbász, Garics és Gecske főispánjának nevezte. Ez okból a zágrábi püspök Miklós bánt és János mestert 1281. évben kiátkozta, és e büntetést az esztergomi érsek jóváhagyván, Magyarországon kihirdette.¹⁾

A bitorlás ideje azért azonban meg nem szűnt, mert noha nem olvassuk, hogy a király Gerzenczét a püspöktől elvette volna, vagy hogy azt, mint Garicsot, a múltra való tekintet nélkül, Péter slavoniai bánnak adományozta [volna, mégis nevezett Péter bán, 1283. évben gerzenczei ispán (Comes de Gyrzynch) címmel él.²⁾

Mégis IV. László 1284. évben, teljes korúsága elérése után, Gerzenczére vonatkozó adományát, érvényességére nézve minden kétséget eloszlatni akarván, átírja és megerősíti.³⁾ Ki nem találhatni, miért követett a király más eljárást Garicsra, mint Gerzenczére nézve.

Egy másik németujvári gróf, Henrik, a már nevezett Miklós bán testvére, 1291. évben lett slavoniai bán. Hivatalát azzal kezdte, hogy fegyveresen fellázadt a király ellen, és midőn András király, feleségével, Fennenával, 1292. évben Slavoniába jött, a királyt letartóztató, és fogságából csak kezesek adása után bocsátó ki. Ily vakmerő párttűző bizony a zágrábi püspök jószágait sem kímélte. Henrik testvére, Miklós bán, Gerzencze megyét, kiátkoztatása súlya alatt bántását vesztvén, visszaadó a zágrábi püspöknek, János zágrábi püspök azonban (†1295.) — nem tudni mi okból — Gerzenczét Henrik bánnak adá át. Talán épen kiengesztelés akart ez lenni, hogy az erőszakos főúr a püspök többi jószágait kímélje. Mihály zágrábi püspök azon-

¹⁾ Miklós bán csak 1299. évben oldatott fel az egyházi átok alól.

²⁾ Wenzel: XII. 399. lap, hol egyszersmind baranyai főispán.

³⁾ Fejér: V. 3. k. 242. 1. Wenzel: XII. 412. lap.

bán, alig lépven méltóságába, 1296. évben Henrik bántól visszszakövetelé, megjegyzevén, bogy János püspök nem volt jogosúlva e megyét idegen kézre bocsátani. A bán nem baj olt a jog szavára, és így Mihály püspök is meggyőződven, bogy ily ember csak a túlnyomó erőnek hódol, fegyvereseket gyűjtött, a bán seregét megtámadta és legyőzte. ¹⁾

Ez évben neveztetik Gergely garicsi és gerzenczei comesnek, ki valószínűleg még a bán embere volt, mert a következő évben már maga Mihály püspök viseli e két címet.²⁾

Nagyon kétséges, hogy a zágrábi püspökök ezentúl Gerzenczének tetteges birtokában maradtak-e? A későbbi zágrábi püspökök címeiben a gerzenczei comitatus már ismét elmaradt, és maga a hős Mihály püspök 1297. éven túl nem használja.

A XIV. századból több gerzenczei comest ismerünk, de egyik sem vallja, hogy ő a zágrábi püspök comese, — a ki különben maga volt hivatva a gerzenczei ispánságra.

Ily gerzenczei comesek:

1327. Pál, Mihalach fia, Tibold bán nemzetségéből, comes de Gresenche.

1352. Pathai István mester, comes de Gresenche.

1353. Szentjakabi Tamás, medvedi várnagy.

1369. Aczél (Achyl) Péter mester, comes de Gresenche.

1375. László, Beke fia, gresencliei ispán.

1385. Tamás mester, Beke fia, és Roll mester (de . . . acliá) helyettese.

1386. Gergely mester, Germen fia.

A XY. század sem kedvezett a zágrábi püspököknek Gerzenczére nézve, mert 1419. évben egy Zsigmond nevű hadiember magát Garics és Gerzencze kapitány-kormányzójának nevezi, ki szintoly kevéssé lehetett a püspöki comesi hatalom képviselője, mint Domokos mester, ki 1453. évben gerzenczei alispán volt.

Úgy látszik, hogy a XIV. század második felében Gerzencze már Kőrös vármegyébe volt bekebelezve, mert ez időtől

¹⁾ Mikóczy: Series banorum 183. lap. Salamon Eerencz méltán kiemelte e püspök derókságát. Az első Zrínyiek 98—99. lap.

²⁾ Tkalcics: I. 238. lap. Kerclielicli: Histor. Episcop. Zágráb. 1. 97. lap.

fogva a gerzenczei helységek már csak mint Kőrös vármegye gerzenczei kerületének helységei fordulnak elő. Ugyanarra mutatnak az akkori birtokviszonyok is.

Mindjárt a gerzenczei várispánság megszüntetése után Fejes Tiborcz (Tiburcius capitonus) és más gerzenczei várjobbágyok 1278. évben bizonyos szőlőbirtokokat Pomlew közelében Benedek comesnek adtak el.¹⁾ Ez lehetett ama Tiborcz mester, ki 1295. évben, mint öregség által töredezett ember; St-upna területén egy ekényi földet hagyományoz a garicsi pálos szerzetesek javára. Ez a Stupna tehát (talán a mai Sztupovacha) a gerzenczei várispánság határába esett. Fejes Tiborcz fia Gabrian 1296. évben az ő Lászlóföldre (Ladislaufelde, írja az oklevél) nevű örökös földjét, melynek másik neve Prekoversya, Ugrin fiának, László comesnek eladta. E föld a Kis-Gerzencze mellett Gerzencze megyében feküdt. Más gerzenczei nemesek is 1331. és 1332. években a Stupna-patak mindkét partján fekvő földek adományozásával tanúsították tiszteletüket a szerzetesrend hivatása iránt.²⁾ Hasonló vallási buzgalomról tesz bizonyosságot a csázmai káptalan 1343. évben, említvén, hogy János, Roch fia a Gerzencze comitatusban fekvő Stupna³⁾ egy részét, hasonlóképp 1345. évben Klára, Ecliy János leánya, e birtok egy másik részét a garicsi pálos-monostornak adományozták.⁴⁾

Róbert Károly király 1334. évben a kamarchai⁵⁾ nemeseket és egyúttal Orbaz, Kérniük (Kalnik), Dubicza, Garics és Zana megyék nemeseit felszólítja, hogy László zágrábi püspöknek a tizedeket pontosan kiszolgáltassák, mert a püspök a királyt a hadsereghez követi. Gerzenczéhez ily felszólítás nem intéztetik; a miből az következtethető, hogy e megye akkor nem volt a püspök birtoka.

Azonban István pécsi prépost és kalocsai választott püspök és a pécsi káptalan 1343. évben Nagy Lajos király paran-

¹⁾ Hazai Okmánytár VII. 166. lap.

²⁾ Fejér; VIII. 3. köt. 551. 647. lap.

³⁾ Felső- és Alsó-Gerzencze, Stupnával együtt már 1257-ben említetnek in Comitatu Gerzencze.

⁴⁾ Fejér; IX. 1. köt. 158. 328. lap.

⁵⁾ Van kamarchai füesperesség Belovar táján.

csából a zágrábi püspök birtokait bejárták és annak határait elválasztották. Történt ez nevezetesen Garigfőben, továbbá Gerzencze megyében, végre Vinodol és Jelenócz püspöki jószágokban. Jelen voltak a király és a káptalan küldöttje, valamint Mikes bán és fiainak képviselője, ¹⁾)

Agerzenczei birtokosok mindig nemeseknek, sóba praedia-listáknak nemneveztetnek és birtokaikról szabadon rendelkeznek, a nélkül, hogy püspöki engedélyről szó volna. Midőn a garicsi monostor panaszt emelt birtokháborításért, Pathai István gerzenczei comes (1352.) az ügyet megvizsgáltatta, és a neki és a Gerzencze megyei nemességnek (nobis et nobilibus provinciáé) ez iránt tett jelentés alapján intézkedett.

Erzsébet királyné 1329. évben a garicsi templomot, annak perjelét, Istvánt, és az ottani ágostoni szerzeteseket, földjeikkel együtt, saját pártfogása alá veszi, és a bán hatósága alól felmenti, egyúttal a zágrábi püspöknek, valamint a körösi és gerzenczei comesnek megtiltja, hogy a nevezett szerzeteseket valamikép zaklassák. ²⁾) Jelentőséggel bír, hogy itt a zágrábi püspök személyisége a gerzenczei ispánétól megkülönböztetik. Gerzencze tehát akkor nem lehetett a püspöké, de Kőrös megyébe sem volt még kebeleztve.

Ez időben két, t. i. felső és alsó Gerzencze létezett, a mint ma is felső és alsó Garesniczát ismerünk; az előbbi a berlenichki hegyen túl van, az utóbbi az Illova folyó közelében, tulajdonkép az egykori várispánság székhelye volt.

A garicsi monostort sokszor kereste fel az adakozó kegyelet, — kivált a gerzenczei és stupnai nemesek tűntek ki e részben. Mihálcz fiai 1340. évben a Gerzencze megyében, a hasonló nevű patak mindkét oldalán fekvő egész Podgoria helységet adományozták a monostornak. Vajjon a Garics hegyen túl, Garesnicza közelében eső Podgoriczát kell-e itt értenünk? több mint kétséges, mert egy 1408. évi levél Podgoriát Kis-Berstyánócz mellé helyezi, ez pedig Berslyanicza vidékére mutat. Adakozó volt Dénes fia Descen is, ki Descen nevű helységben egy szőlőt adományozott a monostornak. E neve-

¹⁾ Oklevél a zágrábi érsekség levéltárában.

²⁾ Acta monasterii de Garics 1. csom. 11. szám.

zett falu csakis a mai Desnik lehet, és a fennebbi adat bizonyítja, hogy e helység Descen nevű birtokosától vette nevét. Kapitán István, Balás fia, de Desniche melléknevet visel, és így Desniket bírhatta, ámbár családi összeköttetése az előbbi birtokosokkal nem bizonyos. Az ő emberei tettek 1438. évben fegyveres berobanást Beketincli faluba. E falu tán ázonos az 1360. évben említett gerzenczei Beletyncb faluval. Stupnát, úgy látszik, a Rohfyak bírták.

Az eddig nevezett helységeken kívül még következők említetnek, mint Gerzencze - megyebeliek: 1352. Babonyk, 1386. két Iiozóvcz (vagy mint 1432-ben olvassuk, Alsó- és Felső-Kozóvcz), Mariasovcz és Palaclma, mely utóbbi 1461. évben Palacbyna-nak is iratik, és nem más, mint Palisna; 1416. évben Hrusouoh, Lechna, és a már említett Podgoria, mely ez alkalommal Prodyezelo néven is fordul elő. Megjegyzem, hogy az 1386. és 1461. év alatt említett helységekről mondatik, hogy Kőrös vármegye gerzenczei kerületében fekszenek.

Egy 1353. évi hatósági intézkedés folytán Monoszói István fiainak a Grasencha folyó mellett levő földjei Gresenche (Gerzenicze) földjeitől elkatároltatnak; a Babinagora hegy közelében megemlítetik egy út, mely Gresenche földjét elválasztja Berschenouch vár földjeitől. Az itt említett Monozló, a mai Moszlavina Garics hegy tövében. A Berschenouch vár pedig a mai Berslyanicza helységegre mutat, mely Garesniczával nyugatról határos. A várnak nyomai még itt felismerhetők.

E vár, noha Gerzenczével nyugatról határos, nem tarthatott Gerzencze megyéhez, a mint az oklevelek csakugyan soha sem mondják ezt oda tartozónak. Alig van példa, hogy valamely várispánság kerületében a székváron kívül más vár is létezett volna. A borsanóczyi vár nem is volt sem királyi, sem püspöki birtok. Borsanóczyi János (Johannes de Breschanoch) néhai pratai comes, 1438. évben bizonyos földeket az Ó-Brestanoch nevű birtok határában, a garicsi monostornak adományoz, — ebbeli levele kelt az ő Broschauoch nevű várában. E családhoz tartozott az a Turbeltus pratai comes, kinek egy levele 1456. évben kelt az ő Berschyanocz várában. A vár tehát, melynek név-

alakja ugyanegy oklevélben annyifélekép előfordul, magánbirtok volt. Minden arra mutat, hogy a borsanóczyi vár birtokosa a szentléleki Kasztelanfy család volt, de mit értsünk a comes de Prata alatt, azt sajnálatunkra afennebbi két czímből meg nem fejthetjük, ennél több adat pedig e tárgyról eddig ismeretlen. Megyeszékre azonban itt oly kevésé kell gondolnunk, mint midőn olvassuk, hogy 1355. évben László mester, Teucos fia, comes de Blyna volt. Már 1333. évben említetik László fia, Miklós, mint néhai comes és castellanus de Barschanouch. Egy 1405. évi oklevél azt mondja, hogy Bersthyanouch határában fekszik a Remetemező nevű birtok, mely később Remetelowka és Remethyncli néven is fordul elő.

Véleményem, hogy a borsanóczyi vár nem tartozott Gerzenczéhez, támogatást nyer egy 1408. évi levél által, mely azt mondja, hogy Kis-Barsonocz (Kysbersthyanouch, Kisbelsanouch, Kysbersthanouch) Podgoria Szent-Mihály temploma közelében Kőrös vármegyében fekszik, és hogy szomszédos helységek Orehouch, Gorbonakfő, Miletinch és Pelső-Kozócz, mely utóbbit, mint Gerzencze megyebelit, már ismerjük. Viszont olvassuk a következő évben, hogy Monoszlói Csupor Pál, György fia, Podgoriát, mely a Bersthyanouch folyó mellett fekszik, Zrednamelléki Pétertől megvette. Megemlítem e helyen, hogy 1365. évben Gresencha a Zrednapotok közelében fekvőnek mondatik. A fennebbi Felső-Kozócz 1412. évben másképp Balatincz-nak is nevezetik.

A Lónya folyónak a Szávába ömlésénél fekszik Lónya falu, mely Sambucus térképén Wuczdi-lona alakban van feltüntetve. E névnek történeti jogosultsága van, mert azon Kőrös megyei helységek közt, melyekbe a zágrábi káptalan 1512. évben Kanisay Lászlót bevezette, előfordul Wozthylonya, alább: Wzthylonya nevű falu. Mint fenn láttuk, a Gerzencze megyei folyók közt Lónya és Pökör is van említve, miért is figyelmet érdemel, hogy a Pökör (Pukur, Pakra) folyó hasonló összetételű helynevekre szolgált alkalmid, Kanisay László beigtatása ugyanis Wzthypewker és Stoczpewker nevű falvakra is szólt. ¹⁾

¹⁾ Hazai Okmánytár, V. 409. lap.

Ezek után Gerzencze megye terjedelméről is lehet fogalmunk, minthogy annak határai éjszak felé Palisnán (Palesnik) túl, délfelé Stupovachkáig, és tán azon ponton túl is terjedtek, hol a Toplicza és Illova egyesül. Az Illován-túli részre aligha terjedett Gerzencze, noha az ott fekvő Marinozello nagyon emlékeztet a gerzenczei Mariasowcz-ra, mely másutt fel nem található.

Gerzencze vidékének egykori vízgazdagsága jellemzésére felsorolom a XIII. és XIV. században itt ismert folyók, patakok és csermelyek neveit: Illova, Toplicza, Zredna, Rezneth, Dobócz, Garics, Pesthena, Szaplencza, Gerzencze (e mellett feküdt 1409. évben Ramacsavölgye birtok), Borsonócz, Kutina, Trebess, Pakra (Pukur), Lónya (Lunha), Drinus, Glogovecz, Csernecz (máskép Csernareka), Zaposicha,¹⁾ Lisna, Zumuga, Ripan, Pribin, Golobuk, Stupna, Gomicha, Pomlov, Petlena, Desnicze, Cseresnicza, Zeregna, Mosonicza, Polychna (= Palisna), Babich, Zalatinska, Lokócz, két Izdencz. Hasonló jellemű volt a Garichshoz éjszakra eső rész is.

Gerzencze történetében hézagok vannak, és ezek aligha lesznek teljesen pótolhatók. De a mit eddig előadtam, tán megfelel a czélnek, mely nem más, mint a megye fekvését, terjedelmét kijelölni, és viszonyát a politikai élethez ismertetni.

A zágrábi püspökök példájára, az érsek is felvették a gerzenczei örökös főispán czimét.

Gora. A Kulpa mindkét partján elterült, a mai első báni határőrezred kerületében, és a Petrinia Glina és Topuszka tájait foglalta magában. Székhelye Gora (ma Gore), fekszik a Kulpa déli oldalán, Petrinia és Jame (mai nevén Solina) közt. (Dolno Gore, Petrinia és Glina közt.) Valvasor térképe (gyűjteményének YH. kötetében) Gora megyét helyesen Károlyvároshoz délre tünteti fel. Lopasich szerint Gora megyéhez (Gorska) a mai első és második báni ezred területe tartozott.

Gora Comitatus első nyomai ül. István király idejére (1161—1173) vezetnek vissza, és eredetileg várispánság volt.

András, dalmát-horvát és chulmiai herczeg 1200. évi

¹⁾ Még 1512. évűen Zobochyna falu.

levele alatt Velceta gorai pristaldus nevét olvassuk, — a mi polgári intézmény fennállását is jelzi.

Alig lépett András herczeg a magyar trónra, a topliczai (topuszkói) cistercita apátságot alapítá, és annak Gorra földet adományozza, mind azon szolgálmányokkal, melyekkel neki herczegsége idején tartoztak. (1205. év.)

II. András 1209. évben a templáriusoknak Gora megyében (in comitatu Goore) a Pisana nevű földet adományozza, megerősíti őket Kutina és Kupa birtokában, mely utóbbit III. Béla idejében Yolchis comes ajándékozta a lovagrendnek, és emlékeztet, hogy a frankok alatt a megyék decaniákra, és centenariákra voltak felosztva. Továbbá Haco nevű praedium birtokában, melyet nekik Gutimer adott, ki ugyan az időben gorai comes volt. Adományozott nekik valamely közrendűek földjét is, — *terram quamdam civilium*, de comitatu de *Gorra*, — a rajta levő jobbággyokkal együtt. ²⁾ A Sz.-Márton nevű zágrábi várföldet e kötelék alól felmentvén, szintén a templáriusoknak adományozta. A részletes határjárásból kitűnik, hogy a templáriusok ez adománynyal nem csak Goramegye nagy részét, de sok földet a Glogoncza és Lónya folyók mentén is kaptak. A király 1211. évben a Szt. Máriához czimzett topliczai monostort alapítá, a czisterczita rendűek javára, és annak *egész Gora megyét* (totum Comitatum de Gorra) minden tartozékával adományozá, mind azon jogokkal, melyeket azelőtt itt a slavoniai bánok, vagy gorai comesek bírtak. Kivéve voltak csak a templáriusok birtokai, és a hat nemzetség,³⁾ melyek a király hatósága alatt maradnak. A király a topliczai apátságot minden más törvényhatóság alól fölmentvén, közvetlenül a király bírósága alá helyezi; vagy azon bíró alá, kit a király az apátság kérelmére ki fog nevezni. Az apátság pedig teljes joggal bír, hogy vagy maga, vagy alispánja (curialis comes) által tör-

¹⁾ Tkalsics: Monumenta Ep. Zagr. I. 8. lap. Ő Velcetát az indexben majd pristaldusnak, majd comesnek nevezi. Lásd 257. és 274. lap. (Tkalsics után Wenzel XI. 96.1.)

²⁾ Tkalsics u. o. I. 21. lap. Wenzel XI. 98. lap.

³⁾ E hat nemzetség kiváltságairól szól IV. Béla 1256. évi levele. Wenzel VII. 421. lap- Névszerint elősoroltatnak u. o. XI. 185. lap.

vényhatóságot gyakoroljon az egész népség fölött, mind azon szabadsággal, melylyel azelőtt a gorai comesek éltek.¹⁾

Az általa különösen kegyelt apátságot II. András 1213. évben ismételve részesítő királyi gondoskodásában. Újra is egész Gora megyét adományozza annak, oly módon, mikép azt maga bírá, midőn a Dráván-túl berczeg volt. Elhatározza, hogy a topliczai apát által kinevezendő alispán (comes curialis) ugyan azon bírói hatalommal bírjon, mint minővel birt a berczeg gorai comese, midőn még ő (a berczeg) tartotta a Comitatus. A bánok és főispánok megszállását eltiltja, a vendégek és várnépek (hospites et castrenses) adóját az apátság iránt szabályozza.²⁾

A fennemlített gorai hat nemzetség (sex generationes Comitatus de Gorra) nyestadóban évenként 20 márkát tartozott fizetni Béla ifj. magyar királynak, ki azonban 1225. évben e jövedelmet anyja Gertrud királyné lelki üdvösségéért a topliczai apátságnak átengedte.³⁾

Cetinának ura, Domald comes 1224. évben kinyilatkoztatja Béla ifjabb magyar király és sok főúr előtt, hogy a topliczai apátság panasza, mintha ő a templáriusoknak valamely Mogos nevű, Gora megyében fekvő földet adományozott volna, alaptalan, mert ő Gora megyében soha sem birt földet, és a mennyiben a templáriusok ilyen adománylevelet előmutatnának, ő azt hamisnak kijelenti.⁴⁾

Mások Domaldról azt bivek, hogy Domald a nevezett földet csak vigyázatlanságból és a viszonyok nem tudásából, de még is eladományozta, a miért is őt a spalatói érsek és a corbaviai püspök esküre szólították fel. Domald az esküt visszautasító, és 1225. évben kijelenté, hogy a kérdéses föld a gorai várnépség (castrensium Comitatus de Gora) tulajdona, őt pedig és rokonait semmikép nem illeti.⁶⁾

A Petriniához délnyugatra fekvő Glina körül nemesi

¹⁾ Tkalsics Mcom. Episc. Zágráb. I. 25—27 lap. Wenzel: Árpok. Új Okmtár XI. 109—112. lap.

²⁾ Tkalsics: Monumenta I. 28—34. lap. Wenzel XI. 116—127 l.

³⁾ Wenzel XI. 184—186. l.

⁴⁾ Tkalsics: Monumentu I. 52. Wenzel XI. 176. l.

⁵⁾ Tkalsics: Monumenta I. 54.

földek terültek el, melyek nyugót felé az apátság birtokaival érintkeztek. Úgy látszik, hogy ebből súrlódások keletkeztek, melyeknek véget vetendők, a topliczai apát és a glinaiak 1242. évben a peres földeket megosztották.¹⁾ E megosztásra ki volt küldve a bán embere, és végbement a zágrábi káptalan, a gorai templárius comthur, Pema és Petrinia város embereinek jelenlétében. IV. Béla király e megosztást (terra Castri de Guora) jóváhagyta.²⁾

A király kardhordója, Csák comes egyike vala azon királyi megbízottaknak, kiknek feladata volt, az elidegenített várföldeket visszaszerezni. Ilyen megbízása volt többi közt a gerzenczei várispánságban is. Gora megyében, a már említett hat nemzetség birtokait követelte vissza, mint várföldeket, ezek tagjai azonban királyi kiváltságokat mutattak, melyekből kitűnt, hogy a kérdéses földek a hat nemzetség örökségi tulajdona. Az ügy 1256-ban IV. Béla elé hozatván, ő a földeket a nemeseknek meghagyta.³⁾

Ebből, de több egyéb fenn közlött adatokból is kitűnik, hogy a Comitatus de Gora még 1256. évben valóságos várispánság volt. A comesek, kik eddig előfordultak, nem lehettek más, mint várispánok. Ilyenek:

III. Béla idején: Gutimer.

1244. év előtt: András. (Wenzel XI. 335. 1.)

1254. évben: Moys kir. főlovászmester, ki 1256. évben már néhainak ismertetik.

Említésre méltó, hogy Moys említett hivatalaival (comes de Goroa) egy királyi levél záradékában fordul elő, — oly eljárás, mely más várispánokra vonatkozólag is tapasztalható.⁴⁾

Mihály zana főispán 1264. évben a topliczai apátságnak a Krala nevű föld fele részét tulajdonába adja, úgy mint ezt

¹⁾ Tkalsics is blinai nemesekről (nobiles de Blyna) szól. Monum. II. 120. lap.

²⁾ Tejár IV. 1. k. 267. 1., hol a helynév hibásan Bíma, Wenzel XI. 327. 1. Tkalesies I. 79.

³⁾ Wenzel VII. 421. lap.

⁴⁾ Tejár IV. 2. k. 218. 1., ki Goroa név után Geuro-t tesz zárjel közé. Ez hozhatta tévedésbe Czinárt, hogy Moyst a győri főispánok közé sorolja.

néhai Pribislaus comes bírta. Ez új szerzeményű föld Gora megye határában fekkent, és az apátság buzgólkodott, hogy itt a jobbágyok számát szaporítsa. Úgy látszik, Bihics tájáról akarta a gyarmatosokat nyerni. Ez volt oka, hogy Bihics városa 1271. évben az apátsággal oly egyezsége lépett, mely szerint az apátság a maga kralai kerületébe (*districtum de Crala*) jobbágyokat a bihicsiek Velicho nevű vidékéről be nem fogad, Bihics városa viszont hasonlóra kötelezi magát az apátsági jobbágyokra nézve.

A cziszterczita apátság és a templáriusokon kívül 1301. évben a zágrábi püspök is úgy tűnik fel, mint gorai birtokos. Itteni birtokait, melyek terjedelmét nem ismerjük — *comitatusnak* nevezi, és így kell azt érteni, midőn Mihály zágrábi püspök valamely egyháznemesének, egy attól átvett földért egy Podgoria nevű földet ad cserébe, mely a püspök kifejezése szerint, szent Kelemen mellett az ő Gora nevű megyéjében, (*in comitatu nostro de Gora*) fekszik.¹⁾

A zágrábi püspöknek tized fizetés járt Gorában, valamint Dubicza és Zana vármegyékben. Midőn László zágrábi püspök e tizedek beszédésével Ákos mestert megbízta, Ákos apja, Mikes slavoniai bán 1333. évben erről Gora, Dubicza és Zana megyéket kellő magatartás végett értesíté, de semmivel nem czéloz arra, mintha Gora közelebbi birtokviszonyban állana a zágrábi püspökhöz, mint akár Dubicza, akár Zana.²⁾

Megfejtí végre a zágrábi püspök fennebbi kifejezését (*in comitatu nostro de Gora*) IV. Béla királynak azon kiváltsága, melylyel a zágrábi püspök jószágait a báni és főispáni hatóság alól teljesen kivette.

Midőn a templáriusokat a nagy *catastrophá* elérte, és rendjük eltöröltetett, birtokaik örökösei többnyire a jánosvitéztek lettek. Így történt ez Gora megyében, a hol a XIV. században két, e vitéz rendhez tartozó comthurt ismerünk.

13 . . Fr. Álbartinus de Supronio et de Gora domorum praeceptor.

¹⁾ Liber privilegiorum episcop. Zágráb. 38. lap.

²⁾ Liber priv. episcop. Zágráb. 20 lap.

³⁾ Magyar országos ltár Zágrábban levő részében.

1374. Gerard, gorai praeceptor.

Még a XIV. században Gora megye Zágráb megyébe kebeleztetett. A Ozudar családból hét testvér, 1367. évben tiltakozott Bodorych, Lohovich, Gradecz¹⁾ és Matrycba helységek elsajátítása ellen, — és az illető oklevél mondja, hogy ezek azelőtt Góra, most Zágráb megyében fekszenek.

A híres Beriszló Péter (1508—1521. évben) Gore várát minden tartozandóságával együtt szluini Frangepán Mihálynak 2000 forintért elzalogosítja.

A szluini grófok 1574. évben Gora és Letovanich uradalmak birtokosai voltak, azonban a következő évben, Szluini Ferencz halála után, a letovanichi vár a királyi fiscusra szállt.

Az osztrák házbeli magyar királyok az apátsági birtokok egy kis részét a zágrábi nagyprépostnak adományozták, ki egyszersmind vránai perjel volt. De még e kis jószág azon része, mely a Kulpától az Unnáig terjed, 1784. évben a préposttól szintúgy mint Zágráb megyétől elvétetett, és a határőrvidék báni ezredéhez csatolattott.

A cziszterciták elhagyván a topuszkói apátságot, ennek birtoka 1407. évben a zágrábi püspökre ment át.

Az itt említett vidék a Kulpa mindkét partján a Korana folyóig a XYI. század elején még Slavoniának neveztetett. Perényi Imre nádor 1512. évben a zágrábi káptalant küldéki, hogy Kanisay Lászlót, néhai Egerváry István, nevezetesen a Kőrös megyei Welika és Zágráb megyei Stenisnak várak, és tartozandóságainak birtokába beigtassa. Zágráb megyei Stenisnakhoz akkor számított Trepcicza, Dedina, Beparh, Zlath, Remeshyndol, Javorovac, Radonyova, Kupissincz, Hresnyák, Othrochich, Huzich, Zthoymerich, Korennicze, Korenyave, Kirinich (ma Kirin) Zwarth, Merzlopolye, Ochok, Thribin (Tribinya), Ztreche, Dedovich, Rehicza, Luka, Welemerich, Belay, (mindkettő a Korana folyónál) Padwarcz, Lipye, Hutina, Goricza, Roztanyak, (v. Koztanyak, — Károlyváros alatt van ma Mosztanye és Zasztanye), Dolacz (más helyen Solacz), Rosenicza (a Kulpához éjszakra), Kasteliste, Butina, Hlapich,

¹⁾ A Kulpa éjszaki, vagy bal partján fekszik.

Bukovac, Baniverh és Szelnicza.)¹⁾ Látjuk tehát, hogy e helységek a régi Goramegye területén, részben ma is megtalálhatók.

Goricza. E megye Károlyvárostól Glináig, és már a mai Bosniában fekvő Kladusáig terüit el a Glina, Kulpa, Korana és Trepcsa folyók közt. E szerint Gorával nyugotról volt határos. A megye székhelye Budacski, egykor Goriczának neveztetett, és Szt. Mártonhoz címzett ősrégi plébániával bírt.

A goriczai vár neve 1520. év táján változott Budacski-grad névre, midőn a Budacski család a törököktől ide menekedett. E család ugyanis Budákról származik, mely az ősi vár romjaival Gospich mellett most is létezik Likában. Budacski-grad a mai szluini határőrezredben, Károlyvároshoz 2 órányira, délre a szluini határ ezred barilovichi járásában fekszik.¹⁾ E vár romjaiból még csak kevés maradvány látható.²⁾

Goricza megyéhez tartozott a magyar történet első korszakában Csetin vidéke is, mely ma a szluini ezred egy részét képezi, a nevezett ezred egész területével, és a mai első báni ezred egy részével, — a miből kitűnik, hogy a megye Gora avagy Gorska megyétől, de Podgoriától is megkülönböztetendő.

A csetini vár (castrum Cheten) a XIV. század végén királyi birtok volt. AztZsigmond király 1387. évben a klokocsi kerülettel együtt Prangepán Jánosnak és örököseinek adományozza, kivált azon érdeménél fogva, hogy Mária királynét újvári fogságából kiszabadította. Az adományozott vár és kerület, a királyi levél szerint, ekkor Zágráb megyében feküdt, a mi nevezetes adat e megye terjedelmére nézve, dél felé.⁸⁾ Csetin várában választatott 1527. január 1-én I. Ferdinánd királylyá

¹⁾ Hazai Okmány táj. V. 409—411. lap.

²⁾ Lopásién Radoszláv: Karlovacz, 22. l. Ugyan ő mondja, Rogy Csetin egész vidéke és a szluini határrezred egész területe, melyben ma Csetin fekszik, továbbá »Török-Horvátország« egy része és az első báni ezred egy része Goricza megyéhez (Goricska) tartozott. (Csetin 5. l.) A Budacski családra vonatkozó sok becses oklevelet tartalmaz b. Rauch Lewin volt horvátországi bán es. ltára Lusniczán.

³⁾ Fejér: X. l. k. 360. l. Kukuljevics hja 1369. év alatt, hogy a csetinai kerület a horvát-dalmát bán hatósága alatt állt. (Jura Regni I.

a horvátok által.¹⁾ Jelen volt szluini és csetinei gróf Frangepán György. A birtok mindvégig e család kezén maradt.

A goriczai főesperesség (archidiaconatus de Guerche) nagyjában a régi Comitatus határait tartá fenn. E főesperességben találjuk Bosiljevo, Cerovac, Dubovac, Kamensko, Leskovac, Növi grad, Prilisse, Yelemerics, Yukmanics, Jazka, Kalje, Krasics, Pod-Turen, és más, Jazka, Lipnik, Ozaly vidéki helységeket.

Kerchelich azt iija, hogy a főesperesség egykor 39, most (az ő idején) csak 14 plébániával bír. Tizennégy plébániával ma a károlyvárosi kerület bír, de ehhez hozzájárul a jazkai 12, és a lipniki 10 plébániával; a goriczai főesperesség tehát a legterjedelmesbek egyike.

A XIV. század első felében a goriczai főesperesség három kerületből állt. Első a goriczai, a Kulpához délre fekszik, és a Hutina patakés Stenisnyak táján 33 plébániát foglalt magában. Második a podgoriai kerület 21 plébániával a Kulpa, Korana és krajnai határ közt, hol Podgorja (ez még a Korana keleti oldalán), Petrovina (az 1193. évi Podgoricza), Ozaly, Boszilyevo, Hernetich (a Jazka és Károlyváros közti úton), Bibnik (a Kulpa mellett a krajnai határon) Novigrad, (Károlyváros közelében nyugotra), Jasztrebarszka, Machichuo, (Károlyvároshoz éjszakra), Sipek (az utóbbihoz éjszakra), Krasich (Ozalyhoz éjszakra) Pribich, Verhovecz, Zaverszije, (Kosztel közelében), Lipa, Prelipje, Dobra, Ivanecz, Mlacsá.

Ide tartozik továbbá Csetin, és az ahhoz éjszakra fekvő Klokoch, Kladusa, Graboria stb. A harmadik goriczai kerület a mai Krajna hercegség azon részéből állt, melyben Metlika (a mai Mötling), Yinicza (ma Weinitz) Ohernomel, (ma Tchernembl), Vivodine, (Zágráb megyében, Krajna hercegség hatá-

137.1.) Nagy Iván szerint a Frangepánok csetinai ágának alapítója az 1461. évben ölé Frangepán Zsigmond. A fennebbi János ugyanis magtalanéi halt meg. A Száván túl Csetin, Szlon (Szluin) és Terzatz — mind Frangepán birtok — egymás közelében feküdtek, feltüntetve is így vannak Appiani Péter 1528. évi térképén.

¹⁾ Palugyai: Kapcsolt részek 98. 1. Szalny László: A horvát kérdéshez 75. 1.

rán), Sihestyan, Sihenberg és Szenicze feküdt. Az utóbbi helyen IV. Béla király templomot épített, Szt. István tiszteletére.

Az egyházi összeköttetés a metlikai kerülettel egy időre megszakadt, de az 1741. 53-ik törv. cikk visszaadó e kerület tizedeit a zágrábi káptalannak; és e jövedelmet megerősítő az 1751. évi 35-ik cikk is.

E viszony megszűnt, midőn a XVIII. század közepén a görzi érsekség felállított.¹⁾

E görzi grófságról szól Imre király egy 1197. évi levele, melyben a gróf Blagay család őseről Istvánról azt mondja, hogy a római Orsini családból származik, és hogy Hermann görzi határgrófhoz (ad Hermannum de Goritia, in partibus Karinthie existentem) jövéen, annak leányát vette el nőül. Kukuljevics hibásan véli, hogy ez a Hermann Goritiája, a horvát comitafus de Goritia.²⁾

Ez utóbbi comitatus eredetét a várispánsági intézményből vette. Ezt tanúsítja Béla ifjabb magyar királynak 1224. évi levele, melylyel azoknak, kik neki hűségesen szolgáltak, a Klokoche nevű földet örökségi joggal adományozza. Az adományt nyerőkről azt írja Béla, hogy ők Sz. István király goriczai várjobbágyaitól származnak, — qui de filiis jobagionum Sancti Regis de Goricza oriundi fuerant.³⁾ A határjárás a Korana tájára mutat. Ebből Goricia várispáni minősége bizonyos, ha nem is akarjuk keletkezését Szt.-István idejében keresni.⁴⁾

II. András király már 1210. évben a fenn dicsért Blagay Istvánról, mint boldog emlékezetű goriczai comesről szól, és 1218. évben őt ismételve goriczai comesnek nevezi. ⁵⁾ Úgy lát-

¹⁾ Tkalscsics: Monumenta II. 48. 92. 93. Kerchelich: História Episcop. Zágráb. I. 25—30. I. Starine IV. k. 216. I.

²⁾ Fejér II. 304—308. I. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 186. I. Pray: Annales: 179. I. Nem fogadhatom el Lopasich állítását, ki Blagay Istvánt goriczai zsupánnak írja. (Cetin 6. I.)

³⁾ Fejér III. I. k. 446. I.

⁴⁾ Gyurikovics: De situ et ambitu etc. III. 30. lapon azon téves véleményben van, hogy itt a turopolyai Goriczáról, mint várispánságról van szó. A turopolyai Goritza nem tartozott a guercliei főesperességhez, vára pedig ily néven nem említettén, várnépe mindig mint jobbagiones Campi Zagrabienis fordul elő.

⁵⁾ Fejér III. I. k. 244. 245. I.

szik, hogy ez esetben sem lehet a horvát Goritiát érteni, mint-hogy előbb is, utóbb is goriczai comesek nevezetnek, kik nem voltak a Blagay családból valók, hanem goriczai várispánok. Ilyenek:

1209. Burili, comes Goricze. (Tkalsics I. 21. 1.)

1210. Domald, Comes in Comitatu de Goriza. (Wenzel XI. 107. lap.)

1224. Bonceslaus, Comes Goricensis. (Fejér III. 1. k. 448. 1. Mikóczy, 105.1. Kerbelicb-Notitiaepraelimiuares 190. 1. Lopasich e Bonceslaust(Yojislaw) goricziai zsupánnak tartja.)

1272. Gorizláv, comes Goriczensis.

Sok nemesség is lakott a gorai kerületben. 1287. évben, Katóid mester és testvére, az egymással határos Peed és Stupnicza nevű földeket, István bánnak eladta. *)

IV. Béla király 1261. évben a Kemynuchka nevű földet (Kamenzsko a Kulpa déli oldalán Károlyvároshoz keletre) Péter császári prépostnak, és testvérének, András, varasdi főispánnak adományozza, mely a kir. adomány szerint in comitatu de Gercze fekszik.²⁾

Wlchk gercei nemes 1299. évben Merzlopolye nevű faluját (ma is Károlyvároshoz délnyugotra) Markolfnak és testvéreinek eladta, »a gercei nemesek közt régóta fennálló szokás szerint.« A határok közt említetnek a Korenicza, Breztovecz, Topolovecz patakok, és az út, mely Dobrenintől Stenisnakra vezet.⁸⁾

István slavoniai bán 1311. évben Stenisnakban kelt levelében, az ő hívének, György comesnek, Ozey fiának, a Goricza és Strencha kerületben fekvő valamely Camnicha nevű, vétel útján szerzett földet adományoz.

Később a goriczai kerület Zágráb megyébe kebeleztetett. Nagy Lajos király 1382. évi levelében a Czudar család Gaaz, Dugarcze, Yinnicze, két Rodina és Szamara nevű birtokai mint

¹⁾ A magyar országos levéltár Zágrábban levő részében, N. E. A. 953. esom. 9. sz.

²⁾ Acta monasterii Kamenzsko 1. csom. 1. sz.

³⁾ Országos ltár N. E. A. 484. cs. 2. sz. Wenzel XII. 647. 1.

Zágráb vármegye goriczai kerületében fekvők említetnek, mely alkalommal a hozományi vagyon is megosztott, mind egyik fél kapván száz márkát, melynek mindegyike öt pénzzel számított a királyi nagy monetában, mely közönségesen Szerecsenpénznek (vulgariter Sarachenpenz) nevezetik. ¹⁾

Itt megszűnik a kerület minden közigazgatási önállása. Az oppidum Goricza (Guerche) azonban még 1550. táján is említetik.

Budacskigrad 1596. évben esett a törökök kezébe, miután utolsó birtokosa: Budácsi György hősiessen, de sikertelenül védelmezte a túllialalom ellen.

Gordova, ma Grđjevac, vagy Gerdjevecz, Belovár közelében, Gáncshoz éjszakra. Alig lehet sejteni, hogy Kordua miért nevezetik, habár csak egyetlen ügyben, comitatusnak. Ezt IV. Béla egykor Benedek mosonyi főispánnak adományozta, ki 1248. évben Hudunát/a Draskovics grófi családósét, a király ítélőszéke elé idézte, mert Huduna Vizköz nevű földjét Kordua Comitatushoz tartozónak állítá. A király azt találta, hogy Hudunának előbb adományozta Yizköz földjét, mintsem Benedeknek Kordua comitatus, azért őt nevezett Benedek vádoscodása alól felmenti.²⁾ E Vizközről már fennebb szótartam, mint Somogy vármegye Drávau-túli részéről. ³⁾

Az 1316. évi oklevél Hotko nevű birtokot nevez, mely a Dráván túl in Comitatu de Gordua fekszik.⁴⁾ E falut R. Károly Germán comes fiainak: János és Miklósnak adományozta. Benne Szent Mihály arkangyal tiszteletére templom állott.

AXV. század elején a somogymegyei Fánecs család, — de Gordova melléknévvvel tűnik fel.

Hogy itt a fennebbi, akkor Kőrös megyében fekvő Gordováról van szó, kitűnik Zsigmond király 1410. és 1413. évi leveleiből, melyekkel Fánecs László horvát bánt és fiait bizo-

¹⁾ Országos ltár N. B. A. 1542. cs. 61. sz.

²⁾ Tkalcics: Monum. I. 90. 1. Wenzel XI. 361. 1.

³⁾ U. o. I. 113 1.

⁴⁾ Országos ltár N. E. A. 1506, os. 6. sz.

nyos jószágok birtokába igtatni rendeli, illetőleg azokat ezekben megerősíti. ¹⁾

A Fáncsyak még utóbb is összekötetésben maradtak Somogy vármegyével; 1540. és 1541. évben gordovai Fáncsy János somogyi alispán.

Gordova váráról még csak 1435. évben történik említés. ²⁾ Cordova néven még Hirschvogl térképén fordul elő, a Barnacska azaz Kis Barna patak mellett, de hibásan Posega megyében fekvőnek tünteti fel.

Az 1715. évi országgyűlés, a 85. cikk által, a gordovai Fáncsy család női származóit, igényeikkel Gordova, Petne, Velike, Babagora jószágokra, és azok tartozandóságaira nézve Posega és Verőcze megyében az új szerzeményi bizottsághoz utasítja.

Hraschina. István slavoniai bán és stíriai kapitány 1258. évben a zagoriai várföldeket Belec táján (akkor terra Sti. Georgii), melyeket bizonyos Jákó fiai elfoglaltak, a várjobbágyoknak visszaadja. A határjárásban két Ízben neveztetik *Comitatus de Hrozna*.⁸⁾ Egy, a horvát földiratban otthonos tudós e comitatus a stájer határszélén, Klyaneczhez délre fekvő Rozgo falu körül kérésé. Azonban, véleményem szerint, nem helyesen. A báni határleíró levélben az mondatik, hogy a Comitatus Hrozna a Krapina folyóhoz keletre fekszik, a folyóhoz délre pedig Morócza megye. E leírás csak Hraschinára illik. E vidéken ömlik a Batina patak a Krapina folyóba, itt találjuk Szelnicze helységet, és a Camena Goricza (így Schedius, az oklevélben Kremena gorica) hegyet, mely a beleczei várföldek első kiindulási pontjául szolgál a határjáróknak. Kukuljevics ⁴⁾ Krapina vár leírásában jó tapintattal e comitatus Zagoria határán keresi, de még némi habozással eltelve, a comitatus de Hrasna névnél kérdi, vajjon itt Hraschine, azaz: grada Hrasne értendő-e?

Adatok hiányában nem mondhatjuk, hogy micsoda

¹⁾ Fejér X. 5. k. 47. 400. lap.

²⁾ U. o. X. 7. k. 636. 1.

⁸⁾ Tkalcics: Monumenta I. 120. lap. Wenzel XI. 451. 1.

^{*)} Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj 3. füzet

dinasta birtoka volt Hraschina kerülete. Az 1219. év körül a Dráva mentén említett Harazna nevű birtok, melyet Julad comes és fia Arnold elzálogosított, nem a zagoriai Hrozna.¹⁾

Ivanics. Históriai földiratunk állását, a milyen ez még húsz évvel ezelőtt volt, Ivanicsra nézve, jelzi Paur Iván nyilatkozata, melyet Mátyás király 1485. évi Ítéletének közlése alkalmával tett. Ez ítéletben két helyen említetik provincia seu comitatus Iwanith, — és ez az, a mi az egész okiratban Paur Iván figyelmét túlnyomólag felkölté, mert, mint mondja, Ivanics vármegyének a hajdankorban — legalább mint ilyenek — autonómiai szervezettel bíró hatóságnak alig maradt fönn emlékezete. Ha valaki — folytatja Paur — bizonyosan Kerehelich, a részeknek e hű és alapos Írója, mehetett Ivanics ily viszonyainak nyomára, s ha úgy volna, várhatnók, hogy a részletességig s bírálati tapintattal kidolgozott, elég terjedelmes kétrendű munkájának e tekiutetbeu is némi figyelmet szenteljen. Mindaz azonban, mit tőle e nyomon tanulunk, végét éri azzal, hogy Ivanich a zágrábi püspökség javadalmait képezi, s hogy az már a IX. században Tótország határaiban szögellert.²⁾

Ezt az utóbbi állítást sem Kerehelich, sem más nem volna képes bebizonyítani, — a mit a tudomány mai állásánál tudhatunk, sokkal újabb korból való, mert Ivanich oklevelesen csak a XIII. század végén említetik először, és pedig egészen mellékesen, János zágrábi püspök 1289. évi levelében, melyben G-ardin comesnek valamely, Iwangh (= Ivanics) comitatusban fekvő, Ugrin garicsi várnagytól elvett birtokot adományoz. Itt a püspök Ivanicsról, mint saját megyéjéről szól³⁾ (in comitatu nostro de Iwangh).

Semmi adatunk nincs arról, hogy mikor és ki által kapta a zágrábi püspök Ivanics kerületet, sem arról, hogy az adomány előtt micsoda viszonyban állt ez az ország többi részeivel. Analógiák, melyek a Száva és Kulpa vidékén előfordulnak, engedik sejteni, hogy Ivanics előbb várispánság volt,

¹⁾ Wenzel: XI. 157. lap.

²⁾ Új Magyar Múzeum, 1853. év I. 551. lap.

³⁾ Tkalsics: Monxmieta I. 225. lap.

mielőtt a zágrábi püspök praedialistáinak egyik széke lett. Ennek támogatására még némi adatok közöltének alább.

Az említett Gardin comes azonban hálátlannak mutatkozott, olyannyira, hogy Mihály zágrábi püspök 1299. évben őt isten és a zágrábi egyház ellenségének, zsarnokának és üldözőjének nevezi. A püspök Gardint Medvevárbán (Zágráb mellett) ostromolta, és midőn elfogta, a király ítélőszékére küldte. A Gardinnak János püspök által Ivarig comitatusban adományozott Gulynchi (tán a mai Dolyanecz, Ivanics mellett) nevű birtokot Ugrin comesnek, András fiának, mint hivének adományozta.¹⁾

A bátor magatartású Mihály püspök 1301. évben egyik praedialistájával, György néhai Junus comes fiával birtokcserére lépett. György mester ugyanis Ivanics (in comitatu nostro de Vuanch, írja a püspök) megyében fekvő, vétel útján szerzett, Lipennicza nevű birtokát Mihály püspöknek átengedi cserébe kapván tőle Podgoria (apud sanctum Clementem) nevű püspöki birtokot Gora megyében. A cserébe adott Lipenniczát, György mester, Timoté zágrábi püspök kiváltságlevele szerint, a praedialisták módjára bírta, és Timoté volt e birtok eladója.²⁾

Timoténak ily módon való említése bizonyítja, hogy nem János püspök volt Ivanics megyének megszerzője, hanem Timoté, ki 1264-től 1284. évig ült a püspöki széken, és IV. László által Garics, Gerzencze várispánságait adományul nyerte. IV. László ez eljárásban, mint a várispánsági intézmény megrontója tűnik fel, és ezért mint legnagyobb valószínűség áll előttünk az, hogy a király Ivanicsot is, mely addig várispánság lehetett, nevezett Timoténak adományozta.

Az egyedüli ivanicsi comes, kit ismerünk, 1315. évben Dónk, ki Ágoston püspök levelében neveztetik.

Ivanics megyében más birtokok is léteztek, mint a püspöké; e megyében a Golgonza folyó mellett feküdt Leszkovecz, melyet 1334. évben Oglji Miklós, László zágrábi püspöknek adományozott.

¹⁾ Tkalsics: Monumenta I. 243. 1. Csonkán közli Fejér: VI. 2. k. 245. lap.

²⁾ Liber privilegii Episcopi Zagrabienensis I. 38. lap.

E püspök a praedialisták szabadságait, melyeket ezek már a szent királyoktól nyertek, meg nem tartván és mindenütt megszegvén, a püspök népei Ivanics, Dombró, Vaska és Csázma megyében ellene fellázadtak, egyúttal bajaik orvoslására követeket küldtek a királyhoz. A király 1340. évben Demeter prépostot küldte Csázmára az ügy megvizsgálására, és a püspöknek meghagyta, hogy az általa kiűzött praedialistákat visszahelyezze, és szabadalmaikat figyelembe vegye, egyúttal határnapot tűzött ki, a melyen a szent királyok által engedélyezett szabadalmak előtte eredetiben bemutatassanak, az igazság kiderítésére.

És itt érdekes azon tény, hogy itt három, 1340. évi levélben *) a szent királyokra történik hivatkozás, mint a fennebbi praedialisták szabadalmi osztogatóira, és a zágrábi egyház alapítóira. Szent királyok alatt, többes számban, természetesen csak I. Istvánt és I. Lászlót lehet érteni.

Az ügy elintézésére a király által kiküldött bírák, úgy-mint Péter szerémi püspök, comes capellae és a királyi kanczellária titkára, Thathamér fehérvári prépost, alkanczellár, Tamás erdélyi vajda és szolnoki főispán, és Pál országbíró még ugyanez évben a Csázma, Dombró és Vaska megyékben (Ivanicsról itt nincs szó) történt zavargásokról Ítéletet hozandók, a szabadalmak alapját képező királyi leveleket is megtekinték. Itt azonban már Szt. István király leveléről semmi szó. A zágrábi püspök, ki ellen a pör folyt, csak V. István király levelét mutatta elő, melybe II. András és IV. Béla leveleinek teljes szövege volt átírva; előmutatta továbbá a pécsi káptalan kiváltságlevelét, mely R. Károly, II. Béla és Imre király átiratait foglalta magában. Az Ítélet a praedialisták ellen szólt, kiknek még is engedtetett, hogy bárhova szabadon költözködhetnek.

(Az ivanicsi lázadásról lásd különben Csázma leírását.)

Egy 1339. évi levél szerint, a Szent Kereszthez címzett birtok Ivangh megyében (tán Krisce, vagy Kris a Czázma folyó jobb partján, Ivánicstól délkeletre) a zágrábi püspök pin-

*) Kettő ezek közül Róbert Károlyé, egy Demeter budai préposté.

czéjét tartozott ellátni, — különben várbirtoknak (possessio castrensis) nevezetik.

Mikor keletkezett az ivanicsi vár? Némely közlés szerint János zágrábi püspök, Mihály elődje, építette volna Ivanics várát és az oppidumot.) János püspök egy Ivanch-ban (Ivanios) 1288. évben kelt levelével Iwanch comitatus praedialistáinak és várnépbeli embereinek (castrenses) meghagyja, hogy a Sz. Máriához címzett ivanicsi apácza-kolostornak, Ivanics szabad helység vásárától a vámot megfizessék, a mint azt a *püspök elődjeinek korában tették.*²⁾ Ivanics vára tehát és oppidum már jóval előtte létezett.

Az ivanicsi apácza-kolostort István zágrábi püspök alapította, mint maga mondja, egy 1246. évi levelében. A kolostor első apáczái az egyház vagyonát elpredálták, aztán megszöktek. IV. Béla és a királyné felszólítására a püspök más apáczákat hozott ide, és azoknak Ivanics (decimas populorum *novae villae* Ivanch) minden tizedét átengedte.³⁾

így állván a dolog, tudjuk, hogy ha László zágrábi püspök egy 1337. évi levele az ő új ivanicsi várában — in castro nostro novo de Iwanch — kelt, ⁴⁾ Lászlót nem tarthatjuk elsőnek, ki Ivanicson várat épített. A keltezés helye csak azt jelentheti, hogy a régi vár összeomolván, a püspök újat épített, vagy azt, hogy a régi vár mellett egy új erőd is emelkedett. Castrum Iwanch 1335. évben megjegyzés nélkül, vájjon ez új-e vagy régi, említetik.

Jakab zágrábi püspök 1346. évben az Ibangh (Ivanics) megyében fekvő Glogoncha nevű birtokot, mely akkor másképp Gvardak-nak is nevezetett, Gvardak, Péter fiának (ki Bank fia volt) magtalan elhalása miatt, az ő testvérének Gerardnak és

¹⁾ Schematismus eléri archi-dioecesis Zagradiensis pro anno 1880. Ez adat, melynek forrását nem ismerjük, nem megbízható. János már 1288. évben említetik, mint zágrábi püspök (Fejérmél először 1291. évben) és 1295. évben október 11-én (nem 13-án, mint a Schematismus írja) halt meg. Téved tehát. Fejér, ki Mihályt már 1292-ben említi mint zágrábi püspököt. (Cod. X. 5. k. 502. 1.)

²⁾ Tkalcsics: Monumenta I. 223.1.

³⁾ Tkalcsics: u. o. I. 88. 1.

⁴⁾ Tkalcsics: Monumenta II. 32. 1.

férfi örökösének praedialisták minőségével adományozza, addig míg a püspök iránti hűségben megmaradnak. *)

Eberhard zágrábi püspök 1418. évben Gsázma, Dombró és Ivani.cs provinciáinak jobbágyait pártfogása alá veszi.²⁾ Egy 1423. évi levélben praedium Jakupelcz in provincia Ivanichensi.

Benedek zágrábi püspök 1445. évben a Drascha körül, az ivanicsi provinciában fekvő Trumbetayencz nevű praediumot, Eberspeck leányának, Katalinnak, Oonstantiai János mester özvegyének, tekintettel a zavargásteljes időben szenvedett veszteségeire, és fiának Lőrincz mesternek adományozza. Az említett két helynév ma Ivanics vidékén ismeretlen.

A zágrábi püspökség nemes praedialistái saját törvényszékkel bírtak (sedes judiciaria nobilium praedialium); ez 1454. évben Mikulincz falu területén (in provincia de Ivanych) Brada János és neje által birt szántóföldeket, annak az ellene perlő Paulek család ügyvesztére odaítélte.³⁾ Ugyanitt Mikulinczen Szűcs Gergely (Gregorius pellifex) nemes praedialista 1482-ben, egy udvartelkét a Csernovicza folyónál Pál diádnak eladta. Említett 1454. évben Benedek püspök Obres nevű praediumját Ivanics megyében eladta.

Borbély (Barbitonsor) Benedek fia György 1472. évben Gertakovcz praediumban két nyest-nyi földet (venditio duarum mardurinarum) örökáron eladott Zekoych Jánosnak, a kinek özvegye és gyermekei 1501. évben a zágrábi püspök beleegyezését eszközölték ki ez eladásra. Gertakovcz az ivanicsi provinciában feküdt.⁴⁾

Beriszlói Bertalan vránai perjel 1495. év körül Ivanics, Kracsinovcz és Zopia (ma Szopje a Dráva mellett) Kőrös megyei várakat foglalta el a zágrábi püspöktől (1. Dubicza).

A zágrábi püspök 1521. évben Brada Jánosnak új adományt ad egy elhagyatott nyest földről (deserta mardurina), melynek neve Bedekova Kuna és Uinch praediumban az iva-

1) Országos levéltár NE A.. 5. csom. 2. sz.

2) Fejér: X. 6. k. 175. 1. Kercheljch: Hist. Episc. Zagr. I. 154.1.

3) Orsz. ltár 200. csom. 13. sz.

4) Orsz. ltár 201. csom. 25. sz.

nicsei provinciában fekszik.¹⁾ Következő évben, nevezett Brada János egy nemesi telek birtokába igttatik Hinch praediumban.²⁾

Ez időtájban (1524.) az ivanicsi provincia már mint Kőrös vármegyének része fordul elő. Ugyanis Vidinci Péter diák és Bálint ivanicsi ispánok (spani de Ivanich) a Jakovelcz praediumban, Kőrös megye ivanicsi provinciájában fekvő nyestbéli telek (sessio mardurinalis) két harmadát, Brada Jánosnak és Gergelynek, a császmái káptalan előtt örökre bevallják. E bevallásra a zágrábi püspök még ez évben adta beleegyezését, és azt Draskovich György püspök 1568. évben megerősítette.

Nevezett mikulinczi Brada Jánost 1527. évben az ivanicsi provincia nemes praedialistái Zerzincz praediumban két nyestbéli telek, Bereg praediumban pedig három szántható dűlő birtokába igttatják.³⁾

Olvassuk egy 1642. évi levélben, hogy Danadoucz, más-kép Tarnik, Kőrös megye ivanicsi provinciájában fekszik.⁴⁾

Meddig birta a zágrábi püspök Ivanicsot és provinciáját, nehéz meghatározni. Bizonyos, hogy I. Ferdinánd már 1535. évben a Kőrös vármegyében fekvő Berzencze (helyesebben Gerzencze) és Ivancz várait a Kerecsényi családnak adományozta.⁵⁾

A XVI. század elején a geographiai fogalmak már teljesen összezavarodtak, és az ország területe délen önkényesen osztatott be. A Felső-Slavoniának (windische Gránze) nevezett vidéken 1538. évben három kapitányság állított fel, a kapronczai,⁶⁾ körösi és ivanicsi,⁷⁾ és így nincs kétség, hogy e korszakban esett áldozatul a püspökségi Comitatus Ivanics, a Bécsben kedvelt határőrségi intézménynek.

1) Orsz. ltár 201. csom. 11. sz.

2) U. o. 14. sz.

3) Orsz. ltár NRA. 134. csom. 29. sz.

4) Orsz. ltár NRA. 1675. csóm. 30. sz.

5) Liber Regius I. 216. 1.

6) Az 1647. országgyűlés 48. törv.-ozikke rendeli, hogy a »kapronczai uradalom« az ország törvényei alá helyeztessék.

7) Vanicsek: Specialgeschichte der Militärgrenze I. 28. lap.

A slavouiai kapitányságok nemcsak a vidék védképességét tárták szem előtt, hanem annak jövedelmeire is ügyeltek, szintoly önkényesen, mint a másokban. Panaszra kivált az ivanicsi kapitány adott alkalmat, ki a Stiriából hozott borokra nagy fogyasztási adót vetett, a melynek beszédését az ország-szággyűlés 1647-ben 49-ik cikkével betiltotta.

Midőn a körösi határezred felállítatott, Ivanics ennek határába került, és ahhoz tartozott, míg az 1871. június 8-án kelt kir. leirat a szentgyörgyi és körösi határezredekét felosztván, azok területéből a Belovár nevű új megyét alakította* a melyhez Ivanics város is csatoltatott. A polgári szervezetet nyert város, a horvát-szlavon országgyűlésre egy képviselő küldésére jogosítottatott fel.

Kém lek, ma Kalnik, a hasonló nevű heglánczolatához délre, mely közt és Körös közt egykor nevezetes várispánság terület el. E tájon létezett a kemleki főesperesség is.

A várnak neve Kemnuk, Kemnik, Kamnik, Kewnik, Kemluc, Kemlek, Kamiik, Kemluch, Camluc alakban fordul elő.

E vár területében ered a Lónya folyó, és folynak a Grobesa, Kamenicza, Dobócz, Benno, Paka, Prezechna vagy Perezehina (ma ott Preszechno falu), Crahous (a Lónyába foly), Priscisna, Radovissa.

A várispánság jelességét tanúsítja az a körülmény is, hogy 1263. évben Miklós mester étekfogó cancellár, 1269. és 1270. évben Lőrincz nádor és somogyi főispán, mint kemleki várispán fordul elő.¹⁾ Ez a Ratold nemzetségből származó Lőrincz nádor volt egyszersmind az utolsó kemleki várispán.

V. István király ugyanis 1270. évben Rolandnak, ki már akkor nem volt nádor, de utóbb megint nádorispánságra jutott, nagy és kitűnő érdemeiért, a kemleki várat (castrum Kérniük) minden néven nevezhető tartozandóságaival, földjeivel és jogai-
val, beleértve azokat is. melyeket attól IV. Béla, vagy netán mások elidegenítettek, örök időre adományozza.²⁾ Ezek után

¹⁾ Knauz: Móniim. Ecclesiae Strigoniensis I. 569. 1. a Kemlek név liez kérdőjelt tesz. Fejér V. 1. köt. 99. 1. Wenzel XII. 40. 1.

²⁾ Fejér VII. 2. köt. 12. 1.

Roland bán 1272. évben magát Kemluk örökös főispánjának nevezi.¹⁾

A Rátóti nemzetség a Borsod, Gömör, Somogy, Pozsony, Pest, Posega, Veszprém, Bihar, Szabolcs, Zemplén, sőt Erdélyben is elszórt birtokaira nézve, 1283. évben osztályra lép, mely alkalommal Nagy-Kein]ek vára a fennevezett Roland fia, Mátyás mester osztályrészéül jutott. Midőn valamennyi osztály alá' kerülő birtokról mondatik, hogy micsoda vármegyében fekszik, Kemlukról csak az van feljegyezve, hogy a Dráva és Száva folyó közt, Slavoniában létezik. A nem rég feloszlott várispánság, úgy látszik, akkor még valamely vármegyéhez nem volt csatolva, A birtokosztályt jóváhagyta IV. László király.²⁾

Ez idő után következő kemluki comesek neveit tárták fenn történeti emlékeink:

1346. Jakab mester körösi főispán és nagy-kemleki várnagy.
 1347. Jakab mester, körösi főispán és nagy-kemluki várnagy.
 1350. Jakab mester, mint fenn. (Nemzeti Múzeum).
 1375. László mester, Posa fia, nagy-kemleki várnagy. — Jakab, Iwanka fia, e helyen hivataloskodó comes terrestris (Fejér IX. 7. k. 588. 1.)
 1385. A várnagy ismeretlen. Pataki Jakab, Iwanka fia, comes terrestris.
 1417. körül: Zsigmond, Kemluk királyi vár castellanusa.³⁾ Róla írják, hogy keze nagyon ránehezült a zágrábi káptalanra, Azonos lehet ama Zsigmonddal, ki 1419. évben Garics és Gerzencze kapitány-kormányzója volt.
 1432. Plomberg Henrik, kemleki várkapitány. (Fejér X. 7. k. 437. lap.)

¹⁾ Fejér V. 1. köt. 195. l. Tkalcsics: Montun. Episcop. Zágráb. I. 163. 1. — Katona VI. 600. 1., ki hibásan így ír: Rolando, bano perpetuo, comite de Bemluk, Az interpunctio is rősz helyen áll.

²⁾ Wenzel XII. 382. 883. lap. Az idézett oklevelet Fejér is közli V. 3. köt. 174. és VII 2. le. 99. lap, de hibákkal, mint pl. hogy i. h. 101. 1. Így ír: Castrum Hungariae Nog Kemluk, a mit ritkított betűkkel közöl, valószínűleg mert benne ezt az értelmet találja: Magyarország vára Nagy Kemluk. De a helyes szöveg ez: castrum hungarice Nog Kemluk voca-túm, azaz: a magyarul Nagy-Kemluknak nevezett vár. Ma e részeket Horvátországnak nevezik.

³⁾ Kerchelich: Hist. Episcop. Zágráb. I. 159. 1.

1433. Plomberg Henrik, kemluki várnagy, a zágrábi püspök alatt, — melynek okáról alább.
1434. körül. Horváth Péter, Thallóczy Matkó bán, kemleki várnagya. (Kerchelich: Histor. Episcop. Zágráb. I. 178.)
1439. Guzakoycb István és Mironych Wlkick Bosniából nagy-kemleki várnagyok. — és Szamaróczy Demeter, Balás fia (de Smarouch) nagy-kemleki helyi ispánok. (Oomites terrestres.)^{x)}

Róbert Károly 1334. évben parancsot intéz István mester körösi főispánhoz és a kemluki kerület összes nemességéhez, (universis nobilibus *provinciáé* de Kemluch) hogy László zágrábi püspöknek a tizedet pontosan fizessék, mert háborúba készül.

A politikai jogok köréből, a várispátság utáni korból, figyelmet érdemel István slavoniai bán 1352. évből, mely szerint a nagy-kemluki nemes várjobbágyok, eskü- és tanúságtételeknél nemesekül tekintessenek. E kiváltságot Mária királyné 1385. évben, Pataki Jakab, a nagy-kemluki nemes várjobbágyok comes terrestrisének kérelmére átírja és megerősíti.²⁾

Még nagyobb szerű joggyakorlatra mutat az, hogy Isanohvcli Bálint, György fia, 1440. évben, mint *Comifatus Kendek* követe, az országgyűlésen megjelen.³⁾ Ez alig történhetett volna, ha a kemluki kerületben ez időben legalább, a politikai jog hasonló nem lett volna a szomszéd vármegyékéhez. Pilis vármegye küldött követeket az országgyűlésre, noha olykor más megyével osztotta meg autonómiáját, küldött Solt és Haram is, melyek Fehér, illetőleg Krassó vármegye székei lévén, az anyavármegyétől csak helyi közigazgatásuk által különböztek, de nem ismerek esetet, melyben a birtokos osztály nem lévén a nemesi szabadság teljes élvezetében és gyakorlatában, a terület pedig feudális hatalom alatt állván, a követküldési jogra emel-

¹⁾ Országos ltár N. It. A. 572. csom. 11. sz.

²⁾ Fejér X. I. k. 212. l. Érdemes tudni, hogy a várispátság korában is léteztek comites terrestres. Ilyen volt Koland bán, 1266. évi levele szerint, Márton. (Oklevél a délszláv akadémiánál.)

³⁾ Neve, mint ilyen, királyi kártyás oklevélről csüngő sok pecsét egyikének szíjján van felírva, mely Géresi Kálmán debreczeni tanár szíves közlése szerint, Péterváron neki előmutattott.

kedett volna. Véleményem szerint ezért a kemluki comitatus a nevezett időben Kőrös vármegye széke lehetett. Midőn a XVII. század második felében Lika, a maga alispánja által, a slavoniai rendek gyűlésén részt vett, ez is csak akkor történt, midőn oda egy octroy a vármegyei szerkezet elemeit behozta.

A birtokviszonyokról érdemes felhozni azt, hogy Nagy Lajos király 1359. évben Porecha, Saurosia és Jalsouch helységeket Slavoniában, Kőrös megyében fekvőknek találja, és egyszersmind hogy ezek a kemleki várhoz tartoznak. Miután azonban ezeket tetlegesen Gergely, Benedek fia, és fiai kemleki várjobbágyok, helytelen vásárlás czimén bírják, a király tőlök e helységeket elveszi, és kemleki várához csatolja. Azonban elismervén Gergely fiainak érdemeit, és hajolván Leustach slavoniai bán ajánlására, azoknak a marocza kerületben fekvő Bedenicza (alább Vedincza) nevű királyi földet adományozza, és őket felmentvén a kemleki várjobbágyok alól, nemesíti. >) íme valóságos várjobbágyok Kalnik alatt még a XIV. század második felében. A király, nem tudjuk mily események után, megint Kérniük várának birtokosa, noha azt elődje, V. István, Roland nádornak örökre adományozta.

Mint Nagy-Kemluc várának tartozandósága említettik Vichna (ma Vichno) a Lónya folyó mellett, — Kőröstől északnyugotra.

A nagy-kemleki vár a Kalnik hegy magaslatán fekszik, és sokszor volt Zsigmond királynak és feleségének Borbálának tartózkodási helye. Van itt egy sziklába vésett nagyobb szoba, melyet most is Kralievszka Palatha, azaz királyi palotának neveznek. A nagy-kemluki templom Szt. Márton tiszteletére épült. Kis-Kemleken van falazott váracs, a plébániai templomban, mely a boldogságos szűznek van szentelve. Itt láthatók a Hunyadi család jelvényei is.

A törökvész közelgetése miatt Zsigmond király pénzüssükségbe jövén, Nagy-Kemluc várát, melynek jövedelmei a királyi asztal fentartására voltak rendelve, 1427. évben János zágrábi püspöknek eladta, fentartván magának a jogot, hogy

1) Fejér IX. 8. k. 36. lap.

azt 14,000 aranyért visszaválthassa. De már 1428. évben Zsigmond király, kényszerítette a török háború által, kemleki várában létekor, e várat Borbála királyné beleegyezésével, a nevezett 14,000 aranyért véglegesen eladta a zágrábi püspöknek.¹⁾ János püspök 1432. évben Nagy-Kemlek várát a zágrábi püspökségnek hagyományozza végrendeletileg. Ő 1433. évben igttattott be e vár birtokába, és még ugyanez évben meghalt. A püspöki szék így megürülvén, Thallóczy Matkó, a püspökségnek a király által kinevezett kormányzója, Kemlek várát és a püspökség más birtokait is elfoglalta. Midőn Thallóczy királyi szolgálatban Bosniába ment, e jószágokban felelőségét hagyta bátra az igazgatásra, elűzvén a káptalan embereit. A káptalan fájdalommal tapasztalta, hogy a püspökségi jószágok lefoglalásával a káptalani birtokok is hasonló sorsban részesültek, nem is volt képes azokat Thallóczy Matkó kezéből kiváltani, csak 1435. évben, midőn Pozsonyból márczius havában kelt parancsot intézett a kemleki várnagyhoz, hogy a palotát és a várnak őt illető részét adja át a káptalan embereinek.

Mátyás király 1480. évben a Slavoniában, Kőrös vármegyében eső Nagy-Kemlek várát, Brezovicza oppidummal, valamint Kamethnicza stb. faluval Egervári László dalmatliorvát-slavoniai bánnak 4000 arany forintban elzálogosítja.²⁾

Azonban Kemlek és tartozandóságai már régóta Kőrös vármegye kiegészítő részeivé válván, e terület külön közélete is megszűnt.

Az országrendek, midőn 1490. évben II. Ulászlóval Farkasbidán a királyválasztó diplomát megállapították, abban Corvin János herceget Slavoniában, többi közt a nagy-kemluki vár és uradalom birtokába helyezték.

A király Egerváritől Kemlek várát visszaváltotta, de nem sokára — és pedig 1487. évben — azt ismét 4000 arany forintért beíratta bajnai Both Andrásnak, — részint érdemei tekintetéből, részint azon 2000 arany fejében, melyet Botli András a királynak Bécsben kölcsönzött.

¹⁾ Fejér X. 6. k. 924.1.

²⁾ Teleki: Hunyadiak kora XII. 133. 1.

Ez alkalommal is Kemlek vára Kőrös megyében fekvőnek mondatik.

Nagy-Kendek vára még 1495. ériben volt Both András és testvéreinek birtokában.

Mily igazságtalanul szorították ki e várat 1494. évben Corvin János kezéből, erről elég felvilágosítást ad a kerczegnek 1498. évben az országgyűléshez intézett panaszlevele. ¹⁾

Marócza, a horvátoknál Moravcse, Zágráb megyében, Zágrábhoz éjszakkeletre, saját kerületével a XIII. század óta mint Comitatus de Moroucha tűnik fel.

Knauz Nándor IV. László király egy 1273. évi kiadatlan levelét közölve, a jegyzetben azt kérdi, melyik megye értetik ez okmányban e szavai alatt: *comite de Moroucha*? ²⁾ Nagy Imre pedig tagadja, hogy Marócza külön megyét képezett, hanem olyan, helyzetére nézve még kikutatandó várnak tartja, melyhez várjobbágyok tartoztak. ⁸⁾ Más szavakkal tehát várispánságnak tartja, és e pontra nézve neki igaza van. Az 1256. évben említett Miklós comes, vice Comes de Moroucha e várispánság tisztje lehetett. ⁴⁾

Maróczáról, mint várispánságról e helyen nem kívánok szólni, csak azt említem, hogy miután a XIII. század alatt a királyok e várispánság álladékát, úgy mint másokat, az által gyengítették, hogy az ahhoz tartozó földeket időnkint eladományozták, feloszlása is elkerülhetetlen volt.

IV. László király egész Marócza megyét Dénes mesternek királynéi tárnokmesternek, örök időre adományozta. ⁸⁾ Valószínűleg a király ingadozó lelkületének köszönhető, hogy ez adomány valósággá nem lett, és régi minőségét még soká fenn tartá. Csak a XIV. század közepén veszté el egészen várispánsági jellegét, de ebben benfoglaltatik ama elismerés, hogy Marócza azon kevés várispánság közé tartozik, melyek létüket oly késő korig tudták elhúzni.

¹⁾ Hazai Okmánytár IV. 443. 1.

²⁾ Knauz: Az esztergomi főegyháznak okmánytára I. füüz. 70. 1.

³⁾ Hazai Okmánytár II. 12. 1.

⁴⁾ Wenzel VII. 445. 1.

⁶⁾ U. o. XII. 138. 139. 1.

Dénes, a királyné tárnokmestere, kinek, mint előadám, IV. László egész Marócza megyét adományozta, ez adomány alapján a Maróczában fekvő Glavniczát is elfoglalta. Azonban Glavniczát már azelőtt V. István király Perein comesnek adományozta. Az ebből keletkező nehézségeket Dénes mester úgy előzte meg, hogy Glavniczát önként zárta ki Marócza megyéből. IV. László ennek folytán 1275. évben új adományt adott Percinnek Glavniczáról, meghagyván azt neki oly módon, miképen a többi Dráván-túli nemesek bírják jószágaitak.^{x)}

Marócza létére nézve határozó volt István slavoniai herczeg, Nagy Lajos király öcscsének 1354. évi levele, melylyel számos maróczai várjobbágyot (nobiles jobbagiones castri de Morouch) és várnépbeli embert eddigi birtokaikkal együtt a várkötelék alól felment, és őket herczegi kegyességből (ex pietate ducali) az ország nemesei sorába emeli, megszűnván ez által a nemtelenség minden foltja. A herczeg egyúttal a bánt, valamint Marócza megye főispánjait (comites parochiales) és szolgabiráit meginti, hogy ezentúl a felmentettekkel várjobbágy okképen ne bánjanak.²⁾

Látjuk, hogy a tisztí elnevezések a vármegyei élethői vannak véve, mint azt bizony az érsekek és püspökök is tették sokszor praedialisták által lakott jószágkerületeikben, de azért Marócza még sem volt vármegye, mint Zágráb vagy Bihar.

István herczeg fennebbi felszabadító levele, még egy ideig Marócza különállását épségben tartá, és még nem okozta teljes beolvadását Zágráb megyébe, de inkább a kemleki kerülethez állt közelebbi viszonyban.

A Maróczálioiz éjszakra fekvő Bedeniczáról olvassuk 1395. évben, hogy ez a maróczai kerületben — tehát már nem comitatusban — fekszik; 1413. év körül Jakab mester maróczai comes és kis-kemleki várnagynak, Mihály pedig, Pál fia, ugyan

¹⁾ Wenzel XII. 139. I. rercliin, midón 1279. évben Károly siciliai királynál követségben járt, rablók által meggyilkoltatott.

²⁾ Fejér IX. 3. k. 666. és ismét IX. 6. k. 287. 1. A Marócza nevet nem értvén, azt Moravára magyarázza. Kukuljevics: Jura Kegni Croatiae I. 124. 125. 1.

ott comes terrestris-nek neveztetik. Ezen utóbbi tisztviselők az egytelkes nemesek kerületeiben hivataloskodtak.¹⁾

A XVI. században Marócza már következetesen Zágráb megye kerületének neveztetett, de történeti múltjánál fogva még is a kerület mindig a megyével együtt említettik.

Opeyith Ambrus özvegye, Ilona, 1535. évben Threem, ma ismeretlen falut, bírta Zágráb megye marocai kerületében; 1547. évben említettnek Blaskócz (ma Blaskovecz) és Drenova ugyan ily fekvéssel,²⁾ ezek Marócza közelében találhatók, és a maróczai plébánia fiókegyházai közé tartoznak. Maga Marócza máskép Szent Háromság nevet visel, az ottani plébániai templomtól. A Bisztricza és Bedenicza közé eső Sitomir 1551. évben, 1586. Omelia (ma Omilje), 1613. évben Alsó-Grlavnicza,³⁾ máskép Adamovcz (ma Adamovecz), Jeszenowcz (ma Jeszonowecz) és Zelenyk (ma ismeretlen) Zágráb megye maróczai kerületében feküdtek.

Vegyük hozzá e terület várispánsági korából, hogy Maróczához a Szlanje hegység alatti Glavnicza is tartozott, melynek jobbágysai, Psarjevo lakosaival határpörben álltak, és Marócza megyéről tudni fogjuk, hogy Bedeniczától délfelé Adamoveczig, Ugrától pedig Zelináig elterjedett, és hogy délnyugot felé Ugra megyével, éjszak felé pedig Hraschina és Kalnik megyével volt határos.

Végre említésre méltó, hogy Lipszky és Schedius térképén Marócza, vagy Moravcse elő nem fordul, hanem Czirkvenavesz, — mely ezzel azonos, és hogy Lipszky a Maróczához keletre eső Szuhidol falut is Moravcse néven ismeri, a mint hogy a Zelina parton innen feküdt, kétségtelenül egykor Marocza megyéhez tartozott.

Mint a kisebb folyó, melynek rendeltetése, hogy a nagyobbal egyesüljön, néha sokáig megtartja eredeti színét a nagy folyó árjában, úgy Marócza is Zágráb megye közéletében még jó ideig egykori külön létének árnyával lép fel, míg ez is elenyészik.

¹⁾ Kei'chelich: Notitiae praeliminares 264. lap.

²⁾ Liber Kegius I. k. 12. sz. 206. stb. lap.

³⁾ Egyik Glavnicza 1260. évben maróczai várföld volt. (Wenzel VII. 521. 1.)

Podgoria egykor a mai Zágráb megye Száván-túli részében feküdt, Draganics, Jaszka és Kupcsina közt, e szerint a nagy draganicsi erdőséget határolá körül. A podgoriai vár (Castrum Podgora) a mai Turany vagy Túrén (ad sanctam Annám) némely térképen Sub-Turen, területén fekszik, Jazkához éjszaknyugotra, hol a vár romjai most is láthatók. ¹⁾

A podgoriai comitatus területe össze esett a goriczai főesperesség podgoriczai decanatsával és a mai jasztrebarszkai alispánság kerületével. Vára egy órányira Jazskától, azon hegy alatt, mely Plessiviczát éjszokról környezi, a szent-annai plébániában fekszik. Neve azonban nem Podgoria, hanem Pri-gorje — az az Hegymellék. (Lásd Gorica.) Hozzá délre esett a goriczai Comitatus.

Podgoria eredetileg várispánság volt, melynek várispánjai, várjobbággyai és az ezen intézménnyel kapcsolatos jelenségek elég gyakran magokra vonják figyelmünket, egész 1293. évig, a midőn III. András király Podgoriát más várakkal együtt Radiszló bánnak örök időre adományozá, mi által Podgoria a várispánságok sorából eltűnt.

De ezzel itt foglalkozni nem lóvén szándékom, Podgoria csak egyéb viszonyait ismertetem.

Kalan pécsi püspök, mint Dalmátia és Horvátország kormányzója, 1193. évben rendeletet adott ki a zágrábi püspöknek Krapina, Okich és Podgoria megyékben fizetendő tizedekről. ²⁾ A zágrábi püspök (István) azonban a podgoriai tizedeket (de Comitatu Podgoria) 1235. évben a zágrábi káptalanak adományozá, egy kis darab földdel együtt. ³⁾

Miklós bán (1344—1348 év közt) szabályzatot bocsát ki, mely szerint a tized Podgoriában az ő részére szedendő. ⁴⁾ Podgoria itt districtus.

Lopasich szerint az utolsó podgoriai zsupán (?) 1340. évben említettik.

Mi lehetett ez a zsupán, kitetszik egy 1345. évi levélből, melyben Draganus, Rados fia, a podgoriai jobbággyok comesé-

¹⁾ Más a Mura jobb partján fekvő Po<l-Turen.

²⁾ Tkalsics: Monumenta I. 5. 1.

³⁾ U. o. 75. 1.

⁴⁾ Tkalsics: Monumenta II. 147.1.

nek (*jobbagionum de Podgoria comes*) nevezetik. Sem e vidéken, sem e korban zsupánokról nem lehet szó, oly értelemben, mint azt a horvátok egykori országos élete felfogta.

Podgoriában sok nemesség is lakott; azok szabadsága a podgoriai ispánok által (*comites nostri de Podgoria*) olykor veszélyeztetve volt, és IV. Béla 1244. évben podgoriai Priba fiainak panaszára, mely szerint a podgoriai ispánok ölcet jogtalanul a várjobbágyok sorába szorítják, őket nemesi szabadságukba visszahelyezi.

Rovische. Oklevelesen Ryucha, Riuche, Rutycha, Ryiuche, Royclie, Reyche, Reuche, Riucsa, Rovycbe, Ruche. Kőrös vármegyében fekszik Kőrös és Belovár közt. Hajdan a jelentékenyebb várispánságok székvára volt itt, melyről gyakran szólnak történetforrásaink; várispánjai olykor a királyi oklevelek záradékaiban nevezetnek. A roviscliei várhoz tartozó várjobbágyok, kik érdemeket szereztek, időnkint nemesi rangra emeltettek, mint ez másutt is történt hasonló esetekben. IV. Béla király a riucsei praedialisták jogi állását az 1265. évi kiváltságlevéllel szabályozá. Ez időben nevezetnek Mark, Jursa és Miriszlav riucsei comeseknek, de fölöttük állt a vármegyei főispán (*comes parochialis*) és a király kiváltsága épen azon esetekről szól, a melyekben a riucsei predialisták'es várjobbágyok ennek törvényszéke előtt megjelenni tartoznak. A király bárom hű slavoniai nemest nevez meg, megjegyezvén, hogy csak azok egyikének csatlakozása, vagy valamely káptalan vagy convent bizonyítványa mellett idézhetők a főispán törvényszéke elé. Ezen kívül a várispánoknak tartozó szállásadást és a fizetést szabályozza. Megkülönböztetnek tehát ez időben szabad predialisták, kik magyarok voltak és várjobbágyok. Ezeknek a törvényszék előtti támogatására bizonyos slavoniai nemesek jelöltetnek ki. Azonban az itt elősorolt kiváltságok csak átmenetül szolgáltak nagyobb jogokra. Ugyanis IV. László király 1279. évben a nemesi szabadságot, úgy mint az a Dráván túl él (*naturales servientes nostros regales ultra Drávám constitutos*) Ryucse comitatus minden várjobbágyára

¹⁾ Az ungh megyei Reviscse falu 1244. éviien szintén Ttyneche-Uek íratott.

és királyi praedialist-áira kiterjeszti, megszüntetvén Henrik bán fiának, Miklós néhai riucsei comes és minden más főispán itteni törvényhatóságát. A király e kitüntetést okadatolja a riucsei várjobbágyoknak IV. Béla, V. István, de még maga IV. László királynak, annak fiatal éveiben tett szolgálataival. A király csak egyetlen megszorításra utal (de közelebb meg nem jelöli), a mely szerint a riucsei várjobbágyok, ezek közötti nevezetesen Péter, Turuczka fia, a riucsei várispán bírósága alá esnek.^{x)}

A riucsei várispánság megszüntetése magával nem vonta birtokainak tömeges eladományozását, mint ezt más várispánságoknál sokszor tapasztaltuk, hanem a vár és tartozékai maradván a király tulajdona, a változás csak abban állt, hogy itt megszűnt a várispánsági hadi szerkezet, az eddigi várjobbágyok pedig királyi praedialisták minőségét vették föl. Ezzel összhangzólag az eddigi comesek is megszűntek várispánok lenni, és lettek comites terrestros, azaz a közigazgatással foglalkozó ispánok. Ilyenek voltak mindazok, kik 1279. év után említettek, mint: 1331. János mester, Pál fia, Comes de lioicha, cs castellanus de Kaproncza. (Alatta ez évben Leonardus comes, vice-judex mrii Johannis, kinek levele lloicbán kelt. Acta mouasterii Strza 1. csom. 1. és 2. sz.)

1312. János mester, Pál fia, egyúttal kapronczai várnagy. (János mester az ő levelében sok nemest számlál elő, kik in comitatu de Ituicha földeket bírtak, ezek közt Conrad riucsei tiszt (officialis) és Lubena terrestris comes. Miután maga János mester czíme comes de Buicha, nem jelentett egyebet, mint comes terrestris, 'Lubena az ő alispánja lehetett.)
1348. Jakab mester, körösi főispán és riucsei comes. (Oklevél a délszláv akadémiában.)
1366. László mester, János fia, körösi főispán és comes de Byuclie. Alatta Petrozlaus, Márk fia, comes terrestris de Ryuchc.
1367. László mester, János fia, körösi főispán és comes de llyuche.

¹⁾ Fejér: V. 2. k. 543—545. 1. Hazai Okmánytár VII. 172. 173. 1. Országos ltár NRA. 520. csom. 24. 26. sz.

1380. András, Dragoch fia, Suppanus de Ryuclie. (Wenzel: VIII. 125. 1.)

1417. és 1419. Illés, Mikecli de Velike fia. (Budai kain. ltár NBA. 455. csom. 20. sz. Kukuljevics: Jura Kegni Oroatia I. 89. 1. utána Wenzel: XII. 280. 1.)

IV. Lászlónak fennidézett kiváltságát a riucsei nemesek számára megerősíti Bobért Károly 1322. és Nagy Lajos király 1356. ¹⁾ és 1380. évben, — ez utóbbi alkalommal Czudar Péter bán jelentése alapján, és a riucsei praedialisták kérelmére.

A nevezett években Bovische (Boycbe) még királyi vár volt. Zsigmond király azonban Rovischet (possessio regalis Ryche) 1393. évben szerdahelyi Dersfy Mártonnak, és általa Zsigmondnak, Dersfy György fiainak adományozta, kiket is a császári káptalan 1394-ben beigtatott.²⁾ Már itt Bovische Kőrös megye határában fekvőnek mondatik. A rovischei vár későbbben adományoztatott a Dersfyaknalc, mert ezek csak 1398. évben igttatnak Rychewar és (így) Keresztül- birto- kába, melyek Kőrös megyében a Velike folyónál fekszenek.⁸⁾

Az eladományozás, úgy látszik, a rovischei praedialis- tákra rősz hatást tett. Zsigmond király ugyanis 1421. évben, Magyar-Bródon ápril 14-én kelt levelével Marczaly Dénes slavoniai bánt oda utasítja, hogy a mennyiben a rovischei (rewchei) jobbágység és nép, néhai Dersfy Márton özvegyét, és fiait Pétert és Györgyöt, mint természetes urokat, a kiknek ők alá vannak vetve (subjugati), nem tisztelnék és nekik nem engedelmeskednének, valahányszor erre fel lesz kérve, azt a legszigorúbb eszközökkel engedelmességre kényszerítse.⁴⁾

Dersfy Márton 1405. évben bekövetkezett halála után Zsigmond király 1423. évben özvegyét, Annát és fiait a Kőrös megyében fekvő Reuche *máskép* Keresztúr oppidumra nézve pártfogása alá veszi. ⁵⁾ Itt Reuche sem kerület, sem comitatus. A bekeblezés tehát véglegesen megtörténhetett.

¹⁾ Fejér: VIII. 2. k. 365. lap. IX. 7. k. 140. 1.

²⁾ Országos ltár NBA. 520. csom. 60. sz.

³⁾ Országos ltár N. B. A. 522. csom. 41. 42. sz.

⁴⁾ Országos ltár N. B. A. 13. csom. 48. sz.

⁵⁾ Országos ltár N. B. A. 520. csom. 20. sz. Nem találok tehát

Noha, mint láttuk, a rovischei (riucsei) várjobbágyok a Dráván-túli nemesség minden szabadalmával felruháztattak, ezek idő folytán sok nyílt és alattomos megtámadásoknak voltak kitéve. Innét nagyobb mérvű perek keletkeztek, melyek végre a XV. század első felében egyezkedés útján befejeztettek. Gurui Miklós nádornak 1419. évben kiadott, az egyezségekre vonatkozó levele sokat felvilágosít. A rovischei nemesek (*praediales et nobiles castri Iteychensis*) t. i. képviselőjük Illyés, velikei Mikech fia által, ki *comes terrestris Reychensis*-nek iratik, panaszt emelnek, hogy szerdahelyi Dersfý Márton, valamint neje Anna, és fia György őket (*ipsos nobiles castri*) különféle pénz- és terményadóval, és szolgálmányokkal terhelik, azokat tőlök kieroszakolják, némely birtokrészeket elfoglalnak, és oda parasztokat telepítenek (*illic suos rusticos locatis*), mindent elkövetvén, hogy őket is; — kiváltságaiktól Való megfosztásával — paraszttá változtassák.¹⁾ Jogaik igazolására előmutatták Nagy Lajos királynak egy 1356. évben kelt kiváltságlevelét, mely IV. Lászlónak 1279. évi fenn közlőit levelét átírja, — továbbá a csázmai káptalan jelentését Mária királynéhoz az iránt, hogy a rovischei vár praedialistái és nemes jobbágyok ama birtokrészekbe visszahelyeztettek, melyekből Miczkbán unokája, István által kizavartattak. Mint-hogy Márton bán özvegye és fiai magok védelmére királyi adományra hivatkoztak, az egyezkedés oly értelemben jött létre, hogy a pauaszló Illyés (*comes terrestris*) és a többi praedialisták mindazon szabadalmaikban megtartassanak) melyeket a Márton bánnak tett adomány ideje előtt bírtak. Ellenben a nevezett praedialisták és utódjaik Márton bán fiainak, özvegyének és örököseiknek, »mint valóságos és természetes uraiknak mindig engedelmeskedni, őket tisztelni, a szolgálmányokat és adófizetéseket (*servitiaque et dacia ac collectas debitas*) teljesíteni tartozzanak, mint akkor, midőn még a király keze és hatalma alatt voltak. Az említett fizetések mindig Szent György és Szent Márton napjain voltak tel-

igazolva azt, mit Palugyai mond Kerchelich után, mintha Nagy Lajos Raszina nevét változtatta volna Keresztárra. (Kapcsolt részek 23. lap.)

¹⁾ Wenzel: XII. 280. lap. Kukuljevics: Jura R. Oroaetiae I. 89. I.

jesitendők; de mivel különben e praediálisok, régi szokás szerint a királynak és királynénak, valahányszor Slavoniába lépett, természetnyeket kiszolgálni tartoztak, e természetnyeket ezentúl a király vagy királyné Slavoniába jövetelük eseteiben ne a felségeknek, hanem Márton bán fiainak és özvegyének vagy örököseiknek szolgálják ki.

Nem kevesebb érdekes, a mit a riucei praediálisok törvénykezéséről megtudunk. Már legrégibb időben birtak Keresztúr nevű faluban törvényt. Az új egyezkedés megállapítja, hogy e törvénytől a nevezett praediálisok részéről azok ispánja (comes terrestris eorum), Márton bán özvegye és fiai vagy örököseik részéről azok ispánja vagy tisztje (comes vei officialis eorum) részt vegyen, mindkettő egymással és együttesen, ne pedig külön bíraskodjon, és igazságot szolgáltsa a perlekedőknek. Ha a két ispán ítéletében a perlekedők megnyugszanak, jó, ellenkező esetben szabad nekik a felebezés Kőrösre, Slavonia nemeseinek törvénytörvényéhez (ad sedemjudiciariamnobiliumpsius regni Sclavoniae) és innét az országbíróhoz. Ama felek birsága, kik mindkét ispán által elítéltek, kétharmad részben Márton bán özvegye és fiai vagy örököseik ispánját, egy harmadában a praediálisok ispánját illesse.

A Dersfy családot, az adományozás ideje óta, mindig Rovische birtokában találjuk. Deheitei Rolify László ugyan 1464. évben azt erőszakosan elfoglalta, de a Kőrös vármegye által tett vizsgálat folytán, a Dersfyak joga ismét érvényre jutott;¹⁾ — 1525. évben szerdahelyi Dersfy Miklóst találjuk Roycha birtokában.

Rovische comitatushoz különféle időben következő helységek tartoztak: 1274. Machyk (nem Mauk, mint Fejér Írja), a mai Machky, a Velika folyó mellett, 1265. Konzka, 1307. Kuzyn, Folkus. 1367. és 1391. Konchicha, másképp Saulfölde, és praediuin Bak-Péter földé, 1395. Karusua, mely Riuche helység határában feküdt; Bik és Miletincz.

Folyók pedig ezek: Klokochench (ma Klokochevacz falu Bélavár mellett), Velika, Bokoucha, Moroucha, Golobok,

¹⁾ Országos Itár N. E. A. 419. csom. 23. sz.

Plavna (ma Plavnicza), Csazlo, Kamarcsa (ma Komarnicza), Camona, Brestous.

Mikch, slavoniai bán 1326. évben Erneub nevű helységet Máténak, Máté fiának adományozza, a lázadók ellen tett szolgálataiért. E helységről csak annyit tudunk, hogy Kaproncza és Kincse közt feküdt. ¹⁾

Zsigmond király 1391. évben a már említett Koncbiclia, máskép Saulföld és Bakpéterföld birtokra nézve Konskai Domokosnak és fiainak Lászlónak és Miklósnak, kik magokat Boszniában és Kácországban kitüntették, új adományt ad, egy úttal őket Konchiclia nevű birtokukban mi ndeu várjobbágy-ság alól felmenti, azon értelemben, a melyben IV. László király egész Rovische comitatust nemesítette. A beigtatást a osázmái káptalan teljesítette. ²⁾

Még 1708. évben említetnek Rics vagy Roicse, Szent-György és Keresztúr, mint külön várak Kőrös vármegyében.

Be nem fejezhetem Rovische földirati-történeti vázlatát, a nélkül, hogy IV. Béla király egy 1265. évi Ítéletére ne tegyek visszapillantást. Ezt ugyanis Márk JurusaésMiriszlaus riucsoi comesek egy — és a riucsei várjobbágyok, valamint a magyar praedialisták közt a vármegyei főispánnak fizetendő szálláspénz (super denarys descensualibus comiti parochiali debitis) iránt támadt pör idézte elő. A szállásfizetési kérdésen kívül itt az is érdekes, hogy a királyi ítélet oly esetekre hivatkozik, melyekben a várjobbágyok a vármegyei főispánnak bírói széke előtt megjelenni nem tartoznak, és a várispánok által arra nem szoríthatók. ³⁾

Látjuk tehát, hogy ez ítélet a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbözteti, és az utóbbiaknak törvényes hatáskört enged a várjobbágyokra, habár némi megszorításokkal.

¹⁾ Oklevél ii gróf Draskuvich család 1 tárában.

²⁾ Országos 1 tár Zágábban levő része, N. R. A. 167 5. csőin. 12. 13. szám.

³⁾ Nagy Lajos király 1380. évi átiratában, Országos Itár N. R. A. 559. csom. 29. sz.

Sziszek. Zitech, vagy Scitecli comitatus, a zágrábi püspök egyik jószág-kerülete, a Kulpa és Száva összefolyásánál és az Odra vizénél, határos a topliczai apátság birtokaival. Az 1328. évi határjárásban előforduló helységek: Ereszt, Vurot, (Vryucli, és Writ), Stupno (Stopén), Petrovcki (Petrouch), Odra, Dusicza (Dolsicha), Jazvenik, Drenchina, Stretechko, Goricza, Prachno (Pratnyia) Greda, mind Petrinia körül találatnak, a Lekenig folyóig, egy része mint Mokricza, Megyurich stb. a Kulpa déli partján tűnik fel. Zitech helység is a fennebbiek társaságában fordul elő. ') Ide tartozott még Kulpatő, Rakova praediummal, Lahen, Pyavechna, Csernecktő és Scelane praedium, de ezek közül csak az utóbbi látszik meg egyeztethetőnek a Kulpa jobb partján fekvő Szlana faluval.

A zágrábi püspök Zitech kerületét Imre király adományából bírta, azonban István zágrábi püspök 1215. évben ebből Scitech, Odra, Pribissevo és Drenchina helységeket a zágrábi káptalannak adományozta.^{a)} Ez a többször említett Zitech vagy Scitech a mai Sziszek, vagy mint a liorvátok nevezik, Sisak. A zágrábi püspökség térképén: Schichinecz.

A magyarok bejövetele előtt, 822. évben Siscia (Sziszek) Ljudevit szlovén herceg és frank vazallus székhelye volt. Az a vélemény, hogy a X. században Sziszeken horvát püspöki székhely létezett volna, csak gyanús hitelű irományon alapszik,⁸⁾ és a történet menetével is ellenkezik.

Arra nézve sincs hiteles adat, de nem is lehet, hogy itt a IX. században a horvát nagyzsúpán székelte volna;⁴⁾ a horvát hercegek hatalma ugyan is nem terjedett idáig.

István zágrábi püspök fennebbi adománya irigyeket költött és azok a püspököt már-már rávették, hogy az Odra és Scitechre vonatkozó adományt visszavonja, de II. András király a káptalan szószólója volt, és így a püspök az eredeti adományt épségben fentartá, a király pedig 1217-ben meg-

1) Tkalcics: Monumenta II. 117—119.1.

2) U. o. I. 36.1.

3) Backi: Documenta 195. 1.

4) A zágrábi érsekség Schematismusa 1880. évre. 24.1.

erősíté. ¹⁾ Egy 1228. évi határjárásban Sziszek neve Scitechnek van írva.

Miképp a zágrábi püspök a maga jószágkerületével comitatusoknak nevezte, úgy tett a zágrábi káptalan is Zitech kerületével. Megállapítván 1335. évben a tizedfizetés ésjövedelem beszédés módját, ezt a káptalan Zitech és Toplica megyékre (redditus et proventus comitatuunx nostrorum de Zitech et de Thoplica) is kiterjesztő,²⁾ és a zágrábi püspök 1337-ben ez intézkedést jóváhagyta.

A káptalan a XIV. század folytán több ily értelmű intézkedést tesz.

Berkisevina vár, melynek újra építését a Kulpa vonal védelmére, az 1635. évi 42. törv. cikk, és több más országgyűlés elrendelte, Sziszek alatt feküdt a Kulpa torkolatánál.

Még az 1681. évi 68. törv. cikk rendeli el, hogy a zágrábi püspökség és káptalan a sziszeki vár birtokába visszahe-lyeztessék.

Ugra. Zágrábhöz közel éjszakkeletre fekszik Ugra, ma Vugra, vagy Vugrovecli, mely a XIII. század eleje óta, a zágrábi püspökség egyik comitatusának központja volt. Imre király 1201. évben leírja annak határait, melyek közt előfordulnak a Szepnicza patak (Ugrához éjszakra Szopnicza falunál, sokkal távolabb délre Szepnicza), Lisina (ma Lissevo), Kamenicz (ma nem létező), Tosimer, Kineginci, Desislav, Soulad, ismeretlen helységek. ⁸⁾ Egy 1237. évi levél tanúsága szerint István zágrábi püspök azelőtt Ugra és Zelina területeit a zágrábi káptalannak adományozván, — utóbb pedig visszavevőD, kénytelen lett volna azokat a káptalannak visszaadni. Azonban a püspök úgy vélvén, hogy e földeket nem nélkülözheti, a káptalannak cserébe adta Podgoria praediumát és két szigetet a Száva folyón; Ugrát és Casnát (ma Kassina) saját cellariuma számára megtartván.⁴⁾

Mihály püspök 1297. évben beleegyezett, hogy két zág-

¹⁾ Tkalcscics: Monunieuta I. 42. 1.

²⁾ U. o. II. 31. 59—62. 1.

³⁾ U. o. I. 12. 1.

⁴⁾ U. o. I. 77. 1.

rabi polgár valamely földrészt a Szepnicza mellett Ugra megyében (in comitatu nostro de Ugra) — egymásnak eladassák.

Úgy látszik, hogy Ugra megyéhez mind az a föld tartozott, mely éjszak felé a zagoriai hegyekig, dél felé Miroseveczig, vagy Szepniczáig terült; egy 1454. évi oklevélben ide számíttatik praedium Simonouch, a mai Simuncsevesz.

Megkülönböztetnek castrenses, és praediales de Ugra.²⁾ A castrenses szó csak annyit jelent, hogy a zágrábi püspöknek Ugrán vára volt, mint több helyen e vidéken, például az Ugróhoz közel eső Blagusán. Azonban laktak (1313.) az utóbbi helyen zágrábi várjobbágyok is, kiknek földjei a püspök földjeitől el voltak különítve.

A praedialisták lázadásában, mely 1340. évben végét érte, az ugrai kerület nem vett részt.

Az ugrai vár fentartására tartozott többi között az Ugra megyében fekvő Vruepeli falunak fele. Ez a mai Vurnovecz falu, melynek másik felét a püspök egy praedialistája Miklós, Mórícz fia bírta, azon kötelezettséggel, hogy nagyanyját, és egy kisdedit, Miklós fiát fentartsa. A püspök 1345. évben e czélra, és saját lelki üdvösségére, nevezett Miklósnak Vurnovecz másik felét is átengedte, tetszése tartamára.

Ugra helységnek bírása 1360. évben János, Tamás Ha volt, a helység libera villa-nak, lakosai cives-eknek neveztetnek.

Mihály zágrábi püspök 1300. körül adott Ugrónak szabadalmakat. Ezek közt megengedtetik, hogy a helység bírása pénzbeli ügyekben Ítélhessen, nagyobb ügyekben az ugrai centes vagy castellanus, a helység bírójával egyetértve, mondjon Ítéletet; de baj vívásra senkit sem lehet utasítani. Megengedtetik a bíróválasztás. E szabadalmakat Ágoston püspök megerősítette, 1307. évben a váraljai lakók (libera villa nostra sub castro de Ugra) számára.³⁾

Egyéb sorsa Dombiával hasonló.

¹⁾ Tkalcics: Monumenta 238. I.

²⁾ U. o. II 47. 80. I.

³⁾ Oklevelek a délszláv akadémiánál Zágrábban.

Vaska. A Dráva jobb partján, a Baranya megyei Szent Márton irányában fekszik. Kalan pécsi püspök 1193. évi levelében említettik *egy comes curialis: Tiwa de Wasca*.

Mikor kapta a zágrábi püspök ez uradalmat, határozottan nem mondják a történeti források, azonban Imre király, midőn 1201. évben a zágrábi püspök birtokait leírja, Vaskát is a régi birtokok közt sorolja elő. A határok megjelölésére sokszor magán emberek földjei, sőt fák említetnek, de említetnek a Dráva is, a Loseniczi és Zagavicza patak (Czagyavicza falu Verőcze megyében, közel a Drávához), melyek bennünket a vaskai uradalom fekvésére nézve tájékoznak.

A fenn említett Szent Mártont Ilmbald templárius mester, a király engedelmével, 1254. évben a zágrábi püspöknek eladta. Minthogy ennél fogva csak a Dráva választotta el Vaskát Szent-Mártontól, IV. Béla 1255. évben egy, Vaskán kelt levelével elrendelő, hogy a szentmártoni nép ugyan azon szabadságban részes legyen, mint a vaskai, és ugyan egy püspöki hatóság alatt legyen. V. István 1270. évben megerősíti a zágrábi püspököt Szt.-Márton birtokában.

A vaskai dominiuin dél felé nem messzire terjedhetett. Vaskához délre ugyanis a novaki nevű állítólagos zsupánság feküdt, melyet IV. Béla király bizonyos Prezda bánnak adományozott, de az úgynevezett zsupánságból a király 1255. évben egy bizonyos részt kivett, mert ezt már előbb az ő testvére Kálmán király, szlavóniai herceg, a szentsír kereszteseinek adományozta. Ma is határos Novaki Vaskával délnyugotra.²⁾ De a püspök birtoka még Novakig sem terjedhetett, mert nevezett Prezda fiai 1267. évben a Vaska és Novaki közt fekvő Szentkereszt nevű földet, mely iránt sokáig perlekedtek Drask fiaival, az utóbbiaknak egyezség útján átengedik.³⁾

IV. Béla király 1245. ápril 2-án, 1255. márczius 17-én, és 1265. február 25-én tartózkodott Vaskán. IV. László pedig 1276. év február 25-én.

¹⁾ Tkalsics: Monumenta Episcop. Zágráb. I. 101. 103. 1. Fejér IV. 2. k. 224. és 294. 1.

²⁾ Vájjon Novaki zsupánság volt-e, erről lásd e munka 369. lapját.

³⁾ Fejér IV. 3. köt. 42. lap.

Erzsébet királyné, IV. László anyja Vaskát, önkényesen elfoglalta, mire a király 1275. évben tisztelettel és nyomaték-kai kérte anyját, hogy e birtokot a zágrábi püspöknek visszaadja. ¹⁾

A király 1277-ben Szent Mártonnak, mint Vaskálioiz tartozó földnek, ismételve azon kiváltságokat engedélyezi, melyeket ez utóbbi rég időtől fogva bír.

ügy látszik, hogy a királyné kezéből kiadta Vaska birtokát, azonban a zágrábi püspök ebben nem találhatott vigaszt, mert a mint ő 1281. évben Eülöp pápai követnek és firmani püspöknek panaszolja, Miklós slavoniai bán és Henrik comes e megyét teljesen elpusztíták, a marhát elhajták, a nép ínségre jutván, kihalt, úgy, hogy midőn a püspök Vaskára jött, ott csak romlást és éhező, vagy haldokló embereket látott. ²⁾

János zágrábi püspök is elég keserű tapasztalásokat tett. A háborús idő miatt a Vaska körül fekvő Guesche (ma Gacsisce, a Dráva mellett, Vaskához nyugotra) szintén szomorú állapotra jutott; a püspök úgy akart segíteni népén, hogy 1293. évben Gueschöt, Monoszlói István comesnek, praedialistakép és a püspök iránti hűség feltétele mellett örök időre adományozta. ³⁾

A szent ágostoni barátok Tubina falut bírták Vaska közelében; melyet távolság miatt czélszerűen nem művelhettek. Mihály zágrábi püspök ezért 1297. évben a barátoknak Tubina, (tán a mai Czabuna) birtokáért egy bizonyos területet engedett át Vaska határában, és azt a barátoknak vaskai tisztje Olivér, és néhány ottani praedialista által átadta. ⁴⁾

R., Károly, ki 1334 évben a zágrábi püspök alá tartozó kerületek praedialistáit a tizedek pontos fizetésére felszólítja, ily felszólítást külön intézett- Gesche összes nemességéhez is.

¹⁾ Tkalsics: Monum. I. 177. 1. Ez oklevelet Péterfi, Katona és Fejér 1284. évszámmal közlik. (Cod. (Ipl. V. 3. k. 245. 1.)

²⁾ Tkalsics u. o. I. 207.1.

³⁾ U. o. 231. 1. Fejér VI. 1. k. 258. 1., ki azonban ezt 1393. év alatt is közli, X. 2. köt. 127.1.

⁴⁾ Tkalsics u. o. 238. 1.

A vaskai praedialisták magatartását azon lázadásban, mely 1340. évben befejezést talált, Osázma leírásában ismer tettem.

Ettől a Gueschetől veszi nevét a guescsai főesperesség is (archidiaconatus Gvesca), mely ma 14 plébániából áll, és egész Posega megyére terjed ki.

Vaska külön főesperességet képez, a nassiczei és veróczei alesperességgel, a mai diakovári és veróczei alispáni kerületet foglalván magában.

Zagoria. A Dráva és Száva közének nyugoti részében Stáyorország határán feküdt, és annak czillei kerületével érint kezett.')

Nevét e megye azon hegyektől kapta, melyek alatta délre elhúzódnak. Zagoria azt jelenti: hegyentúli, mint Zápolya: mezőntúli tartomány. A név tehát a Szljeme (oklevelesen Zelemen) hegységre való tekintettel keletkezett, mely e vidék legmagasabb pontja, és elég ok arra, hogy a Száva melletti lakók a Szljemen-túli vidéket Zagoriának nevezzék.

A németül író Ozilleyek Graven von Zegern czímmel éltek — saját okleveleink castrum Zeghuuria, terra Segura, partes Zegerie, districtus Zegeriezeg, Comitatus Zagoria-ról szólnak.

Zagoria keletről Varasd megyével volt határos. Történeti forrásainkban a XIII. század elején merül fel, a midőn Csepán slavoniai bán 1207. évben egyszersmind zagoriai comesnek neveztetik. A zagoriai főesperesség a XIV. században 15—17 plébániából állt.

Sebenicohoz délre, a trawi püspökségben egy Zagoria nevű horvát zsupánság létezett, melyről más fejezetben lesz szó. A Szljemen túli Zagoriának e zsupánsággal semmi köze, kivéven a név azonosságát.

¹⁾ Fekvéséről ezt olvassuk: La Zagorie comprise entre la montagne d'Agram, les monts Ivancica, (la Kostelka gora et la Savé) etait devenuelesactuaire de la nationalité eroate. (Ljudevit Prijatelj: Trois mois en Croatie. 68. 1.) Más helyen Zagoriát horvát Svájcznak nevezi. Zagoria a zágrábi hegyeken túli vidék, éjszokról az Iwancsicze, nyugotról a Kostelgora hegy által (mely azt Stiriától elválasztja), délről (par l'est) a zágrábi hegyek által határoltatik. (U. o. 76.)

A stájer határ közelében zagoriai várispánság is létezett, vára nem a grebeni vár volt, mint némelyek vélik, hanem Krapina területén állt. Erről azt írja Kukuljevics Iván, hogy már a horvát királyok idejében fennállott, hanem ez állítás bizonyításával adós maradt.¹⁾ A. XIII. században Krapina már Zagoria főhelye volt. Várispáni minőségét bizonyítja többi közt IV. Béla 1262. évi levele, melylyel a zagoriai várhoz tartozó Batina helységet János viadornak adományozza.²⁾

Érdekes, hogy Krapinához keletre határos Zagorum és Podgorum falu.

Vajjon a fenn evezett Csepán slavoniai bán zagoriai várispán, vagy megyei főispán volt-e, nehéz eldönteni. Főrangú férfiak másutt is voltak várispánok. A zagoriai főispánok biztos sora, Csepántól eltekintve, 1366. évvel kezdődik.

IV. Béla király 1244. évben e részekben tartózkodott és egy levele kelt február 10-én Xomoy nevű faluban (in partibus Zegerie), mely falu ma ismeretlen.³⁾

Ellenben azon Ujudvor (Vyudvor) nevű falut, melyet Roland slavoniai bán 1265 évben Farkas és Gergely comeseknek cserébe adott,⁴⁾ Stopnicha (ma Stubicza mezőváros Zágráb vármegyében) és Sirnovicha — a mai Felső-Szemnicza faluért, ma a Szutla nevű patak mellett Novi-Dvor curiában Klanyecz alatt felismerjük. Ez a nemesi birtok első példája Zagoriában. IV. Béla király azt szaporítá, midőn a varasdi várhoz tartozó, de Zagoriában fekvő Komor nevű helységet 1267. évben Tamás mesternek, kir. jegyzőnek és testvérének Jánosnak adományozó.⁵⁾ A király azt is rendelő, hogy Zagoria

¹⁾ Njeke gradine i gradovi u kraljevini hrvatskoj. 3. füz. ez áll: Grad Krapina mogo je stajati jur za vrieme hrvacskih narodnih vladarali.

²⁾ Wenzel: III. 16. 1. Xkalcsics, I. 118. 1.

³⁾ U. o. VII. 162. 1.

⁴⁾ U. o. XI. 543. 1. és Fejér IV. 3. k. 260. I., ki Vyndum helynevet ír Nádudvor helyett. Farkasnak Zagoriában vára volt, melyet más várral egy Henrik nevű főúr, ki Ottokárhoz átszökött, elfoglalt, midőn ez V. Istvánnal háborúba keveredett, mint az 1271-hen a két király közt létrejött békekötésből kitűnik. (Fejér V. 1. k. 116. 1.) Melyik lehetett az itt említett castrum Farcasii de Zaguria, nem tudjuk.

⁵⁾ Kerchelich: Notitiae prael. 202. 1. Wenzel VIII. 171. 1. Fejér IV. 3. köt. 395. 1.

és hasonló vármegyék nemessége a bíraskodó bánnak szállást adni ne tartozzék.

Máté egész Slavonia bánja 1273. évben Slavoniában a polgári törvénykezést, az adózás és némileg a hadikötelesség módját szabályozván, a zágrábi és körösi főispánra ruhazza az adószedés teendőit, kik ilyenkor a zágrábi vagy csázmai káptalan tanújával eljárnak. E szabály szerint a zagoriai nemesek ily hivatalos küldöttség megjelenésekor nem' tartozott szállást adni, sem annak bíróságát elismerni, mert az ő bírájok a bán volt. A mi itt névszerint Zagoriára alkalmaztatott, más hasonló megyékre is szolt, — ¹⁾ (nobiles in Zagoria, et *aliis comitatibus similibus*) — mely kifejezés távol sem akarhatja azt mondani, mintha Zagoria nem oly vármegye, mint az ország más vármegyéje lett volna, mert a zagoriai és a többi szlavóniai nemesekre egyforma kötelességek mondatnak ki. Botka a fennebbi szavakban csak a zagoriai várispánság létét látja kiemelve.

Bachater comes (1272. évi levélben Bachaler) 1291. évben végrendeletet tesz, melyben a gorbonuki²⁾ minoritaszerzeteseknek egy szög színű paripát (umim ecmm palefridum zug coloris), feleségének pedig és leányának egy Szent Domokos nevű Szelnicze mellett Zagoriában (in Zegerie) fekvő birtokot hagyományoz. ³⁾ Létezett itt Szelnicze, máskép Kon-schina nevű falu is.

István mester idejében, ki 1346. évben Vas, Sopron és Varasd vármegyék főispánja volt, Belecز vára (castrum Belcb, mely a XIII. században még terra Sancti Georgii) és Szelnicze birtok üres és néptelen volt.⁴⁾

A fenn, 1267. év alatt előforduló azon kitétel, hogy a Varasd várához tartozó Komor nevű helység Zagoriában feküdt, azt látszik bizonyítani, hogy akkor Zagoria nemcsak

¹⁾ Fejér V. 1. k. 91. lap, ki az oklevelet 1270. évszámmal közli. — Mikóczy megfoghatatlanul ez adatot 1350. évre teszi, (Seri,es banorum 30. lap.)

²⁾ Gorbonok a Dráva mellett feküdt, mai neve Klostav.

³⁾ Évnélkül i oklevél erről az országos Itár Zágrábban levő részében N, B. A. 1675. csom. 1. sz.

⁴⁾ Országos Itár N. E. A. 1675. csom. 3. sz.

várispánság, hanem egyúttal már vármegye is volt. Valamely várispánság (itt Varasd) földjei fekhettek más vármegyében, mint erre számtalan példa hozható fel,¹⁾ de nem fekhettek egy várispánság földje más várispánságban. Elöttem legalább ilyen eset ismeretlen. A várispánságok nem is voltak elkülönített kerületek. Két évvel korábban (1265.) IV. Béla király Újudvar nevű birtokról tesz említést, melyet Hol and bán a király adományából és Béla berczeg beleegyezésével Zagoriában bírt, Boland pedig más jószágért cserébe adott. Az előadott okokból Újudvar nem lehetett várföld, hanem csak oly birtok, mely Zagoria vármegye területén feküdt.²⁾ A királyi várak és tartozandóságai a király tulajdonát képezvén, eladományozás esetén, senki beleegyezéséhez, vagy hozzájárulásához nem volt kötve.

Az Anjoukorban a Hedervári nemzetség volt Zagoriában nagybirtokos. E nemzetség szekcsői és tamási ága 1351. évben birtokosztályra lépett, melynél egyik főszereplő volt Herczeg Péter, ki nagyon soká Bobért Károly ellen pártoskodott, de utóbb hűségére visszatért. A király a megtérőnek Szekcső és Kőszeg várakat, Bodrogb és Danolch városokat, Dauth, Szántó és Nyaralyad helységeket adta, de kivette kezéből Korpona, (így Krapina helyett) Kosztel és Wzturch (Osztercz) várakat Zagoriában, mi által hihetőleg Pétert a német határtól elakarta vonni.³⁾

A XIV. században Zagoria vármegyét tekintélyes magyar családok, a Kanisayak, Bánfyak, Ostfyak fiai kormányozták, — de annál ármányosabb kezekbe került, még mielőtt az új század beköszöntött.

A híres Becsegerege nemzetség egyik sarja Veszős mester, ki eddig zólyomi főispán volt, 1358. évben varasdi főispánnak és a zagoriai kerületben létező minden vár castellanusának nevezetetik. (Zichy cod. UL 109.1.)

¹⁾ István ifj. m. király 1268. évben azt írja Kaak földről: erat jobagionum castri de Bursua, tamen est ipsa terra in provincia de Zabolch. (Wenzel VIII. 199.1.)

²⁾ Wenzel XI. 543. 1.

³⁾ Hazai Okmánytár V. 125.1.

A mi kevés adat van Zagoria beléletéről, az mind a XIV. századból való; ilyen, hogy 1379. évben Molnári János mester, Tamás fia, zagoriai alispán volt, ki Ostffy Jánost főispánjának vallja. Nevezetes, hogy Molnári János egyúttal varasdi főispán volt, oly sajátságos példája a belkormányzatnak, melynek mását csak Macedóniai Miklósban találok, ki mint temesi alispán, egyszersmind Csanádi főispán vala.

Nem hallgatom el, hogy Molnári János a zagoriamegyei. szolgabírákkal együtt hivataloskodott.^{x)}

Slavoniának tartományi gyűlései a XV. századig csupán Zágráb, Kőrös, Várasd és Zagoria megyék nemességéből állottak, ²⁾ és e kis megye — míg a Czilleyek a feloszlás csiráit bele nem oltották — az alkotmány nyújtotta kedvezményekben élt. Hogy azonban valaha a Dráván túl is kiterjeszkedett volna, mint némelyek állítják,³⁾ oly tévedés, melyet czáfolni sem kell.

Zsigmond király 1397. évben Czilley Hermannak a Dráva közelében fekvő Vinicza nevű királyi várat (castrum regium Vynichar in districtu Zagoriensis existens) és Orbach várat ugyan e kerületben adományozza, — az utóbbi a stájer országi Rohats (ma Rójuh vagy Rohitsch) irányában feküdt.⁴⁾ A király parancsára a zágrábi káptalan Czilley Hermant következő évben a nevezett uradalmakba beigtatta, és ez alkalommal megtudjuk, hogy Orbach vár alatt hasonló nevű szabad község létezett, és hogy rajta kívül a várhoz még Felső és Alsó-Szopotli, Jalsevecz (ma Jalsovecz az alsó-zagoriai járásban) Milyanholm, (a mai Mihovljani, Mihovlyan vagy Milyan?) Zpitisane (a mai Pacsetina?) Herwachka, (ma Horvatska, a hasonló nevű patak mellett) Heichkouchy, két Serilnik, (ma Sztermecz) Felső-Stela (a Szutla patak melletti Szela), Staravecz, 'Wolkoinerich, Borizlavich, Bidrazech, Thomasenki, (Tomasevecz), Symonouchy, Desstenike, (ma Dessinics), Ladenyezelo, (Ladanye, a megye másik kerületében fekszik, Vinicza

¹⁾ Fejér IX. 7. köt. 414.1.

²⁾ Palugyai: Kapcsolt részek 308. 1.

³⁾ Osegovish Imre: Unius e Croatis responsa, 80. lap, ki Farlatit idézi Illyricum Saerum V. 331. lap.

⁴⁾ Fejér X. 2. köt. 428. 1.

alatt, Zirladany pedig közel a Drávához), Clewechne, Zbylia, (Zbelava?) Gosztevo, Martinusevacz, (van a megyében Martinecz, Martinsée, Martinscina, Martinskavesz és két Martinéi falu), Gaber, Oresia(maOresje Zágráb m.?) Otrochkovcbi, Prisinina, Pricapele, Naporedi, Gerdacincbi, Bresna, Prilusenclii, ítustinchy, Bracbech és Brachekouch falvak tartoztak. Hasonlóképp Vinicza várhoz egy hasonló nevű szabad község, — továbbá Lovrechan, Itadovecz, (Radenbouclii) Goricza,Plitvicza(Plycliyucha), Maréban, (Marosan, Marachane), Vocha, (Woycha) Brodarovecz, (Bedanyeuchi), Plemensina, (Plemenytavecz), Greda, Máj érij e, (Mayre),Drusbinecz, (Drubinchi) ma is ismeretes, — továbbá Pochlechane, Babinchi, Opeka, Kostanyevcze, és Otoch falvak tartoztak. Ebből látjuk, hogy az adományozott jószágok a mai Varasd vármegye egyik végétől a másikig terütek el.¹⁾

Még csak egy kis lépés kellett, hogy Czilley Hermann egész Zagoria vármegyét elnyerje és e lépést Zsigmond király 1399. évben megtette, a midőn Czilley Hermannak egész Zagoriát, férfi ágára szóló örökösödési joggal adományozta. Elősorolja az adománylevél nevezetesen Corpona (ma Krapina), Labar, Osztrocz vagy Ostrech (ma Ostercz), Bealth, (Bellecz várrom), Trakostyan, Lepoglava, Costal (ma Kosztelgrad) és Császár (ma Klanyecz fölött) várakat és a két Tarnacli (ma Turnische) nevű falut, melynek nevét más helyen Ternouch alakban is találjuk.²⁾

Tekintvén e birtokok elterjedését, melyek Zagoria neve alatt Varasd megye határainak legnagyobb részét magokban foglalták, azt kell kérdenünk: miből állt akkor tehát Varasd vármegye területe?

Bombardi igen könnyen veszi a dolgot és azt mondja, hogy Varasd megye területe állt mindazon földből, mely a Dráva, a vind határ (néha hihetőleg Stájerország), valamint Zagoria és Kőrös megyék közt foglaltatik. Igen, de hisz ép az a kérdés, meddig terjedtek Zagoria határai, és ha — mint fenn

¹⁾ Fejér X. 2. k. 584.1.

²⁾ Fejér X. 2. k. 633. és 693. 1. A zágrábi káptalan még ez évben beigtatta a Czilleyeket.

kimutattam, — Vinicza és a vele érintkező Marosan, sőt a Petrianec-cel határos Drusbinec és Majerje falvak Zagoria megyéhez tartoztak (a kétséges Zbelava-ról nem is szólván), akkor Varasd megye számára még az a síkság sem marad fenn a Dráva mellett, melyben Varasd vármegye fekszik.

Az az állítás, mintha Varasd vármegye a magyar királyok által alakított vármegyék utolsóinak egyike lett volna, önkényes felfogás, de alaptalan az az állítás is, melyet különben Bombardi sem kíván eldönteni, és mely a Muraközt Varasd megye egykori kiegészítő részének tekinti.

Zsigmond király 1399. évben Zagoriát Cilley Hermanak adományozván, e megye 1456. évig maradt a család örökös birtoka, a midőn Cilley Ulrik Nándorfehérváron, a Hunyadi-ház barátjainak kardja alatt, gonosz lelkét kiadta. ¹⁾

Ulrik családjának utolsó sarja lévén, a stájerországi, kárntheni és kraini rendek Grácban gyűlést tartottak, ott azt határozván, hogy a Cilleyek minden németországi várai és birtokai Fridrik császárnak átadassanak. Azonban Ulrik özvegye, Katalin, már előbb a családtól függött előljárókat, különösen Vitovecz Jánost megesketteté, hogy előbb mitsem adnak ki kezükből, míg Ulrik halálát meg nem boszulják, és az özvegynek illendő kitartást nem eszközölnek ki.²⁾

Vitovecz a Cilley-birtokok iránt leginkább a magyar királyi yal alkudozott volna, azonban Fridrik császárnak sikerült e bátor vezért maga részére megnyerni, úgy, hogy az özvegynek adott hite megszegésével Fridriknek a Cilley-féle német birtokokat átadá.

A magyarországi birtokokra nézve Vitovecz saját személyes érdekét követte leginkább, és mind kezdettől fogva magát zagoriai grófnak címezte, mely önkényt V. László király, az akkori viszonyoknál fogva, kíméletesen elnézett. Vitovecz ugyanis, kire V. László király megöletésének hamis

¹⁾ Lehoczky 1405. évre Tamási Henriket, 1440. évre székeséi Herczeg Fülöpöt említi, mint zagoriai főispánokat. (Stemmatographia: II. 172. 384.), de ennek nincs alapja, mert ez időben a Cilleyek bírták Zagoriát.

²⁾ Teleki: Hunyadiak kora II. 481. lap.

és Fridrik császár által terjesztett híre is hatott, mindjárt megbánta, hogy Fridrikkel oly könnyedén egyezséget kötött, mert, méltán, attól tartott, hogy László király Vitovecz Magyarországon fekvő birtokát, a zagoriai grófságot és a gerebeni várat hitetlensége miatt tőle elveendi. Azért végre is a császár ellen fordítá fegyvereit.')

Következett most az országban oly állapot, melyet csak legnagyobb anomáliának lehet nevezni. Daczára t. i. annak, hogy 1458. óta, mint azelőtt Horvát-Dalmátországban, valamint Slavoniában törvényes bánok kormányoztak, mégis Vitovecz János is slavoniai bánnak, de zagoriai grófnak is nevezte magát. Az akkori politika követelményéhez tartozhatott, hogy Mátyás király nem egész szigorral lépett fel a bitorló ellen, sőt 1463. év május 14-én kelt levelében gerebeni Vitovecz Jánost maga is slavoniai bánnak czímezte, s neki és az ő fiainak hűséges szolgálatokért (ob fidelia servitia) Zagoria örökös és szabad grófságát adományozza, ugyanazon határokkal, a minőkkel e megyét azelőtt a Cilleyek bírták. Ez örökös grófsághoz tartozott Krapina, Lobor, Osztercz, Vinnicze, Trakostyán, Kosztel, Császárvár, a lerombolt Verbovecz vár és Kamenicze kastély tartozmánya, végre Varasd város és vára, és mindkét Tarnócz falu, melyekbe a császmái káptalan Vitovecz Jánost és fiait be is igtatta.²⁾ A beigtatásnál jelen volt szomszédok ezek: Mirkóczy Kálmán, ki egyszersmind úrnőjét, szomszédvári Henningh Dorottyát, mint annak sztebiczai udvarbirája képviselte, Mirkóczy István, Szabóky András (a császárvári kastélyból) és Miklós, Puhakowczi Máté, Orehovicza-Szent Lászlói Bertalan, Verhovich János és Kristofor, továbbá Krapináról naseninai Bekovics László, Loborról Dekos Péter és Bálint, és macsói Koczondorf Márton, továbbá Batinai³⁾ Erzsébet fia András, Pomperowczi (másutt de Pauperiowcz) Menyhért, Zaversiai András, morigoltowczi Preuner Márton; Osztercz várából szelnicza-szent-domonkosi

¹⁾ U. o. 488. 529. lap.

²⁾ A császmái káptalan 1464. évi átiratából, mely megvan a magyar országos ltár Zágrábban levő részében N. IL. A. 1525. csom. 42. sz.

³⁾ Botina helység már 1258. évben említetik.

Konszky Péter; továbbá mariasóvczi Maryas János és Ottlin György, és zajezdai Herkavics László, benkóczi Zawersky András és Máté, — mind Vinnicze, Trakostyán vagy Kamenicza kastélyokból; továbbá Bossin Farkas a koszteli váracsból, szentjakabi Stosz Frigyes, tarnócz-szent-ilyési Bekovics Simon, Zubodol Miklós, beretinczi Matkovics János, és mások. E névsorból mellékesen kitűnik, hogy az említett időben a magyar elem család- és belynevekben meglehetősen volt képviselve. Mátyás király még 1465. évben — midőn már számos győzelem sugározta körül homlokát — bosszúsan tapasztató, hogy Vitovecz János még mindig késik a királyi várak átadásával, melyeket az utóbbi Cilley Ulrik özvegyétől vett.

Igaz, hogy Mátyás király Paman személyében hű slavoniai bánt és zagoriai gróftot bírt, ki a magyar király és Velenche közt 1463. szeptember 22-én kötött védelmi- és támadási szövetséget aláírta, de Vitovecz ez által meg nem zavartatta magát, és a két hivatalt tovább is bitorolta.

Székely János parancsot vett a királytól 1475. évben, hogy Vitovecz Györgyöt Krapina várában ostromolja, utasításul adván, hogy még szalmaszálat se hagyjon birtokában.¹⁾ Mátyás király 1466. évben laki Tűz Jánost slavoniai-horvát-dalmát bánnak kinevezte, Jánost pedig zagoriai grófnak, — és így reményiette királyi hatalmát Vitovecz és Frigyes császár ellen e vidéken fentartani. A kölcsönös versenynek és az anarchiának csak a Korneuburgban 1477. évben Frigyes császár és Mátyás király közt kötött béke vetett véget. Ez alkalmalmmal Mátyás király egész Zagoriát is visszakapta.²⁾ Vitovecz János szereplése megszűnt.

Még sok évvel utóbb Vitovecz György és Vilmos szerepelnek, mint zagoriai grófok, — úgy látszik, apjok, Jánostól örökölvén erre való képzelt jogukat.

Mátyás királynak még más különös okai lehettek, hogy jobb rendet állapítson meg Zagoriában, de ennek politikai önhatósága végóráját érte. Az 1486. évi 50. törvénycikk ugyanis a

¹⁾ Lehoczky, Stemmatographia II. 435. lap. Más források erről hallgatnak.

²⁾ Kerhelich: Notitiae praelim. 287. és 451. lap.

zagoriai grófok törvénykezési jogát, melyet eddig Varasdban gyakorolni szoktak, örökre eltörlé, és a perlekedőket a slavo-niai bán bíróságához utasítá. ¹⁾

Habár a törvény egyenesen ki nem monda Zagoriának egyesítését Varasd megyével, de ez szükségképeni következménye lett. Varasd vármegyének négy járása közt az alsó- és felső-zagoriai járás tartja fenn a régi Zagoria nevét, de bizonyosan nem régi határait. A Farkashidán gyülekezett országrendek 1490. évben a királyválasztó diplomában kikötötték, hogy Corvin Jánosnak többi közt egész Zagoria (Comitatus Zagoriae), az abban fekvő Krapina, Várasd, Verbovecz, Trakostyán, Vinnicza, Greben, Logor (így), Osztercz és Béla várakkal és kastélyokkal, minden tartozandóságával együtt, a mint ezeket azelőtt György és Vilmos zagoriai grófok bírták, és a mint ezek hűtlensége miatt a koronára szálltak, — tulajdonába adassék.²⁾ Ez időn túl okleveleink már csak zagoriai districtusról szólnak, így például Császárvárról írják 1501. és 1502. évben, hogy ez Varasd megyében a zagoriai districtusban fekszik. Igaza lehet Kerchelichnek, midőn azt írja,³⁾ hogy Zagoria vármegye nemcsak kiváltságokkal bírt, hanem Mátyás király idejében igen tágas volt (Comitatus Zagoriae latissimus). Békekötés és frigyesülések ezt részekre szakíták. Frigyes császár a Stiriához közel fekvő területet, bizonyos évi adó

¹⁾ Palugyai: Kapcsolt részek 300. lapon e törvényre hivatkozván, ezt úgy magyarázza, hogy ezzel Mátyás király Zagoriát Varasd megyével egyesítette, — okúi pedig azt hozza fel, hogy a Cillej grófoknak, mint e megye főispánjainak kicsapongásait máskép nem fékezte. Meglepő "botlás oly kritikus történetírótól, ki egy perczig elfelejtette, hogy az utolsó Cillej 1456. évben meggyilkoltatt. Kerchelici — Notitiae praelim. 224. és 289. lap — e törvényt látja eltöröltnek Zagoriát, vagy a megye hatóságának megszüntetését, lakosai ezentúl a slavo-niai bán bíróságának rendeltetvén alá, mint IV. Béla idejében. Engol is azt írja, hogy Mátyás király Zagoria megyét eltörlölte, területét részint Varasd megyéhez, részint Stajorországhoz (!) kapcsolván. (Geschichte von Dalmatién, Croatién etc. 299. l.) Azt sem lehet az idézett törvényből kiolvasni, — mint- Paur Iván teszi — hogy Zagoria a szomszéd Zágráb és Varasd megyében felolvadt. Tj Magyar Múzeum. 1853. I. 552.)

²⁾ Kovachich: Suppl. ad Vestigia Comitiorum II. 276. 1.

³⁾ Kerchelich: Notitiae 289. 1.

fizetése mellett, a király engedelmével, megtartá, végre II. Ulászló király az adófizetést elengedé, a zagoriai föld nyugoti része pedig Stirianál maradt. Miféle zagoriai részek csatoltattak Várasd és Zágráb megyéhez, mifélek pedig Stiriához, ezt kimutatni megígérte ugyan Kerekelióh (Hist. Ep. Zagr. I. 193.) de nem tette. Kerclielich (Nót. prael. 298.) azt állítja, hogy II. Ulászló koronáztatása után Alapi János Varasd és Zagoria megyével Maximiliánhoz pártolt.

Gereben János bánról azt írja, hogy ez a zágrábi püspökség népeit a maga szolgálatára és bíraskodása alá kényszerítő, és a káptalan Toplika nevű birtokát elfoglalta. Mátyás király 1463. évben mind ezt eltiltá. (Kerch. Hist. Ep. Zagr. I. 180.)

Már Engel^{x)} gyanította, hogy Mátyás királynak sikerült a hatalmas Vitovecz Jánost arra bírni, hogy a zagoriai grófság megtartása mellett, a többi, általa bitorolt várakat adja át. Engel ez egyezséget 1464. évre teszi, azonban az ő gyanítását már egy 1463. évi oklevél teszi bizonyossá, mely által Mátyás király Vitoveczet a zagoriai grófsággal és az abban levő várakkal Krapina, Lobor, Osztercz, Viminycze (ma Vinicza), Kosztel, Chazar és Varasddal megajándékozván, egyszersmind örökös, szabad s nagyobb (major) zagoriai grófnak nevezi, ki mind személyére, mind örököseire nézve — be is igtattatott mindezekbe.²⁾ A beigtatás után Mátyás király 1464. évben kiváltságlevéllel megerősíti grebeni Bythovecz Jant és örökösseit Zagoria megye birtokában, a melyhez ez alkalommal Krapina, Lobor, Osztercz, Vinnicze, Trakenstein, Köztél és Chazar várak, továbbá az eltörölt Vrbovecz és Kamenicza várak tartozandóságai, valamint Varasd vára és városa, mindkét Tharnovecz, és más birtokok számíttatnak, melyek azelőtt a Cilleyek uradalmát képezték. Ez évben már e terület districtus Zegerieszeg néven fordul elő.

A zagoriai grófok czíme a fenuebbi törvény hozatala után nem szűnt meg, sőt, úgy látszik, Vitovecz János fiai Mátyás király kegyelmébe fogadtattak, mert a király 1489. évi oklevelének záradékában Vilmost nemcsak zagoriai grófnak,

¹⁾ Engel: Geschichte von Dalm. Slav. u. Croat. 591. 1.

²⁾ Teiki: Hunyadiak kora, III. 341. J,

hanem királyi főasztalnokmesteri hivatalban találjuk,¹⁾ sőt ilyen czhnen már előbb, különösen az 1486. évi országgyűlés végzésében fordul elő.

Így említik forrásaink Vitovecz Györgyöt még 1502. évben is, mint zagoriai grófot; — de ez a névsort berekeszti. Ugyanez időben Császárvára már Varasd vármegye zagoriai kerületében fekvőnek mondatik.

Az 1491. évben II. Ulászló magyar király, IV. Frigyes és I. Miksa császárok közt létrejött békekötésben a zagoriai grófok váraitól (de castris comitum de Zagoria) is történt egyezkedés, rendeltetvén, hogy Székely Jakab e várakat Ulászló király, mint harmadik személy hű kezére bocsássa, ki, kihallgatván a zagoriai grófokat és Corvin János herceget, e várakat az ország szokása szerint, és megtartván a megtartandókat, annak oda ítélni és kiadni köteles, a kinek ezekre joga van.²⁾

Corvin Jánosnak Zagoriában nagy birtokai voltak. Ezekből II. Ulászló király 1510. évben Béla és Trakostyán várakat, melyekről azt mondja, hogy a zagoriai kerületben a slavoniai részekben fekszenek, és melyek Corvin János horvát-slavoniai bán és gyermekeinek halála után a király collatio-jára estek, Podmaniczky Jánosnak és nejének Osáky Margitnak adományozza, több érdemén kívül azért is, mert Jajcza és más végvárok fentartására a királynak 1000 aranyforintot adott.³⁾ A belai vármok Varasdhoz délre, Lepoglava vár és Toplicze közt található.

Orehóczy Ferencz 1600. évben maga, és felesége nagy-kemleki Alapi Margit, és ez utóbbinak nővére Doromberger Marianna nevében tiltakozott, hogy kövendi Székely Mihály szatmári várkapitány és fia Frigyes Krapina és Kosztel várakat Varasd megyében el ne idegeníthesse. A tiltakozókra nézve ez eredménytelenül történt, mert II. Mátyás király 1615. évi leveléből kitűnik, hogy a nevezett két vár Székely Frigyes

¹⁾ Hazai Okmánytár V. k. 371. 1.

²⁾ Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. A bécsi akadémiának kiadása. Bécs, 1849. Hl. k. 483. 1.

³⁾ Országos Itár N. B. A. 421. csön.; 38. sg.

magszakadása folytán a kir. fiscusra szállt; egyszersmind megtudjuk, hogy busini Keglevich János és neje Bay Zsuzsanna törvény elé idéztettek, mert még Székely Frigyes életében e várak birtokát bitorolták, vagy birtokosát zavarták.¹⁾

Még 1650. évben is azt írja Ferdinánd, hogy Prépostóc (ma Prepasztevecz) Zagoriában, nem távol Belec várától, Slavóniában és Varasd megyében fekszik, — és Zagoriának külön megemlítése, midőn már csak szerény járás volt, régi önállásának árnyául mutatkozik itt.

A XVI. század elejéről származó, a hazai vármegyéket elősoroló lajstromok Zagoriát már nem ismerik.

Zagoriai főispánok.

1207. *Csepán*, Mich fia, slavoniai bán, Comes Saguriensis. (Árpádkori Új Okm. VI. köt. 315. Kukuljevics: Jura, I. 41. lap.)
1366. *Kanisay János*, Lőrincz fia, Varasd és Zagoria főispánja. (Fejér: IX. 3. k. 560.1.)
1366. *Bánfy István* és *János*, néhai Miklós bán fiai. (Budai kam. Itár N. B. A. 1540. csom. 14. sz. Jánosra nézve Fejér: IX. 3.k. 560.1.) Comites regii nevezi a király.
1370. *Bánfy István* és *János*. (Mindkettőt említett hivatalaikban, de év nélkül, Nagy Iván is felhossa. Magyarország családai, I. 157. 1.)
1376. *Ostffy János*. (Fejér: IX. 5. k. 95. 1. Valószínűleg János, varasdi főispán fia.)
1379. *Ostffy János*. (Fejér: IX. 7. k. 414.1.)
1380. *Liszkói Pál*, főtálmokmester. (Fejér: IX. 5. k. 379. és IX. 7. k. 625. 1.)
1394. *István*. (Fejér: X. 2. k. 257. lap. Leleszi convent 35. csom. 1. sz.)
1399. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 2. k. 633. 693. 1.)
1403. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 4. k. 810.1.)
1406. *Cilley Hermán*, horvát bán. (Fejér: X. 4. k. 474.1.)

¹⁾ Országos Itár N, B. A. 631. csom. 21. sz.

1407. *Cilley Hermán*, dalmát-horvát-slavouiai bán. (Hazai Okm. IV. 253.)
1423. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 6. k. 536. lap. Hazai Okm. III. 346.)
1425. *Cilleq Hermán*. (Fejér: X. 6. k. 676. 680.1. Hazai Okm. V. 222.1.)
1426. *Cilley Hermán*, egész Slavonia bánja. (Kerchelich: Hist. Ep. Zágráb. I. 163. 1. Hazai Okm. V. 222.1.)
1427. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 6. k. 900. lap.)
1429. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 7. k. 86.1.)
1430. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 7. k. 240.1.)
1431. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 7. k. 325.1.)
1432. *Cilley Hermán*, slavoniai bán. (Fejér: X. 7. k. 419. 1.)
1432. *Cilley Frigyes és Utrilc*. (Fejér: X. 7. k. 422. 1.)
1434. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 7. k. 540. 564. 1.)
1435. *Cilley Hermán*. (Fejér: X. 7. k. 615. 619.1.)
1438. *Cilley Frigyes és Utrilc*, Ortenburg és Zagoria grófjai. (Kerchelich: Hist. Episc. Zágráb. I. 70.1.)
1441. *Cilley Frigyes és Utrilc*, Graven von Ortenburg und in dem Seger. (Teleki: Hunyadiak kora X. 96.1.)
1442. *Cilley Ulrik*, ortenburgi és zagoriai gróf. (X. R. A. 394. csom. 3. sz.)
1443. *Cilley Frigyes és Utrilck*. (Teleki: Hunyadiak kora X-130. 1.)
1444. *Cilley Ulrik*. (Fejér: Genus et incunabula, 71. lap, és Cod. dipl. VIII. 6. k. App. 83.1.)
1447. *Cilley Frigyes és Utrilck*. (Teleki: u. o. 211. 1.)
1449. *Cilley Utrilck*, ortenburgi és zagoriai gróf, slavoniai bán. (Kerchelich: Notitiae 275.1.)
1451. *Cilley Utrilck*, ortenburgi és zagoriai gróf. (Teleki: u. o. X. 305.1.)
1452. *Cilley Utrilck*. (Teleki: X. 328.1.)
1452. *Cilley Frigyes és Utrilck*, Ortenburg és Zagoria grófjai, slavoniai bánok. (Kerchelich: Notitiae prael. 275. lap' Pray: Annales III. 89. 1.)
1454. *Cilley Utrilck*. (Teleki: X. 420. 1.)
1455. *Cilley Utrilck*. (Teleki: X. 437. 471. 1.)
1456. *Cilley Utrilck*. (Teleki: X. 509. 1.)

1460. *Gerebent Vitovecz János*, slavoniai bán. (Engel: Geschichte des ungrischen Reichs III. 240. lap. Teleki: III. 217.1.)
1461. *Gerebent Vitovecz János*, slavoniai bán. (Rattkay: Memoria banorum 98.1. Teleki: XI. k. 10.1. Hazai Okm. kV. 402. 1. Ez évre Kovacsicli: Polyarcha hungarica czimü kéziratosa munkájában: "Vveisprach János, — ami hiba. A laibachi püspökség újra alapító levelében: Johann von Sagor. (Dimitz: Gesckickte Ki'ains I. 302.1.)
1463. *Paman*, slavoniai bán, Mátyás király részén. (Pray: Annales III. 301.1. Fessler: V. 116.1.) Ez új bán bizonyára más, mint Vitovecz János. Kiténik ez azon politikai viszonyokból, melyeket a 311. lapon előadtam, nevezetesen abból, hogy Mátyás király épen Pamanban vélt ellensúlyt találni Vitovecz ellen. Miért is nevezte volna magát Vitovecz egyedül csak 1463. évben Pamanak, midőn előbb is, utóbb is Vitovecz vagy Bytovecz Jan-nak (János) írta magát? A név nem Paman, hanem Panian, azaz Pan Jan, a zagoriai gróf, ki a velenceiekkel kötött egyezségben részt vett Nándorfehérvárott. (Teleki: Hunyadiak kora III. 347.1.)
1463. *Gerebent Bytovecz Jan* slavoniai bán, Zagoria örökös grófja. (X. R. A. 1525. csom. 42. sz.)
1464. *Gerebent Vitovecz János*. {1460—1464. években zagoriai comes, és slavoniai bán, mely utóbbi hivatalban az ő társa Újlaki Miklós.)
1465. *Gerebent Vitovecz János*. (Fessler: V-144.1. egyúttal Horvátország és Slavonia főkapitánya. Mátyás király egy 1465. évi levele: János zagoriai főispán és mint fenn, főkapitány.)
1466. *János*. (Mátyás király kinevezte. Kerchelich: Notitiae 287.1. és Histor. Ep. Zágráb. I. 185. 1. Állítólag laki Thuz János 1466. évben dalm.-horv.-slavon.-boszniai bán, ez évben társul bírta a báni hivatalban János zagoriai grótot. Kerchelich: Hist. I. 192. lap. De melyik Jánost?)
1475. *Parisán György*. (Magnificus és Comes perpetuusnak neveztetik, A zágrábi káptalan a tized megtagadásáért

heves port indít ellene, valamint az ő testvérei: János és Vilmos ellen. (Kerchelich: Hist. Ep. Zágráb. I. 184. 187.1.)

1481. *György és Vilmos.* (Oklevél-gyűjteményekben.)

1484. *Parisán György,* (Kerchelich Notitiae prael. 189. 1. és Hist. I. 184.1.) és *Vitovecz Vilmos.* (Lehoczkynál: Stemmatographia I. 161. lap, a családnév Garisan.) Ez évre Vilmos zagoriai főispán és kir. főtálmokmester. (Hazai Okmtr. IV. 434.1. Kovacsicli: Polyarcha című munkájában ez évre Georgius és Vilhelmus Gróf, Comites Zagoriae.)

1486. *(Vitovecz) Vilmos,* zagoriai főispán és kir. főtálmokmester. (Az országgyűlési végzés záradékában.)

1489. *(Vitovecz) Vilmos,* zagoriai főispán és kir. főtálmokmester. (Hazai Okmánytár V. 371.1.)

1502. *György,* Comes de Zagoria. (N. R. A. 200. csom. 34. sz.)

SZÁVÁNTÚLI RÉSZEK.

(BOSZNIA, HOKVÁTORSZÁG, DALMATIA.)

Pártütő zászlók alatt csatáznak a népek és a fejedelmek: a mi
zászlónk az egyetlen, min. e jelszó áll: *a törvény!* nem több,
nem kevesebb. Jöhet idő, midőn még egyszer meg kell hódítá-
nunk e hont: a főszlás eszméinek hadjárata ellenében.

K a z i n c z y G á b o r országgyűlési beszéde
1861. május 27-én.

Bosznia és Ráma neve. A görög és dalmát írók szerint Bosznia, mint tartományi név már a IX. században volt ismeretes. Biborban született Constantin császár mondja, hogy e tartomány (ager Bosonae) a keresztény Szerbiában (in baptizata Serblia) feküdt, és azzal együtt a byzanti császárságtól függött.

A tartomány a Bosna folyótól vette nevét, mely az Igman hegy tövében, Sarajevótól három órányira ered, és éjszakra törvén, Samacz mellett a Szávába ömlik.

E tartomány terjedelme hajdan hasonlíthatlanul kisebb volt a mai Boszniánál, de azt közelebb meghatározni majdnem lehetetlen, és maga Lucius vallja, hogy erre törekedve, csak összevetésekhez lehetne folyamodni, melyekbe az olvasó hamar belefáradna.

Boszniáról szólván, Rámát is kell említeni, mely eredetileg külön tartományt képezett, utóbb azonban Bosniára terjesztő ki nevét. E nevét a Hercegovinában származó Ráma folyótól vette, mely Naronánál (Narenta) az adriai tengerbe szakad.

Ráma volt déli Boszniának régi neve, és a magyarok mind azt, a mit e tájon Boszniából foglaltak, Rámához kapcsolták. Innen magyarázható a magyar diplomatikának az a szokása, hogy a királyi czímekben csak Ráma fordul elő, Bosznia mint azzal egyjelentésű, pedig nem. A királyi oklevelek ez iránt nem hagynak fenn kétséget.

Turóczy még a XV. században írja, (65. fejezet) hogy a magyarok Boszniát Rámának nevezik.

Hozzá éjszakra határos volt Verbosanja. Fővárosát Verbosent a Milliatka folyó két részre osztá.

Ginnamus azt írja, hogy a Drina folyó Boszniát a többi Szerbiától elválasztotta, hogy azonban Bosznia nem tartozott a szerb főzsupán alá.¹⁾ Ez adat szerint tehát a régi Bosznia a Szávaig terjedett volna, — a mi nehezen hihető, alább előadandó okokból. Más írók véleménye szerint csak az a földközi része nevezetett Bosniának, melyen a Bosna keresztül folyik.²⁾

De Szerbia olykor még is azonosnak tartatott Boszniával, mint például III. Kelemen pápa 1188. évben így ír: *regnum Servulie quod est Bosna.*³⁾ Egészen ilyen értelemben írja IX. Gergely pápa 1227. évben, és János ragusai érsek 1252. évben: *Regnum Serviliae quod est Bosna.*⁴⁾

Ezen Servulia alatt azonban nem a mai Szerbiát kell érteni, mert Servulia a VIII. század közepe óta a XI. század elejéig mindig Zachulmia es Tribuniával (Trebigne) együtt említetik. Bíboros Constantin császár is írja, hogy az a tartomány, mely Serbliának és Paganiának, és mely Zachulmia, Terbunia s Oanale-nak⁵⁾ nevezetik, az avarok által elpusztítva lévén, Heraclius császár a szerbeknek más tartományokat mutatott ki lakhelyökül. Úgy látszik tehát, hogy Servulia a régi Rasciának egy része volt, mely az egyúttal nevezett tartományokkal érintkezett.⁶⁾

A magyar királyok e két országot mindig helyesen megkülönböztették, és czímeikben Szerbia és Ráma (értsd Bosznia) mindig egymás mellett neveztetnek.

Első magyar király, ki magát Szerbia királyának nevezte, Imre volt, 1197. évben épen azon levélben, melylyel a Blagayaknak Vodicza földet adományozta.⁷⁾ Utóbb azonban e czímmel élni megszűnt, még akkor is, midőn 1202. évben már

¹⁾ Cinnamus, 3. k. Bonni kiadás 104.1.

²⁾ Lucius, libr. 5. cap. 3.

³⁾ Kukuljevics, Cod. dipl. Kegni Dalmatiae II. 148. 1. Fejér VII. 5. k. 130. 1.

⁴⁾ Fejér VII. 5. köt. 236. és 284. 1. Wenzel XI. 202.1.

⁵⁾ Canale = Konavlje, Kagusa vecelija és Sutturina közt.

⁶⁾ Kukuljevics, Cod. dipl. I. 35. 1. 743. évi oklevél.

⁷⁾ Fejér II. köt. 304. lap. Perger János úgy vélekedett, hogy e czím csak 1203. évben fordul elő először.

Bolgárország királyának nevezte magát. Csak 1204. évben veszi fel njra Imre király a mindig használt Ráma mellett, Szerbiá királyának czimét.¹⁾

Lucius mind azt, a mi a Drinákoz nyugotra fekszik, Bosznianának tartja, sőt azt mondja, hogy Bosznia Szerbia részét képezte.²⁾ Ez ellen súlyos történeti tények szólnak.

De még a Slavonia név is használtatott, midőn Boszniáról volt szó. IX. Gergely pápa 1234. évben a boszniai eretnekek ellen harczoló kereszteseket pártfogása alá veszi, az utóbbiakat crucesignatos contra haereticos *Slavoniae in partibus Ungariae* nevezvén.⁸⁾ Ezzel összhangzólág meginti IV. Ince pápa 1245. évben a magyarországi, slavoniai stb. papokat, — sacerdotis per Regnum Ungariae, Serviae, Galitiae, Slavoniae, Croatiae et Dalmatiae constitutos, — hogy a Szent-Domonkos rendit barátokat ne háborgassák.⁴⁾ Itt Slavonia annyit jelent, mint Bosznia. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az elősorolt tartományok közt sem Ráma, sem Bosznia nem említettik.

IV. Miklós pápa 1291. évben a slavoniai ferencz-rendü szerzetesekről — fratres ordinis minorum provinciáé Slavoniae — szólván, a boszniai tartománybeli szerzeteseket (Franciscaner bosnischer Provinz) érti.⁵⁾ Legtágasabb értelemben használja VIII. Bonifác pápa a Slavonia nevet, midőn a Slavonia tartományának szerb, rác, dalmát, korvát, bosnia és istriai részeiben elharapódzó eretnekség ellen tesz intézkedést.⁶⁾ Itt a Slavonia név nem egyedül Boszniára vonatkozik, hanem közösen a többi nevezett tartományokra is. Látjuk azonban, hogy a Dráva-Száva köze nincs beleértve. Nincs kétség azért, hogy midőn János spalatói érsek a scardonai püspököt utasítja, hogy csak saját egyházmegyéje határában hivataloskodjon, és magát egész Dalmátia, Horvátország és Slavonia pri-

¹⁾ Wenzel: Árpádkori TjJ Okmtár I. 9, 1.

²⁾ Lucius Schrwandtnernél. III. 203. 413. 1.

³⁾ Wenzel I. 321. 322. 1.

⁴⁾ U. O. II. 179. 1.

⁵⁾ U. O. V. 46. 49. 1.

⁶⁾ U. O. V. köt. 187. 1.

másának nevezi,¹⁾ ez utóbbi név alatt nem a Száva-Dráva között érthette, mert a spalatói érsek egyházi hatósága oda nem terjedett ki.

Dalmatia alsó része Fehér ^Horvátországnak is neveztetett, ²⁾ felső Dalmatia pedig Vörös-Horvátországnak, mely Dalma várostól Durazzóig terjedt.⁸⁾

Bosznia fekvése. A Száva folyó által éjszakra határolt, keletről a Drina, nyugotról az Unna folyó által jelzett tartomány, a történet-nyomozónak még csak igen kevés, biztos támpontokat nyújt. Lépésenkint valamely sphynx kérdéseket vet fel neki, melyek őt elnyeléssel fenyegetik. De azért még sem szabad hátrálnia, — utódaink számosabb biztos támpontokat fognak előtalálni, és szerencsésebben a nehézségekkel megküzdni. Hadd ugorjék aztán a sphynx vagy az Adriába, vagy valamely balkáni hegyhasadékba.

A nevezett folyók határában a Bihacs és Növi közti zug, — tán több is — még Zágráb megyéhez tartozott; következett kelet felé Zana, és Orbász vármegye, innét a Drináig az ozorai és sói bánóság. Sőt Zana vármegye és az alsó Unna közt még Dubicza vármegye egy részét is el kell helyezni, mert ez a folyó mindkét partján elterjedett. Látni ebből, hogy Bosznia távol sem érhetett a Száva partjáig. Az itt emlegetett vármegyék politikailag Alsó Slavóniához tartoztak, de az ozorai és sói bánóság sem tartoztak Boszniához; mert ha e két bánóság földje azonos volna Boszniával, vajjon mi értelme volna annak, hogy István, Róbert Károly király rokona, 1326. évben Bosznia, Ozora és Sala (Só) urának neveztetik? Délen már Ráma tartomány fekvését jeleztem, és tudván azt, hogy ez alatt Bosniát kell érteni, ennek határai éjszakfelé csak addig terjedhettek, a míg a fennebbi vármegyék és bánóságok területével nem érintkeztek.

Így aztán nagyon rendes dolgot fogunk abban találni, hogy zanaí és orbászi főispánok, sói és ozorai bánok mellett,

¹⁾ U. o. X. köt. 117. 1.

²⁾ Ez alatt azonban más értendő, mint az, mely e kötet 146. lapján említettett.

³⁾ Fejér I. 190. 191.1. EaSki: Documenta 488. 1.

egykoruan bosniai bánokat is találunk. Lehet, sőt valószínű, hogy midőn az ozorai és sói bánóság megszűnt, a bosniai bán hatósága azok területére is kiterj edett.

Bécsi nézete eltérő, és szerinte épen a Verbász, Drina, és Száva közötti tartomány volt a tulajdonképeni Bosznia, mely mint mondja, a Oettina folyóig elnyúló Chulmiát, avagy a mai Hercegovinát is foglalta magában.¹⁾

II. Béla király az esztergomi gyűlésen 1137. fiának, a későbbi II. Lászlónak, Bosznia kormányát adta át; a magyar király tehát Bosznia teljes birtokában volt.²⁾ Csak így érthető aztán, hogy II. András, még mint kir. herczeg győztes fegyvereit hordozhatta Rasciában és Chulmiában; — a közbeeső tartományok már azelőtt lévén meghódítva.

G-regoriáncz Pál zágrábi és győri püspök azt írja: a Száván túl fekszenek Dalmatia és Horvátország, valamint Bosznia, melyek a magyar koronához tartoznak. ⁸⁾ Ezen kijelölés nem egészen szabatos, mert a Száva és Kulpa közti rész sem nem Bosznia, sem Horvátország. Még is nagy vonásokban a valóság e mondatban kifejezést nyert, és azért a felosztás alapjául elfogadható.

A boszniai címér. A boszniai országczímerre sok ellenkező nézet merült fel. Occhievja Fülöp Bosznia címereül a keresztbe tett befűrészelt botokat (pálczákat) mutatja be, felső végokon egymásfelé néző koronás szerezcsen fejekkel, lelógó üstökkel. Közepén paizs, melyen csillag és félhold látható. ⁵⁾ Ugyan e címeret Du Fresne Károly is Bosznia címérének tartja.⁶⁾

¹⁾ Bécsi Emil: Magyarország közzjoga 57.1.

²⁾ Kukuljevics: Cod. dipl. Regni Dalmatiae II. 30. 1. Fej ér II, 83. lap. Horvát Mihály előadása szerint II. Béla király a maga örökségét fiai közt korán osztotta fel a z első szülöttnek Gejzának a magyar királyi trónt szánta, Lászlónak Boszniát, Istvánnak a Szerémséget. (Magyarország történelme I. 259. 1. Második kiadás.) Ez intézkedés idejéről nem szól Horvát.

³⁾ Gregoriáncz: Breviárium rerum hungaricartun.

⁴⁾ Occhievje Fülöp: Epitome vetustatum Bosnensis provinciáé, Anconae 1776. és 127. lapon.

⁵⁾ Du Fresne: Illyricum vetus et nóvum.

A Cereographia írója az itt leírt címert Moldova címerének tartja, és Ivánfi Ede is mint állítólagos moldovai címernek közli rajzát.¹⁾

A szerecsen fejek jelentőségéről az ország címereiben Réthy László szellemes magyarázatot adott. Oláhország egy állítólagos címerében három szerecsenfej fordul elő, a hogy e címer ily kétes minőségben Ivánfynál is látható. Réthy kimutatja, hogy ez voltakép Bessarabia = Bösörményország címere, és hogy ez országnév és a régi magyar pénzekben előforduló bizonyos jelvények azon szerecsenektől származnak, kik a magyar pénzügyei oly szorosan összefüggnek.²⁾

A Budapesten 1867. év június 8-án végbement koronázás alkalmával, más országok zászlói közt, Boszniának zászlaja is díszelgett, melyet gróf Andrassy Manó vitt a díszmenetben. Címere egy felhőből vakító vörös mezőbe kinyúló pánczélos kar, ezüst karddal fegyverezve.⁸⁾ Hasonló címerü zászlót hordott gróf Erdődy Kajetán, V. Ferdinánd király 1830. évben történt koronáztatásánál.

Újabb időben a magyar régészeti és praehistoricus társaság is foglalkozott a boszniai címer kérdésével, és értekezletén a szakemberek oda nyilatkoztak, hogy korábbi századokban állandóan használt boszniai címer nem létezett, és hogy semmi szükség nem forog fenn, a háromszáz esztendő óta hivatalosan használt címert megváltoztatni. E címer alatt a társaság azt értette, mely az 1867. évi koronázásnál használt-

¹⁾ Cereographia Hungariae, Tyrnaviae 1704. óv 70. lap,

²⁾ Réthy László: Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarabin, 22. 1.

³⁾ Koronázási emlékkönyv. Szövegét Írták Fáik Miksa és Dux Adolf, a 23. lapon. Az itt említett címert Ivánfy Ede Szerbia címerének mondja. A koronázási emlékkönyvben Szerbia címere egy vaddisznó, szájába fűrt nyílvevessző vei. E címer Ivánfynál mint Bosznia vagy Ráma címere van lefestve. (Magyarország és részeinek címerei. Pest 1870.) A kardos kar vörös mezőben, mely fenn majd Bosznia, majd Szerbia címereképe iratik le, Roskiewicz mnnkájában Primoria tartomány címereül van bemutatva, Bosznia címereül pedig az, melyről Ivánfy mondja, hogy ez Moldova állítólagos címere. (Roskiewicz: Stud. über Bosnien und die Herzegovina 119. 1.) Ez utóbbi címert — a keresztbe tett pálcák felső végein levő koronás szerecsen fejek — mint boszniai címert, de helyesebb alakban közli Du Fresne is. (Illyricum vetus.)

tatott. Csak hogy az e megállapodásról szóló jelentésben nem vörös, hanem aranyos mezőről van szó, melyben a kardos kar feltűnik. Az aranyos mezőt Bedeus József is a címér egyik jelének nézi. Ezt a címert némely író egyedül csak Rámának tulajdonítja, e helyett Boszniának két lefelé fordított kulcsot adnak, közepén paizst holddal és csillaggal, — de e kulcsok nem egyéb, mint a már említett befürészelt, keresztbe tett pálczák, a szerecsen fejekkel.

Ma, az osztrák-magyar kormány képvisellete Serajevóban az említett két léczet használja Bosznia címér eül.

A királyi czhn. Bosznia már a XII. században jött magyar uralom alá. Ez idő óta a királyi oklevelekben és közokiratokban gyakran van szó Boszniáról és a boszniai bánokról, de a magyar királyok címzeiben a boszniai király címze nem fordul elő. E helyett a magyar királyok Ráma királyainak nevezték magokat, és e címzen be volt foglalva Bosznia. A magyarok ugyanis mindazt, a mit később Boszniából hódítás által szereztek, Rámához csatolták, a miért is a magyar kancellária Boszniát mindig Rámának nevezte. ¹⁾

Az egyedüli eset, midőn a magyar király (Kálmán) állítólag boszniai királynak nevezte magát, egy 1105. évi oklevélen alapszik, mely azonban — koholmány. ²⁾

Első, ki Ráma királya címével élt, Kálmán király volt 1103. évben, ³⁾ és utódjai megtartók ezt I. Eerdinándig. Azonban Lucius azt vitatja, hogy e címet csak II. Béla használta először, és. hogy a Ráma cím Kálmán király levelébe tévedésből csúszott be. ⁴⁾ A magyar országnagyok, kik 1490. évben Earkashidán a királyválasztási feltételeket megállapíták II. Ulászlóval, Corvin János herceget a Rex Bosniae címmel kívánták kármentesíteni azért, hogy apja trónját nem örököl-

¹⁾ Raics: jegyzetei Szerbia, Bosznia és Ráma rövid történetéhez, mely Guthrie és Gray világtörténelmében megjelent., és általa szerb fordításban kiadatott 1793. évben.

²⁾ Horváth István: Über Croatien, 54. lap stb.

³⁾ Fejér: II. köt. 39. lap.

⁴⁾ Lucius, Schwandtnernél III. 203. 1. II. Béla 1135. évben egyúttal Rex Ramae. (Fejér: II. 82. 1.)

hette.¹⁾ De e megállapítás, mint tudjuk, — tán Ulászló féltékenységé miatt — nem lépett életbe. Bosznia címe csak Anna királyné 1504. évi pecsétjén fordul elő először: Regina Hungáriáé et Bosne. Érdekes, hogy sem Zápolyai János, sem Izabella királyné Rámát nem vették fel címekbe, de Slavóniát sem, noha a dalmát és horvát királyi címet megtarták.

Bosznia elveszvéen, I. Ferdinánd nem szűnt meg Ráma királyának címével élni,²⁾ de Miksa király és utódjai azt elhagyják. Való azonban, hogy I. Ferdinánd egy 1529. évi oklevélen oly pecsétet használ, melynek köriratán Bosznia és Ráma királyának címe olvasható. Csak ez az egy ily eset ismeretes, és magában az illető oklevél szövegében Ferdinánd nem is él a boszniai király címével.³⁾ A magyar-német hadseregek 1688. évben egész Boszniát elfoglalták, — ezek utóbb ismét kiszorítottak, mégis Mária Terézia újra kezdi felvenni a Ráma királyi címet. Bosznia még mai napság sem szerepel a koronás fejedelem címekben, — de igen is él azok közt a »Ráma és Szerbia királya« azon történelmi jognál fogva, melyre Ferencz József, mint magyar király hivatkozhatik.

A történet szeszélyéhez tartozik, hogy míg a magyar királyok címei közt a Szerbia királyának címe diszlik, a szerb királyok — mint 1289. évben Nemagnich István — magukat Rascia, Dalmátia és Bosznia királyainak címezték. A szláv fejedelmek, mint látjuk, Boszniának nevezték a tartományt, mely a magyar diplomatikában Ráma. Hasonlókép Twartko István is 1360. évben ily címmel él: Rascia, Bosnia, a tengermelléki részek és Dalmátia királya. Ugyanakkor Dandolo János velencei dogé is Dalmátia és Horvátország hercegének címezte magát, követvén elődjei századok óta gyakorlott példáját. E címeket még azzal egészíté ki, hogy ő az egész római birodalom nyeged és fele részének ura.⁴⁾

¹⁾ Kovacich: Supplem. ad vestigia comitorum, II. 273.1.

²⁾ Fejér: Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae in R. Hungariae codicillus diplomaticus. 81 lapon egy 1560. évi oklevél. Hasonlókép az idézett év XIX. decretuma bevezetésében a törvénytárban.

³⁾ Katona: Hist.-critica III. 178. 179. lap.

⁴⁾ 1280. évi oklevelek Wenzel: XII. 306. 324. lap. 1283. évi u. o. 394. lap.

Bosznia általános földrajza. A Száva régi és újabb földiratunkban fontos határvonalt képez, — politikai, egyházi, ethnographiai különségek itt ütköznek egymásba, és a történeti alakulások itt bonyolódnak össze.

Azonban a magyar közélet története még sem állt meg a Szávánál, és álladalmi szervezetének nem egy oszlopa azon földön állt, melyet az új kor Boszniának nevez.

Fontos okokból a Száván-túli részek történeti földrajzát közös szempont alá foglaltam össze, ámbár tudom, hogy e területre oly földirati képzések is benyúlnak, melyeknek súlypontja a Száva másik oldalán fekszik.

A Száván-túli részek földrajzi és történeti viszonyait akarom együttesen tárgyalni, noha ide nem számíthatom Zágráb megyének a Kulpa és Száva közti részét, nem Dubicza vármegyét, mely a Száva mindkét partján elterült, nem, és legkevesebbé a Szerémséget, melynek Száván-túli része nem is Bosznia, hanem Szerbia határába esett.

A mai Boszniában a magyar állami élet számtalan nyomára és látható emlékére találunk. Az éjszaknyugati szöglet, mely az Unna bal partján Bihacstól Novi-ig elterült, és melyen Osztrosacz vár és uradalom fekszik, Slavóniához, nevezetesen Zágráb vármegyéhez tartozott. Téved tehát a különben oly erős kritikájú Gyurikovics György, midőn azt mondja, hogy az osztrosaczi vár az Unna és Verbász folyó közt terült el, — mert ezt az általa egész terjedelmében közölt királyi oklevél nem mondja.¹⁾

Az Alsó-Unnától keletre fekvő terület a Verbász folyóig Alsó-Slavóniának neveztetett. Ennek részei voltak egész Zana és Orbász vármegye. Az Unna jobb partján, — tehát alsóslavóniai földön — fekvő Krupa vára 1374, 1396. és 1435. években Zágráb megyéhez számíttatik, és ez, úgy látszik, a megyének utolsó pontja, a Száván túl.

A nevezett két folyó közt sokkal kevesebb horvát zsupánság feküdt, mint az Unna és Koranától nyugotra. Ama ke-

¹⁾ Tudományos Gyűjt. 1836. évi V. füzet 63. lap. A vár okleveles neve Ostrosecz, Roskievics térképén Ostrocac, Seliedius és Handtke térképén Ostrovacz.

vesek közül említtem Grlas, Mren, Pset, Poljicza Zsupánatust, a melyek jelentőségre is alábbiak voltak, mint azok, melyek az Adria felé estek.

Hogy az Unna és Verbász közti tartomány *Alsó-Slavoniának* neveztetett, erről több adat szól. Midőn Imre király 1197. évben a Vodicza nevű földet Ursini Istvánnak adományozta, megjegyzi, hogy e föld Alsó-Slavóniában (in partibus inferioribus Slavoniae) fekszik, hol a dubiczai és zana-i kerületekkel érintkezik.¹⁾ Zsigmond király 1435. évi elzálogosító levelében Orbaz és Kozara várakat Slavóniában fekvőknek mondja;²⁾ miután egyike Orbász, a másik Zana vármegye főhelye, az utóbbi két vármegyét slavoniainak kell mondanunk. Pécsi Emil szerint is Alsó-Slavonia magába foglalta a mai Bosznianak az Unnától a Verbász folyóig terjedő részeit (tehát Szana és Orbázmegyét), továbbá az Unna és Kulpa, valamint a Száva és Lónya folyók közötti némely részeket. De e felosztás politikai jelentőséggel nem birt.³⁾

Midőn Újlaki Miklós boszniai király halála után, számos birtokából, a leányág is követelte osztályrészét, boszniai birtokai: Telckak, Újvár és Nothya csak mint a Száván túl fekvők említetnek (1511. év).

Orbász vármegye keleti határán túl kezdődik Ozora, — e közt és a Diána közt fekszik a *sói bñnság* (Sala). Ennek nevét felvihetjük Bíboros Constantin császárig, kinél ez Salines alakban, mint a keresztény Szerbia helysége fordul elő. Spruner az ő történeti térképén a jelentéktelen, G-racsanicza és Szrebernik közt fekvő Szlana falut teszi Salines helyére, de aligha jól. A régi Salines ugyanis nem oly közel feküdhett a Szávához, hanem inkább a mai Alsó- és Pelső-Tuzla helyén Boszniában, mely hely még ma is a törökök által Soli-nak nevezetik. Alsó-Tuzlában sóbányák léteznek. A szláv Tuzla jelentése tehát egészen összeesik a magyar Só elnevezéssel, melynél valóban meglepő, hogy a XIII. század óta magát fentartotta.

¹⁾ Fejér: II. köt. 307. lap.

²⁾ Az Unna és Szana közt Apiani térképe szerint mégis »krawatn« laknak, nem slavoniták. A Verbász és Boszna folyó közt: die Bossen.

³⁾ Récsi Emil: Magyarország közjoga 48. lap.

A mi a töröknek Ashája-Tusla és Jukari-Tusla, az a szlávnak Dólni és Gorne-Tusla.¹⁾

Az ozorai és sói bánóság területe nem tartozott a régi Boszniához, mert attól mindig megkülönböztetik, kivált a kormányzó egyéniségek czímeiben. Így 1271. évben Béla herczeg, 1273. évben Egyed, 1279. évben Tjgrin voltmacsói és boszniai bán. Ugyan e korban találunk orbászi és zanaí főispánokat, ozorai és sói bánokat. Ebből kitűnik, hogy Bosznia, Zana, Orbász, Ozora és Só mindannyi közigazgatási kerületek. Előfordult azonban, hogy két vagy több ilyen törvényhatósági kerület csak egy, a király bizalmát bíró férfi kormányára bízott.

II. András király ügrin kalocsai érseknek, Bosnát, Sót (Fejér zárjelben: Sávúm) és Ozorát adományozza, mely adományt III. Honorius pápa 1225. évben megerősíté,²⁾

Utóbb a sói tartomány címét a boszniai királyok czímeiben találjuk. Ostoja király 1422—1435. évben magát chralg Bosni, *Vson, Soli, Primorgin, Dognim, Chragiem, Harvatom, Humsci Zemgli Írja.*³⁾ Hunyadi János 1448. évben Marnavich Györgynek, zvorniki örökös úrnak és ráczországi starostának jószágokat adományoz Kucsevo és Branicsevo comitatusban.⁴⁾ Ez adományt megerősíti Mátyás király 1459. évben Marnavich György testvérének fia, Tamás javára, kinek Mátyás király a fennebbieken kívül még e címeket adja: Tomassevich István boszniai királynak fővajdája (Summus Vajvoda), Rascia, Podrinia (azaz Drina-alja), *Solia, Primörje* (maritima) stb. tartományban.⁶⁾ Marnavich Tomkót Mátyás király 1469. évben Zwornik örökös grófjának nevezi, mely Zwornik in regno nostro Bosnae fekszik.

Bosznia területi viszonyainak megismertetésénél a *szreherniki* és *jajczai* bánságokról is kell szólni. ⁶⁾ Mindkettő

¹⁾ Krimiában, az eupatoriai kerületben van Tuslii nevű sóstó.

²⁾ Fejér: XII. 2. k. 32. lap.

³⁾ Miklosicli: Monumenta Serbica 385. lap.

⁴⁾ Ezek a IV. László korában sokszor emlegetett Kuche vagy

⁵⁾ Kuchou és Bronch bánságok.

⁶⁾ Kerchelich: Notitiae praeliminares 272. lap.

⁷⁾ Szvebernik várát a magyarok Nagy Lajos kormányának első

már Zsigmond király korában Teszi eredetét, de főszereplésük Mátyás király alá esik. Szreberniki bánok előfordulnak 1408—1508-ig.

Mind a két bánóság csak a vár és közvetlen területéből állt, alattok tehát nem provinciák értendők, mint a macsói és Szörényi bánóság alatt. Szrebernik vára különben nem a Boszna folyó mellett feküdt, mint Korbuly ¹⁾ véli, hanem a Majerica Planina tövében.

A XV. század második felében a külön provinciális elnevezések mindinkább tűnedeznek, és a Bosznia név lép azok helyére. Legelőször is Zana vármegye esik homályba, az orzai bánóság vidékké vékonyéit ki, csak Orbász vármegye állt fenn, mikor a nagy török vész közelgetett, és emléke a XVIII. század elején csakhamar újra föllevenült.

Zenta tartománya a magyar korszakban nem tartozott Boszniához, hanem Szerbiától függő hűbéres fejedelemség volt. Tengerpartja Oattarótól, Dulcignón túl Lissus-ig (ma Lesch, vagy Alessio) terjedett. E tartományt a Zem folyó hasítja át, mely a skutari-i tóba ömlik, és magába foglalta a mai Montenegrót, a Skutari tó környékét, és a trébinjei völgyet. A zentai grófság soha sem függött Magyarországtól, ²⁾ hanem a szerb király felsőségét ismerte el TJros királyig, kinek bukása után, Balza albániai vitéz hódította meg azt. Később a velenceiek és a szerbek vívtak e tartomány birtokáért. A törökök túlhatalomra kapván, a boszniai ejaletbe foglalták a tulajdonképeni Boszniát, a Krajnát (helytelenül az úgynevezett Horvátországot), a novipazari szandsákságot, idejében ostrom alá vették. itt halt meg 1427. június 19-én Lazarevits István szerb fejedelem, ki Szerbiát Zsigmond király védelme alá helyezte, és abban a legfontosabb várakat neki átadta. (Pesty Erigyes: Brankovics György 3—7. lap.) Zsigmond király 1422. évben Szrebernik várát Boszniában, némely ozorai kastélyokkal Garai Jánosnak és feleségének 12,000 aranyért, 1430. évben pedig Thallóczy Matkónak és testvéreinek elzalogosítja.

¹⁾ A báni méltóság 189. lap.

²⁾ IV. László király egy 1274. évi levele szól a nádornak, és az országbírónak, ki egyszersmind comes de Gueohke et de Zenta. (Hazai Okmánytár V. köt.' 50. lap.) Azonban itt Zenta helyett Zenia olvasandó, és Senia = Segnia értendő.

a Herczegovinát, Trebinjét és Zentát, melynek neve náluk Ivanbegovina.

Nem tudok e szerint meggyőződést szerezni Spruner térképének helyességéről, ki az Anjou-ház uralkodása kezdetétől fogva, a mohácsi csatáig Zentát mint Bosznia részét tűnteti fel, mely magába foglalja a szerb usiczai kerületet és Podrimát, azaz a Drina forrásainak mellékét, hol egykor a podrimai horvát zsupánság létezett. Ez a Podrima azonban, mint fenn láttuk, még Mátyáskirály alatt valóban Magyarországtól függött.

Támogatja azonban a magyar birodalomnak dél felé kiterjedéséről való fölfogást a zágrábi káptalan statutumi könyve, mely szerint Nagy Lajos király Horvátországot és Dalmátiát a Quarnerotól Durazzo végéig meghódította. *) Ugyanazt írja a nagyváradi krónika, majdnem ugyan e szavakkal.²⁾ A velencei köztársaság 1375. évben felkérte Balza György zentai grófot, hogy Dulcignóban ne engedje károsítani a velencei kereskedést, a raguzaiak kedvéért. ®)

Zenta későbbre lazább és nem egyenes összefüggésben állt Magyarországgal. Balza György, ki ezt a XV. század elején kormányozta, 1421. évben, sógora, István szerb despota látogatására utazott. E körülményt felhasználván a velenceiek, egész Zentát elfoglalták, Skutari, Dulcigno és Buduával együtt. István despota 1422. évben visszafoglalta Zentát a velenceiektől, de Skutarit ekkor és 1423. évben Inában ostromolta. A megmaradt Zentát és Albánia egy részét a despota Brankovics Györgynek ajándékozta, ki is azért későbbi oklevelekben Albánia urának nevezte magát. Mások szerint »Zentának ura« cízzel is élt.⁴⁾

Herczegovina legrégibb szláv neve Humska, Zahumska

¹⁾ A medio Canery (hibás szó) usque ad fines Duracy. Koller: Histor. Episcopatus Quinque eccles. VII. 344. lap. Azonban Tkalcsicsnál; a medio Camerii. (Monumenta Episc. Zágráb. II. 4. lap.)

²⁾ Subjugavit Dalmatiam et Croatiam a medio *Caranerii* usque ad fines Duratii. (Baththyány Ignatii: Leges ecclesiasticae Begni Hungariae III. 223. lap.)

³⁾ Diplomatiái Emlékek az Anjoukorból, III. 109. lap.

⁴⁾ Orbini 295. és 321. lap, és Luecari Péter a ragusai annalesekben. 2. k. 87. 89. lap.

(a halmokon túli tartomány). A régi byzantinus, és későbbi olasz történetírók e nevet Chulm, Ohelm, Zaculmia, Zaclumiára torzították, és ez alakban fordul elő a magyar történeti forrásokban is. Bíboros Constantin császár elbeszéli, hogy a zachluniták a római uralom alól magukat kihúzták. Ez időben Ragusa adófizetője lett a zachlumi fejedelemnek. A XI. században még itt szláv zsupánok kormányoznak. Azonban a címekben sokáig hiányzik a megállapodás. Így Mihály 917. évben Zachlumorum princeps, és ugyan ő 926. évben, rex Sclavorum. De a görögöknél az arcbonta cím is járta. X. János pápa Mihályt zambulmiai hercegnek nevezi. A Szent István korát követő tizedekben Zambulmiában bizonyos Granchi, nem tudni bán, vagy más címen kormányzott; az ottani zsupánok neki alá voltak vetve.')

Később e tartomány: *Ducatus Sancti Saaiae* (Szent Száva hercegsége) nevet kapott. Xeeman szerb főzsupánnak bárom fia volt: István, ki apját Szerbia és Bosznia kormányában követte, Tulkán, Chulmia és Zenta hercege, és Száva (Raska), ki előbb szerzetes az Atbos hegyen, utóbb szerb érsek, 1236. vagy 1237. év elején meghalt, és a milesevoi zárdában eltemetett. Szentnek tiszteletében állván, a helyről, melyben Száva eltemetett (Milesewo) a régi Ráma Szt. Száva hercegségének neveztetett. Ezt a nevet kiszorította az életből a Hercegovina név, melynek származása Kosarics István fejedelemre vihető vissza, ki hűbérura, a boszniai király rovására Duvno, Ráma és Ljubuska vidékeit, és a régi rasciai zsupánságot bitorolta, végre hűbéres viszonyát Boszniához lerádván, magát IT. Frigyes császár pártfogása alá helyezte, a ki őt azért 1440. évben német birodalmi berczeg címével tisztelte meg. Ebből lett a török Hersek tartományi név; olykor török Dalmatiának is nevezik. A magyar diplomatika mindamellett a Chulmia nevet tartá meg. II. András hercegsége korában a tartományt fegyverrel elfoglalván, címét többi címei közé fölvette, — de ugyanakkor István szerb király (1222—1228) az egész szerb földnek, Diokleának, Trebinjének és a chulmi földek helyettes urának czímezte magát;²⁾ sőt más oklevélben már épen az

¹⁾ Wenzel: XI. 16. lap.

²⁾ Weuzel: I. 360. lap.

egész szerb föld, Dioclea, Trebinia, Dalmátia és Zacobulmia első koronázott királyának tartja magát. ¹⁾ Az »első« szó kihagyásával, e címezzel élt István László (1234—1240) szerb király is.²⁾ Helyenkint tengermelléki királynak is nevezetik. E mellett aztán cbulmiai zsupánok is léteztek, kik mint Itadoszláv (1249—1254) a raguzaiakkal békét kötnek, és magukat a magyar király eskü szerinti biveinek vallják.³⁾ Második Mladin 1318. évben borvát és boszniai bán, egyúttal Okúlm urának — terrae Hím dominus generális — írja magát. Az itt említett *Dioclea* már a VII. században említetik, és Bíboros Constantin császár véleménye szerint onnan kapta nevét, mert Diocletian ide gyarmatosokat küldött. Dioclea, mely a Zem folyó mellett, Antiwari és Skutari vidékén, tehát épen ott terült el, bol később Zenta grófságot látjuk támadni, nem tartozott Dalmátiáboz. III. Incze pápa Vulkán diocleai fejedelmet Dalmátia és Dioclea királyának címezi.⁴⁾ Utódja és testvére István 1220. évben ily címet viselt: egész Szerbia, Dioclea, Trebinje, Dalmátia és Cbulmia koronázott királya. Majdnem másfél századdal utóbb Dusan István szerb király ily hangzatos címmel él: István, isten kegyelméből Szerbia, Dioclea, Chilminia, Zenta, Albánia és a tengervidék királya, bolgár birodalom nem csekély részének birtokosa, és majdnem az egész romániai császárság ura. ⁵⁾

Azonban a *Ducatus Sancti Sabae* még a XV. század második felében sem ment feledékenységbe; e nevet használja a velencei köztársaság István herceg irányában,⁶⁾ és Mátyás király még 1471. évben Ulászló berczeget ducem Sancti Sabae nevezi, midőn az ő hűsége tekintetéből őt egyedül a maga bírósága alá tartozónak nyilvánítja.⁷⁾

Magán a helyszínén, hol a német császár által nyert her-

¹⁾ Wenzel: 868. lap.

²⁾ U. o. II. 338. lap.

³⁾ U. o. II. 379. lap.

⁴⁾ U. o. VI. 195. lap.

⁵⁾ M. Diplomatiái Emlékek az Anjou-korból, II. 110. lap.

⁶⁾ M. Diplomatiái Emlékek Mátyás király korából, I. 86. 193. 202. lap.

⁷⁾ Hazai Okmánytár III. 425. lap.

czegi cím a tartomány új elnevezésére szolgált alkálnál, a régi név nemcsak föléledt, hanem legtovább is fenmaradt, és Balza Péter még 1509. évben Sz. Szába hercegének címezi magát. ¹⁾

IV. Béla 1244. évben Andrást comes Hulmae és Ninoszlov bánt, a király hiitelen embereinek mondja. ²⁾

Bosznia, mely a Zsigmond király által 1408. évben az ot-tani lázadókra mért roppant csapás után bárom részre osztatott, még sem nyerte vissza nyugalját, mert belföldi kormányzói a törökkel szövöttek, hogy a kormányon maradhassanak. Az ország nagyobb részét Zsigmond magának tartá meg, melybe Maróthy Jánost helyezte bánul, alatta Szandál Hranics volt fővajda, a második részt Horvátországgal kapcsolta össze, avagy a borvát bán kormánya alá helyezte, a harmadik rész Osztojának hagyatott meg. A Zsigmond király által budai fogságából kibocsátott Twardko szintén árulkodott. A méi'het-len alávalóság előadásáról lemondván, ⁸⁾ azt a kevesbbé ismert tényt jegyzem föl, hogy Zsigmond király 1435. évben Frangepán Jánost és Istvánt vegliai és modrusi grófokat és dalmátborvát bánokat oda utasította, hogy borvát hadakkal a Herczegovinát visszafoglalják. Az elfoglalandó tartomány itt terra *Homlyan* néven fordul elő, melyről a király azt mondja, hogy annak nemes és más osztályú lakosai mindig a magyar korona hívei voltak, azonban Szandál vajda őket erővel az ő uralma alá hajtotta. Szandál csak nem rég megalálozván, Zsigmond megérkezettnek hitte az időt a Herczegovina visszafoglalására. Idézett rendelete legalább erősen hangsúlyozza, hogy a hümlyaniak az ő hűségére vissza akarnak térni. ⁴⁾ Mátyás király mondja, hogy Oomitatus Humlyán Horvátországban fekszik. A tinnini káptalan a királynak Bécsben kelt parancsa folytán 1489. évben Horváth Vitanovich Simont és testvérét, Vidot ama humlyani falvak birtokába igtatta, melyekre Mátyás királytól új adományt nyertek. E falvak Felsőfalu, Chokatk

p Hazai Okmánytár III. 440. lap.

p Fejér: IV. 1. köt. 321. lap.

¹⁾ Egyes vonásokat lásd Engel: Gesch. von Serwien und Bosnien 358 — 368. lap.

²⁾ Oklevél a magyar országos Itárban.

(alább Chokolath) és Sztripar, a mely falvak horvátul közép és alsó Zlohythnak is neveztetnek. Vitanovich Simon és Vid állítása szerint őseik e falvakat már négyszáz év óta birják, — birtoklásuk tehát Sz. László hódításáig ért föl. A beigtatásnál részt vett chryztai Towrewchich Pál ripachi várnagy, Orlovchich Péter és György, Gerdosich János és Jakab, Mladinsich Bertalan, Czichich Márk, humlyani Munich Mátyás, Sarchich Tamás és lapatzi Chusick Pál. A királyi ember a beigtatásnál volt humlyani Orlowchich Mátyás, Humlyan megyének esküdtje (electus juratus). Az itt említett Ripach vár az Unna mellett fekszik, Bihacshoz délkeletre, Lapacz pedig innét még távol délre, Osztroviza közelében.

A zsupánságok az ország földrajzának kisebb alakjai voltak ugyan, de kiváló fontosságúak, azért ezek egyenkénti ismertetése azonos az ország földrajzi ismertetésével.²⁾

Kálmán királynak 1102. évben Horvátországban és Dalmatiában viselt szerencsés háborúja, következményeiben nagyobb szerű volt, mintsem az, elbeszélő történetíróink előadásaiból következtetve, kitűnnék. E hadjárat szerezte meg Magyarországnak egész Boszniát, miért is Kálmán király már a következő évben czimei közé a Ráma királya címét felvette.³⁾ Kálmán még többször hordozta fegyvereit Horvátország felé, de Bosnia meghódítását csak az 1102. évi hadjáratlal lehet kapcsolatba hozni.

Kern is lehetett ez másképp, mert Kálmán utódja II. István sokkal erélytelenebb volt, mintsem hogy oly hadjáratra vállalkozhatott volna. Vak Béla király pedig már Bosniáról,

¹⁾ Hazai Okmánytár I. 377. 378. 1. A király igtatási parancsának eredetije megvan a gr. Erdődy-család monyorókeréki ltárában 75. csom. 4076. sz. A fennebbi kétes helynév itt Chokolath-nak van írva.

²⁾ Kisebb zsupánságok nem jöhetnek tekintetbe. Egy 1114. évi oklevélben említettik Zabratliocho, mint Comene zsupánja. (Wenzel: VI. 78. lap.) De Kukuljevics Dabrahenonak nevezi e zsupánt. (Cod. dipl. II. 18. lap.) Brazza szigeten 1184. évben Parvos, vagy Prvos nevű zsupán hivataloskodott. (Kukuljevics: II. 226. 1.) Mit kell érteni a Jajcza és Plevna folyó közelében eső Comitatus Rania alatt, és a Corbaviához délre eső Comitatus Cotuba alatt, az alig sejtethető. Appiani Péter 1528. évi térképén mindkettő ki van tüntetve. Trebigne még 1114-ben zsupánság.
³⁾ Közli Farlati: III. 164. lap. Fejér: II. , 39. lap.

mint saját országáról rendelkezett, (1137.) ezt az esztergomi gyűlésen, fia, László kormányára bízván. ¹⁾

László herceg alig kormányozta tíz évig Bosniát, mert bátyja II. Gejza király már 1147. évben írja, hogy hercegi költségeket adott testvéreinek Lászlónak és Istvánnak.²⁾ Azonban nem tudni, a király vette-e el tőle a tartományt, vagy a bitorlók szorították-e ki abból? Tény, hogy László a haza ellenségéhez, Manuel Comnen görög császárhoz szökött, és a király haláláig ott tartózkodott.

II. Gejza a görög császárral háborúba keveredvén, seregében boszniai segédhadakat is használt, melyeket Borics boszniai herceg, mint a király vasalusa, vezérelt. Borics halála után Neemann foglalta el (1169.) egy időre Bosniát. Már alatta tűnik fel Kulin, kit András magyar kir. herceg a boszniai bán-ságba visszahelyezett, és ki soká állt a közügyekben (1168—1204). Ő magát a magyar király hűbéresének írta: »Fiduciarus regni Hungariae.«

A XIII. században Bosnia magyar királyi hercegek, vagy a királyi család valamely nőtagja által kormányoztatott. Nicoslav, állítólag Kulin bán fia, a római kath. hit érdekében érdemeket szerezvén, a pápa őt 1233. évben pártfogásába veszi, őt boszniai hercegnek nevezi, de egyúttal Magyarország hűbéresének vallja, és kéri a magyar királyt, hogy a hűbér adományozásában Nicoslav iránt kegyességet tanúsítson. Kálmán herceg, II. András fia, 1235. évben boszniai herceg, kinek IV. Béla alárendelte Kotroman német vitézt, ki magyar hadsereggel a lázadó Ninoszláv bánt (1248.) megszalasztotta, és utána boszniai bán lett.³⁾ Következik 1264. évben Anna, Badislaus herceg özvegye és IV. Béla király leánya, mint Galícia, Bosna és Macsó hercegnője.⁴⁾ Anna fia Béla előbb boszniai bán, 1271. évben, V. Istvánnak az Ottokár cseh királylyal kötött békében, boszniai és macsó hercegnek neveztetik. Bélának fia nem lévén, a boszniai hercegi méltóság testvérére Istvánra,

¹⁾ Fejér II. 88. lap.

²⁾ Marci Ohronica, 71. fejezet.

³⁾ Du Fresne azt véli, hogy Kálmán és Kotroman azonegy személy, (Illyricum vetus et novum 118. lap.)

⁴⁾ Fejér IV. 3. k. 236.1 Pray: Hist. Regum. I. 280. 1.

ettől pedig V. István fiára (későbbi IV. László király) átment.¹⁾ Erzsébet idősbik magyar királyné 1280—1282. évben többi közt Bosznia hercegnőjének is nevezetik.

Engel nem okadatolta azt a véleményét, hogy Erzsébet királynénak boszniai berczei címének megfelelő országa nem volt, és hogy László herceg sem léphetett Bosznia birtokába. (Gescb. v. Bosznien 140 l.)²⁾ IV. László idején a boszniai bánok kívül, folytonosan külön nevezetnek a sói és ozorai bánok és a verbászi főispánok, jele, hogy ez utóbbiak nem voltak Boszniának főtisztjei.

III. András király alatt az ország belzavarai, melyek elődjében oly buzgó bintójét találták, teljes burjánzásban álltak.

IV. Miklós pápa egy 1291. évi leveléből kitűnik, hogy akkor a szerb király Boszniának egy részét már alávettette, és a pápa hozzá fordul az eretnokség kiirtására.⁸⁾

Az elfoglalás Dragutin szerb király által 1289. táján történhetett. Országát, melybe Boszniát bekebelezi, két részre osztja, s az egyiket, a tulajdonképeni Szerbiát, Prevalis és Bosznia tartományokkal együtt, öcscsének adja, kit Milutinnak hittak, ő maga, mint szerb király, IV. István nevet vett föl. VIII. Bonifác pápa, a tapasztaláson okulva, nem várt eredményt IV. István buzgalmától az eretnokség kiirtására, sőt saját igazbitúsége is gyanúba esett. A pápa azért körülnézett világi segély után. A beavatkozásra alkalmat adtak azon zavarok, melyek támadtak, midőn Milutin Uros szerb király, felázadt természetes fia ellen kénytelen volt fegyvert ragadni Brebiri Pál 1301. vagy 1302. évben ráütött Szerbiára, és a szerb sereget megvervén, Boszniából kiűzte. Megakará hódítani a tartományt nemcsak a Drina vizéig, hanem az azon túl eső földet Bácsországot is. Tervei Zenta megbódítására is ki-

¹⁾ Így magyarázza Du Fresne í. h. IV. László király 1280. évi levelének azon helyét, mely a boszniai hercegségben és püspökségében elharapódzott eretnokségről szól. (Fejér V. 3. k. 35. lap.) Du Fresne azonban hibásan Tamás spalatói főesperesre hivatkozik, Kajnal helyett.

²⁾ Farlati ugyanazt írja, (IV. 55. l.) hogy Béla és László távolléte miatt a katolika vallás sokat szenvedett, — de ebből nem lehet annyit következtetni, mint Engel.

³⁾ Wenzel: Árpádkori Új Okin V. 46. l.

terjeszkedtek, de a dalmát városok részvétlensége miatt ezekről lemondani lévén kénytelen, megelegetett Bosznia visszafoglalásával. Róbert Károly király ezt neki jutalmul a báni méltósággal, családjára szóló örökösödési joggal engedé át.¹⁾

Ennélfogva Pál bán már 1303. évben »Banus Croatorum et Dominus Bosnae« címmel élt, fia Mladin pedig »secundus bosnensis banus«-nak nevezte magát,²⁾ sőt egy 1318. évi oklevélben, melynek eredetije a terzati ferencciek kolostorában van, egyúttal terrae Hlm dominus generális.

Úgy látszik azonban, hogy a király első elhatározása ingadozásoktól nem vala ment. Legalább Ugrin királyi tárnokmester szintén Boszna urának nevezé magát,³⁾ kit pedig tárnokmesteri hivatalában 1307—1309. évekből ismerjük.

Mladin szereplése tartott 1322. évig, a midőn R. Károly parancsára letétetett és elfogatott. Ez által a magyar bánság Boszniában megint megszűnt.

Utódja lett István, ki Róbert Károly rokona volt, mindketten a lengyel királyi házból vevén feleségüket. István bán a magyar király hűbéres fejedelme volt, fia István 1326. évben ily címmel élt: »Bosznia, Usora, Sala és több más hely ura, valamint chelmi gróf stb.c Az ő igazhitűsége a pápának gyanús volt, a miért is a tinnini, a corbaviai, és segniai grófok és más horvát urak az ő ellensúlyozására felszólítottak.

Az ő leánya, a budai és visegrádi udvarban fölnevelt Erzsébet, később Nagy Lajos király nejévé lett. István bán 1357. évben meghalálózván, apósa Lajos király Bosznia birtokát Twartkora, az elhunytak öccse Vladiszlávnak fiára ruházta át, sőt királyi címmel is díszítette fel őt. Királylyá 1376. évben⁴⁾ koronáztatta magát. Uralma ellen felzendült Klusics Pál, ki állítólag a Kotroman családból való volt-Twartko őt Usorában seregével felkereste, Usorát elfoglalta és Pált elfogván, élte fogytaig fogva tartá.

Habár Nagy Lajos beleegyezett Twartko királyi címébe,

¹⁾ Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek. 108 — 110. 1.

²⁾ Lucius apud Schwandtner III. 412. 1.

³⁾ Év nélküli levele, a Hazai Okmánytárban VII. 340. 1.

⁴⁾ Du Fresne-nél hibásan 1366. év (i. b. 120. 1.)

a felségi hatalmat Boszniában mégis megtartá magának, azért a pápák mindig hozzáfordultak, valahányszor a boszniai eretnokség ellen az ő hatalmára és tekintélyére szükség volt.

Twartko, ki Nagy Lajos kegyét oly bő mértékben érezte, ennek utódai ellen, kik az ő rokonai is voltak, hálátlanul viselte magát. Nyomban Nagy Lajos halála után a chulmi grófságot, melyet a király, mint Erzsébet királyné jogához tartozót, tőle elvett, elfoglalta; aztán a lázadó horvátokhoz csatlakozott, azokat pénzzel és harcosokkal segítette, utóbb a zavarokba személyesen belevegyülvén, 1389. év őszén, Zára kivételével, egész Dalmatiát elfoglalta, s ezentúl a tengermelék királyának czímezte magát. Mind a mellett ő és utódjai a magyar király fenségét elismerték.

Twartkonak 1391. márczius 23-án bekövetkezett halála után, Dabissa lett utódja a királyi méltóságban, ki miután a Garai testvérek és Maróthy János a horvát lázadókat levertek, Zsigmond királynak hűséget esküdött. Ennek daczára a belső béke helyre nem állott és Zsigmond csakhamar híret hallotta oly terveknek, melyek szerint az elégedetlenek, Mária királyné halála után a trónra nápolyi Lászlót akarják meghívni. A következményeknek elejét veendő, Zsigmond Dabissával Diakováron találkozott és ott a két király szoros szövetséget kötött, és megállapított, hogy Bosnia Dabissa halála után ismét Zsigmondra szálljon.

Az utóbbi 1394. évben Diakováron kelt levelében Dabissa Istvánról mint kedves testvéréről szól, és a boszniai urakat tudósítja, hogy Dabissa halála után ismét Zsigmondot természetes uroknak kötelesek tartani. Dabissa, mint király, somogyi főispán is volt.¹⁾ Halála után ennek törvénytelen fia Twartko Szurus kiáltatott ki boszniai királynak, azonban Osztója (Krisztics) el nem ismervén születési jogát, Boszniának nagy részét elfoglalta. A túlsó részen Twartko Szurus mellett Hervoja vajda izgatott az országban, és hogy annak uralmára kerülhessen, a törökökkel is szövetekezett. Zsigmond király 1398. június 2-án Posegavárból kelt levelével segítséget ígér Hervoja ellen, és a

¹⁾ Halála után 1395. évben Zsigmond király Kanisay Istvánt nevezte ki somogyi főispánnak. (Fejér X. 2. k. 276. 1.)

dalmatákat felszólítja, hogy a ballistariusokat mind Dubicza felé irányozzák. Nevezett Hervoja 1401. évben magát Bosznia fővadjának, valamint (nápolyi) László és Osztója királyok helytartójának — vicarius generális — nevezi, és különösen a jaderaiakat felhívja, hogy László király mellett halálig álljanak. A belviszályban Twarkonak sikerült fölülkerekedni, Osztója azért Zsigmondhoz folyamodott s neki hűséget ígervén, 1404. évben Maróthy János macsói bán által a fejedelemségbe bevezettetett.

Az ország azonban Twartko és Hervoja által még mindig nyugtalanított, — ezek nemcsak a törökkel szövettek, hanem nápolyi Lászlóval is folytonos összeköttetésben álltak. Zsigmond király csak az erélyben látott menekvést és azért háborúra határozta el magát, melyet 1408. évben csakugyan szerencsés eredménnyel befejezett. Twarkonak több vára elfoglaltatott, ő maga pedig fogságba esvén, Budára vitetett.

Osztója (Krisztics) sok hibát követvén el, a bosnyákok ellene fellázkodtak, és 1415. évben Osztója Istvánt választották királyul. Ez alatt Twartko Szurus visszanyervén szabadságát,¹⁾ Bosznia egy részébe behelyezkedett és Istvánnal (Osztója) szövetségelt Osztója (Krisztics) ellen. A két párt több csatát vívott egymással, végre egyezés jött létre oly alapon, hogy Bosznia több tartományra felosztván, azokat István, Osztója és Twartko külön-külön királyi czímen kormányozzák. Az egyezés létrejött 1422. évben, mire nem sokára István meghalt. Osztója 1435, Twarko 1443. évben fejezte be életét.²⁾

Az utánok következő István Tamás nem a magyar király adományából nyerte a boszniai király czímét, hanem a bosnyákok felkiáltása tette királylyá, és őt Hunyadi János már csak szövetségés által bírhatta a magyar korona iránti némi engedelmességre. Ily szövetség 1443. június 3-án jött létre, melyben I. Ulászló iránt hűségre és évenként 3000 arany fizetésére kötelezte magát. István Tamás az 1458. év végén Szegeden

¹⁾ Az 1412. évi budai fejedelmi congressuson részt vett, mint Bósz. nia király.

²⁾ Du Fresne: *Illyricum vetus et novum* 121. l.

megnyitott országgyűlésen személyesen kérte Szerbiát magának adatni, és egy országgyűlési végzeményben neki csakugyan Szerbiának nagyobb része, természetes fiának, Thomassevics Istvánnak pedig Szendrő és vidéke, mint Magyarországhoz tartozó védtartomány adatott. Mátyás király az 1459. év jan. 5-én elejébe terjesztett végzéseket mind jóvá hagyta.¹⁾ Tamás István, ki már 1443. évben fenhéjazó címekkel élt (Nos Stephanus D. G. Rasciae, Serviae, Bosnensium seu Illyricorum, Primordiae, partium Dalmatiae, Corbaviae etc. rex) és egész végig megtartá, rögtön pályájának határára ért. A törökök Szerbiába előnyomulván, mindenütt maguk a rácok által segítették. Ok nyitották ki Szendrő kapuit is a zultánnak. Thomassevics István így kiszorítva lévén országából, apjához vonta meg magát, és hogy országát örökölhesse, azt 1459. év elején megfojtotta.²⁾ Ezen tette után még azon szemtelenségre is vetemedett, hogy Mantuában a római kath. hit mellett szerzett érdemei tekintetéből, követei által a boszniai királyságban a pápa általi megerősíttetését és ünnepélyes megkoronáztatását sürgette. Ennek azonban a magyar követek, Magyarország véduri jogainak sértetlen fentartása tekintetéből, ellentmondottak, és így az apagyilkos szándékát megghiúsították. Azonban, mint az 1464. évi országgyűlési tanácskozásokból kitűnik, Thomassevics kérelmét a pápánál megújította, ki már-már kész volt azt teljesíteni, midőn Mátyás király, hivatkozván fenhatósági jogára, azt ismét megghiúsító.

Midőn Mátyás király meggyőződött, hogy Thomassevics István a törökkel egyetért, őt fejedelemségéről le akarta tenni, de a pápa közbenjárására, és mert követei által 1462. évben az ország rendei előtt hűséget esküdött a magyar koronának, és ünnepélyesen megígérte, hogy a magyar királyt a törökök ellen mind pénzzel, mind fegyverrel segíteni, s a Száva mentén fekvő várait a király rendelkezésére bocsátja: fejedelemségében meghagyatott.

¹⁾ Teleki: Hunyadiak kora. III. 114 — 116.1.

²⁾ Legkorábbi ismert levele, melyben magát boszniai királynak czímezi, 1459. jún. 3. kelt. Engel tellát midőn azt írja, hogy Tamás István 1460. évben saját emberei által megöletett, az időre és a bűntevőre nézve nem jól van tájékozva, (Gesch. v. Bosnien 142. 1.)

Thomassevics ezek után a töröknek az eddig fizetett adót megtagadta. Mahomed szultán 1463. év június havában nagy gyorsasággal Boszniába rontott, azt elfoglalta és Thomassevicsot Kliucs várában a Szánná vizénél körülfogta. A török a fejedelmet, kinek személyes sértetlenséget biztosított, miután ez minden várát kezére bocsátotta, lefejeztette.

Az utolsó hűbéres boszniai király bukása után kezdődnek a nagyszerű harcok Bosniáért a törökök és Magyarország közt. Mátyás király még 1463. év szeptember havában Bosznia visszavételére sietett, és miután Jajczát három havi ostrom után hatalmába ejtette, rövid idő alatt majdnem az egész tartományt visszafoglalta. A király Jajcza védelmét Székely János kapitányra bízván, Zápolyai Imre horvát-dalmát bánt pedig Bosznia kormányzójává kinevezvén, 1464. február közepén diadalmasan tért vissza Budára.

De távozása előtt még Kosarics István hercegovinai fejedelem fiát Lászlót jutalmazta. Ez ugyanis nemcsak Hercegovinát védte a törökök ellen, hanem a magyar sereghez csatlakozott s ennek útvezetője volt. A király őt ezért a magyar zászlósok közé vette fel, s miután a szent korona iránt engedelmességet fogadott s magát segédsereg állítására kötelezte, őt birtokaiban megerősítette s neki egész Rámát Prozor várával együtt adományozta, oly jogokkal, a minőkkel azt azelőtt a boszniai királyok bírták,^{x)} Bosznia tehát és Ráma akkor már nem volt többé azonos tartomány. László vajda kiváltságai fiára, ki comes Balsa-nak nevezetik, is szólnak.

Mahomed zultán Jajcza elesteért haragra gyuladt, és még 1464. év tavaszán újra Boszniának fordult, hogy Jajczát visszavehesse. A szultán minden erejét megfeszítette, de Mátyás is, tudván, mily nagy érdekek forognak koczán, be nem várva a külföld által ígért segílyt, sietett a török hatalommal szembe szállani. A szultán, az ifjú király jövetelének hírére, Jajcza ostromával felhagyott és nagy sietséggel visszavonult. A király harcz nélkül lett ismét Boszniának ura.

¹⁾ A király adománylevele Jajczán kelt 1463. december 6-án. Az érdekes oklevelet közli Fejér: *Commentarii historici de Bosniae. Serviae ac Bulgáriáé etc. cum regno Hungariae nexu* 67. 1.

Zápolyai Imre, az ország volt kincstárnoka, 1464. évben először Dénes esztergomi érsekbíbornok ápril 3-án és Mátyás királynak ápril 24-én kelt levelében, valamint az országgyűlési végzeményben ápril 6-án nevezetik boszniai kormányzónak.

Mátyás király nem volt megelégedve Zápolyai Imre kormányzásával, azért őt 1465. évben Bosznia kormányától elmozdította és a tartomány egyelőre a macsói bánnak, Újlaki Miklósnak rendeltetett alá. *) Ez a Hunyadi háznak igen hű embere lévén, Mátyás király őt 1472. évben Bosznia királyává nevezte ki,²⁾ a mely méltóságában roppant gazdagságával kellő fényt tudott kifejteni. Újlaki Miklós még 1475. évben is viselte a királyi koronát.³⁾ Az ő halála után (1477.) Bosznia ismét magyar bánsággá alakítottott át.

A Bosznia birtokára mindig visszavágyó törökökkel Zápolyai István és Gleréb Péter gyakran harcoltak. Mátyás király is 1479. évben hozzájuk csatlakozván, Jajezán túl a grebeni mezőkön szállott táborba, s onnan kiküldött hadosztálya Verbászt a törököktől visszavette s a törökök által birt boszniai és hercegovinai országreszeket feldúlatta.

Ugyanekkor Hercegovina néhány erődjében magyar őrséget hagyott hátra, de kísérlete e tartományt ismét viszonyba hozni a magyar koronával, lehetetlenné vált a Frigyes császár ellen viselt háború miatt.

A béke Frigyes császár és Mátyás király közt helyreállott 1487. évben és ez alkalommal a béke kezességére, a szerződők kívánságára, vállalkoztak Corvin János herceg, a dalmát-horvát bán, a szerb despota, a boszniai bán, és mások.

¹⁾ Be ez valószínűleg csak 1467. év után történt, mert Mátyás királynak ez évi levelében laci Thnz János Balmatia, Horvátország, Bosznia és egész Slavonia bánjának nevezetik.

²⁾ Komlóssy Ferencz azt írja, hogy Zápolyai Imre még 1471. évben volt boszniai kormányzó, és hogy Újlaki már ugyanez évben lett volna boszniai király. (Bosznia és Hercegovina II. f. 91. 1.) Egyik adatot sem találtam igazolva.

³⁾ Cornay István németujvári várnagy egy 1475. évi levelében, melyet Mátyás király 1486. évben árt, azt jegyzi föl, hogy Nicolaus dei gratia Bex Bosnae, neki Szigliget várát elzalogosította 1500 aranyért. (Oklevél a bécsi állami titk. levéltárban.)

Herczegovina még 1483. év tavaszán ment veszendőbe, midőn a törökök e tartományra 'rácsapván, annak fejedelmeit, Kosarics fiait elűzték.

Mátyás király halála után Magyarország támadó háborúra már alig vala képes. Harcosainak vitézsége még mindig a régi volt, de a budai felsőbb körökben szintűgy fogyott a politikai belátás, a viszonyok helyes ismeretével párosult hazafiság, a mily mértékben emelkedett-folyton folyvást a mohamedán faj hódító hatalma. Még a XV. század végén a törökök nem igen terjeszkedtek Sarajevón túl. Mutatja ezt az 1503. évben Magyarország és a törökök közt létrejött békekötés, a melyben következő erősségek, u. m. Jaicza, Imoski, Prolasacz, Ljubuski, Mostar, Pocsitelj, Blagaj, Prozor, Livno, Vienacz, Komotin, Vratnik, Travnik, Növi, Kliucs, Dobojs, Maglaj, Dubrovnik (Sarajevótól csak 6 órányira) és Zwornik Magyarország birtokáéi elismertettek.

Újlaki Lőrincz, Miklós fia, még 1519. és 1520. években boszniai hercegnek neveztetik.

A vérrel áztatott boszniai földön még egyszer fénylett a magyarok harci vitézsége, midőn II. Szulejman 1524. évben 20,000-nyi sereggel Jaiczát körül táborolta. Frangepán Kristóf, a fölmentő had fővezére, és vele a horvát bánok: Batthyány Ferencz és Karlovicz Ferencz a törököt innét nagy vereséggel visszaűzték.

A mohácsi csata nem legszomorúbb következménye volt, hogy Bosznia és Herczegovina viszonya Magyarországhoz megsűnt.

A török uralom ideje alatt Bosznia volt azon borzasztó rabló és pusztító hadjáratoknak és becsapásoknak fészke, melyek Horvátországot, Karinthiát, Krajnát, Stájerországot, Friault romhalmazzá dönték, és még mélyen Olaszországba is terjeszkedtek. Sok kitűnő hadvezér került innét ki és lett a kereszténység ostroma.

Ez állapot csak akkor kezdett enyhülni és jobbra fordúlni, midőn a mohamedán birodalom maga kezdett hanyatlani. Az első támadó háború élére Lajos bádeni határgrof állott 1688. évben, ki sokszoros győzelem után, melyet Magyarországon a törökön nyert, Boszniába bevonult és Zwornik, Jassenovacz,

Gradiska, Kazava, Breske és Banyaluka várakat rohammal bevévén, a tartomány egész éjszaki részét hatalma alá hajtá.

A következő évben a brodi várparancsnok a zwarniki szandsákbéget verte meg Tusiánál, gróf Draskovics bán pedig egy 50,000-nyi török sereget egész Kosztajniczánál szalasztott meg.

Gr. Batthyány Adámbán 1693. évben Vranogracz, Kladius és Todorovo erősített helyeket foglalta el és azzal minden tartományt az Unnáig.

A végcsapást azonban Savojai Jenő berczeg mérte a törökre, ki 1697. évben, alig egy hónappal a zentai csata után, Bród mellett a Száván átkelt és a Bosnavölgyben ellenállhatlanul előnyomult. Ez alkalommal Doboj, Maglaj, Sepcze és Vranduk palánkjait és várait elfoglalta; és magát Sarajevót támadta meg. Ennek vára azonban hosszasabb ellenállásra képesnek mutatkozván, és tekintve a közeledő téli időszakot, Jenő berczeg 20 napi hadjárat után a Száván visszavonult.

Az ismételt vállalatoknak Bosznia ellen a karloviczi béke vetett végett 1699. évben, melyben az ország déli határa a Száva és Unnáig előre tolatott.

A XVIII. század második tizedében a török hadakon nyert győzelmek felszabadíták a temesi vidéket és Oláhországot az Öltig, és Szerbia nagy részét szerezték meg a babsburgi dinastiának. Ezeknek birtokát a paszaroviczi béke 1718. évben biztosította. Boszniára nézve csak annyi vonatkozás történik itt, hogy az ország határa 2—3 órai távolságra beljebb tétett a Száva és Unna partján; ez előnyomulás 1739. évben a belgrádi békében ismét feladatott.

Loudon tábornok 1790. évben újra győzelemmel hordozta a császári fegyvereket Szerbiában, de Boszniában is elfoglalta Dreznik, Csettin, Növi, Dubicza és Gradiska várakat — mind e foglalásokat abba kellett hagyni, mert a birodalom minden badierejét összeszedte a francia forradalom ellen. A sisztovi béke 1791. évben Boszniát azon határokkal látta el, melyek mai napig fennállnak.

Mélyen a XIX. század második felében Bosznia újra összeszövődik Magyarország történetével. Az 1878. évi invasionak tanúi, részesei mi magunk vagyunk, — a jelen nemze-

dék most kétségtelenül jobban van érdekelve ez országnak jövője, mint története által.

Fiume. A külföld, Kálmán király hódításai után, a dalmát adriai partokat magyar partoknak tekintette, a miért is VII. Lajos francia király és aquitaniai herceg 1147. évben a szent-dénesi apáthoz intézett levelében mondja: »Magyarország tengeri réveiből Írunk neked.«¹⁾ Századok hibája e tekintetben nagyon módosítja a nézeteket, a mint ezt *Fiume* története tanúsítja. E történet számunkra nem a régi Liburniával kezdődik, hanem 1193. évben, midőn III. Béla Modrus megyét adományozta a Frangepánoknak, kik ez által a tengerpart uraivá lettek; azóta Fiume is elismerte a Frangepán családot urául. IV. Béla 1260. évi levelében, melylyel a Vinodolra vonatkozó adományt megerősíti, a Bika patak és Ricina királyi csermely említettnek, — e neveket hangoztatja a mai helyirat is, mert Fiumének horvát neve Rieka, a Fiumara (a régi Tarsia) patak neve pedig Rjecsina. A latin oklevelek más neveket is tudnak. Így 1338. év táján locus Fluminis, terra et castrum Fluminis, Vitopolis, máskor terra Fluminio, Fiumén sancti Viti, német forrásokban: St. Veit am Flaum. Verancsics Mihálynak 1567. évben útlevél adatik, hogy mehessen »auf S. Veit am Plilaum.« A XVI. századi magyar törvényekben is: Rieka, csak a XVIII. században jött az olasz Fiume, általános használatba.

E város birtoklása heves viszály oka volt a Frangepánok és Duino istriai gróf közt; az utóbbi valóban Fiume urává lett 1312. év körül, de már 1338. évben ismét a Frangepánokat találjuk a város birtokában, a nélkül, hogy ez által a régi viszály megszűnt volna. Henrik karinthiai herceg 1335. évben gyermektelenül meghalván, Karinthia, Krajna és a vend határvidék az osztrák és stájer hercegek osztályrészéül esett, és ez alkalommal Fiume, mint ez osztalék része fordul elő,²⁾ két-

¹⁾ Duohesne: *Históriaé Francorum scriptores coetanei* IV. köt. 494. 1. Wenzel: *Árp. Új Oktár.* I. 59, Kukuljevics: *Cod. dipl.* II. 40. 1.

²⁾ Merian: *Topographie der österreichischen Provinzen.* Frankfurt 16!9.

ségkívül azért, mert 1335. évben még Duino gróf, Istriának egyik főnemese, tartotta e várost keze alatt. Végre a két viszálykodó fél közt egyezés jött létre 1365. évben, mely által Frangepán István és János (comites Vegliae, Modrus atque Gracehe) Duino Hugó grófnak Fiúmét és a hozzá tartozó területet, azon jogokkal, melyekkel azt Frangepán Bertalan után bírták, örök időre *visszaadják*.¹⁾

Midőn Randeck Markard aquilejai patriarcba 1367. évben Duinot némely istriai helységek birtokába igtatta, ez utóbbinak neve Duimo di S. Vito dél Fiume, ki egyúttal az aquilejai egyház vazallusának mondatik.²⁾ Nagy Lajos király győzelmei a velencei köztársaságot az 1381. évi turini békekötésre kényszerítette. Ennek egyik pontja szerint a köztársaság kénytelen volt egész Dalmátiáról lemondani, és pedig a Quarnero közepétől, egész Durazzo határáig, a mely tartományok t. i., mint a békeszerződés mondja, régi időktől fogva Magyarországhoz is a magyar korona jogához tartoznak.³⁾ Bizonyos e szerint, hogy Fiume ez alkalommal Magyarországhoz visszakerült.

A duinói grófok családjá kihalt 1399. évben, utolsó férfi sarjadéka Ugolino csak egyetlen leányt, Katalint hagyta hátra, kit Raimbert walsee-i gróf (comites de Valsa) vett feleségül. Szerződésnek alapján, melyek 1361—1394. évek közt létrejöttek, a Habsburgok e tartományok fölött is nyertek fensőséget, mire Vilmos főherceg a maga főkamarsának: Walsee Rudolfnak, Duino urainak czímerét minden joggal és kiváltságokkal együtt engedélyezte. Walsee Rudolf a duinói várat, testvére Rambert pedig, Ugolino veje, a polai püspök, mint Vilmos főherceg meghatalmazottja kezéből 1400. évben Fiume városát kapta, Castua, Veprinac és Moscsenice, azaz a monte

¹⁾ Fejér: IX. 3. k. 518. lap. A nevezett Hugó még 1383. év végén Treviso kapitánya; 1386. évben a krajnai tartomány kapitányának nevezetik.

²⁾ Francesclii: L' Tstria note storiche, 197. 1.

³⁾ Magyar Történelmi Tár XI. köt. 19. lap. Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból III. 439. 440. 1. E béke megtartására, melynek egyik alkudozója Pál zágrábi püspök volt, Zsigmond király esküvel kötelezte magát 1387. évben.

maggiore inneni tengerparttal együtt. Némely író szeriát Fiume a XIV. század közepe táján került Krajnához, midőn III. Lipót osztrák herceg (elesett a sempachi csatában 1386. júl. 9-én) a mitterburgi grófságot, Triest városát és a friauli hercegséget fegyveres erővel foglalta el. E foglalásokról nem szól Dimitz, jeles krajnai történetében. Feltűnő az is, hogy midőn 1406. szeptember 2-án az osztrák rendek a Habsburgok déli tartományait Lipót, Ernő és V. Albrecht közt megosztották, Fiuméről semmi szó nincs. Úgy látszik, hogy Krajnához tartozónak tekintették. Szalay László szerint Fiume a XV. század vége felé már elszakadt a magyar koronától, melyhez három századnál tovább tartozott, »noha koronkint Bizancz és Velence, s talán, de csak talán, Krain felsőbbsége alá is kerülhetett ideiglen.« (Fiume a magyar országgyűlésen 6. lap.) Fiume története mutatja, hogy nagyérdemű történetírónk utóbbi kételye nincs igazolva.

Fiume tehát csak 34 évig volt Duino grófjainak rendes birtokában, a kiktől, mint láttuk, a Walsee családhoz került. Úgy látszik, hogy a Frangepán család azt az állást foglalta el, hogy a Duinoi család kihalása után Fiume birtoklásának am azokhoz kellett volna visszaesni. Egyéb jelenségeken kívül szabad ezt következtetni abból, hogy midőn Frangepán János 1461. évben Veglia szigetét a velencei köztársaságnak eladta, ¹⁾ ennek azt az ajánlatot is tette, hogy foglalja el Fiumét saját maga számára. Nevezett Frangepán t, i. a köztársaság oltalma alá menekedett, és utóbb át is költözött Velenczébe.

Mind a mellett Fiume a walseei urak birtokában maradt, kik azzal kényök-kedvök szerint intézkedtek. Midőn Róbert fiai: Farkas és Rambert 1464. évben az atyai jószágokat maguk közt megoszták, az előbbinek Fiume, Adelsberg Trnavával, Jelsani, Castua, Muda (Kláné mellett), valamint Sabinacz, Sz.-Viracz, Veprinacz és Moscsenicze jutott; miből kiténik, hogy akkor Fiumével a tengerparti Karszt több vidéke

¹⁾ A velencei államtanács 1488. évben intézkedéseket tesz a Frangepánok ellen, kik a vegliai sziget elfoglalására készültek. (M. diplomáciai Emlékek Mátyás király korából III. 426. lap.)

egyesítettett, és hogy a Walseeiek birtokai a trieszti öböltől (Duino) Istrián át a quarneroi öbölig nyúltak.

Következő (1465.) évben Walsee Farkas Fiume, Castua, Veprinacz, Labinacz, Arnberg és Adelsberg birtokokat szerződésileg eladta III. Frigyes császárnak, a miért is 1467. évi velencei oklevelekben Fiume az osztrák főberczeg tartományának neveztetik. Az említett szerződés 1471. évben megújított, 1472. márczius 12-én Rambert eladta Duinot és más birtokait a császárnak, a Walsee család pedig 1491. évben kihalt. *)

1470. évben 8000 török lovas Boszniából fölkerekedvén; Buccarin, Grobnikon, Klanan, Castelnuovon át Friaulba tört, rabolt és pusztított. Nincs kétség, hogy akkor Fiúmét is kelleetlenül látogatták. Nem sokára Fiúmét német kormány alatt látjuk; mert 1483. évben Rauber Gáspár volt Fiume és Pisino (németül Mitterburg) kapitánya, 1483. július elején és 1484. évben pedig Dürer Boldizsár fiumei kapitány.²⁾ Ezek Fiúmében székelték. Midőn a Velence, Trieszt és Ausztria közti viszály megszüntetésére az 1486. július 26-án kelt egyezség a császár és Velence közt létrejött, ennek egyik pontja Rauber Gáspár elmozdítását a trieszti kapitányságról határozta; ebből kitűnik, hogy Trieszt és Fiume ugyanazon fejedelem alá tartozott. Frigyes császár még 1489. évben parancsot intéz Rauber Gáspárhoz, mint Adelsberg, Fiume és Duimo (Tybein) kapitányához. Terzat azonban Magyarország földjén feküdt. A már nevezett Dürer Boldizsár 1490. évben szintén trieszti kapitány. 1494. évben Fiume kormányzója Don Tommaso.

A Frangepánok, kik jogaikat Fiúméra ismételve sértve látták, háborúba keveredtek Frigyes császárral, ösztönözve az akkor a császár és Mátyás király közt fenforgó viszályok által is. Frigyes császár a tengerparti Terzat várat elfoglalta, 1487. évben Triesztből 200 harczost rendelvén oda e célra. E várat utóbb Miksa király, 1492. január 2-án kelt oklevelével II. Ulászlónak visszaadta, és ez által a Frangepánok újra e

¹⁾ Fiume nevezetességei közé számíttatik a Walsee grófok által alapított coenobium ereimtarum S. Augustini. A terzat.i kastélyt 1470. évben Frangepán Márton bírta.

²⁾ Franeescbi: L' Istria 766. 267. lap.

vár birtokába jöttek. Fiume azonban az 1479. december 18-i gráci szerződés értelmében ténylegesen az osztrák főherczgek kezében maradt.

A velencei köztársaság az osztrák herczget rövid időre kiszorítá Fiume birtokából. Midőn ugyanis 1508. év elején a köztársaság és I. Miksa császár közt a háború kitört, Navagiero velencei kapitány Alamissáról május 26-án gályájával Fiume előtt megjelent és a várost átadásra kényszeríté. Rauber János császári kapitány 250 emberből álló csapatjával Laibachba kivonúlt. Két nappal utóbb a terzati vár is átadta magát a velenceieknek, mire aztán Oastua, Moscenicse, Cersam (Chersano), Brzec, Lovrana, Villanuova és Lupoglava is magukat megadták az istriai partnak a monte maggiore alatti oldalán.¹⁾ Tersat elestét nem nézte nyugodtan Both András horvát bán, ki midőn a vár visszaadását hiúban követelte, Frangepán Bernardinnal egyesült, és 1509. június havában Fiume ellen indúlt, honnan a velenceieket kiűzte. A megszállás azonban nem tartott soká, mert a velenceiek Trevisan Angelo alatt 15 gályával visszajöven, 2500 embert kiszállítottak, és az erősen ellentálló várost 1509. október 2-án megtámadták és feldúlták. Ez évben vitték a velenceiek magukkal a város környéit. Both András bán ezután is folytonosan nyugtalanítá a velenceieket, és ezek nem sokára Fiúmét ismét elveszték, bár nem tudjuk, mily módon történt ez. Bizonyos, hogy Fiume 1511. szeptember 7-ke előtt már nem volt II. Ulászló király hatalmában, hanem hogy azt Miksa császár bírta, kinél ez ama fegyverszünet után is meghagyatott, mely 1512. április 6-án közte és a velencei köztársaság közt köttetett.

V. Károly császár és testvére Ferdinánd főherczeg Wormsban 1521. április 28-án az első osztályszerződést kötöttek egymással, melynek értelmében V. Károly április 29-én Ferdinándnak Alsó- és Felső-Ausztriát, Stájerországot, Ka-

¹⁾ Olvassuk, hogy az 1508. évben kitört háború alkalmával Alviano Bertalan Istriába betört, azt elfoglalta és azzal együtt Fiúmét és környékét. A velencei köztársaság itt azonnal szervezte a közigazgatást és Fiúmenak alárendelte Terzat, Castua, Veprinacz, Moscenicza, Laurana, Bersez, Gotnich és Klana helységeket; augusztus havában Querini Jeromos nevezetett ki fiumei proveditore-nak.

rinthiát és Krajnát átengedte, magának Friault, Görzöt, Gradiskát, Maranót, Triesztet, Fiumét Pisino vidékét, a vend határgrofságot¹⁾ és Isztriát megtartván, a mely részeket a császár tartományyá akart egyesíteni, és spanyol álladalmának olasz részéhez, t. i. Nápoly hoz és Milánóhoz kapcsolni. E terv a krajnai rendek ellentállásán szenvedett hajótörést, mert midőn Ferdinánd főherczeg azokat 1521. június 15-ére Laibachba meghívta, hogy hódolatukat fogadja, ezek erélyesen követelték az elszakadt részek visszakeblzését, és csak ennek teljesítése esetében ígértek engedelmességet. Ez okból 1522.jan. 30-án a császár és Ferdinánd közt egy új osztály állapított meg, melyben az Olaszországhoz csatolni szándékolt tartományok Ausztriának visszaadattak.²⁾

Szalay László az 1521. évi osztályra hivatkozva, ebből azt következteti, hogy Fiume akkor önmagát kormányzó önálló terület volt, Krajntól épen úgy elkülönített, mint Horvátországtól, melynek véghelyei szintén már e tájban, noha nem mint örökség, kerültek Ferdinánd kezébe, s mely felé a Rechina vizén kívül még a Babinopoleig terjedett kőfal is határuí szolgált a fiumei területnek. A jeles történetíró még az idézett tartományok sorozatából is érvet merít nézetének igazolására.⁸⁾

Sajnálom, hogy Szalayval nem lehetek egy véleményen, mert hogy Fiume a karszti, metlingi, mitterburgi, gradiskai, maranói uradalmak társaságában neveztetik, azt én nem tekinthetem önállóságának bizonyítványául.

Fiume közigazgatásának alapját ama statútumok képezték, melyeket Ferdinánd 1530. július 23-án megerősített. Szalay ezt is a maga állítása mellett hozza fel, és itt egy horvát íróval is találkozik, ki azt állítja, hogy Fiume és területe sem Isztriába, sem Krajnába nem volt bekebelezve, hanem, hogy

¹⁾ A vend határgrofság, avagy vindische Mark (marchia slavonica) onnan kapta nevét., mert Slavóniával, azaz: a XIX. századbéli Horvátországgal volt határos. A vend határgrofság 1374. évben Krajnával egyesítettetett.

²⁾ Valvasor; Dimitz: Geschichte Krains II. 102. 103. 1. l'ranceschi: L' Istria 394. 395. 1.

³⁾ Fiume a magyar országgyűléseu 6. lap.

külön álló municípium volt, melyben a kir. kapitány, kit a király nevezett ki, képviselte a fejedelmet.¹⁾ De miután a fiumei kapitány csak a gráci osztrák kormány útján fordulhatott a fejedelemhez, a fiumei önállóság csak olyan volt, mint akármelyik magyar vármegyéé, a mely a helytartótanács, avagy a minisztérium útján a királyhoz fordulhatott.

A XVI. század folyamában Jurisics György 1529., Zara Jeromos 1534—1539., Barbo Ferencz 1563., Attems Leonard 1579. évhen volt fiumei kapitány. Midőn az uszkokok féktelenségei Fiume és Segnia kereskedésének és közvagyonának sok kárt okoztak, az osztrák főherczeg (1576.) biztosokat küldött oda a bajok orvoslására. A politikai viszonyok is a tengerparti városokra érzékeny csapásokat hoztak. Bembo János velencei tengernagy 1596. évben Fiúmét, Buccarit és Triesztet ostromolta, 1599. április 14. és 15-én a velenceiek ismét ágyúztatták Fiúmét.

A mi a város hovátartozandóságát illeti, erre nézve Stobaeus György püspök és alsó-ausztriai helytartó a XVI. század végén azt írja, hogy az osztrák német tartományok: Krajna, Stiria és Karinthia, az olasz tartományok pedig ezek: Görz és Gradisca comitatus, Duimo, Fiume, Trieszt stb. A múlt századi munkák is oda nyilatkoznak, hogy Fiume azelőtt Krajnához tartozott, de a krajnai rendek már 1684. évben nem ismerték el azt a tartomány tagjául.²⁾ A várost és kerületét akkor a fejedelem által kinevezett kapitány kormányozta, ki a trieszti Intendenza-nak volt alárendelve.³⁾

Ebből kitűnik, hogy Fiume a XVI. és XVII. században sem Magyarországhoz, sem Horvátországhoz nem tartozott, hanem hogy mint az osztrák tartományok kiegészítő részét kormányozták; Magyarországnak ez időben semmi közvetlen befolyása nem volt Fiúméra, mint az 1647: 50. és 1649: 32. törvénycikkek mutatják, melyekben a rendek a Fiume felé elő-

¹⁾ Backi: Fiume gegenüber von Croatien 7. lap.

²⁾ Mindamellert, figyelmesekké lévén az' 1791. évi magyar országgyűlés 61-ik czikke által, ugyanez év szeptember 2-án fölterjesztést tettek a császárhoz, melyben előadták, hogy Fiume egykor a krajnai hercegséghez tartozott.

³⁾ Büsching: Erdbeschreibung. 1786. év, XV. köt. 298. lap.

forduló határvillongások megszüntetését és azt kérik, hogy Terzatot a Frangepán családnak és így az országnak visszaadják; nem bír tehát nagy jelentőséggel a Szalay László által fölhozott ama tény, mintha Fiume mint önálló kormányterület mutatta volna be hódolatát III. Károlynak, midőn ez személyesen jelent meg a quarneroi partokon. Igen jól tudjuk, hogy e század ötvenes éveiben a vármegyék hasonlóképp juttatták hódolatukat a trónhoz, a nélkül, hogy ezért a vármegyéket külön tartományoknak tekintenők.¹⁾

Véleménye mellett fölhozza Szalay László azt is, hogy Fiume 1725/²⁾ november 29-én a sanctio pragmaticát mint Önálló kormányterület irta alá. Ennek már volna jelentősége, de itt nem kell felejtetni, hogy Fiume még csak egy pár nappal az előtt, t. i. november 19-én szabad kikötőnek nyilvánított,³⁾ és így czélszerűnek lehetett tekinteni Fiume hozzájárulását a nagy alaptörvényhez ⁴⁾ megkívánni, melyet a monarchia nagy királyságai és tartományai már jóval előbb elfogadtak. De az elfogadás módja tanúsítja, hogy a sanctio pragmatica Fiúméra nézve nem volt kétoldalú szerződés közte és a korona közt., melynek létrejövetelére amaz befolyt volna. A császár a trónörökösödésről szóló családi statútumot a csehországi egeri kerület képviselőjének is megküldte, és megküldte azt Trieszt és Fiume városának is. A császár Fiume városi tanácsának 1720. június 8-kán a pragmatica sanctiót csak »tudtul adá«, a tanács október 9-én azt elfogadta, és erről jelentést tett a belső-ausztriai kormánynak, a mire semmi szükség nem lett volna, ha Fiume különálló területet képez. Fiume erre meghagyást vett, hogy a pragmatica sanctio elfogadását közokirataiba igtassa be. Az okiratot a korona által erre kiküldött

1) III. Károly 1723. június 12-én a vármegyékhez egyenkint rendeletet intézett, a vallás dolgában. E rendelet szétküldése meg lett akadályozva, nem formája, de tartalma miatt.

2) Szalaynál toll- vagy sajtóhibából 1728. év nov. 25-én, Botkándl pedig e nap 1725. november 29-ke.

3) Így Engol. Banki ellenben írja, hogy Trieszt és Fiume 1717. június 2-án lettek szabad kikötők.

4) Révész Imre az 1861. május 31-én tartott országgyűlési beszédében az úgynevezett sanctio pragmatica államjogi természetét fejtegette.

közjegyző szerkesztette, és ennek eredetije a többi közjegyzői iratokkal együtt — mint a gráci kormány egy 1725. okt. 8-án kelt jelentéséből kitűnik — Bécsbe volt küldendő. Ezek után gróf Petazzi Adelmo, Fiume császári kapitánya azt az utasítást kapta, hogy az illető irományokat, valamint a fiumei iparosok és czéh-testületek jegyzékét térjeszsze föl. Ily előzmények után gyülekezett a városi tanács november 29-én, a mely alkalommal a kapitány, a város bírása és 28 tanácsos a trónörökösödés rendét elismerő instrumentum publicum-ot aláírták.

Miért nem idézte Szalay azt a tényt is, hogy Fiume nem csak akkor, hanem már 1631. márczius 11-én III. Ferdinándhoz, 1651. július 26-án IV. Ferdinándhoz külön hódolattal közeledett. Nincs kétség, hogy e tények némi nehézséget okoznak azokra nézve, kik Fiume különállását tagadják, azonban az Adria keleti partjainak országai nem hemzsegek-e a történeti excentricitásoktól? Másról hallgatván, csak azt említem hogy ottani dynasták, városok és egyéb communitások majd egymással, majd idegen hatalmakkal szövetkeznek, a nélkül, hogy az ország törvényes fejedelme erre beleegyezését adná, szövetkeznek sokszor az ország ellenségével, például Velenczével, háborúba keverednek önhatalmilag, eladják, árúba bocsátják az ország birtokát, követségeket küldenek és fogadnak, sőt gyakran más souverainitás alá adják magukat.

A fiumei önállóságnak semmi nyoma még akkor, midőn II. András Vinodolt a Frangepánoknak adományozta, és a későbbi királyok ez adományt megerősítették. Tudjuk, hogy Pisino comitatus (Mitterburg) 1597. év táján oly közigazgatást kívánt, mint a milyennel bírt Trieszt, Fiume, Gradisca vagy Görz, de azért Pisino mégis mindig Krajnától függött, a miképp ama korban Fiume is.¹⁾

Még 1746. évben, midőn Mária Terézia Bécsben az udvari kereskedelmi hatóságot felállította, Fiumének önállósága elismerésre nem talált, mert Fiume akkor a nevezett udvari hatóságtól függő trieszti Intendanzának vettett alá, melytől a közigazgatási ügyekben a felebbezés Grácza ment.

A magyar törvénytár a XVIII. század közepéig nem

¹⁾ Franceschi: L' Istria 419. 451. lap.

ismer különálló fiumei kerületet, mert a magyar országgyűlés egész addig nem is foglalkozhatott Fiúmével.

Midőn a magyar országgyűlések a hontól elszakadt részek visszakapcsolását sürgették, Fiúmében is kezdett ébredni a vágy, Krajna és más tartományok bekebelezési törekvése ellen a saját önállóságot megvédeni, csak hogy Fiume akkori fölterjesztéseiben oly időből származtatta különállását, midőn az még nem létezett.

Midőn Mária Terézia 1776. évben az ország törvényhatóságaival abbéli szándékát tudatá, hogy a Kulpa környékén az Adria felé egy eddig nem létezett Szörény vármegyét alakítson, Fiume különállására nem volt semmi tekintettel, mert ezt is az alakítandó új megye alkatrészévé jelölte ki. Az 1777. évi szeptember 5-én kelt rendeletében kimondatik, hogy Fiume város és réve, Podbreg és Lopacza, továbbá a három rév: Buccari, Buccaricza és Porto-B.ee, a buccarii uradalom hat várnagysága, az úgynevezett gyarmati uradalom, a Bathyányi-féle brodi és grobniki uradalom, a Kulpán-túli részek, a szeverini uradalomhoz tartozó Boszilyevo, Ozail, B/ibnik, Berlog és Novigrad, végre Károlyváros a Szörényi megye területét képezzék. Az időközben már megalakult Szörény megyének területe Mária Teréziának 1778. ápr. 10-én kelt rendeletével módosítást nyer, mely lényegileg abból állt, hogy Fiume és a tengermellék, Buccari, Buccaricza és Porto-lieével közvetlenül a fiumei kormányzó alá helyeztetett és Szörény megye alól kivéttett.¹⁾

Szörény megye mindamellert a fiumei kerület jogkörébe akart avatkozni, és ez volt egyik oka Mária Terézia 1779. ápr. 23-án kelt diplomájának, melyben kimondá, hogy Fiume és kerülete nem a horvát földhöz, hanem közvetlenül Magyarországhoz tartozik. A királyné határozottan megváltoztatta álláspontját, mert még 1776. évben elrendelte, hogy Fiume közvetlenül Horvátországhoz csatoltassék, a mely rendelet

¹⁾ Kukuljevics: Jura Eegni Croatiae 1. 461. 462. lap. Itt meg kell említenem Botka Tivadar ama közlését, mely szerint egy ízben József nádor 1834. jún. 13-án Kukuljevics horvát követre ráolvasta, hogy a Szörény megyét alkotó diploma, a megye területéből világos szavakkal kivette a fiumei kerületet Ez az 17 j 8. ápr, 10-ki rendeletre vonatkozik.

azonban a sok nehézség miatt teljesen soha végre nem hajtattott.

A királyné idézett 1779. évi diplomája először él ama kifejezéssel, hogy Fiume és annak kerülete a magyar koronának *külön álló* területe, és azt Magyarországhoz azon kitével kapcsolja, hogy ez »továbbá is« ily külön álló területnek tekintessék. Kívánja, hogy Fiume a buccarii területtől megkülönböztessék, mert ez utóbbi ősidóktól Oroatiához tartozott.

A senki örömeire való Szörény megyét II. József császár 1786. évi márczius 20-án kelt rendeletével fölslaztatta, területének egy részét Zágráb megyéhez csatolván. Fiume, Buccari és Vinodol területe ugyanakkor külön kormányzási kerületté alakítottatott »magyar tengerpart név alatt, mely az 1787. évi júl. 19-én és október 11-én kelt rendeletek által szerveztettek!, és ezek alapján a magyar helytartótanáctól függő kormányzó alá helyeztetett.

Fiúménak különállását 1779. év óta a magyar törvényhozás is elismerte, de e különállás alig múlta fölül valamely magyar vármegyét. Véleménykülönbséget okozott azonban annak közvetlen hovát'artozandósága. Fiume már 11 évig élvezte teljes autonómiáját a magyar kormányzó alatt, midőn 1790. évben Budán, hosszú szünet után, az országgyűlés újra megnyílt. A fimmeiak örömet fejezván ki, hogy »ismét magyarokká válhattak«, egy emlékiratban kérelmezték, hogy 1779-ben nyert autonómiájok becikkelyeztessék. Az országgyűlés ez ügyben 1790. december 6-án fölterjesztést tett, a melyre II. Leopold királynak 1791. január 13-án ama válasza kelt, hogy mivel e tárgy még bővebb vizsgálatot kíván, Fiume a jövő országgyűlésig maradjon eddigi állapotában.

A bekebelezési kérdések, a területi integritás érdekei Magyarországon mindig hosszadalmas küzdelmekkel jártak. Fiume nem képezett kivételt, és a fölterjesztések, melyeket az 1802. és 1805. évi országgyűlések Fiume becikkelyezése tárgyában tettek, biztatásoknál egyebet nem eredményeztek. Magyarországnak hő kívánsága teljesedésbe ment végre az 1807. évi 4-ik törvénycikk által, mely kinyilatkoztatja, hogy Fiume városa és kikötője, úgy, mint azt Mária Terézia külön diploma által már bekebelezte, Magyarországhoz tartozik.

Egyszersmind pedig a fiumei kormányzónak a főrendeknél, Fiume városa követeinek pedig a Karoknál és Rendeknél ülés és szavazat adatik.

Nyomban ezek után fölmerült Horvátországban a vágy, Fiúmét, 17 évi ignorálás után, visszaszerezni, és e vágnak az 1808. évi febr. 29 én megnyílt zágrábi tartományi gyűlés 8-ik czikke kifejezést adott. E czikknek királyi megerősítése saját-ságos; ugyanis tudatja a horvát rendekkel, hogy Fiume réve és városa az 1807. évi 4-ik törvényczikk szerint a Teréziánum diplomára való hivatkozással *Magyarországba be van keblesve*, egyszersmind pedig amaz ország és a kapcsolt részek státusai-hoz sorolva. Egyébiránt *megengedi* e leirat a fiumei és magyar tengerparti kormányzónak, valamint Fiume város követeinek, hogy ezeknek Horvát-Szlavon- és Dalmátország gyűlésén ülés és szavazat adassék. Ezt a tartományi rendek 1809. évben csakugyan meg is adták.

Méltán mondja erre Botka, hogy ez eset egy a maga nemében. Eddig Magyarországon nem volt rá példa, hogy olyan testületre vagy egyéniségre, mely nem kért, nem akart országgyűlési jogot, azt reá erőszakolták volna.

Egy gonosz csillagzat úgy akarta, hogy kevéssel a bekebelezés után, Fiume még egy ízben Magyarországtól elszakítatván, francia uralom alá jusson, az 1809. évi schönbrunni békekötés által. Az 1813-ki év egész Európát coalitióban látta Franciaország ellen, mégis augusztus végén Gautier francia tábornok Fiúmét elfoglalta. Nugent tábornok osztrák serege azonban őt csakhamar innét kiszorította.

Az első párisi békekötés után, a tartományok újra szervezése alkalmával Bécsben is újra fölmerültek a régi hajlamok. Ugyanis 1814-ben a trieszti kormányzóság szervezetett melyhez a görzi, trieszti és fiumei kerület tartozott. Isztria két részre osztatott, melynek nyugoti része Triesztből, keleti része Fiúméből állt. Fiume tehát ismét Ausztriához csatoltatott, és a vármegyéknek e törvénytelenység és önkény elleni felszólalásaik tekintetbe nem vétettek. Ily állapotban ismét számos év folyt le, míg Fiume 1822. évben alkotmányos jogaiba visszahelyeztetett. A királyi leirat július 5-éről tudatja a bánnal, hogy atyai szívének semmi sem okozhat nagyobb

örömet, mint ha alattvalóinak óhajtásait teljesítheti, azért rendeli, hogy a *Száván-túli részek*, és a *magyar tengerpart*, melyek a francia invasio előtt Magyarországhoz tartoztak, ahhoz visszakapcsoltassanak. E kegyesség megköszönésére számos főurból és az ország minden törvényhatóságának képviselőiből álló küldöttség vett megbízást; az udvari kancellária elnöksége pedig szeptember 26-án Veronába utasító azt, hol akkor éppen a fejedelmek congressusa tartatott. A bán, a küldöttségnek Veronában, még az európai fejedelmek által is, mikép történt fényes fogadtatásáról a zágrábi tartományi gyűlésnek 1825. augusztus havában jelentést tett, és ezt a horvát rendek kedves tudomásul veszik és a határozatokba foglalják. ¹⁾

A mi Fiume országgyűlési képviselőjét illeti, a fenn idézett 1808. febr. 29-ei engedély, hogy Fiume a zágrábi tartományi gyűlésen megjelenhet, hasonló hibás irányt jelez, mint midőn a magyarországi rendek 1751. évben beleegyeztek és erről törvényt alkottak, hogy Szeréin, Verőcze és Posega vármegyék ne csak a magyar országgyűlésen, hanem a zágrábi tartományi gyűlésen is képviseltessék magukat. Mindkét hiba megtenné keserű gyümölcsseit.

Fiume követei az 1847. évi zágrábi tartományi gyűlésen nem jelentek meg. A horvát rendek ezért, hivatkozván több rendbeli leiratokra, kérték a királyt, hogy a fiumeialcat a követküldésre utasítsa. ²⁾ Az említett évben azonban a fiumei követ a magyar alsóházban, a fiumei kormányzó pedig a főrendek közt ült.

¹⁾ Kukuljevics: Jura Regni Croatiae II. 279. lap. A visszacsatolással és újrászervezéssel gróf Majláth József, a magyar udvari kamarának akkori elnöke volt megbízva, ki küldetésében el is járt. Azonban a király által várt hatás elmaradt. Magyarországon az egészet csak akaratlan és kedvetlenül tett engedménynek tekintették. A visszacsatolás, kellő időben elrendelve, igen jó hatást eredményezett volna. (Gr. Majláth János: Geschichte der Magyarén. IV. 166. lap.) Hasonlót lehetett tapasztalni a múlt században a temesi részek (Temes, Torontál és Krassó vármegyék) elkésett visszakezblése alkalmával. (Lásd Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. I. köt. 302. 303. lap.)

²⁾ A város és kerület 1836. évben sem küldött követet a zágrábi gyűlésre, Ürményi Ferencz fiumei kormányzó azonban ott képviseltette magát.

Már napjaink történetéhez értünk. Az 1848. évi országgyűlés újra megadta az 5-ik t.-cikkben Fiuménak a képviselői jogot a magyar országgyűlésen. Ugyancsak az 1848. évi országgyűlés alkotta a 27-ik törvénycíkket, mely Fiume és Buccari szervezetét megállapítja, és azokról azt mondja, hogy két kerületet, két külön törvényhatósággal képeznek.

A Pesten 1848. július 2-án megnyílt nemzetgyűlésen a fiumei képviselők nem jelenhettek meg. A camarillával szövetséget kötött párttűtés gátolta a fiumeiakat az alkotmányos tér elfoglalására; és hogy az történt, hangsúlyozta Pázmány Dénes, a magyar képviselőház elnöke ama beszédben, melyet Bécsben szeptember 9-én a királyhoz intézett.¹⁾ Kívánta, hogy a slavóniai megyék és Fiume azonnal visszaadassanak.

Magyarország alkotmány- és szabadságszeretete, melylyel az utált absolutisticus rendszert megbuktatá, 1861. évben Horvátországban is lelkesedést ébresztett, fájdalom, csak rövid időre. A politikai ellentét csakhamar élesebb lett, mint valaha. Az ez évben Pesten megnyílt országgyűlés a maga kiegészítését sürgette a királynál, mert több része az országnak nem volt képviselve, Fiume sem kapott meghívást a megjelenésre mire neki törvényes joga volt. A nemzet kívánsága azonban nem talált méltánylásra, és tetteleg megtagadtak. Az országgyűlés ennél fogva 1861. évi második feliratában következőleg nyilatkozott: »Fiume korábban külön territórium volt, s önállással bírt. A sanctio pragmaticát is külön s önállólag fogadta el, sokkal később, mint Horvátország, s két évvel később, mint Magyarország. O felsége Mária Terézia 1779. ápril 23-án Fiumét királyi pecsétes levelével (újra) szabad révpárnak nyilvánítván, azt saját kívánatára Magyarországhoz kapcsolta. A királyi levélnek következő szavai: *Urbs haec commercialis Fluininensis sancti Viti cum districtu suo tamquam separatum sacrae Regni Hungariae coronae adnexum corpus porro quoque consideretur, atque ita in omnibus tractetur, neque cum*

¹⁾ Az elmondott 'beszéd az országgyűlési irományok közt szept. 8-ki kelettel van fölveve. Azonban a magyar nemzet küldöttségének kihallgatása szeptember 9-én történt. Horváth Mihály (Függetlenségi harc I. 439. 1.) ez időről nem nyilatkozik.

alio Buccarano velut ad Jiegunum Croatiae ab incunabilis ipsis pertinente districtu ulla ratione -comnisceatur, — világosan bizonyítják, miszerint Fiume nem Horvátország által, hanem egyenesen és közvetlenül kapcsolatot Magyarországhoz. — Magyarország törvényhozása 1807-ik évi 4-ik törvény-cikkben, hivatkozva ő felségének Mária Teréziának fenn említett királyi levelére, Fiúménak Magyarországra lett bekebelezését újabban kimondta, s Fiume kormányzójának a felső táblánál, követeinek pedig az alsó táblánál országgyűlési ülést és szavazatot adott.«

Az 1866. évi országgyűlés első feliratában (febr. 26-án) azonnal sürgette Fiume és Dalmátia visszacsatolását, és most — habár a jogfolytonosság elismerése még sok küzdéssel járt — a talaj már fogékonyabb volt annak gyakorlati alkalmazására. Magyarországnak sikerűt viszonyait Ausztriával 1867. évben rendezni, és ez által a politikai szükségyszerűség Horvátországban is jelentkezett. Így jött létre mindkét fél közt az 1868. évi kiegyezés, mely mint 30-ik törvénycikk, törvénybe iktattott. — E törv.-cikknek 66-ik szakasza így szól: Az előbbi szakasz értelmében Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok területéhez tartozóknak ismertetnek .el:

1. Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, *Fiume város és kerülete kivételével*, a mely város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön testet (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) képez, s a melynek, mint ilyennek, külön autonómiájára s erre. vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve, Magyarország országgyűlése s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok országgyűlése és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások útján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközöndő; 2. Zágráb megye, Zágráb és Károly város városokkal és aturmezei szabad kerülettel; 3. Varasd megye Varasd várossal; 4. Kőrös megye Kőrös várossal; 5. Posega megye Posega várossal; 6. Verőcze megye Eszék városával; 7. Szerem megye; topábbá a következő határörzezek: a likkai, ottocsányi, ogulini, szluini, első báni, második báni, varasd-kőrösi, varasd-szentgyörgyi, gradiskai, brodi, pétervárad, végre a mostani Dalmátia.

Az ily módon létrejött kiegyezés által Magyarország a belbéke érdekében roppant áldozatokat hozott, — de őszinte gondolattal, mert azt hitte, hogy a horvátok és magyarok közt századokon át fennálló egyetértést helyreállítja. Mint az idézett törvény azonban mutatja, Fiumére nézve nem jött létre a megegyezés. A magyarok úgy, mint a horvátok, maguknak kívánták a várost, melyet rokonszenvei Magyarországhoz fűztek, és mely visszacsatolását ez országhoz ismételve követelte. Miután Horvátország le nem mondott a városról, a magyar országgyűlés szept. 28-án, midőn az egyezményt elfogadta, oda utasítá a kormányt, hogy Fiúmének és kerületének közvetlen visszacsatolását Magyarországhoz eszközölje. A király, két ellentétes kívánat közé helyezve, nem akart hatalomszavával dönteni, hanem a november 7-ki leiratban felszólítá a magyar és horvát országgyűlést, egyesüljenek abban, hogy Fiume városának kikötője és kerülete a magyar koronához csatolt külön testet képezzen, és egyezzenek bele, »hogy Fiume közreműködése mellett, barátságos úton köztök mindaz megállapíttassék, mit az illetők méltányos kívánalmai s a magyar korona országainak közös érdekei követelnek. E leiratot a képviselőház' el is fogadta ama kijelentéssel, hogy Fiúmera nézve fentartja jogát, akaratát függetlenül nyilváníthatni.

E stádiumban áll a fiumei kérdés ma is, midőn a horvátokkal kötött kiegyezést, tizenkét évi tartama után, megújítani kísérlendik. ¹⁾

A zsupánságolc intézménye. A görögöknél és a rómaiaknál a társadalmi élet alapját a város, a kelták és germánoknál a vár vagy magánudvar képezte. Nem úgy a szlávoknál, kiknél a paraszt majorja vagy falusi község volt a nép egyetemének alapja. A falusi községé volt a földbirtok, és a családok csak életfogytiglan részesültek benne; azért az ó-szláv nyelv nem

¹⁾ Fiume történetének forrásai: Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien 940 — 392. lap. Palugyai: Kapcsolt részek 253 — 274. lap. Szálly László: Fiume a magyar országgyűlésen. Backi: Fiume gegenüber von Croatien, Kukuljevica: JuraBegni Croatias. Botka Tivadar: A fiumei kérdés utolsó stádiumában című jogtörténeti értekezése a Budapesti Szemlében. Új folyam XXII. köt. 205 — 249. 1. A XVII. századra nézve beccses adatokat szolgáltat a magyar országos levéltár,

ismeri az örökösödés fogalmát. A szlávok legrégebbi uralma a vének, a zsupánok uralma volt. E berendezés a szlávok minden országában található. A régi horvátoknál zsupa a házközösséget jelentette, avagy a család vagy ház tagjainak összességét, a mit később zadrugá-nak neveztek. Midőn a közösség (zadruha) közösséggé (obcina) kibővült, a zsupa szó is tágabb értelmet nyert. Eredetileg a zsupán nem volt egyéb, mint a közösség legöregebbike (staresina), hatalma azonban később több zsupákra vagy községre terjeszkedett ki, és az ilyen kerületre aztán a zsupán szótól származtatott a zsupanija szó. »Zsupa«, mint nyitott hely ellentétben állt a zárt helylyel, (grad = vár, város) mert a szlovéneknek eredetileg nem voltak váraik; később a grad a zsupán székhelye lett és az egész zsupa közép-pontja. Több zsupánság egy főzsupán alatt állt, a kinek méltósága örökös volt.

Másképp fogja fel a viszonyt Dümmler, ki hivatkozván a szlávoknál túlnyomólag szokásos sok uralomra és szakadásokra, a bánok és zsupánok személyeiben már a horvátok első megtelepedése idején Dalmatiában, a népnek főnökeit látja, kik közül a nagyzsupán lassankint bizonyos elsőbbségről valóságos főuralomra vergődött. Szerbiában ily nagyzsupán volt 1199. évben István. A XI. században többször említetnek zsupani Rasciae. Az úgynevezett Pagania, Szerbiának egy része volt, melyet nyugotról a Zetina, keletről a Narenta folyó határolt, és mely délről a tengert, éjszaka Horvátországot érte. Benne három zsupánság létezett: Rastocza és Mokron a tenger mellett, Dalén távol attól. (Farlati I. 123. 1.) Farlati pedig a zsupaniát a zsupa szótól eredezteti, a mely szerinte szlávul népet jelent, és így zsupania annyi, mint népes vidék, számos helységgel és várossal. Görögül ez Toparchia volna.

Egy fennebb már idézett hártás regestrum szerint a XI. század végéről, mely azonban álműnek van bélyegezve, a bánokat akkor, ha a liorvát király magzat nélkül meghalt, liorvát királynak választhatták.¹⁾

A zsupánok voltak a horvát királyok főtanácsosai, már a legrégebbi korban. Tirpimir, még csak liorvát herceg, 852.

¹⁾ Racki: Documenta hist. croaticae 486, 1.

évben Bihacsban kelt levelével a spalatói egyháznak kiváltságot osztogatván, ez alkalommal valamennyi zsupánjainak hozzájárulására a tanácsban hivatkozik. Úgy tesz Muntimir herceggel is, midőn 892. évben e kiváltságokat megerősíti.

A magyar korszakban a zsupánok a bánok tanácsosaivá lettek, és Dénes slavoniai bán 1182. és 1184. évben, midőn a jadraí apátság földjeiről Ítéletet hoz, ezt Slavonia összes zsupánjainak tanácsából (*consilio et iudicio cunctorum jupanorum Sclavoniae*) teszi; miből az is kitetszik, hogy Jadera Slavoniában feküdt.²⁾

A latin diplomatikai nyelv e zsupánokat *comeseknek*, az általok igazgatott zsupánságot *comitatusnak* nevezte. Óvakodnunk kell az ilyen comitatuszt összetéveszteni a magyar comitatussal avagy vármegyével. A horvát comitatusok = zsupánságok nemcsak területileg voltak kisebbek, mint a magyar vármegyék, hanem lényeges különbségük az volt, hogy míg a magyar vármegye az ország alkotmányának egy közjogi részét képezte, melynek élére a király egy közigazgatási főnököt, ki az első századokban a politikai, bírói és katonai hatalmat egyesítő kezében, nevezett ki, addig a zsupánságokból keletkezett comitatusok csak dynaszticus területek voltak, úgyszólván szabad satrapiák, melyek a magyar királyok adományozásától függtek, és adományból magáncsaládok örökségi birtokaivá lettek. A zsupánságok e minősége hozta magával, hogy azok eredeti terjedelme sokszor változott; a királyok az ilyen területeket majd több részre osztották fel, majd egyes részeket más központhoz csatoltak.

A zsupánok eredeti jelentősége is idővel egészen megváltozott. A nonai püspökök már a XIII. században, a tinnini püspökök a XIV. század közepén gyakorolták a bánok engedelméből azt a jogot, hogy zsupánokat nevezhessenek ki a maguk hatóságának kerületében. Mark nonai püspök 1302-ben Radislav, scardoniai nemesnek éltefogytáig ily zsupanatus adományoz, és kinevezési levele nagyon megvilágítja a zsupanus spirituális

1) Racki: Documenta 3. és 14. lap. Ez oklevelet Kukuljevics 873. évre teszi. Cod. dipl. I. 45.

2) Kukuljevics: Codex dipl. Regni Croatiae etc. II. 126. 123. 1.

mivoltát.¹⁾ Az ilyen zsupán dominus terrestris, vagy zsupanus spiritualis-nak is nevezetett és feladata nem az volt, hogy bizonyos provinciát a főispánok módjára és tekintélyével igazgasson, hanem hogy a püspök és népei közt netán előforduló pereket elintézzze, a tizedet beszedje, az egyházi jövedelmek csorbítását gátolja, és a nemességet és fegyverben szolgálókat kötelességeik teljesítésére szorítsa.

A zsupánok ilyképen az illető dinasta vagy egyház alatt a comes curialis avagy alispánhoz hasonló állást, foglaltak el.

A zsupánságok, ősi minőségökben, csak a régi Horvátország területén fordulnak elő, és feltűnésük igen jó ismertető jel a régi Horvátország határaitól. Magyar földön, a milyen egykor Zágráb megye is volt, zsupánságok nem léteztek, mely állítást meg nem gyengíti az a tény, hogy még a XIV. század végén is találtak turopolyai zsupánok, mert hisz ezek nem gyökereznek a régebb századokban, és azért, hogy valamely kerületi főnök, vagy comes curiales a zsupán nemzeti néven előfordul, még távol sem következik, hogy az illető vidéken a magyarok hódítása előtt zsupánok léteztek volna.

Bíborban született Oonstantin császár szerint a régi Horvátország 11 zsupánságra volt felosztva. Ezek szerinte Chlebiana, Tzentzena, Emota, Pleba, Pesenta, Parathalassia, Brebera, Nona, Tvena, Sidraga és Nina. Mindezek holfekvését és azonosságát alább fogom kimutatni. Azonban a horvát zsupánságok száma már Oonstantin császár idejében nagyobb volt, — Dümmler e forrástól eltérőleg a zsupánságok számát 14-re teszi, de miután nem mondja, mely 3 zsupánságot kell még a Constantin-féle 11-hez csatolni, lehet, hogy Dümmler az éjszakon fekvő Oorbava, Likka és Gfutziska zsupaniát értette, melyek egy közös bánt ismertek, — de e három zsupania már be van foglalva Oonstantin 11 számába.²⁾

IV. Béla király 1244. évben a patarenusok megfékezésére megengedte a boszniai püspöknek és káptalannak, hogy a magyar egyházak módjára tizedet szedhessenek Ozora, Só

¹⁾ Fejér VIII. I. k. 26. 1.

²⁾ Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien

és Olfeld és más zsupánságokban (et in aliis supis). Az utóbbit ma nem ismerjük, Ozorát alább részletesben fogom leírni.¹⁾ Brasnic M. borvát író 29 zsupánságot sorol fel,²⁾ és így ismertetése nem mindnyáját karolja fel, ellenben Vukovárt szintén zsupánságnak tartja, mely pedig távol sem az.

A történeti forrásainkban említett horvát zsupánságok száma meghaladja a harminczat és azok fekvésének kijelölésével az egykori Horvátország területét fogjuk ismertetni. Nem szólok Kanale, Trebinje és más zsupánságokról, melyek már nem tartoztak a régi Horvátországhoz.

Horvátország történetében négyféle comitatust kell megkülönböztetni. Nevezetesen a zsupánságokat, melyek a horvátok és Száván-túli rokonnépek sajátságosága; továbbá a vármegyéket, a várispánságokat, és a püspökségi birtokokat. Ezek közül a várispánságok kivételével,³⁾ a többieknek ismertetését alább fogom a történelmi földrajz szempontjából megkísérteni.

A zsupánságok, tekintélyes számuk daczára összeségökben nem képviselték Horvátországot oly módon, mint a hogy a vármegyék összesége egész Magyarországot magában foglalja.

A horvát zsupánságok határa ott volt, hol a régi Horvátország határa, és azok egyenkinti ismertetése azt igazolni fogja. A Kulpán innen eső comitatusok, a mennyiben ezek nem magyar szerkezetű vármegyéknek tekintendők, vagy várispánságok voltak, vagy püspökségi (apátsági, lovagrendi) jószágterületek. Az intézmények jellege és elterjedése tehát magyarázza a régi földrajzot is.

Ez okból Gora, Goricza és a Száván inneni Podgoria nem voltak zsupánságok, mint a régi horvát földíratban kitűnő jártassággal bíró Lopasich Radoszlav véli, mert a magyar királyok nem állítottak fel zsupánságokat. E comitatusok legrégibb emlékei azokat várispánságoknak tüntetik fel.

A horvát zsupánságok nem voltak magyar szerkezetű vármegyék, hanem hűbéri alakulások, melyek sajátsága a honvédelmi és közjövédelmi rendszerben is gyakorlati kifeje-

1) Theiner: Monumenta slavorum meridionalium I. 298. 1.

2) Ead 2 2. kötet.

3) Ezekről egy külön munkában fogom közölni tanulmányaimat.

zést nyert. Az ily comitatusok, melyek zsupánságokból keletkeztek, vagy azok sajátságai szerint alakultak, nem voltak politikai tényezők, noha nemesség is lakott bennük. E comitatusok öröklő birtokosai az adózásokat, kivéve a só- és harminczadjövedelmeket, királyi kiváltságok erejénél fogva a maguk hasznára szedték, a polgári és nemes lakosok az örökös birtokosnak szolgálmányokkal tartoztak, a kinek területe ennél fogva a magánbirtok természetével bírt. Nagy Lajos király Szerecsen Jakab mesternek Cherso és Absari szigeteket adományozta, kinek halála után Mária királyné e szigetek birtokát Szerecsen János mesterre új adomány czimén ruházta. Miután a szigetek lakói az új birtokosnak minden szolgálmányt, nemességük ürügye alatt, megtagadtak, ez a törvénynél keresett orvoslást. János zágrábi püspöknek és akkori slavoniai helytartónak ítélete 1396. évről ez ügyben igen világosan jellemzi az ily dynasztikus megyék viszonyát az örökös birtokoshoz, és ez a viszony egyforma volt az egész régi Horvátországban. A zágrábi püspök *ésjudex regius* a két szigetet Szerecsen Jánosnak oda ítélte, hogy ezeket bírja, mikép Dalmatia és Horvátország többi nemes birtokosai szokták jószágaikat és jobbágyaikat bírni, használni és igazgatni.¹⁾

Magyar földön, nevezetesen a Száva balpartján, azon vidéken, mely a XVIII. század végéig hibásan Slavoniának, és ma még hibásabban Horvátországnak nevezetik, soha sem léteztek zsupánságok. Ha ilyenek a magyar hódítási korban e vidéken előfordúlnak, alattok kétségtelenül mást kell érteni, mint a régi és valódi Horvátországban. Ismerünk egy oklevelet 1389. évről,²⁾ melylyel Péter, György fia, turopolyai ispán (*Petrus filius Georgii Zuppan de Oampo Zagrabiensi*) Rakitovecz falu eladását tanúsítja. Az itt előforduló Zuppan szó nem szükségkép hivatalnév, hanem személynév is lehet,³⁾ a mikor aztán Péter, Zuppan György fia volna. De ha e szó a *campus zagrabiensis* — azaz Turopolyára — vonatkoznék is, alatta a régi

¹⁾ Fejér X. 2. k. 366-370. 1.

²⁾ Eredetije hártján Lopasich Radoszlav gyűjteményében, Zágrábban.

³⁾ A kessenai (Pago) község egy alapítványát 1071. aláírja többi közt: Ego Zupán dono et volo.

horvát történet értelmében zsupánt nem lehet érteni. Mutatja ezt a kor, mutatja a vidék, melyben e név előfordul. Turopolya eredetileg a zágrábi vár tartozandósága volt, tehát a várispánsági intézmény körébe tartozott, mely zsupánságot nem tűrt. A várispánság megszűnése után pedig Turopolya egyetlen gazdája nemesi kiváltságokban részesültek. Ha tehát e korszakban turopolyai comes vagy zsupán fordul elő, ez alatt nem lehet mást¹ mint comes terrestrist érteni, — a zsupán szó pedig szintoly kevéssé tartja meg eredeti értelmét, mint nem akkor, midőn valamely kis város polgármesterét consulnak nevezünk. A zsupán név kivált az ó-szláv nyelven írt oklevelekben fordul elő. Ez esetben egy régi név egy új fogalomra alkalmaztatott, és ez eljárás ellen, ennek jóhiszeműségét megengedvén, — miután hasonlót minden nemzetnél és minden korban találhatni, — szintoly kevéssé teszünk kifogást, mint nem, midőn Kukuljevics a kalmiki helyi ispánt, comes terrestrist, zemaaljski zsupán kalmicski-nak nevezi. Csak legyünk tisztában a fogalmakkal.

A Dráva közelében fekvő Vaskával határos Novaki falunak területe IV. Béla király egy 1255. évi levelében supanatus de Novak. Az ügynevezett supanatum a király valamikor Prezda bánnak adományozta, de a Novak körüli földeket (terram quandam Noak nuncupatam), a jéruszálemi szentsír keresztesei bírták, kiknek mestere Glogonzán székel. E földeke-Jula mester adományozta a kereszteseknek, és épen ez okból IV. Béla e földet kiveszi azon birtokból, melyet ő Prezda bánnak adományozott, A novaki birtok határai részletesen leírtak, ¹) a melyből azonban semmikép ki nem tűnik, mintha Novakhoz még valami más helységek tartoztak volna. Már pedig egyetlen helység, melynek földjén azonfölül két birtokos osztozkodott, bizonyosan nem lehetett zsupánság, — a mint ez egy eseten kívül valóban nem is neveztetik sehol. Novak különben azon földek egyike volt, melyek, midőn IV. Béla király az elődjei által túlságos bőkezűséggel osztogatott földek visszacszerzését elhatározta, Kálmán slavoniai bán által birtokjogi czímére nézve vizsgálat alá vétettek,²) a mi szintén arra mutat, hogy e helyen nem kell zsupánságot keresni.

¹) Tkalcsics: Montimeuta hist, episc. Zágráb. I. 103 —105.1.

²) V. ö. a Vaskáról szóló cikket.

Novak birtokosai is, a keresztes rend és a bán, nem illők a zsupáni állásra.

A zsupánsági intézmény, hol ez még későbbi időben fordul elő, elvesztette eredeti jelentését. A vend határgrofságban (windische Mark) és Möttling táján még a XIV. században is fenmaradt Supansági székek (Supansgerichte), falusi bírákból és esküttjeiből álló testületek voltak, a miért is Valvasor az ilyen zsupánt egyszerűen soltésznak (Schiultlieiss) nevezi.¹⁾ Könnyen feltehető, hogy a németséggel már nagyon átszűrt szlovén tartományokban csak a Schöppengerichte hangutánzásaként kapott fel a Supansgerichte nemzeti elnevezés.

Horvátország. Ez ország legjelentékenyebb és legsajátosabb földrajzi alakulásai azon zsupánságok, melyeket Ozora, Orbász és Zana mellett a következő lapok ismertetni fognak. Miből állt a régi Horvátország, azt az eddigi fejtegetésekből világosan kivehetni, és nem szükség a mondottakat, habár más alakban is, ismételni. Ezt a valódi Horvátországot rendszeren Slavoniának is nevezték, a mely nevet azonban Dalmatiának is szokták adni. A velenceiek és szicíliaiak a XIV. és XV. században Slavonia alatt mindig Dalmatiát értik. Egy

1269. évi oklevélben említetik Slavonia tengerpartja, ²⁾ miből kiténik, hogy itt nem lehet a Száva és Dráva közének keleti felére gondolnunk. A velencei kormány Traw, Spalato és Sebenico városokat Slavoniában fekvőknek mondja, pedig tudhatta, mert ezek akkor a köztársaság uralmát elismerték. Nona, Jadra, Pago is slaviniai városok voltak.³⁾

A mi *Dalmatiát* illeti, Magyarországnak erre régi történeti jogai vannak, a melyeket mai napig, minden illő alkalommal fentartott.⁴⁾ Az 1814. évi május 30-án kötött párisi békekötés által Dalmatia az osztrák álladalmi csoporthoz került. Ez a Dalmatia a régi ó-velencei Dalmatia egy részé-

¹⁾ Dimitz: Geschichte Krains I. 246. lap. Edespacher Antal a szláv zsupa szót a német sippe szóval tartja össze.

²⁾ Diplomatai Emlékek az Anjoukorból I. 7. 1.

³⁾ U. o. 33. 48. 57. 82. 1.

⁴⁾ Malaterra Gaufridus világosan írja, hogy Kálmán király Tengerfejevárt avagy Biográdot már 1097. évben bírta: »In portura Albae, qui juris Regis Ungarorum est.«

ből, az egykori ragusai köztársaságból, és az egykori velencei Albániából (Cattaro) áll. A velenceiek Dalmatia alatt a mai zárai kerületet és Spalatot, valamint a quarneroi szigeteket és Ourzola szigetét értették, — így volt ez az első osztrák foglalás és a francia uralom ideje alatt is.

Az utolsó osztrák foglalás alkalmával a quarneroi szigetek, Arbe és Pago kivételével, a tengerparti kormányzó kerülethez, Gurzola sziget pedig a ragusai kerülethez csatoltatott. A velenceiek Dalmatiát három részre osztották, nevök: vecchio acquisto, nuovo acquisto, és nuovissimo acquisto, és eme felosztásról régi és új irományokban gyakran van emlékezés. Vecchio acquisto alatt (mely t. i. nem szerezett fegyveres hatalommal), valamennyi szigetet és erődített helyet a tengerparton értették, Scardona, avagy azon rész kivételével, mely a candiai békekötés által (1669.) a velenceieknek átengedett. Az ország e része Linea Nani nevet is viselt, mert a velencei senatus által a határ megállapítására kiküldött biztost Nani Battistának hívták. A terület-átengedés actusa 1671. október 24-én Salamon faluban ment végbe, Spalato közelében. Ez alkalommal nagy viták folytak, mert a törökök Salonát és Vrag'nizzát ki nem akarták adni, a velenceiek pedig ezek átadása nélkül Kiissza birtokának nagy súlyt nem kölcsönözhetek. Ez a rész voltakép az ó-velencei Dalmatia, hol a legtöbb olasz lakik, és az olasz nyelv leginkább el van terjedve. A nuovo acquisto nevű részt Velence a karloviczi békében (1699) nyerte, és fegyveres hatalommal szerzettnek tekinthető. Linea Mocenigo-nak is nevezetik azért, mert az akkori főproviditore-t Mocenigonak hívták. A kérdéses terület éjszakkéleti irányban terjeszkedett, és a jelenlegi zárai kerület nagy részéből, a sebenicói és trawi kerületek nagy részéből, Knin és Dernis¹⁾ kerületeiből, Scardona, Spalato, Sing kerületek nagyobb, Almissa, Makarska és Narenta kisebb részeiből állt. Azon rész, mely Velenczénekaz 1718. évi paszaroviczi békében jutott, és nuovissimo acquisto néven ismeretes, a mai Knin és Sign Almissa és Makarska kerületek részeiből, Imoski falu és környékéből állt. Minthogy a velenceiek e békekötésben a

¹⁾ Scartlonához és Vranához keletre feküdt.

nagy és termékeny Morea félszigetet a törököknek átengedni kénytelenek voltak, az élczelők azt mondták: I veneziani hanno cangiato un regno in una mosca. (Régibb nyomtatványokban I Moschi olvasható Imoschi helyett.) E beosztás jelenleg semmi jelentőséggel nem bír, de egykor fontos volt, mert & vecchiö acquisto békés szerzeménynek tekintetvén, nagy kedvezményekben részesült, megtarthatta municipalis szervezetét és tizedmentes volt, holott a másik két kerület a senatus önkényétől függött, és tizedet fizetett. A sokszor előforduló elnevezés: il montano (hegyes vidék) a két utóbbi kerületre vonatkozik. *)

Bocsász, Bocach, Bochacchi, Bozzach. Má nem létezik többé; egykor Pazariste-hez éjszakra feküdt az ottocsáni határ-övezred vidékén; várromjai Pazariste (térképeinken Pazarische, Dimitznél Po/ariice) mellett ma is láthatók. Crescimir király 1071. évben leírván az arbei püspökség határait, azokhoz Lika, Busán és Bocsász zsupánságokat is számítja. Crescimir e birtoklást megújítja.²⁾ Kálmán király 1111. évben Crescimir adományát az arbei püspökség javára megerősíti.³⁾

E zsupánságban feküdtek Psivici, Botuci, Bánj dvor, Bick, Srakovina stb. helységek.

Más Bocsász az, mely Banjalukához délre fekszik.

E megye utóbb Bucsanba kebeleztetett, inelylyel szomszédos volt.

Brebir, Bribir, vagy mint Constantin császár írja: Brebere, az ő zsupánságok egyike, az ádriai tenger közelében.

¹⁾ Dalmatiával irodalmunk még keveset foglalkozott. Figyelmet érdemel azonban Wenzel G. Dalmatia végi poglizzai kerületének történeti ismertetése a magyar Akad. Értesítő XII. évfolyamában, és Új M. Múzeum 1851 — 52. folyam II. köt. Ugyan ő 1847. aug. 26-án székfoglalóját tartván az akadémiában, Magyarország tengerészeid viszonyairól értekezett, és ez alkalommal Dalmatia történetét is ismertette főbb vonásaiban. (L. M. Akad. Értesítő VII. évfolyam [1847. év] 8. sz.) Palugyai Imre: Történeti vázlatok Dalmatiának hazánkhoz! viszonyairól; Új M. Múz. második folyam I. köt. 66—92. és 131—148. l.

²⁾ Lucius: De Regno Dalmatiae etc. libro III. cap. 12. Schwandt-nernél III. köt. 228. l. Kukuljevics: Cod. dipl. I. 140. Az eredetiből újra közli Racki: Documenta 87. 88. l.

³⁾ Kukuljevics, II. 17. l.

Ez a Brebir a Zermagna és Kerka folyó közt feküdt és a Subich avagy Brebiri nemzetség ősi fészke volt. Ebben emelkedett a templomos vitézek egykori birtoka Vrana nagy híre és Ostrovicza, a Kerka vize jobb partjától, egy-két mérföldnyire.

Hogy a régi brebiri zsupánság Scardona közelében feküdt, kitűnik az 1185. spalatoí zsinat intézkedéséből is, mely szerint Scardona, Brebir, Belgrád²⁾ és egész Sidraga a scardonai püspökség alá rendeltetett.

A brebiri zsupánságban feküdt Carin,³⁾ mely Novigradhoz délre ma is létezik, és a novigradi tengeröböllel kapcsolatos carini öbölnek nevet adott.

Brebiri zsupánok ezek:

1069. Budec, postelnic, berberisticus iupanus. (Fejér I. 404—405. 1. Racki 73. 1. Kukuljevics I. 132.)
1070. Budcc, (Kukuljevics I. 137.)
1070. Cerminicus. (Raéki 82., 1., ki a jupan nQvét Cervenik-ra találja igazítandónak.)
1075—1076. Stresinna Berberistick. (Kukuljevics I. 157.)
1078. Stresina. (Racki 117. lap. Stersninne néven Kukuljevics I. 162. 1. Stresegne u. o. 164.1.)
1078—1080. Stresina, iupanus berberisticus. (Racki, 126.1.)
1088—1089. Stresigna, azaz Strezinja, breberisticus. (Racki, 149.1. De 1089. évre Kukuljevics I. 182.1.)
1180. Miroslaus, iupanus filius Bogdanazi. (Kukuljevics II. fi 3. lap.)
1181. Miroslaus breberiensis jupanus. (Kukuljevics, II. 117.)
1184. Miroslaus. (Kukuljevics II. 128.1.)

¹⁾ Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek 5.1. és: A Brebiri grófok című értekezése, a Budapesti Szemle XVII. köt. De Backi épen e Brebirt, mely szerinte most a scardonai kerülethez tartozik, tartja a régi zsupánság székhelyének. Documenta 413. 1. Hasonlókép Brasnics M. Bad XXV. köt. 41. lap. Franceschi is írja, hogy Bribera a mai Corin mellett feküdt, a mi a carini öböl környékére mutat.

²⁾ Ez nem a Veglia sziget éjszaki irányában, ma a Littorale területén fekvő belgrádi vár, hanem a híres Tengerfejevár, Biograd vagy Zara vecchia.

³⁾ Farlati I. 152. lap írja: Brebera Ohroatorum Zupania, in qua Covi, sive Corinium, nunc Corin describitur.

IV. Béla 1251. évben a Subich családnak egész Brebir megyét adományozza, mely azóta Brebiri néven szerepel történetünkben. (Fejér IV. 2. k. 106. lap. Wenzel VII. 319.1.) A Subics család azonban már előbb bírta Brebirt, melyről szóló eredeti adományát elvesztette. II. András király comitatus Bribiriensis birtokában a családot csak megerősíti, az adomány ideje tehát még Andrást is megelőzi, és IV. Béla király maga úgy nyilatkozik, hogy a Subichok az adományt »a progenitoribus nostris« — a király elődjektől kapták.^{x)}

Ebből az következik, hogy a Subichok Brebirt legalább már Imre király óta bírják, de az is, hogy a brebiri birtok kezdetben még nem lehetett nagyon terjedelmes, mert még csak 1223. évben adományozza II. András király a családnak, a Kér ka folyótól a tengerig terjedő és Zára közti vidéket, jutalmául annak, hogy a lázadó Domald csetinai oligarcha leveretésében oly nagy részt vett, kinek birtokaihoz (másokon fölül) e vidék is tartozott. Egész addig tehát — a brebiri comitatus nagyon kis terjedelmű lehetett.²⁾ Brebiri György 1277. sebenicoi gróf, 1294. évben maga is Almissa város nevében tiz esztendőre békességet köt Velenczével.

1292. Pál bán, brebiri és spalatoí gróf.

1345. Márk, comes Marcus de Barberia. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból II. 102. 1.)

Brebir megye, a hozzátartozó Osztroviczával együtt, már a XIV. század második felében, mint Luka megyébe kebeleztetett rész fordul elő. Ez az Osztrovicza Vranához keletre, Scardonához éjszakra fekszik, ennél fogva a likai hasonló helyel össze nem zavarható.

Más Brebir az, mely Segnia és Buccari közt a vegliai sziget irányában fekszik, és Komlóssy Ferencz téved, midőn a Biborban született Constantin császár által említett brebiri zsupánságot itt keresi.³⁾ E véleményen látszik lenni Spruner

¹⁾ Azért mondja Salamon Ferencz: Bizonytalan, melyik királyunk ajándékozta e családnak Brebir várát és megyéjét. (Budapesti Szemle XVII. köt. 381. 1.)

²⁾ Fejér III. 1. köt. 402. és IV. 2. k. 106. lap.

³⁾ Bosznia és Hercegovina jogviszonyai Magyarországhoz 16. 1.

is az ő történeti térképein (az Alsó-Duna tartományai az V—X. században) noha ő a Subichok birtokait másutt tünteti fel.

A Száva melletti U-Gradiskát a törökök Berbir-nek nevezik, de e név csak hangrokonságnál fogva vonja némileg a figyelmet magára.

Busán. Busán nem a Biboros Constantin által elősorolt legrégebb tizenegy zsupánságok egyike.¹⁾ AKis-Velebit hegység alatt terüit el, és pedig Gospicstól éjszak felé, Perussics (Perusci) és Kossin irányában. Székhelye volt Buzsin. Mind e helyek a Velebit keleti oldalán ma is találhatóak, a buzsinai várrommal együtt. Ottochaczhoz délre és keletre, Busán más-kép *Buzka* nevű zsupánságról értekezik Brasnié horvát író.

Busán falu fekvésére nézve maga Farlati sincs tisztában, és azt vallja, hogy ha Busán nem azonos Lutsani-val (ma Luchane), melyet Cantelli Jakab a segniai és corbaviai püspökség határaitra helyez, nem tudja, hol keresse.²⁾ A falu még a XV. században létezett, mert a busáni grófok levelei olykor innét vannak keltezve. Fejér György még magát a grófságot sem ismerte, mert egy általa közlött 1280. évi oklevélben Comitatus de Busán szavakat találván, azok mellé Borsva szót ír, azt vélvén, hogy ez helyreigazítás. De Fejér ez által csak azt árulja el, hogy Busán és a felső Tisza mellett fekvő Borsva közt nem tudott különbséget tenni, a mi annál meglepőbb, minthogy maga a közlött oklevél mondja, hogy Comitatus de Busán a Gozd hegység másik oldalán, a Dráván túl létezett.

A fekvésre nézve tisztába jövünk II. András király 1219. évi adományleveléből, melylyel Pontius de Cruce templárius mesternek Gecske comitatust adományozza, mely szerinte Segnia várával, Modrus és Busán (terra Bozane) megyékkel volt hajáros.³⁾ Salamon Ferencz tehát nagyon szűkre szabja, midőn azt mondja, hogy Busán megye a Lika vize és karlopágói tengerpart közt terüit el. *)

¹⁾ Hampel József a Győri Tört. és Képzéseti füzetekben, IV. köt. 363. 364. lapján 12 zsupánságot számlál elő, közte Busánt.

²⁾ Farlati: IV. 92. lap.

³⁾ Fejér: III. 1. köt. 273. 1.

⁴⁾ Az első Zrinyiek, 208. lap.

Racki szerint (Documenta 88. ltp) Novigrad és Ostrovi-
cza is ide tartozott. Busánhoz tartoztak még Potoyan vára,
Tutulygb, Turzun, Gomilane, Lochychy, Szent-Márton és
Krazna falvak. Ezek között csak Krasznót ismerjük ma a
Velebit hegység közt, Zenggtől nem távol délre; de ez ada-
tok is tán eléggé mutatják, hogy Busán kerülete nem nagy
lehetett.

Crjscimir dalmát és horvát király 1071. évben az arbei
egyház parochiáit megállapítja, és ez alkalommal a buzsáni és
likai zsupánságot, azaz comitatust említi. Crescimir ez alapít-
ványát megerősítette Kálmán király 1111. évben. ') De III.
István is II. Géza fia megerősíti a spalatói érsekséget Busán
és a többi parochiák birtokában 1163. évben.

Az érsekségnek meghagyott parochiális birtokok ezek:
Corbavia, Busán, Plasi, Vinodol, Modrus és Novigrad.²⁾ Az
1185. évben tartott spalatói zsinat ebben változást hozott be,
és midőn Dalmát-Horvátország plébániáit a püspöki megyék
közt elosztotta, a segniai püspöknek adta Segniát, Vinodolt,
Gaczkát és *Busánt*, — a corbaviainak Corbaviát, Likának
felét, Növi gr adót, Dresniket, Plas-ot és Modrust,³⁾

E határozatból származott, úgy látszik, az a viszály
mely Bálint corbaviai püspök és Chrisogon arbei püspök közt
a Lika és Busán grófságban őket illető tizedszedési jogért folyt.

¹⁾ Kukuljevics: Jura Kegni Croatiae I. 16. 27. lap, és u. ö Codex
diplom. II. 66. lap.

²⁾ Kukuljevics: Cod. dipl. II. 66. 1.

³⁾ A források nem egészen egyeznek. Segnia püspöki megyét
Kukuljevics szerint adtam. Fejér kihagyja Vinodolt és oda adja Likának
felét, — a corbaviai püspökmegye alkatrészeit is másképp adja Fejér,
melyek szerinte Corbia, Vinodol, *Busán*, Novigrad, Dresnik," Plas és
Modrus. Fejér szövegével egyezik az, melyet Endlicher közöl Farlati
után (Monumenta Arpadiana 385. 1.), de bizonyos, hogy ez hibás. Kukul-
jevics u. o. I. 33. lap. Fejér: II. 223. 1. Katona: IV. k. 300.1. Farlati úgy
találgat, hogy az itt említett Plas, mely a spalatói zsinat irományaiban
Flis-nek is neveztetik, tán a Plessinitza (helyesebben: Plessevicza) hegy-
ség tövében feküdt; azt is véli, hogy a plasi plébánia fennmaradt ó és új
Flaski falu nevében, (Illyricum sacrum IV. 92. 1.) Az ogulini ezredben
van nemcsak Ó-Plaski, hol régi várom létezik, hanem Plasicza falu is,
és azok fekvése Modrus és Zeng közt igazolja Farlati második föltevését.

A grófság polgári ügyeiről jóval későbbben szerzünk tudomást. Jakab, corbaviai gróf fia, László — a Gussich nemzetségből — 1258. évben a Busán (Buxane) megyében fekvő Gomilane nevű pusztá birtokát bizonyos lapacsi nemeseknek, úgymint Cbrelach fiainak Bogdán és Sztaniszlónak, továbbá Bogdozlav fiainak István és Kadovánnak — kik a Lapchane nemzetségből valók voltak — hű szolgálataik czímén a nonai káptalan előtt bevallja. Gomilane mellett feküdt Lászlónak egy másik, »Radoslalaupas« nevű birtoka.¹⁾ E Gomilane valószínűleg a mai Szmilyan, Gospich mellett.

A Balog-Senyén ős magyar nemzetség is volt itt birtokos. Ebből származott Mihály comes, Uhui fia, ki 1271. évben valamely Tutulygh nevű birtokát (quandam villám suam *in Busán* existentem, Tutulygh vocatam) Péter grófnak, Saracenus corbaviai püspök testvérenek cserébe adta, cserébe fogadván ettől a Tata melletti Szeles nevű praediumot. E cserét V. István király még ez évben jóváhagyta.²⁾

A busáni birtok azonban nem sokáig maradt a Balog-Semjén nemzetség (melytől a Kállayak származnak) kezén, mert Egyed gróf, Uhui fia, 1280. évben ismét jószágcsereére lépett a Huntpáznán nemzetségű Gergely gróffal, olyformán, hogy Egyed gróf a Borsva megyében fekvő Bodoló nevű birtokot, ellenben Gergely gróf a Busán megyében (in comitatu Busán) fekvő, eddig Egyed gróf tulajdonát képező Tuthylig és Turzun nevű birtokokat kapja maga és örökösei számára, örök időre.³⁾

¹⁾ Wenzel: Árpádkon Új Okm.-Tár VII. 495. lap. A liely- és személynevek azonban itl nem elég híven vannak közölve, így Gomilane helyett Fomilaue vagy Somilave, Somlyan, Lapchane helyett Laptaue, Lapach helyett Lapat és Hlapeth névalakot kapunk. Ez adományt áth'ta a zágrábi káptalan 1384. évben Jurizlaus fia Sztaniszló, és gomilani Priboy fia Máté javára. Zsigmond király pedig 1412. évben megerősíté azt Mátyás fiai Utisen és Butko, továbbá gomilani Sztaniszló fia Péter javára. (Budai kam. ltár N. B. A. 446. csom. 14. szám. Az eredeti oklevél most Zágrábban van.) Említetik Obrossics Hlapacz a XIV. században, ki Czernkovich Viddel al-bán volt. (Nagy Iván: XII. 487. lap.) Lapat falu van az ogulini, — Alsó- és Felső-Lapacz pedig a likai ezredben, az utóbbiak a Plessevicza hegyek keleti oldalán, közel a boszniai határnál.

²⁾ Fejér: VI. 2. k. 392. lap.

³⁾ Fejér: V. 3. k. 60. lap.

IV. László király 1275. évben Pál mesternek, Valkó vármegye főispánjának, a magtalanul elhalt Vidnek, Volcsina fiának, a Kraszna nevű földet adományozza (terram Crazna nuncupatam ultra Gozd in parochia de Busán existentem).¹⁾ Ez a falu, ma Kraszno, az ottochani határőrezred kerületében fekszik.

Nagy Lajos idején Busán és Lika megye egyesítve volt Bellanti Péter kezében. (1371.)

A. XIV. században Nagy Lajos király vetette meg alapját a Zrínyi család hatalmának, a sztupniczai éspedeli jóságok adományozásával.²⁾ A király egyik Frangepánt, Duymot, Zrínyi György közel rokonát bízta meg az új birtok megvédelmezésével, sőt a Frangepánok magok is adnak területet a Zrínyiek uradalmához, tudniillik Busán megyét, melyről, mi módon került a Frangepánok birtokába, nem tudjuk. Duym, vegliai, modrusi és posegai gróf ez iránti 1347. évi levele úgy hangzik, mintha ő a királynak adományát megerősítené, mely által Busán megye (comitatus Busán) Gergely, néhai Pál bán fia, és Duym unokaöccse, néhai Pál gróf fiának birtokába bocsátatik.³⁾

Zsigmond király is elismeri egy 1401. évi levelében, hogy a Frangepánok ajándékozták Busán megyét a Zrínyieknek.⁴⁾

Az itt említett Zrínyi György még életében (ő 1362.

¹⁾ Hazai Okmánytár VI. 209. lap.

²⁾ Brebiri Gergely, Pál néhai bán fia, hűsége jeléül Osztrovicza várát és tartozandóságát, visszaadta a királynak, ki viszont Zrin várát, *Slavoniában* és az avval szomszédos stupnicliai uradalmat adományozta neki. Lásd az 1347. évi oklevelet Fejérmél IX. 1. k. 475. lap. Salamon Ferencz tévesen idézi a 268. lapot.

³⁾ Fejér: IX. 1. köt. 552. lap. Lásd e tárgyról Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek 208. 209. 1.

⁴⁾ Az oklevél szavai ezek: »Gregorius filius condam Pauli Báni, patruus verő Georgii, patris videlicet. magistri Pauli... *Comitatum Busaan* vocatum in regno nostro *Croattiae* habitum, a comitibus Weglæ ad progenitores praetacti Pauli et per consequens ad eum, tamquam haeredem deventum.« Közli e sorokat Salamon: Az első Zrínyiek 209. lapján, a Nemzeti Múzeumban levő kéziratból, melyre Fejér csak pár szóval hivatkozik. Töm. X. 4. köt. 78.1,

évben már nem élt) történt, hogy nagybátyja Gergely Busán megyét a királynak két ezer forinton eladta, mint az utódok állíták, csupa irigységből. György, ki, mint látszik, nagybátyjával nem élt jó egyetértésben, az eladás ellen hiába tiltakozott. Az ő fiát, Pált, Nagy Lajos saját udvarában lovaggá nevelte, és ezt a hazának meghálálta, mert már Zsigmond király alatt kezdé el dicső harczeit a törökök ellen.

A közügyek terén és a haza védelmében kifejtett buzgó-sága mellett Zrínyi Pál nem felejté el családja érdekeit sem és nevezetesen arra törekedett, hogy Busán megyét a királytól visszaváltsa. E megye Nagy Lajos király halála után Mária királynéra szállt örökösödés útján, ki azt zálogba vetette a corbaviai grófoknak, kilencz ezer forintért. Zrínyi Pál kész volt e kilencz ezer forinthez, melyért a jószág el volt zálogosítva, még azt a két ezer forintot csatolni, mennyiért a kincstár azt megvette, és így Zsigmond király 1401. évben Pálnak kegyelmesen megengedte, hogy Busán megyét (Comitatum Busán) magához válthassa. A király e levelét átírja a zágrábi káptalan 1402. december 6-án.¹⁾

Azonban Busán megye nem lett a Zrínyieké, sőt eddigi birtokai is koczán forogtak ama hűségéért, melylyel Zsigmond király mellett állott. Ez okból nápolyi László ellenkirály 1406. évben Zrínyi Pált lázadónak és felségsértőnek jelenté ki, Zrínyi várát és tartozandóságait pedig Hervojának és maradékainak adományozta. Nincs adat rá, hogy e rendelkezés foganatba vétetett volna.

Ez időben megint a corbaviai grófokat találjuk Busán megye birtokában, e családból Károly és Pál viselik 1411. évben a likai és busáni grófok czímét, és az első a nevezett évben a corbaviai egyházmegyéhez tartozó Busánban kórházat alapít, mely alapítványt a király a következő évben megerősített.²⁾

¹⁾ Kollár kéziratai a bécsi titkos ltárban. A visszaváltás ügyét Fejér csak pár szóval említi X. 4. köt. 78. és 171. lap. E kötetben a 61 — 80 lapok kétszer vannak számozva. Salamon Ferenoz tömör előadásban jellemzi Zrínyi Pál állását. Első Zrínyiek 211—213. 1.

²⁾ Fejér; X. 5. köt. 186. 187. 263. 1.

A corbaviaiak általában a busáni birtokokról, mint valóságos tulajdonosai intézkedtek. Nem sokára azonban a Frangepánok szerezték meg a megyét zálogjog czímén, és idősb Frangepán Miklós ezt ily czímen már jó ideje bírta, midőn a tinnini horvát nemzeti törvényszék 1435. azt ítélte, hogy a neki elzálogosított birtokokat (*possessiones seu Comitatum Bussane* más helyen: *possessiones in Comitatu Bussan*) Busán megyében fiának, Miklósnak, vagy bárkinek adományozhatja, eladhatja vagy elzálogosíthatja.¹⁾

Busán mily részét bírta zálogban idősb Frangepán Miklós, nem tudjuk, de fiának, Miklósnak, Zsigmond király 1437. évben egész Busán megyét Potoyan várral együtt elzálogosította, mire a királyt valószínűleg az ő örökös pénzzavarai vitték. A tény azonban mutatja, hogy Zrínyi Pál a busáni birtokokat magához nem váltotta, hanem hogy ezek tovább is a király kezén maradtak. A király egyúttal megintette Thalóczy Matkó dalmát-horvát-slavonai bán, hogy Busán megye törvénykezésébe ne avatkozzék (*ne se in jurisdictionem Comitatus Busán inmiscet*). A megye tehát közvetlenül a kir. kúriától tétetett függővé.²⁾

A XV. században a fejedelmi birtokokkal tündöklő Frangepán család külön ágakra szakadt, — a csetinai, a szluini, a tersáczi ágra. Frangepán Miklós 1449. évben nyolcz fimaradék közt osztá meg roppant terjedelmű birtokait. Ez osztály alkalmával Frangepán János Busán megyét és Hrelin várát kapta. Ennek fia, György, nem hagyván fimaradékokat, Busán, Hrelin, Csetin, Lapacs, Baska a család többi ágaira visszaszáll!, a családi osztályszerződés értelmében.

Hunyadi János és Mátyás király idején Busán megye még mindig a Frangepán család birtoka, és ez maradt még

¹⁾ Kukuljevics: *Jura Kegni Croatiae* I. 198. 199. lap. Frangepán Miklós tehát, a dalmát-horvát bán, nem halt meg 1432. év táján, mint Nagy Iván véli. Hogy Zsigmond király 1435. évben Busán megyét Frangepán Miklósnak elzálogosította, mondja Kovaclich: *Polyarcha hungarica* című kéziratában.

²⁾ *Codex Széchenyanus*, latin 4°. VI. köt. 556. lap, a magyar nemzeti Múzeumban. Eövidebben Fejér: X. 8. k. 610. lap. Az utóbbi adat Kollár kézírataiban is.

később is, míg végre a XVI. század első felében Modrus megyével — mely szintén a Frangepánoké volt — egyesítettett, minélfogva már 1535-ben Locbyby és Szent-Márton nevű falvak Modrus megye busáni kerületében fekvőknek mondatnak.¹⁾ És ezzel Busán megye külön történelme megszűnik.

Busán grófjai:

1245. *Brebiri István* (Stepko), trawi gróf, egész Slavonia bánja, Busán és Lika ispánja. (Du Fresne: Illyricum vetus et novum 215. lap.)
1343. előtt *Brebiri György*, Busán és Osztravicza grófja. (Nagy Iván: Magyarország családai XII. 437. lap.)
1347. *Brebiri Gergely*, néhai Pál bán fia, és *Brebiri György*, néhai Pál gróf fia, Frangepán Duym unokaöcsese. (Fejér: IX. 1. köt. 552. lap.) Comes de Ostrovicza is volt, mely várat Nagy Lajos királynak átadván, Zrín várat kapta a királytól (a mai báni határövezredben) és e vártól vette fel a család ezentúl Zrínyi nevét.
1371. *Bellant Péter*, Lika és Busán grófja és comes Provetelli. (Farlati: Illyricum sacrum IV. 97.)
1387. *Károly*, néhai Gergely comes fia, Lika, Busán és Scrisia ura. (Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 156. 1.)
1387. körül *Butko*, Corbavia, Lika és Busána grófja, — a Corbaviai vagy Karlovich családból. (Fejér: X. 5. köt. 187. lap (összevetés utján.)
1411. *Károly*, Corbavia, Lika és Busán grófja, dalmát és horvát bán. (Fejér: X. 5. k. 186. lap.)
1411. *Pál*, Butko fia, Corbavia, Lika, Busán grófja, dalmát és horvát bán. (Farlati: IV. 99. lap.) Levele keltin Busana in Baniepile január 23-án. Ugyan e napon kelt a fennebbi Károly levele, és pedig in Busana in Baniestale, a mi kétségtelenül íráshiba Baniepile helyett. Károly nem mondatik Butko fiának (Fejér: X. 5. le. 186. lap) nem is azé, hanem Tamás fia volt. Szintén ez évben em-

¹⁾ Liber Kegius I. köt., a budai kam. hárbán. — Az itt, említett Locbyby hihetőleg azonos ama Laznichich földdel, melyet Kőbért Károly 1316. évben a gecskai grófsággal együtt Krangepán Duymnak adományozott, (Lásd Gecske alatt.)

lítettnek Péter és az ő testvérei — tán Pál és Perencz — néhai Butko fiai. Péter nem neveztetik a fennebbi három megye grófjának, levele nap nélkül kelt Bochlín-ban, de Péternek is volt birtokjoga Busánban, mert ő és testvérei hozzájárultak a Károly által a busánai Boldogasszony kórházának javára tett alapítványhoz.

Csaszin, másképp Sasina, az Unna folyó bal partján, Osztrovácshoz éjszakra. A várost és a várat a knini püspökök bírják. Még 1340. évben fordul elő Comitatus Casinensis. Cazin várat 1561. év alatt említi Kukuljevics is Szluin várának leírásában (4. lap). A törökök elfoglalták 1576. évben. Ma Boszníába esik. Még a múlt században a tinnini püspök birtoka volt-Cetina, a Constantin által említett 11 zsupánságok egyike, nála Tzentzena néven. Szvinimir király 1078. évben e zsupánságot (juppan eam, quam Centenam aiunt) örök időre a spala-tói egyháznak adományozza.

Ismert cetinai zsupánok:

1069. Dragomir, iupanus de Cetina. (Kukuljevics: Cod. dipl. I. 132. 1. Raéki: Docum. 74.1.)
1070. Volcinna, zatinschicus, azaz cetinai. (Kukuljevics: I. 137. lap.)
1076. Pribina, comes Cetinensis. (Raéki: Documenta 106.1.)
1078. Pribina, iupanus cetinsticus. (Kukuljevics: I. 162. lap; Raéki: 117. lap.)
1089. Visen, iupanus Centene. (Kukuljevics: I. 182.1. Racki: 1088/9. évre.)
1145. Mirata, iupanus de Cetina. (Kukuljevics: II. 39. lap; Wenzel: VI. 84. lap.)
1223. Domald, Cetinae dominus. (Mikóczy: 104. lap.)
1274. Máté erdélyi vajda, Comes de Cettin. (Fejér: VII. 2. k. 108. 1.)

A XIII. század végén a Draskovics család elődjei bírják Cetina megyét, és innen Cetinai, másképen Hudinai grófoknak nevezettek.¹⁾ Draskovics András III. András király nagy hive volt (lásd Tinnin).

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai, III. 389. lap; és Kerchelich: Histor. Ep. Zágráb. I. 237. lap.

1343. körül Nelipits, Tinin és Cetina comese. (Kerchelich: Notitiae prael. 234.1.)
1395. János. (Kukuljevics: Jura Regni, I. 165.)
1413. János, Iván fia, dalmát-horvát bán, Comes de Chetina.
1434. Thallóczy János, Comes Czettinae, prior Auranae. (Kerchelich: Hist.-Episc. Zágráb. I. 173.) Ez évben a velenceiek hatalmában levő Sebenico város, és Klucz vára közt, mely utóbbit János, cetinai comes bírta, a határok megállapíttatnak.
1442. Thallóczy Péter, dalmát-horvát bán, Comes Cettinae et Clissae, I. Ulászló király alatt. (Kerchelich: Hist. Episc. Zágráb, 177.1. Notitiae praeliminares 267.1. Earlati: III. 385.1. Korbuly nál e bán nem fordul elő.)
1442. Thallóczy Matkó, dalmát-horvát bán, Comes Cethine. (Eredeti oklevél a magyar országos ltár Zágrábban levő részében N. ít. A. 5. csom. 118. sz.)
- Kálmán király idejében Cetina, Clevna, Klisza, Massar, Almisia, Corbavia a spalatói érsekséghez tartoztak. Mint ilyenek, e comitatusok már az 1045. év körül tartott spalatói zsinaton említetnek.
- Domald nagy híve volt Imre és András királynak, és az utóbbi azért neki majdnem egész Cetinát adományozta. Később az oligarchái gőg elkapta őt.
- II. András király, tapasztalván Domald, cetinai úr hűtlenségét, őt 1223-ban némely jószágaitól megfosztja. (Eejér: III. 1. köt. 402. lap.) Domald hűtlenségéről szól IV. Béla 1251. évi levele is, melylyel Brebirt a Subich családnak adományozza.
- IV. Béla király 1244. évben terram zupanatus de Zetina a spalatói érsekségnek örök időre adományozza. (Fejér: IV. 1. köt. 325. lap.)
A cetinai zsupánságban feküdt Stolecz falu, 1078. 1103. évi adatok szerint.
A cetinai zsupánság a Cetina folyó mellett ¹⁾ Kninhez délre, Vrana és Sebenicóhoz keletre, Spalatóhoz éjszakra

¹⁾ A Cetina folyó Verliccához három mérföldnyire éjszakra, majdnem a Dinara hegy tövében ered.

feküdt, és a Nelipich család bírta. Vára nem létezik többé, — de valószínűleg e vár romjai azok, melyek a Cetina folyónál, Signe (Sinj) várostól egy órányira Csikluk néven találhatók.¹⁾

A fekvést felderíti Nagy Lajos királynak 1369. évben a spalatói káptalanhoz Szerencsenből intézett azon parancsa is, hogy Szemlyén és fia Nenada a cetinai kerületben fekvő, Luchan, Zopcich és Walmasan nevű birtokait körülhatárolja. Mire a spalatói káptalan ugyan ez évben jelentette, hogy a nevezett három birtokot a Mocznidolaz völgy, a Nebessa halom, a Plisunza hely, izminai Dubrancsics György falvai, Ori-liovics kút és zuhatag, a cetinai szt. Lukács templomának földje, Margudi falu, és a Klobucsina halom veszi körül.²⁾

Mind ebből kitűnik, hogy a cetinai zsupánság más mint a Koranicza patak melletti Czetin, mely történetünkben gyakran szerepel, és melytől a Frangepánok egyik ága vette előnevét.³⁾ Szintoly kevésbé lehet azt a montenegrói Czetinjé-vel összetéveszteni.

Corbavia. A régi Japidiának éjszaki, a tengertől távolabb részébe helyezi Biboros Konstantin a horvát zsupánságok egyikét, melyet ő Cribasa-nak nevez, és mely Likával és Gecs-kével együtt régen közös bán alatt állt. Valvasor térképe Corbaviát a Gaczka folyó nyugoti oldalán tünteti fel. Némely író méltán felteszi, hogy hajdan Corbavia nevű városnak kellett itt lenni, mely az egész kerületnek nevet adott, de melynek sorsáról, elpusztulásának koráról és körülményeiről nem tudunk semmit.⁴⁾ Farlati azt sejtí, hogy Udbina, a régi corbaviai vár, melynek területe most a likai határőrezredhez tartozik és Corbaviának neveztetett. A mai otocsáni határőrezred kerületében fekszik Mala Korbavicza az az Kis-Korbavia, mely név minden esetre Nagykorbavia létezésére enged következtetni, noha ilyent ma nem ismerünk. Korbaviczához keletre az Orovacz

¹⁾ Van Csitluk falu a Likában is, Gospielihoz délre, — a név török szó, mely gazdaságot jelent.

²⁾ Diplomacziái Emlékek az Anjoukorból II. 668—671. lap.

³⁾ Lopasics Badoszlav érdekes monographiát írt e várról. Cetin. Mjestopis i poviest grada. Megjelent 1867. Zágrábban.

⁴⁾ E nézetten van a Topographia magna Hungariae szerzője IH. Kész 1. fejezet, és Farlati IV. k. 91, lap.

hegy magaslatán Mersiu ősrégi vár romjai találhatóak, melyben állítólag a corbaviai püspökök laktak. E vélemény nagy valószínűséget nyer az által, hogy a váraljai síkságon levő romok könnyen Nagy-Korbaviának, és főegyházának maradványai lehetnek.¹⁾ Ide közel fekszik Korenicza, melynél Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát bán és zengi kapitány a törökök elleni csatában elesett.²⁾ Cribasát vagy Corbaviát a szlávok ma Kerbava-nak nevezik, és ilyenévű folyó hasítja ma Lika téréit.

A történeti múlt legrégebbi körvonalai Corbaviát nekünk a görög császárok hatalma alatt mutatják. Corbavia vagy Krbava kezdetben zsupánság volt, a horvát hercegek és királyok közvetlen kormányja alatt. Midőn az országot a magyar királyok meghódították, Corbaviát horvát főuraknak adományozták, kik ennél fogva corbáviai grófoknak neveztettek; megyéjük corbaviai grófságnak — comitatusnak.

Kukuljevics állítja, hogy a horvát nemzeti királyok alatt Szluin város a gaczkói avagy korbáviai zsupánsághoz tartozott.³⁾ Kár, hogy a horvát történetíró ez állításának forrását nem idézte. Mi Szluin oly régi emlékét nem ismerjük, különben tudjuk, hogy Gaczka és Korbávia nem azonos terület.

Corbavia első két zsupánja, kiknek egyike a XII. másik a XIII. századból való, még a régi történettel függ össze.

A zsupánokat a comesek váltják fel, kik mind a Gussich nemből származnak, melyek közül Pál azon 12 követ egyike, kik Kálmán királynak Horvátország hódolatát bemutatták.

A corbaviai grófok sorában előforduló Budislaus apjával I. Curiatius, vagy Cyriákkal kezdődik a Corbaviai, később Karlovics-nak nevezett család folytonos nemzékrendje. A mai Carlopago tengerparti város régi neve Bagh, de a corbaviai

¹⁾ Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien 316—318. lap.

²⁾ Ez történt 1520. évben Rattkay és Istvánfy tanúsága szerint. Nagy Iván (Magy. Családai) 1521. évre teszi halálát, tévesen Istvánfyrá hivatkozván. Engel (Gesch. von Dalmatien etc. 315. lap) megfoghatatlannúl 1579. évről szól.

³⁾ Grad Slunj leírása, e Njeke gradine i gradovine u kraljvine hrvatskoj első füzetében.

grófok egyike a grófsághoz tartozó várost uagyobbítván, és czélszerűbben rendezvén, azt saját neve után Garlo-Baghnak, az az Oarlopagonak nevezte. Egy 138.7. évi oklevél, mely Károly corbaviai grófot egyszersmind Lika, Busán és Scrisia urának nevezi, ez utóbbit Bagbgal azonosnak mondja. A corbaviai grófok közt Károly nevű legkorábban 1397. évben fordul elő, és tán ez volt Carlopago megújítója, mely időben a család Karlovics neve is vehette kezdetét.¹⁾ Oorbaviának folytonos birtoklása okozta, hogy a család egyes tagjaira a Groff nevezet ragadt, mint például Joannes dictus Groff. Habár Istvánfy azon állítása, hogy a Gussich nembeli corbaviai grófok a római Torquatus nemből erednek, hiteles történeti adatokkal nehezen lesz kideríthető, a családban még is élt e római származás traditiója, és azért az utolsó corbaviai gróf, János, csakugyan Torquatusnak is írta magát, mint apja Károly is.

Midőn III. István király, II. Géza fia 1163. évben a spalatói érsekséget előbbi határaiban újra megerősíti, Corbavia, Barani, (így ír EarlatiBu^ani helyett), Plasi, Vinodol, Novigrad, Modrus stb. területeit oda tartozóknak írja.²⁾

A corbaviai püspökség azonban még csak 1185. évben alapított, Péter spalatói érsek által, ki a spalatói zsinaton Corbavia, Vinodol, Bussan, Novigrad, Presnic, Plas,³⁾ és Modrus egyházi kerületeket, az új püspökség alkot-részévé tette.⁴⁾ A püspöki székhely Corbavia város volt, melybe

¹⁾ A corbaviai grófok 1387. 1432 és 1451. években CarJopagot jeles szabadságokkal ajándékozták meg, melyeket Mátyás király 1481. évben, megerősített. — A szláv nővképzés szabályai szerint az első Károly nevű gróf fiai már Karlovicsoknak nevezhették magokat. Bizonyos, hogy II. Károly magát Karlovicsnak írta, de János is — az utolsó corbaviai gróf, a Karlovics és Torquatiis nevet felváltva használta.

²⁾ Farlati III. k. 184. lap, utána Kukuljevics, (Index dipl. II. 66. 1.

³⁾ Kerchelich úgy vélekedik, hogy Plas vagy Plis helyett inkább Klis olvasandó, minthogy a synoduson a Idiszai *esperes* is jelen volt, és a corbaviai püspöknek alárendeltetett, lle a Plas név ellen sem tesz feltétlen kifogást, a görög-keleti püspökségnek egyike az ogulini ezredben fekvő Plasco helységtől vevén elnevezését.

⁴⁾ Farlati III, köt. 10. 12. 214. 215. lap és Fejér II. k. 223. lap.

mint első corbaviai püspök beült Maruta Máté, eddig spa latói kanonok. II. Pius pápa 1460. évben a corbaviai püspöki széket Modrusra tette át, mi által mint Farlati (Illyricum IV. 105. lap) véli, a corbaviai püspökség megszűnt. Azonban későbbi okleveleink még soká megkülönböztetik az ottochazi, zengi, modrusi és corbaviai püspököket egymástól, a mi azt bizonyítja, hogy e püspökségek története még kritikai vizsgálóra vár. A corbaviai és zengi püspökség még csak akkor egyesült, midőn e vidéken a katonai határőrség szervezése fogantatba vétetett.

A corbaviai püspöki szék Modrusra való áttételét a közvélemény Corbovának a törökök általi elfoglalásának tulajdonítá, azonban ez áttétel, mint a római levelekből kitetszik, 1460. évi júniusban történvén, Corbova pedig a törökök kezébe jóval később jutván, hihetőbb, hogy a Corbova környékbeli nemesség fősvénysége és makacssága, melylyel a dézsmák és más püspöki jóságok visszaadását többszöri felszólításra is megtagadta, bírták II. Piust arra, hogy a püspökséget Modrusba tegye át, hol a Frangepan nemzetség pártfogásából jobb fennállhatást reménylett. ¹⁾ (Lásd Modrus.)

Farlati azt állítja, hogy a XIV. század elején Róbert

Lucius azonban azt hja, hogy a segniai püspökséget Vinodol, Basán és Bikának fele képezte, Bikának másik fele a corbaviai püspökséghez tartozott.

¹⁾ Teleki: Hunyadiak kora IH. k. 216. 217. lap. Kercselich megvallja, hogy nem tudja, melyik évben történt a segniai, corbaviai és modrusi püspökség canonikai egyesülése. (Notitiae prael. 462. 1.) Kercselich azonban hiában akadékoskodik az új czímen: Ecclesiarum Segnien-sis, et Modrusiensis seu Oorbaviensis canonice unitarum Episcopus, — mert ha igaz is, hogy Corbavia messzire esik Modrustól, azért még sem követelheti, hogy a czímben seu helyett ac, avagy nec non legyen. Corbavia ugyanis mint püspökség Modrus mellett, és Modrussal egykoruan nem állt fenn, hanem a püspöki szék Corbaviából Modrusra helyeztetett át, — és ezt a czím jól fejezi ki. Segnia azonban azelőtt valóban külön püspökség volt. Különben Kercselich felsorol külön modrusi, külön segniai és külön corbaviai püspököket, persze azon korból, mely jóval későbbi mint Corbaviának a törökök általi elfoglalása. Az ő nézete, hogy a római Curia okozta az elnevezések zavarát, — de azt is hiszi, hogy a modrusi püspökség már Sz. István korában létezett. (Notitiae 463. 465. lap.) Nevezetes, hogy 1462. évből is nevez corbaviai püspököt, Miklóst.

Károly király egész Corbavia megyét a Gussich nemből eredő Curiaciusnak adományozta. Ez állítás nem egészen pontos, mert e családból már 1284. évben volt Budislaus corbaviai gróf, sőt hihetőleg apja I. Curiacius is már az volt. Nagy Lajos király megjelenése közép Horvátországban retteget okozott a horvát főurak közt, mert 1345. évben az olaszországi hadjáratra indulván, nagyszerű hadierőt fejtett ki. Többek közt a corbaviai grófok is bektildék váraik kulcsait, hűségök tanúsítására. Alighogy a király eltávozott, Gergely corbaviai gróf velencei zsoldba állt.

A corbaviai grófság fővára Udbina, a törökök kiűzése alkalmával, 1689. évben sok vér árán visszafoglaltattott.

A corbaviai grófok 1432. évben Pocsitel vára alatt Podgradie faluban a corbaviai alispánokat és másokat a tergovina fizetése alól felmenték és Bagh (Scrisia) városnak bíróválasztási jogot engedélyeznek.

A XIV. század végén élt Corbaviai Miklós, Tamás, Butko, (Budiszló fiai), Károly (György fia), Pál (Károly fia) Corbavia, Lika, Brusana,¹⁾ és Scrisia (máskép Carlopago) urai voltak, és mint ilyenek, kisebb nemeseknek vitézség, hűség vagy más érdem jutalmazására kiváltságokat osztogattak. Ilyen például a doljei Czerukovich család, melynek tagjai később egyszerű határőrökké lettek, — oly tünemény, mely az egykori Szörényi bánság régi, hivatalos és birtokos állásánál fogva kitűnő nemességénél még nagyobb mértékben előfordult.

Zsigmond király hadi rendszere szerint (1433) a corbaviai comes egy bandériumot tartozott kiállítani a törökök ellen. 2)

Hunyadi Jánosnak, a törökökkel vívott nagyszerű csatái, II. Pius pápa legnagyobb figyelmében részesültek mindig, és ő a keresztyénség ügyét élénken támogató. Így találjuk 1459. évben Mariano de Senis minorita barátot Istriában, Horvátországban, *Corbaviában*, Slavóniában, Boszniában, Szerbiában és Rácországban mint pápai biztost működni, ki a mantuai

¹⁾ Brüssano ma Carlopagohoz délre, a Velebit keleti lejtőségén fekszik.

²⁾ Fejér X. 7. köt. 257. lap.

zsinat által felhatalmaztatott, hogy harcosokat a kereszt felvételére buzdítson és a törökök elleni harcba indítson.¹⁾ És itt érdekes, hogy Oorbavia külön említetik Horvátországtól és Slavoniától.

Tomassevics István boszniai király nem siker nélkül működött hatalma terjesztésére, és ezt többnyire magyar tartományok rovására tette. Ozimeiben így írja magát: Bácsország, Servia, Bosnia, Primörje, a dalmatiai részek, és *Corbavia részének királya*.²⁾

Az a birtokper, mely Mekinani Jakobovics Péter és György, valamint Mekinani Dobrics Iván egy, más részről Babinováci Friczkovics Jakab és több testvére közt folyt, a beligazgatás némely formáival ismertet meg bennünket. A tárgy magában csekély, csak bizonyos földrészek és utak birtokára vonatkozott. A felek egyike a tinnini (knini), másik a corbaviai megyeszék előtt (in sedibus nobilium Oorbaviensium el Tinniniensium) indította meg perét. Az ítélettel egyik fél sem volt megelégedve, azért mindegyik a knini törvényszékhez fölebbezett. Mind ez 1466, évben történt, és ez alkalommal megtudjuk, hogy a corbaviai megyeszék személyzete Boboclich Iván, Wglesich László, Ludchich György és Boboclich Fülöp alispánokból (vicecomites dominorum Comitum Corbaviae) és guzzichi Zelenkovich Pál, kozyani Grubich Lukács, és jelsani Dokmanich András esküdt bírákból áll. Pristaldusok is neveztetnek, kik a tényállás megvizsgálására küldettek ki, ilyenek Gunkovich Mátyás, és Belaz de Bylysan. A két falu, mely közt a határ vitás volt, a mai likai határőrezred kerületében feküdt; egyike: Mekinyar (az oklevélben mindig Mekynan) ma is létezik Udbinához éjszakra, a vele egykor határos Bobinovacz ma ismeretlen. Az egyúttal említett Klesicza, Homlyan, Policz, Kuchaz, Mirchewcz, Zungoran, Zbodberk, Mirchavacz, Bilisnavacz, Glasicz, Hottuchina, Podporat ma szintén ismeretlen; de megtalálható Kozian, Korbaviczához nyugotra, Jarsane vagy Jelsan mai Jossane néven Mekinyarhoz éjkeletre, Guzzichról pedig kétséges: vájjon azonos-e Gussichgraddal,

¹⁾ Kaprinay: História diplomatia II. 322. lap.

²⁾ Okleveleket 1446 és 1459. évekből közöl Kereseliek: Notitiae praeliminare regui Halmatiae etc. 271. és 279, lap.

mely Zenghez oly közel fekszik, hogy az utóbbit inkább a gecseki grófsághoz tartozottnak vélem.

A corbaviai és tinnini megyeszéktől a felek a tinnini törvényszékhez főlebbeztek, innét a horvátországi báni táblához, honnan végre is az országbíró elébe került az ügy, ki végre 1467. évben a báni tábla ítéletét megerősítette. Ennél fogva a tinnini káptalan mekinani Jakobovits Pétert és Györgyöt és Dobrics Ivánt a nekik odaítélt földek birtokába beigtatta.¹⁾

Megjegyzésre érdemes, hogy e pörös eljárásban az eskütársak (conjuratorok) intézménye is igénybe vétetett, azonban sem a tinnini, sem a corbaviai kerület comitatusnak nem neveztetett.

Ugyan ez évben (1467) történik említés Korenicza corbaviai kerületről, melyben Jarinsko és Byczy falvak fekszenek. Ez év végre gyászos lett a törökök betörése által, kik egész Oorbaviát beszáguldozván, azt kegyetlenül pusztíták és nagy számú embereket rabságba hurczoltak.²⁾ Ily kegyetlen dulás miatt Oorbaviában és Segniában a velencei államtanács már 1463. évben kért segílyt a pápától.³⁾

A II. Ulászló alatt 1492. évben hozott 21-ik és 22-ik törvénycikk azt határozza, hogy a corbaviai grófok, valamint a Frangepanok és mások, jobbágyaik mennyisége szerint, bándériumot tartani és a harczba vezetni tartoznak, — mi által csak a régi törvényes állapot ujított meg.

Midőn Karlovics János corbaviai gróf 1509. évben Zrínyi Miklóssal kölcsönös örökösödési szerződésre lépett, Oorbaviában fekvő birtokainak ezeket mondja: Komics, Udbina⁴⁾ és Podlophecz várakat, — miről többet Lika grófság ismertetésében.

I. Ferdinánd király ugyanezen Karlovics Jánosnak 1527.

¹⁾ Teleki: Hunyadiak kora XI. köt. 269—278. lap.

²⁾ Rattkay: Memória Banorum, 99. lap.

³⁾ Magyar diplomacziái Emlékek Mátyás kir. korából, I. 218. 1.

⁴⁾ Nagy Iván: Magyarorsz. családai III. 46. lap. Corbaviai Tamást Lika és Volvina urának írja. Ez utóbbi helynév alatt Udvina várát kell érteni. Engel szerint i. in. 318. lap írja_ hogy Corbavia 1522. évben adott át Torquatus Jánosnak.

évben a medvedi és roclionoki uradalmat Slavoniában (in marchia Vindorum) 4000 aranyért elzálogosítja.

A törökök 1528. évben hoztak végveszélyt a corbaviai grófságra, és azt teljesen megszállták.¹⁾ Megszűnván így annak közéleté, a visszafoglalásig a történet szemét elkerüli, a katonai határőrség szervezése alkalmával pedig Likának sorsában osztozott, azon különbséggel, hogy a corbaviai grófság neve egyetlen kerületre sem maradt az új földrajzi viszonyokban, sőt egyetlen falu sem örökölte azt, a múlttal való kapcsolatot fenntartandó.

A karlovczi béke után, az adófelosztás érdekében Magyarország öt kerületre osztatott fel, a hatodik kerületet a dalmát, liorvát, slavoniai részek képezték, nevezetesen Zágráb, Varasd, Kőrös, Lika, és *Corbávia* megyék.

Egy évre a karlovczi béke után (1700 január 22-én) Leopold császár a Corbavia és Lika megyékben fekvő jószágok egykori nemes birtokosait felszólítja, hogy netáni birtokjogukat az új szerzeményi bizottságnál igazolják. E kecségtetés hasznát akkor senki sem vehette, midőn oly erősen hangoztatott a » fegyverjog«, mely minden magán, históriai és ész-jogot megszüntetett, és midőn kivált amaz jog gyakorlati oldala a határőrvidék szervezésében már mutatkozott. Azonban az 1715. évi országgyűlés még is a 113-ik törv. cikkben követeli a varasdi generalatus területének visszacsatolását az országhoz, a 116. cikkben kiemeli a visszacsatolás szükségét Lika és Corbavia provinciákra nézve. Az 1723. évi 88-ik törv. cikk különösen Lika és Corbavia visszacsatolására biztosokat nevez ki, az 1723. évi országgyűlés már kevesebbé foglalkozik a visszacsatolás kérdésével, hanem inkább a katonai kihágások orvoslását sürgeti a varasdi és károlyvárosi generalatusban. Corbavia azonban még mai napig katonai szervezet és »törvény« alatt áll.

Corbáviai grófok.

1078. *Dessimir* zupanus corbavisticus. (ftacki: Documenta hist. croat. 115. lap, ez oklevél azonban hamis, de em-

¹⁾ Engel sz. i. m. 318. lap ez 1527. évben történt, Failati pedig ez eseményt 1530 körüli időre teszi. (Illyricum sacrum IV. 91. lap.)

- liti Desimirt egy más valódi oklevél 1078 alatt, u. o. 117. lap.)
1100. *Desilo* Krbavae zupaus (Racki: Documenta historiáe croaticae 488. lap. Az indexben ki nem teszi az évet.)
1198. *Slavagost*, corbavensis comes. (Fejér VII. 5. k. 140. lap. Kukuljevics, Codex II. 191. lap.)
1258. *László*, Jakab corbaviai gróf fia. (Wenzel VII. 495. lap.)
1284. *Budislaus*, néhai Curiatius fia. (Fejér VII. 2. k. 106. lap. A Curiatius név azonosnak látszik Ciriacus névvel.)
1326. *Budislaus*, néhai II. Curiatius fia. (Fejér VIII. 6. köt. 98.1.) Ennek nevét Farlati hibásan írja Radoslavusnak. Farlati azon állítása sem fogadható el, mintha II. Curiatust nemcsak fia, hanem unokája Tamás is, — aki pedig Nagy Iván szerint 1400. évben halt meg — a corbaviai grófságban követték volna. Az oklevelek mást bizonyítanak. (Illyricum sacrum IV. 91. lap.)
1330. *Omodé* nádor, zalai főispán, Comes de Korbov, és kunok bírása. (Fejér VIII. 3. k. 497. lap.)
1337. *Budislaus*, Gergely és Pál, corbaviai grófok. (Farlati IV. k. 59. lap. Lucius III. fejezet. Ezek Nagy Iván szerint II. Cyriac fiai.)
1338. *Gergely*. (Fejér VIII. 4. k. 336. lap.)
1341. *Gergely*. (Anjoukon okmánytár II. 24. 1.) Curiaci fia.
1343. *Gergely*. (Anjoukon Okm. I. 407. 1.)
1345. *Gergely*. (Kercselich: Hist. Ep. Zágráb I. 129. lap.)
1365. *Gergely*, Budislaus fia. (Kukuljevics, I. 40—45. lap.)
1380. *Miklós*, és *Tamás*. (Fejér IX. 5. k. 379. 625. lap.)
1385. *György*, Magyarország követe Franciaországban. (Dipl. Emlékek az Anjoukorból. III. 582. 1.)
1387. *János*, *Pál* és *Károly* corbaviai grófok. (Nagy Iván: M. családai XII. 487.1.)
1387. *Butko*, magister Curiae, és *Gróf György*, comites Corbaviae. ¹⁾

¹⁾ A Szentgyörgyi és Bazini grófok is sokszor Groffoknak nevezetnek, mint például az 1498. évi törvényben Thonias, Petrus, Franciscus Groff, mindegyik Oomes de Boziu. Buthkót Kereselici de Prodauiéh, vagy Itádasdy családból valónak írja. (Hist. Eps Zágráb. I. 141. lap.)

1388. *Miklós, Tamás, Butko, Pál.* (Fejér X. 1. k. 443. és X. 3. k. 77. lap.)
1395. *Butko,* (Kukuljevics, Jura I. 165. 1. Franceschi 1394. évre Jánost mint Segnia, Corbavia és Modrus grófját említi, a mi Corbaviára nézve hiba, mert itt a Frangepanok uralma nem létezett.)
1397. *Pál* (Paulus Caroli) és *Károly,* comites Corbaviae. (Fejér X. 2. k. 411. lap.)
1398. *Pál.* (Szentéi Pál al-bán levelében, a gr. Teleki cs. leltárában.)
1400. *Károly* corbaviai gróf, dalmát-horvát bán, és *János* — Oomes Joannes de Corbavia — királyi főasztalnok. (Fejér X. 2. k. 759. 1.)
1402. *Károly* és *János* — Joannes Groff de Corbavia — kir. főasztalnok. (Fejér X. 4. k. 138. lap.)
1403. *Károly,* egyszersmind visegrádi várnagy. (Fejér X. 2. k. 241.1.)
1406. *János,* dictus Groff, kir. főasztalnok. (Fejér X. 4. köt. 474. lap.)
1407. *János* Groff de Corbavia. (Dessewffy Oklevéltár 343. 1.)
1409. *Károly,* horvát-dalmát bán. (Kercselich: Hist. Ep. Zágráb I. 152.1.)
1410. *János,* dictus Groff, kir. főasztalnok. (Fejér X. 5. k. 49.)
1410. *Károly* — Comes Carolus de Corbavia. (Fejér X. 5. k. 60. 1.)
1411. *Károly,* (Fejér X. 5. k. 148. 186. lap.)
1411. *Pál,* Butk fia, dalmát-horvát bán, Corbavia, Lika és Búsán grófja (Farlati IV. 99. lap.)
1412. *Károly.* (Fejér X. 5. k. 265. lap.)
1412. *János* Groff de Corbavia. (Fejér X. 7. k. 769, lap) kir. asztalnok-mester (Hazai Okm. IV. 268.)
1414. *Károly.* (Fejér X. 5. k. 501.1.)
- UI5. *Károly.* (Fejér X. 5. k. 573.1.)
1416. *János,* Groff de Corbavia, kir. tálnokmester (Hazai Okm. II. 208.1.)
1425. *Franko,* néhai Butk corbaviai gróf fia.
1429. r.Ez évben említették János, a korbovai *alispán* fia. (Fejér X. 7. k. 182.1.)

1432. *Károly* és *Tamás*, néhai Pál comes testvérei és fiai, és *Ferencz*, néhai Butko fia, — isten és a felséges római király kegyelméből Comites Corbaviae. (Kukuljevics, I. 157. 1.)
1439. *Ivánka*, királynéi udvarbíró. (Hazai Okm. II. 284. 1.)
1441. *Károly és Tamás*.
1443. Tomassevics István boszniai király Corbaviát királyi czímében használja. (Engel: Greschichte von Servien und Bosnien 141. lap.) így 1446 és 1459. években is.
1445. *Gergely* corbaviai gróf és lipcsei kapitány. (Dessewffy Ókitár 409.1.)
1447. *Gergely*, corbaviai gróf. (Teleki: Hunyadiak kora X. 203. lap.) Egyúttal Lika és Busán grófja.
1458. *Gergely*, corbaviai gróf. (Magyar diplomacziái Emlékek Mátyás kir. korából I. köt 78. lap.)
1469. *János*, corbaviai gróf. (M. diplom. Emlékek Mátyás kir. korából II. 137.1.)
1480. *János*, corbaviai gróf (u. o. 433.1.)
1492. *Károly*, corbaviai gróf. (Archív für österr. Geschichtsquellen III. Palugyai: Kapcsolt részek. 42.1.)
1505. *György*. (Szebeni szász ltár.)
1509. *János*, Károly fia.
1527. *Karlovics János*, másképp Torquatus. Családjának utolsó férfi sarja. Meghalt 1531. (Kovachich: Polyarcha hungarica című kéziratában 1570. évre hibásan közöl egy Carolus Torquatus nevű corbaviai grótot.)
1530. *Torguatus János*, (Kercselich: Notitiae prael. 342 és 344.1.)
1693. Gróf Zinzendorf Adolf, Lika és Corbavia örökös grófja (Kercselich: Notitiae prael. 473.1.)
Dreznik, a Korana folyónál, a Mala Capella hegységhez keletre, a mai Bosznia határán, egykori zsupánság széke volt. Régi várának romjai Ploski-hoz délre láthatók, az ogulin határövezredben.
A Bíborban született Constantin császár által nevezett Dresnec, mely szerinte a keresztelt Szerbiában fekszik, nem a zsupánság helye. A Constantin-féle Dresniket Safarik Szerbia uzsiczai kerületében keresi.

Egy harmadik Dreznik a Gaczka folyónál, és így Segniához keletre feküdt; Kukuljevics azt tartja, hogy ez a gaczkaí zsupánságban feküdt, és hogy várának nyoma még a XIV. század elején található.

Mind ezektől különbözik az a Dreznik, melyet Merian Fiume és Ledenicz közt tüntet fel Tresenick alakban. Palugyai (Kapcsolt részek, 253, 1.) ezt Terssenik-nek írja, és azt Terzactum-mal azonosnak tartja. A Kulpa melletti Dreznikre, mely vár sem volt, és mely Károlyváros közelében fekszik, nem szükség tekintettel lenni.

II. Károly sicíliai király 1292. évben brebiri Pál horvát-dalmát bánnak és testvéreinek Györgynek és Mladinnak Dyesnicb (Dreznik) területét, a körülötte fekvő Suczanny és Pset földjével együtt adományozza a boszniai határig, valamint mindent, a mi a chulmi grófságtól kezdve Gaczcha és Modrusig fekszik. *)

Mikor, és mi módon kebeleztetett be a drezniki zsupánság egy szomszéd megyébe, erről nincsenek adataink.

Drid, zsupánság a mai Dalmatiában. Az 1185. évi spalatói zsinat a dridi zsupánságot, Sebenicóval stb. a trawi püspökségbe kebelezi.²⁾

Kálmán király, slavoniai herceg, 1226. évben Drid földjét, mely akkor királyi praedium volt, a trawi püspökségnek örök időre adományozza, anyja, Gertrud királyné lelki üdvösségére. Ez alkalommal a dridi határ így iratik le. Keletről (?) a tenger (maria), nyugotról Stelpona,³⁾ éjszokról a Mezlima nevű trawi földek, délről a trawi monostor földjei. Egyúttal megszünteti a törvényhatóságot, melyet Vlcinna trawi comes itt egykor Imre király megbízásából gyakorolt.⁴⁾ Ez adományt II. András király a következő esztendőben megerősítette.

Dridi zsupánok ezek:

1088. Osrina.⁵⁾

1) M. diplomacziái Emlékek az Anjoukorból I. 96.1.

2) Fejér II. 222. 1.

3) Spmnner térképén Stolpum keletre fekszik Traguriumhoz, ele kérdőjelt tesz mellé.

4) Fejér III. 2. k. 90. 91. lap.

5) Backi határozatlanul 1088/89. évre, Kukuljevics 1089-ra teszi. (Documenta 149.1. Cod. dipl. I. 182.1.)

1089. Dragoslav. (Racki: Documenta 151.1.)

IV. Kelemen pápa 1266. évben a trawi püspökséget Drid, Gusterna és Dubrovacz birtokában megerősíti.

Gecske. Sajátságos benyomást tesz azon tapasztalás, hogy e megye neve mennyi bajt okozott történetíróinknak. Az érdemdús Fejér György, midőn némely helyen Kwetke és Kecke alakban találja, oda magyarázza, hogy ez Keve. Úgy találja Írva, hogy Püczke, és azt hiszi, hogy Pilis. Katona sem volt tisztában e névre nézve, és midőn V. István király egy 1272. évi levelében Bemluk, Guetka, et de Szibino comeseit találja említve, félj aj dül: ki fogja azt jóslani (quis enim divinet), mi lappang Berra, Trascu, Bemluk, Guetka, Szibin és Tychna neve alatt? *) Hornyik János a név sokalakuságát tekintvén, az Új Magyar Múzeum valamelyik kötetében,²⁾ azon gyanúra jött, hogy mind e név Kecskemétre vonatkozik, és hogy akkor a város egy hasonnevű megye vagy kerületnek, vagy még valószínűbben a Duna-Tisza közti terjedelmes királyi birtoknak, hová ez időtájtban a Kis-Kunság telepítettett, székhelye volt légyen. Később, t. i. Kecskemét város történetében már határozottabban oda nyilatkozik, hogy a mai Kis-Kunság vidéke megyévé alakított, mely *Kecskemegye* nevet nyert, s székhelye, fővárosa Kecskemét lón.³⁾ Mind e magyarázat téves és nem alapszik másan, mint valami csekély névhasonlatosságon, mely csak akkor érdemelne figyelmet, ha akár csak egyetlen helység neveztetnék, mely ez állítólagos Duna-Tisza-közi Kecskemegyében fekszen.

Ritkán ferdítettett el valamely földrajzi név annyiféleképen mint Gecske grófságé és e körülmény valóban nehezítette a tájékozást.⁴⁾

¹⁾ Katona: Hist. crit. VI. 800. lap. Megmondhatjuk ma, hogy az idézett sorozat szerint ott Keve, Krassó, Kemlek, Gecse és Szeben főispánjai, illetőleg ispánjai vagy grófjai értendők. Mind ezekről más helyen értekezünk. Katona jól sejtette, hogy itt vagy névferdítés forog fenn, vagy már eltörölt vármegyék értendők.

²⁾ Új M. Múzeum 1853. I. k. 444. 1.

³⁾ Hornyik: Kecskemét város története I. köt. 110 - 112. 1.

⁴⁾ Szolgáljon például ez összeállítás: Gutzeka, Gouzecha, Dueke,

A gecskői ispánság a Gaczka, vagy Gacsco folyótól vette nevét, mely Ottochaz környékén található. A grófság terjedelméről adatok hiányában nem szólhatunk. Schwandtner művének harmadik kötetéhez ¹⁾ egy térképi váz van mellékelve (az 5-dik tábla), mely Gouzecha, tehát gecskői grófságunk hosszúságát az ádriai tenger partján a vegliai sziget északi csúcsától egész Arbe sziget déli részéig mutatja. E terjedelem helyesége ellen nagy kételyünk van, először is, mert a fennebbi esetben a segniai grófságot is magában foglalta volna, pedig tudjuk, hogy az utóbbi önálló és a gecskőinél fontosabb volt; továbbá a gecskői grófság terjedelmét nem is képzelhetjük valami nagynak a segniai, corbaviai és likai grófság határai közt. Bíborban született Konstantin császár e helyet Gutzekának írja (*Γουτζικῶν*), alakosság Gyaczka-nak ejti. Tekintettel a magyar diplomatikai Írásmódra, melyben az *e* önhangzó kiválságosan használatik, e helynevet Gecskének vélem ejtendőnek. Az otosaczi vár a Gaczka folyón, egy szigeten fekszik.²⁾ O-szláv neve Gatisko; székhelye a mai Ottochaz (Otocsacz) volt.

Tekintélyes írók a gaczka zsupánság keletkezését a guduscanusokkal hozzák kapcsolatba. Ismeretes, hogy Sziszekén, a Kulpa beömlésénél a Szávába székelő Ljudevit, az alsó-pannoniai szlovének fejedelme, 818. évben Lajos császárnál panaszt emelt, Cadolaus friauli határgrof ellen, már azon szándékkal, hogy a frankok uralma ellen fellázadjon. Elpártolása a következő évben nyilvánossá lett, és az ebből származott több évi háborúban Borna, a guduscanusok hercege (dux guduscanorum) kitűnő szolgálatot tett a frankoknak, Ljudevit ellen. Borna

Jaczka, Gacege, Guetcke, Guescha, Guechke, Guecche, Gecclie, Guzke, Guskie, Guche, Gwchke, Gushe, Guecli, Gwecke, Geychke, Gwechke, Gethke, Guecke, Guerke, Gechke, Guethka, Gliecta, Gezege, Ghezohe, Gesche, Gecke, Gezka, Getka, Gezdra, Gaczcha, Geze, Gracehe (I. e kötet 349. I.), Guechk, Kechz, Ketschia, Ketke, Kecke, Pusckhe, Suzke, Suche, Swek, Schvetke stb.

¹⁾ Schwandtner: *Scriptores rerum Jiungaricarum* III. k. Müller térképén a Gosko folyó az Ottochaz-hoz északra fekvő területet majdnem szigetkép körülveszi.

²⁾ Spruner történeti térképeinek második darabja Magyarországról Gazka tartományt tüntet fel Ragusához és Trebinjéhez keletre. Ezzel e helyen nincs dolgunk.

csak nem rég a guduscanusokat ismételve alávetette, és az ő indítására ment a guduscanusok egy követsége 818-ban Heristálba, a császárnak hódolandó. Még is a guduscanusok 819. évben Bornát, a Kulpa mellett a Ljudevit elleni csatában cserben hagyták, úgy, hogy testőrségének (tán horvátok) védelme alatt kellett menekülnie. A hazatérő guduscanusokat azonban Borna újra hatalma alá hajtotta. Ljudevit most Bornát üldözendő, a dalmát horvátok országát pusztította. Még három hadjáratot kellett Ljudevit ellen intézni, míg ez Szerbiában futás által keresett menedéket, azonban erőszakos halált talált 823-ban.

Így lépnek be először a történetbe a guduscanusok.

De kik voltak ők? Mindenesetre szlávok, kiket azonban, mint Backi helyesen sejt, inkább gadusciani, vagy godusciani kellene nevezni. Einhard csakugyan a Godusciani változást is használja. E névalak közelebb jár a Gatisco-hoz, mely a helység és kerület ó-szláv neve = terra ad fluvium Gatiska.

A híres Zeuss Gáspár azonban az hiszi, hogy a guduscanusok svábok, a mai Gotschee lakosai, kik Krajnában nyelvüket a szláv áradatban fentarták. Safarik még nagyobb földirati kiszökkenést csinál, midőn állítja, hogy a Praedenecenti és Gudusciani a mai branicevóiak és kucsaniak, kiket ő Szerbiában a Morava és Mlava folyók torkolatánál elhelyez. E magyarázat nagyon mesterkél, mit Jirecek beismervén, még is csak habozva mondja, hogy a dalmát herczegnek (Bornának) alávetett guduscanusok valahol közelebb az Adria felé, tán Gacko mellett laktak.^{x)}

Sambucus egyik térképén a mai Gotschee csakugyan Gueschee-nek van írva, és így majdnem teljesen összhangzik Gaczkának a magyar diplomatikában Getske, Guetsche nevével.

Azonban Gotschee még sem Getske, mert a krajnai Gotschee még a XIV. század közepén laktalan vadon volt.²⁾

¹⁾ Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slawen In Dalmatien 38. 39. 1. Backi: Documenta 320. 321. lap. Zeuss: Die Deutschen und ihre Nachbarstämme 589—591. 1. Safarik Werke II. 223. 1. Jirecek: Geschichte der Bulgaren 119.1.

²⁾ Merian Máté az ő topographiájában áttekintést ad azon kro-

Krajna minden vidékén találtak már római vagy barbar régiségeket, csak Gotschee vidékén nem fordult még ily lelet elő, a mi bizonyítja, hogy a XIV. század előtt aligha taposta emberi lény e vadont. A legrégebbi oklevél, melyben Grotschee neve előfordul, Udineban kelt 1363. május 1-én.

A már nevezett bíborban született Konstantin az első, a ki zsupánságunkat említi, és pedig akkor, midőn Horvátországnak zsupánságait a X. században előszámlálja. Közlése szerint a bán alatt állt Cribasa (Corbavia), Litza (Lika) és *Guczeka*.²⁾

A magyar királyság megalapítása után az egyházi történet hozza emlékeztetünkbe e megyét. A pápa beleegyezésével 1179. évben a nonai püspök Likát, a segniai Segniát és Gresziát (Graskát) kapta.³⁾ Mindkét püspök a spalatoei érsek suffraganeusa volt, és a rendezés az ő javaslata szerint történt. Az érsek ez intézkedése a további fejlemények által is szentesítést nyert. Péter spalatoei érsek ugyanis 1185. évben zsinatot tartván, a dalmát és horvát püspökségek közt a parochiákat ekkép osztotta ki: a segniai püspök székhelye legyen Segnia, és hozzá tartozzék egész Segnia és Gezca (Fejérnél Ketschia) parochia és Likának fele. A parochia alatt itt zsupánság, vagy kevesebb helyesen megye értendő.⁴⁾

II. András király a magyarországi templáriusok szolgálataival igen meg volt elégedve. Ok saját vagyonukból sok költséget fordítottak arra, hogy a király biztosan szállhasson a tengerentúli részekbe, és szintúgy gondoskodtak, hogy Gö-

nikásokról és földrajzi Írókról, kik a gotscheei lakókat a sennoniak, gothok, svábok stb. utódjainak tartják, a kik az őskortól fogva itt laknak.

¹⁾ Dimitz Ágost: *Geschichte Kvains* I. 241. 1.

²⁾ Constantinus Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Cap. 80. és Kukuljevios: *Jura Eegni Croatiae* I. köt. 11. 1. Cod. dipl. I. 86. Raíki 400. j.

³⁾ Kukuljevios: *Cod. dipl.* II. 112. J.

⁴⁾ Fejér II, 222. 223. 1. Katona IV. 300. 1. Kukuljevios I, 33. lap. Említetik 1232. évben archidiaconatus de Guesche, melyet István zágrábi püspök az általa alapított osázmái káptalanhoz csatolt, és ebből a káptalannak a jövedelmek negyedrészt átengedte. (Fejér III. 2. k. 279. 1. Tkalcsics: I. 69. 1.) E főesperességnek semmi köze gecskői grófságunkhoz, mert a főesperesség mai neve Gvescha. (Tkalcsicsnál: Gvesée. Helynévtárainkban Gachische, Gacsishese stb.) Verőcze megyében terül el.

rögországon át hazajöhessen. Érdemeik jutalmazására a király 1219. évben Gecske vidékét (terram Suzke vagy Guzke) adományozta a templomos vitézeknek, melyről azt mondja, hogy az Segnia várföldjével (terra castri de Stey, hibásan Scen, azaz Segnia helyett), valamint Modrus és Busán kerületekkel határos, rendelvén egyszersmind, hogy Gecske vidékén sem valami bán vagy főispán vagy baili, sem bárki a templáriusok beleegyezése nélkül megszállhasson. A templáriusokat ez új birtokukba Dodomer comes igtatta be. ¹⁾

III. Honorius pápa a király ez adományát megerősítvén, egyszersmind a megye határait leírja. E leírás szerint az új szerzemény határa kezdődik a Gernovize pataknál, és ez az adriai tenger partján fekvő Czernovicza falunak (az ogulini ezredben) felel meg. Délfelé a határ Cedesou (vagy Cedelou) nevű helységig, innét Wratáig, innét Busán felé tart. Következik Kamenicze, mely választóvonalat képez Busán és Geske közt; — oly választóvonalat képez Trasena is. Kelet felé a határ Szentgyörgy és Szent Martius (így) templomáig terjed; innét a Watenie mentén levő vízig, innen a Malecenie hegyig Ohesche-ben, és Ujnador (így, tán Újudvar helyettjnyugotfelé, innen Jeccenize és Cherniche-ig Gecske és Modrus választóvonaláig, egy Medveláb nevű kőig és a Plaz nevű hegyig. Itt válik el a Plaz a Guecszlie hegytől, a határ Gernevizeig tart, és visszafordul az első határponthoz.

Habár e helynevek nagy részét a hibás leírás, vagy az idők hatása felismerhetlenné teszi, nem szenved kétséget, hogy ezek Busán, Modrus, Plas és a Josefina út melletti Kameniczára, általában Zeng (Segnia) környékére utalnak bennünket, melyhez keletre a Gaczka folyó a Capella lejtőségeit mossa. Plas nevű parochia Busán és Modrussal a corbaviai püspökséghez tartozott, és erre a Plassicza nevű falu Zenghez keletre ma is emlékeztet.²⁾

A templáriusok azonban, kik akkor Segniának is urai voltak, Gecske megyét nem soká bírták, mert IV. Béla király

¹⁾ Fejér III. 1. k. 273, lap. Katona 5. k. 321. lap. Pray, Tlieiner és mások.

²⁾ Roller: História Bpisoopatus Quinqueecclesiensis II. k. 46.1.

1269. évben tőlük e megyét elcseréli és a helyett, nekik Bubicza vármegyét örök időre adományozza a nyesttizeddel és báni zsolozsmával együtt, — a mely adomány utóbb V. István és IV. László által is megerősítettet. ¹⁾

Épen akkor találkozunk az első gecskői grófok neveivel. Nevezetesen Péter, ki egyszersmind királyi étékfogó mester volt, 1270. évig, mint gecskői comes fordul elő. Ez időben a gecskői grófság közvetlen királyi birtok lehetett. Péter utóda Ponith egyszersmind segniai gróf volt és ez a kapocs fenmaradt a Brebiriék és Frangepánok alatt is.

IV. Béla király 1255. évben Frigyes és Bertalan vegliai grófoknak, a tatárjárás idején tanúsított híi szolgálataikért Segnia várost adományozza. Ezek a Frangepán család ősei lévén, föltűnő körülmény, hogy 1274. évben nem ebből, hanem a Brebiri családból valaki, t. i. Miklós szerepel mint gecskői és segniai gróf. E körülmény támaszt nyújt ama föltevésnek hogy az 1274—1278. években szereplő Miklós nem Brebiri, hanem Frangepán volt. Különben, hogy a gecskői grófság mikor lett a család magánbirtoka, sehol ki nem tűnik.

E korban tekintélyes férfiak kormányozhatták a kis slavoniai és horvát megyéket vagy várispánságokat, mert nemcsak hogy a XIII. század közepén nagyon gyakran említetnek az egyháznagyok és ország báróinak társaságában a királyi oklevelekben, hanem többen közülök, nevezetesen Morocha, Reuche és Zana comesei több megyés főispánokkal együtt

1271. évben esküjükkal fogadták, hogy a mennyire tehetségükben áll, az V. István magyar, és Ottokár cseh király közt létre jött béke megtartására ügyelni fognak. Ily kezességet vállalt Péter gecskői gróf is, ki, mint tudjuk, különben királyi étékfogó mester, ^{a)} és nem kételkedünk, hogy Péternek személyes jelentősége, nem hivatala helyezte őt e föladat részei közé.

¹⁾ Fejér IV. 3. k. 506. lap, hol hibásan áll Comitatus de Puschke, Gueske helyett. Lásd Theiner: Monum. hist. Hungariae. I. 310—316, 1. Peety Frigyes: A templáriusok Magyarországon. 33. és 50. l.

²⁾ Árpádkori Új Okmánytár III. 253. lap, hol Petrus magister dapiferorum, Comes de Swek áll, de Guechke helyett.

Ellenben, midőn a király 1274. évben Dénes nádort és oklisci ispánt, Miklós országbíró és Dedalus zalai főispánt egyenesen megbízza, hogy a zalai várszolgák által Sidó ellen Debrete helység iránt indított igazságtalan port szüntessék meg, tudjuk, hogy e meghagyás Miklósról nézve az országbírónak, de nem a gecekei és segniai grófoknak szól.

Ez a Miklós 1275. évben még mint tengerparti bán viseli a gecekei gróf címét.

Timoté zágrábi püspök a királyi kegyben bőven részesült, de úgy látszik, hogy az olygarchia ez érzelmet nem osztá, mert a püspök önvédelemhez nyúlván, 1281. évben Miklós slavoniai bánt, Henrik comest, mindkettő Henrik fiai, és János mestert, ki Zana és Orbász vármegyék, valamint Garig és Gecke comese volt, a verőczei barátok templomában kiátkozza, mert a püspök jószágait, nevezetesen Vaskát kirablák, pusztítók, és iszonyú kegyetlenségeket vittek véghez.^{x)}

II. Károly szicíliai király 1292. évben minden földet, Chulmiától kezdve Gaczecha és Modrusig, brebiri Pál horvát bánnak és testvéreinek adományozta. Magát Gaczechát (Geeskét) akkor már a vegliai grófok bírták.

A XIV. század elejétől fogva folytonosan a Erangepánokat találjuk Gecke grófi méltóságában, a kika velencei köztársasággal élénk érintkezésben álltak. Említjük Leonárdot, ki 1310. évben megszűnt élni.

Róbert Károly király 1316. évben Erangepáu Duymnak, valamint örököseinek adományozza a gecekei grófságot (Comitatum de Ghecka) Dolano és Laznichich földjével, valamint Ottochaz várát,, Obrich földdel együtt.²⁾ A fennebbi Dolano ma Dolyane néven Ottochaz mellett fekszik; Laznichich és Obrich ismeretlen. Mind e birtok a gecekei grófság határában feküdt.

Mínthogy Doym már 1300. év óta viselé a gecekei gróf méltóságát, R. Károly adománya bizonyítja, hogy ez 1316. év

9 Árpádkori Új Oktmár, XII. 337. 1.

²⁾ Eredeti oklevél a budai kam. ltárban N. R. A. 315. csom. 9. sz. alatt létezett, de onnan azt a horvátok 1849. február havában, mintegy 50,000 más darabbal Zágrábba elvitték.

előtt csak hivatal volt, a nélkül, hogy avval a grófság birtoka is járt volna; a mi Segniára nézve máskép állt.¹⁾

Róbert Károly beváltotta ez által apjának, II. Károly szicíliai királynak már 1300. évben tett amaz ígéretét, hogy Doymnak, ki nagy igyekezetei tanúsított Róbert Károlynak az utat a magyar trónra egyengetni, a gecskői grófságot biztosítja, a miről majdan R. Károly, ha királyságra jut, kiváltságlevelet állítand ki. A szicíliai király levelében, mint a, gecskői grófság alkatrészei említettnek terra Odozez (azaz: Ottochaz) Obriz, Doyan, — ezek R. Károly kiváltságlevelében is előfordúlnak, továbbá Tincz de Lafrazi, — mely érthetetlen szavak a Laznichich föld nevének helyét pótolják. A szicíliai király még duas partes Exagonnie, Segiem et Potestarium ipsius, adományozza Doymnak, mely torzított szavakból csak azt vehetni ki, hogy Doym segniái podestává neveztetett ki.²⁾

II. Károly szicíliai király, amaz ürügy alatt, hogy a tengeri kalózokat megfékezze, igen korán tudptt magának befolyást szerezni az ádriai szigetekre, sőt a dalmát tengerpartra is. Így történt, hogy már 1292. évben Brebiri Pál horvát-dalmát bánnak és testvéreinek nagy jószágokat adományoz, nevezetesen azt a tartományt, mely Chulm határaitól Gecske és Modrus megyék határáig terjed.³⁾ A Brebiriek hívei lettek az Anjou háznak, de egyszersmind nagyobb hatalmasságok eszközei. Arról, hogy a Brebiriek maga Gecske területén birtokot bírtak volna, semmi szó.

Úgy látszik, hogy nem az egész gecskői grófság adományoztatott a Frangepánoknak, mert Róbert Károly. 1322. évben Iván mesternek, Egyed fiának, valamint testvéreinek és fiának a Gecske megyében fekvő Kutynan, Tupal és Kunygh falvakat visszaadja, egy lupáihoz tartozó malommal együtt, — egyúttal őt János slavon-horvát-dalmát bán pártfogására bízza, ú Ez az Iván sem a Brebiri, sem a Erangepán családból

¹⁾ Segniát a Frangepánok mindig a maguk városának nevezték.

²⁾ Wenzel: Diplomatiái emlékek az Anjou-korból I. 145. lap.

³⁾ Wenzel: u. o, I. 96. lap; és Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek 79. lap.

⁴⁾ Eredeti oklevél a budai kam. Itárban N. E. A. 932. csom. 17. sz.

való nem volt, és így a király fennebbi intézkedésének indokai homályosak. A helynevek ma föl nem találhatók, az egy Kunich falun kívül, mely a Josefini út közelében, a Kis-Oapella hegy keleti oldalán fekszik, — és ha ez az oklevélben említett Kunygh faluval azonos, Glecske grófság terjedelméről nem kicsiny fogalmat nyújt. A királyi levél e birtokokat Horvátországhoz számítja.

A XV. század első felében Gecske grófságának emlékét elvesztjük; sem a Frangepánok, sem mások nem fordulnak többé elő a Comites de Guechke czímén, és például Zsigmond király 1412. évben Frangepán Miklóst — ki még 1404. évben gecskői grófnak neveztetik — csak Veglia, Segnia és Modrus comesének czímezi, midőn őt Veglia és a hozzá tartozó szigetek birtokában megerősíti.¹⁾

Hasonlóképp az 1448. évben élt Frangepán Márton, kinek czímei keleties roppant sallangot képeznek, valamint a híres jaiczai hős, Frangepán Kristóf (1527.) többé gecskői grófnak nem neveztetnek.

Miképp Gaczka, úgy Ottochaz is a Frangepánok birtoka volt. Frangepán Zsigmond 1436. évben, az ő ottochazi várában, Ottochaz környékén ez oppidumnak valamely falut adományoz. Miklós segniai püspök is 1445. évben osztrovczai Novakovich Pálnak néhány falut ad Gaczkában, cserébe fogadván tőle a Likában fekvő Ostrovicza várat. A Frangepánok mellett tehát a segniai püspök is volt Gaczkábau birtokos. 1470. év táján²⁾ püspökség keletkezett ez oppidumban, melyhez az oppidumon és tartozandóságán kívül még tartozott *Gatzka*, *Dabar* és *Verhovina*. Csak négy püspöke volt, — összesen mintegy 60 évi időköriben — aztán területe ismét a segniai püspökmegyébe olvadt be. Erre a két püspök közti viszály szolgáltatott alkalmat. Már 1489. évben viszályba van keveredve a segniai püspök a gaczkai nemesekkel, mert ezek tőle a tizedfizetést megtagadták. Az ügy elintézésére megjelentek a nemesek és egyháziak képviselőin kívül a segniai és ottochazi várnagy, a segniai

¹⁾ Kukuljevios: Jura Regni Croatiae I. 178. lap.

²⁾ Engel szerint az ottochazi püspökséget Frangepán Zsigmond 1461. évben alapította. (Geschichte von Dalmatien 315. lap.)

bíró, a starigradi és a novigradi várnagy, a kiknek ítéletében végre a gaczkaiak megnyugodtak a rájuk rótt tizedfizetésben, keveseket kivéve, kik privilégiumaikra hivatkozva, ezt továbbá is megtagadták. A kérdés újra felmerült 1497. évben, András segniai püspök alatt. Az ő küldöttjei és a gaczkai nemesek (nobiles Comitatus Gaczka) az ottocbazi sírkertben kihallgattattak, és miután a tanúk a püspök javára vallottak, állítván, hogy keveseket kivéve, kik Gaczka megyében már Frangepán Zsigmond idejében mentességet élveztek, a többi nemes mind tizedköteles, az ügy egyelőre befejezettnek látszott.¹⁾ De más-kép történt. Blasioles Jakab 1501. április 20-án nyervén a segniai püspöki szék, jövedelmeinek csorbítóját az ottocbazi püspökijén látta, kinek megyéje a segniaiból szakadt ki. Az ügy választott bírák elé került, kik II. Ulászló királyt és a pápát megkérendőknek határozták, hogy Andreis Vincze jelenlegi ottocbazi püspök halála után, a segniai és ottochazi püspökség ismét egyesíttessék. II. Ulászló 1502. évben a javaslatba beleegyezett, egyelőre azt határozván, hogy az ottochazi püspök Ottochaz városának és lakóinak jövedelme után a tizedet szedhesse, hogy a Gatzka, Dabar és Verhovina kerületekben levő plébánusok fölött törvényhatóságot gyakorolhasson, és hogy az összes ottochazi nemesség tizedének felét bírja, — a többi a segniai püspöknek maradván.

Gatzka és területe ily módon az ottochazi püspök hatósága alá jött ugyan, de miután a segniai püspök is a gaczkai nemesek után bizonyos tizedet szedhetett, a viszály újra föllobbant. A pör föltej esztetett Budára a király törvényszékéhez, bizalmi férfiakat küldtek ki Lika, Busán, Modrus, Brinje, Segniából, — és azok jelentése alapján, a gaczkai nemességet 1505. évben újra kötelezték, hogy a segniai püspöknek tizedet fizessen. E végzés daczára Jakab segniai püspök még sem léphetett a gaczkai tized élvezetébe, a gaczkai nemesek ellenzése miatt. A segniai püspök ennélfogva a királyhoz fordult, melynek következése az lett, hogy a király 1507. évi Pál-fordulás utáni szerdán, Budán kelt levelével, a gaczkaiaknak határozott parancsot küldött a tized fizetésére. A levél czímezve van

¹⁾ Farlati: IV. 131. 132. lap.

Comitatus de Gaczha (Farlatinál hibásan Grazka) hű nemes-ségének összesen és egyenkint.¹⁾)

Létezett e helyen Szent Miklóshoz címzett apátság is, de Gatzka vagy Ottochaz melléknévvel. Itt a két helynév azon egy apátságra vonatkozik, a melynek címét Braikovics Márton segniai püspök viselte, a XVII. század végén. Követte őt e címben Wkmerovich Antal segniai kanonok. Azonban e címre nézve meg kell jegyezni, hogy semmi más forrás gaczkai apátságot nem említ, sőt arról sincs tudomásunk, hogy e helyen szerzetesek laktak volna. Bittér Pál, úgy látszik, helyesen nyomozgat, midőn azt állítja, hogy e vidéken, történetünk első idejében a plébánusoknak az apát nevet megadták.²⁾

A grófság valószínűleg már a XV. században összeolvadt a segniaival, mely a Frangepán család kihaltáig annak kezében maradt.³⁾ De a *Comitatus Gaczka* még egy 1528. évi térképen is előfordul.

Mégis e korban és e vidéken kezdődött fejlődni a katonai határőrvidék intézménye, és ennek esett áldozatul geckei grófságunk is, felosztván az ottochazi és ogulini ezred területeibe.

Gecske grófjai:

1270. *Péter*, étékfogó mester. (*Liber regius* a budai kamarai ltárban I. köt 228. lap. Árpádkori Új Okm. Tár VIII. 286. lap.)
1271. *Péter*, étékfogó mester. (Fejér: V. 1. köt. 138. 152. lap. Budai kam. ltár X. R. A. 607. csom. 1. szám. Árpádkori Új Okm. Tár VIII. 343. 346. lap. Hibásan: *Comes deDucke Tkalcicsnál: Monumenta eccles. Zágráb.*
1. 160. lap. Az indexben egy Dueke nevű horvát megyét tüntet fel 6 hiba alapján. Ezenkívül még Guesche és Guethka megyét.)
1272. *Péter*, étékfogó mester. (Hazai Okmánytár I. 57. és V. 45. lap. Fejér: V. 1. köt, 180. 183. 186. 192. 195. VI. 2. köt, 396. 1. XI. köt. 69. lap. VII. 2. köt. 18. lap. Ma-

¹⁾ Farlati: IV. 133. 184. lap.

²⁾ U. o. IV. 163. 164. lap.

³⁾ Rauzan írja: Segnia oivitas uobilis, quod oaput est Comitatus ab ea dicti Segniensis.

- gyár Tört. Tár IX. köt. 103. lap. Árpádkori új Okmt. III. 273. VIII. 380. 382. 384. 385. 389. 392. XII. köt. 50. 53. lap.) Ritter Pál Banologiájában 1272. évre Miklós bán, egyúttal comes de Gvezka, — a mely adat tehát az oklevelekkel ellenkezik.)
1273. körül *Ponich* bán, comes de Grueckh et Scen. (Wenzel Árp. Új Okmt. IX. k. 46. 1.)
1274. *Brebiri Miklós*, István bán fia, országbíró, egyúttal segniai gróf. (Árpádkori Új Okmt. IV. köt. 35. lap. Győri történelmi füzetek III. k. 110. lap. Hazai Okmt. I. 64.1. III. 23. 1. Zichy-codex I. 35. és 37. 1. Knauz: Esztergomi Okmt. II. 116. 1. Fejér: V. 2. k. 174. 175. 187. 198. 1. VII. 2. k. 31. 35. 1. Tkalsics: I. 172. lap. Fejér: VII. 5. h 394. 399. 1. V. 2. k. 163. 146. 156. 1. VI. 1. k. 264. 1. Árpádkori Új Okmt. IX. k. 53. 55. 57. 60. 62. 69. 73. 81.1. XII. k. 93. 95. 111. lap. — Miklós országbíró ez évben comes de Zenia et de Guechka, — mint Wenzel közli XII. 95. lapon, — de hibás a Hazai Okmánytár olvasása, mely V. köt. 50. lapján így nevezi: Comes de Guechke et de Zenta. IV. László király egy levele záradékában így: országbíró, comes de Guetcke et de Scenia, — Fejérnél: V. 2. k. 206. lapon; és egy eredeti oklevélben a budai kam. ltárban X. R. A. 669. csom. 3. szám alatt így: Comes de Zenia et de Guechka.)
1275. *Brebiri Miklós*, országbíró, egyúttal segniai gróf, utóbb egész Horvátország és Dalmatia bánja. (Fejér: V. 2. k. 238. 291. lap. Némelykor horvát-dalmát bán helyett, tengerparti bánnak nevezi magát, — banus maritimus. így Wenzelnél: IX. 121. 1. IV. László 1275. évi levelében: Miklós vajdának neveztetik, és egyúttal országbírónak. Ugyanez alkalommal János slavoniai, egy más Miklós pedig horvát-dalmát bán. Fejér: V. 2. k. 258. 267. 1. Kérdés, melyik Miklós a mi gecskei grófunk? — Hogy Miklós, a Brebiri családból való, ki a XIV. század közepén a Zrínyi nevet vette föl, írja Du Fresne (Ulyricum vetus et novum, 216. lap) és mondja Salamon Ferencz is több helyen (Az első Zrínyiek 45. 55. lap). Lucius (Libro 4. Cap. 9.) az ő Dalmátiáról és Horvát-

országról írt munkájában IV. Béla királynak, egy Vuaska = Vaska faluban év nélkül XI nonas április kelt levelét közli. Ilyen keltezés hibás, mert áprilisban csak 4 nóna van és hatnál több nem is lehet. Tán a keltezés XI calendas aprilis-re igazítandó, és a nap aztán márczius 22-két jelentené. Ráth Károly különben csak egy esetet tud, midőn IV. Béla Vaskán tartózkodott, és pedig 1265. február 25-én (Magyar királyok utazásai). Mondja továbbá Lucius, hogy meg nem állapítható, vajjon mikor volt István bán, de bánsága mindenesetre 1245. utánra teendő. De erre Ratkay megfelel, mondván, hogy okleveles adat szerint István 1272. évben volt slavoniai bán és stiriai kapitány. (Memória Regum et Banorum Dalmatiae etc. 67. lap.) Du Fresne pedig 1251. év alatt Stepco, azaz István slavoniai bánról szól, kinek fia Miklós, a gecskői gróf, majd maga is bán. (Illyricum vetus et novum 85. lap.) Lucius ez István bánt a brebiri grófok családjából valónak írja, és Miklós dalmát-horvát bán és gecskői gróf 1275. évben magát az ő fiának vallja. (Fejér: V. 2. k. 291. lap.) Miklósnak eredetét a Brebiri családból, Farlati és Ritter is tanúsítják. Ezzel a kérdés Miklós családi eredetére nézve el volna döntve, és Nagy Iván, a Zrínyiekről szóló cikkében Salamon Ferencz állását foglalja el. Téved tehát Fraknoi Vilmos (A nádori és országbírói hivatal 168. lap), midőn Miklóst, ki országbíró is volt, Frangepán családbelinek mondja. Miklós csak egyszer fordul elő mint comes de Scenia. (Fejérnél: V. 2. k. 206. lap.) Mikóczy szerint ez a Miklós G-uezka grófjának címét slavoniai bánságának csak első évében tartá meg. Ő különben a fennebbi írók ellenében Miklóst a Bánfy családból valónak írja. Való az, hogy e korban sem a Brebiri, sem a Bánfy család nemzedékrendén nem fordul elő oly Miklós, ki István fia volt.

1278. *Brebiri Miklós*, országbíró. (Oklevél a gyulafehérvári káptalan ltárában Cista XX. nr. 93. 1. Fejér: X. 4. k. 863. lap. E Miklósnak van egy évnélküli levele a veszprémi káptalanhoz, Wenzel: X. köt. 426. 1., mely azom-

- ban nem a III. Endre korabeli levelek közé lett volna teendő.)
1281. *János* mester Zana, Orbász, Guarig és Guetbke comese. (Tkalcics után Wenzel: XII. 837.1.)
1290. *János* és *Leonard*, Veglia, Vinodol, Modrus és Gezche grófjai. (Wenzel: IV. 371.1.)
1291. *János*, Veglia, Vinodol, Modrus és *Gezche* grófja.
1300. *Frangepán Doym*, Modrus, Vinodol és Gecske comese. (Anjoukori Okmánytár I. 146. lap. II. Károly szicíliai király megerősíti őt e megyék birtokában. Doym ez időben vegliai comesnek is írta magát, és Gecse, Posega és Veglia örökös urának. U. o. 158. lap.)
1308. *Frangepán Doym*, Veglia, Vinodol, Modrus és Gecske comese és Segniának podestája. (Anjoukori Okmánytár I. 184. lap.)
1308. *Frangepán Lénárt*, Veglia, Vinodol, Modrus és Gecske comese, — ez évben már nem élt. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból I. 183. 1.) Lénárt is Segnia dominatora volt, a mi annyi, mint Potestas = podesta.
1362. *Frangepán István*, Bertalan fia, Veglia, Modrus és Gecske comese. (Eejér: IX. 3. k. 541.1. Nagy Ivánnál a nemzékrendben mint Pettai Kata férje fordul elő.)
1364. *Frangepán János* és *István*, Veglia, Modrus, Gecske és Vinodol grófjai. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból II. 602. 605. 1.)
1365. *Frangepán János* és *István*, Veglia, Modrus és Gecske grófjai. (Oklevél a budai kam. ltárban N. II. A. 1591. csom. 13. sz. Eejér: IX. 3. k. 518. 1.)
1388. *Frangepán János* és *István*, Bertalan fiai, Veglia, Modrus, Vinodol és Gecske (Gezdra) grófjai, Segnia urai. (Fejér: X. 8. k. 281. lap.)
1393. *Frangepán János*, slavoniai, horvát-dalmát bán. (Okleveleink nem nevezik gecsketi, hanem segniai grófnak és bánnak. Kerchelichnél Joannes Anz dictus de Luba néven említi, megjegyezvén, hogy némely oklevelek ez évre Frangepán nevét teszik. Histor. Ep. Zágráb. I. 143.1. Luba várac Jadra közelében fekszik.)

1404. *Frangepán Miklós*, Veglia, Modrus, Gecske, Vinodol grófja és Segnie dominus generális. (Új M. Múzeum 1851. év I. 135. lap és Tudománytár XVI. köt. 254.1.)
 1426. *Frangepán Miklós*, Veglia, Modrus, *Sechia*, Vinodol, valamint Segnia grófja, Dalmatia és Horvátország bánja. (Farlati IV. 125.1. A czímben előforduló Comes Sechiae = Geczke.)

Glas, ma Glaszacz, a Verbina (Verbania) patak mellett Boszniában, Osora felé. 1285. évben Radizlaus volt comes de Grlaas, Vrbaz, et Zana,¹⁾ ugyan ő 1288. évben egyttal slavo-niai bán. A zágrábi káptalan 1293. évben nevezett Radiszlót, ki már akkor nem volt bán, Orbász, *Oalas*, Vinodol, Petrinia, Zelin, Oklics, Podgoria és Szamobor várak birtokába igtatta.²⁾ A XIV. században Szent Miklós temploma Galaas-ban, Uzora kerületében említetik.³⁾

Hlevno, Hlivno vagy Livno, Biboros Constantinnál Chlebiana, Dalmatia szélén, Sebenico irányában keletre, a mai Hercegovinában. Muntimir horvát berczeg 892. évi kiváltságlevelében a spalatói egyház javára neveztetik egyik zsupán Zelimir iupanus Cleunae,⁴⁾ egy másik zsupán 1076. évben Comes Dobril néven fordul elő.®) A spalatói egyházhoz tartozott Cetina és Mosbr-ral együtt. (1185.) Egy 1078. évi levél szerint Sudumirice helység fekszik Cleuna földén, és e helység 1103. évben is előfordul.⁶⁾

Brsnic M. Hlivnot szintén zsupánságnak nevezi. Mátyás király 1465 megparancsolja Hlevua Comitatus nemességének és más lakosainak, hogy az ő seregéhez csatla-

¹⁾ Tkalsics, Monumenta ep. Zágráb. I. 218. Kukuljevics: Jura Begni Croat. I. 96. 1.

²⁾ Hazai Okmánytár VII. 235. 1.

³⁾ Tkalsics, Mon. I. 91.1.

⁴⁾ Backi: Documenta 16. 107. lap. De Kukuljevicsnél: Zelliver Jupan Cleoniae, Codex X. 73. 1.

⁵⁾ Ezt Kukuljevics majd Dobric, majd Dobrila-uak olvasta. (Jura Begni Croat. I. 20. 1. Cod. dipl. I. 153.) Farlatinál is Dobriz. III. 148. 1.

⁶⁾ Kukuljevics, Cod. dipl. II. 8.1. Sudomiriza és I. 164.1. hol Suduschice-nek van írva. BaSki 114.1. Az utóbbi névalak Wenzelnél is. XI. 24. }.

kozzanak, és Rozgonyi János tárnokmester, és János zagoriai főispán parancsait kövessék.¹⁾

Hotusa, vagy Hotucha Lika megyéhez, és a Lika forrásához délre, az Otucsá patakánál, Gracsacz falu táján, a mai Dalmatia éj szaki határán. Mint Comitatus még a XVI. század elején említették. (Lásd Odorja.)

Imot a, Oonstantin császárnál Emota néven all zsupánságok egyike. Ma Imoski dalmát helység, 115 házzal Bosznia szélén. A régi Imota állítólag a Runovich nevű falu táján állt.²⁾ Történetforrásaink ezentúl nem említik a zsupánságot, miből valószínű, hogy már a horvát hercegek korában egy szomszéd zsupaniába beolvadt.

Klisza. A VII. században, midőn a szlávok Dalmatiát elfoglalták, a rómaiak megvédvén országukat, elejökbe mentek, Salonától négyezer lépésnyire. E hely, mely még ma is Clissának neveztetik, a clausurától, elzárástól vette nevét. Azonban a szlávok Salonát és Clissát elfoglalták. (640—642.)

Dirciszláv horvát király 978 körül bizonyos száműzött bolgár fejedelmeknek szállást ad Olissa váraljában (suburbio.)

1045. évben a spalatói érsekség kívánja Clissát. Kálmán király 1103. évben Kiissza és kerületének tizedeit a spalatói egyháznak adja.³⁾ A spalatói zsinat a kliszai parochiát, (comitatus) 1185. a nevezett egyházhhoz számítja. A zsupánság Spalatóhoz éjszakra feküdt.

892. Leledrag, jupan Clissae.

1000. Florinus, princeps Spalati et Clissii. (Raéki. 28.1.)

1090 körül. Volen judex in Olissa. (Racki, 153.1.)

1171. Saracenus, jupanus Clissae. (Kukuljevics II. 88.1.)

1227. Péter, néhai Ursicus zsupán fia, átveszi Klisza várának parancsnokságát, a magyar korona védelmére. Ez időben Gruncellus spalatói érsek, és Zadal Mihály comes, az ő helyettese. E szerint Zadal lenne Klisza grófja.⁴⁾

1255. A (IV. Béla király dilecto Compatri A.

¹⁾ Országos ltár. Acta publica 20 csom. 60. sz.

²⁾ Petter Ferencz: Dalmatáén in seinen versliedenen Bezieluu* gén. II. 98. 1.

³⁾ Racki: Documenta 16. Kukuljevics I. 73. II. 8. 1.

⁴⁾ Wenzel VI. 45Í. 1.

— a neve nincs kiírva — Comiti Zupano de Olich meg-
hagyja, hogy a trawi polgárokat pártfogása alá vegye.
(Fejér, IV. 2. k. 307. 1.)

1345. Brebiri Maladin, György fia. (Anjoukon dipl. Emlékek.

II. 69.1.) Velenczétől segélyt nyer a magyarok ellen.

1348. Brebiri Mladin kliszi gróf. (Mehalt ez év május 1-jén.

L. Nagy Iván Magyarom, családai XII. 435.1.)

1359. László, comes Clissiensis, Szécsy Miklós bán helyettese.

(Kerchelich, Notitiae praelim. 238.1.)

1442. Thallóczy Péter, dalmát-horvát bán. Cetina és Clissa
grófja. Ugyan ő más helyen mint bán és Comes Clissae.
(Kerchelich: Notitiae 267. 292.1.)

1530. Krussich Péter, Comes Clissii és Lupoglavo. (Kerche-
lics, Notitiae 328. 348. 1.)

IV. Béla király e várba menekedett a tatárvész elől.
Dalmatia e legfontosabb vára 1284. évben, a magyar ki-
rály iránti hőség örve alatt, Brebiri Pál birtokába esik, ki a
várat ugyan védelmezte, de előnyeit, jövedelmeit családja szá-
mára tartá meg.

Zsigmond 1401—1404. Garai Miklós fiainak in Comitatu
Clissiensi jószágokat adományoz. (Osegovich: ítespona 12.1.)

Klisza 1537. évben a törökök által ostromlatott, a vár
felszabadítására ide sietett Krussich Péter megveretett, levá-
gott fejét a törökök feltűzték, mit a vár hadőrsége látván, ma-
gát megadta. Helyét Murád foglalta el, mint kliszi bég. Ve-
rancsics Faustus 1587-ben adományt kap a kliszi vár kerüle-
téhez tartozó Hlmuch és Zsamovicza birtokához. (Liber II e-
gius XIV. 377. 1.) Ez adomány azonban csak in partibus infí-
delium történt és reális értékkel nem bírt, mert a törökök
Kliszában 1648. évig uralkodtak, a midőn a vár a velenceiek
kezébe esett.¹⁾ A törökök 1669. évben Candia szigetét a ve-
lenceiektől elfoglalván, az ennek következtében kötött békében
a törökök beleegyeztek, hogy a velenceiek minden hódítma-
nyukat Bosznia és Dalmatia szélén megtarthassák, nevezetesen
Klisza várát is.²⁾

¹⁾ Hammer: Gesohichte des osmanischeu Beiclies, III. 307. 1.

²⁾ Daru: Gesch. der Eepublik Venedig. III. 347. 1.

Birták, míg egész Dalmatia nem került az osztrák kormány alá.

Lapacz, az egykori likai határőrezred kerületében, Bi-hacshoz délre. A zsupánság székhelye Ermain volt, hol ma görög zárda létezik. Három külön melléknevű Lapacz helység tartja fenn az egykori zsupánság emlékét. A Kerbava patakon túl fekszik egy negyedik: Podlapacz, de ez (1509) Corbaviához tartozott. Lopacz falu, mely Fiúméhoz éjszakra az isztriai határon fekszik, szintén nem ide tartozik. A lapaczi nemesek 1528. évben Busánban földet szereznek. (Lásd Busán.) Brasnic e zsupánságról hallgat, azonban egy 1528. évi térképen Lapacz még mindig mint Comitatus van feltüntetve. ¹⁾

Lika. A X. században ismert horvát zsupánságok egyike volt Lika, és ez a Lika folyó déli környékén, forrásainak közelében terült el, Goszpicshoz délkeleti irányban. Crescimir horvát király 1071. évben a likai zsupánságot (Juppani Liche) az arbei püspökséghez kapcsolja. A spalatoei érsek 1179. évben Likát a nonai püspök alá helyezte. Péter spalatoei érsek ennek felét 1185-ben a segniai püspökség alá rendelte, másik feléről az akkori zsinat a nonai püspökség javára intézkedett, melyhez még egész Luka megyét adta. ²⁾

Később az egész likai tartomány (provincia Lecca, Lika) a nonai püspöki megyéhez jutott, de V. István király, István nonai püspök pásztorkodásával meg nem lóvén elégedve, a spalatoei érsek Likát egyenes gondoskodása alá vette. Sikertelen azonban István püspöknek a királyt kiengesztelni, ki is ezért

E sokszor idézett térkép czíme ez: *Tabula Hungariae ad quatuor latera per Lázaráin quondam Thomae Strigonien. Cardin. Secretarium virum expertum congesta, a Georgio l'anstetter Collimitio revisa, auctiorque reddita, atque jam primum a Jo. Cuspiniario edita, Serenissimo Hungariae et Bohemiae Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum, Archiduci Austriae etc. sacra, auspicio majestatis suae, ob reip, Christianae usum, opera Petri Apiani de Leysznigk Matheniatici Ingolstadiani vulgata Anno Domini 1528.* E térkép nem rég egy budapesti múkiállítás nagy feltűnést okozott. Fényképezett mása meg van a magyar kir. egyetem könyvtárában,

¹⁾ Fejér: II. 222. 1. Kukuljevics Cod. dipl. II. 131. Endlicher. Mon. Arp. 387. 1.

1272. évben jóváhagyta és megerősítette János spalatoí érsek lemondását a likai tartományra, István nonai püspök javára, mely eljárásban a spalatoí érsek úgy nyilatkozik, hogy Likát a maga érsekségéhez kapcsolta, úgy értesülvén, hogy ez mindig az érseki székhöz tartozott; a király pedig a megerősítés alkalmával azt mondja, hogy Lika (provincia de Lika) és az ottani tizedszedési jog soha sem tartozott a spalatoí érsekséghez, hanem mindig a nonai egyházhöz. ¹⁾

IV. Béla király alatt István, egész Slavonia bánja 1240. évben, azon megbízatása folytán, hogy a nemesi földeket és a várföldeket elkülönítse, megjelent a likai részekben is, a hol vizsgálat tárgyává tette azt, vajjon a Tethacsics nevű föld a várhoz tartozik-e, vagy a Porugh család örökös földje. A kihallgatott esküdt bírák és centuriók nyilatkozata alapján a bán a nevezett földet a Porugh nemeseknek ítélte oda.²⁾ István bán ez irányban gyakran működött, és mi nem kis meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a magyar várispánsági intézmény ily messze vidékre is kiágazott. Későn keletkezhetett ugyan a likai várispánság, rövid tartamú is lehetett, de létezésének ténye alig vonható kétségbe, és így valóságos kivételt képez Horvátországban. (L. a jelen kötet 205. lapját.)

A politikai történet a Brebiri család itteni működésével kezdődik. Tudjuk, hogy a Subich-ok előbb Likáról nevezték magokat, mielőtt Brebiriek lettek volna. Ezek közül való volt Stepko trawi gróf, egész Slavonia bánja, ki 1270 körül meghalt, Busán és Lika főispánja is volt. Erről Salamon Ferencz azt írja, hogy a közhaza polgára s a magyar király egyik legjelesebb államférfia lett.³⁾

Péter likai comes, kit forrásaink 1345. évben említenek, Velenczétől függött.⁴⁾

Borizlaw Márton 1370. évben birtokrészeit Teplousane, Podlumah, (a mai Podlapach?), Brusane (ma Brusano a Velébit hegység keleti oldalán, Carlopagohoz délre), Trunon-

¹⁾ Fejér: V. 1. k. 246—249. lap. Kukuljevics: Jura I. 81. lap.

²⁾ Mikóczy: Series banorum 121.1. Katona V. 494.1.

³⁾ Az első Zrínyiek 36. 38.1. Nagy Iván: Magyarország családai. XII. 436.1.

⁴⁾ M. diplomacziái Emlékek az Anjoukorból II. 102. 1.

lángé, Zelniki, Paprachane, Gagelezi, Theliche Selo, (tán a mai Tollich) és Bischanas falvakat Lika megyében, és Crumza falut a nonani kerületben 300 arany forintért eladja Novach comesnek és testvéreinek Gergelynek, és Ivanusnak, Dissislawch fiainak, — mind a két fél a Lika megyében birtokos Mogorowch nemzetségből való volt.¹⁾ Mogorich falu és abban várom még ma is található a likai határőrezred kerületében.

Nagy Lajos király 1371. évben azt a parancsot intézi Bellán ti Péter, Licha és Busán grófjához, kít nagyságosnak címéze, hogy nevezett két tartományában (in dictis vestris provinciis Lichae et Busanae) az arbei püspök javára a tizedszedést engedje meg, ellenére nem állván az, ha a corbaviai püspök netán más értelmű levelet eszközöltt volna ki a királytól. Az arbei püspökség magán kegyuraság alatt állt, és azért nem említettnek királyi oklevelek záradékában.²⁾

Lika megyének fővára volt Osztrovicza, melyet állítólag IV. Béla épített, midőn a tatárok elől ide menekedett. A vár árkat az egy ideig a föld alá rejtező Gaczka patak itt újra kiszökő vize árasztja el.³⁾ Midőn a velenceiek Zsigmond király kormányzásának elején Dalmátiában lábukat megvetették és Sebenico várost elfoglalták, Draganich Gergely fiai, nevezetesen Dénes, a velenceiek pártjára álltak, azonban más sebenicoi nemesek, mint Gáspár és fia Miklós, Zsigmond hűségétől el nem álltak. A király a hűtlen Draganich családot megfosztá Mejaci nevű likamegyei birtokától és azt Osztrovicza várához kapcsolta; 1437. évben azonban Gáspár fiának örökségi joggal adományozta.⁴⁾

Lopasich közlése szerint Medak és Podlapacz is e megyében feküdt, de az utóbbi a Krbova völgyben van, tehát nem tartozhatott Likához. Medak a Lika folyó forrásainál található.

¹⁾ Budai kam. ltár N. K. A. 446. csomag, 6. sz.

²⁾ Fejér IX. 4. k. 330. 1. Farlati: Illyricum sacrum IV. 97. lap, hol Péter comes Busanae et Provetelli czimen fordul elő.

³⁾ Farlati I. 153—154. 1.

⁴⁾ Fejér X. 7. k. 853.1. és Osegovich Imre: Besponsa 12. lap. Kerohelich azonban ez Osztravicza várról azt írja, hogy *Luka* megyében feküdt. (Notitiae pvaeliminates 256. 1.)

Karlovich Pál dalmát-korvát bán 1411. évben egyúttal Corbavia, Lika és Busana grófjának nevezi magát. E címeket viseli Gergely is, ki az 1447. évi országgyűlésen megjelent, és kit Nagy Iván Györgynek nevez.

Zrínyi Miklós Korbaviai János nővérét Ilonát vette nőül. A két sógor 1509. évben Zrin várában kölcsönös örökösödési szerződést ír alá, egyik vagy másik halálának esetére. Ez alkalommal Korbaviai János, Károly fia, a zágrábi káptalan előtt összes birtokait ezekben számlálja elő: Komicb, Udbina, Podlapchez várak Corbavia megyében. Pocsitel, Belay, (ma Bilaj), Lovinecz, (maLovinacs), Barleth (ma Barletta), Zlywnik, Kővaki és Novigrad *Lika* megyében. Gradecz, Lokavecz, Zvonigrad, Motnicza, Sztermecski, és Grahovecz Hothusa és Odra vidékén (in Hothwsa és Odria comitatibus et provinciis existentia) az Obrovecz, Zelengrad, Klicsevecz, Vecha, (Vaika); Bagh és Orestye (Orsicz) várakhoz tartozó részirtokok Tinnin megyében. Zrínyi birtokai Zágráb megyében feküdtek.¹⁾

Az említett falvak és várak közötti Likában még máig található Pocsitel,²⁾ Bilaj, Barleta, Lovinacs, Lika déli részében, Zlivnik alatt a mai Zlivnicza értendő a novigradi öböl által képezett félszigeten, Nonától keletre. Ez és Novigrad ma Dalmatia részét képezik. Kővaki alatt Salamon Ferencz a mai Kovit véli értendőnek, mely Gospichhoz délre fekszik, és egykor várral bírt. Bagh, a mai Carlopago, mely fenn Tinnin (Knin) megye ismertetésében fordul elő.

Torquati (máskép Carlovich) János, Batthyány Ferenczcel együtt 1522. évben Lika és Corbavia megyék főispánja lett, egyszersmind horvát-slavon-dalmát bán.³⁾ Torquati a mohácsi csata után I. Ferdinánd pártjára tért, a törökök azonban Likát, Corbaviát és Udvinát 1528. évben elfoglalták és a tartományt majdnem 160 évig bírták. Csak I. Leopold alatt szereztetett vissza, és a likai grófság 1683. évben Ricciardi

¹⁾ Budai kain. Itár N. K. A. 316. csom. 22. és 23. sz. Az eredetiek Zágrábba vitettek. Lásd Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek 222. l.

²⁾ Ily nevű város fekszik a Narenta folyó partján is Montenegroban.

³⁾ Katikai: Memória Banorum 119. lap. Engel: Geschichte von Dalmatien, Groatien und Slavonien 314. l.

Pétert nyerte főispánul, ki Ritter Pált, ismeretes író-t nevezte ki alispánjául. Lika tehát akkor a vármegyei szervezet külső vonásait kezdte felvenni. A tartomány, úgy látszik, nem sokára ismét a törökök kezébe került, mert — mint Engel írja — azt gr. Herberstein alatt, 1689. évben újra kellett a törököktől visszafoglalni, és Ritter Pál alispáni minőségben 1691. évben a slavoniai rendek gyűlésében vett részt.

A megyei szervezés csirái csakhamar elfojtattak, mert a bécsi udvar Likát és Corbaviát gróf Zinzendorf Adolfnak eladta és így Lika ismét a régi zsupánságok sorsára jutott. Gróf Zinzendorf Adolf 1693. június 22-én, mint Lika és dörba via örökös grófja (comes perpetuus) és indigena a slavoniai tartományi gyűlésen, nyilvános esküt tett le, Ígérvén, hogy a két grófságot a Horvátországgal való kapcsolatban megtartandja. A vad és kopár vidék azonban Zinzendorfnak nem nagy öröme szolgált, és azért mindkét grófságot 1693—1700. évek közt a bécsi udvarnak ismét visszaadta, mely már a katonai végvidék szervezetének eszméjét forgatta' eszében és a kínáló alkalomnak örült.

Az országos concursus 1699. évben az adó felosztásáról szóló lajstromban Magyarországot több kerületre csztá. A hatodik kerületet tették Zágráb, Varasd, Kőrös, *Lika*, Corbavia megyék. Ugyan e felosztás 1702. évben is megtartott a porták igazításakor.²⁾

A karloviczi békekötés megállapította az ország határait Törökország felé, és a bécsi udvar, midőn Lika és Corbavia birtokába lépett, e vidék igazgatását Mesics Márk főesperesre bízta, ki azt a szomszéd tartományokból népesítő, és az elvándult lakosság szelidítésére igen jótékonyt befolyást gyakorolt.

¹⁾ Engel u. o. 316., 318.1. Azonban Wanicsek a történetet úgy adja elő, mintha Zinzendorf 1704. és 1711. óv közt a 80 □ mérföldre menő területet 80,000 értért megszerezte, de a lakosság ellenszenvét a polgári igazgatás ellen tapasztalván, a vételi szerződéstől visszalépett volna. Engel szerint ez 1690. és 1700 közt történt; de miután ő maga mondja, hogy Zinzendorf — a slavoniai rendek jegyzőkönyvének tanúsága szerint — 1693. évben tette le az esküt, a grófságokat korábban csak nem adhatta vissza.

²⁾ Palugyai: A kapcsolt részek 217. és 244. 1.

E férfiú még a karloviczi békekötés évében áldásos tevékenységért nemességre emeltetett. A következő évben a belső-ausztriai (gráci) udvari kamara vétel útján szerezte meg az egész tartományt és azóta annak sorsára nem épen szerencsés befolyást kezdett gyakorolni.

Leopold császár 1700. január 22-én, a Szerem, Posega, Valkó, Kőrös, Corbavia és *Lika* vármegyék (comitatus) nemesseit, kik ama területeken jószágokat bírtak, oda utasítja, hogy birtokjogukat az új szerzeményi bizottságnál (commissio neo-aquistica) előadják. *)

A bécsi haditanács alelnökét, gróf Herberstein Jánost és gróf Trautmannsdorf Eerenczet, a belső-ausztriai udvari kamara alelnökét küldte ki, hogy a tengerparti határőröket az elfoglalt tartományban előbbre tolja és közigazgatási intézkedéseket tegyen. A viszonyok azonban inkább katonai intézkedéseket tettek szükségessé, és azért a biztosok az Ottocfeacz, Bründl és más tengervidéki miliciával több helységet a grófságokban megszálltak és ott kapitányságokat alakítottak.

A császár nem tartá elégségesnek e megszállási intézkedést, hanem arra törekedett, hogy azon határország módjára, mely a Száva, Duna, Tisza és Maros mentén volt alakulóban, a Velebit és Capella hegységek közt is katonai telepek keletkezzenek. E feladat gr. Herberstein Jánosra, b. Terzi Othmárra, b. Kuslan Jánosra és Gallstein Jánosra bízott, kik a grófságokat beutazván, az udvari kamarával 1701. november 9-én oly egyezsége léptek, hogy a Capella-túli részén Zeng, a Gacska folyó egész völgye, e szerint az Alsó-Lika is, Ottocsacz, Bründl, Prozor, Brlog, Vihics, Dabar, Jezerena várak és azok területe, a Capella inneni részén Ogulin, Gomirje, Moravicza, Ponike, Dobreva és Sichelburg, végre Szluin vára a kamarának maradjon; — a horvát havasok többi része pedig délfelé, úgymint Corbavia, és Felső-Lika azon rendeltetést kapja, hogy a tengerparti határőrök ide költöztessenek és dalmát, török gyarmatosok telepíttessenek.

A hangulat Lika grófságának alsó vidékén mind e készülő változásoknak nem kedvezett, — és a bécsi udvar folytonosan

1) Kukuljevics: Jura Regni Oroatiæ I. 359. 1.

ingadozott, kivált midőn az 1708. évi pozsonyi országgyűlés a két grófság visszakezlezését, és polgári igazgatás alá helyezését vita tárgyává tette és a visszahódított tartományok eddig elmulasztott visszacsatolását sérelemkép fölterjesztette.¹⁾

A kormány, ismervén az elégedetlenséget, mely a varasdi generalatusban uralkodott, óvatos akart lenni, nehogy a zavarokat nevelje. E tekintetből a károly városi vezérőrnagy, gróf Rabatta is azt a rendeletet kapta, hogy szükség esetén a kincstári igazgatás élén álló báró Oderburgnak katonai támaszt nyújtson ugyan, de meg volt neki tiltva, hogy Lika területére lépjen, katonai bárdolatlansága óvatos eljárásra nem lévén alkalmas.

És csakugyan gróf Rabatta fej essége mindent elrontott. O egy század katonasággal belépett Likába, tartományi küldöttséget hívott össze, és annak Portner Ferencz károlyvárosi hadbírókat bemutatta, mint ki ezentúl a tartományt kormányozandja.¹⁾

Rabatta eljárása a bécsi udvar szándékába ütközött, és az udvari kamarával kötött szerződést megsemmisíté. A tartományi bizottság tehát feloszlattatott s Portnert visszahívták, és így, miután a tengerparti miliczia átköltöztetése még keresztül nem vitetett, a kamara tettelesen egész Corbaviát és Likát kormányozta, most maga is a hadőrség beköltözésének mindenkép akadályt vetvén.

A bizottság feloszlata után gróf Coronini, zengi főkapitány szigorú parancsot kapott, hogy a grófságokban a békét állítsa helyre. Egyúttal odautasított, hogy a mennyiben a károlyvárosi hadikormányzók Corbaviában és Likában intézkedéseket tenne, azokat semmikép figyelembe ne vegye, jelentéseit csak a gráci vagy bécsi udvari haditanácshoz intézze, csak attól fogadjon el rendeletet, azoktól kérjen szükség esetén

¹⁾ A rendek sérelmeit közli Horváth Mihály: Magyarország történelme. Új dolgozat XV. k. 436—439.1. Azok közt a 14-ik pont vonatkozik tárgyunkra.

²⁾ A zengiek 1601. évben gr. Rabatta cs. biztost roppant kegyetlenségeiért megölték, hulláját a templomba vitték, hol az asszonyok vérért szopták.

katonai segélyt. Utasítása arra is szólt, hogy arról, a mit a corbaviaiak és likaiak forralnak, időnkint jelentést tegyen.

Coronini, feladatának teljesítésére Ramscliüssel báróval indult, de feltűnő magaviseletével Udbinán fölkelte a lakosok gyanúját. A nép fenyegető magatartása elől mindketten futásnak eredtek, de a ribniki templomban, melyben menekvést kerestek, a bunyevácok által az oltárnál megölettek. Velök Korovszky és más tisztek.

Ez anarchikus állapotnak egy tiszteletreméltó, szelíd főpap, Braikovics zengi püspök vetett véget, a kinek megyéjéhez Corbavia és Lika is tartozott. Braikovics, ki, nem tudni, saját ösztönéből-e, vagy erre felkérve, Bikában megjelent, egész befolyását arra fordítá, hogy az izgatott kebleket lecsillapítsa és az előljárárság iránti engedetlenséget megszüntesse, és e törekvés neki fényesen sikerült, úgy, hogy a Triesztben időző átköltözési bizottságnak megírhatta, hogy bátran jöhet Likába, mert semmi lázadástól már nem tarthatni.

Az eddigi tapasztalások azonban azt a meggyőződést érlelték meg a gráczi udvari kamarában, hogy a két grófságban csak katonai kormányzás lehetséges, és ezért rajta volt, hogy legalább vételi árát visszanyerhesse. Azon szerencsétlen gondolatra jött, hogy a tartományt kisebb-nagyobb uradalmak minőségében eladja. De a táj és lakosok zordonsága minden vevőt elijesztett; a likaiak minden polgári igazgatás iránti gyűlöletüket szüntelen tanúsították, végre kivándorlásokkal Törökországba is fenyegetőztek.

A gráczi kamara e szerint nem tehetett egyebet, mint hogy a két grófságot a katonai kormánynak átengedje, a mi 1712. évben szerződés által történt. Ekkor nyerte Corbavia és Lika katonai szervezetét, a vidék egy főkapitány alá helyeztetett, kiknek elseje gr. Attemslett, ki Carlopagora tette székhelyét.

Még egyszer fellángolt a lázadás, a földbirtok kiosztásánál, de ez alkalommal gr. Attems a zavargókat német katonasággal szétűzette. *)

A karloviczi béke óta két országgyűlés tartatott már

1) Wanicsek: Specialgeschichte der Militargrenze 1. k. 147—158. l.

(1708. és 1712.) de mindkettő, mielőtt törvényeket alkotott volna, a pestistől való félelem miatt széteszött. Az 1715. évi országgyűlés azonban a 116-ik törv. cikkben kimondá, hogy Lika és Corbavia — melyek itt provinciáknak nevezetnek — Magyarországhoz mielőbb visszakapcsoltassék, a gráci kamara teljesítse a visszaadási szerződést.

Hogy a bécsi udvar mennyire nem gondolt a nemzet akaratával, mutatja az a körülmény, hogy 1734. Hildenburghauseu herczeg e tartományba küldetett, és ez időben vetette meg alapját a katonai határőri intézménynek. Ez sem történt a nép felzendülése nélkül.

De daczára, hogy a rendek az ország területének *mielőbbi* kiegészítését kívánták, az 1741. évi országgyűlés (52-dik törv. cikk) ez ügyet kénytelen volt újra sürgetni, — újra csak a régi eredményyel.

A határőrvidéki intézmény csak 1746. évben nyert teljesebb kifejlődést, és akkor alakítottatott Corbaviából és Likából a likai határőrezred, melyek a köztörvények alá helyezése még a jövő kornak feladata.

A francia foglalás idején (1809.) Lettardi képviselte itt a napóleoni császárságot; czime volt: Intendant de la province de Lika.

A 72 várom, mely a likai kerületben van,*) Magyarországnak történetéről szól.

Luka, a Zermanja bal partján feküdt Dalmatiában, és Knin megyével volt határos. Farlati úgy vélekedik, hogy e comitatus a carini, avagy novigradi öbölhöz éjszakra terüit el, a hol egy magas dombon Lukanaz nevű falu fekszik, mely a nonai püspökség e részének Luka nevet adott.²⁾ A spalatoi zsinat 1185-ben kimondá, hogy a nonai püspökséghez tartozzék Nona, egész Luka és Likának fele.

A megye közigazgatásáról érdekes adataink vannak Nagy Lajos király korából. Nevezett király, László nyitrai püspököt, és Szerecsen mestert, a pécsi kamara grófját,

¹⁾ Engel: Geschichte von Dalmataen, Croatien und Slavonien, 311. lap; de Rattkay azt állítja, hogy e 72 vár Gorbaviában létezett. Memoria banorum 99. 1.

²⁾ Farlati, Illirici sacri III. 214. 1.

és temesi várnagyot biztosaikép küldte Dalraatiába és Horvátországba (visitatores Regnorum Dalm. et Croatiae), kik Luka megyébe is megérkezvén, 1370. évben Podgradia helységben, június havában e megye összes nemességével közgyűlést tartottak (in congregatione nostra generáli universitati nobilium comitatus de Luka), mely alkalommal a jadrai Franciad Fülöp maga és unokaöcscsei, t. i. testvére, István fiainak nevében előmutatta Nagy Lajos király kiváltságát, melyből kitűnik, hogy a király nevezett Istvánnak, Fülöpnek és öcscseinek a Luka megyében fekvő Bychkouci¹⁾ helységet adományozta. Egy másik, általok előmutatott oklevélből kitűnt, hogy a király nekik minden jószágukban, melyek a jádrai kerületen kívül esnek, mind azon szabadalmakat engedélyező, melyekkel a tizenkét horvátországi nemzetség« jószágaitat bírják.²⁾ Előmutatták továbbá Nagy Lajos király azon levelét, melylyel Francisdnek és örököseinek a nemes Draginics (Dragynigy) család, mint rokonainak örökségét, nevezetesen a Grabarovichane és Prasquigy helységek közt Luka megyében fekvő szőlőket adományozza. Végre előmutatták Chuz János néhai dalmát-horvát albán kiváltságát, melyből kitűnik, hogy nevezett albán a király nevében a fennebbi Fülöpnek lukamegyebeli Malinavas helységben hét szolgát adományozott, Mladin bán és testvéreinek, György és Pál földjeinek felével. Ezek megvizsgálása után a biztosok, László püspök és Szerecsen mester meghagyták Fülöpöt és unokaöcscseit az említett jószágok birtokában.³⁾

Ezzel függ össze, hogy 1379. június 13-án Podgradián kelt levelükkel Garai János osztroviczai vámagy, a Subich nemzetségű Péter, Máté fia, Vladika György fia, (de generatione Kirinensium) Stephanus Petrus de Posedarya, és Szegotics Vlatcha, a Togomigh nemzetségből, Luka megyei szol-

¹⁾ Muscovzi helységet találunk Obro vázhoz éjszakketetre.

²⁾ A 12 horvát törzsről (tribus szól Tamás spalatoí főesperes in história Salonitana, Schwandtnernél ivrét-kiadás, III. 635. 1. Kukuljevics Cod. dipl. I. 188. 1. Racki: Documenta 488. I. V. ö. e tárgyról Horváth István: Über Croatiens stb. 42—45. 1.

³⁾ Az eredeti oklevél a zárai helytartótanács levéltárában, Szent Grisogon kolostor levelei közt. 0. XV. honnan másolatát közölte velem dr. Thallóczy Lajos,

gabírák (judices nobilium comitatus de Luka) Jordánnak, és a jádrai Fülöp ivadékából származó Grábor, Miklós, Fülöp, István, Ferencz és Péternek a Draginics nemzetség kihalása következtében uravesztett, s ez esetre Nagy Lajos király által ezeknek Ítélt Draginghy birtokot, miután ellenmondás nem történt, jogos tulajdonába átmentnek tekintik.¹⁾

A XIV. század második felében, midőn a Brebiriek már a Zrínyi nevet viselték, mint Luka birtokosai tűnnek fel; (lásd Brebir) nevezetesen 1397. évben említetnek birtokaik a lukai kerületben (districtus.) A tinnini káptalan Mátyás király parancsára 1464. évben Frangepan Doym grófot *Újvár* várának birtokába beigtatta. Ez az Újvár Luka megyében fekvőnek mondatik,²⁾ — alatta tehát nem lehet más, mint a dalmatiai Novigradot érteni, a hasonló nevű öbölnél. Zrínyi Pál, Péter fia, 1488. évben Zágráb megyében fekvő Zriu, Pedel, Grwosdansky, Stupnicki, Paztliusi, Lesnichastb. várainak felét, valamint a Luka megyében fekvő Dostwychy, Hraschewychy (ma Rastevich), Brebir és Seblichá nevű faluinak szintén felét, Bertalan vránai perjelnek 25,000 forintért elzálogosítja, a posegai káptalan előtt.³⁾

A Subich nemzetségű Brebiri Jakab végrendeletileg a jádrai szent-ferencziek zárdájának 8 telket hagyományoz lukamegyei (a forrás tévesen mondja in Comitatu Lyka) Hrasseyche i évű falujában, mely ügy 1497. és 1498. évben Luka comitatus sedriája előtt tárgyalatván, a végrendelet az utóbbi évben teljesedésbe ment, és az illető birtok a lukai sedria pristaldusa és a scardonai káptalan tanúja által átadatott. A lukai comitatus nemsokára a knini (Tinnin) comitatussal egyesítettett; már 1509. évben olvassuk, hogy Obrovecz (Obrovazzo), *Zelingrad*, Klicsevecz, Vecha (Vajka), Bagh (Scrisia, Carlopago) és Oresye Tinnin megyében fekszenek; ezek közül Zelingrad és Obrovaz eredetileg Luka megye határába estek. Az egyesülés azonban nem rég történhetett, mert még 1506.

¹⁾ Dr. Thallóczy L. szives közléséből a zárai helytartó sági ltárból Caps. XV.

²⁾ Oklevél a magyar orsz. ltárhán N. E. A. 316. csom. 15. sz.

³⁾ U. o. 315. csom. 56. sz.

évben említetnek Jarane (ma Jossane) és Podbrysie, mint határos helységek Luka megyében. ¹⁾

A Thallóczyak, hogy mely részét bírták Laka megyének, bizonytalan. Thallóczy Matkó bán 1437. évben Medyari nevű faluját Sebenicoi Miklósnak, Gáspár fiának, kiváltságilag adományozza. (Mikóczy 14.1.)

A lukai zsupánok közül ismerjük ezeket:

1059. Privanego, Juppanus de Luca. (Crescimir király leveleiben.) ²⁾

1062. Vilviz. (Raéki 62. 1.)

1067. Vakvzo iupanus de Luca. (Kukuljevics Cod. I. 129.1.)

1069. Vilchiz iupanus de Luca. (Racki Docum. 73. Kukuljevicsnél I. 132. 1. Viachizo.)

1070. Cosma, lukai zsupán. (Kukuljevics 138. 211. 1.)

1070. Vekemir, Lucáé iupanus. (Raéki 81. 1. Kukuljevics I. 136. lap.)

Modrus. Sehol nincs megírva, hogy ez is zsupánság volt, noha későbbi története arra mutat, hogy a horvát és szerb fáj törzsszerkezetéből alakultak itt is, mint a szomszéd tartományokban, a birtok-viszonyok.

Pray György úgy vélekedik, hogy III. Béla király alapító Modrus megyét, és hogy az a Kulpa folyó mentében a Piumara mindkét partján elterült. A jeles történetíró bizonyosan III. Béla 1193. évi levelét tartá szem előtt, melylyel Frangepán Bertalannak egész Modrus megyét örökségi joggal adományozta. De az idézett oklevélben Modrus megye terjedelme, határai egyetlen szóval sem érintetnek. ⁸⁾ Az adomány Frangepánra azt a kötelezettséget ruházta, hogy benn az országban 10, azon kívül pedig 4 pánczélós vitézzel harcolni tartozzék a király táborában. A Frangepánok bíraskodási joga kimondatik egész Modrus megyére, és csak azon esetre, ha a bán szemé-

¹⁾ Országos ltár N. R. A. 317. cs. 42. sz.

²⁾ Lucius Schwandternél III. köt. 155. 156. 1. és Fejér VII. 1. köt. 115. 118. lap. Az utóbbi helyen, és Farlatinál IV. 2.1. a név Privanego, azért a néhol előforduló Prizanego hibás. Rackinál 52. 54.1. Privanego. Wenzelnél VI. 41. 1, Piruomego.

³⁾ Fejér II. köt. 292. lap. Jobban Wenzelnél XI. 52. 1»

lyesen tartózkodnék a megyében, személyes jelenléte ideje alatt, a bán törvénytörésének van helye.

Az 1185. évi spalatói zsinat, mely több dalmát-korvát püspökséget rendezett, a corbaviai püspökséget is alapítja, és pedig Corbavia, Vindol, Busán, Novigrad, Presnio, Plas és *Modrusa* parockiákból. ¹⁾ Később Modrusban külön püspökség' állított fel,²⁾ — első modrusi püspök lett 1461. évben Miklós, utolsó előtti volt 1564. évben János. (Farlati IV. 108.1.) De Modrus városa 1591. évben egészen felperzseltetvén, annak újra föllállítására minden feltétel hiányzott, s a katonai végvidék szervezésekor a zengi püspökséggel egyesítettet. (L. Zeng.)

Lipót király alatt a segniai és modrusi püspökségek egyházilag egyesülteknek neveztetnek. (L. az 1687. évi törvény záradékát.)

A grófság és püspökség főhelye Modrus városa volt, melyről Ranzan azt írja, hogy 30 ezer lépésnyire fekszik Segniától avagy Zengtől,³⁾ míg Farlati a távolságot az utóbbi városhoz csak 1020 lépésnyire teszi, persze bele nem akarván számítani a közbeneső magas hegyek által okozott kerüléseket, hanem az egyenes irányt vevén. Ugyan ő, más helyen Modrusról azt írja, hogy 1020 lépésnyire fekszik a tenger partjától, — a mi különbség Zenghez képest.⁴⁾ Modrus 1240. évben már civitas-nak neveztetik. Különben e förrásidezés felesleges, tudván, hogy Felső- és Alsó-Modrus falvak ma is a régi város emlékét fentartják, és hogy e két falu a Josefina íjt mellett, az ogulini határőrezredben fekszik, Ogulinhoz délre.

¹⁾ Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 33.1. Katona IV. 300. lap. Fejér II. 223. lap.

²⁾ Némelyek sz. a modrusi püspökség a corbaviai helyett úgy keletkezett, hogy a corbaviai püspöki szék 1460. évben Oorbaviából Modrusra áttötetett II. Pius pápa által. (Lásd Corbavia.)

³⁾ Schwandtnernél I. 3.31. Lehoczky, a Stemmographia I. 132. lapján az Ungrisches Magazin. III. 320. lapjára utal, mint a hol Modrus vármegye tüzetes leírása található. Ott azonban nem Modrus, hanem Maramaros leírása közöltetik.

⁴⁾ Farlati: Illyricum Sacrum I, 158. 154. és III. 216. lap, hol azt a képtelenséget mondja, hogy Modrus igen távol *nyugotra* terjedt el Coybaviától.

II. András király 1223. évben Guidó vegliai grófnak, hűsége' jutalmául, Vinodol és *Modrus* megyét adományozza, a mely adományt IV. Béla király 1251. évben Frigyes, Bertalan és Guidó, a fennebbi Guidó fiainak javára megerősítvén, egyszersmind hadi kötelezettségek módozatait meghatározza. ¹⁾ Az utóbbi három gróf már 1240. évben panaszkolta a királynak, hogy a *Modrus* megyében fekvő brodi erdőben annyira napi-
renden vannak a rablások és fosztogatások, hogy a kereskedők már arra nem merik útjokat venni az ádriai tenger felé. A grófok kérelmére tehát a király lemondott *Modrus* megyében, az őt illető harminczadról, várván, hogy annak jövedelme a rablások kiirtására fog fordíthatni.²⁾

A régi kor politikáját jellemzi, hogy Zeno Renier velencei dogé 1260. évben a Frangepán családot Veglia sziget birtokában megerősíti. Tudjuk, hogy a velencei dogék mindig Dalmatia és Horvátország liercegeinek czimezték magokat.

A vegliai grófok eddigi kiváltságait 1270. évben megerősítette V. István király.

Segnia városa Frangepán Guidót és örökösait 1271. évben, örökös podestává választja, kijelentvén, hogy hívebbet, jobbat a király szolgálatára hiába keresnének. A király e választást megerősítette, de azért e megerősítés nem szólt mindenkorra, mert Guidó fia Gahan 1275. évben jónak látta IV. László király megerősítését is a podestai választásra kieszközölni.³⁾

Brüjj, mely a XIV. század végén Szokol (Sólyom) név alatt volt ismeretes, régebben szintén *Modrus* megyéhez tartozott.

Modrus megyét Bombardi Mihály Horvátországhoz számítja, Tomka-Szászky pedig magyar Dalmatiához, a mi nem egyéb, mint távol eső korszakok összezavarása.⁴⁾

Azon idő óta, hogy III. Béla király *Modrus* megyét a Frangepán családnak adományozta, e grófság szakadatlanul e

¹⁾ Fejér III. 1. k. 403. lap és IV. 2. k. 98. 1. és Wenzel XI. 370. 1.

²⁾ Fejér IV. 2. k. 102. 1.

³⁾ Fejér V. 1. k. 167. lap és V. 2. k. 272. lap.

⁴⁾ Kaprinai: *História diplomatica* II. 284. lap. Hodrusról pár szóval emlékezik, melylyel a kérdés felderítését elő nem mozdítja.

család birtokában maradt. Károly (Kis Károly) magyar és szicíliai király 1386. január 22-én Frangepán Istvánnak megengedi, hogy ha fimagzat nélkül meghalna, birtokait leányának Erzsébetnek hagyományozhassa, a férfi ágat illető joggal.¹⁾ Azonban két fiúgyermekkel örvendeztetett meg, György és Miklóssal; ez utóbbi a család mintegy újjáteremtője, fiai alapítván annak tersaczi, szluini és csetinai ágát. Az itt említett Erzsébet már 1396. évben volt Cilley Frigyes jegyese, ki midőn férje volt, 1422. évben őt meggyilkolta.

A Prangepán család közt némi egységet fentartandó, a XV. század közepén Prangepán Miklós a fejedelmi birtokokat nyolcz fiú maradéka közt oly feltétel mellett osztá meg, hogy bármelyik ág kihalása esetén, annak birtokai a túlélőkre szálljanak, ez által a család valamelyik ága elszegényedésének is elejét vevén. Veglia és Segnia, a családnak ősi birtokai, nem képezték az osztály tárgyát, azokban minden családbeli tag közös birtokos volt, és innen mindegyike Veglia és Segnia grófjának czímezte magát.

A Prangepán Miklós által 1449. létrehozott osztály alkalmával István kapta *Modrust*, *Vittuint*, *Grobnikot* és *Dubováczt*,²⁾ mely utóbbi a mai Károlyváros helyén állott.

Modrus fontossága az által emeltetett, hogy püspökség székhelye volt, némelyek szerint csak az által, hogy II. Pius pápa 1460. évben a corbaviai püspöki széket ide helyezte át, — miről észrevételeimet Corbavia alatt elmondtam. Kerchelich azonban a modrusi püspökséget régibbnek tartja, hivatkozván Mátyás királynak viszályára a pápával, mely különösen onnan eredt, mert az 1464. évben meghalt II. Pius utódja, a királyt *régi jogában* a modrusi püspök kinevezésére csorbítani akarta, mire aztán Mátyás király azt a híres mondatát tette, hogy a magyar nemzet készebb országa czímerében a kettős keresztet hármas keresztre változtatni, mintsem jogából engedni. (Kerchelich: *Notitiae prael.* 296. 1.) E levél csakugyan a modrusi püspökség korábbi létezésére mutat.

¹⁾ Kukuljevics: *Jura Regni Groatiae.* I. 153. lap.

²⁾ Salamon: *Az első Zrínyiek* 329. lap.

A velencei államtanács 1469. évi leveléből kitűnik, hogy Modrus még akkor nem pusztult el a törökök által.¹⁾

A Frangepánok egy ideig a Cilley grófokhoz szítottak, és Frangepán Márton is csak későbbi időben tért Mátyás király hűségére. De Kerchelich gyanúba veszi Mártont arról is, hogy István boszniai király kedvét kereste, ki magát corbaviai királynak is címezte. (Notitiae 468. 1.)

Az egész életét harczban töltő Frangepán János, Mátyás királynak okot adott elégedetlenségre, és némely királyi várakat elfoglalt. Magyar Balázs Frangepánt meg akarván büntetni, 1480. évben Veglia szigetre betört; ekkor azonban a velenceiek fenyegető állást foglaltak, és azt állíták, hogy Frangepán János Segnia, *Modrus* és Veglia grófja lévén, mint vegliai gróf, a velencei köztársaság vazallusa. Superantio Viktor tengerész kapitány utasítást kapott, hogy ha másképp nem lehet, Vegliát fegyverrel is megvédje. Midőn aztán Magyar Balázs visszavonult, a velencei köztársaság követe Lando Alajos által mentegető eljárását, de fenhatósági jogát Vegliára fen tartá.²⁾

A hatalmaskodó, és a rokonok közti viszályokat fegyverrel elintézni szerető Frangepán Bernát, 1495. évben a Zágráb megyében fekvő és az ozalyi várhoz tartozó Stative és Tlaczne falut cserébe adta Fabianich Györgynek a Modrus megyében fekvő Klucs várért, és Stubal és Slapci faluért.³⁾

E jószágok birtokában találjuk a Frangepánokat még a XVI. század közepén.⁴⁾ De akkor egy nagy fordulat állt be. Frangepán István, a tersácsi ágból⁶⁾ Zrínyi Miklóssal 1544. évben sok zajt okozó szerződést kötnek, melyben egymásnak

¹⁾ M. diplomatái Emlékek Mátyás király korából, II. 132. 1.

²⁾ Magyar diplomatiai Emlékek Mátyás király korából, II. kötet, 414—427. lap. Lásd többet Nagy Ivánnál: Magyarország családai IV. 248. lap.

³⁾ Budai kam. Itár NBA. 136. csom. 3. sz.

⁴⁾ A Frangepánok egyszersmind Busán megye tulajdonosai, a területi beosztást tetszésük szerint megváltoztatták. Ilyen példa van 1535-évből Busán megye történetében.

⁵⁾ A Frangepánok nem a Fiume melletti Terzatról vették előnevüket, hanem azon Terzactól, mely a Korana mellett, 3 órányira Szluip-tól fekszik.

vagyonközösséget biztosítanak; egyik vagy másik halálának esetére, a túlélő öröklendi a szerződő társ minden birtokát. A Frangepán családnak többi ága, kiknek az 1449. évben történt osztály által szerzett jogai e szerződés által sértettek, elmulasztottak e szerződés ellen óvást tenni, de a bécsi kormány másképp ügyelt érdekére. Modrus város, mely a Josefiná mellett a Nagy Kapella hegy azon szorosát őrzi, melyen át Zengbe érhetni, — Jeszenicza, Tovonszkopecs, Lukovdol, Plaz, Klucs, Vittuin, Ogulin Frangepán Istvánt uralta, ki tehát a mai ogulini ezredi terület nagy részét bírta. Alig 20 évvel a Zrínyi-Frangepán-féle közös birtoklási szerződés után, egy kiküldött báni bizottság, a nevezett ogulini várakból egyet se talált se Zrínyi se Frangepán kezében. Modruson, a grófság főhelyén, ez időben egy jobbágyuk se volt, s a vár a királynak volt átadva, ki ott húsz katonát tartott. Klucsban ugyanannak huszonkét, Jeszeniczában (a Kis Kapella keleti oldalán) negyven katonája állomásozott. Plaz (ma Plaski, a Dretullia patak mellett) Vittuin, Tovonszkopecs merőben pusztán állott, holott az utóbbihoz nagy terület tartozott. Ogulin, kőfallal erősített vár, a királynak már 1562-ben volt átadva, külvárosát kevés ember lakta.

Modrus megye az ország legterméketlenebb részei közé tartozott, várai daczolhattak ugyan a törökök fegyvereivel, de nem az éhséggel, mely a kevés népű vidéken veszélyesebb volt mint másutt. A Frangepánok, leginkább a várak nehéz védelmezhetéseért, adták ezeket át az államnak. I. Ferdinánd király a várakat megszálló katonaságot a gráci hadikormányshézék alá helyezte volt, de 1559. évben Lenkovics Iván ezredest a horvát- és slavoniai határvidéken önálló parancsnoksággal ruházta fel. Az ő javaslatára czélszerű védelmi rendszabályok történtek, és 1563. évben az ország e részének egész hadereje, és annak elhelyezése fölvetetett. *Modrus* várát akkor 2 várnagy 18 legénnyel őrizte; Vinodolt 15 legény, az ottosaczi roska-dozó négyszegű tornyot 2 várnagy 60 legénnyel, a Zengben Lenkovics által épített erődöt 293 legény (Landsknecht), a szluini várat 12 legény, — a többi kastély és erőd aránylagos hadőrséggel bírt.

A katonai telepítések most mindinkább nagyobb mérvben vétettek fogatba.

Történetünk egy gyászos eseménye az összes Zrinyi-Frangepán jószágokat adta a kormány kezébe, értjük a Wesselényi Ferencz nádor-ról elnevezett összeesküvést, mely 1671. ápril 30-án Frangepán Ferencznek, fényes családja utolsójának lefejeztetése által lelte végbefejezését. A felségsértésre kimondott jószágvesztési ítélet tette a kormányt a roppant jószágok birtokosává.

Modrus grófjai.

1193. *Frangepán Bertalan.* (Fejér: II. 292. lap. Arpádkori új Okm. XI. 52. 1.)
1223. *Frangepán Guidó.* (Fejér: III. 1. k. 403.1.)
1240. *Frangepán Frigyes, Bertalan* és *Jerindo,* (helyesebb Guidó) Jerindo fiai. (Fejér: IV. 2. k. 102. 1.)
1242. *Frangepán János, Modrus* és *Vinodol* grófja, spalatói podesta. (Farlati: III. 263.1.)
1243. *Frangepán János, Modrus* és *Vinodol* dinastája, spalatói podesta. (Farlati: III. 6. 1.)
1251. *Frangepán Frigyes, Bertalan* és *Guido,* — Guidó fiai. Veglia, Modrus és Vinodol grófjai. (Fejér: IV. 2. köt. 99. lap.)
1257. *Frangepán Guidó,* egyúttal vinodoli podesta. (Wenzel: II. 289. 1.)
1266. *Frangepán Gyan,* máskép *Gahan* vagy *Galvan,* Guidó fia; (Wenzel: Arpádkori stb. XI. 562. 1. A zengiek őt 1271-ben podestának választják.)
1271. *Frangepán Guidó* és fia *Gahan,* Veglia, Vinodol és Modrus grófjai, segniai podesták. (Fejér: V. 1. k. 107.1.)
1275. *Frangepán Gahan, Veglia, Vinodol* és *Modrus* grófja, segniai podesta. (Fejér: V. 2. k. 272.1.)
1279. *Frangepán János, Leonárd, István* és *Duym,* Modrus, Veglia és Vinodol grófjai. (Fejér: V. 2. k. 353.1.)
1290. *Frangepán János* és *Leonárd, Veglia, Vinodol, Modrus* és *Gezche* grófja.
1291. *Frangepán János, Veglia, Modrus, Vinodol* és *Gecke* grófja.
1292. *Frangepán János, Veglia, Modrus* és *Vinodol* grófja. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból I. 94. 95. lap.)

1802. *Frangepán Duym*, Veglia, Vinodol, Modrus és Segnia grófja. (Anjoukori Okm. I. 166. 1.) Egy 1300. év körül kelt levélben Doymus Comes Veglae, Modrusi et Vinodoli, Geze et Possegie. (Anjoukori Okmtr. I. 158.1.). Ismét 1347. évben Doymus Veglia, Modrus és P o s a g a comese. (Fejér: IX. 1. k. 552.1.) Az itt említett Posega nem lehet a Dráván-túli hasonló nevű megye, noha Ozinár, az ő indexében az 1347. év alatti Doymból Posega vármegyei főispánt csinál. A Doym által bírt Posega inkább Vinodol táján keresendő. Lásd a jelen kötet 180. lapját.
1308. *Frangepán Lénárt* és *Duym*, Veglia, Vinodol, Modrus és Gezege grófja. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból I. 183. 1.)
1347. *Frangepán Duymus* Veglia, Modrus és P o s e g a grófja. (Fejér: IX. 1. k. 552. 1. Lásd az 1302. évet.)
1382. *Frangepán István*, Veglia és Modrus grófja. (Fejér: IX. 7. k. 462.1.)
1386. *Frangepán István*, Veglia és Modrus grófja. (Kukuljevics: I. 153.1.)
1387. *Frangepán István*, modrusi gróf. (Ezt Zsigmond király lázadónak nevezi.) O Frangepán János testvére.
1387. *Frangepán János*, vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 1. k. 355.1.)
1388. *Frangepán István* és *János*, Bertalan fiai, Veglia, Modrus, Glecske, Vinodol grófjai, és Segnia urai. (Fejér: X. 8. k. 281.1.)
1390. *Frangepán János*, vegliai, modrusi és segniai gróf. (Fejér: X. 1. k. 590.1.)
1391. *Frangepán János*, vegliai, modrusi és segniai gróf. (Fejér: XI. k. 676.1.)
1394. *Frangepán János*, Segnia, Veglia és Modrus grófja. (Franceschi, ki azonban tévesen corbaviai grófnak is nevezi.)
1394. *Frangepán Miklós*, János fia, vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 2. k. 254.1.)
1406. *Frangepán Miklós*, Veglia, Zeng és Modrus grófja. (Fejér: X. 4. k. 580.1.)

1412. *Frangepán Miklós*, Veglia, Segnia, Vinodol és Modrus grófja stb. (Fejér: X. 5. k. 337.1.) Dalmát-horvát országban is volt ez évben.
1424. Ugyan ő. Veglia és Modrus grófja, dahnát-horvát bán (Kerchelich: Hist. 1.163.1.)
1426. Ugyan ő.
1431. *Frangepán Miklós*, vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 7. k. 319. 325.1.)
1431. *Frangepán Márton*, segniai, vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 7. k. 409.1. Farlati: IV. 126.1.)
1432. *Frangepán István*, segniai, modrusi és vegliai gróf. (Fejér: X. 7. k. 427.1.)
1434. *Frangepán István* és *János*, vegliai, segniai és modrusi grófok. (Fejér: X. 7. k. 540.1.)
1435. Ugyan ök. (Fejér: X. 7. k. 615.619.1.)
1436. Ugyan ök. (Fejér: X. 7.k. 757.lap. Egyedül István említették u. o. 772. 790.1.)
1437. *Frangepán Xansa*, Veglia, Segnia, Modrus, Cetina, Clissa, Almissa grófja, dalmát-horvát bán. (Wenzel: IX. 498.1.)
1437. *Frangepán István*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Fejér: X. 7. k. 845.1.)
1438. Ugyan ő. (Fejér: XI. 58. 1.) 1436—1443-ig a krajnai hercegség kapitánya volt.
1449. *Frangepán István*, vegliai, segniai és modrusi gróf.
1451. *Frangepán Márton*, Segnia, Veglia és Modrus grófja: (Kerchelich: Notitiae prael. 467.1.)
1455. *Frangepán Márton*, Veglia, Segnia, Modrus és Prochaj grófja. (Farlati: IV. 99. 1. Egyéb hosszú címeit lásd Nagy Ivánnál, Magyarország családai IV. 240.1.)
1461. *Frangepán Zsigmond*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Özvegye Ilona még 1489. évben élt. Teleki: Hunyadiak kora. XII. 473.1.)
1462. *Frangepán Márton*, Segnia, Veglia és Modrus grófja. (Kerchelich: Notitiae praelim. 286.1.)
1463. *Frangepán István*, Segnia, Veglia és Modrus grófja, horvát bán.
1466. *Frangepán István*, *Duym*, *Márton*, *György*, *Bertalan*,

- János* és *Miklós*, vegliai, segniai, modrusi, stb. grófok, (Teleki:Hunyadiak kora XII. 120.1.)
1469. *Frangepán István*, segniai, vegliai és modrusi gróf, Mátyás király követe Sforzia Ferenczhez Milanóban. (Magyar diplomatai Emlékek, Mátyás király korából, II. 110. lap.)
1476. *Frangepán János*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Farlati: IV. 129.1.)
1480. *Frangepán János*, Veglia, Segnia és Modrus grófja. (Diplomatiai Emlékek, Mátyás király korából. II. 422.1. Ez évben Vegliára való jogait pénzért eladta a velenzeieknek.)
1492. *Frangepán Bernát*, *Miklós*, *János* és *Mihály*, Zeng, Veglia és Modrus grófjai. (Említetnek a horvát rendek nyilatkozatában, melyben Miksa osztrák főherczeg örökösödési rendét elismerik. Palugyai: Kapcsolt részek 42. 1. Archiv für österr. G-eschichtsquellen III. 513.1.)
1495. *Frangepán Bernát*, Zeng, Veglia és Modrus grófja. (Oklevél a budai kam. ltárban. NRA. 136. csom. 3sz.)
1497. *Frangepán János*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Farlati:IV. 132.1.)
1526. *Frangepán Kristóf*, Segnia, Veglia, Modrus grófja, János király főkapitánya, Dalmatia, Horvát- és Slavonország bánja, ez országok, valamint Somogy és Poséga vármegyék főpártfogója, soproni főispán. (Kerchelich: Hist. Zagr. 215.1.)
1527. *Frangepán Kristóf*, Segnia, Veglia és Modrus grófja, János magyar király főkapitánya, Dalmatia Horvátország és Slavonia bánja, ugyanezen tartományok, valamint Somogy és Poséga vármegyék gondnoka és pártfogója, és soproni főispán. (Nagy Iván: Magyarország családai. IV. 243.1. Hazai Olcmtár II. 437.)
1527. *Frangepán Farkas* és *György* segniai, vegliai és modrusi grófok. (Palugyai: Kapcsolt részek 81.1.)
1571. *Szluini Ferencz* de Frangepanibus, Segnia, Veglia és Modrus grófja, dalmát-horvát-slavon bán. (Kerchelich: Hist. Ep. Zagr. I. 333. 1.)
1648. *Frangepán Farkas*, *Kristóf*, Tersacz, Segnia, Kerka és

Modrus grófja, cs. kir. tábornok. (Lopasics, Karlovac XVIII.)

1654. *Frangepán György*, Terzac, Segnia, Veglia és Modrus

örökös grófja. (Lopasich R. Karlovac XIX.)

1671. *Frangepán Ferencz*, a nemzetség utolsója, lefejeztetik.

Mosor, vagy Massarum feküdt Kliszától a Cetina folyóig. Az 1045.. év körül Spalatóban tartott zsinat Comitatum Cetina, Chlevna, Klisza, *Massarum*, Almisium és Corbaviát az érsekség alá rendeli.¹⁾ Előfordul tehát zsupánságok társaságában; de Kálmán király 1103. évi megerősítő levelében is.²⁾

Mren, mai neve Sanskimost, fekszik Boszniában a Sanna (Zana) folyó mellett, Priedor és Kliucs közt, Stari-Majdanhoz délkeletre. Egykor a Blagay grófi család tulajdona volt. Mren bosnyák-horvát oklevelekben gyakran előfordul, magyarországiakban alig. Orbász vármegyének egy 1273. évi határjárásánál említetik a Miren-be vezető út — sivica Mireni. — Nem döntjük el, vajjon ez-e a szana-megyei Mren.³⁾ Zágráb, Dubicza, Orbász, Zana és Mren megyék (comitatus) nemessége és más lakói 1380. évben Demeter bibornok és esztergomi érsek, és Czudar Péter slavoniai bán alatt Zágrábban közgyűlést tartottak.⁴⁾ A XIV. században Mren Zana vármegyéhez tartozik, és Mren-ben Szt. Györgyhöz címzett templom áll.⁵⁾

Ide közel feküdt Kamengrad. Ezt a legközelebbi osztrákmagyar foglalás idején a keresztények elpusztíták. Ma fű terem az egykori helység színén, csak a számos mohemedán sírkő ad bizonyosságot egy jelentékeny község egykori itt létezéséről.

Nina, egyike ama 11 zsupánságoknak, melyeket Constantin császár említ; miután ő Nonát is számba veszi, világos, hogy ettől Nina megkülönböztetendő. Safarik is különbséget kíván tenni, és Ninát azonosnak tartja a Strabo által (Geogr.

¹⁾ Racki: Documenta 200. lap.

²⁾ Kuknljevics: II. 8. 1.

³⁾ Wenzel: IX. 44. 1.

⁴⁾ A magyar országos levéltárnak ez időszereit Zágrábban levő részében N. R. A. 953. csom. 9. sz., hol *Comitatus Meren*-nek van írva.

⁶⁾ Tkalcics: Mon. Ep. Zágráb. I. 90. 1.

libr. VII. c. 5.) említett Niniával, az utóbbit a Tedanius (Zermanja) mellé helyezvén. Farlati a tényleges állást tudományos formulával fejezi ki, mondván, hogy a ninai zsupánság részben Japidiában, részben Liburniában fekszik, mindkettőt a Tedanius folyván keresztül. Nyéki helyesen vélekedik, hogy a Strabó féle Ninia aligha más, mint Plinius Aenona-ja, vagy Ptolemaeus Ainuna-ja, és hajlandóbb Oonstantin iratában hibát föltenni, hol a Smina zsupánság helyett Nina áll.¹⁾ Bizonyos, hogy ez utóbbi név semmiféle történetforrásban többé elő nem fordul, holott Smina a spalatói egyház területén csakugyan létezett. Egy ál-oklevél, mely Szvinimir horvát királynak tulajdoníttatik, 1078. év alatt a spalatói egyház tartozandóságait elősorolja, ezek közt Albona (ma Labin falu Traw kerületében), Radosicz ugyanott, és Smine, — mindnyájan a Dubrava nevű hegyek környékén.²⁾ Az oklevél többi tartalmának hamisságát elismervén, nem létező helységek fölvételét föltenni, oktalan képtelenség volna. A sokszor említett spalatói zsinat 1185. évről szintén állítja, hogy Klisza, *Zmina*, Cetina stb. a spalatói egyházhoz tartozott,³⁾ és így az álmű ide vonatkozó pontja igaznak tűnik fel.

Ezzel összehangzik, hogy Szvinimir király 1083. évben a spalatói érsekségnek egy Konjustina nevű földet adományoz, mely *in Smina* fekszik.⁴⁾ Látjuk tehát, hogy Smina még most is saját kerületet képezett. Midőn Kálmán király 1103. évben a spalatói egyházat birtokaiban megerősíté, e megerősítés totum territórium de Smina-t is foglalja magában.⁶⁾

A sminai terület ennél fogva Traw közelében létezett. A zsupánság főhelye Belitzim, ma Belina-nak neveztetik,⁶⁾ és a ma Bukoviczának nevezett vidéken feküdt. Ezzel egyezőleg

¹⁾ Racki: Documenta 4)3. 1.

²⁾ Racki: u. o. 114. lap. Közli Kukuljevics is: Cod. Dipl. I. 164. 1. hitelességét nem gyanúsítván.

³⁾ Imcius: De Reguo Dalmatiae, stb. Schwandtneről ívrét kiadás, III. 238. 1.

⁴⁾ Kukuljevics: God. dipl. I. 178. 1. Racki: Docum. 139. 1.

⁵⁾ Kukuljevics: Cod. dipl. II. 8. 1.

⁶⁾ Farlati: Illirici sacri I. 155. 1.

Franceschi Károly is mondja, hogy Nina a Bukovicza és Belina közti területet foglalta el. *)

Smina zsupánságot Brasnic M. is elismer (Rád. 22. köt.) Nona, szlávul Nin, a rómaiaknál Aenona; az adriai tenger mellett. (L. Cluverius, Petter és a Nina czikket.) Constantin császárnál all zsupánság egyike Nona. Zarához éjszakra fekszik.

Zsupánjai ezek:

1029. Bolemir. (Kukuljevics: I. 106. 1. Racki: 38.)

1062. Adamiz. (Racki: 62.1.)

1067. Adamiz. (Kukuljevics: I. 129.1.)

1069. Adamiz. (Racki: 73.1.)

1070. Adamiz. (Kukuljevics: I. 137. 138. Raéki: 80. 86.)

1070. Desina. (Racki: 82. 83. 1.)

1072. Adamiz. (Kukuljevics: I. 142., és Adam alakban 144.1. Racki: 90. 93.1.)

1073. Adamiz iupan — a provincia nincs említve. (Kukuljevics: I. 147. 1. Raéki: 95.1.)

1075—76. Jura. (Kukuljevics: I. 157. 1.)

1078. Adam. (Kukuljevics: I. 162. 164. 1. Racki: 115. 117.1.)

1100. G-odezlaus, iupamis Nonensis. (Köfelírás Kukuljevics-nél: I. 219. 1.)

1107. Sergius, nonensis comes. (Kukuljevics: II. 13. 1.)

Desina amaz oklevelekben, melyekben Adamiz nonai zsupánnak neveztetik, egyszerűen csak mint jupan, vagy mint testis fordul elő. (L. Raéki: 80. 95. 1.)

A comitatus Nona még 1242. évben említették.²⁾ A város 1329. évben a velencei köztársaság pártfogása alá vetette magát, úgy azonban, hogy a magyar királynak jogai Nouára fentartassanak,³⁾ mindamelllett a XIV. század közepén Nonát a velenceiek már valósággal bírták.⁴⁾

Odorja a Zermanje folyó mellett Dalmatiában, Kninhez éjszakra. Corbaviai János és Zrínyi Miklós 1509. évben kölcsönös örökösödési szerződésre léptek magszakadás esetére,

¹⁾ Franceschi: L' Istria note storiche, Parenzo 1879. 78. 1.

²⁾ Kukuljevics: Jura R. Oroatae I. 484. 1.

³⁾ Anjoukori Okmánytár I. 275. 1.

⁴⁾ Anjoukori diplomatai Emlékek II. 74. 1.

és az előbbi saját birtokai közül említi Gradecz, Lokarecz, Zvoynigrad, Motnicza, Zehermeczký (ma Stermizza) és Graliovecz helységeket Hotusa és Odria megyékben, a nélkül, hogy e kettőre vonatkozó hovatartozandóságát megkülönböztetné. Lopasich Radoszlav horvát történetíró is zsnpánságnak nevezi.!) (Lásd Hotusa.)

Ozora. A karloviczi békekötés által meghatározott Bosznia, a mint ez az 1878. évi invasio alkalmával találtatott, területileg lényegesen különbözik a régi Boszniától, melynek sokkal szűkebb határai voltak. Más helyen kimutattam, hogy az Ilna és Verbász közt két — Slavoniához tartozó vármegye területét — úgymint Zana és Orbász vármegye. Ezek tehát nem voltak Boszniának kiegészítő részei. A Verbász és Drina közti, éjszokról a Száva által határolt vidék már nem volt vármegyékre, hanem bánóságokra felosztva, és e vidék Ráma királyság része volt, a mint az Árpádok idején diplomatikai nyelven Boszniát nevezni szokták, de még utóbb is.

A Verbász és Drina folyó közt feküdt az ozorai és a sói bánóság; az előbbi az Ussora folyótól vette nevét, mely a Borja havason két ágban (Velika-Ussora és Mala-Ussora) eredvén, miután Rusevics táján összefolyt, Dobojs alatti a Bozna-val egyesül. A Velika-Ussora partján, a Blatnicza patakhoz közel, ma is fekszik Ussora falu.— Az usorai tartomány tehát a Verbász és Ukrina közt terült el. A sói bánóság nevét a Bozna folyótól kelet felé a Drináig fekvő vidék viselte.

A két bánóság tehát magában foglalta a Posavina, azaz: a Száva alatti tartományt, és a Podrina, azaz: a Drina alatti tartománynak legalább egy részét. Az utóbbi, t. i. Podrina, Osztója boszniai király címében fordul elő Ozora és Só után és e sorozat által a fekvést is magyarázza.²⁾

Délre e két bánóság valószínűleg a Narenta folyóig terjedett, ha az első századokban már biztos határokról szólni lehet.

¹⁾ Lopasich: Karlovac 140. lap.

²⁾ Az oklevélben ugyan Podvinia név fordul elő, de én azt sajtóhibának tartom Podrina helyett. Engel szerint az utóbbi Prisrendtői kezdve a Lim és Drina összefolyásáig terjed.

A boszniai bánóság külön tartomány volt az ozorai és sóitól, mert hiszen más-más személyek viselik azoknak cízeit.¹⁾ Az ozora-sói, és a boszniai bánok sokszor ugyanazon oklevélben egymásután említetnek, és midőn III. Honorius pápa 1225. évben Ugrin kalocsai érseket keresztényi buzgalmaért dicséri, kiemeli, hogy II. András király épen Boszniát, Soy-t és Wosorát bízta reá, hogy ott az eretnekeket kiirtsa. A pápa sem tartotta tehát a sói és ozorai tartományt Boszniával azonosnak.²⁾

Egy újabb történetíró amaz állítását, hogy a macsói bánóság Orbász és Szrebernik megyét is magában foglalta volna, nem találtam igazolva.³⁾ Ez állítás ellen nemcsak az ozorai és sói bánóság létezése tiltakozik, de a macsói bánóságnak ily módon tulajdonított roppant elterjedése a Verbász folyótól, a Moraváig.

Mossóczy, a magyar törvénytár kiadójának megjegyzése szerint, Ozora neve olykor per synecdochen egész Bosznia elnevezésére is szolgált.⁴⁾ Erzsébet idősb magyar királynő, midőn gyakran macsói és boszniai hercegnőnek címeztetik, egy 1280. évi oklevélben Macsó és Ozora hercegnő címmel él. Midőn Zsigmond király 1433. évben az ország haderejének megállapításáról és hováfordításáról a vármegyékkel együtt intézkedett, e haderő egy tetemes része, t. i. 16900 lovas »Ozora feléc volt rendelve. Ozora alatt itt valóban Boszniát kell érteni, mert ily nagy haderőt a kis ozorai bánásra fordítani fölösleges lett volna, és mert Zsigmond király védrendszerébeu különösen Bosznia felé más intézkedés nem történik.

Ozora kormányzói a legkülönfélébb fokozatot mutatják; kezdve Zibisclaustól, ki ozorai kenéz volt, találunk köztök bánokat, vajdákat, hercegeket, — előfordúl egy király és egy királyné címeiben. A XIII. században, IV. László király idejében az ozorai és sói bánóság közös bánokat bírt, és minthogy ezek igen gyakran említetnek a királyi oklevelekben, ebből

1) Boszniai bán volt István I 1272. és 1273. években.

2) Fejér: III. 2. k. 32. 33. 1.

3) Korbuly: A báni méltóság 183. és 192. 1.

4) Corpus juris I.

némileg azok tekintélyesebb állására lehet következtetni, kik akkor e hivatalt viselték.

Egy 1244. évi oklevélben Vozora zsupánságnak neveztetik. (Theiner: Monumenta Hung. I. 298. 1.)

Ozoranak legkorábbi története az egyházi viszonyokat tünteti föl előttünk. III. Honorius pápa 1225. évben a kalocsai érseket Bozna, Só és Ozora tartomány birtokában megerősíti, melyet annak II. András király adományozott. Az adomány az eretnokség (patarenusok) kiirtásának czéljából történt; és a pápa egy másik, ugyanaz nap kelt levelében megdicséri Ugrin kalocsai érseket sikeres eljárásáért.²⁾

Az adomány a királyi jog fentartásával történt, noha örök időre szólt.

Hasonló szellemben cselekedett IX. Gergely pápa, ki 1236. évben Zibisclaus ozorai kenézt, boszniai István fiát, ki a boszniai hercegek közüi még egyedül maradt mentes az eretnokségtől, az esztergomi érsek és pécsi püspök pártfogásába ajánlja minden birtokával együtt, — ismét a magyar király jogának fentartásával.³⁾ Engel nézete szerint ez a Zibislaw csak egyes boszniai bojár lehetett. Jobban érdekelne tudnunk, mily módon lépett a pécsi püspök a kalocsai érsek helyébe, mint az igazi római hit védője, — de *erről* hallgatnak forrásaink.

IV. Béla király 1244. évben rendeli, hogy a boszniai megyebeli káptalan in *Vozora*, in *Sou*, in *Olfeld* és más zsupánságokban a tizedet szedhesse.⁴⁾ E három terület tehát itt zsupánságnak mondatik (et in aliis supis).

A király anyja, Erzsébet idősb magyar királyné 1280. évben Ígéri, hogy a kath, hit érdekében Fülöp, fermói püspök

¹⁾ Zsigmond király ismeretes hadvezére, Ozorai Pipo temesi gróf, ki 1426. deczemher 27-én Lippán meghalt és Székesfehérvárott eltemetett, sírkövén Comes Temesvariensis et Ozore neveztetik. A hazai történetben jártas olvasónak fölösleges mondanom, hogy ez Ozora alatt Pipo Tolna megyei uradalma értendőik.

²⁾ Fejér: III. 2. k. 32. és 32. lap és Katona: V. köt. 466. lap — a Soy nevét Savum-ra vélték igazítandónak, nem sejtven, hogy a sói bányára vonatkozik. Közli az oklevelet Theiner is, Mon. Hung. I. 55. 1.

³⁾ Koller: História Episcop. Quinque ecolesiensis II. 99. 100. I.

⁴⁾ Theiner: Vétóra monumenta Slavornm meridionalium I. 297. 1..

és pápai követ határozatait az eretnek népre nézve a macsói és ozorai herczegségben, valamint Posega és Valkó megyében meg fogja tartani. ¹⁾

Nagy Lajos király nem elégedett meg országok hódításával, és egy roppant birodalom alkotásával, ő a vallásos meggyőződést is hatalma alá akarta hajtani. A nemes uralkodó e vakbuzgósága folytonosan szittatott Rómából. A vallás érdeke, és a »számtalan eretnekek és patarenusok« megfékezése szolgált indokul ama hadjáratnak is, melyet a király 1363. évben Bosznia ellen intézett. E célra Miklós esztergomi érseket és Konth Miklós nádort több más prelatussal és báróval küldötte Ozorába (in Uzuram), Nagy Lajos maga állván a Fadsereg élére, július 10-én Szokol vára előtt táborozott, hol az országos pecsét elveszett.²⁾ E pecsét két hasonló példányban az érseknél, a ki kir. kancellár is volt, őriztetett, de mindkettő az örök hűtlensége folytán eltűnt. Hogy a pecséteket az érsektől Ozorában (in partibus Ozorae) ellopták, maga Nagy Lajos király mondja 1364. évben, és ezentúl többször. ³⁾

E baj okú szolgált arra, hogy az ozorai tartomány diplomatikánkban igen 'gyakran említették; a király t. i. ez okból kényszerítve látta magát visszaélések megelőzésére elrendelni, hogy apja Róbert Károly és saját oklevelei neki újra bemutatassanak, és hogy azok csak úgy legyenek érvényesek, ha az említett oklevelek az új pecséttel hitelesítették. Még 1378. évben is hivatkozik Nagy Lajos, — 1384. évben még Mária királyné az Ozora tartományban (in partibus Uzure, iü terra Wzure) történt pecsétlopásra.⁴⁾

Földrajzi érdekből megemlítem, hogy Szokol, a király táborozásának helye, közel a Spreza jobb partjához fekszik,⁵⁾

¹⁾ Theiner: Monumenta Hungariae I. 347. 1.

²⁾ Horváth Mihály szerint a pecsét Eworniknál veszett el, — hanem Fejérmél (IX. 3. k. 411. lap), kire hivatkozik, Zworuikról nincsen szó. (Magyarország tört. II. 122. lap. Második kiadás.) Szokol vára 1429. évben másképp Sóllyomkő vára. (Hazai Okm. VII. 450. 1.)

³⁾ Fejér: IX. 2. k. 411. és 413. I. Hazai Okmtár I. k. 221. 1.

⁴⁾ Hazai Okmánytár II. 130. 145. 1.

⁵⁾ Ráth Károly: Magyar királyok utazásai, II. kiadás 61. lapján fonásokat idéz, melyek szerint a király 1363. júl. 8-án Plinán, júl. 10-én Zokol mellett tartózkodott.

ez a vár tehát szorosan a sói bánóság területére esnék, de mint-hogy számtalan oklevélben mondatik, hogy az országos pecsét az ozorai földön veszett el, kitetszik ebből is, hogy — mint már fenn előadva volt — az ozorai tartomány alatt (in partibus, in terra) mind a két bánóság értve volt, melyek IV. László alatt közös bán alatt álltak. ¹⁾

Történetíróink ez 1363. évi hadjáratról vagy hallgatnak, vagy azt — mint Horváth Mihály — az 1359. évi hadjárattal összetévesztik, melyben Nagy Lajos szintén személyesen részt vett.²⁾ Ha az országos pecsét már az 1359. évi hadjáratan elveszett volna, a nagy király gondos intézkedésével a visszaélések megelőzésére bizony nem lehetne megegyeztetni azt, hogy csak ötöd évre az esemény után tesz megfelelő intézkedéseket, pedig a számos oklevél közt, melyek a balesetet említik, nincs egy sem, mely 1364. év előtt kelt volna, a mi bizonyosságul szolgál, hogy a pecsét elvesztése nem oly régen történhetett.

Különben a boszniai dolgok még soká foglalkoztatták Nagy Lajost, — 1370. évben Twartko boszniai bánnal úgy egyezkedett, hogy a király a bánnak a boszniai és *ozorai* bán-

¹⁾ Régi diplomatikánk az ilyen kifejezések alatt: »in partibus, in terra« stb. mindig nagyobb földterületet, úgy mint tartományt vagy terjedelmesebb megyét értett. Így in partibus Transilvaniae, in partibus Temes stb. (Századok 1871. év 299. 300. l.)

²⁾ E hadjárat története is érdekes zavart mutat. Rátli Károly írja, hogy a király 1859. május végén, Dusán szerb fejedelem ellen vezet e seregét, — azonban Dusán már 1356. év végén meghalt. Míg Szalay László azt írja (Magyarorsz. Tört. II. 215. l), hogy a király Boszniából Szerbiába nyomult, addig Horváth Mihály (Magyarorsz. Tört. II. 122. l.) szerint a Szerbiában működő király onnan küldött hadosztályokat Boszniába Konth Miklós és az esztergomi érsek vezetése alatt. Azt a király maga is mondja, hogy Miklós nádort küldte Ozorába egy oklevélhitelesítés alkalmával, — de szavaiból nem tűnik ki, hogy a nádor Szerbiából vagy honnan nyomóit be Boszniába, valamint az sem, vajjon a király maga részt vett-e a hadjáratan. Szalay szerint e hadjárat eredménye az volt, hogy Lázár szerb herceg a magyar felsőség elismerésére kényszerítettet, — a mit Horváth Mihály helyesebben Uroz fejedelemről állít, Szalay valószínűnek mondja, hogy e hadjárat 1359. év őszi szakába esik, a nyárszakba nem, mert augusztus 2-án a király Pozsonyban tartózkodott, pedig Rátli Károly kimutatta, hogy a király még július elején Szerbiában táborozott, és e hó vége felé a hadjárattól haza tért.

súgót átengedi azon föltétel mellett, hogy a bán onnan a patarenusokat kikergesse, hogy valahányszor a király követeli, őt a háborúba kíséri, végre hogy a bán, vagy az ő testvére a király udvarában tartózkodjék; ellenben a bán lemond a chulmi grófságról (terra Holmi várairól és tartozandóságairól) Erzsébet ifjabb királyné javára. ’)

Twartko magát 1374. évben boszniai királylyá koronáztatta, — midőn aztán Nagy Lajos meghalt, Chulmot visszavette.

Zsigmond király 1389. évben a lázadó Twartko ellen vezette hadseregét Boszniába, kikkel a lázadó Horvátlly és Palisnay egyesültek. A király nov. 8-án Borich vár közelében táborozott, és azt, valamint Csesznik várát valóban be is vette.²⁾ E hadjárat mégis avval végződött, hogy Twartko Osztrovizzát és Kliszát még ez évben visszafoglalta, de a lázadók még az ozorai tartományt is bírták, nevezetesen Dobor várát a Bozna folyónál. E vidéken tartózkodott a lázadó Pál zágrábi püspök, Horváthy János volt bán, annak fia és rokonsága. Garay Miklós és János előbb Knin-nál megvervén az ellenséget, most

¹⁾ Eredeti oklevél a budai kant. Húrbán N. E. A. 1684. csom. 4. az. Ezt az oklevelet is elvitték a horvátok Zágrábba 1849-ben.

²⁾ Ráth Károly (Magyar királyok utazásai) tévesen véli, liogy e két vár Szerbiában létezett. Engel (Gesch. von Serwien. Bosnien 348.1.) az utóbbi vár nevét Gesztyn-nek írja, zárjelben Zettin-nek, kérdőjellel. Zsigmond király maga is mondja, hogy seregét contra rebelles Eascianos' indította, hogy Boroch várát a rascianusoktól visszavette, és erről szóló levele kelt in terra Easeie, in descensu nostri exercitus campestri prope castrum nostrum Boroch. (Fejér: X. l. k. 516. lap.) De tudni kell, hogy Twartko a kossovai csata után oly jó lábon állt Bajazid zultánnal, hogy tőle segédhadakat is kapott; azért beszél Zsigmond király Turcorum et Kascianorum maligna conspiratióról, azért nevezi Zsigmond király Twartkot Bascianus-nak, ki valóban Eex Easciae czímmel is élni kezdett. (Katoná: XI. köt. 272. 289. lap.) Zsigmond nem a Duna felől nyoméit az ellenséges földre, mely úton csakugyan Szerbiába kellett volna érnie, — mit Horváth M. is állít — hanem az Unna felől nyoméit Boszniába. V. László király 1455. évi levelében e két várat így említi: Expugnatio castrorum *boruth* et *Chebten* vocatorum in Eegno Easciae existentium. (Teleki: Hunyadiak kora X. 458. l.) A Kanisayak érdemét elősoroló 1401. évi kiváltságlevelében castra Chesnek et Borych... intra ambituni Regni Rasciae említi. (Fejér: X. 4. k. 51. lap.)

ide vezették seregüket, és 1393. évben, segítve Marótlly János macsói bán által, Dobor várát¹⁾ rohammal bevették, azt fölperzselték, és a lázadókat elfogták. Ez által megfélemlítve, Dabissa boszniai király Zsigmondnak alávetette magát, ettől engedélyt nyervén, hogy mint Magyarország vazallusa, Boszniát élte fogytiglan kormányozza, halála után pedig Bosznia Magyarországhoz visszaessen. A Garayak érdemeit Zsigmond király 1408. évben tizenkét vármegyében fekvő, kitűnő minőségű jószágok adományozásával jutalmazá.²⁾

Osztója, egy másik boszniai pártkirály, a ragusaiak által megveretvén, és a Twarko ellen viselt hosszú háború által kimerülvén, Budára jött Zsigmond királyhoz segílyt kérve, minek folytán egyezség jövén létre, Zsigmond király 1403. évben Maróthy Jánost, a kitűnő hadvezért küldte Boszniába. Ez Babowch várát, Osztója király székhelyét, hol az ő családja tartózkodott és koronája őriztetett, elfoglalta és őrizet alá vette. Maróthy kapitányai: Garázda Miklós és Dénes, valamint Szilágyi László-pedig Szrebernik várát szállták meg.³⁾ Osztója a maga tartományába visszahelyeztetett.

De Twarko Szura, és Hervoja nem szűntek meg Osztóját háborgatni, azért Zsigmond király 1405. évben Marótlly János macsói bánt újra Boszniába küldé, a ki benyo-

¹⁾ V. László király 1455. évi levelében átván Zsigmond király 1397. évi levelét, a Garay Miklós bán érdemeire vonatkozó szöveget így közli: in reoptuacione, abolicione et destructione *Castri daboe* nuncupati in districtu de Vzura situati jeleskedett. (Teleki Hunyadiak kora X. 458. 1.) a Daboe név közelebb áll ugyan Dobj névhez, de itt még is Dobor értendő, mely Zsigmond király 1401. évi kiváltságlevelében is nevezetik.

²⁾ Fejér X. 4. k. 666. 1. Engel: Geschichte von Serwien und Bosnien, 350. lap. Horváth Mihály: Magyarország történelme II. 210. 1. Második kiadás. Oklevél a budai kam. ltárban NRA. 1515. csom. 7. sz.

³⁾ Zsigmond király egy 1405. évi kiváltságlevelében írja, hogy Maróthy János Babowch várát két év óta tartja keze alatt, a fennebbi események tehát 1403-ban történtek. Avval egyezik Engel állítása Szrebernik vára megszállásának idejéről. Zsigmond király 1404. évben tudósítá Merész Fülöp burgundi herczeget, hogy Osztója bosznia királylyal frigyet kötött. (Geschichte von Serwien und Bosnien 355. 1.)

múlván Ozora vidékére, azt keményen perzselte és pusztította; Szrebernik várát visszafoglalta.¹⁾

Még ennyi erőlködések után sem szűntek meg a lázadások Boszniában. Zsigmond király ezért, nem tűrhetvén ezt az állapotot, 1407. évben személyesen vezetett ide tekintélyes hadsereget. A király augusztus havában, és szeptember 11-én Babowch váránál, október 5-én az Orbász (ma Verbász) folyó mentén táborozott.²⁾ Miután Szrebernik várát az ostrom alól felszabadítá, a király a csatatért odahagyta, és december 9-én Kapronczán találjuk őt.

A háború 1408. évben szerencsésen befejeztetett, — vajjon a király ez évben is személyesen részt vett-e abban? nem valószínű, noha az év legnagyobb részét a déli vidékeken töl-

¹⁾ Az utóbbi hadakozás idejére nézve felvilágosításul szolgál Zsigmond királynak fenn idézett 1405. évi kiváltságlevele Maróthly János javára, a melylyel őt az 1392-ben kapott Bálutlése (ma Paulis Aradmegyében) birtokában újra megerősíti, és melyben Maróthy e liarczait *anno in presenti* megtörténteknek mondja. (Oklevél a budai kam. ltárban NRA 1512, csom. 30. sz.) Engel azon mondása, hogy Garai Miklós és fenn említett társai az 1403. évben megszállt Szrebernik várát négy éven át roppant fáradoalmak és nélkülözések mellett megvédték, nehezen egyeztethető Zsigmond oklevele tartalmával, melyben Szrebernik visszafoglalása Maróthynak 1405. évi benyomulása után és folytán említettik. Elveszett-e 1403 óta Szrebernik? akkor Garay Miklós nem tartá meg 4 évig folytonosan; vagy Zsigmond oklevelében az időrend nem bír súlylyal? Az nem lehetetlen, mert Babowch várának 1403. évben történt visszafoglalását, utóbb egy szuszszal említi Szrebernik váráéval. Végre, ha Zsigmond király 1408. évben, midőn Garázda Miklóst és Dénest, és Szilágyi Dénest Horogszegit várával és más jószágokkal jutalmazza, azt mondja az ő dicséretökre, hogy 4 éven át fáradoztak Szrebernik megvédésében, ez ugyan összevág 1403. évvel, mint az általuk történt elfoglalás idejével, de annak megszakadás nélküli birtoklása nincs ki-mondva a király ezen szavaival: *In quo quidem castro per continuos quatuor annos, jugi laborum instantia continuatis vigiliis et sednlis exercitiis insistendo, non modicam aerumpnam, nec non sitim, famem, frigus et aestum viriliter et constanter sufferentes...* . szolgáltak. (Fejér: X. 4. k. 655. lap.)

²⁾ Engel: *Gesch. von Serwien und Bosnien* 358. lap. Fejér: X. 4. köt. 538. lap. Mind két forrásban a vár neve Babuncz. Így Eáth Károly is Babunecz alatt ugyan e nevet visszaadja; a király itteni tartózkodását hibásan teszi szeptember 12-re.

tötte. Ez évben a magyarok több várat foglaltak el Boszniában, nevezetesen *Branich* és *Dobor* várát¹⁾ Ozora tartományában; — az utóbbi várban Zsigmond király 126 lázadó bosnyák bojárjárt lenyakasztatott, hulláikat a szikláról a Bosznába dobatta. A fogságba esett Twartko királyt Budára vitette.

Erre aztán Hervoja és a dalmát városok nem mertek többé dacolni, Osztója régi birtokaiban meghagyatott.

Brankovics György despota 1441. év táján a Birini Pállal kötött szerződés alapján, boszniai erődöket nyer, nevezetesen Theocsak és Ossora várát, és ez tudtomra az egyedüli eset, melyben Ozoravárról is történik említés. Az idézett szerződésben foglalt Zolnik nevű várat és oppidumot Timon Salával tartja azonosnak, a mi = Só volna; de a körülmények inkább Zwornikra mutatnak.²⁾

Figyelmen kívül nem lehet hagyni, hogy ez egész idő alatt csak az ozorai (ussorai) tartományról van szó, a sói bán-ság soha nem említetik, pedig Szrebernik tulajdonkép az utóbbinak területén fekszik. E körülmény is bizonyítja, hogy az ozorai tartomány neve alatt a sói bán-ság is befoglaltatott, bővebb értelemben.

Valószínűleg a politikai beosztás olykor változást szenvedett. Zsigmond király 1430. évben Zrebernek várát és Bar-kaszád kastélyt, mely mindkettő az *ozorai kerületben* fekvőnek mondatik, Thallóczy Matkónak, akkori kévéi főispánnak, valamint testvéreinek Frank, Péter és Jánosnak bizonyos pénzsze-géért elzalogosította, minél fogva a boszniai káptalan a Thal-lóczyakat a magyar közjogi formalitásokkal beigtatta.³⁾

Szrebernik várát némely író azonosnak tartotta a Drina folyó melletti Zwornik várával;⁴⁾ Timon pedig egy Szrebernik vármegye létezését teszi fel,⁵⁾ a mely véleménynek azonban alapja nincs, noha Pethő Gergely, — a Verbőczynek tulajdonított — lajstroma a magyarországi vármegyékről, és Cordato István

¹⁾ Engel i. h. 359. lapon. Cornides: Diplomátám! IV. k. 56. lap, a Nemzeti Múzeumban. Pejéi: X. 4. k. 654.1,

²⁾ Pesty Frigyes: Brankovics György rácz despota. 20. lap.

³⁾ Oklevél a Magyar N. Múzeumban.

⁴⁾ Kapvinai: História diplomatica II. 312. lap.

⁵⁾ Timon: Imago antcipiae et novae Hungariae 23. lap.

hasznoló lajstroma Szrebernik nevű vármegyét is felsorolnak.¹⁾ Heltai Gáspár ilyent nem ismer, — a mi ugyan nem döntő ok a kérdésre nézve, de midőn minden diplomatikai forrásunk Szrebernik vármegyéről hallgat, ilyent képzeletünkben felállítani annál kevésbbé szabad, minél bizonyosabb, hogy a Verbász és Drina közti vidéken vármegyének semmi nyoma.²⁾

Az 1507. évi törvény ötödik cikke azt rendelte, hogy a király a végvárakba, nevezetesen Jajcza, Szörény, Nándorfehérvár, Sabác és Szrebernik várába mindig két-két férfit helyezzen be őrzésül, kiknek egyike minden körülmény közt a várban jelen lenni tartozzék hűtlenség bűne alatt. Ez a rendelet az idő teljes komolyságát tükrözi vissza. Már következő évben leelőször találunk Szrebernik várában bánokat, és pedig Strezemlyei Györgyöt és Keserű István alnádort.³⁾ Eddigél Szreberniken mindig két várnagy örködött. Nándorfehér, Jajcza és Szörény várában — kivált az utóbbiban, — már előbb ültek bánok és pedig mindig ketten. Csak Sabác részeseült legkésőbb e figyelemben.⁴⁾

Midőn a nemzet a XVI. század küszöbére ért, az említett várak folytonos végveszélyben forogtak, és így például a jajczai és szreberniki bánok nem egy tartománynak voltak főnökei, minthogy hatalmuk legfeljebb csak a vár legközelebbi környezetére terjedett.

Szabács és Belgrád 1521. évben, Szörény vára 1524.

¹⁾ Gyurikovics a Verbóczy-főle megyei névsor hitelességét védi. De situ et ambitu Croatiae I. 41. lap.

²⁾ Korbuly tetszése szerint bánik el a kérdéssel, írván, hogy Zrebernik vára külön bánásggá alakított, — — a zreberniki megye, a macsói bánság kiegészítő része volt. (A báni méltóság, 189. lap.)

³⁾ Korbuly a jajczai és szreberniki bánságok keletkezésének idejére nézve ingadozik. Egy helyen állítja, hogy ezek Zsigmond és Mátyás idejében létesültek — pár sorral alább pedig, hogy Nagy Lajos idejében Zrebernik vára külön bánásggá alakított. (A báni méltóság 188. 189. lap.)

⁴⁾ Lásd Századok I §75. év 132. 133. lap. A macsói bánszágban a XIV. század végétől kezdve majd folytonosan két bán állt a közü gyek élén, az egy Maróthy János képezett több éven át kivételt, — és a kitűnő, noha zord hadvezér, nagy feladatának dicsőséggel megfelelt. (Századok 1875. év 452—465. lap.)

évben, Jajcza 1528. év elején veszett el, és ez volt a magyar uralomnak utolsó fővára Boszniában, melynek példáját csakhamar a védőiktől elhagyott Béla, Jezero, Orbovatz, Sevatz, Serepvár, Aparatz, Gr eben és Perga erősségei követték.¹⁾

Szrebernik eleste zaj és feltűnés nélkül történt. Matusnay Tamás, Szrebernik, Tesna és Szokol parancsnoka, 1520. évben Magyarországra utazott, a nélkül, hogy elégséges élelmet és legénységet hagyott volna hátra. Következése volt, hogy Musztafa verbosaniai pasa nyomban az elhagyott erősségek ellen fordult, és Szrebernik várát még 1520. év végén elfoglalta.²⁾

Szrebernik elveszése tehát évekkal előzte meg a mohácsi nagy temetést,⁸⁾ és Ozora tartománya nem szerepel többé Magyarország történetében.

1236. *Zibisdaus* ozorai kenéz, István, néhai boszniai bán fia. (Katona: V. 772.1. Wenzel: II. 50.1. Fejér: IV. 1.k. 36.1. Theiner: 1.147.1.)
1272. *Henrik, hamis*, de Wozora et de So. (Fejér: V. 2.k. 57.1. Katona: VII. 621.1. Wenzel: IX. 5.1.)
1273. *Henrik*, banus de Wozora el de Sou. (Fejér: V. 2.k. 72. 78.85.120.1. VI. 2. k. 398.1. VII. 5. k. 381.1. Wenzel: IX. 11.1. A címzés ez oklevelekben néha változik: Banus de Sow et Ozora, de So et Wazara, de Wazara et de Sou, — Uzora vagy Uzara et de Sou. Ugyan ez évben Hericus, banus de Wozora et de Sou, a Zichy codexben I. 33. lap.)
1273. *Emei*, banus de Wozora et de Sohul. (Fejér: V. 2. köt. 85. 1. Ugyan ez évben *Ireneus* banus de Sow et de Wozora, egy oklevélben a gróf Sztáray család ltárában, Mascul. 322. szám. Ernei és Ireneus azon egy név. Ez évre Fejér — Oodexének V. 2. k. 82. lapján — Janus

¹⁾ Báth Károly tévesen 1527. évre teszi mind e várak elését. (Magyar akadémiai Értesítő. A philos. törv. és történettudom. osztály közlönye. III. köt. 16. lap.)

²⁾ Engel: Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenlander II. 565. lap. Más történetíróink Szrebernik elvesztésének idejéről nem szólnak.

³⁾ Korbuly (a báni méltóság 189. lapján) tévesen véli, hogy e vár csak a mohácsi vész után osztozott Bosnyákország sorsában.

- nevű sói és uzorai bánt említ; hivatkozván, hogy az erről szóló eredeti oklevél a gr. Sztáray Itárban létezik. Én a nagybecsű levéltárban ez adatot nem találtam, és azért azt vélem, hogy a Janus név hibás olvasás Ireneus helyett. Végre Wenzel is közli IV. László egy kiváltságlevelét, melynek záradékában: Erney banus de Vosora et de Sou, — országbírói átiratban az Okolicsányi cs. levéltárában. Egy más 1274. évi oklevélben csak így: Erney banus, judex curiae nostrae. Fejér: V. 2. k. 219.1.)
1276. *Ugrin*, macsói és uzorai bán. (Fejér: VII. 2. k. 288. 1. De ez kétséges, mert megfelelő oklevelet nem találtam. Századok 1875. év. 369.1.)
1280. *Erzsébet* idősebb magyar királynő, Macsó és Ozora herczegnője. (Theiner: Monumenta Hung. I. 347.1.)
1326. (*Kotromanovics*) *István*, szabad fejedelem, Boszna, Ussora és Sala hercege, a Chelmi föld grófja. (Fejér: VIII. 6. k. 97.1. és Lucius János, de regno Dalmatiae, Schwandt-nernél III. 413. 1. Két évvel utóbb említetik valami Alexander de Azara. E névhez Fejér — Cod. VIII. 7. k. 209. lap — kérdőjelt tesz, kételkedvén a név helyességében. Es csakugyan nincs ok feltenni, hogy Róbert Károly az általa, a boszniai fejedelemségbe ültetett Kotromanovics keze alól Ozorát kivette volna. Gr. Pejacsevich Julián őt István *Linus-nak* nevezi, megjegyezvén, hogy 1357. évben meghalt, *Ninoslav* (Frigyes) máskép Miroszlav, vagy Constantin Miroszlav, Ussora és Sala melléki dinasta, Naroná ura. (Pejacsevich.)
1390. *Vlatcho*, vojvoda de Wsora. (Twartko István boszniai és rácz király azon levele alatt, melyben Sebenico városának a magyar királyoktól nyert kiváltságait megerősíti. Fejér: X. 1. k. 615 — 618.1. — Ez időben Ozora nem volt magyar fenhatóság alatt, sőt Nagy Lajos halála után I. Twartko, ki magát boszniai királylyá koronáztatta, a chulmi grófságot visszafoglalta.)
1412. *Garai János*, Waywoda de Wzura. (Oklevél a budai kam. Itárban. Zsigmond király 1427. évben Garai János érdemeit elősorolván említi, hogy korábbi időben usorai vajda volt. Fejér: X. 6. k. 862.1.)

1446. *Vladkovich István*, tanácsos és Ussora bánja, Tomassevics István király alatt. (Kercbelich: Notitiae praelim. 272. 1.)
1452. *Osztoja*, boszniai király, ily czímmel: Hostoya re de Bosna de Usora, Soli, Podvinie etc. (Acta Archivi Veneti spectantia históriára Serborum et reliquorum Slavorura meridionalium. Collegit Dr. Joannes Sckaffarik. Belgrád, 1862. Második kötet 449. 1. Előfordul 1459. Marcomir Brankovich, Vojvoda Podviniae, a mi szintén hibás Podriniae helyett. A tartomány neve, Kaprinainál is el van fordítva, História dipl. II. 310. 312. lap.)
1459. *Thomanovich Momcillus*, ussorai bán, Tomassevics István király alatt. (Engel: G-eschichte von Serwien und Bosnien 419.1. Kaprinai: História diploma. tempore Mathiae de Hunyad, II. 310. 1. Kercbelich: Notitiae prael. 279.1.)
1471. *Újlaki Miklós*, Telcsak és az ozorai föld örökös ura, macsói bán. (Újlaki végrendeletében a budai kam. levéltárban NRA. 1712. csom. 4. sz.)
- Orbász vármegye. A királyi bizottság, melynek 1778-ban az volt feladata, hogy az újra alakítandó Temes, Krassó és Torontál vármegyék területét kiszabja, az udvarhoz intézett felterjesztésében Orbász vármegyét a temesi tartományban létezettnek képzelé. ¹⁾ E vármegye fekvését Timon a Száva és Drina mentén jelöli ki.²⁾ Korbuly tovább megy és hozzáadja, hogy a macsói bántóság nemcsak saját megyéjét foglalta magában, hanem Boszniából is két szomszéd vármegyét: az orbászit és szrebernikit.³⁾ Szegedy János Orbász és Szrebernik, Macsó és Keve vármegyét Szerbiában keresi.⁴⁾ Libloy-Schuler Frigyes Orbászvármegyét a Dráva (!) és Drina közé helyezi és azt véli, hogy e megye a macsói bántóság kiegészítő részét képezte.⁵⁾

¹⁾ Szentkláray: Száz év Dél-Magyarország történetéből. 1.56.1.

²⁾ Timon: Imago antiquae et novae Hungariae 23. 1.

³⁾ Korbuly Imre: A báni méltóság 189. és 192. 1.

⁴⁾ Decreta et vitae Regum Hungariae. Lásd Kewe cikket.

⁵⁾ Libloy-Schuler: Siebenbürgische Reohtsgeschichte I. 170. 1.

Még nagyobbat botlik Bedeus v. Scharenberg, ki történelmi atlaszában azt állítja, hogy Keve és Orbász vármegyék a macsói bánoknak: voltak alávetve, — a mit bajosan lehetne bebizonyítani. Ez úton jár Lehoczky is, ki azt hiszi, hogy Orbász (nála comitatus Orbacensis) vármegye Szerbiában feküdt a Drina, Száva és Kolabra (!) folyó közt, és hogy e megyében Szabács és Drinavár vára állt. Gzinár Móra Fejér Oklevéltárhoz készített indexében az orbászi főispánokat Erdély alatt sorolja elő, elárulván ez által, mily távol volt a valótól, végre még csak Katonát említjük, ki e kérdést épen megoldhatatlannak tartá, és egy Timon által közlött 1273. évi oklevélre vonatkozólag, melynek záradékában orbászi és szolgagyőri comesek nevezetnek, így kiált fel: Vajjon ki mondhatná csak hozzávetőleg is, hol feküdt az az Urban (*így*) és ez a Szolgagyőr vármegye.¹⁾

Orbász vármegye terjedelmét, határait ma sem írhatjuk le, bizonyos csak az, hogy e megye Boszniában a Zec és Radusa Planina hegyeken eredő és a Szávába ömlő Verbász folyó mentén terült el. Kétkedni lehet, vajjon e megyének voltak-e valaha megállapított határai; azoknak kijelölését megnehezíti azon sajnos körülmény, hogy a forrásainkban említett orbászi helységek ma már majdnem egytől egyig ismeretlenek.

Álltak-e az ozorai és szreberniki bánágok, melyeknek területe a Verbász és Drina folyó közé esik, Orbász vármegyével közelebbi összeköttetésben, erről nincs tudomásunk.²⁾ A mi azonban Orbász vármegyét illeti, ez Magyarországgal állt közvetlen érintkezésben, nem pedig Boszniával, és még a mohácsi vész évében »Orbászság és Boznaság« nevezete egymás mellett fordul elő, mint két különböző földirati fogalom. A vármegyék lajstroma, mely tévesen Verbőczynek tulajdonítottatik, Orbászt is előszámlálja.

Orbász vármegye egészen a magyar vármegyék módjára volt szervezve; fő- és alispánok és szolgabírák voltak a közigaz-

¹⁾ Katona, VII. 646. 1.

²⁾ Engel nem habozik kimondani, hogy Orbász vármegye, Comitatus Orbacensis a macsói bánággal volt határos. (Gesch. von Bienen und Bonnién 227. 1.)

gátás élén. és a nemesség közgyűléseken tanácskozott, és intézte el ügyeit. A magyar országgyűlésre küldte követeit, mikép tudjuk, hogy nevezetesen az 1505. évi rákosi országgyűlésen Petrovics Mihály képviselte a vármegyét, neve az okt. 13-án kelt végzeményben fordul elő.¹⁾

E megye földbirtokosai között kiemelendők a zágrábi püspök, a Desewffy, Csontos, Paksi, Garay, Pécsi, Csabai stb. család,²⁾ és hihetőleg azok között is, kik itt főispáni hivatalt viseltek, — sokan a főbirtokos nemességhez tartozhattak. A XIII. században a dubiczai főesperesség Zana és Orbász vármegyét is magába foglalta, és így egyházilag a zágrábi püspökség alá tartoztak. Ez időben következő 13 orbászi plébánia soroltatik elő:

1. Voyszka, Szent Mihály templomával;
2. Szent Lukács temploma;
3. Szent Márton temploma Váralján (de sub castro);
4. Turya, Szent Mihály templomával;⁸⁾
5. Gradech, Szent György templomával;
6. Vidusy, Szent Péter templomával;
7. Biscupci, Szent György templomával;
8. Keresztelő Szent János temploma;
9. Szeht Ilyés temploma — in campo;
10. Szent Erzsébet temploma — in foro;
11. Raschich;
12. Özek, Szent György templomával. (Az Ozora balpartján van Odziak. Bizonyosan ezt és nem a Dráva melletti Eszéket érti a posegai káptalan levele, melyben »Castellum Essek in comitatu Orbasz« említi.);
13. Galaas, Szent Miklós templomával, Ozora felé.⁴⁾

¹⁾ Katona, Hist. őrit. XVIII. 429. lap. Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 158. 1. Kukuljevics: Jura Eegni Croatiae I. 254—259. 1.

²⁾ A Pécsi és Csabai család itteni birtoklásának nyoma van 1347. évből, midőn e két család némely tagja közt a nyitramegyei Nagy- és Kis-Nadány és Széplak iránt egyezés jött létre. (Budai kam. ltár N. R. A. 110. csom. 45. sz.)

³⁾ Túrje falu van Gradacsac és Brcska közt, — Szrebernikhez éjszakra.

⁴⁾ Tkalcsics: Monumenta Histor. Episcop. Zágráb. II. 90. 1.

E földrajzi leírásnak nem felel meg a zágrábi püspökség mai urbeczi főesperessége. Ez utóbbinak falvai Varasd megye felső-zagorai járásában fekszenek és tán az Urbovecz begytől vette nevét.

A magyar kormány kezdetét Orbász megyében a XIII. század közepétől, nevezetesen az 1243. évben említett István kir. főlovászmesterrel lehet biztosnak elfogadni, a ki az első ismert orbászi főispán. Fejér nagyon téved, midőn 1213. évre Miklós, Bors fiát orbászi főispánnak teszi. ¹⁾ Nincs kétség, hogy ez állítás Vilmos erdélyi püspök egy 1213. évi levelének félreértéséből származik, melynek záradéka így szól: praesentibus Nicolao comite filio Borczy; Orbatio comite, at aliis quampluribus, — a mi magyarul annyit tesz: Miklós comes, Bors fiának és Orbacz comes stb. jelenlétében. Tehát két egyénről van szó, kiknek egyike Miklósnak, a másik Orbacz vagy Orbatusnak neveztetik. ²⁾ Vancsai István esztergomi érsekről olvassuk, hogy Ofbaz comes fia volt, ki 1250. év előtt halt meg; István unokaöccsét is Orbaznak hívták, ki miután posegai prépost volt, kitetszik, hogy nem lehetett Comes de Orbaz=orbászi főispán.³⁾ Bács megyében említettik 1387. évben Orbászpálotája nevű helység, a mely Orbász személynevet is feltételez.

Komlóssy Ferencz állítja, hogy Orbász megyéről először egy 1252. oklevélben tétetik említés, minthogy itt Vancsa érsek apja orbászi főispánnak neveztetik. Hogy a főispánok korábban előfordulnak, kimutatják alább az okleveles adatok. De előfordulnak nemcsak 1275. évig, mint ő véli, hanem a XV. század második felében is. Beszél vármegyei lajstromról is, melyet szerinte Verbőczy István készített, és melyben Orbász, mint 58-ik vármegye, Macsó és Krassó közé van helyezve. Hiba az is, hogy Orbászt nemcsak vármegyének, hanem várispánságnak is tartja. ⁴⁾

¹⁾ Fejér VII. 2. k. 307. 1.

²⁾ Fejér III. 1. k. 146. 1.

³⁾ Knauz: Monum. Ecclesiae Strigoniensis I. 349. 1. hol azonban csak kételyét fejezi ki, vajjon István apja orbászi főispán volt-e?

⁴⁾ Komlóssy, Bosznia és Herezegovina jogviszonyai Magyarországhoz I. 36. 37. 1.

A zágrábi püspöknek Orbász vármegye területén nagy birtokai voltak, de oda való jobbágysai a bárók, a fő- és alispánok gyakran történt megszállásai által nagyon terheltettek; Timoté püspök ez iránti panaszára tehát IV. Béla király 1269. évben e visszaélést megszüntette és a püspök népeit az orbászi fő- és alispán hatósága alól kivévén, azokat egyenesen a zágrábi püspök igazgatása alá helyezte.¹⁾ Ilyen kiváltságot kaptak a zágrábi püspök somogyemegei népei is.

Négy évvel utóbb egy adásvevési eset fordul elő. Bizonyos Voyk fiai, t. i. Hrovatin, Péter és Blagoya Lipye nevű örökös földjüket 50 márkáért örök áron eladták Györgynek, Chelk fiának. Orbász vármegye tisztjei, úgymint Kristophor és Vid alispánok, Bertalan comes terrestris, Predihna és Jakab szolgabírák előbb a birtok állandékáról meggyőződést akarván szerezni, Radichna, Grubech, Hodus, Wlcozlaus, György Radeyk fiát és Zuilan nemes várjobbágyokat (nobiles jobagio-nes castri) kiküldték, a kik azt jelentették, hogy a nevezett Lipye, a Potok beömlésénél az Ozomicha folyóba fekszik. Ezenkívül még Lubna és Obró folyó, a Mirem út, a Ragitovecz és Hraztovecz mocsár említettnek, mint határjelek. Egészen a magyar törvényes eljárás értelmében kiemeltetik, hogy a szomszédok az adásvevés ellen semmi kifogást nem tettek. A vármegyei hatóság 1273. évben tehát kiadta a hitelesítő bizonyítványt.²⁾ Az orbászmegyei Lipye egy későbbi birtokosa Daach Pál, Jakab fia, orbászi nemes, a zágrábi káptalannál 1348. évben kieszközölte e kiváltság helybenhagyását és átíratását.

A zágrábi püspök jószágait utóbb még nagyobb baj érte, mint a megszállással járó zaklatás, mert János mester Zana, Orbász, Guarig és Gecske ispánja, illetőleg főispánja, azokat legjobb tehetsége szerint pusztítá és kirablá. Timoté püspök ezért 1281. évben János mestert a verőczei ferencziek templomában, a római egyházból kiközösítő és ez ítéletet Lodomér esztergomi érsek is megerősítő.³⁾

¹⁾ Wenzel, Árpádkori Új Okultál- XI. 583. J. Tkalosies I. 146. 1.

²⁾ Wenzel: Ái-pádkori Új Okmtár IX. 43. 1. A káptalani átírat a budai kam. Itár N. B. A. 1532. csom. 19. sz. (Fejér IX. 1. k. 642. 1.)

³⁾ Wenzel XH. 337. 1. Tkalosies: I. 206—208, 1.

Jobb emléket hagyott maga után Radiszló, ki 1285-ben Glaas, Orbász és Zana főispánja volt, és az Unna mellett fekvő Timpor szigetet, testvérével Dénes bánnal közösen bírta. Midőn Rudi szí ő meggyőződött, hogy a király e szigetet már korábban a topliczai apátságnak adományozta, a birtoklástól visszalép-
vén, a szigetet az apátságnak engedé át.¹⁾

Eme Radiszlónak, ki időközben egész Slavouia bánja is lett, III. András király 1293. évben hű szolgálataiért Vrbaz, Galas, Petrina, Vinodol, Selen, Oklich, Podgoria és Zamobor várakat örök időre adományozta, a melyekbe őt a kiküldött királyi ember és Gerold zanai, orbászi és dubiczai főesperes a magyar törvényes szokás szerint be is igtatta.²⁾ Az említett nyolcz várhoz tartozó földek is be voltak foglalva az adományba.

Ágoston zágrábi püspök, midőn 1303. évben méltóságába lépett, valamely egyházi birtokot Orbász vármegyében, Ladiha nevű ottani nemes ember kezén talált, ki azt állította, hogy e birtokot hűbér czímen kapta János zágrábi püspöktől. Ágoston azonban az egyszerű szavaknak nem akarván hitelt adni, Ladihát ismételve felszólítá az igazoló oklevelek előmutatására és e czélra neki a határidőt többször hosszabbította, melyet Ladiha soha meg nem tartott. Ágoston püspök türelmet vesz-
vén, a kérdéses birtokot, melynek nevére seholy nem akadunk, maga részére lefoglalta. Csakhamar ezután Ladiha meghalván, fő- és nemes urak közbenjárására, a zágrábi püspök árváiuk visszaadta a birtokot, felhiván azokat, hogy az apjuk által szerzett infeudatiót igazolják, és a kötelességeket, fizetéseket teljesítsék. Az árvák azonban a várakozásnak nem tettek eleget, azért a püspök a birtokot tőlük elvette. Az említett közbenjárók ismét a püspökhöz fordultak, ki is azért a fizetési határidőt hosszabbította. Az sem használt. Az árvák sem igazoló leveleket nem mutattak elő, sem fizetést nem teljesítettek. A nevezett püspök Gazotti Ágoston azért 1312. évben a birtokot

¹⁾ Tkalesics: I. 218. 1.

²⁾ Hazai Okm. VII. 235. 1. A Selen váráról szóló királyi adomány kelt 1293. júl. 11-én, a zágrábi káptalannak bizonyítványa, mely szerint Radiszló 8 vár birtokába igtattatott, szept. 27-én és abban Radiszló már Csak volt bánnak (tunc bano) neveztetik. A két határnap közti időben léphetett tehát vissza a bánágról.

az ő kezéhez esőnek jelentvén ki, és minden korábbi engedményt megsemmisítvén, a birtokot vicariusának Péter olvasó kanonoknak adományozza.¹⁾

Nagy Lajos király öcscse István, mint egész Slavonia hercege, Orbász vármegyét is kormányozta, mely szintén Slavoniához tartozott, és itt Nagy Lajos nevében bizonyos felségi jogokat is gyakorolt, a minők például, hogy az örökösök nélkül meghalt nemesek jószágai az ő adományozásához estek. Így Demeter Miklós fiának jószágait Orbász megyében, a nevezett okból oklicsi várnagyának, Szentjakabi Tamásnak, hűséges szolgálataért adományozza, — nevezetesen Rastigh, Ezek, Kópéi, Láz, Polyna, Tarnócz és Kuehyan helységeket. Azonban e helységek fekvése Tamásnak, ki itt már gerzenczei főispánnak és medvedi várnagynak neveztetik, és birtokos társának Tar Jánosnak nem lévén Ínyére, István herceg ezeket 1353. évben Orbász várához kapcsolta, és azok helyébe Tamásnak és Jánosnak Szentpéter nevű jószágot, szintén Slavoniában, Kőrös megyében adta cserébe.

Érdekes, hogy 1360. évben, Kőrös, Dubicza, Zana és Orbász vármegye Kozarában (a mái Kosarac) együttesen közgyűlést tartottak, melynél tehát a Száva, mint az ország mai határa, nem is szolgált akadályát; a mi az ország e részei szoros összefüggésének nem csekély jele.²⁾

Tisziczai András fia Demeter, és nevezett András unokája János, Utelin fia 1362. évben a po&egai káptalan előtt osztályra léptek az Orbász megyében fekvő Tiszicza és Harajócz (Haroyowch) falvakra nézve.⁸⁾

Nagy Lajos király 1370. évben Twartko boszniai bánnal oly egyezsége lépett, hogy a király Twartkónak a boszniai és *ozorai* bániságot átengedi, ellenben a bán lemond Cliulm várairól és tartozandóságairól ifjabb Erzsébet királyné javára.⁴⁾

¹⁾ Kerclielich: Histor. Episc. Zágráb. I. 102. 1.

²⁾ Zichy Oodex III. 163. lap. Az érintett közgyűlésről lásd többet Zana alatt.

³⁾ Budai kam. ltár N. B. A. 1539. cs. 43. sz.

⁴⁾ Budai kam. ltár N. B. A. 1684. cs. 4. sz.

A közgyűlésről, melyet Orbász vármegye 1380. évben Mren, Dubicza, Zágráb és Zana vármegyével tartott, már más helyen szóltam.

I. Twartkó boszniai királylány történt koronáztatása után, Nagy Lajos király, Orbász vármegyében jószágokat adományoz. Egyik alkalmúl szolgált erre Borovina, Vidos fiának magtalan halála, a kinek Vidasócz nevű birtokát Nagy Lajos 1381. évben Garay Miklós nádornak örökségi joggal adományozta. A következő évben a király ugyancsak Garai Miklósnak, Orbász megyében Beloukateleke, Bresth és Jagodnicza helységeket, melyeket ezelőtt szintén Vidasócz Borovina bírt, adományozza, és a posegai káptalan őt ezekbe beigtatta. A két beigtatáshoz kiküldött királyi emberek Sztupnuk, Ztrasemlya, Polkothyna, Stichnik, Farkashegy és Hüalanteleke helységekről neveztetnek, a melyek tehát szintén Orbász megyében Vidasócz körül fekhettek. Ztrasemlya helynév visszhangzik Strezsemlyei György nevében, ki 1515. évben jajczai bán volt. Bizonyos Goyzlow fiai Syrok és Domokos a Vidasócz faluval határos Obrow falut magok részére igénybe vették, és ezért 1382. évben Nagy Lajos királyhoz folyamodtak, de meg nem akadályozhatták, hogy Garai Miklós ez utóbbi faluba is beigtattassék.

E birtokra azonban más oldalról igények emeltettek. Nevezetesen István fia Tamás és az utóbbinak fiai: Márton, Benedek és Loránd; továbbá Dyank fiai: György és András; végre Tamás fiai: Péter, István és Bálint örökségi jogot tartottak arra, és azt állíták, hogy néhai Borovina az ő osztályos atyjokfia volt. Bírói felszólalásuk nem liaszualt, mert ama hat nemes társuk, kiket a király jelenlétében jogaik igazolására maguk kijelöltek, a kívánt esküt letenni nem akarták. Ezt 1382. évben a posegai káptalan bizonyítja.

Az utóbbi évben Garai Miklós nádor Borovina egy másik örökségébe is beigtattatott a posegai káptalan által; úgy, mint az orbázmegyei Beloukateleke birtokába, mely a kisebb Bresth és Jagodnicza helységeket foglalta magában.

Egy más birtokot, mely Vidasóczhoz tartozott, ugyanakkor törvényes utón szerzett. Ez pedig Obrow falu, melyért Goyzlow fiai Syrák és Domokos kiegyezési port indítottak

Garai ellen. Az ő ellenfelei meg nem jelentek a törvényszék előtt, a birtokjogukat igazoló okleveleket sem mutatták be, Széchy Miklós országbíró azért Obrow falut Garai Miklósnak ítélte oda. Az országbíró közvetlen joghatósága Orbász területén bizonyára nem érdektelen. Nagy Lajos király az Ítéletet megerősíté és a posegai káptalan a nádort bevezette.¹⁾

Zsigmond király uralkodása elején szintén a boszniai zavarokkal küzdött, — 1398. év augusztus 13-án Orbász-Vásárhely közelében táborozott. (Ráth Károly: Magyar királyok utazásai, stb.)

Boszniában Twartko uralkodása az engedetlenség szellemét ápolta, mert ő maga a törökkel és László nápolyi királlyal tartott. Zsigmond király e féktelenséget már nem tűrhétvén többé, — 1407. évben személyesen vezetett hadsereget Boszniába, és augusztus hóban Babuncz vár alatt táborozott; hadvezérei szántói Laczk Jakab és Tamásy János erdélyi vajdák október elején a Verbász folyó mentén működtek.²⁾ A háború 1408. évben szerencsésen végződött, Twartko fogságba került és Budára vitetett, a pártosok életükkel lakoltak. A király ez év június 5-én Doboron tartózkodott,³⁾ mely utóbb az ő szigorának lett színhelye, szeptember 18-án pedig Maglaj vára alatt; a hadjárat tehát őszi fejeztetett be.⁴⁾

Zsigmond király 1435. évben gróf Blagay Jánosnak azon 1600 aranyforintért, melyet Orbaz és Kozara királyi várak fentartására fordított, és melylyel a király neki tartozik, azonkívül évenkinti 500 aranyforintért, mely Blagay Jánosnak a kiváltásig fizetékép jár, nevezett Orbaz és Kozara várakat elzálogosítja.⁵⁾

¹⁾ Az eredeti hat darab oklevél meg volt a budai kamarai ltárban N. R. A. 1511. csom. 16. sz. alatt, de azt 1849-ben a horvátok elvitték, most tartalmuk csak az indexből ismeretes.

²⁾ A vajdák egy levele, — kelt okt. 5-ön, a Verbász folyó mellől. (Fejér X. 4. k. 644.1.)

³⁾ Oklevél a gróf Festetich ltárban.

⁴⁾ Ráth Károly: Magyar királyok utazásai és hadjáratai, 107. lap, második kiadás, hol azonban a helynév hibásan Magdaj vár.

⁵⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. év, V. füz. 60. 61.1.

Frangepán Márton 1448. évben özvegy Blagay Ursinát vagy Dorottyát vevén nőül, ezzel többi közt Verbász és Kozara várait kapta; és azóta vegliai gróf, Verbász várának ura, egész Verbász földjének főispánja (supremus comes), boszniai Kozar és Kumogoina,¹⁾ Kosztainicza várak és a Kelpy-féle váracs, továbbá Kralicz, Gradacz és Czipovac, Jascba és Okicb (in Bussis); a tenger mellett a régi vár (veteris arcis) és Segnia felének, Vinodolban Növi, Brebir, Grisana, Belgrád, Kotor, Buccari, Tersac és Prohaj stb. ura czímét viselte.²⁾ E helyen bennünket nem az érdekel, hogy Mátyás király Frangepán Márton, mert Frigyes császárhoz pártolt, várai nagyobb részének vesztésével büntette, hanem az, hogy itt Orbász vára mint a Frangepánok magánbirtoka fordul elő. Dorottya még ez évben fiának Blagay Jánosnak, Verbász és Kozara várak felét adományozza.³⁾

Székely Tamás vránai perjel Felső-Slavoniát pusztító és egyúttal (1459.?) Kozara és Verbaz várakat elfoglalta. (Kerchelich, Nöt. 285.)

Az idők folyamában e vidék nagyszerű liarczok szinlielye volt a magyarok és törökök közt, de azok elbeszélése nem a jelen feladatot képezi. A vármegye belső mivoltáról alig nyerrünk egy pár adatot, legfeljebb, hogy annak területén 1453. évben Orbász-Szent-György, 1496-ban Rakovac nevű falu találatik; Csontos Istvánnak itt 1524. évben Gathalócz, Vitkócz és Leszkócz faluban voltak részbirtokai.

II. Lajos király és Szelim szultán 1519. évben három évre kötöttek fegyverszünetet, — az oklevelet, melyet Bélay Barnabás Budára küldött, itt márczius 28-ikán írták alá, melynek értelmében a felek magukat kötelezték, hogy egymás országait nem háborgatják.⁴⁾ A szerződésben név szerint castrum *Orlaz-*

¹⁾ Ma Komogovina, a második báni ezredben.

²⁾ Nagy Iván: Magyarország családai IV. 240.

³⁾ Kerchelich ez adományról szólván mondja, liogy Kozara és Verbász ma Törökországban fekszik. Haec ideo inseruimus — teszi hozzá — adeoque *si redeant aliquando*, quo pertineant sciri queat. (Not. prael. 271. lap.)

⁴⁾ Szalay: Magyarország története III. 513.1. — Horváth Mihály

vara is befoglalva volt, és így legalább papirosán volt biztosítva a törökök megtámadásai ellen.¹⁾

Midőn II. Lajos 1522. év elején Csehországba távozott, Báthory István nádornak, kit helyettesévé nevezett ki Magyarországon, azt írta, hogy miután Keglevich Péter és Greletfy a jaiczai bánásgról lemondottak, az utóbbit felszólította, hogy a bánaságot megtartsa, és hogy ezen minőségében Banyaluka és Orbászvára várainak is gondját viselje.²⁾

Magyarországnak ügyei azonban, mert az önérdék a hazafiságot elnyomta, mindinkább hanyatlásnak indultak. Kevéssé a végveszély előtt 1526. évben a király tanácskozást tartott Budán, az ország nagyaival, mely alkalommal kiderített, hogy a király az »Orbászságot és Boznaságot« előbb azok jövedelmeiből védelmi állapotban tarthatta, és még száz-ezer forint felesleg is maradt, most azonban a nagyok mind elpredálták és elvesztegették.³⁾

Orbász vármegyének további sorsa végre, mint sok másé, a mohácsi csatával döntetett el. Ma Orbász várának fekvését sem tudjuk biztosan kijelölni. Koszorú város fekvését még fel-tünteteti Apiani Péter 1528. évi térképe.

A török foglalás, mint az özönvíz nyomult a régi és a jelenkor közé. A karloviczi békekötés után ama birtokosok utódai, kiknek jószágai a török hódoltság területén feküdtek azok visszaadományozását szorgalmazták, ős a mi különös, igényei-
ket még azon tartományokra is kiterjeszték, a melyek a karlovi-
czi békében nem adattak vissza a magyar királynak. Daróczy Ist-
ván 1702-ben tolnai alispán, és Paksy Anna férje, már a XVIII.
század elején igényt emelt egy általa jegyzékbe foglalt várra és

az ő történetében e szerződésről hallgat, Marino Sanuto is. Nehány pont-
ját közli Pray: *História Eegum*. II. 585. 1.

¹⁾ Hevenesi kéziratai XIV. köt. 465. lap.

²⁾ Pray: *De prioratu Auranae* 79.1. *Epistolae procerum* I. 154. lap, — és eredeti oklevél a budai kamarai ltárban: *Acta publica* 26. cso-
mag 3. szám.

³⁾ Horváth István: *Verböczy emlékezete* II. 230. 1. azt közli: *Item de pertinentiis Orbazsag et Boznasag super omnem solutionem militum suae Maiestatis feeit 100 millia florenorum vei etiam insuper, castra ser-
vaverunt.*

12 falura, melyek Orbász vármegyében fekszenek és női ágon őt illetik.¹⁾ így történt, hogy Leopold király 1702. évben az udvari kamara és a Paksy család közt létrejött egyezséget megerősítő, mely által az utóbbi család női ágának (a férfi ág már deficiálván) a Tolna, Fehér, Komárom, Pilis, Csongrád, Szabolcs, Bihar, Békés, Posega, Kőrös és *Orbacs* vármegyében fekvő ősi birtokait, lemondván a jus armorumról, harminczkétezer rhenusi forintért átengedi. Ilyen orbacsvármegyei birtokok voltak a Sagovina nevű kastély, továbbá Demecser, Vara (másutt Watta) [tán Demetervára], Tergovicsa, és Pristancs.²⁾

Úgy látszik, hogy nem mind a 12 falu lett az eladás tárgya, de akármennyi volt, mégis sajtáságos in partibus infidelium jószágokat eladni és megvásárlani. Különben az ily eladómanóyzás nem tartozik a ritkaságok közé.

Csontos Istvánnak részirtokai 1524. évben Orbász megye Grutolcz, Vitkócz és Leszkovecz falvakban feküdtek.

A cserneki Dessewffy család is hajdan birtokos volt a Száván túl; ez pedig, midőn az 1715. évi országgyűlésnél azt kérelmezte, hogy Posega, Valkó, és Orbász vármegyében fekvő, — a cs. és kir. hercegek által visszafoglalt jószágai neki visszaadassanak, a 85-dik törvénycikk által, követeléseivel az ugyanezen országgyűlésen alkotott új szerzeményi bizottsághoz (commissio neo-acquistica) utasítottatott.⁸⁾

Ez igényeket kétségkívül a császári fegyverek szerencséje érlelte, a melyek 1688. és 1689. években a törökök erejét megtörték, és őket majdnem egész Boszniából kiűzvé, a Száván-túli Slavonia, a Kulpa, Glina és Unna, valamint az Unna és Verbász közti részek elhagyására kényszerítők.⁴⁾

¹⁾ »Hon.« Politikai napilap 1869. év 219. szám. Tárzczacikk.

²⁾ Budai kam. ltár NBA. 266. csom. 59. szám, és a váradi káptalan levéltári indexe XXII. köt. 201. lap.

³⁾ Az idézett törvénycikkből nem lehet kivenni, miféle részek feküdtek Orbász vármegyében.

⁴⁾ Gyurikovics: De situ et ambitu III. 75. Hammer III. 819. és 835. lap.

Orbász Tármegeyi főispánok.

1243. *István*, kir. főlovaszmester, Comes de Vrbaz. (Fejér: IV. I. k. 294.1. Árpádkori Új Okm. VII. 133. lap, a Győri Füzetek után. Fejér: XI. 406.1.)
1244. *István*, kir. főlovaszmester. (Wenzel: Árp. Új Okm. VII. 157 és 170. 1. Koller: Histor. Episcop. Quinque eccl. II. 133. 1. Kaprinai: Histor. diplom. tempore Mathiae Corvini I. 486. Fejér IV. 1. k. 326. lap és Katona VI. 48. lap.)
1245. *István*, kir. főlovaszmester. (Wenzel, u. o. XI. 340. lap. Tkalsics: Hist. Monum. Episc. Zagr. I. 86.1.)
1256. *Moy*s, kir. tálnokmester. (Hazai Okm. VII. 52. 1.)
1258. *Moy*s, tálnokmester. (Fejér IV. 2. k. 451. 1.)
1266. *Csák*, mester (Fejér IV. 3. k. 378.1.)
1267. *Csák*, mester. (Fejér, IV. 3. k.405.1.)
1269. *Csák*, Csák bán nyitrai főispán fia. (Fejér, VII. 1. kötet. 356.1. Teutsch és Firnhaber, Urkundenbuch, 92.1.)
1272. *Sándor*, országbíró. (Fejér, V. 2. k. 57.1. Árpádkori Új Okmtár. IV. 9. 1. és IX. 3. és 5.1. Katona, VH, 621. 1.)
1273. *Sándor*, országbíró. (Fejér, V. 2. k. 75. 78. 1. Árp. Új Okmtár IX. 11. Katona, VII. 644. 1. Győri Tört. és régészeti füzetek II. 302. 1. Zichy-Okmtár L 33.1. Hazai Okmtár VII. 146.1. Hőke Lajos a Paksi nemzetségről értekezvén, az idézett Győri füzetekre hivatkozik, állítván, hogy Orbász, vagy mint ő írja: Orbágy vármegye legelőször 1270. évben említették IV. Béla király levelében, melyben Sándor pilisi ispán egyszersmind orbazi comesnek iratik. De sem az nem áll, hogy Orbász megye legelőször 1270. évben említették, sem az, hogy Sándor pilisi főispán volt. Az idézett oklevél nem is 1270. hanem 1273. évben kelt. Fejér egy oklevél záradékában hibásan így ír: Alexio, e helyett Alexandra, iudice curiae nostrae, comite de Vrbaz. Töm. V. 2. k. 71. 1. Egy más királyi oklevél záradékában ezek fordulnak elő: Ladislaus iudex curiae nostrae et Comes de Barana et de Zibinio; Laurentius C. Scepusiensis et de Újvár, — így Smitt: Episcopi Agriensis. Azonban Timonnál: Laurentius Comes

Supruniensis et de Vrban — Henricus bauus de So et de Vazara, stb. Reinoldus magister dapiferorum et Oomes Zalaga-gewriensis, stb. — Katona, ki Smittth szövegét Timon variánsaival felvilágosítja, az utóbbira vonatkozólag megjegyzi: »Helyesen mondja ezekre — t. i. Timon — igen sok vidék, melyekről e levelekben szó van, legnagyobb homályban rejlenek előttünk. Mert vajjon ki mondhatná csak hozzávetőleg is, hol feküdt ez az Úrban és ez a Salagageur vármegye?... Zibiniensis comitatus az erdélyi Szebent (Oibinium) jelenti-e vagy a dalmát Sebenicot P (Katona VII. 646. 1.) Tehát Katona magáévá teszi Timon e kételyét és zavarát.¹⁾ Bizonyos, hogy 1273. évben sem Szepes, sem Újvár megyének nem volt Lőrincz nevű főispánja, de volt Sopronnak (Fejér V. 2. k. 75. 1.) és e soproni főispánnal neveztetik Sándor országbíró orbászi főispánnak, a kir. oklevél záradékában. Oomes de *Urban* helyett Timonnál Oomes de Urbaz olvasandó, és a nagy bámulat lejjebb száll.)

1273. *Lőrincz*, országbíró, soproni főispán. (Fejér, V. 2. k. 82. 87. és VII. 5. k. 381. 1. Gróf Sztáray cs. ltára, Mascul. 322. sz. és Acta Monialium Vet. Budens. 13. csom. 5. és 8. sz. a budai kam. ltárban. Desewffy Oklevéltár 63.65.1. Hazai Okmánytár VI. 194. 1. Ez évben Lőrincz mint nádor, soproni és baranyai főispán és kunok bírása is fordul elő. (Fejér, VII. 5. k. 383.1.) Ugyan ez évben: Kristofor és Vítus mesterek, comites de Urbaz, Bartholomeus comes terrestris, és a többi szolgabírák. (Wenzel: IX. 43.1.) Kristofor és Vid alkalmasint csak alispánok voltak.)
1275. *Péter*, Comes de Orbaz. (Fejér, V. 2. k. 271.1.)
1281. *János*, mester, Zana, Orbász, Guarig és Gecske megye főispánja. (Wenzel: XII 337.1. Tkalcsics I. 206—208.1.)
1285. *Radiszló*, Glaas, Orbász és Zana megye főispánja. (Kukuljevics: Jura regni Croatiae I. 96. lap. Tkalcsics I. 218. lap.)

¹⁾ Timon: Imago antiquae et novae Hungariae 44. lap, e kívül még azon következtetésre jut, hogy ez a László sebenicói comes volt.

1288. *Radiszló*, mint Zana alatt.

1334. *Miklós*, orbászi főispán. (Liber privil. Episcop. Zágráb.)

1345. *Iván*, Nelepuch comes fia, Orbász és Zana vármegye főispánja. (Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 43—45. 1.)

1353. *György*, István slavon, dalmát és horvátországi herceg prothonotarius, és orbászi főispán. (Oklevél a m. nemzeti múzeumban. Kerchelich: Notitiae prael. 148.1. és Hist. Ep. Zágráb. I. 132. 1.)

1365. *János*, Zana és Orbász vármegye főispánja. István zágrábi püspök testvére volt. (Budai kam. ltár NRA. 6. cs. 6. sz. és 593. csom. 8. sz.)

1448 körül *Frangepán Márton* egész Verbász föld főispánja. (Nagy Iván IV. 240. 1.)

1460. *Koroghi János*, macsói bán, Orbász és Posega vármegye főispánja. (M. Sión 1869. év 108.1. Kovacsichnál már 1445. év alatt.)

Pesenta a Constantin császár által említett zsupánságok egyike. Spruner, egy történeti térképén ezt Tinnin és Lika közt tünteti fel, melyet Sidraga elzár a tengertől. Safarik azt Boszniában, Jajcza környékén keresi, mert ott van a Vezenta nevű hegy. Racki vélekedése, hogy ἡ πεσέντα azonos a Pset nevű zsupaniával, mely a tinnini püspökmegyében fekszik. (L. Pset.) Ezekről eltérőleg Franceschi¹⁾ úgy vélekedik, hogy Pesenta alatt a Cetina és Kerka folyók felső vidékei, avagy forrásai közti tájat kell érteni. Egyik nézet sem vergődik fel bizonyosságra, és így a Livnobox nyugotra eső tájt még a jövő kutatóknak kell átengednünk.

Plas vagy Plaski, a Mala Oapella nyugoti oldalán, hol Plaski vár romjai még láthatók. Modrushoz délre fekszik, az ottocsáni határövezredben. Farlati (III. 216.1.) sz. Plas vagy Plis »talán« a Plessinitza hegyek tövében (helyesen Plesse-vitza) terült el, melyhez délre a corbaviai comitatus alakult. Plas később Modrus megyével egyesítettett. Merian térképein Ploz Ogulinhoz délkeletre tűnik fel. Ma görög-keleti püspökség székhelye; Brasnié a plaski-i zsupánságról nem szól.

¹⁾ L'Istria note storiche di Carlo de Francochi, 78. 1.

Az 1185. évi spalatói zsinaton Plas a corbaviai püspökmegyéhez csatoltatott.¹⁾

Plazy néven a Frangepánok birtokai között találjuk, a XV. század végén.

Pleva vagy Pliva Boszniában, a dinari havasok tövében, az Unnacz folyótól keletre, Pecska és Szokol helységekhez délre. Itt létezett azon 11 zsupánságok egyike, melyet Constantin császár Pleba-nak nevez. Az Antonius itinerariumában előforduló Pelvát nem lehet a zsupánság székhelyével azonosítani, mert ez sokkal éjszakibb irányban, a Pliva folyónál feküdt.

A plevai zsupánokat nem ismerjük, a kerület további sorsát sem, a beolvadásig.

Podgoria. Crescimir király 1071. évben az arbei püspökségnek adományozza a podgoriai zsupánságot. A zsupánság neve mindig *sub alpinus* néven fordul elő, a mely annyit jelent, mint a szláv Podgoria, az az havas alatti vagy hegyaljai. Az arbei püspökséghez csatoltatott minden föld Murula várától kezdve, mely szláv nyelven Sztenicze (ma Stinicza), a Kopriva folyóig, továbbá Rawna, Kissa és tartozandóságai. Az arbei püspökséghez még Lika, Busán és Bocsác zsupánság tartozott. Az arbei püspökség e szerint érintkezett a nonaival; a zsupánság pedig az Adria partján Zeng és Carlopago közt keresendő. Crescimir idézett levele a nonai püspökmegyéhez számítja Pagi, Pesani, Murowlani és Wlassics helységek területeit. Én a Murowlani és Maurovlacci közt összefüggést vélek. A Maurovlachok = morlakok. A Zeng és Carlopago közti nagy tengeröböl Canale della Morlacca vagy della Montagnának neveztetik, kétségtelenül azért, mert egész, hosszában a nagy Velebit hegység tekinte le rá. Ez magyarázza meg, miért neveztetett a tövében elterülő zsupánság Podgoriának, vagy sub alpinus. Az idézett oklevélben nevezett Stenicze, ma Porto Stinicza néven találjuk az Adria partján, Arbe sziget déli csúcsa irányában, Jablanacz mellett. (Schedius térképén hibásan Slinicza.) E tájon keresendő Rawno helység és Kopriva folyó

¹⁾ Fejér II. 223. Kukuljevics. Cod. dipl. II. 131. 1. Endlicher: Monumenta Arpadiana 387. lap.

is. A XVI. század elején Obroyaz váralján említetik egy benzés monostor Sancti Greorgii de Copriua.

Crescimir adományát megerősítette Kálmán király 1111. évben.¹⁾

Mind ez mutatja, hogy Podgoria zsupánság különbözik Podgoria Comitastustól vagy várispánságtól, mely mint ilyen a XIII. században Jazka és a mai Károlyváros környékén létezett, s melyről még külön fogok értekezni.

Brasnics M. horvát író a podgoriai zsupánság alatt azt a területet értette, melyet fenn leírtam.

A bíboros Constantin császár idejében még önálló léttel nem bíró diocleai tartomány (mely vidéken az újabb korban Montenegró keletkezett) a XI. század elején kezdett szervezkedni, és befolyása alá helyezé a zachulmiai és *podgoriai* zsupánságokat.²⁾ A XII. század végén, nevezetesen 1199. évben Vulcan magát Dalmatia és Dioclea királyának címézi,³⁾ és a pápa kegyében részesül, mert a római szék hívének mutatkozik.

Kérdéses dolog, hogy mit érhetett Vulcan királyi címe, miután bizonyos, hogy III. Béla fia, András herceg 1198. évben magyar sereggel Ohulmiát és Rasciát elfoglalta, Jadrába győzelmesen bevonult és azóta Dalmatia. Horvátország, Ráma és Chulmia hercegének írta magát.⁴⁾ Azonban lehet, hogy Vulcan csak azért élt dalinatiai király címével, mert mint II. Calixtus pápa 1121. levelében olvassuk, felső Dalmatia másképp Diocleának neveztetett.⁸⁾

A fennérintett befolyás Chulmiára és Podgoriára, ha előbb nem, András herceg fegyveres megjelenésével megszűnt.

Poljicza másképp Polhana, Bihacz legközelebbi szomszédságában, mely szintén e comitatushoz tartozott. Zsupánjai ezek:

1070. Dalic, vagy Dalizo. (Raöki: Documenta 81—83.1. Kukuljevicsnél: Dabro. Cod. dipl. I. 137.1.)

¹⁾ Az okleveleket, közli Kukuljevics I. 140. 210. lap és Kacki 88. 1.

²⁾ Komlóssy Ferencz: Bosznia és Hercegovina I. 22. 23. 1.

³⁾ Dioclea alatt Zenta és Trebinje értendő, melyek Zachulmiához délre fekszenek.

⁴⁾ Fejér II. 319. 320. stb. lap.

⁵⁾ Kukuljevics Cod. dipl. II. 24.1.

1076. Visen. (Kukuljevics Cod. dipl. I. 155. 1. Ez oklevelet Racki 1076 — 78 közé teszi. Documenta 113.1.)
- 1080—89. Vratina. (Racki 149. 1. Kukuljevics határozottan 1089. évre teszi. Ood. dipl. I. 182. 1.)
1266. Dénes comes de Peset et de Polhana, Bihicsre idézi saját megyéje és a topliczai apátság perló embereit. (Tkalcsics: Monumenta Episc. Zágráb. 1.135.1.)

A zsupánság (jupania Polici) egész Massaroval 1191. évben a spalatói érsekséghez tartozott.¹⁾ De már 1103. évben megerősítő Kálmán király az érsekséget a tized jövedelmében Chlevna, Cetina, Klisza kerületében, valamint Massar és Poljicza vidékén, — vagy mint az oklevél sajátságos kifejezése szól: decimas... Massari cum toto monte magnó *Politii*.²⁾

Polhana, úgy látszik a XIII. század második felében Zana vármegyébe kebeleztetett. A zanai főispánnak már 1264. Bihicsben saját alispánja volt, (lásd Zana fejezetet), miből következtethetni, hogy ha az 1266. évben nevezett Dénes comes még független volt Zanától, utódjai már aligha voltak azok.

Primörje, azaz: tengermellék, zsupania ad maré, Maria-nia, Maronia, Morska. ³⁾ E zsupánság Oonstantin császárnál Parathalassia néven fordul elő. Az Adria partján feküdt keskeny vonalban Imota és Zachulmia közt, dél felé még kissé a Narenta folyón túl terjedett, éjszakra Trawig nyúlt. A

¹⁾ Kukuljevics Cod. dipl. II, 162. 1. és Wenzel VI. 179. 1.

²⁾ U. ö. 8. lap.

³⁾ Kukuljevics habozik e nevek alatt Primoijét felismerni. (Cod. dipl. I. 237. 1. index.) Szerinte nagy kérdés, hogy e különféle nevek Primörje nevű tartomány főnökeire vonatkoznak-e. Ő hajlandóbb hinni, hogy ezek hasonlóak a bizantinus Drungar vagy admiralhoz, azaz vojvodához, kit tengeri zsupánnak hívtak; ez utóbbi tehát morski zsupán, latinosai] zsupanus morsticus, maristicus, nem pedig primörjei (primorski) zsupán Lucius is azt írja: nem tudja, mit akart Tamás spalatói főesperes a Maronia név alatt érteni. (Liber II. cap. 12.) Nem lehetetlen, hogy a banus maritimus olykor valami admiral-félét jelentett, de nem akkor, midőn a cím banus partium maritarum. Úgy látszik, hogy kisebb tengerészeti hivatalok is léteztek. Olvassuk például, hogy Kálmán király, egész Slavonia bánja, még 1228. év előtt, Lőrincznek, Ompud fiának, kit ismét kegyelmébe fogadott, a Podgola melletti tengerre való felügyeletet átadta, avagy mint az oklevél mondja: *Comitatum maris de Podogola conferálja*. (Wenzel: I. 256. lap.)

keresztény számítás első századában csak e tartomány, melyet utóbb Primorjének neveztek, képezte a tulajdonképeni Dalmatiát.

Ismert primörjei zsupánok ezek:

839. Drosaicus, iudex marianorum. (Parki: Documenta 336. lap.)
 1065—1074. Bösen, avagy Rusinus zupanus morsticus. (Racki: Documenta 98. lap. Ez oklevelet Kukuljevics 1070—
 1074. közé teszi. Cod. diplom. I. 148. lap.)
 1070. után: Bösen, iupanus moristicus. (Kukuljevics: I. 212. lap, bol idejét 1070—1080 közé teszi, — és I. 148. lap, hol 1070—1074 közé szorítja,*és nevét Rusinus-nak írja.)
 1078. Jakab, iupanus morsticus, morski zsupán. (Racki: Documenta 117. lap.)
1080. Jakab, marianorum dux, a mi annyi, mint iupanus morsticus. (Raéki: Documenta 128. 132.1. Wenzel:Árp. Új Okmtár. VI. 50. 54. 1.)
- 1088—89. Jakab, moristicus.
1179. Malichnik zsupánt, ki néhány más rokon zsupánnal Arbe sziget lakosaival egyezsége lépett, Wenzel (VI. 138.1.) tengermelléki zsupánnak nevez, mire magában az oklevélben semmi támasz. Azért Kukuljevics is csak »néhány zsupánról szól. (Cod. dipl. II. 110. lap.)
- II. Pascal pápa 1102. évben megerősíti a salonai érsekség birtokhatárát, és ahhoz Primörjét — parochiam Maroniae — is számítja.¹⁾ Brasnic M. a Mór vagy Maronia nevű zsupánságot különbözönek tartja Primörjétől. (Bad. 22. köt.)
- Midón a törökök 1483. évben Mátyás királyt a Hercegovinából kiszorították, Narenta és Primörje a velenceieknek adták meg magukat.
- Pset, máskép Peset, Pesachnuk, — Bihacshoz keletre feküdt a Gremec-Planina alatt. Racki úgy vélekedik, hogy Pset a tinnini püspöki megyében feküdt, és Constantin császár Pesenta nevű zsupánságával azonos. Az 1185. évi spalatói zsinaton valóban a tinnini mező, Verchreca (Fejér véli, tán Ver-

¹⁾ Kukuljevics: Cod. dipl. II. 3. lap.

lica) és Pset, mint a tinnini püspökséghez tartozó parochiák említettnek.¹⁾ Az 1072. évi oklevelesen előforduló Miroslaus psacensis comest, Racki helyesen véli psetensis-re igazítandónak, lévén e szerint Miroszláv pseti zsupán.²⁾ A szöveg psatensis-re azért nem igazítható, mert ezzel a psar hiválnévbe sikamlanánk. V. ö. Pesenta, szláv nyelven pset annyi, mint kutya.

Pset és Polhana comitatusnak 1266. évben közös comese volt Dénes személyében, kinek levele Bihics-ben kelt, és IV. Béla királyt urának vallja.³⁾ II. Károly szicíliai király 1292. évben a neki tett szolgálatok tekintetéből brebiri Pál horvát-dalmát bánnak és testvéreinek Györgynek és Mladinnak Dreznik (Dyesnich) területét, és az azzal szomszédos Suczanmy és Pset területet adományozza, egész a boszniai határig.⁴⁾ E zsupánság mint comitatus még Thallóczy bán idejében említetik.

Rab, avagy Arbe, mint ma is neveztetik, a Veglia alatti nagy ádriai sziget. Városát említi Constantin császár (949—952. év).

Midőn Arbe, úgy mint Veglia, 1018. évben a velenceiek fenhatóságát elismerte, zsupánokról semmi szó. Kern sokára visszakerült a horvát király alá, mert az arbei sz. Péter monostorának alapításakor 1059-ben, Comnen császár, és Péter horvát-dalmát király kormányára történik hivatkozás időjelöléskép.

Előfordul 1071. évben Mazolin arbensis comes.⁵⁾

Zsupánsági minősége kitűnik Vitális Mihály velencei dogé 1166. évi leveléből, melyben Lampredius arbei iupanusnak neveztetik. ⁶⁾ A dogé magát e levélben Dalmátia és Horvátország hercegének is nevezi.

Mastopietro Márk 1222. évben Arbe sziget comese, a velencei köztársaság alatt.

¹⁾ Fejér: XI. 222. 1. Kukuljevics: Ood. dipl. II. 131. 1.

²⁾ Racki: Documenta 413. 1. és az index.

³⁾ Tkalsics: Monumenta episc. Zágráb. I. 135. 1. Wenzel: XI. 563. lap.

⁴⁾ Magyar diplomáciai Emlékek az Anjoukorból I. 96.1.

⁵⁾ Kukuljevics: I. 141. 1., ki az okirat feliratában őt kneznek nevezi. Más alkalommal Mazolin arbensis et Kessensis comes. Kukujevics Kissát is a zsupánságok közé sorolja, Racki nem.

⁶⁾ Kukuljevics: Cod. dipl. II. 68. 1.

Rab zsupánságról Brasnic is értekezik.

További története a Frangepán családdal van összefüggésben.

Rasztocza, vagy Rastocka a narentai tartomány zsupánsága, a tengerparton, a Narenta torkolatánál. Fekvését jelzi a Rastok nevű tó Vrgorac mellett Dalmátiában. Említi már Biboros Constantin császár, *Mocrum* (ma Makarska) és *Dalén* (Delminium, ma Duvno) zsupánsággal, melyek közül az utóbbi távol esik a tengertől.

Ragusához éjszakra, tehát még a régi Dalmátiában feküdt.

Sebenico, ma is virágzó dalmát város. Némi nyomok egy itteni zsupánság emlékét tartják fenn. Egy 1045—67 közt tartott tartományi zsinaton elhatározottatott, hogy a trawi püspökséghez tartozzék Sebenico város, egész zsupánságával (cum tota sua iupa) és a terület, mely majdnem a Cetina folyóig nyúl. ¹⁾ Hasonlóképp kimondja az 1185. évi spalatói zsinat, hogy a trawi püspökség területi alkatrészei Traw, Drid, Sebenico, és az egész zagoriai comitatus.²⁾ Ezek közül Drid és Zagoria zsupánsági minősége más helyen kimutatva lévén ilyennel bírt Sebenico is.

A horvát írók közül, tudtommal, senki sem sorolja Sebenicót a zsupánságok közé, de mint másnak része sem fordul elő.

Sidraga, a Constantin császár által említett zsupánságok egyike Skradina (Scardona) körül. Spruner ezt Nonához délre tünteti fel, egész a Kerka beömléseig. Franceschi ³⁾ Sidragát Zaravecchiával azonosítja, a mely esetben azonban Sidraga a brebiri zsupánság által lett volna körülfogva. Crescimir horvát király 1059. évben a belgrádi (tenger-fehérvári) Szent János templomának, bizonyos Rogova melletti földeket adományoz. E levélnek van egy hamisítványa is, mely a templom javait még inkább kibővíti. Többi közt Sidraga királyi földről is szól, melyben a templomnak még ama földeket is adományozza,

¹⁾ Racki: Oocumenta 200. 1.

²⁾ Fejér: II. 222. lap. Az idézett hely Kukuljevicznál kimaradt, Ood. dipl. II. 131. 1.

³⁾ Franceschi Károly: L' Istria note storiche 78. 1.

melyek a horvát püspökség földjeitől Lénáig terjednek. Habár ez adomány hamis, de Sidraga, mint horvát királyi föld, kérdés alá nem jön.¹⁾ Ugyan e Crescimir, állítólag a belgrádi Szent Tamás templomának is adományozott földeket Sidraga területén.²⁾ A nevezett monostornak Juraina zsupán a maga sidragai földjét eladta.

Sidragai zsupánok ezek:

1059. Jurana, vagy Juraina. (Farlati: IV. 2. 1. [lásd az 1-ső jegyzetet.])
1069. Péter. (Fejér: I. 405. 1. Kukuljevics: I. 132. 1. Raéki: Documenta 74.1.) Semovit fia.
1070. Mutimir. (Crescimir király levele alatt mint sidraschieus testis. Kukuljevics: I. 137. 1. Racki: Documenta 82. 1.)
1072. Péter. (Kukuljevics: Cod. dipl. I. 143.1. Racki: 91. 1-Wenzel: VI. 42. 1.)
- 1073—1077. közt. Juraina. (Kukuljevics: I. 158. lap és özszevetve 168. lap.)
1076. Lubomir. (Szviniimir horvát király levelében csakcomesnek, 1075—76 közt csak zsupánnak nevezetik, a sidragai comitatus elhallgatásával. Hogy azonban Lubomir valóban jupanus de Sidraga volt, kitetszik a belgrádi szt.-jánosi monostor birtokai összeírásából, Racki: Documenta 167.1. évszám nélkül. V. ö. nála a 106. 107. lapot is. Vagy 1078—80 közt Lubomir. Ra'ki: Doc. 126. lap.)
1172. Dessen, Sclovin fia, iupanus Sidragae, IV. István király alatt. (Kukuljevics: II. 90. lap.)
1181. Dessen. (Kukuljevics: II. 117.1. Az oklevél szavai majdnem érthetetlen rövidségűek: Dessino Slovinie. Egy másik ez évi oklevélben Drascen iupanus filius Slovinie. (U. o. 119. 1.)

¹⁾ A hamis oklevelet közli Kukuljevics: Cod. diplom. I. 118. lap a helyes szöveget és a hamisítványt egymás mellett Racki: Documenta etc. 51—54.1. A benne előforduló hamisításokról értekezik Bojnicic Iván: Az oklevélhamisítás a középkorban, különösen Magyarországon és társországaiban, 57. 59. 1.

²⁾ Az illető oklevelet Kukuljevics (Cod. diplom. I. 135. lap) 1069. évre teszi, — Racki, annak tartalma szerint 1065. év körül keltnek hinné, de gyanús hitelűnek tartja. (Documenta, 64. lap.)

Tinnin, a Constantán császárnál (949—952) említett Tvena (Kukuljevicsnél: Tzena) ma Knin Dalmatiában.

Cetina megyét III. Béla király (1174—1196) adományból bizonyos Doipinio bírta, örökös főispán czímén.¹⁾

IV. Béla király 1251. évi levelében castrum Thinense.

1264. évben Mária királyné Tinnin várában tartózkodott, és a spalatóiakat, kik Klisza és a királyné embereivel összetűztek, megfenyíti, de a béke csak 1266. évben állott helyre. (Tamás spalatói főesperes.)

Hudinai András gróf, ki III. András iránti hűségéért szegénységre jutott, Mihály zágrábi püspök kérelmére Tinnin megye adományával jutalmaztatik a király által (lásd Cetina).

Nolipics, R. Károly idején sok önkényes dolgot követett el. Midőn Xagy Lajos király 1345. évi olasz hadjáratára indulván, 25,000 sisakos lovas vitézzel Közép-Horvátországban Bihacson megjelent, a horvát urak megfélemlítve, Xelipits fia János tinnini gróf a várat átadá; a corbaviai és más grófok is beküldők kulcsaikat hűségük jeleül.²⁾

1401. évben említetnek Brusnicha és Zacucclie, mint Timiin megyei helységek.⁸⁾

Zsigmond király 1401—1404. évben Garai Miklós fiainak új adományt ad a Tinnin megyei birtokokra.

A nevezett király 1438. évi leveléből tudjuk, hogy Wlk boszniai bán, a Palisnaiakkal egyetértve, az országba betört, azonban Tinnin vára mellett Garai Miklós és János által megveretett.⁴⁾

Mátyás király idejében a zsupánságokból lett comitatusok, a magyar vármegyékből át kölcsönöztek egyes vonásokat. Egy 1467. évi pörből látjuk, hogy Tinninban és Corbaviában nemesi törvényszék létezett, és e megyékben alispánok, szolgabírák és pristaldusok hivataloskodtak. Az érintett esetben mindkét megye felei a saját törvényszéke által hozott ítélettel meg nem lévén elegendve, a báni táblához felebbeztek.⁵⁾

¹⁾ Kerchelich: Histor. Episc. Zágráb. I. 237. 1.

²⁾ Kerchelich Episc. Zágráb. I. 129. 1.

³⁾ Kukuljevics: Jura R. Croatiae. I. 173. 1.

⁴⁾ Fejér: XI. 89. 1.

⁵⁾ Teleki; Hunyadiak kora XI. 269—278. i.

- 1076—1078. Jurina, tenenticus. (Raéki: 113. 1.)
 1181. Cathlo, vagy Catliro. (Kukuljevics: Cod. II. 117. 247-261. 1.)
 1318. Nelipics, vojvoda. (Ferencziek Itára Terzatóban.)
 1326. Nelipics, comes Tinninii et Spalati. (Fejér: VIII. 6. k. 98. lap.)
 1337. Nelipics, comes Tinninii. (Farlati: IV. 59. 1.)
 1343. Nelipics, comes Tiniensis. (Anjoukon Okm. II. 24. 1.)
 1344. János, Nelipics fia. (Anjoukon Okm. II. 49. 1.)
 1345. János, Nelipics fia. (U. o. 66. 68.1.)
 1394. Nelipics comes, dominus Cetinae, partium Slavoniae. (Diplomácizai Emlékek az Anjoukorból. III. 754.1.)

A király 1529-ben Berenics Tamás nejének és leányának a lukai kerületben, a Tinnin megyében fekvő Turith, Bisztrivina és Dobrowthya falut adományozza. Ferdinánd király 1535. évben Kerecsényi Lászlónak, Pál fiának és Katalinnak, néhai Orlovcsics Gergely leányának, és Kerecsényi Pál nejének Márthának és örököseinek, a Tinnin megyében fekvő Szokol várát adományozza, más Bodrog, Valko és Kőrös megyei jószágokon kívül. ¹⁾ A híres Verontius Faustus is 1587-ben adományt kap az e megyében fekvő Petropolye birtokára. (Liber Regius: XIV. 377. 1.)

A XVI. század elején, az egykori lukai zsupánság Tinnin megyébe olvadt.

Vinodol. A spalatói zsinat, mely 1185. évben, a modrusi, busani novigradi, *vinodoli*, stb. parochiákat a corbavai püspökséghez adá,¹⁾ Vinodol történetének első szárait adja kezeinkbe, — politikai állását még akkor sűrű homály fedi, de minthogy III. Béla király 1193. évben csak Modrus megyét adományozta a Frangepán családnak, Vinodolt pedig nem, — ez utóbbit az említett időben csak királyi birtoknak lehet tekinteni, mely akkor a »slavoniai herczegséghez« tartozott, de melyről nem tudjuk, vajjon mily geographiai alakban foglalt helyet, az ország többi részeiben. Hogy valaha zsupánság lett volna,

¹⁾ Liber Regius I. köt. 216. 1.

²⁾ Lucián és a Traguri azt írják, hogy Vinodol és Busán a seguiai püspökséghez csatoltattak.

annak semmi más nyoma, mint az idézett zsinat földirati meghatározásainak analógiáiban.

II. András király 1223. évben Guidó vegliai grófnak egész *Vinodol* és *Modrus* földjét (terram, nem *Comitatum* nevezi) adományozza, és ez időtől fogva folytonosan a Frangepán családot *Vinodol* (vallis *vinaria*) birtokában találjuk, melynek nevét grófi címekbe felvették.

Alig viharzott le a romboló tatárjárás Magyarországon, és IV. Béla király sietett a Frangepánok e gyászos időben tapasztalt hűségét jutalmazni. Mindenekelőtt Frangepán Guidó fiainak: János, Frigyes, Bertalan és Guidó (az utolsó név Wenzelnél *Seruido*) kívánságait teljesíté, és 1242. évben megerősíté II. Andrásnak *Vinodol*-ról szóló adományát; — a király ez oklevelében is *terra Vinodol*, a *slavoniai hercegség* alá tartozónak mondatik.¹⁾

IV. Béla 1251. évben nemcsak újra megerősíti a Frangepánokat *Vinodol* és *Modrus* megyék (már most *Comitatus*) birtokában, hanem a korábbi királyok kiváltságaiban rájuk rótt hadi szolgálatot, vagy fegyveresek kiállítását arra szorítja, hogy, ha a király, vagy az ő utódjainak egyike személyesen jelennék meg Horvátországban, a Frangepánok egyike saját költségén tisztességesen felszerelve, a király szolgálatjára jöj-jön. A király a két megyét egységesnek tekinti (*Comitatus videlicet Modrus et Vinodol in unum comprehendentes*) és azokban a bán bíraskodási jogát megszünteti.²⁾ Az első határjárásból kitűnik, hogy *Vinodol* megye még a *Fiumara* folyón túl is terjeszkedett,

A *velencei köztársaság* 1260. évben *Veglia* szigetet felében Frangepán *Schinella* grófnak, másik felében *Guidó* gróf fiainak adományozza örökségi joggal, hűség, hadiszolgálat és azon feltétel mellett, hogy magvaszakadás esetén a sziget *Velence*zére visszaessék. Egyúttal a Frangepánok békét kötöttek *Tiepolo* *Jakab* néhai *velencei* dogé fiával *Tiepolo* *János* *osse-rói* gróffal, ki, mint *Cherso* sziget birtokosa, *Vegliát* és *Vinodolt*

¹⁾ Fejér IV. 1. köt. 268. lap. Wenzel XI. 325. lap.

²⁾ Wenzel: Árpádkori Új Okrnár XI. 370.1.

sokszor fegyveres kézzel megtámadta, és viszont a Frangepánok jobbágyai által nem kis kárt szenvedett.¹⁾

A király ugyan ez évben a Frangepánokat, kiket itt csak vegliai nemeseknek nevez, a magyarországi főurak állására emeli,²⁾ és előbbi királyok az ő részükre történt adományait megerősíti. E megerősítő levélből ismerjük Vinodol megyének nyugoti határait, írván, hogy Vinodol határát ez oldalon Rí ka vize és helység képezte a tengerpart felől, továbbá Ricsina királyi szabad víz a Grohovo melletti hídig, és hogy a határ még tovább is e folyó mentén, mely Grobnik hegyen ered, húzódt. Grohovo és Lopacsa apró helységek ma együttesen 140 lakosból állnak, és ma Fiume városi és plébániai kerületében fekszenek. A fennebbi Ricsina patak nem egyéb, mint a Fiumara, és így állíthatni, hogy Vinodol megye akkor Ledenicze és Növi tói kezdve Tersat és Grobnik-ig terjedett, de egyúttal azt is, hogy Fiume is a vegliai és modrusi grófoké volt, különben a magyar király nem szólhatott a Ricsina patakra (Fiumara) való jogairól.³⁾

III. András király 1293. évben Radiszló az előtt zanaí és orbászi főispánnak, utóbb slavoniai bánnak nyolcz várat adományozott, azok közt *Vinodol*, Oklich, Zamobor stb. és pedig örök időre. (L. Orbász alatt). Ez nem az Adriáig terjedő, hanem a Petrinia alatti Vinodol.

Vinodolról most igen ritkán szól a történet, és legfeljebb földrajzi ismereteink gyarapodnak egyes adatokkal. A XV. század elejétől fogva Vinodol csak kerületnek neveztetik, melyben (1428) Czirkvenicza, (1428) Növi (1550) Drevenyik, Grisani, Briber falvak, valamint Grobnik, Bakái¹⁾ (az az Buccari) és Hrelin várak fekszenek.⁴⁾

¹⁾ U. o. XI. 487. 490. lap. Ljubics Simon: Monumenta spectantia historiám slavorum meridionalium I. 91. 93. lap. A velencei köztársaság 1261. évben újra adományozta Veglia szigetét a Frangepánoknak, Wenzel XI. 506. 1. Ljubics: I. 96. lap.

²⁾ U. o. XI. 476. lap.

³⁾ Racki Ferencz: Fiume gegenüber von Croatién. Agram. 1869. 1. és 2. lap. Palugyai azt írja, hogy amaz 1260. évi oklevélben Vinodol határai oly zavarosan említvék, hogy azokon eligazodni merőn lehetetlen. (Kapcsolt részek 254. 1.)

⁴⁾ Teleki: Hunyadiak kora XII. 120. 135. 1. Budai kam. ltár NBA 33. csom. 11. sz.

Az eddig nevezett helységek mind már a XIII. században léteztek, és azok hozzájárulásával készültek 1280. évben Vinodol statutumjai, melyek egyszersmind a különbséget mutatják, mely a horvát hűbéres megye, és magyar vármegye közt létezik. Vinodolnak urai: Frigyes, Iván, Leonárd, Duym, Bertalan és Vid, — Veglia, Vinodol és Modrus kenézeinek neveztetnek.¹⁾

Más Vinodol az, mely a topiczai apátság és a blinai lakosok közt viszály tárgyát képezvén, Hol and slavoniai bán 1266. évi levele szerint, az utóbbiak által az apátságának átengedtetett.²⁾ Ugyan e föld az, melyet a zágrábi püspök a topiczai apáttól hűbérben bírt, és Róbert Károly 1335. évben a püspöknek visszaadni rendelt.²⁾ E föld szintén szőlőművelés alatt állt és Zágráb megyében feküdt, Petriniától délre, és gyakran Vallis Vinariának nevezetik az oklevelekben. Vinodol és Jelenócz 1343. évben mint a zágrábi püspökség birtokai említettek, határai leiratnak.

Vinodolnak ugyanazon grófjai voltak, mint Modrusnak. A XV. században a Frangepán család egyes ágai magtalan hálnak ki, és birtokaik a többiekre szállnak. A vinodoli terület azonban már az 1449. évi osztály alkalmával külön testvérek kezébe került. Így kapta Miklós Grisánt, Döme Ledniczét, Márton Novit, Bribirt, Buccarit, János Hrelin várát. Frangepán Márton 1455. Vinodolban bírta Növi, Brebir, (Jrisane Belgrad, Kotor, Buccari, Terszat, Prochaj stb. helységeket és várakat, a miből kitetszik, hogy Vinodol határa a tengerpart mellett, a Fiúméhoz éjszakra eső országhatártól kezdve, a Veglia sziget irányában fekvő Novi-ig terjedett. Ettől beljebb esik Ledenicze, mely egykor Vinodol területéhez tartozott, most pedig az ogulini határőrezred szélén fekszik.

Mária' Terézia a fiumei kerületből és némely horvát részekből Szörény vármegyét kívánta alakítani,⁴⁾ mire székelyi

¹⁾ Wenzel IV. 395. 1.

²⁾ Wenzel: XI. 560. 1. Tkalsics Monum, I. 135. 1. Itt, említetik a száraz és folyó Moschenicza patak. Ma ezeknek megfelel a Száva jobb partján, Kosztainiczához éjszaknyugatra fekvő Moschenitza helység.

³⁾ Fejér VIII. 4. k. 85. lap.

⁴⁾ Nevét a Kulpa melletti Szeverintől vette, tehát össze nem tévesztendő az alsó Dunánál, századokon át hirre vergődött Szörényi bánsággal.

Majláth József fiumei kormányzó adta az eszmét, ki 1776. évben ily javaslatot terjesztett fel a királynénak: hogy a Fiume és Károly város közötti főúton akadályozni kell más közigazgatási testületek beavatkozását, mely a magyar kereskedés érdekét károsítja. Azért ez útnak mind Zágráb megyéhez, mind a károly városi generalatushoz tartozó részei ezentúl külön megyét képezzenek, melyet Szörény megyének lehetne nevezni.¹⁾

Már augusztus 9-én bocsátott körrendeletét a királyné az ország törvényhatóságaihoz, kijelentvén szándékát egy új megye alakítására Fiume és Károlyváros közt.

Erre Mária Terézia 1777. szeptember 5-én rendeletet adott ki, melyben kívánja, hogy cserében a katonai kormányznak tett területi engedményekért, a fiumei kerület, a buccari-i uradalom, a Carolina útról jobbra eső rész, és Károlyváros városa közvetlenül Horvátországba kebeleztessék, e részekből pedig *Szörény* megye alakíttassék. A király e megye alkatrészeiképezeket számlálja elő: Fiume város és kikötője, Podbreg és Lopacza, más három kikötővel, Buccari, Buccariza és Porto Bée, a buccari-i uradalom hat castellánsága, a Battbyány-féle uradalmak Brod és Grobnik, a kincstári bánya-uradalom Chabar, és a Kulpán-túli részek: a szeverini uradalom, Boszilyevo, Ozail, Ribnik, Berlog és Novigrad jószágokkal, végre Károlyváros városa. A fiumei gubernátor Majláth József egyszersemind e Szörény megye főispánjának kineveztetett, a Kulpán-túli részek utasítottak, hogy november 1-jétől fogva már ez új megyének küldjék meg adójukat. Horvátország rendéi 1777. október 27-én e rendelet ellen felterjesztést tettek, előadván, hogy ők az utolsó magyar országgyűlésen kívánták ugyan, hogy a tengeri részek, mint különben is Zágráb megyéhez tartozók, az alkotmányos törvények alá állíttassanak, és belőlök Vinodol nevű vármegye alakíttassék, melynek élére törvényes hatalmú főispán helyeztessék, de soha sem óhajtották azt, hogy a Frangepán Zrinyi-féle tenger melletti jószágok egy része ismeretlen gubernialis kormányforma alá vettessék, nagyobb része pedig Magyarország diétájának hozzájárulása nélkül Zágráb megyétől elszakíttassék. De ha mégis a tenger-

¹⁾ Szalay: Fiume a magyar országgyűlésen 11. lap.

mellékből és a régi Vinodol megyéből országgyűlésileg vármegye alakítottatott volna, azt még sem tudják helyeselni, hogy ebben a közigazgatás vegyes, és részint a főispánra, részint a fiumei kormányzóra bízatik. A horvát rendek egyúttal megjegyzik, hogy, ha a Frangepán-Zrinyi-féle tengermelléki jószágokból, és a vinodoli kerület alkatrészeiből az országgyűlés beleegyezésével új vármegye szerveztetik, ez más magyar vármegyékkel összehasonlítva, elég terjedelmes lett volna.¹⁾ De miután Vinodol vármegye fel nem állított, kéri a királynét, hogy Szörény megyének kikerekítését, elnevezését, rendezését a jövő magyar országgyűlésre utasítani, addig pedig *Zágráb* megyét a Kulpán-túli járás birtokában hagyni méltóztassék.

A Kulpa melletti Szörény megye 1777. év november 10-én tartotta első közgyűlését, Merkopailban. A királyné 1778. év ápril 10-én a megye területét újra szabályozta, mely alkalommal Fiume város, Buccari, Buccariza, Portó Réé a hozzá való területekkel, valamint Terszat, Castrena, illetőleg Draga közvetlenül Fiume és a magyar tengermellék kormányzójának hatósága alá rendeltetnek.²⁾

Szörény megye a fiumei terület jogkörébe akart avatkozni, a mi egyik oka volt, hogy Mária Terézia 1779. ápril 23-án kelt diplomájával kimondá, miszerint Fiume és kerülete nem horvát földhöz, hanem közvetlenül Magyarországhoz tartozik.³⁾ Az új megye jogosan eddig sem avatkozhatott Fiume ügyeibe, mert a megyét alkotó diploma, mint azt egy ízben József nádor Kukuljevics horvát követre ráolvasta, a fiumei területet világos szavakkal a megye területéből kivette.

II. József ez új megyét 1786. évben eltörölte, és megmaradván a fiumei tengermelléki kerület, a Kulpán-túli részek viszszaadtattak Zágráb vármegyének.⁴⁾

Ezek után a történet hullámai Vinodolt nem hozták többé felszínre.

Zagoria. Az e nevű zsupánság össze nem tévesztendő a Száva-Drávaközi Zagoriával, melyet I. Mátyás király Varasd

¹⁾ Kukuljevics: Jura Begni Croatiae I. 468. 1.

²⁾ Ugyan ott. 475. lap.

³⁾ Szalay László: Fiume a magyar országgyűlésen 12. 1.

⁴⁾ Engel: Geschichte von Dalmatien, etc. 281. 282. 1.

megyével egyesített. Két zagoriai zsupánt ismerünk (sagorstici supani). 1080. évben Vilcina, 1088 és 1089. években Dragoslav. Kálmán király 1102. évi levele alatt említetik Singidunus, zagoriai püspök.¹⁾ A spalatói zsinat szerint, mely 1185. évben tartott, a trawi püspökséghez tartozott Traw, Drid, Sebenico és egész Zagoria — (totum Comitatum Zagoriae).²⁾ Ez a zagoriai zsupánság Sebenicóhoz délkeletre feküdt.

Farlati szerint e Comitatus Zagoria a trawi püspökség keleti részét képezte, majdnem a Cetina folyóig.⁸⁾ Mikor a trawi grófság a velencei uralom alatt állt, Zagoria a grófság déli részét tette.

IV. Kelemen pápa 1266. évben megerősíté a trawi püspökséget jogaiban és birtokaiban, nevezetesen a zagoriai tizedekben, és minden jószágában Zagoria megyében.⁴⁾ (Comitatus Zagorie.)

Zana vármegye sem Bonfin, sem Heltai, sem az állítólag Verbóczy által készített vármegyei névjegyzékben nem említetik, de nem ismeri e vármegyét bármely följegyzés sem a XV. század elejéről. Fejér Györgyünk is e névvel nem tudván mit csinálni, azt egyszer Bana, máskor Zaua, azaz Szávára vélte igazítandónak.⁵⁾ Nagy Imre a Hazai Okmánytárban IV. Lászlónak egy 1273. évi oklevelét közölvén, ahhoz következő jegyzetet csatol: Moroucha, Zana, nézetem szerint nem képeztek külön vármegyéket, hanem oly, még helyzetökre nézve kikutatandó várak voltak ezek, melyekhez várjobbágyok

¹⁾ Kukuljevics, Ood. dipl. I. 182. és II. 6. lap. Más Zagoria tartomány feküdt a Balkánhoz délre. (Julián Gráf Pejacevich: Peter Freiherv v. Parosevich 12.1.) Erről a bulgáriai Zagoriáról ír Jirecek: Geschichte der Bulgaren 375. lap. Ezt a Zagoriát érti Aszán bolgár oász (1186—1196) midőn a raguzaiaknak szabadkereskedést engedélyez Widdinben, Branicevoban, (nem Pancsova mint Wenzel véli), Belgrádban és egész Zagorián végig. (Árpádk. Új Okm. I. 351.) A bolgárországi érsek 1202. magát zagoriai érseknek nevezi, (u. o. VI. 231.1.) ki székét utóbb Trnovába, Bulgária fővárosába áthelyezte.

²⁾ Fejér II. 222. 1. Az ide vonatkozó sorok kimaradtak Kukuljevicsnél, Cod. diplom II. 131. lap.

³⁾ Illiricum sacrum IV. 332. lap.

⁴⁾ Wenzel XI. 557. 1.

⁵⁾ Például V. 2. köt. 235. lap.

tartoztak; így találjuk okmányainkban p. o. a »comes vei jobbagio castri Luchman, Kapu, Seggusd«-féle elnevezéseket, a nélkül, hogy a Soprony megyében fekvő locsmándi, vagy kapui várak, vagy a Somogy megyében fekvő Seggesd vár megyei területének nyomait keresnők.«¹⁾

Igaz, hogy Zana vár léteztéről nincsen biztos tudomásunk,²⁾ legalább nem oly biztos, mint például tudjuk, hogy Orbász megyében létezett Orbász vára, mert Zana vármegyének főhelye Kozarvára volt; igaz, hogy tudomásunk szerint Zana vármegye nem küldött követeket a magyar országgyűlésre, mint Orbász vármegye,³⁾ de azért Zana csak oly vármegye volt, mint más, melyhez kétség nem fér, és az alább közlendők ezt föl fogják világosítani.

Várispánságról itt szólni sem lehet, mert ez intézmény Boszniában teljesen ismeretlen volt.

A zana-i főispánok névsora egyik bizonyítványa a vármegye létezésének. Czinár ezek közül, a Fejér Okmánytárához készített Indexében csak Sándort és Rolandot sorolja fel, és nem elégedvén meg azzal, hogy Zanát a kiavult megyék közé elkülöníté, nevét még kérdőjellel is ellátja; pedig az 500. lapon már Zanát, mint boszniai vármegyét említi, de úgy lát-szik, ezért nem mert felelősséget vállalni.

András herceg, III. Béla király fia, Jadra és egész Dalmátia és Horvátország, valamint Ohulm hercege, egy 1198. évi levelében neveztetik: Dedomir *sanemis* comes, (Kukuljevics: Cod. II. 191. lap) de e név kétséges, mert az idézett oklevél egy korábbi kiadásában ez a Dedomir Faren-sis comesnek van írva. (Fejér: VII. 5. k. 140 lap.) Kukuljevics nem habozik ez egyetlen adat alapján a horvát-dalmát megyék közt Sanensis megyét is felsorolni.

A zana-i főispánok gyakran a királyi oklevelek záradékában említettnek, a mi az illető férfiak bizonyos tekintélyére, működésük ismert voltára mutat. Hivatkozom csak Péterre,

¹⁾ Hazai Okmánytár II. 12. 1.

²⁾ Alább zana-i castellanusról lesz szó.

³⁾ A slávoniai vármegyék akkor a törökök miatt, kik Boszniába és Zágráb megyének Száván-túli részébe berohantak, Ulászló király által fölmentettek, hogy az országgyűlésen megjelenjenek.

ki az V. István és Ottokár közti béke fentartására másokkal kezességet vállalt.

Épen úgy léteztek itt alispánok és szolgabírák, kiket megyei hivataloskodásban találunk. Ilyen alispán volt 1360. évben Lathko, szolgabíró pedig Demeter, Radiszló fia. Sőt Bihacs vidékének egy külön alispánja volt, bizonyos Jakab személyében, kit Mihály zanaí főispán 1264. évben a maga pristaldusának és a maga alispánjának nevez, — comes noster curialis de Bichich. ¹⁾

A vármegye nemessége közgyűléseket tartott, melyeken ügyeit tárgyalta.

Zana vármegye nevét az azt áthasító Zana vagy Sanna folyótól vette, mely a Csernagora boszniai hegységben eredvén, Novinál az Unnába szakad. E vármegyében feküdt Kljucs és Kozara, a mely utóbbi körülmény bizonyítja, hogy a megye területe a Zana jobb partján is volt, és tán a Verbász bal partján találta határát. Vájjon Banyaluka és Jajcza, Zana vagy Orbász vármegyéhez tartoztak-e, ismert adataink erről nem szólnak.²⁾ A megye nyugati és részben éj szaki határát az Unna folyó képezte.

A megye egyházilag a pécsi püspökséghez tartozott: úgy, mint Sz. István óta Posega, Verőcze és Valkó vármegyék is, mely tehát idővel a Száván-túli vidékre is kihatott; előbb Orbász megyével együtt, úgy látszik, a zágrábi püspökségbe volt bekeblezve, miután ennek történetében panaszlólag említetik föl, hogy ez a püspökség terjedelmesebb volt, és hogy legnagyobb megrövidítést szenvedett akkor, midőn a dubiczai főesperességből az egész zanaí kerület kihalított.³⁾

A XIII. században következő plébániák tartoztak a zanaí kerülethez:

1. Plucheria, Szent István templomával.
2. Szmolan, Keresztelő Sz. János templomával, (Szmolyanacz

¹⁾ Tkalcscics: Monumenta Eccles. Zágráb. I. 128. 129.1.

²⁾ Scharenbergi Bedeus József térképe Jajczát Horvátországhoz,

Ozorát Magyarországhoz foglalja.

³⁾ Schematismus Cleri Dioecesis Zagradiensis, hol azonban 22 plébánia követeltetik a zanaí területnek.

falu van a Kis-Capella hegy keleti oldalán, a Korana patak mellett, az ogulini ezredben.

3. Kozara, Szent Márton templomával.
4. Sumeckicha, Sz. Márton templomával.
5. Oramen. (Czetin és Szluin közt van Krémén falu. A Plis-sevicza hegy főcsúcsa is Krémén, Bikacs mellett, a likani ezredben.)
6. Zemelna. Boldogasszony templomával.
7. Srebech. (Capella Vulk dicti Srebech.)
8. Pobresia, Sz. György templomával.
9. Antiquum fórum, Mindszent templomával.
10. Herbochan, a Szent Kereszthez címzett templommal. (Már 1263. évben Hurbuchan néven említetik, mint Zana megyei falu.)
11. Podcrisye, a Szent Kereszthez címzett templommal.
12. Osztraloka, Boldogasszony templomával.
13. Oesich, Szentháromság templomával.
14. Wersusya, Keresztelő Szent János templomával.
15. Mren, Sz. György templomával. Ma Szanszki Moszt.
16. Blagay, Sz. György templomával. (Ma is létezik Növi közelében.)
17. Vodicha, Boldogasszony templomával. (Ma Vodichevo.)
18. Podcrisye, Szent Kereszt templomával. (Tán azonos a 11. pont alatti plébániával.)
19. Podcrisye, Boldogasszony templomával.
20. Podcrisye, Szent Péter templomával.
21. Japra, Szent Márk és Szent Márton templomával. (A Japra patak, a Gomoinicán át az Unnába szakad, nem messze Növi tói.) ¹⁾ Japra helység is létezik.

Zana városa a mai Priedor helyén áll, de Sana néven még egy 1528. évi térképen található.

A zanaí kerület már a XII. században említetik, a midón t. i. Imre király 1197. évben az Alsó-Slavoniában, Zana és Dubicza szomszédságában fekvő Vodicza földet²⁾ Ursini Istvánnak

¹⁾ Tkalcsics: Monumenta historica Episcop. Zagradiensis. II. 90. 1.

²⁾ Az oklevél szerint in contiguitate districtus Zane et Dubicza. (Fejér II. 307. l., ki a Zane névnél azt kérdi: talán Savae? Közli Kukul-

adományozza. Alsó-Slavonia alatt a Száván túl eső Boszniának ama részét kell értenünk, mely az Unna által áthatva, a Verbász folyóig terjed, tehát a mai Török-Horvátországot. *) Minthogy Wodicza sem Zana, sem Dubicza kerületben, hanem csak azok szomszédságában, (in contiguitate) létezett, fekvését ama háromszögbe vélem teendőnek, mely Növi, Banyaluka és a Verbász folyó torkolata által képeztetik. E terület balszögletében fekszik Blagay falu, és a plébániák fenn közlött névsorában épen Blagay után következik Vodicha, mely kétségkívül ugyanaz avval, melyet Imre király Ursini Istvánnak adományozott. Ma Wodiczewo néven található Blagay közelében. 2)

E Vodicza helység, mely Wodickewo név alatt a néhai vár romjaival Boszniában a Száva, Unna, Szana és Verbász folyók közötti területen ma is létezik, történelmi földirati kérdésem földérítésére igen fontos.

II. András király 1218. évben István goricziai grófnak Baboneg és István nevű fiait, kiket vodiczai grófoknak nevez (comites de Wodiclia) és az Ursini római családból származóknak vall, István Baboneg testvérének azon érdeméért, hogy a királyt 250 fegyveres lovassal a Szentföldre kísérte, és e csapatot oda és visszamenet saját költségén eltartá, azzal jutalmazza, hogy a goriczai István grófnak Imre király által már III. Béla megbízásából adományozott vodiczai uradalomban új adománynyal megerősíti; egyúttal őket és örökösüket a slavoniai bán hatósága alól kiveszi és ez uradalmokat szabad grófsággá (liberi comitatus creatio) emeli, melyben sem a bán, sem valamely báró, főispán, világi vagy egyházi főúr meg nem szállhat, és melyben közgyűléseket tartani nem szabad. 3)

jevics is, Codex IX. 186. 1.) Mikóczy József is hibásan így olvas: in contiguitate Zacae et Dubichae. (Banorum Dalm. Croat. et Slav. series 30. lap.)

1) Palugyai Imre: A kapcsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz, 228. 1.

2) Müller Ignác térképe is feltűnteti.

3) Fejér: III. 1. k. 244—249. lap. Imre király adománylevele kelt 1200. évben, és Wodicha fekvését hasonló módon írja le. Tudományos Gyűjt. 1836. év V. füz. 53. lap. Gyorikovics: Be situ et ambitu Slavoniae et Croatiae III. 36.1. Palugyai: A kapcsolt részek 234.1.

Ez tudomásunk szerint a szabad grófoknak legelső említése történetünkben.

Nevezett Blagay grófok vodiczai uradalmában feküdt Ruezdig és Mekuyn helység, mely két helységet a dubiczai vár jobbágysai elfoglalva tartottak. IV. Béla király, ki István slavoniai bánt az elidegenített várjavak visszaszerzésével megbízta, 1256. évben a Blagay grófokat Vodicha és a hozzá tartozó Ruezdig és Mekuyn birtokában megerősítette. Ezek ott feküdtek, hol a Zvonna patak a Zana folyóba szakad, tehát a mai boszniai földön, mert a Zana folyó még Bosznia területén egyesülvén az Unnával, világos, hogy csak ott veheti magába a Zvonna patakot. Egyúttal említetik a Stergomla patak, melybe a Meguin patak szakad.

Lehet-e abból, hogy dubiczai várjobbágyság e vidéken bizonyos falvakat bitoroltak, következtetni, hogy Dubicza vármegye ide is elterjedt, — nem merném eldönteni; bizonyos csak az, hogy e rész is Alsó-Slavóniához tartozott. Palugyai kellelénél tovább megy, midőn azt mondja, hogy István slavoniai bán 1249. évi levele Polana helység fekvését világos szavakkal a Száva, Unna és alsó Unicha folyók mentében Dubicza megye területébe helyezi,¹⁾ mert az oklevél e Polanáról csak annyit mond, hogy a Száva mentén Dubicza megyében fekszik, — ez pedig a Száva akármelyik partjára érhető. Az oklevélben előforduló többi helyneveket, melyek útba igazíthatnának, manapság egyik oldalon sem fedezhetem föl.

IV. Béla király 1263. évben Lőrincz asztalnokmester és soproni főispán érdemeit akarván jutalmazni, annak a Zana vármegyében fekvő Hurbuchan nevű falut adományozza; egyúttal neki egész Locsmán megyét is adományozza, a nemesi birtokok kivételével, és így őt ez egész vidék birtokosává teszi. ^{a)} Ez a Lőrincz mester, ki a Sajó melletti ütközetben is részt vett, más s nem ama Lőrincz főispán, ki 1273. évben egyúttal Orbász vármegyei főispán volt.

Ez időben Bihacs, az Unna partján Zana vármegyéhez

¹⁾ Palugyai: A kapcsolt részek 234. lap, az idézett oklevél egész szövege Tudom. Gyűjt. 1836. év V. füz. 54. 1.

²⁾ Árpádkori Új Okm. Tár. VIII. köt. 51. 1.

tartozott, mert Mihály zanaí főispán 1264. évben Jakab pristaldust egyszersmind a maga bihacsi alispánjának nevezi.¹⁾ Zana megye dél felé valószínűleg az Unnacz folyóig terjedt, és így föltehető, hogy más kerületekben is, mint Biliacson, hivataloskodtak zanaí alispánok. Az 1504. évi országos költségjegyzékben *Sólyomfészek* boszniai várról van szó, mely tán a Pliva melletti Szokol, Jajczához délnyugatra, vagy a Boszna és Drina közt Grracsaniczához éjszakra fekvő Sokol.²⁾ Mind kettő már a megye határán kívül esett, legalább nem tudunk esetet, hogy Zana és Orbász vármegye területén bánság állt volna fenn, — ez csak boszniai földön történt, például Osora, Só, Szrebernik, Jajcza.

Péter zanaí főispán neve az ország báróinak sorában tűnik fel, kik 1271. július 3-án kezeskedtek az V. István magyar, és Ottokár cseh király közti béke feutartásáért. De Ottokár részéről a béke nem volt komolyan értve, mert IV. László alig lépven a magyar trónra, a király kiskorúságát arra vélte fölhasználhatni, hogy Magyarország rovására foglalásokat tehessen. IV. László sietett őt megelőzni, és már 1273. febr. elején Máté bánt, Omodé vasmegyei, János mester zalai, és Miklós zanaí főispánt Stiriába küldte, ugyanazon Ják nemzetzetségű Osepán kíséretében, ki már 1271. évben Regede stíriai vár alatt magát kitüntette, a jelen hadjáratban pedig Fölöstöm (Fürstenfeld) vára alatt újabb jeleit adta vitézségének.³⁾ Az említett Miklós 1274. évben, mint királyi ember, Jakab comest Konzka birtokába bevezeti.

A közbiztosság szomorú állapotára mutat ama körülmény, hogy Timoté zágrábi püspök János mestert, ki pedig Zana és Orbász vármegyék főispánja, Garig és (fecske comese lévén, nagy úr volt, valamint Miklós szlavóniai bánt és Henrik comest — az utóbbi kettő Henrik bán fiai — a zágrábi püspök jószágainak kirablásáért és pusztításáért 1281. évben kiközösí-

¹⁾ Tkalsics: I. 128 — 129. lap, liul Mihály comes Krfila főidről intézkedik, mely azelőtt Pribislaus comese volt. Krala és Velihó kerüetről olvasandó Tkalsios: I. 160. 161. 1.

²⁾ Kovachioh: Supplem. ad vestigia comitorum II. 308.1.

³⁾ Hazai Okm. Tár II. 10. 1. Árpádkori Új Okm. Tár XII. 74.1.

teni szükségesnek látta. Az ítéletet Lodomér esztergomi érsek megerősítette.¹⁾

János mester utódja Radiszló, ki szintén több megye, t. i. Grlaas, Orbász és Zana comese volt, engedékenyebb szellemet tanúsított az egyház irányában, és a topliczai apátságnak, 1285. évben az Unna mentén felevő Timpor szigetet átengedés midőn az apátság igényeinek jogosultságát elismerő.²⁾ III-Endre királynak hű embere lévén, ez őt 1293. évben nyolez vár adományozásával jutalmazta, melybe Őt Gerőid zanai, orbászi és dubiczai főesperes beigtatta. (Lásd az Orbász cikket.)

Még mielőtt egy század letelt volna, a zágrábi püspök és káptalan vádoltanak a közcsend és vagyombiztosság háborgásával, és pedig Tütüs fia, László mester által, ki Baranya és más megyékben is nagy jószágok birtokosa volt. István zágrábi püspök ösztönzéséből, annak hrasztoviczai várnagyjai számos lovas és gyalog jobbágyokkal, onnan és Petriniából, néhány bornóози nemes és a zágrábi káptalan Scytech falubeli jobbágyai két zászló elővitele mellett, hajnalban László mester két faluját fegyveresen megtámadták. A megtámadók roppant mennyiségű házi és gazdasági állatot, gabonát, élelmi szert, ruhát, fegyvert, ékszert, sőt a birtokigazoló okleveleket is elrabolták, a jobbágyokat verték, sebesítették, magát László mestert és feleségét szökésre kényszerítették, miután háza tetejét fejére gyújtották.

A király nem vette könnyedén a csendháborítást, és Kőrös, Dubicza, Zana és Orbász vármegyéknek meghagyta a dolog megvizsgálását, parancsolván, hogy közülök mindegyik szükség szerint két vagy három helyre hirdessen közgyűlést, melyen külön, — és ismét egy más helyen együttesen tanácskozzanak. A hatalmaskodás tehát mindezen megyékben előfordulhatott. A nevezett megyék 1360. év febr. 9-én Kozarában, Zana vármegyében gyülekezvén, részrehajlatlan határozat érdekében mindenekelőtt egész tisztelettel László mestert, tisztjeit és barátait a gyűlésből kirekesztvén, a királyi embe-
rekül kiküldött László zalankemeni plébánus budai és vesz-

¹⁾ Wenzel: Árp. Új Okm. XII. 337. 1. Tkalsics: I. 206—208. 1.

²⁾ Tkalsics: I. 218. 1. Kukuljevics: Juj-a regni Croatiae I. 96. 1.

prémi kanonok, és Miklós, Pál fia, királynéi udvari lovag mellé, a kalocsai, és pécsi káptalan és pécsváradi convent tanút is adák, és a hatalmaskodási tény megvizsgálására utasíták.

Az eredményről Zana vármegye tett jelentést Nagy Lajosnak, nevezetesen Lathko alispán és másod-várnagy (vice comes et vicecastellanus de Zana), és két szolgabíró, egyike Demeter, Radiszló fia, a másik szolgabíró nevéből csak egy pár betű (... wtbek...) maradt fenn. ¹⁾

Az alispán egyik hivatalából azt lehet következtetni, hogy e megye területén Zana nevű *vár* is létezett. Határozott említését sehol sem találjuk, tehát fekvéséről sem szólhatunk. Létezett azonban Zana város,²⁾ melyhez délre a mai Sanski-most, azaz Zanahid fekszik.

A már említett Pobresya falut bizonyos Drugauch unokája, György, Márk fia, erőszakkal foglalta el, azonban a zana megyetörvényszék 1328. évben ennek jogos birtokát Pobresyai Imrének és örököseinek ítélte oda; a Mikes bán által kiküldött zana főispán és többi bírák pedig ez ítélet értelmében Imrét beigtatták. A határjárásban említetnek a Zana folyó, Lubena és Dolgi csermelyek, Gorichan hely, és egy palota helye (locus palatii).

Egyháziilag e megye ekkor a zágrábi püspökség alá tartozott. Mikes bán 1333. évben arról tudósítja Gora, Dubicza és Zana megyéket, hogy a zágrábi püspöknek járó tizedeket fiának, Ákosnak, fizessék, ki annak fölvételére a püspök által fölhatalmaztatott

Róbert Károly is 1334. évben megint a zana nemességét, a tized pontos fizetésére.

Hasonlóképp leiratnak 1361. évben Trubar Zana vármegyei falu határai, mely akkor Gyura fia, Lorand birtoka volt. E helység a Trubaricza és Bebrova patak mellett feküdt, és közelében vasbánya is létezett. ³⁾

Nagy Lajos király egy, 1365. évben kelt levelében emlékezik ama pörről, mely, midőn a király anyja Erzsébet királyné

¹⁾ Zichy-Codex III. köt. 163 — 166. 1.

²⁾ Innen kelt 1328-ban a zana főispán egy levele.

³⁾ Zágrábi káptalani ltár.

Jadrában (Zára) járt, az ő bírósága előtt folyt Iván gróf, néhai Nelepuch gróf fia, Orbász és Zana vármegyék főispánja ellen, de a királynétől a királyhoz kerülve, ott a pör a vádlott előnyére dőlt el, és Iván a csetinjei kerület örökös birtokában megerősítettett. *)

Ez évben János mester, Lőrincz fia, volt Orbász és Zana vármegyék főispánja, — testvére volt István zágrábi püspök és slavoniai országvicarius, kinek a Tütös család ellen elkövetett liatalmaskodásban fő része volt.

Érdekes, hogy 1380. július 2-án Zágráb, Dubicza, Orbász, Zana és Meren comitatusok nemessége Zágrábban közgyűlést tartott, melyben más rendűek is részt vettek, és birtokpörök intéztettek el.

A szerencsétlen nikápolyi csata esztendejében (1396.) a Horváthyak lázadása folytán Boszniában is rosszabbra fordultak a dolgok. Ott Twartko Szura (Scurus) és Osztója a tartomány fölötti uralomért versenyeztek, Hervoja pedig, ki előbb Zsigmond király híve volt, a törökök pártfogásába adta magát. Hervoja hatósága kiterjedt Zana vármegyére is, a mint kitetszik Vlkach zana-i főispánnak Kozera (azaz: Koszorú) várban kelt egy 1396. évi leveléből, melylyel bizonyos koseczi kereskedőknek »ura Hervoja herczeg nevében« Zana vármegyében szabad járást-kelést biztosít, kereskedelmük érdekében.²⁾ Nem sokára Kozara vár a Blagay, ettől a Frangepán család birtokába jő. (L. Verbász.)

A megfenyítés soká késett. Zsigmond ellenfele nápolyi László mindinkább tért vesztett, és elhagyatását tapasztalván, Hervoját spalatói herczegnek, s Horvát- és Dalmátországban a maga helytartójának nevezte ki, maga pedig Apuliába vitorlázott vissza.

Most Zsigmond király (1405. évben) tekintélyes sereget vezetett Boszniába, hol már azelőtt a kemény macsó-i bán Már róthy János, a Twartko Szurától elűzött Osztóját a fejedelem? ségbe visszahelyezte. A hadjárat 1408. évben teljes sikerrel végződött, Twartko több vára megvétetett, maga is fogságba

1) Kukuljevics: Jura regui Croatiae I. 43. 1.

2) Fejér: X. 2. köt. 406, 1.

került, hívei lenyakoztattak. De Osztója meghagyatott birto-
kaiban, Hervoja a Lászlótól nyert spalatói herczegségben, —
mert minden ellentállást lehetetlennek tapasztalván — Zsig-
mondnak hűséget esküdött.

Ez azonban a sokszor kipróbált boszniai hűség lehetett,
mert Zsigmond már 1413. évben indítatva érzé magát, hogy
a zana-i kerületet Hervojától elvegye, és azt Blagay Antal,
László és János igazgatására bízta. A király a kerületet inti,
hogy a Blagayaknak mint saját személyének engedelmeskedje-
nek, ellenkező esetben Csupor Pál slavoniai bánnak hatalmat
adván, hogy ebbeli rendeletének érvényt szerezzen.¹⁾

A boszniai sláv királyok sorát bezárja a nevezett Toma-
sevics István, kit — miután várait átadta — Mohammed zul-
tán 1463. évben lefejeztetett.

A nagy hódító azonban Mátyás királyban emberére talált,
ki csakhamar majdnem egész Boszniát visszafoglalta, és már
1465. évben Zápolyai Imrét boszniai kormányzónak kinevezte.
Történeti forrásaink Zana vármegyét akkor említik újra, mi-
dön Mátyás király egyik olygarchája Újlaki Miklós ült a bosz-
niai királyi trónon; — említi pedig 1473. évben a császaraikáp-
talan egy levele.³⁾

Ez időben szentgyörgyi Székely Miklós, Mihály fia, a
Zana vármegyében fekvő Kozora vár birtokosa, a melyhez a
szomszéd kis várak Byliczky és Nomztrwsich is tartoztak. Na-
gyon háborús és veszedelmes idő volt ez még akkor, mert Szé-
kely Miklós panaszolja, hogy majdnem tíz év óta (tehát épen
Tomasevics István elbukása óta) e várakat a törökök folytonos
és makacs támadásai ellen megfeszült erővel és sok vérontással
védelmezi, a nélkül, hogy legkisebb segílyt nyert volna pénz-
ben vagy élelemben. Székely tekintetbe vette, hogy a törökök
a vár közelében leskelődnek, hogy azok majdnem mindennap
támadást intéznek ellene, és rettenthetlen bátorságukban foly-
tonos veszélyt képeznek, érezvén, hogy védelmi készlete elfo-

¹⁾ Fejér X. 5. köt. 877. 1. Ki azonban mindenütt diatrichtus Zawa-t
ír, Zana helyett.

²⁾ Castrum Kozora vocatum in Comitatu de Zana ultra Zavam
existens, — mondja a forrás.

gyott, és hogy még csak egy pár nappal azelőtt Koszorúval gyűjtogatások és más bajok által szorongattatok, — nem akarta, hogye vár és környéke a magyar koronára és a Magyarországnak alávetett részekre nézve veszendőbe menjen, azért a várat és tartozandóságát decsei Rohfy Lászlónak, néhai István fiának 3000 teljes súlyú arany forintért eladta.¹⁾

De avval a várbirtokos változásának története még nincs befejezve. Országgh Mihály nádor és Báthory István országbíró t. i. 1481. évben Zágráb közelében Kőrös, Verőcze, Zágráb és Varasd megyékkel közgyűlést tartottak, — Roh (vagy mint némelykor neveztetik Rohffy) László még akkor is bírta Zana vármegyében Koszorú várát. E közgyűlésen Posegay János, a királyi ügyek igazgatója, Rohffy László birtokjogát Koszorú várára megtámadta. Szerinte Mátyás király e várat néhai hídvégi Székely Jánosnak, és szentgyörgyi Székely Miklósnak haszonélvezetül (pro descensu seu loco descensus) adta tetszésének tartamára. A király később is tekintetbe vette Székely János és Miklós hű szolgálatait, és azért őket a vár birtokától egyszerűen megfosztani nem akarta, azonban akkor, midőn Horváth Dörnjén dalmát-liorvát-slavoniai bán, Rohffy László pedig albán volt,²⁾ a király harminczadosai által Zágrábba 500 arany forintot küldött, hogy e pénzen Koszorú várát Székely Jánostól és Miklóstól visszaváltsák és a király birtokaihoz csatolják.³⁾

Ez az 500 arany soha sem fizettetett ki Robffynak, és azért Posegay hiába tagadta ennek birtokjogát Koszorúra.

Rohffy felmutatta Mátyás királynak Jajczán 1464. évi Szt. István prothomartyr ünnepének nyolczadán kelt hártvás adománylevelét, melylyel Koszorú várát és minden tartozandóságát Székely Jánosnak és Miklósnak örök időre, és örökségi joggal adományozza.

¹⁾ A levél kelt 8z. Ágoston napja (aug. 28.) etőtti hétfőn.

²⁾ Ily nevű bánt és albánt más forrásaink nem ismernek.

³⁾ Hunyadi János sógora szentgyörgyi előnevű Székely János volt, kinek fia Jakab 1480-ban Stájerország kormányzójává lett. Mátyás király halála után rút hálátlanságot tanúsított fia Corvin János ellen, de Magyarországot is elárulván, a németekhez állt. Nagy Iván hidvégi előnevű családot nem mutat be, de mondja, hogy Hidvégen laknak Székely nevű birtokos nemesek.

Felmutatta továbbá azon adásvevési szerződést, melyet 1473. évben a csázmái káptalan előtt Székely Miklóssal kötött, és fenn ismertettük.

Ezek után Rokffy kijelentette, hogy a királylyal semmi port folytatni nem akar, Koszorú várát szabad elhatározásból feltétlenül a király kezébe visszabocsátja, semmiféle pénzbeli kármentesítést nem kérvén.

A királyi ügyész a jogi alapot foglalta el, és a királyi adománylevél ellen azt hozá fel, hogy ez a király koronázása előtt, annak megbízásából kisebb pecsétje alatt kelt. Miután pedig a koronázás idején országgyűlésileg határozott, hogy V. László király, és Mátyás király koronázás előtti bármi adományai, egy év leforgása előtt a nagyobbik kettős pecséttel megerősítsessenek,¹⁾ a mi a két Székely adományánál elmulasztott, ennek érvénye teljességgel megszűnt.

A csázmái káptalan levele ellen felhozott, hogy Rohffy László Koszorú vár és tartozandóságainak birtokába a szokásos módon be nem igtattott.

Ez okok hatottak a közgyűlésre, melyben Benedek boszniai, Miklós tinnini püspök, György váradi prépost, továbbá Egerváry László dalmát-horvát-slavon bán, Marczaly László, Széchy Miklós, Losonczy László, Parlagi György királyi ajtónálló, az ítélmesterek és számos nemes részt vett, és az említett két oklevél érvényességét megsemmisíték, egyúttal ítéletileg kimondván, hogy a vár és hozzá tartozó birtok a magyar koronához, és így a király birtokához csatol tassék, minden kárpótlás nélkül.²⁾

A köztörténetet érdekli, hogy Koszorú vár mind ez ideig a magyarok kezéből ki nem sikamlott, habár Zárni vármegye egyéb tájait már az ellenség taposta.

Beteljesedett végre e vidék sorsa is. Haraszti Ferenez, kit azelőtt sok éven át a Szörényi bánóság méltóságában láttunk, 1494. év óta Koszorú vár védelmét vette kezébe, de a fontos várat 1496. évben elvesztette.⁸⁾

¹⁾ Ez kimondatik az 1464. évi törvény 23-dik cikkében.

²⁾ Oklevél a budai káin. Itárban NBA. 498. csom. 50. sz.

³⁾ Engel: Geschichte von Serwien und Bosnien 435. lap, hol felje-

Az inkább délre fekvő Kamengrad és Kliucs várát még csak 1503. évben találjuk a törökök kezében, — és így meglehet, hogy Zana vármegye addig még tengődve elhúzta életét, mert az akkori hódítások eredménye szerint, a magyar birodalomhoz tartozó Verbász völgye hosszú földnyelv módjára nyúlt be a török birtokba, Jajczáig; —ellenben balról a Boszna völgyén, és jobbról a Zana völgyén egy egész napi járásnyival nyúlt fel éjszakabra a törökök birtoka.¹⁾

A magyar és német uralom e vidéken mesévé sülyedt le, és midőn mintegy két század múlva, Draskovics János 1717. évben Koszorú várát ismét megrohanta, Zana vármegyének emlékezete kiveszett.

Zana vármegyei főispánok.

1246. *Sándor*. (Oklevél a gr. Erdődy család galgóczi levéltárában, ladula 61. fasc. 1. Nro 4. Mikóczy József, Series banorum czímű munkájában 134—136. lap, IV. Béla király egy 1251. évi levelét közli, melynek záradékában többi közt előfordul Bagón kir. főpohárnokmester, ki egyúttal Comes de Zana — de ez hiba, mert Bagón banai ispán volt; ugyanott nevezetik Detrik zágrábi főispánnak, győri helyett.)
1 256. *Sándor*. (Hazai Okm. VII. 52. 1.)
1258. *Mihály*, zauai főispán. (Andronikust, a szepesi prépost testvérét, beigtatja az Abauj vármegyében fekvő Golop birtokába. Arpádkori Új Okm. VII. 480.1.)
1259. *Sándor*. (Fejér IV. 2. k. 519. 1. Budai kam. ltár NBA. 1502. csom. 3. sz.)
1264. *Mihály*. (Kukuljevics: Jura Begni Croatiae I. 77. lap. Tkalcsics 1.128.1.)
1271. *Péter*. (Arpádkori Új Okm tár III. köt. 253.1.)
1273. *Miklós*. (Hazai OkmtárII. k. 10.1. Arpádkori Új Okmtár XII. 74.1.)
1274. *Miklós*, egyúttal riucei ispán. (Fejér V. 2.k. 155.1.)

gyezetik, hogy Haraszi a vár fentartására 1494 és 1495. években 180 forintot kapott 1

¹⁾ Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek 231. lap.

1275. *Roland*, királynéi tárnokmester. (Fejér V. 2. k. 235. és 279. lap. Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 86. lap. Knauz: Esztergomi Okmtár I. 73. 1. és Magyar Sión I. 777. 1. Wenzel XII. 135 és 144.1. Dessewffy Oki tár 72. lap, NRA. 1503. csom. 15. sz.)
- 1281 *János*, mester, Zana, Orbász, Guarig és Gueske megyék comese. (Wenzel XII. 337. és Tkalsics I. 337.1.)
1285. *Iladiszló*, Glaas, Orbász és Zana megyék comese. (Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 96.1. Tkalsics. 218.1.)
] 288. *Radiszló*, néhai Dénes bán testvére, egész Slavonia bánja, Glaas, Orbász és Zana megyék comese. (Kerchlich: Hist. Episc. Zagr. 1.99.1. és Ritter Pál, Banológiája.)
1328. *Tamás*, András fia, Comes de Zana. (Saját kiadványú, Zanában kelt levele, a zágrábi káptalani ltárban.)
1365. *János*, Lörincz fia, zanaí és orbászi főispán. (Budai kam. ltár NRA. 6. csom. 6. sz-. Kukuljevics Lk. 43.1. Az ő testvére volt István zágrábi püspök, és Slavonia helytartója. Budai kam. ltár. NRA. 593. csom. 8. sz.)
1396. *Vlkach*, zanaí főispán. (Fejér X. 2. k. 406.1. Ezt az oklevelet rősz kivonatban közli Fejér X. 8. köt. 419. lapján, Vlkach ott Comes de Zamd, a megye Comitatus de Zandnak nevezetik, mely nevek aztán Czinár indexébe is átmentek. Így keletkeznek aztán új vármegyék a történetben!)
1413. évben a Blagayak veszik át Zana közigazgatását.
Zeng (Segnia.) E város és környéke egy külön zsupáuságot alkotott, a tengertől a Capella hegységig, Brinj ét is magában foglalván. Keletre a gecskei zsupánsággal érintkezett.
Vájjon régibb-e a ségniai zsupánság, mint a hasonnevű püspökség, azt nem lehet megállapítani. A püspökség 1045 — 1067. közt keletkezett, és az 1185. évi spalatói zsinat Signia, Vinodol, Gaczka és Busán területeit számította egyházi megyéjéhez. [Lásd Gecske alatt.] Segnia tehát itt zsupánságok sorában fordul elő.
Segniát és az ottani Szt.-György templomot már III. Béla király adományozta a templáriusoknak, mikép ez II. András 1209. évi leveléből kivehető, melylyel ez adományt más hasonló-

kai megerősíti.¹⁾ A templárius lovagok és a velencei köztársaság közt sokszor sűrűlódások fordultak elő. A velenceiek befészkelvén magukat Segniába, Rembald (de Daromb) magyarországi templárius mester 1239. december havában a várost fegyveres kézzel foglalta el. Ez alkalommal a velencei kalmárok tűz által sok kárt szenvedtek. A köztársaság közel tíz évig várakozott, míg az 5250 velencei kis dénárra felszámított kár térítését elérhette, és ez történt a viszonyosság alapján, azon egyezségi szerződésben, melyet a köztársaság 1248. évben az egész templárius rend mesterével, Sonnac Vilmoossal kötött, és melybe a vegliai ésarbei kereskedők is befoglaltattak, kik, mint Velence részén állók, Segnia bevételénél szintén megkárosodtak.²⁾

Egyúttal Velence megtérítö azt a kárt, melyet, midön a tatárok elöl futottak, a vegliaiaktól szenvedtek.

A templáriusok megtarták Segniát 1269. évig, a midön IV. Béla azt tőlük elvette, más birtokokat adván nekik cserében.³⁾

Segnia további története hézagos. II. András király 1219. évi levelében, inelylyel a gecskai zsupánságot a templáriusoknak adományozza, castrum Stey említettik, mint szomszédos, a mi hibás névalak Scen, azaz Zeng helyett. IV. Béla király 1260. évben vegliai Frigyes és Bertalan comeseknek a tengerpart mellett Scen várost adományozza.⁴⁾ Ponith bán 1273. év táján egyúttal Gecske és Segnia comesé volt. 1273. évtől, úgy látszik 1278. évig Segniának és G-ecskének közös comesé volt, mint ilyen különösen szerepel Brebiri Miklós 1274. és 1275. években. (L. Gecske.) A Frangepánok is többször Segniának podestái voltak, sőt oomesei is. Nagy Lajos alatt kezdődött itt

¹⁾ Az oklevelet közli Tkalscsics: Monum. Episc. Zágrábi ensis I. 22. lap, hol azonban hibásan áll: Civitás verö Scev, a helyett, hogy Scen, azaz Zeng.

²⁾ Ljubics: Monumenta spectantia históriám Slavorum Meridionalium I. 76. 1. Ebből kitetszik Eerreira tévedése, ki Sonnac kormányának kezdetét 1249. évre teszi A templáriusok nagymesterének neve különben Sonac, Sonar (mindkettő Ljubicsnál) Sannai, Sonnat, Senay és Senar alakban is előfordul. Hazája Lianguedoc.

³⁾ Lásd a Dnbieza czikket.

⁴⁾ Országos ltár N. B. A. 316. cs. 20. sz. és Bejei, IV. 3. k. 14. 1.

külön kapitányságnak fejlődése. Ő nevezte ki 1340. évben Durazzói Károlyt zengi kapitánynak, kinek itt helyettese székelt,¹⁾ csak későn, és pedig 1471-ben lett utódja Magyar Balázs, ki a várost 1469. évben a velenceiektől elfoglalta, és ki alatt Frodnar volt alkapitány. Magyar Balázs még 1480. évben is viselte e hivatalt. Utóbb Macskási Tárnok Péter volt zengi kapitány, ki 1488. évben Samobor várát Mátyás királynak eladta, a melyet aztán a király még ugyan ez évben Frangepán Duim feleségének Borbálának cserébe adott, stájerországi Ormosd (Friedau) váráért; 1496. évben Hampó Zsigmond pécsi püspök, kir. kincstárnok, dalmát-horvát-slavonai bán, egyúttal segniai kapitány, 1497. évben Kanisay György, hasonlókép bán és segniai aapitány, 1512-ben Perényi Imre az ország nádora, egyúttal Abauj vármegyének örökös főispánja, kúnok bírása, dalmát, horvát és slavonai bán, és segniai kapitány.

A zengi zsoldosok nem kaptak földbirtokot és e részben még akkor sem történt változás, midőn I. Ferdinánd király hadai Zenget 1523. évben megszállták és néhány évvel utóbb (1530.) a kapitányság a belső-ausztriai főhadikormányzék alá helyeztetett, melynek Laibach volt székhelye.

A terület urai a XIII. század második felétől kezdve a Frangepánok voltak. IV. Béla király 1260. évben Frangepán Frigyes és Bertalannak Zenget (civitem nostram circa littus maris, existentem, Scen vocatam) adományozza. Frangepán Guidót és utódait 1271. évben a zengiek városuk főnökének választják. Fiát Galvánt 1275. évben IV. László a zengi podestásban megerősíti, tehát épen akkor, midőn a segniai comes hivatalát Brebiri Miklós bírta. Az ispánsági hivatal nem volt még akkor a Frangepánok kezén.

Arbe szigetnek lakói több ízben betörték a segniai területbe, egy ízben azt és a várost elpusztították és kirablák, miért is a Frangepánok visszatolást gyakoroltak. Ezt a velencei köztársaság, mint Arbe birtokosa zokon vette, de Duym és Frigyes vegliai grófok 1314. évben a viszály okáról felvilágosították a signoriát, és a béke lassankint helyreállt. A viszály

¹⁾ Említetik 1394. évben Thomas de Okych ae vicavius Henie,- de kit helyettesített, nem tudjuk.

tárgya nevezetesen a Jablane nevű föld volt, melyre az arbeiék igényt tartottak, de a Prangepánok azt bizonyították, hogy Jablane Magyarországon fekszik, és mióta Segnia épült, mindig e városhoz tartozott. *)

Ezek adtak 1388. évben a városnak kiváltságot, melynek lényeges részei, hogy a nemesség adómentes volt, és évenként tóráját választhatta. Ez időben a segniai ispánság határai Sittináig tejednek Strissa felé, más oldalon Male Prochiche-ig (Plassicza?) Brinj-ig (Brincas, Bründel) azt befoglalva; harmadik irányban Szuba Kozsicha-ig (a mai Gussichgrad) Lednicze vára felé. Azonban 1462. határigazítás történt, mely szerint egy részről a Belluchia völgy egész Szuha Kozsicza-ig, Lednicze vár felé terjedett a segniai kerület. Ehhez a Frangepán család nemcsak Semischa-t adományozta, hanem még valamennyi planinákat is Segnia és S.-Georg (Zenghez délre, a tengerparton fekszik) fölött.²⁾

A Frangepán család 1458. évben az eddigi kiváltságokat nemcsak megerősíté, hanem a nemességnek végrendelkezési jogot is engedélyez. Ez engedély értelmében a kiskorúak örökösei a szülők voltak, ilyenek nem létében végrendeletet írhattak. Ha végrendelet nélkül meghalt, örökös az egész Frangepán család lett. A város biztosságára 1468-ban oly határozatot hoztak a Fraugepánok, hogy, ha a város megtámadatnék, a bíró hűtlenség büntetése alatt tartozzék a harangot (ad Mortellum) huzatai, a polgárok pedig a harangszóra kötelesek fejevesztés büntetése mellett fegyveresen a város védelmére megjelenni; ha erre elég erejük nem volna, a Prangepánok megígérik segélyüket a városnak. Arra is kötelezik magukat, hogy ha a Prangepánok egyike a város kiváltságait megsértené, az ilyen 10 évig megfosztassék az őt illető jövedelmektől, a melyek ez idő alatt a többiek javára esnek.

A Frangepán család tagjai, úgy látszik, kivétel nélkül viselték Veglia, Segnia és Modrus comeseinek címét, de a birtoklás e címmel nem mindig egyezett; így például Frangepán Márton 1455. évben a fennebbi címeken kívül számos

¹⁾ Anjoukon Okm. I. 201—203. 1.

²⁾ Miscellanea a zágrábi érseki könyvtárban.

uradalmát is abba felveszi, és többi közt írja, hogy ő a tenger melletti régi vár és Segnia *felének* ura.

Mátyás király megerősítő 1465. évben Frangepán Dui-mot Zeng és Modrus megye, Szluin, Novigrad, Ostrovicza és Lednecz várak birtokában.

A Frangepánok 1469. évben hűtlenségbe esvén, a király minden birtokaikat a kincstár számára lefoglalta, de a zengieket 1471. évben minden kiváltságaikban megerősítő, és a 400 arany évi fizetés alól is fölmenté, melylyel eddig a bánnak tartoztak; 1472. évben a város és az egyházak minden jobbágyait felmenti a nemeseknek fizetendő adó alól és a bán által kinevezendő bíró alá helyezi.

Mátyás király 1473. évben visszaadá a Frangepánoknak elkobzott jószágait, az egy Segnia várost tartván vissza. — Brinje területén volt a zengieknek Frepeng nevű birtoka; ezt Mátyás király 1479. évben a város iránti tekintetből felmenti a kapitánynak és a brinjieknek fizetett adó alól. Végre 1488. évben Zenget a magyar szabad királyi városok sorába emeli. Nincs kétség, hogy Zeng a XIV. és XV. században az ádriai partok egyik legfontosabb városa volt, melynek nevével e korban igen gyakran találkozunk, míg ugyanakkor Fiumének története igen homályos, és alig-alig említetik egy mellékes adatban. Az országrendek, kik 1490. évben Farkashidán II. Ulászlóval a királyválasztási diplomát megállapították, abba azt is felvették, hogy Segnia és annak vára Corvin János herczeg tulajdonába átmenjen.

II. Ulászló 1503. évben átírta és megerősítette a zengieknek 1472. évben adott kiváltságát, azon egy változtatással, hogy az ott említett bírót ne a bán, hanem a kapitány nevezze ki.

Ez és a királyok 1528. és 1582. évi megerősítései nem védhették a zengieket a tábornokok és kapitányok zaklatásai ellen. Rudolf azért, midőn 1607. május 10-én Segnia minden kiváltságait megújítja, egyszersmind a városnak mindazon területeket adományozza, melyeket a törököktől elfoglalt, és a várost és polgárait a tábornokok és kapitányok mindenhatósága alól kiveszi.

A magyar országgyűlések sokszor keserű panaszt emeltek a határvidéki katonaság és parancsnokai féktelensége

ellen, és törvényes intézkedésekkel akartak segíteni. A segniai kapitányok önkénye ellen különösen az 1635. évi 36. és 1638. évi 22. törv. cikkben keresnek orvoslást. (1641. évben Herberstein volt zengi főkapitány.)

Az utóbbi országgyűlés 42. t. cikke azt is rendelé, hogy Segnia város királyi meghívókkal az országgyűlésre meghivas-sék, remélvén, hogy ez által a város módot nyerend a kato-nai járom ellensúlyozására. Az országgyűlés törekvése azonban, hogy Segniát az alkotmány terére vezesse, nem vezetett ered-ményre, mint az erre vonatkozó intézkedések ismétlése azt tanúsítja.

Egy pillantás az 1647. évi 50. t. cizkire, egész csodálko-zásunkat gerjeszti fel azon állapotok fölött, a melyek szüksé-gessé tévék, hogy egy segniai kapitány rendreutasítására az egész törvényhozó testet és a koronát kellett igénybe venni.

A viták a közjogi álláson sem változtattak, mert Zeng mindamellet területileg a krajnai herczegséghez számíttatott.¹⁾

III. Eerdinánd is 1640. évben ismételve pártfogolta Segniát, de mind a mellett a város polgári lakossága fogyott. Az 1647. évi országgyűlés 50. és 1649. 32. cizikke a királyt újra a város fölsegelésére indította, a melyet ezért 1652. febr. 22-én a szabad királyi városok sorába visszahelyezett, meg-en-gedvén, hogy két bírót és tizenkét tanácsost választhasson a patrícusok közül, kiktől a felebbezés a tenger melléki kerület alispánjához történhetik, onnét a királyi curiához.

Az 1655. évi országgyűlés (69. t. cizikk) Segnia várost bajai orvoslásáért a megalakulandó varasdi bizottsághoz uta-sította. Az annyiszor hozott rendeleteket Segnia javára meg-újította az 1659. évi országgyűlés, a 92. cizikk mintegy fájdalmas hangon megjegyezvén, hogy Segnia az egyedüli hely a tenger-parton, mely a szent koronának megmaradt. De ez is miképen maradt meg!

A zengi kapitányságról még meg kell jegyezni, hogy ez nem képezte a katonai határőrvidéki szerkezet kiinduló pont-

¹⁾ Merian Máté: Topographia Provinciarum austriacarum, das ist Bealireibung vnd Abbildung der fümembsten Statt und Platz in den osterreichisch en Landen. Frankfurt a. M. 1649.

ját, mint Kerchelich véli, mert a kapitányság nem gyökerezett a nép szokásában, és nagy időközökben fel-fel támadván, — fejlődésében nem volt semmi folytonosság. Alapját nem képezte — mint a későbbi határvidéken — a hűbérrendszer, hanem védereje zsoldosokból állt, kiknek földbirtoka nem volt. Osak az itt megtelepedett uzkokok képeztek később számbavehető harczierőt. Beriszló. Péter veszprémi püspök és slavoniai bán, ki 1531. évben a Korenicza folyónál hős halált talált, zengi kapitány is volt. Belgrád elesése után (1521.) Ferdinánd főherczeg, a későbbi király, Zeng, Klisz, Jajcza és más horvát várakat szállotta meg (1523), később a zengi kapitányság a Laidbachon székelő belső-usztriai főhadí kormányshéknek rendeltett alá (1530), de a hadí szervezetben ez nem okozott változást.

Midőn Károlyváros 1577. július 13-án épülni kezdett, a segniai kapitányság már elavult intézménynek mutatkozott. A város kiépülvén, egy katonai parancsnokság székhelye lett, (Karlstádtér G eneralat), mely hatóságát a tengerp artig kiterjesztette.

Időközben a segniai püspökséggel is nagy változás történt. Ez a spalatoí codex szerint eredetileg (1185.) Signia, Hetscia (azaz Gescica, Gaozka), egész és Lika parochia feléből, Lucius codexe szerint Signia, Vinodol, Gaczka és Buca. (Busán) megyéből állt.¹⁾

A törökök Jajczát elfoglalván, 1527. évben Dalmatiába nyomultak, Oorbaviát és Likát elfoglalták és a modrusi püspökség területét pusztították. A modrusi püspökök, méltóságokból egyéb nem maradván a címnnél, Noviba mentek lakni a tenger mellé. Mintegy 1600. év táján az elárvult megye (Modrus) egyházi ellátása a segniai püspökre bízott, míg a modrusi és segniai püspökség egyesített; és akkor a segniai püspök Segniában és Modrusban tartott helyettest. A modrusi püspökök, kiket Szentiványi 1608. évből 1681-ig (és Doichich Istvánig) elősorol, soha sem nyertek pápai szentesítést; az 1617. évben nevezett János Baptista segniai és modrusi

¹⁾ A segniai püspökség kezdetéről 1046. év körül, lásd Backi: Documenta 199. 200. 1.

püspöknek írta magát. A segniai püspök vizsályáról az otto-ohazival, Gaczka leírásában szóltam. A segniai püspökök névsora tart 1764-ig.¹⁾

Az 1741. évi országgyűlés (56. cikk) visszaadta Segniának az őt mint királyi várost illető jogokat, megerősítvén egyúttal a régi királyok által nyert szabadalmait. A végrehajtás azonban még elég távol volt. — Az 1790/91. évi országgyűlés ugyanis a 60. cikkben azt rendelé el, hogy az országgyűlés bezárása után vegyes katonai és politikai bizottság az 1741. évi törvényt végrehajtsa, s Zeng város panaszát orvosolja. Jellemző, hogy a törvényhozás ugyan e cikkben a királyt a károlyvárosi hatósághoz intézendő parancsra felkérendőnek találta, nehogy ez utóbbi Zeng városát azért üldözze, mert az országgyűléshez folyamodott. Különben Zeng a múlt században nagyon izgatott Fiúménak önállása vagy Magyarországra bekeblezése ellen, mert e lépésben saját felvirágzásának elsilányulását vélte látni.

Az 1848. évi országgyűlés Zenget követküldési joggal ruházá fel a magyar nemzetgyűlésre; ma az 1868. kiegyezés értelmében, csak a zágrábi tartományi gyűlésen van közvetlenül képviselve.

¹⁾ Segnia történetét horvátúl megírta Kukuljevics Iván: Njeko Gradine i Gradovi u kraljevini hrvatskoj, második füzetében.

VISSZAPILLANTÁS.

Befejezván szemlénket Magyarország földrajzi alakulásai fölött, ama területeket, melyek comitatus néven előfordulnak, tekintet nélkül fekvésükre, még belminőségük szerint csoportosítani akarom. E csoportosítás a jelen munka felosztásának alapjául is szolgálhatott volna, de az általános történeti földrajz összefüggő előadása ezt meg nem engedé. Különben a könnyebb tájékoztatás is ajánlá ama modort, melyet követtem.

Valóságos önhatósággal bíró vármegyék voltak: Pilis, Szolnok, Kemej, Szilágy, Patak, Szerencs, Pata, Mátra-Ujvár, Borsva, Bodrog, Valkó, Keve, Somlyó, Zagoria (a Dráva mellett), Dubicza, Orbász, Zana. Ezek különféle időben olvadtak a szomszéd vármegyékbe, úgy, hogy e beolvadási processus a XIII. századtól (Kemej, Pata) a XVIII. századig (Valkó) tartott; némelyek ezek közül, mint Pilis, Bodrog, egyesülve más megyékkal, ma is léteznek, némelyek, politikai és háborús események következtében, a hontól elszakadtak, mint Orbász és Zana. Solt és Horom korlátolt önállással bírtak, fejlődésükben megakadtak és azért megyei székeknek tekintetnek.

A királynéi birtokok is comitatus néven fordulnak elő. így Pilis, melyet már a vármegyék sorában láttunk, így Csepel, Segösd és Besztercze, mely utóbbi mindamellét a százok egy kiváltságos kerülete volt, mely csak a Hunyadiak alatt vált örökös grófsággá. Valamely vármegye politikai jelleme és alkotmányos állása nem változott, ha e vármegye királynéi birtok volt, vagy ha királyi adomány folytán az illető vármegye jövedelmeit élvezte; látjuk ezt Posega megyénél, látjuk ezt Somogy és Zala megyénél, mely utóbbiakat II. András király Jolántha királynénak hitbérül lekötött; pedig ez utóbbiak megyeisége iránt semmi kétség nem foroghat fenn.

Némely erdőispánság is comitatusnak nevezetett, ilyen a Szatmárral egyesült Erdőd, és a sokkal ismertebb Bakony. A zsidóvári erdőispánságot nem neveztek comitatusnak.

A Nyírség annak példája, liogy bizonyos határok nélküli vidék is viselhetette a comitatus nevet. Viselték azt a szebeni, brassói és beszterczei kerületek is, melyek ugyan igen kifejlődött közigazgatási és politikai szervezetnek örülhettek, de e szervezet egészen más alapokon nyugodott, mint a vármegyéké.

Mint az esztergomi és kalocsai érsekek egyes birtokai comitatus nevet nyertek, úgy a zágrábi püspökök jószágkerületei e czímen, történetünk számos lapján fordulnak elő, és nevezetes események színhelyei. Ezt igazolják Osázma, Dombó, Garics, Gerzencze, Gora, Ivanics, Sziszek, Ugra és Vaska. Ide számítandó Dubicza, mely nemcsak vármegye, hanem várispánság, utóbb lovagrendi birtok is volt. Gora a topuszkói apátságot is uralta. Magánbirtokosoknak olykor kis kerületei szintén a comitatus nevet igényelték, mint Gordova és Hraschina.

Több comitatus, de nem vármegyei értelemben, a Dráva-Száva közén létező várispánságokból keletkezett, ilyen Garics és Gerzencze, melyek a zágrábi püspök tulajdonává lettek; ilyen Kemlek, Marócza, Podgoria és itovische. Goricza (a Kulpán túl) és Zagoria nemcsak várispánságok, de vármegyék is voltak.

Végül a zsupánságokat említem, melyek a latin kútfőkben comitatusoknak nevezetnek. A Száván-túli részek ismeretése azokat egyenkint sorolja elő, és e körből csak Ozorát, Orbászt és Zanát kell kivennem, mint olyan kerületeket, melyek más szempont alá esnek.

A magyar miniszterelnök 1880. október 4-én az országgyűlésnek törvényjavaslatot nyújtott be Krassó és Szörény vármegyék egyesítéséről. Ha e javaslat törvénynyé válik, az eltűnt vármegyék száma ismét egygyel szaporodik.

TÁRGYMUTATÓ.

- Absari sziget 368.
Acquisto nuovo, uuovisaimo,
vecchio 371.
Albánia 333. 335. 371.
Almissa 371. 374. 432. 434.
Altland 43.
Arad vármegye 68. 71. 75. 77. 86.
87. 215.
Aranyosszék 29. 33. 34. 36. 38.
Arbe püspökség 372, 376. 464. —
sziget 493—495. zsupánság 468.
469. [Lásd Bab.]
Ardialu 6.
Avarok 145. 147. 156.
Álmos király, herczeg 185.
- Balza berozeg 332. 338. 386. 344.
Baranya vármegye Dráván túli
része 172. 173.
Baranya vármegye 195. 196. 233.
Barczaság 8. 9. 10. 31. 43. 56. 61.
73. 100. 126. 128 — 137.
Bardocz szék 30. 37. 38.
Bánok, — horvát hét bán 180.
Belovár 198. 206. 229. 283.
Berethalom 51. 52.
Beregh vármegye 76. 77. 82. 83.
Berkisevina vár 299.
Berstyanocz, Borsanocz, Berscke-
nouch, ma Berslyanicza 262 — 263
Berzencze 255. 1. Gerzencze.
Besztercze megyeleírása 108 - 125.
Bécsi békekötés 77.
- Békés vármegye 71. 75. 86. 215.
Bihacs 269. 466. 480.
Bihar vármegye 71. 75. 86.
Blaccorum terra és silva 59.60.131.
Bocsács zsupánság 372.
Borföld 43.
Bosznia 202. 234. 235. 236. 238.
337—348. 437—447. 450. 457.
Boznaság 459.
Brassó megye leírása 126 — 142.
Brassóvidék 17. 19. 56—58.
Brazlaw tartománya 150. 159.
Brebiri család 403. 407. 408. 423.
Brebir zsupánság 372 — 375.
Bründl (Brinje) 418. 426.
Buceari 204. 220. 354. 357. 358.
861. 362. 458. 474. 475.
Budacski család, Budacskigrad 271.
275.
Bulgária birja-e a blaccok földjét?
59. 60.
Burcia 6.
Burzenland. Lásd Barczaság.
Busán zsupánság 375—382. 428.
Buziás Szerémben 164. 165.
- Carlopago 385. 386. 416. 420. 42 3-
lásd Scrisia.
Centenarius, mi ? 266.
Centurio 414.
Cetin vár és vidék 271. 272. 380.
Cetina folyó 152. 178. 179. 384.463.
Cetina zsupánság 382—384.

- Chalil deftere 70—72. 77.
 Cherso sziget 368. 473.
 Chulmia,
 Hím. / 150. 187. 188.340. 341.
 Zacbulmij *02. *08. 442. 455.
 Chelm j *65-
 Cihin 7. 8. 11. 12.
 Cibiniensis provincia 45.
 Cilley család 307—316.
 Corbavia zsupánság 215. 417—421.
 külön leírása 384—395. püspök-
 ség 425.
 Cotuba comitatus 337.
 Crescimir horvát király 154. 178.
 Oroatia, lásd Horvátország.
 Csanádi székek 53. 122. v. ö.
 133. 134.
 Csanád vármegye 71. 75. 215.
 Cszazin, zsupánság 382.
 Csázmál 73.213.a megye 1 eírása 225.
 Csik megye 38.
 Csikország 32.
 Csikszék 32. 33.
 Csongrád vármegye 75. 76. 215.
 Czeglédmező 20.
- Dabissa király 341. 443.
 Dalén zsupánság 364. 469.
 Dalmatia 146.148—152.155. 177 —
 204. 465. Slavonia nevét viseli
 179; egész Dalmatia 190; fek-
 vése 223. 370 ; visszacsatolása
 362. 370.
 Desertnm 19. 43. 130.
 Desertaterra 11.
 Dioclea 334. 335. 465.
 Doboka vármegye 17. 119 —122.
 Dombó 213. külön leírása 229—
 232.
 Dráva-Száva köze 156. 157. 163.
 176. 177. 194. 211. 222 — 224.
 Dreznik 376. 386.
 Drid zsupánság 395. 396.
 Dubicza vármegye 203. külön le-
 írása 232. comesei 243—248.
- Duino, lásd Fiume alatt.
 Dulcigno 332. 333.
 Duna-elve 6.
 Erdély alkatrészei 72.
 Erdély a királyi hercegek alatt.
 191. 194. 197.
 Erdélyi püspökség alapítása 16. 17.
 Erdélyi részek 5—142.
 Erdélyi vármegyék 16. 17.73.74.
 Erdőelve 6. 14.
 Erdőispánságok 501.
 Erdőség 6.
 Fehérvármegye 17—19,38,39.
 48. 49. 64. 73. 74. 99. 127. 132—
 137. 139.
 Fiume 221. Különleírása 548—363.
 496.
 Flandriaiak 17. 40. 41.
 Fogarasvidék 17. 19. 43. 45.
 58—67. 131. 139.
 Francziák foglalásai Horvátor-
 száiban 221. Fiume vidékén 359.
 360.421.
 Francochorion 151.
 Frankok birodalma. 147 —149.
 Frangepán család 348—352. 38u.
 401. 404. 409. 410. 424—434.
 487. 493 — 496.
 Fruskagora 151.
 Galas v. Glas. 410. 454.
 Galiczia 189. 193.
 Garesnicza helység 256. 257.
 Garics megye 213. külön leírása
 249 — 255.
 Gecske megye 236. 239. 430. 431.
 különleírása 396—410.
 Gepidia 23.
 Gerzencze megye 213. 215. külön
 leírása 255 — 265.
 Gomerje falu 208. 210. 418.
 Gora megye leírása 265—271.
 Gordova comitatus 275. 276.

- Goriczai főesperesség 272.
 Goricza megye 187. külön leírása 271—275.
 Goriczai várjobbágyfiúk 185.
 Gotschee 898.
 Görög birtoklás 164.
 Görz 273. 353. 354. 356.
 Gradisea comitatus 353. 354, 356,
 Guduscani 397. 398.
 Guesclie (ma Gacsisee) v. Guesca főesperesség 302. 303.
 Gutzeka v. Gaczka 397. 399.
 Gyergyó szék 32. 34. 35.
- Halmi tartomány (Chulm) 442.
 Harmadrésze az országnak 15. 16. 185—197.
 Hat liorvát nemzetiség 267. 268.
 Havas-elve 6. 23,
 Háromszék 34—37. 38. 61.
 Háromszék megye 39.
 Hátszeg 18.
 Hercegek a királyi házból az ország harmad részében 185—197. kitagadás a zágrábi püspök elleni vétségükben 213.
 Herdechel = Erdély 7.
 Hermannstadt, Hermannsdorf 7.12.
 Hervoja vajda 341. 342. 443. 487. 488.
 Herzegovina 344 — 346.
 Hétfalu 140.
 Hétszék 46. 98.
 Hét és két szék 54—56.
 Hódoltság, török 70—72. 77.
 Homlyan v. Humlyan comitatus 336. 337. helység 389.
 Horvátország keletkezése 146. 147.
 Horvátország álladéka 152.153.
 Horvátország, török 223. 382.
 Horvátország fehér 146.
 Horvátország régi neve Slavonia 179.
 Horvát hercegek és királyok 153 — 156. a görögök vazallusai 179.
- Horvátország alatt mit kell érteni 201 —206. mai nevét mióta viseli? 217 — 221.
 Hotusa 411. 416. 437.
 Hraschina (Hrozna) comitatus 276.
 Hraztovicza provincia 214.
 Hunfalvy Pál a székelyekről 24 — 26.
 Hunok 20 — 24.
 Hunyad vármegye 17. 18.
 Hübérségek 212.
 Jajcza 344—346. 446.
 Jánosvitózek mesterei 243 — 248.
- Imoski v. Imota 371. 372. 411.
 Istria 221. 353.
 Ivanics 213. a megye leírása 277—283.
 Ivanbegovina tartomány 333.
- Kalocsai püspökség 161. 166—169.
 Kanale 322. 367.
 Karánsebesi bánóság 71. 72. 75. 86.
 Karlovics család 385. 386.
 Karloviczai béke 371. 417. 418.
 Kasztelanfy család 254. 264.
 Károlyváros 217. 356. 476. 498.
 Károlyvárosi generalatus 208. 498.
 Kászonszék 32.
 Kemlek (Nagy) 205. külön leírása 283 — 288.
 Kerczi apátság 99. 100.
 Keresztár fiókszék 30. 34.
 Keresztes vitézek 198.
 Kézdi szék 31. 33. 34.
 Kezdi káptalan 42.
 Szász-Kézdi szék 50. 51.
 Királyi címek 198 — 201.
 Királyhágó 15.
 Királyi hercegek kitagadása a zágrábi püspök elleni vétség esetén 213.
 Királynéi birtokok 193. 500.
 Klisza zsupánság 411—413. vár

- 371.442. 498. grófság 432. 434, Ljudevit szlovén feje lelem 157.
435. 160. 298. 397. 398.
- Knin, lásd Tinnin.
- Kolos vármegye 17.
- Kosarios István hercegoviuai fejedelem 344. fiai 346.
- Kosdi káptalan 42.
- Kozd szók 47. (Lásd Kőhalom.)
- Kosztainicza 233. 236. 238. 242.458.
- Kozara v. Koszorúval- 455. 457. 458. 459. 479—491.
- Kőhalomszék 38. 41. 43. 46. 47.
- Kővárvidéke 67-70. 73. 87. 89. 90.
- Kőrös vármegye 198. 205.206. 215. 217. 218. 253. 260. 261. 418.
- Krajna 145. 150 178. 210. 272. 348. 349. 350. 353, 354. 356. 357. 398. 399.
- Krapina 276. 291. 304, 306. 310. 311 — 314.
- Krassó vármegye 71,73, 74.76. 219. 285. 501.
- Kraszna vármegye 68. 69. 72, 90.
- Kulpa folyó, Magyarország határa Horvátország felé 176.
- Kulpa és Száva köze — Slavonia 183.
- Kúnország 62. 71. 200. Kunság 396.
- Kunok 57. 191.
- Küküllő castrum 17.
- Küküllő kerület 30.
- Küküllő vármegye 32. 38. 101.132.
- Lapacz 337. 377. 380. zsupánság 413.
- Leschkirclien. Lásd Ujegyház és Olozna.
- Linea Mooemigo 871.
- Linea Nani 371.
- Lika zsupánság 215.413—421.
- Lippa 74. 75.
- Lónya folyó, falu 264. 265. Uzdi-Lona u. o.
- Lttka zsupánság 421—424.
- Macsói bánóság 438. 449. 450.
- Magyarország, fekete, fehér, nagy, kis 5.
- Makarska 371. (lásd Mokron.)
- Marano 353.
- Mariania v. Maronia 466.
- Marchia 166. 169.
- Marócza 205. a megye leírása 288 — 290.
- Marosszók 32. 33. 38.
- Maros-Torda megye 38.
- Máramaros vármegye 68. 72. 75. 77. 86. 89. 134.
- Medgyes szék 46. 51—56.
- Mereurea város 49. 50.
- Miklósvár szók 30. 31. 32. 35. 37. 127.
- Mislavus első horvát herceg 153.
- Mitterburg 353. 356. (L. Pisino.)
- Mitrovicz, lásd Száva-Szt.-Denjeter.
- Modi'us megye 424—434. püspökség 425. 427.
- Mokron v. Mokrum, ma Makarska zsupánság 364. 469.
- Monoszló, (mons Olaudii) 249. 263
- Morska zsupánság 466.
- Mosor v. Massaro (Massariu) zsupánság 434. 466.
- Mren zsupánság 238. 434.
- Muraköz 171. 175.
- Naszód vidéke 38. 70. 116. 121.
- Nelipics család 383. 384. 472. 487.
- Német lovagok 9. 10. 29. 126—132.
- Névosuzamlás a földrajzban 183.
- Nikolsburgi béke 77.
- Nina zsupánság 434—436.
- Nona zsupánság 436.
- Novaki, nem zsupánság 801. 369. 416.
- Nösnerland. (Lásd Besztercze.)

- Odria v. Odorja comitatus 416.
 436—437.
 Ogulin 429.
 Oklics 291. 454.
 Oláhfalv, község 39.
 Oláhország 62. 130. 133. 347.
 Kis-Oláhország 201. 207.
 Oláhok 59. 119. 208—210.
 Oláh vajdák 118.
 Olczna szék, másképp Ujegyliáz 49.
 73.
 Olfeld zsupánság 367. 439.
 Olt földje 43.
 Omlás kerület. 64. 65. 100. 118.
 Orbai szék 31. 33—35.
 Orbász vármegye 202. 203. 234.
 238. 239. külön leírása 449 —
 463.
 Ó-Székiek 210. 232.
 Ottochaz 397. 403. 418. püspökség
 404—406.
 Osztója Krisztics és István 336.
 341. 342. 437. 443. 449.
 Osztrovicza vár 373.374. 376. 404.
 415. 496.'
 Ozorai bánság 339. 340. 366. 455.
 külön leírása 437—449.

 Paganía 322. 364.
 Pago 370. 371.
 Palisna helység 256. 257. 263. folyó
 258.
 Pannonhalmi apátság tizedei a
 Dráván túl 169. 170.
 Pannónia 145—152.
 Parathalassia 366. 466. 1. Primörje.
 Pesenta 366. 463. 467.
 Pestmegyei herezségi javak 196.
 Petrinia 238. 265. 268. 410. 454.
 Pécsi püspökség határai 160. 161.
 166. 167 — 169. 171. 480.
 Pécs városa 217.
 Pisino comitatus 351. 353. 356.
 Plas 376. 386. zsupánság 463. 464.
 parochia 400.

 Pleva v. Pliva 152. 464.
 Podgoria megye 187. 188. 207.
 külön leírása 291. 292. várispán -
 ság 205. 291. püspöki jóság
 278. vár 454. zsupánság 464 —
 465. praedium 299.
 Podogola, comitatus maris 466.
 Podraviai bán 180.
 Podrina 181. 437.
 Polana föld 233. 235. zsupánság
 465.
 Poljicza zsupánság 465—466.
 Posavina 437.
 Posegai bán 180.
 Posegai grófság az Ádria táján
 409. 431.
 Posega liezezség 186.
 Posega vármegye 185. 193. 195.
 196. 215—217. 433. 500.
 Praedanci 209. 210. (Engelnél:
 Dalmatáén 299. lapon Predavci—
 adjuncti, Beisassen.)
 Praedialisták lázadásai. L. Csázma
 és Ivanics.
 Prata, comes de 263. 264.
 Prágai püspökség 171.
 Prevalis tartomány 339.
 Primoije 343. 389. zsupánság 466 —
 467.
 Prodaviz föld 173. 174.
 Psar, ma Psarjevo f. Psar mit je-
 lent? Psar nem zsupánság 214.
 290.
 Pset 395. 466. külöu leírása 467 —
 468.

 Quamero 333. 349. 351. 355. 371.

 Bab zsupánság 468.
 Badó nádor 160 —163.168.178.179.
 Badul Negro 62. 63.
 Bania comitatus 337.
 Bascia 149. 150. 184. 187. 201. 320.
 322. 339. 343. 364. 389. 442. 465.
 (Lásd Bączok).

- Rasztócza zsupánság 364. 469.
 Rácok 206—212. 442. (L. Rascia.)
 Ráma mint cím 15. 188. 199. 337.
 465. tartomány 821. 322. 323.
 327. 344. 437.
 Reps. (Lásd Kőhalom.)
 Reussmark. (Lásd Szerdahely.)
 Répás, kertület. 174. 175.
 Részek visszacsatolása 86—91.
 Riucse, lásd Rovische.
 Rodna kerület 64. 70. 116. 118.
 119. 120. 122. 123.
 Rohfy család 252. 253. 263. 296.
 489. 490.
 Rovische leírása 292 —297.
 Ruthenia 20. 189.
 Ruthen király 189.
 Rnizorum dux 184.
- Segesvár szék 46. 47.
 Segösd megye 193. 197. 199.
 Selistyeszék 100.
 Selkszék 46. 51 — 56.
 Senk, nagy 42.
 Senkszék 47. 50. 63.
 Sepsi szék 30. 81. 33. 36. 37.
 Só, bánság 324. 330-331. 339. 340.
 366. 437. 438—441. 445.
 Súlyomfészkek, vár Boszniában 484.
 Súlyom (Brinj) 426.
 Somogy megye Drávántúli része
 169. 170. 172. 173. 175. 255. 256.
 Somogy vármegye 195. 197. 213.
 221. 500.
 Stajorország 221. 312. 313. 354.
 484. 489.
 Sala, lásd Só.
 Sanctio pragmatica 355. 361.
 Savia 151.
 Scrisia 386. 388.
 Sebenico 469.
 Segnia, lásd Zeng.
 Selenvár v. Zelin 410. 454.
 Septem castra 8—14.
 Septem sedes 43. 56.
- Septem et duó sedes 55.
 Sidraga zsupánság 469. 470.
 Siohelburg 418.
 Sihenberg 273.
 Siebenbürgen 7 — 14. 44.
 Siebenburg 8. 13. 14.
 Sigu v. Sinj 371, 384.
 Silvania 6.
 Sirmium, lásd Szerémség.
 Sirmiumi püspökség 160.
 Slavínia 146—177.
 Slavóniának eredete 145.
 81avonla hol feküdt? 155, 176.
 193—196.
 Slavonia a királyi címekben 198—
 201. 211. 218.
 Slavonia név különféle jelentése
 156. 204. 219.
 Slavonia, egész Slavonia mit je-
 lent? 188—192.
 Slavonia neve a XIII. század köze-
 pén a Dráva-Száva közén 183.
 Slavonia címere 200.
 Alsó-Slavonia 203. 216—219 239.
 242. 482. 483.
 Felső-Slavonia 217. 218. 220.
 Szamobor 410. 454. 494.
 Szathmár vármegye 76. 77. 79.
 82 -86. 134.
 Szászok bevándorlása 40 — 44.
 Szász székek 43 — 58.
 Szászok universitása 45. 57.
 Szászvárosszék 44. 48.
 Szász-Sebes szék 48.
 Száva folyó Magyarország határa,
 161 — 163. 171.
 Száva-Sz.-Demeter 160 —162. 168.
 Szeben 7. 8. 10. 11. 12. 13. 14. 19.
 Szeben, nagy, 42.
 Szeben szék 44—46.
 Szeben megye leírása 92 — 107.
 Szentgyörgy széke 31.
 Szent István a vármegyék alkotója
 16. 17. 19. a pécsi püspökséget
 alapítja 160. 163. 168. 171.

- Száva mellékét birja 163. 164. 167. Zágráb táján tizedeket adományoz 170. mint Csázma fölött uralkodó 225. ivanicsi praedia-listáknak szabadalmakat ad 279.
- Szent László a tihanyi apátságról, Posegáról 185. 186. Horvátországot elfoglalja 155. 169. 172. a pécsi püspökség alapítását erősíti 163. 166. a Drávát nem ő lépte át először 169. 179. Csázmat adományozza 225. Dombrotszintén 229.
- Szent-Mihály megyéje (eomitatus Sancti Michaelis) 213. 214.
- Szent-Száva hercegsége 334—336.
- Szerbia, fehér 146. Szerbia 339. 343. 347. 364.
- Servulia 322.
- Szerdahely 43.
- Szerdahely szék 49.
- Szerémség 15. 145. 146. 147. 151. 161. 164—168. 181. 185. 200. 201. 206. 215. 216. 217. 218. 418.
- Székelyföld 19. 21. 23. 25. 28.
- Székelyek hun eredetűek-e ? 20—29.
- Székely székek 19. 30—40.
- Székely ispánok czíme, méltósága, 39. 40.
- Székely universitas 40.
- Székelyek Brassó, Szathmár és Maros megyében 133. 134. Medgyesen, Gsanádon és Beszterczen, 53.
- Szicklamező 20.
- Sziszek püspöksége 298. 299.
- Szlávok bevándorlása 145—151.
- Szlovének 145. 146. 147. 159. 211.
- Szluin város 272. 385. 418. 496.
- Szolnok, első 17.
- Szolnok, közép 67—69.
- Szolnok, felosztatlanul 17.
- Szörényi bántóság 36. 59. 63. 71. 72. vármegye 215. 501. vár 446. 447.
- Szörény vármegye a Kulpa vidékén 357. 358. 475—477.
- SZrebernik 449. 450. 484. bántóság 331. 332. 438. 443—447.
- Szvinimir horvát király 155. 435.
- Taksony f. Pest mben 196.
- Talmács ftókszék 99.
- Thallóczyak Dominón 231. Yranában 247. Kendekben 287. Busánban 380. Cetinában 383. Klicsában 412. Lukában 424. Ozorában 445.
- Tatrag 127. 135. 139. 140.
- Temes vármegye 25. 75. 219. 449.
- Temesvár 75. 217.
- Templáriusok 236 — 240. teinplavius mesterek 243. Gorában 266. 267. 269. Segniában 400. Gecsében 375. 400. 492. 493.
- Tengermelléki fejedelemség 192.
- Tengerpart magyar, 221. 222. 358. 370. 477. 418. 419.
- Terzat, 152. 272. 351. 355. 428. 434. 475.
- Tinnin megye 421. 423. 471. 472.
- Tizenhárom vármegye 79—86. mint analógia 223.
- Tizenkét horvát törzs 422.
- Thomassevic István 342—344.
- Toplicza apátság 266. 287. 268. 269. 270. 312. 475, 501. megye 229.
- Torda vármegye 17. 29.
- Torda-Aranyos megye 38.
- Torontál vármegye 215. 219.
- Tótország 201. (L. Slavonia) 224.
- Törösvár 135 —140.
- Transilvania, partes Transilvaniae 6. 7.
- Transilvanum regnum 16. 199.
- Trebigne zsupánság 322. 334. 335, 337. 367. 465.
- Trieszt 353—356. 359.
- Turopolya 273. 368. 369,

- Tuzla (Só) 380—331. 347.
 Twartko fejedelem 328. 336. 340.
 341. 442.
 Twartko Szúrma 341. 433. 443. 487.
- Udbina vár 384. 420.
 Udvarhely megye 38.
 Udvarhelyszék 33. 36. 37. 38.
 Ugocsa vármegye 76. 77. 82. 83.
 Ugra 213. külön leírása 299—300.
 Ujegyházi káptalan 41.
 Ujegyház szók 42. 49.
 Ultrasilvania 5.6.
 Unió, szászok és székelyek közt 57.
 Unterwald 42. 43,
 Usora, lásd Ozora.
- Valkó vármegye 188. 193. 195.
 206. 215. 216. 218. 233. 418.
 Valtilói grófság 178.
 Varasd vármegye 198, 205. 206.
 217. 308. 309.
 Vavasdi generalatus 207. 210. 217.
 241; 391.
 Vargyasi kerület 38.
 Vaska 170. 213. külön leírása 301 —
 303.
 Vasvári béke 86.
 Vas vármegye 201.
 Vág folyó nem határa a prágai
 püspökségnek 171. 172.
 Várispánság mi? 255. 297.479.
 Várispánságok 205. 213. 225. 232.
 250.-255. 265. 273. 277. 283. 288.
 291.292.304.
 Vármegyék Erdélyben ¹⁶, 17.19.
 73. 74.
 Vármegyék, horvátorsz. 219 — 221.
 Városok, melyeket a szászok épí-
 tettek 9—12.
 Vránai perjelek 240.241. 244 — 249.
 Veglia sziget 350. 404. 426. 427.
 428.430-433. 468.473. 495.
 Vízköz földre 173.
- Vizmeth 175. 176.Vend határgrófság
 348.353. 370.
 Slavonia jelentéssel 391.
 Verbosanja 321.
 Verőcze vármegye 215—217.
 Vinodol egyházi birtok 262. 410.
 454. 474. 475.
 Vinodol megye 356. 358.425.429—
 432. 458. külön leírása 472—477.
 Vitoveoz János és fiai 309—314.
 317. 318.
 Vodicza, Vodicsevo 232. 233. 236.
 322. 482.
 Vöröstorony 99.
 Walsee család 349—351.
- Zachulmia 334. lásd Ohulm.
 Zagoria megye 197. 241. 501. kü.
 lön leírása 303—318.
 Zagoria zsupánság 477. 478.
 Zalamegye Dráván-túli része 172.
 175. 176.
 Zala vármegye 195. 201. 205. 500.
 Zana vármegye 203. 233. 234. 237.
 239. 269. külön leírása 478—492.
 Zaránd vármegye 36. 68. 69. 71.72.
 73. 75. 76. 77.
 Zaránd visszacsatolása 87—90. 215.
 Zágrábi püspökség 170. 173. 212.
 jóságkerületei 213.
 Zágráb vármegye 198. 204. 206.
 211. 218. 219. 220. 222. 223. 236.
 237—239. 270. 271. 274.
 Zára 181. 341. 487.
 Zdela, vagy Zdala 174.
 Zeng 236. 239. 418. 419. 427—433.
 püspökség 387. 425. vár és pa-
 rochia 399. 400. külön leírása
 492—499.
 Zentha tartomány 179. 181. 332 —
 333. 339. 407. 465.
 Zettina, lásd Oetina.
 Zitech, lásd Sziszek.
 Zsupánságok 202. 242. 334. 335.
 377. 465. 466. 467—469.
 Zsupánsági intézmény 292. 363.